

ดัดบลิว. ที. สเตซ | แต่ง
ปรีชา ช่างขัวญยืน | แปล

ปรีชาชิว

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๕๐๓/๒๕ ถนนอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย อ.ต.จ. ๑๐๓๐๐
โทร. ๕๒๕-๕๒๖๘

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ราคา ๒๕.๐๐ บาท

ปก อวบ สานะเสน

ปรัชญากรีก

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๔

ลิขสิทธิ์ฉบับภาษาไทยเป็นของ โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต พระนคร โทร. ๒๑๐๑๑๑, ๒๑๐๑๑๒, ๒๑๙๒๔๑
เป็นผู้แทนจำหน่าย

ปรัชญากรีก

ปรีชา ช้างขวัญยืน

แปลจาก

A CRITICAL HISTORY OF GREEK PHILOSOPHY

by

W.T. STACE

โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

กรุงเทพฯ ๑ ๒๕๑๔

รายนามคณะกรรมการบริหาร
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

นายบัว อิงภากรณ์	ประธาน
นายเกษม ศิริสัมพันธ์	กรรมการ
นายนิพนธ์ คันทเสวี	กรรมการ
น.ส. นีออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายประชุม โฉมฉาย	กรรมการ
นายพันธุ์ม ดิษยมณฑล	กรรมการ
นายไพจิตร เอื้อทวีกุล	กรรมการ
นายสมศักดิ์ ชูโต	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายสังเวียน อินทรวิชัย	กรรมการ
นายเสน่ห์ จามริก	กรรมการ
นายอรัญ ธรรมโน	กรรมการ

อนุกรรมการสาขาวิชาปรัชญาและจิตวิทยา

นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ประธาน
นายวิทย์ วิศทเวทย์	คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
น.ส. สุรางค์ โก้วตระกูล	คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสายสุรี จุติกุล	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บรรณาธิการหนังสือเล่มนี้ : นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์

คำแถลงของโครงการตำรา

โครงการตำราฯ นี้ ก่อตั้งขึ้นด้วยความร่วมมือกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีอาชีพสอน และผู้รักงานการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ จุดมุ่งหมายเบื้องต้นก็เพื่อส่งเสริมให้มีหนังสือตำรา ดี ๆ มากขึ้นในภาษาไทย โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่าง ก็เห็นพ้องต้องกันว่า หนังสือตำราภาษาไทยในระดับคุณภาพยังไม่มีเพียงพอ ถ้าส่งเสริม ให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมเป็นการปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปด้วย โดยปริยาย ทั้งการส่งเสริมค่านี้ย่อมจะมีคุณค่าทางสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม ในเรื่อง ราวเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอีกด้วย

พร้อมกันนี้ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก็มีเจตนารมณ์ที่จะทำหน้าที่ เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผลงานทาง วิชาการได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึง ทั้งในค่านผู้สอนและผู้เรียน การดำเนิน งานของโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไป ในวงกว้างยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน และการใช้ตำรา นั้น ๆ เป็นที่หวังได้ว่ากิจกรรมร่วมกันค่านนี้ อันเป็นภาระหน้าที่โดยตรงของนักวิชาการ จะเป็นเครื่อง ส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนาภายในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้องสืบไป วัตถุประสงค์และหลักการดังกล่าวมานี้ เป็นหลักยึดถือในการก่อตั้ง การวางแผนและระเบียบ คำเนินงาน ตลอดจนแนวทางแก้ไขปรับปรุงต่อไปในอนาคต

โครงการตำราฯ นี้ มีฐานะเป็นโครงการหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ตั้งขึ้นเพื่อดำเนินงานจัดพิมพ์หนังสือตำราในนามของสมาคมฯ ทั้งนี้โดยมีคณะกรรมการบริหาร ทำหน้าที่เป็นเอกเทศ ในชั้นนี้ โครงการฯ ได้จัดรูปงานแบ่งออกเป็นสาขาวิชา รวม ๕ สาขา คือ ๑. ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ๒. เศรษฐศาสตร์ ๓. รัฐศาสตร์ ๔. สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา ๕. ปรัชญาและจิตวิทยา แต่ละสาขาวิชามีอนุกรรมการทำหน้าที่พิจารณา วางแผนนโยบายการสร้างตำราในสาขาของตน กำหนดชื่อและเรื่องหนังสือ ตลอดจนจัดหา และกำหนดตัวบุคคลผู้เขียน เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการบริหาร อนุกรรมการสาขาวิชา นี้ ประกอบด้วยนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้องจากมหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ นอกเหนือไป จากดำเนินงานจัดทำตำราแล้ว อนุกรรมการสาขาวิชาเหล่านี้ ยังทำหน้าที่ส่งเสริมให้นักวิชาการ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการให้มากขึ้น เท่าที่จะพึงกระทำได้

โครงการตำราฯ มีนโยบายส่งเสริม การแปล เรียบเรียง และวิจัย จุดประสงค์สำคัญ ก็เพื่อเร่งรัดให้ได้มีหนังสือตำราจากงานทุกประเภท อย่างไรก็ตาม ในขั้นแรกย่อมจะต้องเน้น หนักไปในค่านแปลเป็นส่วนใหญ่ เพื่อเผยแพร่หลักวิชาความรู้ ทั้งในขั้นพื้นฐานและขั้นสูง

ใหม่ๆ ให้ถึงมือนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป เป็นที่เชื่อแน่ว่าการส่งเสริมงานแปลจะเป็นทาง
หนึ่ง ซึ่งจะช่วยปูพื้นฐานสำหรับการริเริ่ม คิดค้น ขีดเขียน ทางด้านวิชาสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ในวงกว้างต่อไป

ทางท่านทุนทรัพย์สำหรับจ่ายในชั้นดำเนินงานนั้น โครงการฯ นี้ได้รับความช่วย
เหลือในระยะต้นจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ในระยะต่อไป โครงการตำราฯ มุ่งอาศัยกำลังทุน
จากผลประโยชน์ อันพึงได้จากการจำหน่ายหนังสือที่โครงการนี้ตีพิมพ์ มาใช้เป็นทุนหมุน
เวียนต่อไป แต่ในขณะเดียวกัน โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ก็มีใช้เป็นการ
แสวงผลกำไร หากมีความมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราได้ในราคา
ย่อมเยาพอสมควร เพราะฉะนั้น รายได้จัดหาพอเพียงกับรายจ่ายไม่ จึงต้องหวังพึ่งแหล่ง
การสนับสนุนทางด้านทุนทรัพย์ต่อไปอีก สิ่งทีคณะกรรมการโครงการตำราฯ หวังก็คือ ในชั้น
ต่อไปแหล่งดังกล่าวนั้นจักมาจากภายในประเทศของเราเอง หากนักวิชาการได้รับความสนับ
สนุนให้ได้มีผลงานทางวิชาการปรากฏออกมาเช่นนี้ ย่อมจะเป็นแบบอย่างอันดีงามสำหรับ
อนาคตของการศึกษาของประเทศชาติสืบไป

ประธานกรรมการ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำของผู้แปล

วิชาปรัชญาที่เป็นปรัชญาบริสุทธิ์นั้น เริ่มต้นขึ้นในประเทศกรีกราวห้าร้อยปีก่อนคริสต์กาล และได้เป็นต้นเค้าลักษณะปรัชญาแบบตะวันตก ซึ่งต้องการค้นหาความสมบูรณ์ (Perfection) ของสรรพสิ่ง ปรัชญากรีกนั้นเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นหยาบที่สุด คือความเชื่อโดยอาศัยอายตนะภายนอกแท้ ๆ ไปจนถึงขั้นที่ใช้เหตุผลล้วน ๆ นับได้ว่าปรัชญากรีกมีวิวัฒนาการที่สมบูรณ์ในตัวเอง เริ่มตั้งแต่การที่มนุษย์ค้นหาความจริงของสิ่งรอบตัว แล้วค่อย ๆ มองย้อนกลับเข้าหาตัวเอง พิจารณารูปร่างของตนในจักรวาล ค้นหามาตรฐานสำหรับตัวเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล พยายามเข้าใจธรรมชาติและตนเองอย่างมีเหตุผล ขจัดความหลงเชื่ออย่างมกมายด้วยปัญญา ดังนั้น การศึกษาปรัชญากรีกจึงเท่ากับเป็นการศึกษาวิวัฒนาการแห่งปรัชญาตั้งแต่เริ่มต้น เจริญสุดขีดและเสื่อมสลายไปในที่สุด อันเป็นการค้นหาความจริงเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ความคิดของมนุษย์ จะทำให้ท่านเข้าใจความหมายของปรัชญา และมองเห็นว่าปรัชญาเข้ามามีส่วนสำคัญในชีวิตของท่านอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เฉพาะผู้ที่มุ่งแสวงหาเหตุผลในชีวิตเท่านั้น ไม่รวมถึงผู้ที่อยู่ไปวันหนึ่ง ๆ ตามยถากรรม

ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือเรื่อง A Critical History of Greek Philosophy ซึ่ง W.T. Stace เป็นผู้แต่ง เป็นหนังสือที่กล่าวถึงประวัติปรัชญากรีกอย่างละเอียด พร้อมทั้งมีข้อวิจารณ์ทุก ๆ เรื่องอย่างลึกซึ้ง มิใช่แต่เพียงเล่าประวัติความคิดเท่านั้น ยังให้เหตุผลด้วยว่า ทำไมนักปรัชญาจึงคิดอย่างนั้น รวมทั้งชี้แจงทัศนะของผู้เขียนที่มีชื่อคนอื่น ๆ ที่ให้ข้อวิจารณ์ในเรื่องนั้น ๆ ไว้ เช่นความคิดของศาสตราจารย์ เบอร์เน็ต เป็นต้น จึงนับเป็นหนังสือที่พูดถึงปรัชญากรีกอย่างละเอียดลึกซึ้ง และคิดหลายแง่หลายมุมอันเหมาะสมสำหรับนักศึกษาปรัชญาจะได้ฝึกคิดหาเหตุผลไปด้วยในตัว เพราะการรู้นั้นไม่ใช่รู้แต่ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น ต้องรู้ด้วยว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ทำไมจึงถูก ทำไมจึงผิด ทำไมจึงดี ทำไมจึงไม่ดี ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจแปลหนังสือดังกล่าวเป็นภาษาไทยขึ้น และหวังว่าท่านผู้อ่านที่สนใจจะศึกษาปรัชญาจะได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้

หนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าเริ่มแปลเมื่อเรียนจบคณะอักษรศาสตร์ชั้นปีที่สี่ โดยมีนายอุกฤษฏ์ แพทย์น้อย ซึ่งขณะนั้นเรียนอยู่ในชั้นปีที่หนึ่งและเป็นผู้สนใจวิชาปรัชญาช่วยเหลือเป็นอย่างดี เมื่อข้าพเจ้าได้สอนในคณะอักษรศาสตร์ ก็ใคร่จะใช้หนังสือเล่มนี้เป็นตำราประกอบการสอน จึงได้ส่งต้นฉบับให้อาจารย์ สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ ช่วยตรวจแก้และท้วงติงอีกครั้งหนึ่ง ส่วนเรื่องศัพท์เฉพาะที่ใช้อยู่ในหนังสือเล่มนี้ ดร. วิทย์ วิศทเวทย์ อาจารย์ผู้สอนปรัชญาแก่ข้าพเจ้า อาจารย์ กวีติ บุญเจือ และอาจารย์ สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ ได้ช่วยให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ ข้าพเจ้าขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ท้ายที่สุดนี้ ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือประวัติปรัชญากรีกเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อนิสิต นักศึกษา ผู้สนใจศึกษาปรัชญา และวงการศึกษาของเมืองไทย ขอบกพร่องอันใดในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งข้าพเจ้ามองข้ามไป ขอท่านผู้อ่านโปรดให้ความกรุณาแนะนำตักเตือนด้วย จักขอบพระคุณยิ่ง ความดีอันจะพึงมีในหนังสือเล่มนี้ ถ้ามอบให้ผู้อื่นได้จริง ข้าพเจ้าขอมอบให้แก่ มนุษยชาติทั้งมวล

ปรีชา ช่างขวัญยืน

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรกฎาคม ๒๕๑๒

กถามูข

เนื้อหาสาระของหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นคำบรรยายที่ได้บรรยายในระยะเวลาสามเดือนแรกของปี ค.ศ. ๑๙๑๙ การแบ่งคำบรรยายเป็นภาคๆ ทำให้การรวมเรื่องราวเข้าเป็นบทสะดวกยิ่งขึ้น

ผู้ฟังคำบรรยายมิใช่มีแต่นักศึกษาเท่านั้น ยังมีประชาชนทั่วไปเข้าฟังด้วย ส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ทางปรัชญา ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จึงเป็นเหมือนคำบรรยายเบื้องต้นสำหรับผู้ไม่มีความรู้พิเศษมาก่อน แต่ผู้อ่านจะต้องเป็นผู้มีการศึกษาพอควร ศัพท์วิชาการทางปรัชญาก็มีการอธิบายกันแต่เริ่มแรก และพยายามทำให้เห็นความคิดทางปรัชญาให้แจ่มชัดที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ทว่าพึงระลึกไว้ว่าความคิดที่ยากและลึกซึ้งในปรัชญากรีกมีอยู่มาก ความคิดเหล่านั้นแม้จะอธิบายได้ชัดเจนเพียงใดก็ยังคงเป็นความคิดที่ยากอยู่เองในตัว การอธิบายช่วยอะไรได้ไม่มากนักและเป็นของยากสำหรับคนที่ไม่มีการศึกษา ปรัชญาชนิดที่ง่าย ๆ จะหาได้ก็จากคนที่ไม่มีไอ้อวดเท่านั้น แม้ในปัจจุบันปรัชญากรีกก็ยังไม่เก่า มิได้มีค่าขึ้นเพราะนักประวัติศาสตร์หรือพวกชอบของเก่า สิ่งที่เราศึกษาเป็นสิ่งที่ยังไม่ตาย ไม่ใช่ซากที่เหลือแต่กระดูกและผิวหนังเพราะความเก่า และข้าพเจ้าเองก็พยายามบรรยายและเขียนให้คนที่ยังเป็น ๆ อ่าน ไม่ใช่เขียนให้ผีตายซากอ่าน ถ้าข้าพเจ้าไม่เห็นว่าเป็นปรัชญากรีกมีความจริงซึ่งยังไม่เก่าอยู่แล้ว ข้าพเจ้าก็จะไม่ยอมเสียเวลาทำเรื่องนี้เลยแม้สักห้านาที

นักเขียนสมัยใหม่ผู้มีชื่อคนหนึ่ง* กล่าวว่า “เราอย่านำจิตใจคนหนุ่มสาวเข้าไปยุ่งกับปัญหากว้าง ๆ สองสามเรื่องอันเป็นปัญหาทางเมตาฟิสิกส์เลยดีกว่า เราอย่ามัวถกเถียง แก่ไขหรือหาความแจ่มแจ้งเกี่ยวกับปัญหาเช่นนั้นเลย เรื่องอย่างนั้นเป็นเรื่องของพวกเขากรีก และเราบุชามุคคัลลัคคีดีสิทธิ์เหล่านั้นนั้นเกินกว่าจะดำเนินรอยตามได้ สิ่งที่เราบรรยายให้คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ฟังนั้นมีใช้ปรัชญา แต่เป็นเรื่องของนักปรัชญา เราเล่าว่ามนุษย์ถกเถียงปัญหาเหล่านั้นกันอย่างไบบ้าง ในหนังสือหลายต่อหลายเล่ม เราเลื่องปัญหาเมตาฟิสิกส์ แต่พูดถึงทัศนะบางประการที่ง่าย ๆ ในเรื่องนั้น พูดถึงคำตอบปัญหาเหล่านั้นที่คนทุกประเภทรวมทั้งพวกที่มีภาษาและสิ่งแวดล้อมต่างจากเราได้ให้ไว้ต่าง ๆ กัน อย่างนี้เป็นเหมือนกับว่าเราเริ่มสอนเลขโดยอธิบายถึงตัวเลขโรมันเสียก่อนโดยพิสดาร แล้วพูดถึงชีวิตและความเคลื่อนไหวของนักวิทยาศาสตร์ในสเปน หรือเริ่มที่ โรเจอร์ เบคอน ในเรื่องเกี่ยวกับเคมี หรือพูดถึงกายวิภาคศาสตร์เปรียบเทียบ ก็เริ่มที่ เซอร์ริชาร์ด โอเวน ถึงเวลาแล้วที่จะตระหนักได้ด้วยความสามารถในทางการศึกษาว่า ปัญหาเมตาฟิสิกส์ เนื้อหาของวิชาปรัชญา ควรจะได้รับการส่งเสริมให้แก่ทุกคน สิ่งที่คุณต้องการคือตัวปรัชญา ไม่ใช่ประวัติปรัชญาตื้น ๆ และเป็นความรู้แบบงู ๆ ปลา ๆ

* H.G. Well เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง First and Last Things

วิธีการเหมาะสมในการอธิบายเกี่ยวกับเมตาฟิสิกส์ก็เหมือนกับวิธีการอธิบายเกี่ยวกับ คณิตศาสตร์และเคมี กล่าวคือ อธิบายกันถึงสิ่งที่เป็นผลผลิตสำเร็จรูปทางความคิดของมนุษย์ในเรื่องนั้น ๆ”

ข้อเท็จจริงเหล่านี้พอเป็นที่ยุติได้สำหรับคนทั่วไป ทั้ง ๆ ที่ความจริงส่วนหนึ่ง ๆ นั้นมีความไม่จริงเสียถึงแก่ส่วน ความจริงที่ว่าก็คือในระบบการศึกษาของเราไม่มีการใช้อาวุธที่มีอำนาจอันได้แก่การอธิบาย (ซึ่งพวกกรีกใช้กันอย่างได้ผล) และสร้างความรู้กันตั้งแต่เบื้องต้น แต่ทว่าแม้ในที่นี้ เราควรจำไว้ว่าพวกกรีกนั้น ๑) เขาอาจศึกษาประวัติปรัชญาเพียงเล็กน้อย เพราะตอนนั้นยังมีประวัติปรัชญาให้ศึกษากันน้อย และ ๒) ถ้าใครคิดว่านักคิดสำคัญ ๆ ของกรีกมิได้อาศัยความคิดของนักคิดรุ่นก่อน ก่อนที่จะสร้างระบบปรัชญาของตนเองแล้ว ก็ต้องนับว่าคิดผิดอย่างน่าเศร้าทีเดียว และ ๓) ในบางกรณี ความเชื่อต่อในวิธีการใช้การจนเกินไป (ซึ่งตรงกันข้ามกับเรา) ก็กลายเป็นความทุจริตทางปัญญา ตลบตะแลง ไอ้อวด ไม่คำนึงถึงความจริง ใจแคบ และขาดหลักการ พวกนี้ได้แก่พวกโสเฟิสต์

การเปรียบเทียบคณิตศาสตร์กับปรัชญา เคมีกับปรัชญา ฯลฯ เป็นการเปรียบเทียบที่ผิด และไม่มีทางเข้าใจความจริงแบบปรัชญาและความแตกต่างขั้นมูลฐานของความจริงแบบปรัชญากับความจริง แบบคณิตศาสตร์ เคมี หรือฟิสิกส์ ถ้าหากเอราตอสเธนีสเคยคิดแล้วว่าเส้นรอบวงของโลกยาวมาก และปัจจุบันก็พบว่าเป็นอย่างนั้น ความคิดหลังซึ่งถือว่าถูกต้องก็เป็นเพียงการเพิกถอนความคิดเก่า แล้วนำเอาความคิดเก่าซึ่งไร้ค่ากลับมาอีกเท่านั้น ถ้าเราถือว่าเมื่อสิ่งหนึ่งถูก อีกสิ่งหนึ่งผิด เราก็กเลิกลืมและลืมสิ่งที่ผิดเสีย แต่หลักวิวัฒนาการของปรัชญาแตกต่างไปจากนั้น ความจริงแบบปรัชญามิได้เป็นอย่างผลบวกแบบคณิตศาสตร์ ซึ่งเมื่อบวกกันแล้วจะได้ผลผิดหรือถูกต้องตามแบบในที่สุด ความจริงแบบปรัชญาปรากฏขึ้นทีละลักษณะ ๆ ในระบบปรัชญาซึ่งต่อเนื่องกันมาตลอดเวลา ความจริงที่สมบูรณ์จะหาได้ก็ต่อเมื่อระบบที่ว่านี้สมบูรณ์เท่านั้น ระบบปรัชญาของอริสโตเติลไม่ใช่จะขัดแย้งกับระบบปรัชญาของเพลโตอย่างเดียว สปีโนซาก็ไม่ใช่ว่าจะทิ้งระบบปรัชญาของเดคาตซ์เสียทีเดียว อริสโตเติลยังทำให้ปรัชญาของเพลโตสมบูรณ์ และสปีโนซาก็ทำให้ระบบปรัชญาของเดคาตซ์สมบูรณ์ด้วย เป็นเช่นนั้นเสมอ การคำนวณของเอราตอสเธนีสผิด เราอาจเลิกลืมใจได้ แต่ระบบปรัชญาของเพลโต อริสโตเติล สปีโนซา ไลบ์นิทซ์ ฯลฯ ต่างก็เป็นส่วนประกอบของความจริงด้วยกันทั้งสิ้น ในสมัยนั้นเป็นจริงอย่างไร ในสมัยนี้ก็ยังเป็นจริงอยู่อย่างนั้น แม้ว่ามิได้เป็นความจริงที่สมบูรณ์และไม่มีความเป็นจริงได้อย่างสมบูรณ์ก็ตาม ฉะนั้น จึงยังไม่ใช่ว่าผลสรุปที่เราจะตัดสินได้ว่าผิด และเราทั้งเสียไม่ได้ จะเป็นไปได้หรือไม่ก็ตามที่จะรวมลำแสงทั้งหลายเข้าเป็นจุดเดียว รวมส่วนประกอบของความจริงเข้าเป็นระบบอันหนึ่งอันเดียวกัน นั่นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง การกระทำเช่นนั้นเพียงเคยมีครั้งเดียวเท่านั้น แต่ก็ไม่มีการคิดว่าจะเข้าใจได้ ถ้าไม่รู้ระบบปรัชญา

ก่อนๆ ซึ่งเป็นส่วนประกอบต่างๆ ของความจริงก่อนที่จะนำมารวมเป็นผลสรุป ยิ่งกว่านั้น ความพยายามดังกล่าวบังคับก็ได้อีกกลายเป็นส่วนหนึ่งในประวัติปรัชญา ไปแล้ว

ด้วยเหตุนี้ความคิดทางปรัชญาที่ไม่ได้อาศัยระบบปรัชญาเก่าๆ ย่อมตื่นและไร้ค่า และความคิดที่ว่าเราไม่จำเป็นต้องศึกษาประวัติปรัชญา เราสามารถคิดได้ด้วยปัญญาของเราเอง คนทุกคนเป็นนักปราชญ์อยู่แล้ว สามารถสร้างระบบปรัชญาของตัวเองได้นั้น เป็นความคิดที่ผิด ความจริงในเรื่องนี้เราจะเห็นได้จากนักเขียนที่อ้างว่าเขียน “เมตาฟิสิกส์” ตามแบบของตัวเอง เมตาฟิสิกส์ดังกล่าวต่างก็ขึ้นกับสมมติฐานว่า ความรู้และสิ่งที่ถูกรู้มีอยู่จริง ทั้งความรู้และสิ่งที่ถูกรู้ต่างมีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง ไม่เหมือนกัน สิ่งหนึ่งอยู่ตรงนี้ อีกสิ่งหนึ่งจะอยู่ตรงนั้นขัดแย้งกันเอง ความรู้ซึ่งแยกต่างหากจากสิ่งที่ถูกรู้ เป็นเครื่องมือที่นำเอาสิ่งที่ถูกรู้ไปใช้ เมื่อถึงขั้นข้าพเจ้าใช้คำว่าเครื่องมือ ในที่นี้ความรู้ที่ไม่สมเหตุสมผลก็ต้องนับเข้าเป็นเครื่องมือด้วย สมมติฐานว่าความรู้เป็นเครื่องมือ จึงเป็นสมมติฐานที่นักเขียนตั้งขึ้นอย่างขาดวิจรรณญาณ ไม่มีแม้แต่เงาของความถูกต้อง มิได้แสดงว่าสมมติฐานนี้เคยเกิดกับตัวเอง เป็นปัญหาที่ต้องซักถามหรือเป็นสมมติฐานจริง ๆ หรือเป็นความจริงที่ไม่มีใครคิดเป็นอย่างอื่นได้ กระนั้นก็ตาม ผู้ที่จะเดือดร้อนมิใช่ผู้ที่ศึกษาประวัติปรัชญา หากแต่ได้แก่ผู้ที่ยอมตัวเป็นสาวกของสมมติฐานทางปรัชญาบางข้อ เพราะอย่างน้อยที่สุด ผู้ที่ได้ศึกษาประวัติปรัชญาจะรู้ว่านี่คือสมมติฐาน แต่เป็นสมมติฐานที่น่าสงสัย ไม่มีใครมีสิทธิ์มาใช้ตบตาคนทั่วไปโดยอ้างว่าเป็นสัจพจน์ อาจรู้ตัวว่าเป็นสมมติฐานที่ผิด และอาจมีความเห็นที่ไม่ค่อยจะดีนักว่า จิตวาทแบบของเวลส์ (Wells) ที่แท้ก็มีลักษณะเหมือนกับจิตวาทของปรัชญากรีกยุคเสื่อม ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งการสลายตัวของปรัชญากรีกนั่นเอง

ข้าพเจ้าขอเตือนคนรุ่นหนุ่มกว่าอย่าไปสนใจกับคำพูดคั้นๆ และไร้เหตุผลคั่งที่ยกมาเหล่านั้นเลย ก่อนจะสร้างความคิดทางปรัชญาของตนเองขึ้น ควรศึกษาปรัชญาเก่าๆ ให้เจนจบเสียก่อน เริ่มตั้งแต่กรีกจนถึงสมัยใหม่ แต่เรื่องนี้มิใช่ว่าจะทำได้โดยการอ่านสรุปประวัติปรัชญาที่เขียนกันขึ้นในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ต้องศึกษางานของนักปรัชญาสำคัญๆ ด้วย การเริ่มศึกษาปรัชญาด้วยหนังสือประเภทดังกล่าว เช่นหนังสือเล่มนี้หาใช่เป็นการศึกษาอย่างสมบูรณ์ไม่เป็นแต่เพียงการเริ่มต้นเท่านั้น เป็นการเรียนรู้ที่คั่นๆ ไป ซึ่งจะต้องศึกษารายละเอียดในภายหลัง ยิ่งกว่านั้นการศึกษาวิวัฒนาการและความสัมพันธ์ของปรัชญาระบบต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจศึกษาได้จากงานเขียนที่นักปรัชญาเขียนขึ้น เป็นหน้าที่ของผู้ศึกษาวิชาประวัติปรัชญา

อนึ่ง ข้าพเจ้าขออธิบายไว้ล่วงหน้าว่าในหนังสือเล่มนี้มีส่วนที่ละวันไว้สองประการ คือ ประการแรก ในตอนที่เกี่ยวกับความคิดทางการเมืองของเพลโต ข้าพเจ้ายึดเรื่อง “อูทมรัฐ” เป็นหลัก ไม่ได้พูดถึงเรื่อง “กฎหมาย” เลย ซึ่งในทางปรัชญาการเมืองหรือแม้ในทางประวัติปรัชญาเองอาจถือว่าใช้ไม่ได้ แต่ในทัศนะของข้าพเจ้าการเมืองเป็นส่วนที่อยู่รอบนอกสุดของปรัชญา ดังนั้นจึงพูดถึงแต่น้อย และเรื่อง “อูทมรัฐ” นั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเก่า

จริงหรือไม่จริง ข้าพเจ้าก็เห็นว่าเป็นทัศนะของเปลโต้หาใช่ของโสกราตีสไม่ และยังเป็นเรื่อง
ที่แสดงให้เห็นแบบและลักษณะของความคิดทางการเมืองของเปลโต้ ไม่ว่าจะความคิดนั้นจะได้
นำมาปฏิบัติกันจริง ๆ มากน้อยเพียงใดก็ตาม

ประการที่สอง ข้าพเจ้ามิได้พูดถึงทัศนะที่มีคนบางคนถือกันว่า ทฤษฎีว่าด้วยแบบเป็น
งานของโสกราตีส มิใช่ของเปลโต้ และปรัชญาของเปลโต้เองนั้นเป็นการผสมผสานทฤษฎีเรื่อง
จำนวนเข้ากับเทวศาสตร์และลัทธิอื่น ๆ ในที่นี้ข้าพเจ้าสามารถกล่าวได้แต่เพียงว่าทฤษฎีนี้
ศาสตราจารย์ เบอร์เน็ต ได้เสนอไว้ แต่มิใช่ความคิดของข้าพเจ้าเลย และแท้ที่จริงข้าพเจ้า
ก็มิได้เชื่อเช่นนั้นด้วย แต่ก็ เป็นไปไม่ได้ที่จะให้ข้อโต้แย้งได้อย่างเต็มที่ในหนังสือเช่นนี้
ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าจะโต้แย้งอย่างไม่เต็มที่ ปล่อยให้ผ่านไปเสียเลยจะดีกว่า ยิ่งกว่านั้นสิ่งที่ข้าพเจ้า
นำมาโต้แย้งก็อาศัยหลักฐานคนละข้อกับการตีความเรื่อง “พาร์มินิดีส” ของศาสตราจารย์
เบอร์เน็ต ซึ่งเป็นเรื่องการศึกษาว่าปรัชญาหมายความว่าอย่างไร ส่วนเรื่องที่จะบอกว่าใคร
เป็นผู้เขียนเรื่องนั้น เรื่องนั้นเป็นปัญหาทางหลักการ ส่วนเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับ
ตัวคน เรื่องนั้นสำคัญต่อนักปรัชญา ส่วนเรื่องนี้สำคัญสำหรับนักประวัติศาสตร์และโบราณคดี
ทำนองเดียวกับปัญหาเบคอนและเชกสเปียร์ ซึ่งถ้าคนไม่ชอบเรื่องละครคงไม่พูดถึง ปัญหาเรื่อง
เปลโต้และโสกราตีสก็เช่นกัน เป็นเรื่องน่าสนใจสำหรับนักโบราณคดี แต่โดยเนื้อแท้แล้วไม่
สำคัญว่าใครจะเป็นผู้สร้างทฤษฎีแบบขึ้น สำคัญสำหรับเราก็คือพยายามเข้าใจทฤษฎีและ
พยายามเข้าใจถึงคุณค่าของมันในฐานะเป็นส่วนประกอบของความจริงส่วนหนึ่ง หนังสือเรื่องนี้
เริ่มพูดถึงเกี่ยวกับความคิดทางปรัชญาความจริง ความหมาย และความสำคัญของปรัชญา ไม่ได้
พูดถึงเรื่องถูกผิดอย่างที่นักโบราณคดีโต้แย้งกัน เป็นเรื่องเชิงประวัติศาสตร์และการอธิบาย
เกี่ยวกับความคิดทางปรัชญาในขณะเดียวกัน แต่นี่หมายความว่าหนังสือเล่มนี้กล่าวถึง
ความคิดทางปรัชญาในแง่ประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ของมัน และที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ
วิวัฒนาการของปรัชญา ความก้าวหน้าทางความคิดไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้ การเจริญเติบโตของ
จิตวาทขึ้นสู่จุดสูงสุด ความเสื่อมและการสลายตัวของจิตวาทนั้น มิใช่เป็นเพียงปรากฏการณ์ใน
ประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ แต่มีความสำคัญในด้านเกี่ยวกับแนวความคิดทางปรัชญาเอง นี้แหละ
ที่ข้าพเจ้าคิดว่าเวลส์พูดถูก และข้าพเจ้าควรทิ้งลักษณะทางประวัติศาสตร์เสีย ท้ายที่สุดนี้
ข้าพเจ้าขอเสนอไว้ว่าการบรรยายในหนังสือเล่มนี้เป็นไปในรูป ประวัติเชิงวิจารณ์ ซึ่งเป็นหรือ
พยายามให้เป็นการวิจารณ์แนวความคิดทางปรัชญา ไม่ใช่วิจารณ์ระยะเวลา ตำรา หรืองาน
เขียนหรืออะไรทำนองนั้น แต่พูดถึงเฉพาะความคิดปรัชญา

ข้าพเจ้าขอขอบคุณ Mr. F.L. Woodward, M.A., อธิการของ Mahinda College, Galle,
Ceylon ที่ได้ให้ความช่วยเหลือข้าพเจ้าในการรวบรวมครุขันธ์ท้ายเล่มและข้อปลีกย่อยอื่น ๆ

บันทึกของผู้แต่ง

ความเชื่อทางปรัชญาของข้าพเจ้าเมื่อหลายปีมาแล้ว ไม่แน่ว่าจะเป็นจิตวาทหรือความคิดแบบกึ่งเฮเกิล ดังที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือนี้เป็นบางตอน ซึ่งหนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าได้เขียนขึ้นเมื่อสี่สิบห้าปีมาแล้ว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจัดพิมพ์หนังสือนี้ตามต้นฉบับเดิมดีกว่าจะพยายามแก้ไขข้อความเหล่านั้น

ตุลาคม, ๑๙๖๖

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑. ความคิดทั่วไปทางปรัชญา กำเนิดและวิวัฒนาการของปรัชญากรีก	๑
๒. พวกไอโอนิก เกลส อแนกซีแมนเตอร์ อแนกซีมินีส นักคิด สำนักไอโอนิกอื่นๆ	๑๑
๓. ไพธาโกรัสและสานุศิษย์	๑๗
๔. สำนักอัสเลีย เซโนฟานีส พาร์มินิดีส เซโน ซอวีจาร์ณัลท์อีเลียติก	๒๒
๕. เฮราโกลตุส	๓๙
๖. เอมพีโดคลีส	๔๔
๗. อะตอมิสต์	๔๗
๘. นักซาโกรัส	๕๒
๙. โซฟิสต์	๕๙
๑๐. โซกราตีส	๗๑
๑๑. สมัยกึ่งโซกราตีส ซีนิก ไชเรนอิก เมการิก	๘๗
๑๒. เปลโต้	๙๓
๑. ชีวิตและงาน	๙๓
๒. ญาณวิทยา	๑๐๐
๓. ปรมัตถ์หรือทฤษฎีแบบ	๑๐๓
๔. ฟิสิกส์หรือทฤษฎีเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่	๑๑๗
ก. คำสอนเรื่องโลก	๑๑๗
ข. คำสอนเรื่องวิญญาณมนุษย์	๑๑๙
๕. จริยธรรม	๑๒๒
ก. จริยธรรมของปัจเจกชน	๑๒๒
ข. จริยธรรมของรัฐ	๑๒๖
๖. ทศนะเกี่ยวกับศิลปะ	๑๒๙
๗. การตีค่าปรัชญาของเปลโต้ในเชิงวิจารณ์	๑๓๑
๑๓. อริสโตเติล	๑๓๙
๑. ชีวิต งานเขียน และลักษณะผลงานโดยทั่วไป	๑๓๙

	หน้า
๒. ตรรกวิทยา	๑๔๔
๓. เมตาฟิสิกส์	๑๔๕
๔. ฟิสิกส์หรือปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติ	๑๖๐
๕. จริยศาสตร์	๑๗๓
ก. บั๊จเจกชน	๑๗๓
ข. รัฐ	๑๗๗
๖. สุนทรียศาสตร์หรือทฤษฎีศิลปะ	๑๘๐
๗. การตีค่าปรัชญาของอริสโตเติลเชิงวิจารณ์	๑๘๓
๑๔. ลักษณะทั่วไปของปรัชญาสมัยหลังอริสโตเติล	๑๘๘
๑๕. พวกสโตอิก ตรรกวิทยา ฟิสิกส์ จริยศาสตร์	๑๙๑
๑๖. พวกเอปีคิวเรียน ฟิสิกส์ จริยศาสตร์	๑๙๗
๑๗. พวกวิมัตติวาท ไพร์โร อะคาเดมีใหม่ พวกวิมัตติวาทสมัยหลัง	๒๐๑
๑๘. การเข้าสู่สมัยเปลโต้ใหม่	๒๐๕
๑๙. พวกเปลโต้ใหม่	๒๐๘
อภิธานศัพท์	๒๑๒

บทที่ ๑

ความคิดทั่วไปทางปรัชญา

กำเนิดและวิวัฒนาการของปรัชญากรีก

ตามปกติเมื่อเราจะศึกษาวิชาใดก็ตาม เราควรทราบเนื้อหาและขอบเขตของวิชานั้นเสียก่อนว่าเกี่ยวกับอะไร เช่น พฤษศาสตร์ศึกษาเรื่องพืช คาราศาสตร์ศึกษาเรื่องเทหวัตถุในท้องฟ้า ภูมิศาสตร์กายภาพศึกษาเรื่องหินเปลือกโลก เป็นต้น แต่ปรัชญานั้นเป็นการยากที่จะจำกัดความอย่างรัดกุมว่าพูดถึงเรื่องอะไรเป็นพิเศษ เกี่ยวกับอะไรบ้าง เช่น ศาสตร์อื่นๆ โดยทั่วไปประการแรกเนื้อหาของวิชาปรัชญาสมัยต่างๆ แตกต่างกันไปอย่างมาก สิ่งที่เคยเคียดือว่าอยู่ในวิชาปรัชญา ต่อมาก็หาได้มารวมอยู่ด้วยไม่ ในสมัยเพลโตนั้น เนื้อหาวิชาปรัชญารวมถึงพีสิกส์และคาราศาสตร์ด้วย แต่ในปัจจุบันสองวิชานี้แยกไปเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งๆ ต่างหาก แต่เรื่องนี้ก็มีข้ออุปสรรคสำคัญ สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการให้คำจำกัดความก็คือ ปรัชญาสำนักต่างๆ นั้นมีเนื้อหาวิชาต่างกันและให้คำจำกัดความไว้ต่างกัน คำจำกัดความปรัชญาของพวกที่นิยมสเปนเซอร์ก็อาจไม่เป็นที่ยอมรับของพวกที่นิยมเฮเกล และในทางกลับกัน คำจำกัดความของพวกนิยมเฮเกล ก็อาจไม่เป็นที่ยอมรับของพวกที่นิยมสเปนเซอร์ ถ้าเราจะให้คำจำกัดความปรัชญาว่าเป็น “ความรู้เกี่ยวกับสัมบูรณ์ภาพ” คำจำกัดความนี้ปรัชญาเมธีบางคนอาจยอมรับ แต่ก็ยังมีคนปฏิเสธว่าสัมบูรณ์ภาพไม่มีอยู่จริง หรืออาจมีอยู่จริงแต่รู้จักไม่ได้ ฉะนั้นปรัชญาจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสัมบูรณ์ภาพ นักปรัชญาบางสำนักก็ยังถือว่าสัมบูรณ์ภาพจะมีจริงหรือไม่ และเราจะรู้จักได้หรือไม่ก็ตาม ความรู้นี้ก็เป็นความรู้ที่ไร้ประโยชน์ และไม่ควรที่จะแสวงหากังนั้น ถ้าไม่มีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาปรัชญาของสำนักต่างๆ มาบ้างเลย ก็ตอบไม่ได้ว่าปรัชญาคืออะไร กล่าวคือ เราควรให้คำจำกัดความเมื่อได้ศึกษาวิชานั้นๆ แล้ว ไม่ใช่ให้คำจำกัดความตั้งแต่เริ่มต้นศึกษา เมื่อเราทราบความคิดเห็นทั้งหมดแล้ว เราก็อาจให้คำจำกัดความได้ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงพยายามที่จะไม่ให้คำจำกัดความอันใดให้แน่นอนลงไป แต่บางทีเราอาจพอให้คำจำกัดความได้บ้าง ถ้าข้าพเจ้าจะลองยกเอาลักษณะเด่นๆ บางอย่างที่ทำให้ปรัชญาแตกต่างจากความรู้แขนงอื่น ๆ และแสดงลักษณะนั้นด้วยการระบุปัญหาสำคัญๆ ที่ปรัชญาเมธีพยายามให้คำตอบกันอยู่เสมอ แต่โดยนัยนี้ที่จะให้ได้คำจำกัดความโดยบริบูรณ์ย่อมไม่ได้

ประการแรกปรัชญาแตกต่างจากวิชาการสาขาอื่นตรงที่ ความรู้สาขาอื่นพูดถึงจักรวาลเพียงบางแง่เท่านั้น ส่วนปรัชญาหาได้มุ่งไปแง่ใดแง่หนึ่งไม่ หากกล่าวถึงจักรวาลโดยส่วนรวม จักรวาลมีลักษณะเป็นหนึ่ง และความรู้สูงสุดเกี่ยวกับจักรวาลย่อมเป็นหนึ่งด้วย แต่การที่จะหาหลักการโดยเฉพาะ จะต้องแบ่งขอบเขตเป็นวิชาๆ ไป อย่างเช่น คาราศาสตร์ก็กล่าวถึงเรื่องจักรวาลส่วนที่เกี่ยวกับเทหวัตถุในท้องฟ้า พฤษศาสตร์เน้นเฉพาะเรื่องชีวิตของพืช จิตวิทยา

เห็นเรื่องจิตเป็นต้น ส่วนปรัชญานั้นหาได้ว่าด้วยส่วนใดส่วนหนึ่งโดยเฉพาะไม่ หากว่าด้วยจักรวาลโดยส่วนรวม กล่าวคือ พยายามมองจักรวาลอย่างเป็นระบบการหนึ่งที่รวมกันเป็นเอกภาพ เราอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาเป็นศาสตร์เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ โดยทั่วไป เป็นเรื่องของโลกในแง่ที่เป็นสากลภาพ ศาสตร์ต่างๆ มักวางกฎเกณฑ์ต่างๆ ไปขึ้น โดยนำข้อเท็จจริงมาสรุปลงเป็นกฎ ปรัชญาที่ใช้วิธีการนี้อย่างเต็มที่ พยายามวางกฎให้มีลักษณะต่างๆ ไปมากที่สุด กล่าวคือพยายามมองจักรวาลโดยอาศัยหลักต่างๆ ไปให้น้อยหลักที่สุด และถ้าเป็นไปได้ก็จะได้วางหลักการเดี่ยวไว้ว่า นี่แหละคือหลักการที่จะใช้สำหรับว่าด้วยจักรวาล

ข้อแตกต่างอีกอย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากข้อแตกต่างข้างต้น คือ ศาสตร์ต่างๆ ยึดถือว่าเนื้อหาในวิชานั้นๆ เป็นจริงโดยไม่มีการให้เหตุผล แต่ปรัชญาพยายามสืบหาเหตุผลของทุกสิ่งจนถึงที่สุด ศาสตร์สมัยต่างๆ สามารถพิสูจน์ความจริงให้เห็นได้ก็จริงอยู่ แต่เป็นการพิสูจน์ที่อยู่ในขอบเขตจำกัด เป็นจริงเฉพาะในขอบเขตอันจำกัดนั้น พ้นจากขอบเขตนั้นไปแล้ว ไม่มีความสมเหตุสมผล อนึ่ง ศาสตร์ทั้งหลายมักยอมรับข้อเท็จจริงบางอย่างว่าเป็นจริงเสมอ แน่นอนและตายตัวเสมอในศาสตร์ชนิดนั้นๆ งานของปรัชญาเมธีก็คือพยายามสืบสาวความจริงเหล่านี้ ดังนั้นปรัชญาจึงนำความรู้ที่ศาสตร์ต่างๆ มองข้ามไปมาพิจารณา วิชาปรัชญาจึงเริ่มต้นขึ้นที่จุดจบของศาสตร์ต่างๆ เหล่านั้น เรามาลองพิจารณาคูตัวอย่างเช่น เรขาคณิตพูดถึงเกี่ยวกับกฎของพื้นที่ แต่เป็นการพูดถึงพื้นที่ทั่วไป ไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล ไม่มีนักเรขาคณิตคนใดสงสัยถามว่าพื้นที่คืออะไร คำถามเช่นนี้แหละที่เป็นคำถามในวิชาปรัชญา ยิ่งกว่านั้นเรขาคณิตยังให้ข้อเสนอบางอย่างที่ดีถือว่าเป็นจริงอยู่แล้วในตัวเอง ไม่ต้องพิสูจน์ ข้อเสนอเหล่านี้เรียกว่าสัจพจน์ เช่น เส้นตรงสองเส้นย่อมไม่สามารถล้อมรอบพื้นที่ได้ หรือ ถ้าเอาจำนวนที่เท่าๆ กันสองจำนวนไปรวมกับจำนวนที่เท่ากันแล้ว ผลลัพธ์ย่อมเท่ากัน นักเรขาคณิตไม่เคยสงสัยเลยว่าทำไมสัจพจน์จึงเป็นจริง ภาวะนี้จึงตกเป็นของนักปรัชญา มิใช่ว่าปรัชญาเมธีจะสงสัยว่าสัจพจน์ไม่เป็นจริง หากเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าศึกษาและนำไปพิสูจน์ แม้จะมีข้อความบางข้อที่เห็นได้ว่าไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ก็ตาม ทำไมข้อเสนอบางข้อจึงต้องมีการพิสูจน์ แต่บางข้อไม่ต้อง อะไรทำให้ข้อเสนอทั้งสองชนิดนี้ต่างกัน และเมื่อมาถึงข้อนี้ก็เป็นที่น่าคิดว่า เราอาจหาข้อเสนอสากลเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายได้โดยไม่ต้องอาศัยหลักฐานหรือข้อพิสูจน์ เช่นเมื่อเราพูดว่าเส้นตรงสองเส้นไม่สามารถล้อมรอบพื้นที่ได้ เรามีได้หมายความว่า เป็นจริงเฉพาะกับเส้นตรงคู่ที่มาใช้ทดลองเท่านั้น แต่หมายความว่าเมื่อล้านๆ ปีที่แล้วมา เส้นตรงสองเส้นก็ไม่เคยล้อมรอบพื้นที่ได้ และจะเป็นเช่นนี้ไปอีกนับเป็นล้านๆ ปี เป็นความจริงบนดวงดาวทั้งปวงแม้แต่บนดวงดาวที่กล้องโทรทรรศน์ที่ใหญ่ที่สุดส่องไปไม่ถึง เราไม่มีโอกาสรู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นอีกบ้างในอีกล้านๆ ปีข้างหน้า หรือบนดวงดาวอันห่างไกลเหล่านั้นจะเกิดอะไรขึ้นใหม่ แต่เราก็อ้างยืนยันว่าสัจพจน์ของเราจะต้องเป็นจริงในทุกกาลเทศะ เราไม่ได้ตั้งสัจพจน์ขึ้นจากประสบการณ์ ไม่มีใครส่องกล้องโทรทรรศน์เพื่อพิสูจน์สัจพจน์นี้ ทำไมสัจพจน์เหล่านี้จึงเป็นจริงในตัวเองและ

เป็นสิ่งที่จิตของเราเชื่อเช่นนั้นโดยไม่ต้องอ้างหลักฐานอะไรเลย   นักเรขาคณิตไม่เคยนึกถึงปัญหาเหล่านี้   ปล่อยให้เป็นเรื่องของปรัชญา   นักเรขาคณิตยอมรับสัจพจน์ว่าเป็นจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์

ศาสตร์ที่เกี่ยวกับฟิสิกส์ถือว่าสสารเป็นสิ่งที่มียุ่จริง แต่ปรัชญาจะถามว่าสสารคืออะไร คำถามนี้ดู ๆ ก็น่าจะเป็นเรื่องของฟิสิกส์ไม่ใช่ของปรัชญาเมธี เพราะปัญหาเรื่ององค์ประกอบของสสารเป็นปัญหาทางฟิสิกส์ที่รู้จักกันดี แต่เมื่อลองพิจารณาคุณสมบัติจะเห็นว่าต่างจากที่ปรัชญาเมธีอธิบาย เพราะแม้จะแสดงให้เห็นว่าสสารคืออีเทอร์ คือไฟฟ้า คืออะตอมที่เคลื่อนไหวได้หรืออื่น ๆ ก็ไม่ใช่คำตอบที่เราต้องการ แม้จะมีการพิสูจน์อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีเช่นว่านั้นก็บอกเราแต่เพียงว่าสสารคือสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นกายภาพ แต่เราต้องการรู้ว่าสิ่ง ๆ นั้นคืออะไร การพิสูจน์ว่าสสารชนิดหนึ่งคือสสารอีกชนิดหนึ่งนั้น มิได้บอกให้เรา รู้ลักษณะอันเป็นธาตุแท้ของสสารนั้น ปัญหาดังกล่าวจึงเป็นปัญหาทางปรัชญาไม่ใช่วิทยาศาสตร์ ในทำนองเดียวกัน ศาสตร์ทั้งหลายยอมรับว่า จักรวาลเป็นสิ่งที่มียุ่จริง แต่ปรัชญาพยายามที่จะรู้ว่าทำไมจึงมีจักรวาล เช่น จริงหรือไม่ที่ว่ามีสิ่งแท้จริงสูงสุดสิ่งหนึ่งเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง ถ้าเป็นเช่นนั้นหมายถึงสิ่งที่แท้จริงชนิดไหน เป็นวัตถุหรือจิต หรือไม่ใช่ทั้งสองอย่าง เป็นสิ่งที่ดีหรือชั่ว ถ้าเป็นสิ่งที่ดีทำไมในโลกนี้จึงมีความชั่ว

ยิ่งกว่านั้นศาสตร์เกือบทุกชนิดนอกจากคณิตศาสตร์ ยังยอมรับกฎแห่งเหตุและผล นักศึกษาตรรกวิทยาทุกคนเข้าใจดีว่า กฎแห่งเหตุและผลนี้แหละที่เป็นรากฐานของศาสตร์ทั้งหลาย ถ้าเราไม่เชื่อกฎแห่งเหตุและผล เช่น ไม่เชื่อว่าทุกสิ่งที่มีการตั้งต้นย่อมมีสาเหตุแห่งการเกิดนั้น และไม่เชื่อว่าในสภาวะอย่างเดียวกันสิ่งอย่างเดียวกันย่อมเกิดได้แตกต่างกัน ถ้าไม่เชื่อเช่นนั้นแล้วศาสตร์ต่าง ๆ ก็จะสลายไป เรื่องนี้เป็นที่ยอมรับกันในทางวิทยาศาสตร์ ถ้าเราถามนักสัตวศาสตร์ว่า เรารู้ได้อย่างไรว่าอุฐุกินหญ้า ก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขาจะไม่ยกประสบการณ์มาอ้างว่าเคยเฝ้าสังเกตอุฐุฉบับพัน ๆ ตัว และอุฐุเหล่านั้นกินหญ้า แต่ที่นี่ก็เพียงพิสูจน์ว่าอุฐุเหล่านั้นเท่านั้นที่กินหญ้า ส่วนอุฐุอีกเป็นล้าน ๆ ตัวที่ไม่มีใครไปเฝ้าดูมันแล้วจะกินหญ้าด้วยหรือไม่ ถ้าถามเช่นนั้นเขาก็จะอ้างถึงกฎแห่งเหตุและผลว่า อุฐุมีโครงสร้างเป็นแบบที่ไม่สามารถจะย่อยเนื้อได้อย่างนี้เป็นต้น หรือเราจะรู้ได้อย่างไรว่าน้ำแข็งที่ศูนย์องศาเซนติเกรดเสมอ (หากมองข้ามปัญหาที่เกี่ยวกับความกดดันและอื่น ๆ) เราจะรู้ได้อย่างไรว่าในโลกแถบที่ไม่มีคนเห็นเลยจะเป็นเช่นนั้นด้วย แต่ที่เราเชื่อเช่นนั้นก็เพราะเราเชื่อว่าในสภาวะอย่างเดียวกัน ถ้ามีสาเหตุอย่างนี้จะเกิดผลอย่างนี้เสมอ แต่ที่ว่าเราจะรู้ได้อย่างไรว่ากฎแห่งเหตุและผลนี้เป็นจริง นักวิทยาศาสตร์มิได้พิจารณาปัญหานี้เพียงแต่หาข้อพิสูจน์ต่าง ๆ ไปใช้กับกฎนี้เท่านั้น วิทยาศาสตร์ยอมรับหลักการนี้โดยไม่ต้องซักถาม ดังนั้นปัญหาที่ว่าทำไมกฎแห่งเหตุและผลจึงถูกต้องสมจริง และเรารู้ได้อย่างไรว่ามันเป็นจริงเช่นนั้น จึงเป็นปัญหาทางปรัชญา

เราอาจรู้สึกอยากตั้งคำถามทำนองนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเกี่ยวกับ สิ่งสูงสุดว่าพันวิสัยที่มนุษย์จะเข้าใจหรือไม่ และเราไม่ควรจำกัดคำถามของเราอยู่แต่เพียงเรื่องที่ไม่สูงเกินไปสำหรับเราบางคนอาจถามว่าจิตมนุษย์เป็นสิ่งที่จำกัดจะเข้าใจสิ่งที่ไม่จำกัดได้อย่างไร ปัญหาอย่างนี้เป็นสิ่งฟังถามได้ และเป็นปัญหาที่ควรหาคำตอบที่ถูกต้อง แต่จนในปัจจุบันเราก็กังอวดอะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่ได้ คำถามเหล่านี้เป็นปัญหาสำคัญทางปรัชญา แม้ว่าตามความเป็นจริงแล้วมันจะเป็นเพียงปัญหาหนึ่งซึ่งเพิ่งได้รับความสนใจในปัจจุบันเท่านั้น เพราะพวกกรีกเองไม่ได้ตั้งคำถามนี้ ในฐานะที่ปัญหานี้เป็นปัญหาทางปรัชญา เราก็กควรเริ่มต้นอย่างใจกว้าง สืบสวนให้ถี่ถ้วน ไม่รีบด่วนตัดสิน การที่พูดว่าจิตของมนุษย์เป็นสิ่งจำกัดย่อมไม่สามารถเข้าใจสิ่งที่ไม่จำกัดได้นั้น เป็นข้อกล่าวอ้างอันไร้เหตุผลที่ออกจากปากหนึ่งไปสู่อีกปากหนึ่ง ราวกับว่ามันเป็นสิ่งที่แท้จริงในตัวเองที่ทุกคนยอมรับ โดยมากคนที่พูดดังกล่าวไม่เคยพิจารณาว่ามีเหตุผลหรือไม่ แต่กลับถือว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ไม่ต้องสนใจอะไรกับมันอีก แต่อย่างน้อยที่สุดเราก็กควรรู้ให้แน่นอนเสียก่อนว่า คำต่าง ๆ เช่น “จิต” “สิ่งที่จำกัด” และ “สิ่งที่ไม่จำกัด” เหล่านี้หมายความว่าอย่างไร แล้วเราจะพบว่าข้อยุ่งยากมิได้สิ้นสุดลงเพียงนั้น

วิชาปรัชญาจึงเป็นวิชาที่พูดถึงจักรวาลโดยส่วนรวมทั้งหมด และไม่ยึดถืออะไรโดยไร้เหตุผล ลักษณะประการที่สามซึ่งถือว่าเป็นลักษณะสำคัญพิเศษ แม้ว่าจะจะเป็นลักษณะที่ยังไม่ยอมรับกันทั่วไปก็คือ โดยเนื้อหาสาระวิชาปรัชญาพยายามไปให้พ้นขอบเขตประสาทสัมผัส ไปสู่ความรู้อันบริสุทธิ์ที่ไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัส ลักษณะที่สามนี้พอจะอธิบายได้ ดังนี้

เรามีความรู้สักว่ามีโลกอยู่สองโลก คือโลกของกายภาพซึ่งเป็นโลกภายนอก และโลกของจิตภาพซึ่งเป็นโลกภายใน ถ้าเรามองออกไปจากตัวเรา เราจะพบโลกภายนอก แต่ถ้าเรามองกลับเข้ามาภายในตัวเราเอง เราก็กจะประสบกับโลกภายใน คุ ๆ ก็อาจไม่ถูกนักที่จะพูดว่าโลกภายนอกเป็นโลกของกายภาพอย่างบริสุทธิ์ เพราะยังมีจิตอื่น ๆ ด้วย เช่นข้าพเจ้าประสบกับจิตของท่าน และสำหรับตัวข้าพเจ้าแล้วจิตของท่านย่อมเป็นสิ่งหนึ่งที่อยู่ในโลกภายนอก ทว่าเราพูดถึงสิ่งเหล่านี้ได้ก็ด้วยการอ้างเหตุผล แต่จะมีผัสสะได้โดยตรงกับร่างกายของท่านเท่านั้น เช่นการเคลื่อนไหวร่างกาย เสียงที่ออกจากริมฝีปากของท่าน จิตที่ข้าพเจ้าสามารถมีผัสสะได้โดยตรงก็คือจิตของข้าพเจ้าเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เราจึงเชื่อว่ามิโลกกายภาพอยู่นอกตัวเราและมีโลกจิตภาพอยู่ภายในตัวเรา

ถ้าเช่นนั้นโลกไหนเป็นโลกที่แท้จริงที่สุด เราย่อมถือว่าโลกที่เราคุ้นเคยที่สุดคือโลกที่เป็นจริงที่สุด โลกที่วานั้นก็คือโลกของสสารซึ่งอยู่ภายนอก ตั้งแต่เกิดมาเด็กก็รู้จักแสงสว่างซึ่งเป็นวัตถุภายนอก และเริ่มรู้จักสิ่งต่างๆ ในห้องขึ้นทีละน้อย รู้จักแม่ในฐานะวัตถุก็มีร่างกายต่อไปก็จะค่อยๆ รู้จักแม่ในฐานะเป็นสิ่งที่มีความจิตใจ โดยทั่วๆ ไปประสบการณ์ในระยะแรกๆ ของเราเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวกับสสาร เรารู้จักโลกจิตภาพได้ก็เมื่อเรามองตัวเอง และคนเราจะรู้จักมองดูตัวเองก็เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มหรือเป็นผู้ใหญ่แล้วเท่านั้น และบางคนจะไม่รู้จักมองดู

ตัวเองเลย ในวัยเด็กเมื่อเราจะคิดถึงจักรวาล เราก็มักรู้จักโลกของสสาร โลกของจิตซึ่งเป็นโลกที่เรารู้จักน้อยมากจึงดูเหมือนเป็นโลกที่ไม่เป็นจริงเมื่อเทียบกับโลกของสสาร เป็นแต่เพียงโลกของเรา จิตของเราโน้มเอียงไปทางสสารวาท ในเรื่องเกี่ยวกับสังคม คนในสังคมระดับดั้งเดิมไม่ได้คิดถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับจิตของเขาเลย ความจำเป็นบังคับให้เขาใช้เวลาส่วนมากในการหาอาหารและระวังภัยซึ่งคุกคามอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งในหมู่พวกเราเอง คนส่วนใหญ่ก็ต้องใช้เวลาส่วนมากคิดถึงวัตถุภายนอกในแง่ต่างๆ การฝึกฝนและความเคยชินทำให้คนเราถือว่าโลกทางกายภาพเป็นจริงกว่าโลกทางจิตภาพ

หลักฐานที่เห็นได้ชัดในเรื่องนี้ก็คือโครงสร้างของภาษามนุษย์ เราพยายามอธิบายสิ่งแปลกใหม่โดยอาศัยสิ่งที่เรารู้จักที่อยู่แล้ว พยายามอธิบายสิ่งที่ไม่รู้จักรโดยอาศัยสิ่งที่รู้จัก เราจะเห็นว่าภาษาจะอธิบายจิตภาพโดยอาศัยแนวเทียบกักายภาพเสมอ เราพูดถึงคนบางคนว่าหัวใส คำว่าใส ก็เป็นคำที่มีความหมายอธิบายสสารกายภาพเช่น น้ำใส ถ้าไม่มีสารอื่นเจือปนเรากล่าวว่าปัญญาของมนุษย์แจ่มกระจ่าง ก็เป็นการเปรียบเทียบกับแสงสว่าง เราพูดถึงความคิดว่าอยู่เบื้องหลังจิตก็เป็นการเปรียบเทียบเสมือนว่าจิตเป็นวัตถุชนิดหนึ่งซึ่งมีพื้นที่มีหน้ามีหลัง เราพูดถึงลักษณะของจิต เช่นความตั้งอกตั้งใจ ซึ่งหมายถึงการตั้งหรือหันเหจิตไปในทางใดทางหนึ่ง หรือการไตร่ตรองก็หมายถึงการโน้มเอาความคิดกลับมาสู่ตัวเราเอง แต่ถ้าจะพูดกันตามความเป็นจริงแล้ว วัตถุกายภาพเท่านั้นที่เป็นสิ่งที่ตั้ง หันเห หรือโน้มเอียงได้ เมื่อใดก็ตามที่เราอยากจะได้แสดงสิ่งที่เป็นจิตภาพเราทำได้โดยการเปรียบเทียบกับวัตถุกายภาพ นี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าสสารวาทฝังรากลึกกลงในตัวเราเพียงใด ถ้าโลกทางจิตภาพเป็นสิ่งที่เรากลับเคยมากกว่าโลกสสารแล้ว เราก็คงสร้างภาษาอื่นที่ตรงกันข้ามกับภาษาที่มีอยู่นี้ คำพูดในภาษาก็จะต้องเริ่มต้นอธิบายข้อเท็จจริงแบบจิตภาพก่อนแล้ว ต่อจากนั้นจึงพยายามอธิบายสสารโดยเปรียบเทียบกับจิตภาพ

ในประเทศฝ่ายตะวันออก เรามักได้ยินเรื่องราวที่จิตวาททางตะวันออกขัดแย้งกับสสารวาททางตะวันตกอยู่เนื่อง ๆ คำพูดดังกล่าวมีความจริงอยู่บ้าง แต่ถ้าเขาเหล่านั้นหมายความว่าคนตะวันออกหรือคนเชื้อชาติใดในโลกเป็นนักจิตวาทโดยกำเนิดแล้ว ก็ต้องเป็นเรื่องเหลวไหลทั้งสิ้น สสารวาทฝังเข้ากระดูกดำของคนทุกคน ไม่ว่าชาวตะวันออกหรือชาวตะวันตก ต่างก็เป็นนักสสารวาทมาตั้งแต่เกิดด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเราพยายามคิดถึงสิ่งที่ถือว่าไม่ใช่สสารเช่น พระเจ้า หรือวิญญาณ เราก็ต้องใช้ความพยายามอย่างหนักที่จะต้องหลีกเลี่ยงการวาดภาพสิ่งเหล่านั้นเป็นสสาร ซึ่งความพยายามดังกล่าวเป็นสิ่งขัดแย้งกับความรู้สึกของเรา บางทีในเวลาอีกพัน ๆ ปีข้างหน้าความรู้สึกของคนทั่วไปอาจกลับขัดแย้งกับสสารวาทก็ได้ ความเชื่อถือในสิ่งที่เป็นจิตภาพเช่นความเชื่อในเรื่องผีเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด พวกที่เชื่อผีก็จะถือว่าผีเป็นวิญญาณที่ไร้ร่างชนิดหนึ่ง แต่ปัจจุบันภาพของผีในนิยายสารต่างๆ ก็ยังแสดงให้เห็นว่าผีเป็นสสารชนิดโปร่งบางเช่นเดียวกับไอน้ำ ในระบบความคิดของชาวอินเดียซึ่งถือว่าตัวเองเป็นพวก

จิตวาทก็ยังสามารถสอนว่า ความคิดหรือจิตเป็นสสารชนิดที่ยู่ยากและซับซ้อน เกินกว่าที่นักฟิสิกส์ นักเคมีจะศึกษาได้ ความคิดนี้น่าสนใจเพราะแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีความคิดเช่นนี้รู้สึกอย่างคลุมเครือว่าการที่จะคิดว่าความคิดมีสภาพเป็นสสารเป็นการไม่ถูกต้อง แต่ด้วยเหตุที่ไม่อาจคิดไปในทางอื่นได้ เนื่องจากทฤษฎีสสารวาทมาแต่กำเนิด พวกเขาจึงพยายามแก้บาปของตนโดยคิดว่ามันมีลักษณะคล้าย ๆ วัตถุโปร่งใส ซึ่งเป็นเรื่องน่าขันเหมือนกับคำแก้ตัวของผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งต้องโดยหาพ่อเด็กไม่ได้ว่า การมีลูกไม่มีพ่อเป็นเรื่องเล็ก ที่จริงแล้วสสารโปร่งบางนั้นก็เป็ สสารเช่นเดียวกับตะกั่วหรือทองเหลือง ความคิดนี้จึงเป็นสสารวาทอย่างเต็มตัว แสดงให้เห็นว่าจิตต้องลำบากอย่างล้นเหลือในการพยายามค้นร่นจากผัสสะ ไปสู่ความคิดบริสุทธิ์ ความคิดทางสสารวาทของคนมีมาแล้วแต่กำเนิด และความคิดทางสสารวาทที่เป็นธรรมชาตินี้เอง ก่อให้เกิดความคิดในเรื่องสิ่งลึกลับและการแสดงนัยโดยสัญลักษณ์ ความคิดเรื่องสัญลักษณ์ ต้องประกอบด้วยสิ่งสองสิ่ง คือ สัญลักษณ์ และสิ่งที่สัญลักษณ์นั้นแทน สัญลักษณ์ มักจะเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะภายนอกหรือเป็นสสาร หรือเป็นจินตภาพของสสาร นั้น และสิ่งที่สัญลักษณ์แทนก็มักเป็นสิ่งที่รู้จักไม่ได้ด้วยอายตนะภายนอก การที่ต้องใช้ สัญลักษณ์เข้าช่วยก็เพราะจิตของมนุษย์จะคิดโดยไม่อาศัยผัสสะไม่ได้ จิตจึงต้องนำเอาสสาร ซึ่งจิตสามารถเข้าใจได้มาใช้แทนสิ่งที่ไม่ใช่สสารซึ่งจิตไม่อาจเข้าใจได้ ดังนั้นเราจึงเปรียบเทียบ พระเจ้าว่าเป็น “แสงของแสงสว่าง” นี่เป็นการแสดงความรู้สึกลึกซึ้งทางศาสนาอย่างไม่ต้องสงสัย และการแสดงออกทางศาสนาดังกล่าวก็มีความหมายอยู่ในตัวเอง แต่เท่าที่การแสดงเช่นนั้น ไม่ได้ให้ความจริงที่บริสุทธิ์ เพราะแสงสว่างมีสภาวะทางกายภาพ และพระเจ้าก็ไม่จำเป็นต้องมี ลักษณะเป็นแสงสว่าง อาจเป็นความร้อนหรือไฟฟ้าก็ได้ คนมักคิดว่าสัญลักษณ์นั้นช่างเป็น ของสูงส่งเสียเหลือเกิน “ช่างเป็นสัญลักษณ์อันมหัศจรรย์อะไรเช่นนั้น” แต่ความจริงแล้ว สัญลักษณ์เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าจิตของเรายังไม่มีความสามารถพอ สัญลักษณ์มิได้เป็น เครื่องวัดความแข็งแรง แต่กลับเป็นเครื่องวัดความอ่อนแอของเรา เพราะมีสสารวาทเป็นรากฐาน คนที่สร้างและใช้สัญลักษณ์นี้ก็คือคนที่หนีไม่พ้นสสารวาทนั่นเอง

โดยแก่นแท้แล้วปรัชญาพยายามไปให้พ้นความคิดแบบศาสตร์ลึกลับ และการใช้สัญลักษณ์เพื่อให้บรรลุความจริงอันบริสุทธิ์ เพื่อที่จะได้เข้าใจสิ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังสัญลักษณ์ นั้นโดยตรง สัญลักษณ์หรือแบบความคิดที่ค้อย่านี้เป็นเครื่องช่วยยกระดับสติปัญญาของคน แต่ขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องกีดขวางไม่ให้คนเข้าถึงความจริงสูงสุดได้

มักจะมีผู้พูดกันว่าปรัชญาเป็นวิชาที่ยากและเคลือบคลุม วิชาปรัชญาเป็นวิชาที่ยาก เพราะต้องพยายามคิดอย่าง ไม่อาศัยอายตนะภายนอก เมื่อใดก็ตามที่เราเรียนปรัชญาถึงตอนที่ เกี่ยวกับสิ่งอยู่พ้นตัวเราออกไปเราจะรู้สึกลำบากใจ เพราะพยายามคิดถึงสิ่งที่อยู่พ้นผัสสะโดย อาศัยอายตนะภายนอก เราพยายามสร้างจิตภาพของสิ่งนั้น แต่เนื่องจากจิตภาพเหล่านี้ประกอบด้วยวัตถุที่ใช้อายตนะภายนอก จิตภาพนั้นจึงไม่สอดคล้องกับความคิดอันบริสุทธิ์ ซ้อยู่ยาก

ดังกล่าวไม่ใช่เรื่องที่เกิดความจริง แม้แต่ปรัชญาเมธีก็ยังพ่ายแพ้แก่ความลำบากนี้มาแล้ว เรา จะเห็นว่าปรัชญาเมธีผู้ยิ่งใหญ่เช่นพาร์มีนิสหรือเพลโต ต้องประสบความล้มเหลวก็เพราะว่า แม้ในเวลาที่เขาบรรลุความคิดบริสุทธิ์แล้วก็ตาม ก็ยังกลับมาตกอยู่ในอำนาจของความคิดแบบ อาศัยอายตนะภายนอก และพยายามสร้างจินตภาพของสิ่งที่ภาพนั้นไม่อาจแทนได้ จึงเกิดความ ขัดแย้งขึ้นในตัวเอง ในการศึกษาปรัชญาเราจะต้องสังวรถึงสิ่งนี้ไว้ให้ดี

ในปัจจุบันปรัชญาแยกออกไปเป็นสาขาต่าง ๆ เช่นเมตาฟิสิกส์ ว่าด้วยทฤษฎีของสิ่ง แท้จริง จริยศาสตร์ เป็นทฤษฎีว่าด้วยความดี สุนทรียศาสตร์เป็นทฤษฎีว่าด้วยความงาม เป็นต้น การแบ่งแบบใหม่นี้เอามาใช้กับปรัชญากรีกไม่ได้ ดังนั้นในการศึกษาปรัชญากรีก เราควร ปลดปล่อยให้การแบ่งแยกเกิดขึ้นเองดีกว่าที่จะไปจัดรูปจัดรอยไว้ก่อน

ถ้าเรามองดูโลกรอบตัวเรา และถามว่าในบ้านเมืองไหนยุคไหนที่ความคิดดังที่เราบรร- ยายมาแล้วนั้นได้วิวัฒนาการถึงขั้นสูงสุด เราก็จะพบว่าวิวัฒนาการดังกล่าวมีอยู่ในกรีกโบราณ และยุโรปสมัยใหม่เท่านั้น แหล่งอารยธรรมใหญ่ ๆ เช่น อียิปต์ จีน อัสสิเรีย และอื่น ๆ เป็นที่ เกิดของศิลปะและศาสนา แต่ไม่ได้พุดถึงปรัชญาเลย แม้กระทั่งกรุงโรมสมัยโบราณก็ไม่ได้ ให้ความรู้ปรัชญาใหม่ ๆ แก่โลก ปรัชญาเมธีสำคัญ ๆ ของโรม เช่น มาร์คัสอเวลิอุส เซเนกา อีพิคเตตัส ลูเครติอุสไม่ได้ตั้งหลักการใหม่ ๆ เลย พวกนี้เป็นเพียงสาวกของสำนักปรัชญากรีก แม้ว่าข้อเขียนของเขาเหล่านี้จะเต็มไปด้วยความคิดอันสูงส่งและน่าสนใจ แต่เนื้อหาความคิด ของเขาก็เป็นสิ่งที่ได้มาจากความคิดของกรีก

ในกรณีของอินเดียยังเป็นที่น่าสงสัยมาก มีความคิดเห็นแตกต่างกันไปว่าอินเดียมีปรัช- ญาหรือไม่ อุปนิษัทเป็นความคิดปรัชญาทางศาสนาและต่อมาก็ยังมีส่วนทฤษฎี เหตุผลที่ว่าทำ ไมความคิดของชาวอินเดียจึงไม่รวมอยู่ในประวัติปรัชญามีดังนี้ ประการแรกปรัชญาในอินเดีย นั้นไม่แยกจากศาสนาและการประพฤติปฏิบัติ คติที่ถือว่าความรู้เป็นไปเพื่อความรู้นั้นหาได้ยาก ความรู้มีไว้เพื่อเป็นทางไปสู่ความหลุดพ้น อริสโตเติลกล่าวว่าวิชาปรัชญาและวิทยาศาสตร์มี รากฐานจากความสงสัย ความปรารถนาที่จะรู้และเข้าใจเพื่อความรู้และความเข้าใจเท่านั้น แต่ รากฐานความคิดของชาวอินเดีย มาจากการตั้งตนของปัจเจกชน เพื่อที่จะพ้นจากความเจ็บ และความหายนะของชีวิต ซึ่งไม่ใช่เรื่องในแง่ทฤษฎีแต่เป็นแง่ปฏิบัติมากกว่า คติของชาว อินเดียให้กำเนิดแก่ศาสนา ไม่ใช่ให้กำเนิดแก่ปรัชญา ความคิดที่ว่าปรัชญาและศาสนาไม่มีสิ่ง ร่วมกันและแยกกันอย่างสิ้นเชิงนับเป็นความคิดที่ผิด ความจริงแล้วทั้งสองอย่างเกี่ยวดองกัน โดยรากฐาน แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างกัน ความเห็นที่ถูกที่สุดอาจเป็นความเห็นที่ว่าทั้งสองอย่าง เหมือนกันโดยเนื้อหา ต่างกันแต่รูป เนื้อหาของทั้งสองอย่างเป็นเรื่องของสิ่งแท้จริงสูงสุด และ ความเกี่ยวข้องของสิ่งทั้งหลายรวมทั้งคนที่มีต่อสิ่งแท้จริงนั้น แต่ทว่า ปรัชญาพูดอย่างมีเหตุผล และเป็นความคิดบริสุทธิ์ ส่วนศาสนากล่าวถึงเรื่องนี้ในรูปของภาพที่อาศัยอายตนะภายนอก นิยายปรัมปรา รูปจำลอง และสัญลักษณ์

นี่เองเป็นเหตุผลที่สองที่ว่า ทำไมความคิดของชาวอินเดียจึงถูกจัดเป็นศาสนา มากกว่าปรัชญา ทั้งนี้เพราะความคิดของชาวอินเดียนั้นมักไม่พ้นขอบเขตผัสสะ เป็นเรื่องทางกวีนิพนธ์มากกว่าเหตุผล ใช้สัญลักษณ์และการเปรียบเทียบในสิ่งที่ต้องอธิบายด้วยเหตุผล ทั้งหมดนี้เป็นวิธีให้ความจริงของศาสนา มากกว่าปรัชญา เป็นต้นว่าความคิดที่เป็นหลักของอุปนิษต์คือจักรวาลมาจากสิ่งที่ เป็นเอกัตตะ ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นนิรันดร์ เป็นอนันตภาพ เป็นสัต เรียกว่าพรหมนุ หรือ ปรมาตฺมณ ถ้าเราถามว่าจักรวาลมาจากสัตได้อย่างไร เราจะพบคำตอบเหล่านี้ “เป็นเหมือนกับสีของเปลวไฟหรือเหล็กร้อนแดง ออกมาจากเปลวไฟหรือเหล็กร้อนแดงได้เป็นพัน ๆ ครั้ง เช่นเดียวกันทุกสิ่งทุกอย่างก็ออกมาจากสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นและกลับไปที่นั่นอีก” หรือ “เป็นเหมือนใยแมงมุมที่ออกมาจากตัวแมงมุม เหมือนประกายที่ออกมาจากไฟ ดังนั้นอตฺตาเดียวก็ย่อมให้กำเนิดแก่สัตว์ต่าง ๆ แก่โลกทั้งมวล แก่เทพเจ้า และสรรพสิ่ง” ในอุปนิษต์มีข้อความทำนองนี้เป็นจำนวนมาก แต่จะเห็นได้ชัดทีเดียวว่าข้อความเหล่านี้ไม่ได้อธิบายหรือไม่ได้พยายามอธิบายอะไรเลย ไม่มีเนื้อหาอะไรในตัวเอง นอกจากเป็นความเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมย เป็นกวีนิพนธ์มากกว่าเหตุผล อาจทำให้เกิดความพึงพอใจทางจินตนาการและความรู้สึกทางศาสนา แต่ไม่ได้เป็นความเข้าใจด้วยเหตุผลเช่นในภควัทคีตา ฤๅษณะบรรยายตัวเองว่า “เป็นดวงจันทร์อันอยู่ในท่ามกลางรัศมี คุจอาทิตยฺในหมู่ดาว คุจเขาพระสุเมรุ สถิตอยู่ท่ามกลางขุนเขาใหญ่น้อยทั้งหลาย” จะเห็นได้ชัดว่าเราเพียงแต่สร้างภาพที่รู้จักได้ด้วยอายตนะภายนอกซึ่อื่น ๆ กันครั้งแล้วครั้งเล่า โดยไม่ได้มีความเข้าใจเลยว่าธรรมชาติของสิ่งที่แท้จริงสูงสุดนั้นเป็นอย่างไร พระจันทร์ พระอาทิตย์ เขาพระสุเมรุ ล้วนเป็นสสารที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะภายนอกทั้งสิ้น ทั้งหมดนี้เป็นความคิดที่ยังติดผัสสะ แต่จุดมุ่งหมายของปรัชญานั้นพยายามไปสู่ความคิดบริสุทธิ์ ข้อความดังกล่าวข้างต้นนั้นยังอยู่ในระดับของสัญลักษณ์ ปรัชญาจะเริ่มต้นต่อเมื่อผ่านขั้นใช้สัญลักษณ์ไปแล้วเท่านั้น การถือแนวความคิดว่า ความคิดของคนไม่อาจเข้าถึงอนันตภาวะที่แท้จริงได้โดยตรง จะทำได้ก็โดยผ่านสัญลักษณ์เท่านั้น นับเป็นอีกปัญหาหนึ่ง และไม่ว่าการเริ่มต้นจากผัสสะไปสู่ความคิดบริสุทธิ์จะเป็นไปได้หรือไม่ก็ตาม ปรัชญาพยายามทำเช่นนั้น

ประการสุดท้ายความคิดของชาวอินเดียถูกแยกออกจากประวัติปรัชญา ก็เพราะว่าลักษณะความคิดเหล่านั้นเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากแนวพัฒนาการของมนุษย์ ทั้งยังถูกตัดขาดด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์และอุปสรรคอื่น ๆ ฉะนั้นแม้จะมีคุณค่าอยู่สักเท่าใดก็ตาม ก็มีอิทธิพลต่อวงการปรัชญาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

มีชาวตะวันตกบางคนอ้างว่าปรัชญากรีกมาจากอินเดีย และถ้าอ้างนี้เป็นจริง ก็จะมีผลกระทบกระเทือนต่อข้อความที่กล่าวไว้ในท้ายย่อหน้านั้น แต่เรื่องนี้ไม่มีมูลความจริง เคยมีความเชื่อกันว่าปรัชญากรีกมาจากปรัชญาฝ่ายตะวันออก แต่ก็หมายถึงอียิปต์ และความเชื่อเช่นนั้นก็เลิกล้มไปแล้ว กรีกเป็นหนึ่งชาวอียิปต์อยู่มากในค่านคณิศาสตร์และดาราศาสตร์

แต่ไม่ใช่ในตำนานปรัชญา ความคิดที่ว่าปรัชญากรีกมาจากอียิปต์แพร่หลายขึ้นเพราะบาทหลวงชาวอเล็กซานเดรียผู้พยายามมองชัยชนะของปรัชญากรีกว่ายืมมาจากอียิปต์ เพื่อต้องการยกย่องชาติตัวให้มีคุณค่าขึ้น เป็นเรื่องแน่นอนที่ว่าเมื่อใดก็ตาม เมื่อเราได้พบสิ่งที่ดีแล้วมักจะพูดว่า “มันต้องมาจากเรา” การอ้างของฝ่ายตะวันออกที่ว่าปรัชญากรีกมาจากอินเดียก็เป็นไปในทำนองนี้ ไม่มีเหตุผลแม้แต่น้อย เป็นการเหมาเอาง่ายๆ ว่าปรัชญากรีกและอินเดียคล้ายกัน ที่จริงแล้วไม่ได้คล้ายกันเลย ลักษณะปรัชญากรีกเป็นแบบยุโรปไม่ใช่ตะวันออก แม้จะมีการอ้างถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่เสมอก็ตาม ลักษณะของลัทธิปรัชญาอินเดียเช่นนี้ พวกไพธากอรัสรับเอามา และต่อมา เอมพีโดคลีสและเพลโตก็รับไปอีกต่อหนึ่ง พวกไพธากอรัสรับความคิดนี้มาจากนิกายออร์ฟีซึ่งอาจไม่ได้มาจากอินเดียโดยตรง เรื่องนี้ก็ไม่แน่นอนและยังน่าสงสัยอยู่มาก แต่ถึงจะเป็นจริง ก็ไม่ได้เป็นข้อพิสูจน์ที่สำคัญอะไร การเวียนว่ายตายเกิดเป็นเรื่องที่สำคัญน้อยมากในปรัชญากรีก แม้แต่เพลโตซึ่งคิดเรื่องนี้อยู่มากก็ไม่ได้ถือว่าเป็นความคิดพื้นฐานในปรัชญาของเขา เป็นแต่เพียงเรื่องที่ติดมาด้วยเท่านั้น ทั้งอิทธิพลของความเชื่อดีอนันท์ก็เป็นสิ่งนำปรัชญาของเพลโตไปสู่ความผิดพลาด และต่อมาอริสโตเติลได้ช่วยแก้ไขถึงเราจะได้เห็นเมื่อพูดถึงปรัชญาของเพลโตและอริสโตเติลในภายหลัง

ต้นตอของปรัชญากรีกต้องไม่ใช่อินเดีย อียิปต์ หรือประเทศใดๆ ภายนอก ชาวกรีกสร้างปรัชญาขึ้นเอง เรารู้ประวัติความเป็นมาของกรีกตั้งแต่เริ่มต้นอย่างละเอียดทีเดียว ในอีกสองบทต่อไปเราจะได้เห็นความเพียรพยายามของชาวกรีกในการเป็นผู้ริเริ่มในทางปรัชญา ตั้งแต่ขั้นที่หยابจนถึงขั้นที่พัฒนาสูงสุดในสมัยอริสโตเติล ตลอดจนเรื่องราวสมัยหลังอริสโตเติล อันจะทำให้สรุปได้อย่างแน่นอนว่าอิทธิพลของต่างประเทศไม่มีในปรัชญากรีกแต่อย่างใด

ปรัชญากรีกเริ่มต้นขึ้นในศตวรรษที่หกก่อนคริสต์กาล ชาวกรีกพยายามตอบปัญหาด้วยเหตุผล เช่นปัญหาว่า โลกเราคืออะไร ก่อนหน้ายุคนี้มีการอธิบายจักรวาลไปในรูปของเทพนิยายและเทววิทยา ซึ่งไม่ใช่การอธิบายสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ อันเป็นเรื่องที่อยู่ในขอบข่ายแห่งกวีนิพนธ์และศาสนา ไม่ใช่ปรัชญา

เมื่อพูดถึงปรัชญาของกรีกเราไม่ได้หมายถึงบนผืนแผ่นดินใหญ่ อันเป็นประเทศกรีกในปัจจุบันเท่านั้น ในระยะต้นๆ ของประวัติศาสตร์ ชาวกรีกได้อพยพจากแผ่นดินใหญ่ไปสู่เกาะต่างๆ ในทะเลเอเจียน ไปสู่ซิซิลี อิตาลีตอนใต้ ฝรั่งเศสน้อย และแหล่งอื่นๆ ได้พบอาณานิคมที่มั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์ ในทางปรัชญาต้องคิดถึงเชื้อชาติมากกว่าดินแดน ฉะนั้นจึงหมายรวมถึงชาวกรีกเหล่านี้ทั้งหมด คือคิดถึงปรัชญาของคนเชื้อชาติกรีก ไม่ว่าจะเข้าไปอยู่ในดินแดนใดๆ และตามความเป็นจริงปรัชญากรีกในระยะแรกๆ ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิดของชาวกรีกตามอาณานิคมแต่อย่างเดียว ไม่ใช่ความคิดของชาวกรีกบนผืนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งมาเริ่มขึ้นในสมัยโสกราตีส

ปรัชญากรีกแบ่งออกได้ตามลักษณะเป็นสามสมัย สมัยแรกกล่าวได้อย่างหยาบ ๆ ว่าเป็นสมัยก่อนปรัชญาของโสกราตีส ไม่นับรวมพวกโสเฟิสต์ซึ่งมีอยู่ทั้งก่อนโสกราตีส และในสมัยโสกราตีส สมัยนี้เป็นสมัยเริ่มต้นของปรัชญากรีก สมัยที่สองเป็นสมัยจากพวกโสเฟิสต์ถึงอริสโตเติลซึ่งรวมทั้งโสกราตีสและเพลโต เป็นสมัยที่ปรัชญากรีกเจริญเต็มที่ จุดสุดยอดของปรัชญากรีก คือระบบปรัชญาของอริสโตเติล สมัยสุดท้ายคือปรัชญาสมัยหลังอริสโตเติล สมัยนี้ความคิดทางปรัชญาของชาติกรีกเสื่อมและตกต่ำ การแบ่งนี้ไม่ใช่การแบ่งตามอำเภอใจ แต่ละสมัยต่างก็มีลักษณะพิเศษเฉพาะซึ่งจะได้บรรยายต่อไป

เราจำเป็นต้องกล่าวถึงพื้นความรู้ของเราเกี่ยวกับปรัชญาสมัยก่อนหน้าโสกราตีส สักเล็กน้อย เมื่อเราต้องการรู้ความคิดของเพลโตและอริสโตเติลในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เราทำได้โดยพิจารณาจากผลงานของเขา ส่วนงานของนักปรัชญาสมัยก่อนหน้าเขาไม่ได้ตกทอดมาถึงเรา นอกจากที่เป็นเศษเล็กเศษน้อย และก็มีปรัชญาเมธีหลายคนที่ไม่ได้บันทึกความเห็นของเขา ลงไว้ ความรู้เกี่ยวกับความคิดเหล่านั้นเราได้มาจากนักศึกษาที่ค้นคว้างานที่เหลือตกทอดมาของนักปรัชญากรีก โชคดีที่งานเหล่านั้นเหลือตกทอดมามาก ซึ่งเราอาจแบ่งได้เป็นสามพวก พวกแรกเป็นงานเขียนของนักปรัชญาเอง บางชิ้นก็ยาวและมีความสำคัญ แต่บางชิ้นก็ไม่ได้ให้อะไรเลย พวกที่สองเป็นการอ้างที่ได้จากงานของเพลโตและอริสโตเติล ที่สำคัญส่วนมากพบในหนังสือเรื่องเมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติล ซึ่งเป็นประวัติปรัชญาตั้งแต่ต้นจนถึงสมัยของเขา อันเป็นความพยายามครั้งแรกที่จะบันทึกประวัติปรัชญา พวกที่สามเป็นคำอ้างอิงซึ่งมีจำนวนมาก บ้างก็มีค่า บ้างก็ไร้ค่า คำอ้างอิงเหล่านี้มีในงานรุ่นหลังๆ แต่ก็ยังเป็นงานของนักเขียนรุ่นเก่า

บทที่ ๒

พวกไอโอนิก

นักปรัชญากรีกพวกแรกคือพวกที่เราเรียกกันในสมัยต่อมาว่า พวกสำนักไอโอนิก ที่เรียกเช่นนั้นก็เพราะนักปรัชญาคนสำคัญของสำนักนี้สามคนคือ เฮเลส อแนกซิแมนเตอร์ และ อแนกซิมินิส เป็นชาวเมืองไอโอเนีย ซึ่งอยู่บนฝั่งเอเชียร้อยละสี่

เฮเลส

เฮเลสแห่งไมเลตุส ได้รับยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งปรัชญา เพราะเขาเป็นคนแรกที่ก่อตั้งสำนักปรัชญา เฮเลส เกิดราวปี ๖๒๔ ก่อนคริสตกาลและตายราวปี ๕๕๐ ก่อนคริสตกาล กำหนดเวลาเหล่านี้เป็นสิ่งที่ได้จากการคาดคะเน พึงเข้าใจว่านักปรัชญาสมัยโบราณอื่น ๆ ก็คาดคะเนระยะเวลาเกิดตายไม่ได้แน่เช่นนี้เหมือนกัน ผู้รู้แต่ละคนคาดคะเนไปต่าง ๆ กัน บางที่ต่างกันถึงสิบ ๆ ปีก็มี แต่เรื่องนี้ไม่มีความสำคัญอย่างไร เพียงแต่ให้เข้าใจว่าวันเดือนปีในหนังสือเล่มนี้เป็นการกะเวลาอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น

เฮเลสเป็นคนสมัยเดียวกับโสลอนและคริสตัส มีชื่อเสียงในทางคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ เป็นคนมีไหวพริบ สติปัญญาเฉียบแหลม และเป็นคนหนึ่งในกลุ่มบัณฑิตทั้งเจ็ด เรื่องราวของบัณฑิตทั้งเจ็ดคนนี้ไม่ทราบประวัติแน่นอน ทั้งชื่อของบัณฑิตทั้งเจ็ดที่นักเขียนแต่ละคนเขียนก็มีแตกต่างกันอยู่มาก แต่แม้จะแตกต่างกันอย่างไรก็ตาม มักมีชื่อของเฮเลสปรากฏอยู่ด้วยเสมอ แสดงให้เห็นว่าเขาเป็นที่เคารพนับถือของคนในสมัยโบราณ กล่าวกันว่าเฮเลสเป็นผู้ทำนายสุริยุปราคาซึ่งเกิดขึ้นในปี ๕๘๕ ก่อนคริสตกาลได้ถูกต้อง อันนับเป็นความสามารถของนักดาราศาสตร์ในสมัยนั้น นอกจากนั้นเขาจะต้องเป็นวิศวกรที่ยิ่งใหญ่อีกคนหนึ่งด้วย เพราะสามารถเปลี่ยนทางเดินของแม่น้ำฮาลิส ให้กองทัพของคริสตัสสามารถผ่านไปได้นอกจากนี้แล้วอาจกล่าวได้ว่าเราไม่ทราบเรื่องราวอื่น ๆ ของเขา เพราะแม่จะมีเรื่องอื่น ๆ เกิดกับเขามากหลายเรื่อง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ยืนยันไม่ได้ ไม่มีหลักฐาน

ข้อเขียนของเฮเลสไม่มีเหลืออยู่เลย แม้กระทั่งอยู่ในสมัยอริสโตเติลก็ไม่ปรากฏ จึงทำให้เชื่อกันว่าเขาคงไม่ได้เขียนอะไรไว้ ปรัชญาของเขา (ถ้าเราจะเรียกเช่นนั้น) เท่าที่ทราบเป็นข้อเสนอสองข้อ ข้อแรกมีอยู่ว่าธาตุแท้ของทุก ๆ สิ่งคือน้ำ ทุกสิ่งทุกอย่างมาและคืนไปสู่สภาพเป็นน้ำ และข้อสองกล่าวว่าโลกเป็นแผ่นแบนกลมลอยอยู่บนพื้นน้ำ ข้อเสนอข้อแรกหมายความว่าน้ำเป็นปฐมธาตุ และสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมดที่มีอยู่ในจักรวาลเป็นเพียงอัญรูปของน้ำ เราจะขบใจว่าทำไมเฮเลสจึงถือว่าน้ำเป็นปฐมธาตุ และน้ำแปรสภาพเป็นสิ่งอื่นได้อย่างไร จักรวาลเกิดจากน้ำได้อย่างไร เราไม่อาจตอบปัญหาดังกล่าวได้อย่างแน่นอนนัก อริสโตเติลบอกว่า เฮเลสอาจได้ความคิดนี้มาจากการสังเกตเห็นว่า สิ่งที่หล่อเลี้ยงสิ่งต่าง ๆ นั้น

คือความขึ้น แม้กระทั่งความร่อนก็ยังเกิดมาจากความขึ้น ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็อยู่ได้ด้วยน้ำ เห็นว่าสารัตถะของสิ่งต่างๆ มีลักษณะขึ้น และน้ำเป็นหลักเบื้องต้นของสิ่งทั้งหลายที่มีความขึ้น คำอธิบายนี้น่าจะเป็นคำอธิบายที่ถูกต้อง แต่ฟังสังเกตว่า แม้แต่อริสโตเติลเองก็ยังใช้คำว่า “อาจ” ข้อความดังกล่าวจึงเป็นเพียงการคาดคะเน ไม่ทราบแน่ชัดว่าตามความเห็นเรเลสแท้ๆ นั้น จักรวาลเกิดจากน้ำได้อย่างไร เขาคงไม่เคยถามปัญหาหนักกับตัวเอง และก็คงไม่ได้ให้คำอธิบายใดๆ ไว้ อย่างไรก็ตาม ไม่มีใครรู้อะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดเป็นเนื้อหาและเรื่องราวโดยสรุปเกี่ยวกับคำสอนของเรเลส เราอาจสงสัยว่าทำไมเรเลสจึงได้ชื่อว่าเป็นบิดาของวิชาปรัชญา ทั้งๆ ที่ความคิดของเขายังหยابและล้าหลังอยู่ ทำไมจึงจำเพาะมากกล่าวหาว่าวิชาปรัชญาเกิดขึ้นที่เขา ที่จริงแล้ว ความสำคัญของเรเลสไม่ได้อยู่ที่ว่า ปรัชญาว่าด้วยเรื่องน้ำมีคุณค่าเพียงใดหรือไม่ แต่อยู่ที่ว่าเป็นครั้งแรกที่ชาวกรีกมีความพยายามที่จะอธิบายจักรวาลโดยทางธรรมชาติวิทยา โดยไม่ต้องอาศัยนิยายปรัมปราหรือเทพนิยาย นอกจากนั้นเรเลสยังเป็นผู้เสนอปัญหานั้นขึ้นก่อน เป็นผู้กำหนดแนวทางตลอดจนลักษณะปรัชญาสมัยก่อนโสกราตีสทั้งหมด ความคิดพื้นฐานในสมัยนั้นก็คือ ภายใต้อุณหภูมิและความชื้นที่เห็นกันอยู่ในโลกนี้ จะต้องมียุณหภูมิสูงสุดเพียงหลักเดียว ปัญหาของปรัชญาอเมริกันตั้งแต่สมัยเรเลสจนถึงอนักซาโกรัส คือ ธรรมชาติของสิ่งเริ่มแรกที่ให้กำเนิดแก่สิ่งทั้งปวงเป็นอย่างไร ซึ่งต่างคนต่างก็ให้คำตอบไปต่างๆ กัน เรเลสยืนยันว่าสิ่งแท้จริงสูงสุดคือน้ำ อเนกซิแมนเดอร์บอกว่า คือสสารที่เป็นอนันต์ อเนกซิมินีสว่า คืออากาศ พวกลัทธิพิตากอเรียนว่า คือจำนวน พวกอเลียติกว่า คือสัจ เขาโคโลตุสว่าสิ่งนั้น คือไฟ เอ็มพิโดคลีสว่าเป็นธาตุสี่ เดมอคริตุสว่าเป็นปรมาณู ฯลฯ โดยเนื้อหาแล้ว ปรัชญาสมัยแรกมีลักษณะไปในทางจักรวาลวิทยา เรเลสเป็นผู้กำหนดลักษณะนี้ ความสำคัญของเขาอยู่ที่ว่า เขาเป็นคนแรกที่นำปัญหานี้มาพิจารณา มิใช่ว่าเขาเป็นผู้ให้คำตอบปัญหานี้ได้ดี

เราได้เห็นกันมาแล้วในบทแรกว่า มนุษย์โดยธรรมชาติเป็นสสารวาท และวิชาปรัชญาเป็นความพยายามของมนุษย์ที่จะพ้นอายตนะภายนอก ไปสู่ความคิดที่ไม่อาศัยผัสสะ ปรัชญาจึงเริ่มต้นจากสสารวาท คำตอบแรกของปัญหาที่ว่าสิ่งแท้จริงสูงสุดคืออะไรนั้น ก็มีลักษณะเป็นสสารที่รู้จักได้ด้วยอายตนะภายนอก สิ่งนั้นคือน้ำ สมาชิกคนอื่นๆ ของสำนักปรัชญาไอโอนิก เช่นอเนกซิแมนเดอร์ และอเนกซิมินีส ก็เป็นสสารวาทด้วย สมัยต่อมาเราสามารถสืบหาวิวัฒนาการของความคิด ตั้งแต่ลัทธิผัสสวาทของพวกไอโอนิก ลัทธิจิตวาท กึ่งผัสสวาทของพวกอเลียติก ตลอดจนถึงจุดสุดยอดของความคิดที่บริสุทธิ์ ไม่อาศัยผัสสะ ได้แก่ลัทธิจิตวาทของเพลโตและอริสโตเติล เรื่องสำคัญที่จะต้องระลึกไว้เสมอก็คือ ประวัติปรัชญานั้นมิได้เป็นเพียงความคิดเห็นและทฤษฎีที่ปนเปกันอย่างยุ่งเหยิง และสืบต่อกันไปอย่างไม่มีระเบียบหรือความเกี่ยวพันกัน หากแต่เป็นวิวัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ และเหตุผลความคิดแต่ละ

ขั้นก็ได้แนวทางมาจากขั้นก่อน ๆ และก้าวหน้าไปสู่จุดหมายที่แน่นอน เราเห็นจุดหมายนี้
แต่นักปราชญ์สมัยต้น ๆ ไม่เห็น

ด้วยเหตุที่คนเริ่มต้นด้วยการมองจากตัวเองไปสู่โลกภายนอก ไม่มองกลับเข้ามาหา
ตัวเอง ความจริงข้อนี้ทำให้ปรัชญากรีกสมัยแรก ๆ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเพียงอย่าง
เดียว ส่วนโลกภายนอกและคนนั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งก็เท่ากับว่าวิชา
ปรัชญาสมัยนั้นเป็นการศึกษาเกี่ยวกับจักรวาล ส่วนปัญหาของคน ของชีวิต จุดหมายของ
มนุษย์ จริยศาสตร์ได้รับความสนใจเพียงเล็กน้อย หรือไม่ได้รับความสนใจเลย จนล่วงมาถึง
สมัยของพวกโสเฟิสต์ แนวความคิดของกรีกจึงเริ่มหันเข้าหาตัวเอง และเริ่มพิจารณาปัญหา
เหล่านี้ อันเป็นปรัชญากรีกสมัยที่สอง

เนื่องจากปรัชญาเมธี กลุ่มไอโอนิกทั้งหมดเป็นพวกสสารवाद บางครั้งจึงเรียกพวกนี้
ว่าพวกไฮลิซิสต์ ซึ่งมาจากคำภาษากรีกว่า ฮิวเล่ แปลว่า สสาร

อแนกซิแมนเดอร์

ปรัชญาเมธีคนต่อไปของสำนักไอโอนิก คือ อแนกซิแมนเดอร์ ซึ่งเป็นนักคิดที่กล้า
แสดงออก และมีความคิดริเริ่มอย่างมาก เกิดราว ๆ ปี ๖๑๑ ก่อนคริสต์กาล และตายราวปี ๕๔๗
ก่อนคริสต์กาล เขาเป็นชาวไมเลตุสและกล่าวกันว่าเป็นสานุศิษย์ของเธเลสด้วย จะเห็นได้ว่า
เขาเป็นคนสมัยเดียวกับเธเลส เพียงแต่อายุอ่อนกว่ารอบหนึ่ง เขาอยู่ในสมัยที่เธเลสกำลังมี
ชื่อเสียง อแนกซิแมนเดอร์เป็นชาวกรีกคนแรกที่เขียนตำราทางปรัชญา ซึ่งนำเสียดายที่ตำรา
เหล่านี้สูญไป นอกจากนี้เขายังมีชื่อในทางดาราศาสตร์และภูมิศาสตร์ เป็นคนแรกที่สร้าง
แผนที่ขึ้น เรื่องราวละเอียดเกี่ยวกับชีวิตเขาไม่มีใครทราบ

เธเลสได้กล่าวมาแล้วว่าปฐมธาตุของจักรวาล คือน้ำ อแนกซิแมนเดอร์เห็นด้วยกับ
เธเลสในข้อที่ว่าหลักสูงสุดของสิ่งทั้งหลายเป็นสสาร แต่เขาไม่เชื่อว่าเป็นน้ำ และไม่ได้เชื่อว่าเป็น
สสารชนิดใดโดยเฉพาะ หากเป็นสสารที่มีแบบไม่จำกัด ไม่มีรูปร่างอย่างใดเลย สสารที่
เรารู้จักได้ต้องเป็นสสารชนิดหนึ่งชนิดใดเสมอ เช่น เหล็ก ทองเหลือง น้ำ อากาศ เป็นต้น
ความแตกต่างระหว่างวัตถุชนิดต่าง ๆ เป็นความแตกต่างทางคุณลักษณะ คือเรารู้ว่าอากาศเป็น
อากาศเพราะมีคุณสมบัติของอากาศ และต่างจากเหล็ก เพราะเหล็กมีคุณสมบัติของเหล็ก ดังนั้น
เป็นต้น ตามความคิดเห็นของอแนกซิแมนเดอร์ สสารเริ่มแรกเป็นสสารที่ยังไม่ได้แยกไปเป็น
สสารชนิดต่างๆ ดังนั้นจึงไม่มีแบบและลักษณะ และเมื่อเราไม่ได้เจาะจงคุณสมบัติ ปริมาณ
ของสสารนั้นจึงมีขอบเขตไม่จำกัดด้วย เขาเชื่อว่าสสารนี้แผ่ขยายออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด
เพราะถ้าเป็นสสารที่มีจำนวนจำกัด ก็คงใช้หมดไปเสียหมดแล้วในการอุปถัมภ์และการสลายตัวของ
โลกนับจำนวนไม่ถ้วน เขาจึงเรียกสสารนี้ว่าสิ่งไร้ขอบเขต ความเห็นเกี่ยวกับความคิดของ
อแนกซิแมนเดอร์โดยทั่วไปก็คือ เขาเชื่อว่าโลกทั้งหลายสืบต่อกันไปโดยลำดับกาล ครั้งแรก

มีการสร้างขึ้นมาโลกหนึ่ง เจริญขึ้นแล้วก็ถูกทำลายไป แล้วอีกโลกหนึ่งก็เกิดขึ้น เจริญขึ้น และถูกทำลายไป การเปลี่ยนแปลงของโลกจะเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไป อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์เบอร์เน็ตมีความเห็นว่าโลกจำนวนนับไม่ถ้วนตามความคิดของอแนกซิแมนเดอร์นี้ ไม่จำเป็นต้องเกิดดับติดต่อกันไป แต่เป็นโลกที่มีอยู่ในเวลาเดียวกันมากกว่า ตามความเห็นนี้ อาจมีโลกจำนวนเท่าใดก็ได้ในเวลาเดียวกัน แม้กระนั้นก็ยังถือว่าโลกเรานี้ไม่ได้คงอยู่ตลอดไป หากแต่มีการเกิดขึ้น เจริญขึ้น และเสื่อมสลายไป และมีโลกอื่นเกิดขึ้นแทนที่ในเวลาต่อมา ตามความคิดของอแนกซิแมนเดอร์ โลกต่างๆ เหล่านี้ก่อตัวขึ้นจากสสารที่ไม่จำกัด คือเกิดจากวัตถุที่ปราศจากรูป ปราศจากวงจำกัด และบ่งชี้คงไปไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร อแนกซิแมนเดอร์ไม่ได้ตอบปัญหาให้แจ่มแจ้ง โดยขบวนการหนึ่งที่เราเห็นไม่ชัด สสารที่บ่งชี้คงไปไม่ได้นี้แยกตัวออกเป็นสสารร้อนและสสารเย็น สสารที่เย็นนั้นมีความชื้นและเปียก ได้กลายเป็นโลกซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนสสารที่ร้อนก็รวมตัวกันเป็นไฟล้อมรอบโลก โลกที่อยู่ตรงกลางนั้นแต่เดิมเป็นของไหล ความร้อนจากไฟที่อยู่รอบๆ ทำให้น้ำระเหยไปเรื่อยๆ กลายเป็นชั้นอากาศรอบโลก พวกกรีกถือว่าไอน้ำและอากาศเป็นสิ่งเดียวกัน เมื่อไอน้ำหรืออากาศนี้ขยายตัวเนื่องจากความร้อน ก็จะระเบิด ทำให้ห่วงไฟที่ล้อมรอบโลกอยู่กลายเป็นรูปวงล้อติดต่อกันเป็นจำนวนมาก เหมือนล้อเกวียนที่ล้อมรอบโลกอยู่ ท่านอาจถามว่าทำไมเราจึงไม่เห็นห่วงไฟเหล่านี้ คำตอบของอแนกซิแมนเดอร์ก็คือ วงล้อไฟเหล่านี้ถูกไอน้ำบังไว้ ไอน้ำมีความหนาทึบแสง และบีบบังไฟไม่ให้เราเห็น แต่มีช่องหรือรู รูปเหมือนท่อในไอน้ำที่ท่อนี้ และจากช่องนี้ลำแสงก็ส่องลอดเข้ามา ทำให้เราเห็นเป็นดวงอาทิตย์ ดวงดาว และดวงจันทร์ ตามทฤษฎีนี้ ดวงจันทร์จึงเป็นไฟ ไม่ได้มีพื้นผิวที่เย็น และสะท้อนแสงอย่างที่เรารู้กันทุกวันนี้ วงล้อไฟนี้มีอยู่สามวง วงแรกก็คือดวงอาทิตย์ อยู่ไกลจากโลกมากที่สุด ที่ใกล้เข้ามาก็คือดวงจันทร์ และที่ใกล้ที่สุดก็คือดวงดาวที่ไม่มีเคลื่อนไหว วงล้อนี้หมุนรอบโลกได้เพราะกระแสอากาศ อแนกซิแมนเดอร์เชื่อว่าโลกของเราที่เป็นศูนย์กลางนี้ไม่กลม แต่มีลักษณะเป็นทรงกระบอกมนุษย์อาศัยอยู่บนยอดของทรงกระบอกนี้

นอกจากนี้อแนกซิแมนเดอร์ ยังสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับต้นกำเนิดและวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตด้วย เขาเชื่อว่า ในตอนแรกๆ โลกยังเป็นของไหล และค่อยๆ แห้งเนื่องจากการระเหยของของไหลนี้ สิ่งมีชีวิตก็เกิดขึ้นจากความร้อนและความชื้น แรกทีเดียว สิ่งที่มีชีวิตเหล่านี้ยังเป็นสิ่งมีชีวิตชั้นต่ำ ค่อยๆ เจริญเป็นอินทรีย์ชั้นสูงขึ้นไป โดยลำดับ ด้วยการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม มนุษย์นั้นแต่เดิมเป็นปลาอาศัยอยู่ในน้ำ การที่โลกค่อยๆ แห้ง ทำให้พื้นดินบางส่วนโผล่ขึ้นจากน้ำและเหือดแห้ง สัตว์น้ำก็อพยพมาอยู่บนพื้นดิน ครีบของมันก็ปรับตัวกลายเป็นแขนขาสำหรับเคลื่อนไหวบนพื้นดิน การที่ทฤษฎีเก่าแก่คล้ายคลึงกับทฤษฎีวิวัฒนาการสมัยใหม่เป็นสิ่งที่น่าทึ่งทีเดียว และการที่จะไขว่คว้าหาความสำคัญของทฤษฎีนี้ทำได้ง่าย

แต่เราก็เห็นได้ชัดจนอยู่ว่า อแน็กซิแมนเคอร์เคาได้ตรงกับทฤษฎีการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม

คำสอนของอแน็กซิแมนเคอร์แสดงให้เห็นความก้าวหน้าที่น่าสังเกตยิ่งกว่าเรเลส ซึ่งสอนว่าปฐมธาตุของสรรพสิ่งคือน้ำ ส่วนสสารไร้รูปตามความคิดของอแน็กซิแมนเคอร์นั้น นับเป็นความก้าวหน้าในทางความคิดที่เกี่ยวกับนามธรรม ประการที่สอง อแน็กซิแมนเคอร์พยายามนำความคิดนี้ไปใช้ และพยายามพิสูจน์การเกิดของโลกตามทฤษฎีนี้ แต่เรเลสไม่ได้ตอบปัญหาเลยว่า น้ำกลายเป็นโลกได้อย่างไร

อแน็กซิมินีส

อแน็กซิมินีสเป็นชาวไมเลตุสเช่นเดียวกับเรเลสและอแน็กซิแมนเคอร์ เกิดเมื่อราวปี 588 ก่อนคริสต์กาล และตายประมาณปี 524 ก่อนคริสต์กาล หนังสือที่เขาเขียนไว้ยังเหลืออยู่บ้างเป็นบางส่วน อแน็กซิมินีสเห็นด้วยกับเรเลสและอแน็กซิแมนเคอร์ว่า ปฐมธาตุของจักรวาลเป็นสสาร เขาเห็นด้วยกับเรเลสในข้อที่ว่าปฐมธาตุเป็นสสารชนิดหนึ่งโดยเฉพาะ มิใช่เป็นสสารอันไม่จำกัดอย่างที่อแน็กซิแมนเคอร์สอนไว้ เรเลสเชื่อว่าปฐมธาตุคือน้ำ แต่อแน็กซิมินีสเชื่อว่าคืออากาศ อากาศมีลักษณะเหมือนกับสสารตามความคิดเห็นของอแน็กซิแมนเคอร์ คือแผ่ขยายออกไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด อากาศมีพลังอยู่ในตัว และมีการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ การเคลื่อนไหวนี้เองทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในจักรวาล ขบวนการเปลี่ยนแปลงมีสองอย่างตรงกันข้ามคือ การขยายตัวออก (rarefaction) และการอัดตัว (condensation) อากาศขยายตัวออกทำให้เกิดความร้อน การอัดตัวแน่นเข้าทำให้เกิดความเย็น อากาศที่เบาบางลงกลายเป็นไฟ และไฟที่ลอยอยู่ในอากาศก็กลายเป็นดวงดาว ส่วนในทางตรงข้าม อากาศอัดตัวควบแน่นเข้ากลายเป็นเมฆ ยิ่งอัดตัวแน่นมาก ๆ เข้าก็กลายเป็นน้ำ เป็นดิน เป็นหิน แล้วต่อ ๆ ไปก็จะกลับไปเป็นอากาศอย่างเดิมอีก อแน็กซิมินีสยึดถือทฤษฎีที่ว่า มีโลกจำนวนมากนับไม่ถ้วนเช่นเดียวกับอแน็กซิแมนเคอร์ ตามความเห็นโดยทั่วไป โลกเหล่านี้เกิดับสืบต่อกันไป แต่ก็อีกนั่นแหละศาสตราจารย์เบอร์เน็ตถือว่า โลกจำนวนมากมายนี้อาจมีอยู่พร้อมกันได้เช่นเดียวกับที่มีอยู่สืบต่อ ๆ กันไป อแน็กซิมินีสให้ความเห็นว่าโลกเป็นแผ่นกลมแบนลอยอยู่เหนืออากาศ

ต้นกำเนิดทฤษฎีเรื่องอากาศของอแน็กซิมินีสคงเกิดขึ้นจากการที่เขาสังเกตเห็นว่า ลมหายใจเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต

คำสอนของอแน็กซิมินีสดู ๆ ก็เหมือนกับว่าด้อยกว่าความคิดของอแน็กซิแมนเคอร์ เพราะเขากลับไปคิดแบบเรเลส คือเห็นว่าปฐมธาตุเป็นสสารที่จำกัด แต่ถ้าดูอีกแง่หนึ่ง จะเห็นว่าไปไกลกว่าความคิดของอแน็กซิแมนเคอร์ เพราะอแน็กซิแมนเคอร์คิดเพียงคลุมเครือว่า สสารไร้แบบแยกตัวไปเป็นโลกสสารได้อย่างไร ส่วนอแน็กซิมินีสกล้าให้ชื่อที่แน่นอน

แก่ขบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น คือการขยายตัวและการอัดตัวของอากาศ ถ้าเชื่ออย่างนักฟิสิกส์สมัยแรก ๆ ที่ว่าสสารชนิดต่าง ๆ ทุกชนิดนั้น ที่จริงแล้วก็คือสสารชนิดหนึ่ง ก็ย่อมจะเกิดปัญหาว่า ทำไมสสารต่าง ๆ ที่มีอยู่นี้จึงมีคุณสมบัติแตกต่างกันไป เป็นต้นว่าถ้ากระดาษแผ่นนี้แท้จริงแล้วประกอบด้วยอากาศ เราจะอธิบายเรื่อง สี ความแข็ง เนื้อเยื่อ ฯลฯ ของมันได้อย่างไร คุณสมบัติเหล่านี้มีอยู่ในอากาศตั้งแต่เดิมหรือไม่ ถ้าคุณสมบัติเหล่านี้มีอยู่ในอากาศแล้วแต่เดิม อากาศก็ต้องไม่ใช่สสารที่เป็นสิ่งเดียวกันหมด หากแต่เป็นส่วนผสมของสสารชนิดต่าง ๆ เพราะถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว คุณสมบัติเหล่านี้จะมาจากไหน อากาศซึ่งไม่มีคุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ ดังที่เราเห็น จะก่อให้เกิดคุณสมบัติเหล่านั้นได้อย่างไร วิธีการแก้ปัญหานี้ก็คือ ถือว่าปริมาณทำให้คุณสมบัติต่างกัน และอธิบายคุณสมบัติด้วยจำนวนหรือปริมาณของสสารที่มีปริมาตรเท่ากัน นั่นคือพูดถึงการขยายตัวและอัดตัวของอากาศ การอัดตัวของอากาศที่มีปริมาณมาก ๆ ในที่ว่างเล็ก ๆ อาจทำให้เกิดคุณสมบัติของพื้นดินและก้อนหินได้ เช่น ความหนัก ความแข็ง สี ฯลฯ

ดังนั้น ในบางกรณี ออเนกซิมนิสต์ก็เป็นนักคิดที่มีเหตุผล และมีความแน่นอนกว่าออเนกซิแมนเดอร์ แต่ผู้ออเนกซิแมนเดอร์ไม่ได้ ตรงความคิดริเริ่มและความกล้า

นักคิดสำนักไอโอนิกอื่น ๆ

เราได้พูดถึงนักคิดคนสำคัญของสำนักไอโอนิกมาแล้วสามคน นักคิดในสำนักนี้ยังมีอยู่อีกแต่ไม่มีใครให้คำสอนอะไรใหม่ ๆ ในเรื่องปฐมธาตุของจักรวาล ถ้าไม่เชื่อแบบเรเลส ก็เชื่อแบบออเนกซิมนิสต์ คือถ้าไม่ถือว่าเป็นน้ำ ก็ถือว่าเป็นอากาศ เช่น ฮิปโปเชื่อว่าโลกประกอบด้วยน้ำอย่างเรเลส ไอเดอูส เห็นว่าโลกเกิดจากอากาศอย่างออเนกซิมนิสต์ บุคคลที่น่าสนใจก็คือ ไดโอกีนิสแห่งอาปอลโลเนีย ซึ่งเป็นคนสมัยเดียวกับอนักซาโกรัส ซึ่งอยู่สมัยหลังสำนักไอโอนิกมากที่สุดทีเดียว เขาได้คัดค้านคำสอนของอนักซาโกรัสด้วยคำสอนของสำนักไอโอนิก ซึ่งเป็นสสารวาทย่างหยาบว่า อากาศเป็นธาตุแท้ของทุกสิ่ง

ไพธากอรัสและสาธุศิษย์

เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของไพธากอรัสไม่เป็นที่รู้จักมากนัก ชีวิตประวัติของเขาที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันมีอยู่สามเรื่อง แต่ก็เขียนขึ้นหลังสมัยเขาหลายร้อยปี มีการแต่งเติมเรื่องราวปาฏิหาริย์และความมหัศจรรย์เกี่ยวกับไพธากอรัส เต็มไปด้วยตำนานอันประหลาดพิสดารซึ่งปิดบังข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เสียหมด อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อเท็จจริงที่แน่นอนอยู่บ้าง คือไพธากอรัสเกิดที่เกาะซามอส เมื่อราว ๕๘๐-๕๗๐ ปีก่อนคริสตศักราช เมื่อเข้าสู่มัธยมวัย เขาได้อพยพไปอยู่ที่เมืองโครโตนาทางใต้ของอิตาลี ตามตำนานกล่าวไว้ว่าก่อนไปถึงอิตาลีตอนต้นนั้น เขาได้เดินทางผ่านเมืองต่าง ๆ ในอียิปต์และประเทศทางตะวันออกอื่น ๆ กระนั้นก็ตาม ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องนี้ ทั้งนี้มิใช่จะคิดว่าไพธากอรัสไม่ได้เดินทางไปจริง แต่กับรับไม่ได้แน่ว่าได้เดินทางไปจริง เพราะไม่มีหลักฐานพอ ที่มีผู้สร้างตำนานขึ้นก็เพราะเห็นว่าคำสอนของเขามีลักษณะไปทางตะวันออก เมื่ออยู่ที่โครโตนาเขาได้ตั้งสมาคมแบบไพธากอรัสขึ้น และเป็นหัวหน้าสมาคมอยู่หลายปี ชีวิตบั้นปลายไม่มีใครรู้แน่ชัดว่า เขาตายอย่างไรและตายเมื่อไร

พึงสังเกตว่าสมาคมแบบ ไพธากอรัส ไม่ใช่สำนักปรัชญาแต่อย่างใด แต่เป็นสมาคมทางศาสนาและศีลธรรม เป็นสมาคมของนักปฏิรูปศาสนา สาธุศิษย์ของไพธากอรัสมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลัทธิลัทธิออร์ฟี และนำความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของวิญญาณ รวมทั้งการเกิดใหม่ของวิญญาณมนุษย์ในร่างสัตว์จากลัทธิลัทธิออร์ฟีเข้ามา นอกจากนี้ยังสอนเกี่ยวกับความจำเป็นในการที่จะไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เพื่อจะได้หนีพ้นจากวัฏจักรของการเวียนว่ายตายเกิดอันน่าเบื่อ ดังนั้นพวกที่ถือความคิดแบบไพธากอรัส จึงมีความคิดเช่นเดียวกับลัทธิลัทธิออร์ฟีในเรื่องหลักของการเวียนว่ายตายเกิด ลัทธิลัทธิออร์ฟีเชื่อว่าการหลุดพ้นจากวัฏจักรของชีวิตต้องได้มาโดยการกระทำพิธีทางศาสนา พวกไพธากอรัสก็มีพิธีทางศาสนาเช่นเดียวกัน แต่แก้ไขเพิ่มเติมอีกว่า การปฏิบัติที่ชอบด้วยเหตุผลและปัญญา การศึกษาวิทยาศาสตร์ และปรัชญา และการคิดไตร่ตรองในเรื่องสิ่งสูงสุดของจักรวาล มีส่วนช่วยอย่างมากในการทำให้วิญญาณหลุดพ้น ความเชื่อนี้ทำให้เกิดความปรารถนาที่จะปรับปรุงวิทยาศาสตร์และปรัชญา ปรัชญาของพวกนี้จึงเริ่มแยกออกมาจากศาสนา และถือว่าเป็นปรัชญาที่แท้จริงได้บ้าง ความคิดทางจริยศาสตร์ของพวกไพธากอรัสมีลักษณะเคร่งและเป็นแบบนักบวช ถือความบริสุทธิ์ เช่น ห้ามกินเนื้อสัตว์ (ข้อห้ามนี้มีขึ้นภายหลังและไพธากอรัสเองก็ไม่ได้เคร่งในเรื่องมังสวิรัต) นอกจากนี้ยังห้ามกินถั่ว มีการแต่งกายประหลาด ๆ หลักจริยธรรมของไพธากอรัสสอนว่า ร่างกายเป็นที่คุมขังหรือเป็นหลุมศพของวิญญาณ คนเราต้องไม่พยายาม

แสวงหาความหลุดพ้นโดยการฆ่าตัวตาย เพราะมนุษย์เป็นสมบัติของพระเจ้า พวกไพธากอรัสไม่ใช่ชนกการเมือง แต่ระเบียบปฏิบัติของพวกเขาแสดงว่าเกี่ยวข้องกับการเมืองอยู่บ้าง ปรากฏว่าพวกไพธากอรัสพยายามบังคับชาวเมืองโครโตนาให้ถือระเบียบนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายจะนำคณะของตนเข้ามาแทนที่ในรัฐ และในที่สุดก็ได้เข้ายึดโครโตนาไว้ได้พักหนึ่ง แต่ถูกโจมตี เมื่อไปห้ามมิให้ชาวเมืองโครโตนากินถั่ว และไม่ให้อินสุ่นซ์ของตัวเองไม่ว่าในกรณีใดๆ ชาวเมืองรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่มากเกินไป จึงเกิดการประท้วงประหารกันขึ้นทั่วไป ที่ประชุมของพวกไพธากอรัสถูกเผาราบเป็นหน้ากลอง สมาคมก็แตกกระจายออก สมาชิกถูกฆ่าบ้าง ถูกเนรเทศบ้าง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี ๔๕๐-๔๓๐ ก่อนคริสตกาล ต่อมาสมาคมนี้ได้เกิดขึ้นอีกและดำเนินกิจการต่อมา แต่ระยะภายหลังศตวรรษที่ ๕ ก่อนคริสตกาล เราไม่ทราบอะไรเกี่ยวกับสมาคมนี้มากนัก

สมาคมของพวกไพธากอรัสส่วนใหญ่เป็นเรื่องลับๆ พวกไพธากอรัสมีศาสนพิธี ศาสนกิจ และเรื่องลึกลับของตนเอง ชอบเรื่องประหลาดลึกลับอัศจรรย์ ซึ่งส่วนใหญ่กลายเป็นนิยายที่เกิดขึ้นในสมัยนั่นเอง กิจกรรมที่มีเหตุผลของพวกนี้ก็มียู่มาก พวกเขารู้จักบังคับตนเองในด้านศีลธรรม หาคำความรู้ในด้านศิลปะ ช่างฝีมือ กายบริหาร ดนตรี การแพทย์ และคณิตศาสตร์ ความเจริญทางคณิตศาสตร์ของกรีกในสมัยเริ่มแรกส่วนใหญ่ เป็นผลงานของพวกไพธากอรัส กล่าวกันว่าไพธากอรัสเป็นผู้ค้นพบทฤษฎีบทที่ ๔๗ ของเรขาคณิตแบบยูคลิด และต้องบรูชายัญให้แก่ทฤษฎีบทนี้ด้วยตัวหนึ่ง มีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่า เนื้อหาในหนังสือเล่มที่หนึ่งของยูคลิดทั้งหมด เป็นผลงานของไพธากอรัส

สิ่งที่เราจะต้องเข้าใจเกี่ยวกับคำสอนทางปรัชญาของเขาก็คือ เราไม่อาจเรียกคำสอนนั้นว่าปรัชญาของไพธากอรัสได้ เราเรียกได้แต่เพียงว่าเป็นปรัชญาของพวกไพธากอรัส เพราะเรารู้ไม่ได้ว่าส่วนไหนเป็นของไพธากอรัส ส่วนไหนสานุศิษย์ของเขาแต่งเติมขึ้น

พวกไพธากอรัสกล่าวถึงสิ่งทั้งหลายว่า เรารู้จักสสารในจักรวาลได้จากคุณสมบัติของสสารนั้น แต่คุณสมบัติเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่เป็นสากล สิ่งหนึ่งก็มีคุณสมบัติอย่างหนึ่ง และสิ่งอื่นๆ ก็มีคุณสมบัติอย่างอื่น ๆ แตกต่างกันไป เช่นใบไม้มีสีเขียว แต่ไม่ใช่ว่าทุกสิ่งมีสีเขียว บางสิ่งไม่มีสีเขียว เรื่องรสและกลิ่นก็เช่นกัน ของบางอย่างมีรสหวาน บางอย่างขม แต่ว่าคุณสมบัติบางอย่างเป็นสิ่งสากลสมบูรณ์ในตัวมันเอง นำไปใช้ได้กับทุกสิ่งในจักรวาล ทั้งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน ทุกสิ่งมีจำนวนและนับได้ ยิ่งกว่านั้นยังเป็นไปไม่ได้ที่จะมองจักรวาลว่าเป็นสิ่งไม่มีจำนวน ท่านอาจจินตนาการจักรวาลที่ไม่มีสี ไม่มีรสหวาน หรือไม่มีน้ำหนักได้ แต่ท่านไม่อาจจินตนาการจักรวาลซึ่งไม่มีจำนวนได้ ด้วยเหตุดังนี้ เราจึงมีเหตุผลพอที่จะสรุปได้ว่า จำนวนเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของสิ่งต่าง ๆ และเป็นส่วนสำคัญพื้นฐานที่สุดของโครงสร้างของโลก

พวกไพธากอรัสถือว่า สัดส่วน ระเบียบ และความกลมกลืน เป็นเครื่องหมายสำคัญของจักรวาล เมื่อเราพิจารณาคู่จะเห็นว่า สัดส่วน ระเบียบ และความกลมกลืน เป็นเรื่องเกี่ยวกับจำนวน เช่นสัดส่วนก็คือความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนหนึ่งกับจำนวนอื่น ในทำนองเดียวกัน ระเบียบก็วัดได้ด้วยจำนวน เมื่อเราพูดว่าแถวอาหารมีระเบียบ เราหมายความว่าแถวนั้นจัดโดยให้ทหารยืนห่างกันเป็นระยะพอสมควร และระยะนี้ก็วัดได้ด้วยจำนวนเป็นฟุต เป็นนิ้ว เรื่องสุดท้ายก็คือความกลมกลืน ในสมัยปัจจุบัน เมื่อเราจะพูดว่าจักรวาลเป็นสิ่งกลมกลืนกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหมด เราควรเข้าใจว่าเราเพียงแต่เปรียบเทียบกับเรื่องดนตรี แต่พวกไพธากอรัสอยู่ในยุคที่ไม่มีความชำนาญในการคิดทางนี้ และสับสนระหว่างความกลมกลืนของจักรวาลกับความกลมกลืนของเสียงดนตรี เขาคิดว่าทั้งสองอย่างเหมือนกัน และความกลมกลืนของเสียงดนตรีก็รู้ได้โดยอาศัยจำนวน พวกไพธากอรัสเป็นพวกแรกที่พบว่า ระดับเสียงที่แตกต่างกันมาจากความสั้นสะเทือนของเสียงดนตรีที่แตกต่างกัน ความแตกต่างของเสียงดนตรีจึงขึ้นอยู่กับสัดส่วนที่นับได้ ตามทัศนะของพวกไพธากอรัส จักรวาลจึงเป็นความกลมกลืนอย่างเสียงดนตรี หมายความว่าลักษณะที่เป็นแก่นแท้ของจักรวาลคือจำนวน การศึกษาด้านคณิตศาสตร์เป็นเครื่องช่วยให้พวกไพธากอรัสมั่นใจในความคิดนี้ เรขาคณิตและคณิตศาสตร์วิชาอื่น ๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับจำนวนทั้งสิ้น เช่นเรขาคณิตวัดมุมได้เป็นองศา เป็นต้น

เมื่อได้พิจารณาข้อเท็จจริงเหล่านี้แล้วเราก็พอจะสรุปได้ว่า จำนวนเป็นลักษณะสำคัญของจักรวาลและเป็นพื้นฐานของจักรวาล แต่ทว่าพวกไพธากอรัวยังคิดไปไกลกว่านี้ โดยได้ให้ข้อสรุปซึ่งผิดธรรมดา คือสรุปว่าโลกประกอบขึ้นด้วยจำนวนต่าง ๆ เมื่อเราเข้าถึงหัวใจของปรัชญาของพวกไพธากอรัสแล้ว ก็จะพบว่าปฐมธาตุของจักรวาลตามความเห็นของพวกนี้ได้แก่จำนวน เช่นเดียวกันที่เขเลส์ว่าปฐมธาตุคือน้ำ พวกไพธากอรัสถือว่าจำนวนเป็นรากฐานของโลก เป็นสารัตถะ ซึ่งทำให้จักรวาลทั้งหลายมีอยู่ได้

ในการนำหลักนี้ไปใช้กับโลกของสสารทำให้เกิดข้อยุ่งยากขึ้น แรกทีเดียว จำนวนทั้งหมดเกิดมาจากหน่วย ดังนั้นหน่วยจึงเป็นสิ่งแรกในจักรวาล จำนวนแบ่งออกเป็นจำนวนคี่และจำนวนคู่ พวกไพธากอรัสถือว่าจักรวาลประกอบด้วยสิ่งที่ตรงกันข้ามเป็นคู่ ๆ ลักษณะพื้นฐานของสิ่งที่ตรงกันข้ามเหล่านี้ก็คือ ประกอบด้วยจำนวนคี่และจำนวนคู่ ยิ่งกว่านั้นยังกำหนดจำนวนคี่และจำนวนคู่ด้วยความจำกัดและไม่จำกัด การพูดแบบนี้ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็ให้เห็นได้ชัดจากทฤษฎีแบ่งเป็นสอง เลขคู่อาจแบ่งได้เป็นสอง ดังนั้นจึงมีไม่จำกัด เลขคี่แบ่งเป็นสองไม่ได้ ดังนั้นจึงมีอยู่จำกัด สิ่งที่มีขอบเขตและไม่มีขอบเขตจึงกลายเป็นหลักสูงสุดของจักรวาล สิ่งใดจะจำกัดหรือไม่นั้นสามารถบอกได้ด้วยหน่วย ไฟที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาลก็บอกได้ด้วยหน่วยเช่นกัน สิ่งจำกัดเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงเอาสิ่งที่ไม่จำกัดเข้ามาหาตัวมันแล้วจำกัดสิ่งที่ไม่จำกัดนั้น เมื่อสิ่งไม่จำกัดกลายเป็นสิ่งจำกัด ก็กลายเป็นสิ่งที่บอกได้ว่าเป็นอะไร สิ่งทั้งหมดในโลกจึงเกิดขึ้นได้ในลักษณะนี้ พวกไพธากอรัสได้กำหนดรายการ

สิ่งตรงกันข้ามทั้งสิบคู่ที่เป็นองค์ประกอบของจักรวาล คือ สิ่งที่จำกัดและสิ่งที่ไม่จำกัด ทีและคู่ จำนวนหนึ่งและจำนวนมาก ขวาและซ้าย ชายและหญิง อยู่นิ่งและเคลื่อนไหว ตรงและคด สว่างและมีค ทีและซัว สีเหลืองจัตุรัสและสีเหลี่ยมผืนผ้า

วิวัฒนาการขั้นต่อไปของทฤษฎีจำนวนของพวกไพธากอรัส เป็นการทำตามใจและขาดหลักการ เช่น บอกว่า หนึ่งคือจุด สองคือเส้น สามคือพื้นราบ สี่คือของแข็ง ห้าคือคุณสมบัติทางกายภาพ หกคือความมีชีวิต เจ็ดคือเซวาร์น สุขภาพ ความรัก และปัญญา ทั้งหมดนี้กำหนดขึ้นโดยไม่มีหลักเกณฑ์อะไร การกำหนดว่าจำนวนนี้คือสิ่งนั้น จำนวนนั้นคือสิ่งนี้เป็นความเพ้อฝันอันวิถิตถารของปัจเจกชน ในระหว่างพวกไพธากอรัสเอง ความเห็นก็ไม่ลงรอยกันว่า จะให้จำนวนใดแทนสิ่งใด ว่าความยุติธรรมคือความเสมอภาคกันเพื่อความเสมอภาค ถ้าข้าพเจ้าทำให้ใครคนหนึ่งบาดเจ็บ ความยุติธรรมก็จะต้องบัญญัติว่า ความบาดเจ็บนั้นจะคืนสนองข้าพเจ้า เป็นการให้ความเสมอภาคเพื่อความเสมอภาค ความยุติธรรมจึงต้องเป็นจำนวนที่นำมาซึ่งความเสมอภาคเพื่อความเสมอภาค จำนวนซึ่งมีลักษณะเช่นนี้ก็ชื่อ เลขกำลังสอง เช่นสี่คือสองเท่ากันสองครั้ง คือนำจำนวนที่เท่ากันมาเพื่อจำนวนที่เท่ากัน สิ่งแทนความยุติธรรม และก็เป็นกำลังสองของจำนวนสาม ดังนั้นพวกไพธากอรัสคนอื่น ๆ จึงกำหนดให้จำนวนเก้าแทนความยุติธรรม

พวกไพธากอรัสที่เด่นคนหนึ่งชื่อฟีโลเลอตุส ถือว่าคุณสมบัติของสสารขึ้นอยู่กับจำนวนด้านของส่วนที่เล็กที่สุด เช่น รูปห้าเหลี่ยมตัน ส่วนที่เล็กที่สุดของมันมีจำนวนด้านเป็นสาม สสารที่ส่วนเล็กที่สุดของมันมีสัณฐานเป็นรูปกรวยสี่เหลี่ยมตันเท่าคือ ไฟ ดิน มีส่วนเล็กที่สุดเป็นรูปลูกบาศก์ และส่วนเล็กที่สุดของจักรวาลก็เป็นรูปสิบสองเหลี่ยม ความคิดนี้แปลได้นำไปพัฒนาในเรื่อง ไทเมอัส ซึ่งเราจะพบว่าแปลได้นำเรื่องรูปห้าเหลี่ยมตันเข้ามาไว้ในทฤษฎีของเขา

ไฟอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลที่พวกไพธากอรัสถือว่าแสดงได้ด้วยหน่วยนั้น เป็นเรื่องสำคัญในปรัชญาไพธากอรัสเรื่องหนึ่ง เพราะก่อนสมัยพวกไพธากอรัสมนุษย์ยังถือว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล แต่พวกไพธากอรัสถือว่าโลกหมุนรอบไฟซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล เราอาจมีความรู้สึกได้ว่าไฟนี้คงจะหมายถึงดวงอาทิตย์แต่ไม่ใช่ เพราะดวงอาทิตย์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับโลก ก็ต้องหมุนอยู่รอบไฟที่เป็นศูนย์กลางนี้เช่นกัน เราไม่อาจเห็นไฟที่เป็นศูนย์กลางนี้ได้ เพราะโลกด้านที่เราอยู่ หันออกจากไฟตลอดกาล นี่เป็นทฤษฎีที่ว่าโลกหมุนรอบไฟซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล และขณะเดียวกันก็หมุนรอบแกนของตัวเองด้วย พวกไพธากอรัสเป็นพวกแรกที่ลงความเห็นว่าโลกเป็นดาวพระเคราะห์ดวงหนึ่ง และพยายามเลิกสมมติฐานที่ว่า โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล รอบๆไฟซึ่งถือว่าเป็นใจกลางของจักรวาลนี้ มีเทหวัตถุทั้งสิบหมุนอยู่โดยรอบ สิ่งแรกคืออภิวัดโลก ซึ่งเป็นสสารอวกาศที่พวกไพธากอรัสกำหนดขึ้น ต่อมาก็คือโลก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวพระเคราะห์ทั้งห้า และห้วงดาวแห่ง

ดวงดาวที่อยู่ประจำที่ ระบบความคิดนั้นน่าจะมีผลในวิชาดาราศาสตร์ แต่ก็ไม่มี เนื่องจากอิทธิพลของอริสโตเติลผู้ไม่ยอมเชื่อถือทฤษฎีนี้ และยืนยันว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล แต่ต่อมาในระยะหลัง ๆ ทศนะของพวกไพธาโกรัสก็ได้ชัยชนะ โคเปอร์นิคัส ได้สมมติฐานว่า ดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาลมาจากพวกไพธาโกรัส นอกจากนี้ พวกไพธาโกรัสยังสอนเรื่องกาลป์ ซึ่งมีช่วงเวลายาวราว ๆ ห้าหมื่นปี เป็นระยะซึ่งโลกเกิดขึ้นและสลายไป โลกก็ต้องผ่านวิวัฒนาการเช่นนี้มาเหมือนกัน

เรื่องที่เราจะวิพากษ์วิจารณ์ของพวกไพธาโกรัสมีน้อย เพราะเป็นปรัชญาอย่างหยาบ ๆ ทฤษฎีเรื่องจำนวนแสดงออกมาในรูปที่ปราศจากความคิด และเป็นเรื่องลึกลับที่ไร้เหตุผลทางตัวเลข ดังคำกล่าวของเฮเกล ในเรื่องนี้อธิบายว่า เราอาจจับเอาลักษณะความคิดทั่ว ๆ ไป ไปสัมพันธ์กับจำนวนได้ง่าย ๆ เช่นกล่าวว่า หนึ่งแทนสิ่งง่าย ๆ ไม่ต้องมีสื่อกลาง สองแทนความแตกต่างและสิ่งที่อาศัยสื่อกลาง สามคือเอกภาพของทั้งสองสิ่งข้างต้น

ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นเรื่องภายนอก เฉพาะตัวจำนวนเองไม่มีอะไรเลยที่แทนความคิดเหล่านั้นได้ ในทุกขั้นตอนของวิธีการนี้ การจับเอาจำนวนหนึ่งมาแทนความคิดหนึ่ง ยิ่งทำตามอำเภอใจมากขึ้นทุกที เช่นเดียวกับการตั้งสมาคมลับในปัจจุบัน ความสำคัญของจำนวนและตัวเลขนั้นเป็นเรื่องชวนชวน และเป็นเพียงเครื่องหมายของความบกพร่องในทางพุทธิปัญญา จำนวนต่าง ๆ เหล่านี้บ่งชี้ความหมายที่ลึกซึ้ง ซึ่งเราอาจจะคิดได้อีกมากมาย แต่ประเด็นสำคัญในทางปรัชญาไม่เกี่ยวกับเรื่องที่เราอาจคิดได้ แต่เกี่ยวกับ เรื่องที่คิดอยู่จริง ๆ และลักษณะความคิดที่เป็นจริงควรหาเอาที่ตัวความคิด ไม่ใช่ที่สัญลักษณ์ซึ่งเลือกเอาตามอำเภอใจ^๑

^๑ หนังสือเรื่อง Smeller Logic ของ Hegel Wallace ผู้แปล ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๔๘

บทที่ ๔ ตำนานอีเลีย

พวกอีเลียตั้งสำนักปรัชญาอยู่ที่เมืองซ็อนันในอิตาลีตอนใต้ พาร์มินิดีสกับเซโน นักปรัชญาสำคัญของสำนักนี้เป็นชาวเมืองอีเลียทั้งคู่ เท่าที่กล่าวมาแล้วในบทก่อนๆ เราเริ่มทราบเค้าและบ่อเกิดของปรัชญาได้อย่างวางๆ แต่เมื่อพูดถึงพวกอีเลียในบทนี้ จะเป็นการก้าวขึ้นไปสู่เวทีปรัชญาเป็นครั้งแรก ลัทธิอีเลียเป็นปรัชญาที่แท้จริงอันดับแรก แม้จะให้ความจริงได้อย่างไม่สมบูรณ์พอกก็ตาม วิชาปรัชญาไม่ใช่เป็นเพียงการคาดการณณ์อันพิลึกพิลั่น ซึ่งจะศึกษาค้นคว้าได้จากประวัติศาสตร์อย่างคนบางคนคิด แต่ที่สุขของปรัชญา พระเจ้าเท่านั้นที่รู้ว่า เราควรเชื่ออะไร ในทางตรงกันข้าม ประวัติปรัชญาเผยให้เห็นแนวทางวิวัฒนาการอันแน่นอนของความจริง ความจริงจะค่อยๆ เผยตัวเองออกมาตามกาลเวลา

เซโนฟานีส

ผู้ก่อตั้งปรัชญาสำนักอีเลียที่มีชื่อเสียงคือ เซโนฟานีส แต่กระนั้นก็เป็นที่ยกย่องกันว่า เขาเคยไปที่อีเลียบ้างหรือไม่ นอกจากนั้นเขาควรมีชื่อในทางลัทธิศาสนามากกว่าปรัชญา ผู้ก่อตั้งสำนักอีเลียที่แท้จริงคือพาร์มินิดีส แต่พาร์มินิดีสเองก็ยึดเอาความคิดบางอย่างที่แฝงอยู่ในคำสอนของเซโนฟานีสมาแปลงรูปเป็นหลักการทางปรัชญา ดังนั้นก่อนอื่นเราจึงควรกล่าวถึงเซโนฟานีสบ้าง เซโนฟานีสเกิดที่เมืองโคลโฟน ในรัฐไอโอเนีย ราวปี ๕๗๖ ก่อนคริสตกาล ใช้ชีวิตอันยาวนานท่องเที่ยวไปตามเมืองต่างๆ ของกรีก ในฐานะเป็นกวีและนักร้องเร่ร่อน เทียบร้องเพลงไปตามงานเลี้ยงและงานฉลองต่างๆ แต่ที่กล่าวกันว่าในที่สุดเขาได้ตั้งรกรากลงที่อีเลียนั้น ยังเป็นที่สงสัยกันอยู่ ที่รู้แน่นอนก็คือเมื่ออายุได้ ๙๒ ปี เขายังเที่ยวเตร็ดเตร่เร่ร่อนอยู่ในประเทศกรีก ปรัชญาของเขาแสดงออกมาเป็นบทกวีนิพนธ์ อย่างไรก็ตาม เขาไม่ได้ตั้งใจเขียนบทกวีออกมาเป็นปรัชญา แต่เขียนบทไว้อาลัย และบทกวีนิพนธ์เสียดสีหลายเรื่อง เพียงแต่ว่าบังเอิญแสดงความคิดเห็นทางลัทธิศาสนาของตนไว้ด้วย บทกวีเหล่านี้มีบางส่วนที่เหลือตกทอดมาถึงเรา

เซโนฟานีสสร้างความขัดแย้งระหว่างศาสนาและปรัชญา เขาโจมตีความเชื่อทางศาสนาของชาวกรีกขณะนั้น เพื่อให้มีการเข้าใจเทพในทางที่บริสุทธิ์สูงกว่าเดิม ศาสนาของชาวกรีกขณะนั้นมีความเชื่อในเทพซึ่งมีรูปร่างอย่างมนุษย์ เซโนฟานีสโจมตีความเชื่อนี้ เขากล่าวว่าเป็นเรื่องน่าขันที่จะบอกว่าเทพเร่ร่อนจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ดังที่ได้บอกไว้ในตำนานกรีก นำขานที่จะคิดว่าเทพมีการเกิด และเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่เทพยังมีการฉ้อโกง การประพฤติผิดทางกาม การลักขโมย และการหลอกลวง นอกจากนี้เซโนฟานีสยังโจมตีโฮเมอร์และเฮสิียด

ในการเผยแพร่ให้ชาวกรีกเข้าใจเทพไปในทางเสื่อมเสีย และเขายังได้โต้แย้งความเชื่อที่ว่าเทพมีหลายองค์อีกด้วย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต้องมีเพียงหนึ่งเท่านั้น สิ่งที่ที่สุดจะต้องมีเพียงสิ่งเดียว ดังนั้นจะต้องเข้าใจว่าพระเจ้ามีเพียงหนึ่ง และพระเจ้านี้จะเปรียบกับมนุษย์ในทางรูปร่างและความเข้าใจไม่ได้ พระองค์ทรงเป็นผู้มีทิพยจักขุ มีโสตทิพย์ และเป็นสัพพัญญู ทรงปกครองสิ่งต่างๆ ด้วยความคิดของพระองค์อย่างไม่ลำบาก แต่เราต้องไม่คิดว่าเซโนฟานีสึกคิดว่าพระเจ้าเป็นสิ่งที่อยู่พ้นจากโลก และทรงปกครองโลกจากภายนอกโลกดูนายพลปกครองทหาร ทรงข้าม เซโนฟานีสเชื่อว่าพระเจ้ากับโลกเป็นสิ่งเดียวกัน โลกก็คือพระเจ้า เป็นภาวะที่มีความรู้สึกแม้จะไม่มีอวัยวะบอกความรู้สึก เซโนฟานีสจะมองออกไปสู่ท้องฟ้าอันกว้างและกล่าวออกมาว่า “สิ่งที่เป็นหนึ่งนั้นแหละคือพระเจ้า”^๑ ดังนั้นความคิดของเซโนฟานีสจึงเป็นลัทธิสรรพเทวาท (Pantheism) มากกว่าเอกเทวาท พระเจ้าเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ถูกแบ่งแยก ไม่เคลื่อนไหว ปราศจากอารมณ์รบกวน เซโนฟานีสน่าจะจะเป็นนักปฏิรูปศาสนามากกว่าเป็นนักปรัชญา กระนั้นก็ตาม เนื่องจากเขาเป็นคนแรกที่ให้ข้อเสนอว่า “ทุกสิ่งเป็นเอกภาพ” จึงอาจจัดได้ว่าเขาเป็นนักปรัชญาคนหนึ่ง จากความคิดนี้เองที่พาร์มินิดีสใช้เป็นรากฐานปรัชญา สำนักอีเลีย

ความเห็นอื่นๆ ของเซโนฟานีสที่ตกทอดมายังมีอีกเช่น เขาสังเกตเห็นหินที่มีซากสัตว์และพืชฝังอยู่ พบเปลือกหอยบนพื้นดิน พบโครงร่างของปลาและสาหร่ายทะเลฝังอยู่ในหินตามแหล่งแร่ไฮดรอกซิดและที่อื่นๆ จากสิ่งที่เขาพบเหล่านี้ เขาได้ให้ข้อสรุปว่าโลกเกิดจากทะเลต่อไปบางส่วนก็จะกลับจมลงไปใ้ทะเลอีก มนุษย์ก็จะพินาศ แต่โลกก็จะต้องโผล่ขึ้นจากทะเลอีก และมนุษย์ชาติก็จะเกิดขึ้นอีกเช่นกัน และเขายังเชื่อว่าดวงอาทิตย์ตลอดจนดวงดาวต่างๆ เป็นกลุ่มไอน้ำที่กำลังเผาไหม้ เขาคิดว่าดวงอาทิตย์ไม่ได้หมุนรอบโลก แต่เคลื่อนที่ไปเป็นเส้นตรงและหายไปในระยะทางอันไกลโพ้นในเวลาเย็น ดวงอาทิตย์ที่ขึ้นอยู่ทุกเช้า ไม่ใช่ดวงเดียวกันทุกๆ วัน ดวงอาทิตย์ก่อตัวขึ้นด้วยไอน้ำจากทะเล ความคิดนี้เกี่ยวเนื่องกับทัศนะในเรื่องศาสนาของเขา โดยต้องการแสดงให้เห็นว่าดวงอาทิตย์และดวงดาวต่างๆ ไม่ใช่เทพ แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในเวลาจำกัดเช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ นอกจากนี้เซโนฟานีสยังเยาะพวงสนุศิษย์ของไพธากอรัสอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับคำสอนเรื่องชาติหน้า

พาร์มินิดีส

พาร์มินิดีสเกิดที่อีเลีย ราวปี ๕๑๔ ก่อนคริสต์กาล เราไม่รู้อะไรเกี่ยวกับชีวิตของเขามากนัก ในวัยหนุ่มเขาเคยเป็นพวกไพธากอรัส ต่อมาก็เลิกเชื่อปรัชญาสำนักไพธากอรัส และหันมาวางรูปปรัชญาของเขาเอง ในสมัยโบราณ เขาได้รับความนับถืออย่างมากว่าเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง และอุปนิสัยสูงส่งดีเลิศ เปเลโตเอียถึงพาร์มินิดีสอย่างเคารพนับถือเสมอ ปรัชญา

^๑ เรื่องเมตาฟิสิกส์ ของอริสโตเติล เล่ม ๑ บทที่ ๑๕

ของพาร์มินิดีสเป็นบทกวีนิพนธ์ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองภาคด้วยกัน ภาคแรกอธิบายปรัชญาของเขาเอง เรียกว่า “วิถีแห่งความจริง” ภาคที่สองบรรยายความคิดเห็นผิดๆ ในสมัยของเขา เรียกว่า “วิถีแห่งความคิดเห็น”

ความคิดคำนึงของพาร์มินิดีสเกิดจากการเฝ้าสังเกตความไม่เที่ยงแท้ ความเป็นอนิจจังของสิ่งต่างๆ โลกที่เราเห็นอยู่เป็นโลกของความเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหว สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็สลายไป ไม่มีสิ่งใดคงทนถาวร ในขณะหนึ่งคงสภาพอยู่ อีกขณะหนึ่งเปลี่ยนไปเสียแล้ว สิ่งทั้งหลายนั้นจะว่าไม่มีอยู่ก็ได้ จะว่ามีอยู่ก็ได้ ความจริงของสิ่งต่างๆ ไม่ได้อยู่ที่นั่นที่นี่ ตรงนั้นตรงนี้ เพราะความรู้ในสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ดังนั้นพาร์มินิดีสจึงพยายามค้นหาสิ่งที่แก่นิรันดรซึ่งอยู่ท่ามกลางสิ่งที่เป็อนิจจัง หาสิ่งที่คงสภาพอยู่ตลอดไปท่ามกลางการแปรสภาพของสิ่งทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้จึงเกิดความคิดในเรื่อง สัต และ อสัต สิ่งที่เป็นจริงสูงสุดคือสัต อสัตเป็นสิ่งที่ไม่จริง อสัตไม่ได้เป็นสิ่งใดเลย พาร์มินิดีสเห็นว่าอสัตก็เหมือนกับความเปลี่ยนแปลงไปเป็นสิ่งอื่น เหมือนกับโลกของสิ่งที่เปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวอยู่เสมอ โลกแห่งผัสสะเป็นภาพมายาไม่จริง เป็นเพียงประจักษ์ภาวะเท่านั้น เป็นอสัต สัตเท่านั้นที่เป็นจริง เหมือนกับกรณีที่เรลีสซ์ให้เห็นว่าน้ำคือสิ่งที่เป็จริงเพียงสิ่งเดียว หรือเหมือนกับความเชื่อของพวกสำนักไพธาโกรัสในเรื่องจำนวน สิ่งแท้จริงในทัศนะของพาร์มินิดีสไม่เพียงสิ่งเดียว และปฐมธาตุของสิ่งทั้งหลายคือสัต ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับอสัตและไม่เปลี่ยนแปลง เขาบรรยายว่า ลักษณะส่วนใหญ่ของสัตเป็นนัยลบ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เกิดขึ้น ไม่ถูกทำลาย ไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบ ไม่มีการเกิดและการสลาย ถ้าสัตมีการเริ่มต้น จะต้องเกิดจากสัตหรืออสัตอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่การที่สัตเกิดมาจากสัต นั้นย่อมไม่ใช่การเริ่มต้น และจะเกิดจากอสัตก็ไม่ได้ เพราะไม่มีเหตุผลว่าทำไมสัตจึงเกิดขึ้นจากอสัตได้ สิ่งที่เป็นสัตจะเกิดจากสิ่งที่ไม่เป็นอะไรเลยย่อมไม่ได้ นี่เป็นความคิดพื้นฐานของพาร์มินิดีส นอกจากนั้นเรายังพูดไม่ได้ว่า สัต เป็นสิ่งที่เป็อยู่แล้ว กำลังเป็อยู่ และจะเป็อยู่ต่อไป เพราะสัตไม่มีอดีต ปัจจุบัน และอนาคต คือเป็อยู่เช่นนั้นชั่วนิรันดร ไม่เพิ่มขึ้น แบ่งแยกไม่ได้ และไม่ถูกแบ่งแยก เพราะสิ่งที่จะถูกแบ่งแยกได้จะต้องมีสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่ตัวเองมาแบ่งแยก แต่ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกจากสัต อสัตเป็นสิ่งที่ไม่มี ดังนั้นจึงไม่มีสิ่งใดมาแบ่งสัตได้ สัตจึงไม่ถูกสิ่งใดแบ่ง ไม่เคลื่อนไหว ไม่ถูกรบกวน เพราะการเคลื่อนไหวและการรบกวนเป็นแบบของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งย่อมไม่ใช่สัต

สัตเป็นสิ่งที่มีและเป็อยู่ด้วยตัวเองอย่างสิ้นเชิง สัตย่อมไม่เกิดจากสิ่งอื่นนอกจากตัวเอง มีภาวะของตัวเอง ไม่ขึ้นกับสิ่งอื่นใด ไม่กลายเป็นสิ่งใด คงสภาพอยู่อย่างมั่นคงในตัวเอง สัตไม่มีคุณสมบัตินิยบวกละเอียด ลักษณะอันเดียวที่มีอยู่คือความเป็นสัต พูดไม่ได้ว่าสัตเป็นสิ่งนี้หรือสิ่งนั้น มีคุณสมบัติอย่างนี้หรืออย่างนั้น อยู่ที่นี่หรือที่นั่น ตอนนั้นหรือตอนนั้น สัตเพียงแต่เป็อยู่ คุณสมบัติอย่างเดียวคือความเป็นหรือความมีภาวะ

ความแตกต่างที่มีความสำคัญขั้นพื้นฐานในวิชาปรัชญา เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในปรัชญาของพาร์มินิดีสคือ ความแตกต่างระหว่างผัสสะและเหตุผล โลกของความหลอกลวง ปรัชญา-การณและเปลี่ยนแปลงเป็นอสัต พาร์มินิดีสสอนว่าโลกที่เรารู้จักได้ด้วยผัสสะเป็นสิ่งหลอกลวง เรารู้จักสัตได้ด้วยเหตุผลและความคิดเท่านั้น ดังนั้นสำหรับพาร์มินิดีส ผัสสะจึงเป็นบ่อเกิดของความหลอกลวงและความเห็นผิด ความจริงมีอยู่ในเหตุผลเท่านั้น เรื่องนี้สำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะความเห็นที่ว่าความจริงมีอยู่ในเหตุผลไม่ใช่ในโลกของผัสสะ เป็นเหตุผลขั้นพื้นฐานของลัทธิจิตวาท

คำสอนในเรื่องสัตว์คงบรรยายมาแล้ว เป็นเนื้อหาภาคแรกของบทกวีนิพนธ์ของพาร์มินิดีส ภาคที่สองเป็นวิถีทางแห่งความคิดเห็น แต่ทว่าพาร์มินิดีสต้องการเล่าเรื่องราวปรัชญาที่ผิด ๆ ในสมัยของเขา (ซึ่งความเห็นเช่นนี้ไม่ค่อยเข้าแก่นัก) หรือตัวเขาเองขาดความมั่นคงและกำลังพยายามอธิบายต้นกำเนิดของโลกแห่งปรากฏการณ์และภพมายา ซึ่งตอนแรก ๆ เขาปฏิเสธจักรวาลแบบดั้งกล่าว ด้วยทฤษฎีจักรวาลของเขาเองหรือไม่เขาก็ไม่ทราบ ทฤษฎีนี้แสดงให้เห็นว่าโลกของผัสสะประกอบด้วยสิ่งตรงข้ามกันสองคู่ คือความร้อนและความเย็น ความสว่างและความมืด ยิ่งร้อนมากก็ยิ่งมีชีวิตและความเป็นจริงมากขึ้น ยิ่งมีความเย็นมากก็ยิ่งมีความไม่เป็นจริงและความตายมากขึ้นด้วย

คราวนี้เราจะกำหนดลักษณะและระบบปรัชญาของพาร์มินิดีสได้อย่างไร จะจัดเข้าในปรัชญาจำพวกใด นักเขียนเช่น เฮเกล แอร์คมัน ซเวกเลอร์ มักจะตีความหมายปรัชญาของเขาเป็นแบบจิตวาทเสมอ แต่ศาสตราจารย์เบอร์เน็ตกลับมีความคิดตรงกันข้าม ดังที่เขากล่าวไว้ว่า “พาร์มินิดีสไม่ได้เป็นบิดาของลัทธิจิตวาทอย่างที่คนบางคนพูด แต่ที่จริงลัทธิสสารวาททั้งหมดต่างหากที่อาศัยความคิดของเขา” ถ้าเราไม่สามารถบอกได้ว่าพาร์มินิดีสเป็นพวกสสารวาทหรือจิตวาท ก็แสดงว่าเราไม่เข้าใจปรัชญาของเขามากนัก ปัญหานี้มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ประการแรกเราลองมาดูกันว่าการตีความหมายของปรัชญาพาร์มินิดีสไปในทางสสารวาท มีรากฐานมาจากอะไร รากฐานของความคิดนี้คือข้อเท็จจริงอันหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าทิ้งไว้ เพื่อจะได้นำมาอธิบายในที่นี้ พาร์มินิดีสบอกว่าสัตซึ่งเป็นสิ่งที่มีภาวะสูงสุดนั้น เป็นสิ่งจำกัด กินที่ เป็นลูกกลมหรือมีสณฐานอย่างโลกในปัจจุบัน สิ่งที่กินที่และมีรูปร่างย่อมหมายถึงสสาร ดังนั้นสิ่งแท้จริงสูงสุดของสิ่งทั้งหลาย ตามที่พาร์มินิดีสเข้าใจก็เป็นสสาร ซึ่งเป็นหลักสำคัญของสสารวาท การตีความหมายปรัชญาพาร์มินิดีสต่อไปยังเน้นในเรื่องความไม่ลงรอยระหว่างตัวเขากับเมลิสส์สในเรื่องที่ว่า สัตเป็นสิ่งจำกัดหรือไม่ เมลิสส์สเป็นศิษย์สำนักอียเลียผู้อ่อนวัยกว่า ความสนใจส่วนใหญ่ของเขาเห็นได้จากความคิดเห็นของเขาเกี่ยวกับปัญหานี้ หลักปรัชญาของเขาโดยทั่วไปก็เหมือนกับของพาร์มินิดีส แต่ทั้งสองคนมีความเห็นต่างกันคือ พาร์มินิดีสยืนยันว่าสัตมีสณฐานเป็นทรงกลมและเป็นสิ่งจำกัด คำสอนสำคัญ

* เรื่อง Early Greek Philosophy บทที่ ๔ ย่อหน้าที่ ๘๕

ของพาร์มินิดีสข้อหนึ่งก็คือว่า พื้นที่เป็นสิ่งที่ไม่มี ความเป็นพื้นที่จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนที่มีอยู่ เป็นการค้านตัวเอง ดังนั้นสำหรับพาร์มินิดีสแล้ว พื้นที่จึงเป็นอสัต เช่น ไม่มีช่องว่างหรือที่ว่างระหว่างโมเลกุลของสสาร “สัตเป็นสิ่งที่เต็ม” นั่นคือเป็นสิ่งที่เต็มเนื้อที่ที่ไม่มีที่ว่างอยู่เลย เมลิสสัสเห็นด้วยกับพาร์มินิดีสในข้อที่ว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าพื้นที่ และชี้ให้เห็นว่าถ้าสัตมีรูปร่าง สันฐานเป็นทรงกลม จะต้องมียาวล้อมรอบอยู่ แต่เนื่องจากมันเป็นไปไม่ได้ ที่ว่าสัตมี สันฐานกลมจึงไม่เป็นจริง และต้องไม่เป็นสิ่งจำกัด ตรงข้ามจะต้องขยายออกไปในพื้นที่ อย่างไม่มีขอบเขต จะเห็นได้ว่าโดยนัยหนึ่ง พาร์มินิดีส เมลิสสัสและพวกอียิปต์ต่างๆ ไป ถือว่าสัตเป็นสสาร

อย่างไรก็ดีเราลองหันไปพิจารณาอีกแง่หนึ่ง เรามีหลักฐานอะไรมาชี้ให้เห็นว่าพาร์มินิดีสเป็นจิตวาท ก่อนอื่นเราอาจกล่าววาทปฐมธาตุตามความคิดของเขาได้แก่สัต ไม่ว่าเขาจะคิดอย่างไรก็ตาม โดยแก่นแท้แล้วมันไม่ใช่สสารแต่เป็นความคิดนามธรรม เป็นมโนภาพ สัตไม่ได้อยู่ที่นั่นที่นั่น ไม่อยู่ในที่ใดหรือเวลาใด รู้จักไม่ได้ด้วยผัสสะ ต้องอาศัยเหตุผลเท่านั้น เรามีความคิดเกี่ยวกับสัตโดยนัยนามธรรมเท่านั้น เช่นเราเห็นโต๊ะตัวนี้ ความรู้ของเราทั้งหมดเกี่ยวกับโต๊ะตัวนี้ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของโต๊ะ เช่น มีสีเหลี่ยม สีน้ำตาล แข็ง ไม่มีกลิ่น ฯลฯ คราวนี้สมมติว่าในความคิดของเรา เราเอาคุณสมบัติออกทีละอย่าง สี ขนาด รูปร่าง ในที่สุดเราจะพบว่าไม่มีอะไรเหลืออยู่เลยนอกจากภาวะของมันเท่านั้น เราพูดไม่ได้อีกต่อไปว่ามันแข็ง มีสีเหลี่ยม ฯลฯ เราเพียงแต่กล่าวได้ว่ามันมีอยู่จริง ดังนั้นพาร์มินิดีสกล่าวไว้ว่าสัตแบ่งออกไม่ได้ ไม่เคลื่อนที่ ไม่อยู่ที่นั่นที่นี้ ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน มันเพียงแต่เป็นอยู่เช่นนั้น นี่คือความคิดของพวกอียิปต์ในเรื่องสัต เป็นมโนภาพบริสุทธิ์ เราอาจเปรียบสัตกับมโนภาพบางอย่างเช่นความขาว เราไม่อาจเห็นความขาว เห็นแต่สิ่งที่มีสีขาว ตัวความขาวเองเราไม่เห็น ถ้าเช่นนั้น ความขาวคืออะไร คำตอบก็คือเป็นมโนภาพ ไม่ใช่สิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยเฉพาะ แต่เป็นแบบทั่วๆ ไปซึ่งเราสร้างขึ้นโดยนัยนามธรรม โดยพิจารณาคุณสมบัติซึ่งสิ่งที่เป็นสีขาวมีส่วนร่วม เรามองข้ามคุณสมบัติที่แตกต่างกันของสิ่งเหล่านั้น ดังนั้นถ้าเราพิจารณาลักษณะร่วมกันของสสารทั้งหลายในจักรวาล และมองข้ามลักษณะที่แตกต่างกัน เราจะพบว่าสิ่งที่สิ่งทั้งหลายมีส่วนร่วมได้แก่ ภาวะหรือความเป็นภาวะ ซึ่งเป็นความคิดทั่วๆ ไปหรือมโนภาพ เป็นมโนภาพ ไม่ใช่สิ่งของ ดังนั้น แท้ที่จริงแล้ว พาร์มินิดีสได้จัดสภาวะความเป็นจริงสูงสุดของสิ่งต่างๆ ไว้ในฐานะเป็นมโนภาพหนึ่ง ซึ่งถึงแม้เขาจะเข้าใจว่ามันเป็นสสารและรู้ได้ด้วยผัสสะ แต่ทฤษฎีที่สำคัญของลัทธิจิตวาทก็คือว่า สิ่งแท้จริงสูงสุดซึ่งเป็นที่มาของโลกนั้น มีอยู่ในความคิด ในความเข้าใจ ในมโนภาพ เมื่อมองในแง่นี้พาร์มินิดีสก็เป็นนักจิตวาท

นอกจากนี้ พาร์มินิดีสยังแสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างผัสสะและเหตุผล สัตที่แท้จริงไม่อาจรู้จักได้ด้วยผัสสะ แต่รู้จักได้ด้วยเหตุผลเท่านั้น ความแตกต่างดังกล่าวเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของจิตวาท เพราะสสารวาทมีความเห็นว่าความเป็นจริงจะ

พบได้ในโลกแห่งผัสสะ ข้อเสนองของพาร์มินิดีสก็คือ ความเป็นจริงพบได้ด้วยเหตุผลเท่านั้น ความแตกต่างระหว่างความเป็นจริงและสิ่งซึ่งปรากฏเริ่มเกิดขึ้นครั้งแรกในปรัชญาพาร์มินิดีส พาร์มินิดีสอาจไม่ได้ใช้คำพูดเช่นนี้ แต่ความคิดที่แสดงออกมาต้องหมายความว่าเหมือนนี้แน่ โลกภายนอกหรือโลกแห่งผัสสะนี้ พาร์มินิดีสประกาศว่าเป็นสิ่งลวงตา และเป็นสิ่งที่มีรูป สิ่งที่เป็นจริงเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ มองเห็นไม่ได้ สวรรค์ของสสารวาทก็คือโลกของสสาร โลกของผัสสะนี้แหละเป็นโลกที่แท้จริง ลัทธิจิตวาทเป็นลัทธิที่ว่าโลกที่สัมผัสได้เป็นเพียงปรากฏการณ์ ดังนั้นจะถือว่าพาร์มินิดีสเป็นนักสสารวาทอย่างไรได้

เราจะทำให้ความเห็นเกี่ยวกับปรัชญาพาร์มินิดีสที่ขัดแย้งกันนี้ ผสมผสานลงรอยกันได้ อย่างไร ข้าพเจ้าคิดว่าความขัดแย้งทั้งสองนี้มีอยู่ในปรัชญาของพาร์มินิดีสอย่างลงรอยกันไม่ได้จริงๆ พาร์มินิดีสเองก็ไม่เห็นข้อขัดแย้งนี้ ถ้าเราเน้นในแง่หนึ่ง พาร์มินิดีสก็เป็นสสารวาท ถ้าเราเน้นอีกแง่หนึ่ง ก็ตีความหมายได้ว่าเขาเป็นจิตวาท ความจริงแล้ว ในประวัติศาสตร์ของปรัชญากรีก ปรัชญาของพาร์มินิดีสทั้งสองด้านก็มีการเน้นทั้งคู่ เขาจึงเป็นทั้งบิดาของสสารวาทและจิตวาท ทายาทโดยตรงของเขาคือเอมพีโดคลีสและเดมอคริตัส ยึดเอาลักษณะสสารวาทของเขาไปพัฒนา ความคิดที่เป็นสวรรค์ของปรัชญาพาร์มินิดีสคือ สัตว์ไม่อาจเกิดจากอสัตว์ได้ หากสัตว์ไม่มีการเกิด ไม่มีการสลายไป ถ้าเรานำความคิดนี้ไปใช้กับสสาร เราก็จะได้สิ่งที่สมัยใหม่เรียกกันว่าเป็นความเชื่อเรื่อง “สสารไม่สลายไปจากโลก” สสารไม่มีการเริ่มต้นและการสิ้นสุด การเกิดขึ้นและการสลายไปของสิ่งต่างๆ ที่เห็นๆ กันนั้น เป็นเพียงการรวมตัวและการแยกตัวของโมเลกุลของสสารซึ่งไม่อาจสลายตัวไปได้ นี่เป็นความคิดของเดมอคริตัส คำสอนของเขาจึงเป็นการแปลความคิดแบบสสารวาทของพาร์มินิดีสที่ว่า สัตว์ไม่อาจเกิดจากอสัตว์หรือกลายเป็นอสัตว์ได้

ลักษณะคำสอนของพาร์มินิดีสที่เป็นแบบจิตวาท ไม่ได้มีการนำไปพัฒนาจนกระทั่งถึงสมัยของเพลโต เป็นความฉลาดยอดเยี่ยมของเพลโตที่ยึดเอาความคิดทางจิตวาทในปรัชญาพาร์มินิดีสไปพัฒนา เพลโตได้รับอิทธิพลจากปรัชญาพาร์มินิดีสอย่างมาก หลักคำสอนของเขาก็คือความจริงของโลก พบได้ในทางความคิด และในแบบ และแบบของเขาก็เป็นสิ่งที่เดียวกับสัตว์ของพาร์มินิดีส

เรายังอาจถามต่อไปได้อีกว่า ถ้าเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นความคิดเห็นที่แท้จริงของพาร์มินิดีส การที่เพลโตตีความหมายปรัชญาพาร์มินิดีสแบบจิตวาท แสดงว่าเพลโตอ่านความคิดที่แท้จริงของเขาได้หรือ ถ้าเราตีความหมายว่าเขาเป็นจิตวาท แสดงว่าเราอ่านความคิดที่แท้จริงของเขาได้เช่นนั้นหรือ พาร์มินิดีสกล่าวว่าความจริงสูงสุดของสิ่งทั้งหลายเป็นสสาร เป็นสิ่งที่ไม่ถูกเลยที่จะถือว่าความคิดของเขาเป็นจิตวาทตามแบบแผนและมีการพัฒนาอย่างเต็มที่แล้ว ถ้าท่านบอกพาร์มินิดีสว่าเขาเป็นจิตวาท เขาจะไม่เข้าใจท่าน ความแตกต่างระหว่างสสารวาทและจิตวาทในสมัยนั้นยังเห็นไม่ชัด นอกจากนั้น ถ้าท่านบอกเขาว่าสัตว์เป็นแบบ

เขาก็จะไม่เข้าใจท่านอีก เพราะทฤษฎีเรื่องแบบเฟิ่งมาเจริญในสมัยของโสกราตีสและเพลโต คราวนี้ก็เป็นที่ของการวิจารณ์ทางประวัติศาสตร์ที่จะยืนยันให้แน่ใจว่า ความคิดแบบจิตวาทน์ไม่ใช่ของพาร์มินิเดีส แต่ถ้านี้เป็นหน้าที่ของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ก็เท่ากับเป็นหน้าที่ของความเข้าใจทางปรัชญา ที่พยายามจะเข้าใจถึงแก่นความคิดขั้นที่สูงขึ้นไป จากความคิดอันสับสนของพาร์มินิเดีส เพื่อจะได้เข้าใจว่าพาร์มินิเดีสกำลังค้นหาอะไร เพื่อจะได้เข้าใจสิ่งที่เขาเห็นอย่างเลื่อนราว เพื่อทำให้สิ่งที่เขากล่าวเป็นนัย ๆ ชัดเจนขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นส่วนที่แท้จริงของคำสอนของเขา เพื่อแยกสิ่งที่มีค่าและมีความสำคัญในปรัชญาของเขา ออกจากสิ่งที่ไร้ค่า และข้าพเจ้าขอกล่าวว่าโดยนัยนี้ ความหมายที่เป็นสาระสำคัญของปรัชญาพาร์มินิเดีส ก็คือ จิตวาทของเขา ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในบทแรก ๆ แล้วว่า ปรัชญาเป็นการไปพ้นผัสสะ ไปสู่โลกของความคิดบริสุทธิ์ ซึ่งจะพ้นไปได้อย่างยากลำบากที่สุด และข้าพเจ้าก็ได้กล่าวอีกว่า แม้แต่ปรัชญาเมธีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดบางครั้งก็ยังพลาดในเรื่องนี้ได้ พาร์มินิเดีสเป็นตัวอย่างได้คนหนึ่ง เขาเริ่มต้นโดยแสดงความจริงที่ว่า สัตว์เป็นความจริงที่แท้จริงและสัตเท่าที่เขารู้จัก มีลักษณะเป็นมโนภาพ แต่ทว่าพาร์มินิเดีสเป็นเหมือนนักสำรวจ เขาเหยียบลงบนแผ่นดินที่ไม่มีใครเคยเหยียบมาก่อน ไม่มีจิตวาทก่อนหน้าเขาที่จะมาช่วยนำทาง ดังนั้นเขาจึงไม่สามารถยืนยันกรณเรื่องความคิดบริสุทธิ์นี้ได้ เขาไม่อาจต่อต้านความยั่วใจที่ทำให้สร้างจินตภาพ และภาพของสัตว์นี้ได้ แต่จินตภาพทั้งหลายก่อรูปขึ้นจากวัตถุที่รู้ได้ด้วยผัสสะ จึงกลายเป็นว่าพาร์มินิเดีสสร้างภาพสัตว์ว่ามีสัจฐานกลมอย่างโลกเป็นจริงที่กินเนื้อที่ แต่ไม่ใช่ความจริงของปรัชญาพาร์มินิเดีส หากเป็นความลุ่มหลงของเขาที่จะเข้าใจและบรรลุหลักการของเขาเอง เป็นความจริงที่ว่าทายาทของพาร์มินิเดีส คือเอมพีโดคลิสและเดมอคริตัสยึดเอาส่วนที่ลุ่มหลงของปรัชญาพาร์มินิเดีสไปสร้างลัทธิปรัชญาของตนขึ้นใหม่ แต่การทำเช่นนั้นเป็นการสร้างปรัชญาขึ้นบนความมีคตินของพาร์มินิเดีส จากการเมืองภาพอย่างมีคตินของเขา และจากความไม่สามารถเข้าถึงความคิดของเขาเอง แต่เพลโตกลับเป็นผู้ที่สร้างปรัชญาของเขาขึ้นมาจากความคิดส่วนที่ถูกต้องของพาร์มินิเดีส

เซโน

นักคิดสำคัญคนที่สามของสำนักอีเลียดคือเซโน ซึ่งเป็นชาวอีเลีย เช่นเดียวกับพาร์มินิเดีส เขาเกิดราวปี ๔๘๕ ก่อนคริสตกาล ได้แต่งตำราความคิดเห็นของตัวเองไว้ด้วย เซโนเพิ่มคตินทัศนะปรัชญาอีเลียไปในแนวตรงข้ามโดยสิ้นเชิง คือ ไม่ได้ทำอะไรไว้เลยในคำสอนของพาร์มินิเดีสเลย เขาสนับสนุนความคิดของพาร์มินิเดีสในเรื่องสัต สิ่งที่น่าสนใจไม่ได้อยู่ที่ข้อสรุปของเขา แต่อยู่ที่เหตุผล ซึ่งสนับสนุนข้อสรุปนั้น เขาพยายามสนับสนุนความคิดเห็นของพาร์มินิเดีสในแนวใหม่ โดยให้ความคิดเรื่องลักษณะสูงสุดของเวลาและพื้นที่ไว้ ความคิดนี้กลายเป็นสิ่งสำคัญในปรัชญาแต่นั้นมา พาร์มินิเดีสสอนว่าโลกแห่งผัสสะเป็นมายาและหลอก

ลวง สาระของโลกแห่งผัสสะมีสองอย่าง คือ ความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลง
สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นหนึ่ง ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงเป็น
ลักษณะสองประการของโลกแห่งผัสสะที่ลบลวง ดังนั้นเซโนจึงพยายามหาข้อโต้แย้งใน
เรื่องความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลง และสนับสนุนข้อสรุปของพาร์มินิดีสโดยแสดง
ว่า ความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เขาพยายามหาทางทำให้
ความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงปฏิเสธตัวเอง โดยแสดงให้เห็นว่าถ้าเราสมมติว่าความ
หลายหลากและความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นจริง ก็จะทำให้เกิดผลขัดแย้งขึ้นในตัวเอง และข้อเสนอ
สองข้อซึ่งขัดแย้งกันเอง ย่อมไม่อาจเป็นจริงได้พร้อมกันทั้งสองข้อ ฉะนั้นข้อเสนอสอง
ซึ่งต่างก็เป็นข้อเสนอเรื่องความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงว่าเป็นจริงทั้งคู่ นั้น ย่อม
แสดงว่าความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ไม่จริง

ข้อโต้แย้งของเซโนเรื่องความหลายหลาก

๑. ถ้าความหลายหลากเป็นจริง ก็ต้องเป็นสิ่งที่เล็กไม่จำกัดและใหญ่อย่างไม่จำกัด
ที่ว่าเล็กไม่จำกัดเพราะประกอบด้วยหน่วยต่างๆ มากมาย เราจึงเรียกว่ามี “ความหลายหลาก”
(มันประกอบด้วยส่วนต่างๆ หรือหน่วยต่างๆ มากมาย) หน่วยเหล่านี้ต้องแบ่งแยกไม่ได้
เพราะถ้ายังคงแบ่งแยกได้ต่อไป ก็ไม่ใช่หน่วย และการแบ่งแยกไม่ได้นี้เอง แสดงว่าหน่วย
เหล่านี้ไม่มีขนาด เพราะสิ่งที่มีขนาดย่อมแบ่งแยกได้ ฉะนั้นความหลายหลากจึงประกอบด้วย
ด้วยหน่วยต่างๆ ซึ่งไม่มีขนาด แต่ถ้าไม่มีส่วนย่อยใดเลยที่มีขนาด ส่วนรวมของความหลาย
หลากนั้นย่อมไม่มีขนาดด้วย ความหลายหลากจึงเป็นสิ่งเล็กอย่างไม่จำกัด แต่ความหลายหลาก
นี้ก็เป็นสิ่งใหญ่อย่างไม่จำกัดด้วย เพราะสิ่งหลายหลากย่อมมีขนาดและแบ่งเป็นส่วนต่างๆ ได้
ส่วนเหล่านี้ก็มีขนาดและแบ่งย่อยได้เรื่อยไป ไม่ว่าเราจะแบ่งอย่างไรก็ตาม ส่วนต่างๆ นี้ก็ยังมี
ขนาดและแบ่งได้ เพราะฉะนั้นสิ่งหลายหลากนี้ก็แบ่งได้ไม่สิ้นสุด จึงประกอบด้วยส่วนย่อยๆ
ที่มีขนาดและจำนวนไม่จำกัด แต่ขนาดที่เล็กที่สุดคูณด้วยจำนวนที่ไม่จำกัด ย่อมเท่ากับขนาด
ที่ไม่จำกัด นั่นคือความหลายหลากนี้ใหญ่โตไม่จำกัด

๒. สิ่งหลายหลากต้องเป็นทั้งสิ่งที่มีจำนวนจำกัดและไม่จำกัด ที่ว่าจำกัดเพราะมีมาก
เท่าที่เป็นอยู่ ไม่มากไม่น้อยไปกว่านั้น จึงเป็นจำนวนที่แน่นอน และจำนวนที่แน่นอนย่อม
มีขอบเขตหรือมีความจำกัด แต่สิ่งหลายหลากต้องมีจำนวนไม่จำกัดเพราะว่าแบ่งได้ไม่สิ้นสุด
หรือประกอบด้วยส่วนย่อยๆ เป็นจำนวนไม่จำกัด

ข้อโต้แย้งของเซโนเรื่องการเคลื่อนที่

๑. ในการเคลื่อนไปในระยะทางหนึ่ง สิ่งซึ่งเคลื่อนจะต้องผ่านจุดแบ่งครึ่งของระยะ
ทางนั้น และต้องเคลื่อนต่อไปอีกครึ่งทางที่เหลืออยู่ เป็นเช่นนี้เรื่อยไป แต่ก็ต้องเหลือระยะ

ทางที่ยังไม่ได้เคลื่อนที่อีก จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปถึงอีกจุดหนึ่งได้ เพราะถึงอย่างไรก็ย่อมต้องเหลือระยะทางไว้เสมอ จึงไม่มีการเคลื่อนจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งได้เลย

๒. อคิลลิสวิ่งแข่งกับเต่า ถ้าให้เต่าวิ่งไปก่อน อคิลลิสจะไม่มีทางวิ่งทันเต่า เพราะแรกที่สุดเขาจะต้องวิ่งไปให้ถึงจุดที่เต่าเริ่มต้น และเมื่อเขาถึงจุดนั้น เต่าก็จะเคลื่อนที่ต่อไปอีกจุดหนึ่ง อคิลลิสจะต้องไปให้ถึงจุดนั้น และเต่าก็จะไปถึงจุดที่สาม อย่างนี้เรื่อยไป ระยะต่อจะลดลงเรื่อย ๆ แต่ไม่มีทางหมดได้ อคิลลิสจึงไม่มีทางวิ่งทันเต่า

๓. เรื่องลูกศรที่กำลังวิ่ง วัตถุย่อมไม่อาจอยู่ที่สองตำแหน่งได้ในเวลาเดียวกัน ฉะนั้นในการเคลื่อนที่ไปในเวลาหนึ่ง ลูกศรจะต้องอยู่ที่ตำแหน่งเดียว ไม่ใช่สองตำแหน่ง แต่การอยู่ที่ตำแหน่งเดียวก็คือการอยู่หนึ่ง ฉะนั้นในทุก ๆ ขณะที่ลูกศรเคลื่อนที่ไป ลูกศรจะต้องอยู่หนึ่ง คือหยุดนิ่งตลอดทาง การเคลื่อนที่จึงเป็นไปไม่ได้ ไม่เป็นจริง

ข้อโต้แย้งเช่นนี้ ในสมัยใหม่เรียกว่าปฏิวินัย (antinomy) (คือเมื่อข้อเสนอของข้อที่ขัดแย้งกันเอง มาจากข้อสมมติที่ให้ไว้ข้อหนึ่ง ปฏิวินัยก็เป็นข้อพิสูจน์ว่าข้อสมมตินั้นผิด) อริสโตเติลเรียกเซโนว่า ผู้ให้กำเนิดปรัชญาวิจารณ์วาท เดิมทีวิจารณ์วาทหมายถึงเพียงการถกเถียงกัน แต่ได้กลายเป็นศัพท์เฉพาะในวิชาปรัชญา เป็นการหาเหตุผลชนิดที่พยายามสืบหาความจริงโดยทำให้ข้อเสนอที่ผิดแย้งตัวเอง แนวความคิดวิจารณ์วาทสำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาของเซโน เปโลโต้ ค้านท์ เฮเกิล ข้อโต้แย้งต่าง ๆ ที่เซโนใช้แย้งความหลายหลากและการเคลื่อนไหว ความจริงเป็นเพียงข้อโต้แย้งในเรื่อง ๆ เดียว แต่หลายแง่ ข้อโต้แย้งนี้นำไปใช้กับเวลา พื้นที่ หรือสิ่งใดก็ได้ที่วัดได้ด้วยจำนวน เพื่อให้ง่ายเข้าใจ เราจะคิดถึง ความสำคัญด้านพื้นที่เท่านั้น พื้นที่จำนวนใด ๆ ก็ตาม เช่นพื้นที่ที่ล้อมด้วยเส้นรอบวงของวงกลม จะต้องประกอบด้วยหน่วยที่แบ่งไม่ได้เลย หรือไม่ก็แบ่งได้ไม่สิ้นสุด ถ้าประกอบด้วยหน่วยที่แบ่งไม่ได้ และหน่วยเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องมีขนาด เราก็ต้องพบข้อขัดแย้งในเรื่องขนาดซึ่งแบ่งไม่ได้ ถ้าขนาดแบ่งได้อย่างไม่สิ้นสุด เราก็จะพบข้อขัดแย้งที่ว่า ส่วนย่อย ๆ จำนวนไม่จำกัดรวมกันเข้าแล้วทำให้เกิดจำนวนที่จำกัดขึ้นได้ ดังนั้น จึงเป็นความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวงที่จะคิดว่า เรื่องอคิลลิสกับเต่าของเซโน และเรื่องลูกศรที่กำลังวิ่ง เป็นเพียงปัญหาอย่างตลก ๆ ตรงข้าม เซโนเป็นคนแรกที่ทำให้เรารู้จักเหตุผลที่ใช้ขัดแย้งในเรื่องเกี่ยวกับเวลา และพื้นที่ โดยใช้นิทานเหล่านี้และทำให้เกิดปัญหาสำคัญในวิชาปรัชญาต่อมา

ข้อโต้แย้งของเซโนทั้งหมดขึ้นอยู่กับข้อโต้แย้งเดียว ดังที่ได้บรรยายมาแล้วแต่ต้น คือเรื่องการแบ่งแยกอย่างไม่สิ้นสุด ดังตัวอย่างเรื่องลูกศรที่กำลังวิ่ง เซโนกล่าวว่าในขณะที่ลูกศรวิ่ง ลูกศรจะต้องอยู่ในที่แห่งหนึ่ง เพราะไม่สามารถอยู่ในที่สองแห่งในเวลาเดียวกันได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับทัศนะเรื่องเวลา ที่แบ่งแยกได้ไม่สิ้นสุด นับว่าเป็นขณะที่สั้นเหลือประมาณ และขณะที่ว่านี้ไม่มีระยะเวลา ดังนั้นลูกศรจึงอยู่หนึ่ง เรื่องนี้มีใช่เป็นเพียงข้อขัดแย้งที่เราพบในเรื่องเวลา และพื้นที่ของเราเท่านั้น นักคณิตศาสตร์ทุกคนคุ้นกับเรื่องอนันตภาพ ซึ่งเป็นข้อขัดแย้งอยู่ใน

จิตใจเราเรื่องหนึ่ง เช่นข้อความที่ว่าเส้นขนานย่อมพบกันที่อนันต์ภาพ เป็นข้อขัดแย้งอยู่ในตัวเอง อนุกรมเรขาคณิต (จำนวนที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงโดยลำดับเนื่องจากจำนวนผลคูณหรือผลหารที่คงที่เช่น ๓, ๖, ๑๒) จะเป็นอนุกรมเรื่อยไปจนถึงอนันต์ จำนวนที่ไม่จำกัด คือผลรวมของจำนวนที่จำกัด ความคิดเรื่องพื้นที่อันไม่จำกัด เป็นข้อขัดแย้งในตัวเอง เราอาจพูดถึงพื้นที่อันไม่จำกัดได้แน่นอนเท่า ๆ กับที่เซโนพูดถึงความหลายหลาก พื้นที่อาจมีไม่จำกัดเท่า ๆ กับไม่มีเลย หมายความว่าพื้นที่จะต้องมีจำนวนจำกัดและแน่นอน ดังนั้นพื้นที่จึงเป็นสิ่งที่จำกัด อีกแห่งหนึ่งเราไม่อาจยอมรับได้ว่าพื้นที่มีขอบเขต เพราะพ้นจากขอบเขตนี้ไปแล้วก็ต้องมีพื้นที่อื่น ๆ อีก ดังนั้นพื้นที่จึงเป็นสิ่งที่ไม่จำกัด เซโนให้บรรดาอธิบายในเรื่องนี้ไว้ แต่ข้าพเจ้าไม่ได้นำข้อโต้แย้งนั้นมากล่าวไว้แต่คั้น เซโนกล่าวว่าทุกสิ่งที่มีอยู่ ต้องมีอยู่ในพื้นที่พื้นที่เองก็มีอยู่จริง ๆ ดังนั้นพื้นที่ต้องอยู่ในพื้นที่ และพื้นที่นั้นก็ต้องมีอยู่ในพื้นที่อื่น ๆ เรื่อยไปไม่สิ้นสุด นี่เป็นข้อแปลกที่ว่า พื้นที่จะเป็นสิ่งที่มีขอบเขตไม่ได้ แต่เมื่อย้อนกลับมาถึงเรื่องการแบ่งแยกอย่างไม่สิ้นสุดซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในการโต้แย้งของเซโน ท่านอาจต้องการให้ข้าพเจ้าพิสูจน์บางสิ่งที่แตกต่างจากข้อพิสูจน์ที่ได้ให้ไว้แล้ว ก่อนอื่น เราต้องไม่ลืมข้อพิสูจน์ของเซโน เขาไม่ได้พิสูจน์ข้อขัดแย้งเหล่านี้เปล่า ๆ แต่ต้องการทำเพื่อสนับสนุนทฤษฎีของพาร์มินิดีส ในการตอบปัญหาเรื่องความหลายหลากและการเคลื่อนไหว ก็มีสิ่งเหล่านี้อยู่ด้วย และแสดงให้เห็นว่าความหลายหลากและการเคลื่อนไหวไม่เป็นจริง เพราะฉะนั้นสิ่งที่จริงเป็นหนึ่งอย่างที่พาร์มินิดีสพูด เป็นสิ่งที่มีความหลายหลาก ไม่มีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ข้อพิสูจน์ของคันท์ ในปรัชญาสมัยใหม่ก็คล้าย ๆ กัน ตามทัศนะของคันท์ ข้อขัดแย้งเหล่านี้มีอยู่ในเรื่องเวลาและพื้นที่ เมื่อเวลาและพื้นที่มีความขัดแย้งดังกล่าว มันจึงเป็นสิ่งที่ไม่จริงหากเป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ เป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้น เวลาและพื้นที่ไม่ใช่คุณสมบัติของสิ่งทั้งหลาย แต่เป็นวิธีมองสิ่งต่าง ๆ ของเรามากกว่า มันเป็นแบบของผัสสะ จิตใจของเรา กำหนดเวลาและพื้นที่ให้สสาร ไม่ใช่สสารกำหนดเวลาและพื้นที่ให้จิต จากข้อขัดแย้งนี้ คันท์ให้ข้อสรุปว่า การเข้าใจสิ่งที่ไม่จำกัดนั้นอยู่พ้นวิสัยของมนุษย์ เมื่อใดก็ตามที่เราคิดถึงสิ่งไม่จำกัด ไม่ว่าจะเป็สิ่งที่ใหญ่ไม่จำกัดหรือเล็กไม่จำกัด เราจะต้องพบข้อขัดแย้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มนุษย์จึงไม่สามารถเข้าใจอนันต์ภาพได้ นักคิดหลายคนพยายามแก้ปัญหาโดยปฏิเสธข้อขัดแย้งทั้งสองเสีย โดยถือว่าความจริงข้อหนึ่งไม่ได้มาจากอีกข้อหนึ่ง ข้อขัดแย้งทั้งสองนั้นถ้าข้อหนึ่งถูกอีกข้อหนึ่งต้องผิด ดังเช่น เดวิด ฮิวม์ ไม่ยอมรับในเรื่องการแบ่งแยกอย่างไม่สิ้นสุดของเวลาและพื้นที่ และได้ประกาศว่า เวลาและพื้นที่ประกอบด้วยหน่วยที่แบ่งไม่ได้และเป็นหน่วยที่มีขนาด แต่ก็ยากที่จะเข้าใจว่าหน่วยที่มีขนาดแต่แบ่งไม่ได้นั้นเป็นอย่างไร จึงเป็นคำอธิบายที่ไม่เป็นที่น่าพอใจ โดยทั่วไปรู้สึกว่าการแก้ปัญหาคือ ๆ ก็ตามที่เป็นที่น่าพอใจ มักจะต้องมีช่องโหว่ให้กับข้อขัดแย้งทั้งสองข้าง จึงจะเป็นการไม่ปฏิเสธข้างใดข้างหนึ่ง ไม่เป็นการกล่าวว่าข้างหนึ่งผิดข้างหนึ่งถูก ข้อแก้ปัญหาก็ถูกต้องจะมีได้ก็โดยการพ้นจากหลัก

การที่ขัดแย้งกันทั้งสอง และนำหลักทั้งสองนั้นไปสู่ระดับแนวความคิดที่สูงส่งขึ้นไป จนทั้งสองหลักที่ตรงกันข้ามนั้นเข้ากันได้

นี่เป็นแนวปฏิบัติที่เฮเกลใช้แก้ปัญหา แต่น่าเสียดายที่วิธีแก้ปัญหามาของเขาไม่เป็นที่เข้าใจได้ทั้งหมด ถ้าไม่รู้หลักปรัชญาโดยทั่วไปของเขา อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าจะพยายามทำให้ง่ายเข้า ประการแรกในการแก้ไขข้อขัดแย้งนี้ เฮเกลไม่ได้ออกนอกกลุ่มนอกรทาง เขาถือว่าข้อขัดแย้งเป็นเพียงปรากฏการณ์ในการพัฒนาความคิดของเขาในเรื่องหนึ่ง ๆ ไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นต่างหากจากเรื่องนั้น และไม่ใช่ข้อยกเว้นที่จะต้องอธิบายเป็นพิเศษ แต่ถือว่าเป็นตัวอย่างของลักษณะอันแท้จริงของเหตุผล สำหรับเฮเกล ความคิดและเหตุผลทุกชนิดต้องมีข้อขัดแย้งในตัวเอง ซึ่งต่อมาก็เข้ากันได้โดยอาศัยอีกสิ่งหนึ่งที่สูงกว่า และความขัดแย้งในเรื่องการแบ่งแยกได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดนี้ก็เข้ากันได้ โดยอาศัยเอาหลักที่สูงกว่าคือปริมาณ ปริมาณมีองค์ประกอบสองอย่าง คือเอกภาพและอเนกภาพ ปริมาณหมายถึงอเนกภาพที่รวมกันเป็นเอกภาพ หรือเป็นเอกภาพในอเนกภาพ เมื่อเราคิดถึงปริมาณของสิ่งใด เช่นพุดชา กองข้าว ประการแรกเราพุดถึงเอกภาพ คือรวมกันเป็นกองหนึ่ง ประการที่สอง พุดถึงอเนกภาพ เพราะกองข้าวนั้นประกอบด้วยเมล็ดข้าวมากมาย ในฐานะเป็นเอกภาพ กองข้าวรวมกัน ในฐานะเป็นอเนกภาพ กองข้าวนั้นแยกกัน ความหมายของปริมาณจึงไม่ใช่เอกภาพที่แยกจากอเนกภาพ และไม่ใช่อเนกภาพแยกจากเอกภาพ แต่เป็นผลรวมของทั้งสองอย่าง เป็นความหลายหลากในความเป็นหนึ่ง ข้อขัดแย้งที่เรากำลังพิจารณาอยู่นั้น เกิดจากพิจารณาความจริงแง่หนึ่งที่เกิดจากแง่อื่นๆ การมองความเป็นหนึ่งที่ไม่มีความหลายหลากอยู่ในตัว หรือมองความหลายหลากในฐานะที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นความคิดที่ผิด ต้องคิดถึงเอกภาพที่รวมอยู่กับอเนกภาพ และอเนกภาพที่รวมกันเป็นเอกภาพ ท่านไม่อาจพบอเนกภาพที่ไม่มีเอกภาพ เหมือนกับไม้ที่มีปลายข้างหนึ่งแต่ไม่มีปลายอีกข้างหนึ่งย่อมไม่มี เมื่อเราพิจารณาสิ่งใดที่วัดได้เป็นจำนวน เช่น เส้นตรง เราอาจพิจารณาได้เป็นเอกภาพ คือเป็นหน่วยที่รวมกันอย่างแบ่งแยกไม่ได้ ต่อไปเราอาจมองเส้นตรงนั้นอย่างเป็นอเนกภาพ คือมองอย่างแยกเป็นส่วนย่อยๆ ส่วนย่อยแต่ละส่วนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นหนึ่ง คือเป็นหน่วยที่แบ่งแยกไม่ได้ และแต่ละส่วนก็ถือได้ว่าเป็นสิ่งหลายหลาก ในแง่ที่ยังแยกได้เป็นส่วนย่อยๆต่อไปอีก ขบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นไปได้เรื่อยๆ นี่เป็นทัศนะเกี่ยวกับเรื่องซึ่งมีข้อขัดแย้ง ดังที่เราพิจารณามาแล้ว ซึ่งเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นความคิดที่ผิดในการที่ถือว่าอเนกภาพแยกจากเอกภาพ และถือว่าเอกภาพแยกจากอเนกภาพ ถ้าท่านยังยืนกรานว่า เส้นเป็นเอกภาพ ไม่ใช่อเนกภาพ ก็จะเกิดทฤษฎีเรื่องหน่วยที่แบ่งแยกไม่ได้ ถ้าท่านพุดว่าเส้นเป็นอเนกภาพไม่ใช่เอกภาพ ก็จะพบการแบ่งแยกอันไม่สิ้นสุด แต่แท้ที่จริงก็คือไม่ว่าจะเป็นอเนกภาพหรือเอกภาพ ก็ยังคงเป็นอเนกภาพ คือเป็นปริมาณ ความขัดแย้งทั้งสองด้านนั้น ในแง่หนึ่งก็เป็นจริง เพราะต่างก็เป็นส่วนประกอบของสิ่งที่จริง แต่ถ้าแต่ละฝ่ายต่างถือความเป็นจริงแต่เพียงฝ่ายเดียว ก็ย่อมไม่ถูกต้อง

ข้อวิจารณ์ลัทธิอัสเตติก

การพิจารณาความหมายคำสอนของเซโน จะช่วยให้เราเข้าใจคำสอนอันเป็นแก่นแท้ของสำนักอัสเตีย ที่เซโนกล่าวว่า การเคลื่อนไหวและความหลายหลากไม่เป็นจริงนั้นหมายความว่าอย่างไร เซโนหมายความว่า เมื่อเขาเดินไปตามถนนเมืองอัสเตียนั้น ที่จริงเขาไม่ได้เดินไปหรือ ไม่เป็นความจริงที่ว่าเขาเคลื่อนที่จากที่แห่งหนึ่ง ไปยังอีกแห่งหนึ่งเช่นนั้นหรือ เมื่อข้าพเจ้าแกว่งแขน แขนข้าพเจ้าไม่ได้เคลื่อนที่ แต่คงอยู่กับที่ เช่นนั้นหรือ ถ้าเช่นนั้นเราก็อาจสรุปได้ว่าปรัชญาเช่นนี้เป็นเพียงความคิดบ้า ๆ บอ ๆ และน่าหัวเราะ แต่ทว่าหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ตามความคิดของอัสเตียนั้น แม้ว่าโลกแห่งผัสสะซึ่งมีความหลายหลากและการเคลื่อนไหวเป็นลักษณะสำคัญจะเป็นโลกที่มีอยู่จริง ๆ แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่แท้จริง เขามิได้ปฏิเสธว่าโลกไม่มีอยู่ มิได้ปฏิเสธว่าการเคลื่อนไหวไม่มีอยู่ หรือมิได้ปฏิเสธว่าความหลายหลากไม่มี ไม่มีคนสติที่ทิ่มหนำปฏิเสธเรื่องเหล่านี้ได้ ดังที่เฮเกลกล่าวว่า การเคลื่อนที่และความหลายหลากนั้นเมื่อได้สัมผัสแล้วก็รู้ว่ามีอยู่อย่างแน่นอน เซโนจึงมิได้ปฏิเสธว่าโลกไม่มีอยู่ สิ่งที่เขาปฏิเสธคือความจริงของความมีอยู่นั้น เขาหมายความว่า ความหลายหลากและการเคลื่อนที่เป็นสิ่งที่มีจริง โลกแห่งผัสสะมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่โลกที่แท้จริง เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ เป็นภาพลวงตา เป็นการแสดงออกภายนอก เป็นการหลอกลวง เป็นหน้ากากปลอมที่ปิดบังภาวะอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ท่านอาจถามว่า ปรากฏการณ์กับสิ่งแท้จริงต่างกันอย่างไร สิ่งที่ปรากฏให้เห็นไม่เป็นจริงหรือ สิ่งที่ปรากฏรูป และมีอยู่ย่อมเป็นจริง ถ้าเช่นนั้นที่ว่าปรากฏการณ์กับสิ่งที่เป็นจริงแตกต่างกัน ก็น่าจะไร้ความหมาย ความจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่ในที่นี้ เราไม่เข้าใจว่าความแตกต่างนี้หมายความว่าอะไร ความแตกต่างดังกล่าวหมายความว่าวัตถุทั้งหลายรอบๆ ตัวเรามีอยู่จริง แต่ไม่ใช่มีอยู่ด้วยตัวเอง ไม่สามารถคงอยู่ได้ด้วยตัวเอง นั่นคือความมีอยู่ของวัตถุเหล่านั้นไม่ได้อยู่ในตัวเอง ไม่มีพื้นฐานอยู่ในตัวเอง แต่มีพื้นฐานอยู่ในสิ่งอื่น และเกิดจากสิ่งนั้น คือมีอยู่จริงแต่ไม่ได้มีอยู่อย่างอิสระ มีอยู่ได้เพราะสิ่งอื่น ซึ่งอยู่ได้ด้วยตัวเอง ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ดังนั้นจึงเรียกได้ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสิ่งนั้น พวกอัสเตติกไม่ได้พูดถึงปรากฏการณ์ก็จริง แต่เป็นสิ่งที่พวกเขามองเห็นอย่างราว ๆ

ถ้าเรามองย้อนไปகுตอนต้น ๆ ของปรัชญากรีกที่ผ่านมา เราก็พอจะเห็นแนวทางที่ปรัชญากำลังดำเนินไปได้ นักปรัชญากรีกสมัยแรกคือพวกไอโอนิก ซึ่งเสนอปัญหาที่ว่า อะไรเป็นหลักสูงสุดของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และตอบปัญหานี้ว่า ปฐมธาตุของสิ่งทั้งหลายคือสสาร สำนักที่สองคือพวกไพธาโกรเรียน ซึ่งตอบปัญหาเดียวกันนี้ โดยประกาศว่าปฐมธาตุคือจำนวน สำนักที่สามคืออัสเตีย ซึ่งตอบว่าปฐมธาตุของสิ่งทั้งหลายคือสัจ แต่ทว่าจักรวาลตามที่เรารู้จักกันเป็นทั้งสิ่งที่มีปริมาณและคุณสมบัติ ปริมาณและคุณสมบัติเป็นลักษณะของสสารที่รู้ได้ด้วยผัสสะทุกชนิด ซึ่งที่จริงแล้วก็ไม่ใช่ลักษณะทั้งหมดที่โลกมีอยู่ แต่เป็นลักษณะเท่าที่รู้กัน ความคิดของพวกไอโอนิกที่ว่า สิ่งแท้จริงสูงสุดทั้งมีปริมาณและคุณสมบัติ นั่นคือเป็นสสาร

เพราะสสารเป็นสิ่งที่มีความปริมาณและคุณสมบัติ พวกไพธากอเรียนไม่สนใจคุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ พวกเขาเอาลักษณะที่เป็นคุณสมบัติออกไปจากส่วนรวมทั้งหมด จึงเหลือเพียงปริมาณเท่านั้นที่เป็นจริงสูงสุด ปริมาณเป็นสิ่งเกี่ยวกับจำนวน ดังนั้นพวกไพธากอเรียนจึงคิดว่าโลกเกิดจากจำนวน ปรัชญาของพวกเขาก็เลยก้าวหน้าไปในแนวนี้อีกก้าวหนึ่ง ที่ไม่สนใจทั้งปริมาณและคุณสมบัติ พวกไพธากอเรียนปฏิเสธลักษณะที่เป็นคุณสมบัติ เพราะการปฏิเสธความหลายหลาก ก็เท่ากับปฏิเสธปริมาณ การก้าวหน้าจากปรัชญาไอโอนิกไปสู่ปรัชญาอีเลียโดยแก่นแท้แล้ว จึงเป็นการก้าวพ้นความคิดที่อาศัยผัสสะ ไปสู่ความคิดบริสุทธิ์ สัตว์ของพวกอีเลียเป็นความคิดนามธรรมบริสุทธิ์ ส่วนความคิดของพวกไพธากอเรียนเป็นแบบความคิดกึ่งผัสสะ และเป็นขั้นบันไดจากปรัชญาไอโอนิกไปสู่ปรัชญาอีเลีย

คราวนี้ เรามาพิจารณาคุณค่าและข้อบกพร่องในปรัชญาอีเลียดูว่ามีอะไรบ้าง ก่อนอื่นเราจำต้องเข้าใจว่าปรัชญาอีเลียเป็นเอกภาพที่เริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรก ปรัชญาเอกภาพเป็นปรัชญาที่พยายามอธิบายจักรวาลทั้งหมดจากหลักการเดียว ดังนั้น ปรัชญาที่ตรงข้ามกับเอกภาพก็คือพหุภาพ ซึ่งเป็นปรัชญาชนิดที่พยายามอธิบายจักรวาลจากหลายหลักการ แต่เรามากพูดถึงปรัชญาทวิภาพน้อยกว่าพหุภาพ เมื่อเราพูดถึงปรัชญาที่ตรงข้ามกับเอกภาพ เพื่อเป็นการเจาะจงลงไปว่านั่นเป็นความคิดที่ใช้หลักการสูงสุดสองหลักมาอธิบาย เป็นต้นว่า ถ้าเราพูดว่าสิ่งดีทั้งหมดในจักรวาลมาจากต้นกำเนิดที่ດ້อื่นหนึ่ง และสิ่งชั่วทั้งหมดมาจากต้นกำเนิดชั่วร้ายอีกอันหนึ่ง ต้นกำเนิดของสิ่งดีและสิ่งชั่วนี้ไม่ขึ้นแก่กัน สิ่งหนึ่งไม่ได้เกิดจากอีกสิ่งหนึ่ง แต่ทั้งคู่มีอยู่อย่างเป็นอิสระ และมีความเท่าเทียมกัน ความคิดเช่นนี้เป็นความคิดแบบทวิภาพในบางกรณีมีลัทธิปรัชญาที่ค้นหาคำอธิบายของจักรวาลแบบที่อาศัยหลักการเดียว เมื่อระบบปรัชญานั้นเกิดพลาดลงและประสบความสำเร็จแล้ว เราก็มองจะแน่ใจได้เกือบเสมอไปว่า ข้อบกพร่องมักปรากฏออกมาในรูปหลักการสองหลักที่ไม่ลงรอยกัน ปรัชญานั้นจะเริ่มต้นด้วยหลักการเดียว และจะพยายามพิสูจน์ว่าจักรวาลทั้งหมดมาจากหลักการนี้ แต่เราก็มักพบว่ามีสิ่งบางสิ่งในโลกซึ่งเข้ากับหลักการนั้นไม่ได้ จึงเหลือสิ่งสูงสุดสองสิ่งซึ่งไม่มีสิ่งใดเกิดจากอีกสิ่งหนึ่ง ปรัชญาแบบนี้จึงกลายเป็นปรัชญาทวิภาพ

การพยายามค้นหาหลักฐานอันเดียวมาอธิบายสิ่งทั้งหลาย เป็นความปรารถนาทั่วไปของมนุษย์ ไม่ว่าเราจะมองไปที่ไหน ๆ ในโลกแห่งความคิด เราจะพบว่ามีความปรารถนาในหลักการเช่นว่านี้ปรากฏอยู่ ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่าความพยายามนี้ปรากฏอยู่ทุกสมัยในประวัติศาสตร์ของปรัชญา และยังปรากฏตัวอย่างชัดเจนในประวัติศาสตร์ศาสนาอีกด้วย ศาสนาเริ่มต้นจากลัทธิที่เชื่อในพระเจ้าหลายองค์ แล้วก็กลายเป็นลัทธิที่เชื่อถือในพระเจ้าองค์เดียว ในฐานะที่ท่านเป็นผู้สร้างและก่อกำเนิดจักรวาลแต่ผู้เดียว เช่นในศาสนาฮินดู ซึ่งมีหลักการทั่วไปว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่ง” ทุกสิ่งในโลกเกิดจากสัตอันสูงสุดเพียงหนึ่งคือ พรหม ความต้องการหลักการเดียวนี้มีใช้พบแต่ในลัทธิศาสนาและปรัชญาเท่านั้น ยังพบได้ในวิชา

วิทยาศาสตร์อีกด้วย โดยแท้จริงแล้วความก้าวหน้าทางการอธิบายแบบวิทยาศาสตร์เป็นความก้าวหน้าที่กำลังดำเนินไปสู่เอกภาพ กล่าวคือคำอธิบายของข้อเท็จจริงใดๆก็ตาม ย่อมประกอบด้วยภาษาเหตุให้แก่วิทยาศาสตร์เหล่านั้นเสมอ สมมติว่ามีเสียงประหลาดในห้องของท่านในตอนกลางคืน ท่านจะอธิบายเสียงนั้นได้ก็ต่อเมื่อท่านพบว่าเนื่องมาจากหนังสือหล่นหรือหนูวิ่งไปตามพื้น เราจึงอธิบายเสียงได้ด้วยสาเหตุของมัน นี่ก็หมายความว่าท่านไม่ได้ถือว่าเสียงเป็นสิ่งที่อธิบายได้โดยตัวเอง แต่ถือว่าอธิบายได้ด้วยกฎทั่วไปข้อหนึ่งท่ามกลาง เมื่อน้ำในเหยือกแข็ง ท่านบอกได้ว่ามีสาเหตุคือความหนาวเย็น นี่ก็เป็นตัวอย่างของกฎที่ว่า เมื่ออากาศเย็นลงถึงระดับหนึ่ง น้ำและสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมือนน้ำจะแข็งตัว แต่การหาสาเหตุมาอธิบายแบบนี้ไม่ได้เป็นการอธิบายสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างแท้จริง ไม่ได้ให้เหตุผลว่าทำไมเหตุการณ์นั้นจึงเกิดขึ้น ท่านไม่สามารถหาเหตุผลได้ว่าทำไมน้ำแข็งจึงแข็งตัวเมื่อเย็นจัด เพียงแต่บอกได้ว่าเหตุการณ์เช่นนั้นไม่ได้เป็นกรณีพิเศษ แต่เป็นตัวอย่างของสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ เป็นการทอนความสำคัญของเหตุการณ์หนึ่งลงเป็นกรณีหนึ่งของกฎทั่วไป ซึ่งใช้อธิบายเหตุการณ์ได้เป็นล้านๆ ไม่ใช่เฉพาะเหตุการณ์เดียว ไม่เพียงแต่อธิบายว่าความหนาวทำให้ น้ำในเหยือกของท่านแข็งเท่านั้น แต่ยังอธิบายว่าความหนาวทำให้ น้ำในเหยือกของทุกๆ คนแข็ง ด้วยกฎเดียวกันนี้ใช้อธิบายสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด อธิบายภูเขา น้ำแข็ง และน้ำแข็งที่ขั้วโลกของดาวอังคาร ที่จริงการอธิบายทางวิทยาศาสตร์ หมายถึงการทอนจำนวนข้อเท็จจริงที่มีอยู่เป็นล้านๆ ลงมาเป็นหลักการเดียว แต่วิทยาศาสตร์ไม่ได้หยุดอยู่เพียงนั้น ยังพยายามต่อไปที่จะอธิบายตัวกฎ และวิธีการที่ใช้ก็คือทอนจำนวนกฎอันมากมายลงเหลือเป็นกฎทั่วไปที่กว้างกว่าและสูงกว่ากฎอื่นๆ ตัวอย่างที่รู้จักกันเคยกันก็คือ คำอธิบายของเคปเลอร์เรื่องกฎการเคลื่อนที่ของดาวพระเคราะห์ เคปเลอร์วางกฎไว้สามข้อดังนี้ กฎข้อแรก ดาวพระเคราะห์โคจรเป็นรูปวงรี โดยมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง กฎข้อสอง ดาวพระเคราะห์โคจรเป็นพื้นที่เท่ากันในเวลาเท่ากัน กฎข้อสาม เป็นกฎที่ค่อนข้างเข้าใจยาก เคปเลอร์รู้จักกฎเหล่านี้ด้วยการเฝ้าสังเกต แต่เขาไม่สามารถอธิบายได้ แต่อธิบายได้ด้วยกฎของแรงโน้มถ่วงของนิวตัน นิวตันพิสูจน์ว่ากฎสามข้อของเคปเลอร์สามารถอนุมานได้ด้วยวิธีคณิตศาสตร์ จากกฎของแรงโน้มถ่วง ไม่เพียงแต่กฎของเคปเลอร์เท่านั้นที่อธิบายได้ด้วยกฎนี้ แต่รวมทั้งกฎและข้อเท็จจริงทางดาราศาสตร์อื่น ๆ อีกมากมาย ดังนั้นคำอธิบายข้อเท็จจริงต่างๆ ก็ทอนลงได้เป็นกฎเดียว และกฎหลาย ๆ กฎก็ทอนลงเป็นกฎที่กว้างกว่าได้ เมื่อความรู้ก้าวหน้าขึ้น ปรากฏการณ์ต่างๆ ในจักรวาลสามารถอธิบายได้ด้วยหลักการที่กว้างขึ้น กฎก็มีจำนวนน้อยลงๆ จะเห็นได้ชัดว่าจุดหมายสูงสุดก็คือการอธิบายสิ่งทั้งหลายด้วยหลักการเดียว ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่า นักวิทยาศาสตร์มองเห็นจุดหมายปลายทางอยู่แล้ว แต่หมายความว่าเรามีความปรารถนาในหลักการอันเดียวอยู่ การอธิบายหมายถึงการนำหลักการอันเดียวมาใช้กับสิ่งทั้งหมด

วิชาปรัชญา ศาสนา และวิทยาศาสตร์ ต่างก็มีความต้องการหลักการอันเดียว แต่ก็อาจ

ถามได้ว่า เรารู้ได้อย่างไรว่าหลักการที่เราหาได้นั้นถูกต้องหรือไม่ เรารู้ได้อย่างไรว่าไม่ผิด ไม่มีหลักเกณฑ์ทางปรัชญา หรือตรรกวิทยาเลยหรือที่จะมาเป็นหลักฐานสนับสนุนว่าคำอธิบายที่เป็นหลักการสูงสุดนั้นถูกต้อง เรื่องนี้อยู่พ้นขอบเขตปรัชญากรีก หลักเกณฑ์ของปรัชญาเอกราทไม่คลี่คลายจนถึงสมัยสปีโนซา ดังนั้นเราจึงไม่อาจกล่าวถึงรายละเอียดได้ในที่นี้ กล่าวอย่างย่อๆ ปัญหาก็คือ มีเหตุผลอะไรที่ทำให้เราเชื่อว่าคำอธิบายอันสูงสุดของสิ่งทั้งหลายต้องเป็นหนึ่ง ถ้าเราจะต้องอธิบายจักรวาล เราจำต้องกระทำตามเงื่อนไขสองประการ ประการแรก สิ่งแท้จริงสูงสุดที่เราพยายามจะใช้อธิบายสิ่งอื่นๆ ทุกอย่าง ต้องเป็นสิ่งที่ใช้อธิบายทุกสิ่งในโลกได้ ต้องหาเหตุผลของทุกสิ่งในโลกได้จากนั้น ประการที่สอง หลักการแรกนี้ต้องอธิบายตัวเองได้ ต้องไม่ใช่หลักการที่อาศัยหลักการอื่นมาอธิบายอีกต่อหนึ่ง ถ้าหลักการนี้ไม่สามารถอธิบายได้ แต่มีลักษณะเป็นสิ่งลึกลับสูงสุด แม้เราจะหาเหตุผลของจักรวาลจากหลักการนี้ได้ แต่ก็เท่ากับว่าไม่ได้อธิบายอะไรเลย นี่เป็นตัวอย่างข้อบกพร่องของสสารวาท แม้เราจะพิสูจน์จนได้ว่าทุกสิ่งรวมทั้งจิตเกิดจากสสาร แต่ข้อคัดค้านก็คือข้อพิสูจน์นั้นไม่ได้อธิบายอะไรเลย เพราะสสารไม่อาจอธิบายความมีอยู่ของตัวเองได้ ยังคงเป็นสิ่งลึกลับที่ไม่อาจเข้าใจได้ การสรุปเหตุผลของจักรวาลไปเรื่อยๆ จนถึงสิ่งลึกลับสูงสุดนั้น มิใช่การอธิบายจักรวาลเลย คนบางพวกคิดว่าโลกเป็นสิ่งที่อธิบายได้ด้วยปฐมเหตุ แต่ทำไมสาเหตุอันหนึ่งอันใดจึงควรเรียกว่าเป็นปฐมเหตุ ทำไมเราไม่หยุดเสีย ณ ที่หนึ่งที่ใด ในสายของเหตุผลที่ต่อเนื่องกัน เป็นลูกโซ่ สาเหตุทุกๆ อย่างจำต้องเป็นผลของปฐมเหตุ เมื่อเด็กได้รับการบอกเล่าว่าพระเจ้าสร้างโลก และเด็กถามปัญหาว่าใครสร้างพระเจ้า คำถามนั้นแหละเป็นคำถามที่มีเหตุผลสูงส่งทีเดียว หรือสมมติว่าในการสืบสาวไปตามสายโซ่ของสาเหตุนั้น เราพบสาเหตุอันหนึ่งซึ่งเราคิดว่าเป็นปฐมเหตุ เราจะอธิบายได้หรือไม่ ในที่สุดก็ยังคงเหลือสิ่งลึกลับสูงสุดอยู่ ไม่ว่าหลักการของการอธิบายจะเป็นอย่างไร ปฐมเหตุจะเป็นหลักการชนิดนี้ไม่ได้ ปฐมเหตุต้องเป็นหลักการที่อธิบายตัวเองและไม่ต้องอ้างสิ่งอื่นต่อไป หรืออีกนัยหนึ่ง ต้องเป็นหลักการที่เป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัวเอง ไม่อ้างถึงสิ่งอื่น ๆ นอกตัวในการทำให้ตัวเองสมบูรณ์ ต้องเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ด้วยตัวเอง นั่นคือต้องเป็นสิ่งที่สิ้นสุดในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยอะไร หลักการที่ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยอะไรจำต้องเป็นหนึ่ง สมมติว่าเป็นสอง เช่นท่านพยายามอธิบายโลกด้วยหลักการสองหลัก ก. และ ข. ซึ่งแต่ละอันต่างก็เป็นสิ่งสูงสุด และไม่ได้เกิดจากอีกอันหนึ่ง ถ้าเช่นนั้น ก. เกี่ยวข้องกับ ข. อย่างไรเล่า เราไม่สามารถเข้าใจ ก. ได้อย่างเต็มที่ โดยไม่รู้ความสัมพันธ์ที่มีต่อ ข. ลักษณะส่วนหนึ่งของ ก. ต้องอธิบายด้วย ข. แต่ ก. ต้องไม่อธิบายตัวเองด้วยตัวเอง ต้องอธิบายด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ตัวเอง ดังนั้นคำอธิบายสุดท้ายของสิ่งทั้งหลายต้องเป็นหนึ่ง จึงเป็นการถูกที่เดียวที่อัสเรียกล่าวว่าทุกสิ่งเป็นเอกภาพ และจักรวาลคือสัตว์ซึ่งเป็นเอกภาพ แต่ถ้าเราพิจารณาถึงวิธีการบรรลุเอกราทของพวกเขา เราก็มองเห็นว่าล้มเหลวและกลายเป็นทวิบาทอย่างช่วยไม่ได้ พวกเขาอธิบายความมีอยู่ของโลกได้อย่างไร พวกเขาเสนอหลักการที่ว่าสัตว์เป็นสิ่ง

แท้จริงสูงสุด ถ้าเช่นนั้น พวกเขาอ้างเหตุผลของโลกจากสัตว์ได้อย่างไร คำตอบก็คือพวกอัสเรียไม่ได้ให้เหตุผลในเรื่องนี้ แทนที่จะอ้างเหตุผลเกี่ยวกับความมีอยู่ของโลกจากปฐมเหตุ พวกเขาก็เพียงแต่ปฏิเสธความเป็นจริงของโลก พยายามแก้ปัญหโดยปฏิเสธว่าปัญหานั้นไม่ใช่ปัญหา พวกเขาถือว่าโลกเป็นอสัต เป็นมายา การที่จะรู้ว่าโลกไหนจริงโลกไหนไม่จริงนั้นเป็นสิ่งสำคัญก็จริง แต่นั่นก็ไม่ใช่คำอธิบาย การบอกว่าโลกเป็นมายาไม่ได้เป็นการอธิบายอะไรเกี่ยวกับโลก ถ้าโลกเป็นจริง ปัญหาทางปรัชญาว่า สิ่งที่เป็นจริงนั้นเกิดได้อย่างไร ถ้าโลกเป็นมายา ปัญหาที่มีว่า ภาพมายานั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าเราอยากจะเรียกว่ามายาก็เรียกได้ แต่การเรียกเช่นนั้นไม่ใช่การอธิบายอะไร แต่เป็นเพียงการตั้งชื่อให้เท่านั้น เรื่องนี้เป็นข้อบกพร่องอย่างหนึ่งของปรัชญาอินเดียที่กล่าวว่าโลกเป็นมายา เป็นสิ่งหลอกลวง ด้วยเหตุนี้ในปรัชญาอัสเรียจึงมีโลกสองโลกมาเผชิญหน้ากัน อยู่ข้างกันแต่ไม่ลงรอยกัน ได้แก่โลกของสัต ซึ่งในโลกที่แท้จริง และโลกของผัสสะซึ่งเป็นมายา แม้พวกอัสเรียจะปฏิเสธโลกของผัสสะและว่าเป็นมายา แต่พวกเขาก็ไม่สามารถถอนตัวจากมายาได้ ในแง่หนึ่ง โลกนี้ก็มีอยู่จริง อยู่ที่นี้ อยู่ในผัสสะของเรา และต้องการคำอธิบาย เราเรียกว่าเป็นมายา แต่ก็คงยืนหยัดอยู่เคียงข้างโลกที่แท้จริง และต้องการคำอธิบายที่ว่ามาจากโลกที่แท้จริงนั้น ดังนั้นพวกอัสเรียจึงยึดหลักสองประการคือ โลกที่หลอกลวงและโลกที่เป็นจริงอยู่เคียงข้างกันโดยไม่มีความสัมพันธ์กัน ไม่มีสิ่งใดแสดงว่าสิ่งหนึ่งเกิดจากอีกสิ่งหนึ่งได้อย่างไร นับเป็นทวิวาทที่ลงรอยกันไม่ได้

เราเห็นได้ง่ายว่าทำไมปรัชญาอัสเรียจึงล้มเหลวกลายเป็นทวิวาท ทั้งนี้เนื่องมาจากหลักการแรกใช้ไม่ได้ผลนั่นเอง กล่าวกันว่าสัตไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอื่น หลักของการเคลื่อนไหวทั้งหมดไม่ครอบคลุมไปถึงสัตตั้งได้แสดงมาแล้ว และเช่นเดียวกัน พวกอัสเรียปฏิเสธความหลายหลากที่มีอยู่ในสัต สัตเป็นเอกภาพ ไม่มีอเนกภาพ ถ้าท่านจะแยกความหลายหลากและความเปลี่ยนแปลงออกจากสัต ท่านก็ไม่อาจเอาคุณสมบัติทั้งสองออกมาจากสัตได้ ท่านไม่อาจเอาสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในตัวสัตออกมาได้ ถ้าท่านกล่าวอย่างแน่วแน่ว่า ไม่มีความหลายหลากในสัมบูรณ์ภาพ ก็ย่อมอธิบายไม่ได้ว่าความหลายหลากเกิดขึ้นในโลกนี้ได้อย่างไร ก็เช่นเดียวกับปัญหาเรื่องคุณสมบัติ สัตบริสุทธิ์ไม่มีคุณสมบัติ สัตเป็นเพียงสิ่งที่มีอยู่ ไม่มีลักษณะและรูปร่างเลย ว่างเปล่าและเป็นนามธรรมทั้งหมด ถ้าเป็นเช่นนั้น คุณสมบัติของสิ่งต่างๆ ออกมาจากสัตได้อย่างไร ความมั่งคั่งและคุณสมบัติต่างๆ ในโลกมีกำเนิดจากความว่างเปล่านี้ได้อย่างไร พวกอัสเรียก็เหมือนนักเล่นกลที่พยายามทำให้ท่านเชื่อว่า เขาสามารถเอากระต่ายหนูตะเภา เชือก กระดาษ และริบบิ้น ออกจากหมวกเปล่าได้ เราจะเห็นได้ว่าหลักการนี้ว่างเปล่าและไร้ค่า ถ้าเราแปลความหมายของหลักการด้วยวิธีเปรียบเทียบ เช่นภาษาของศาสนา หลักการของพวกอัสเรียเปรียบได้กับศาสนาที่กล่าวว่าพระเจ้ามีจริง แต่นอกเหนือไปจากข้อเท็จจริงที่ว่าพระเจ้ามีจริงแล้ว พระองค์ก็ไม่มีลักษณะอะไรเลย นี่เป็นการมองพระเจ้าอย่างไร้ค่าและอ่อนเหตุผล ในคริสต์ศาสนา เรามักคุ้นกับคำว่าพระเจ้าไม่เพียงแต่มีอยู่

เท่านั้น พระองค์ยังเป็นความรัก เป็นอำนาจ เป็นคุณธรรม เป็นปัญญา ถ้าจะคัดค้านคำกล่าวเหล่านี้ เราก็บอกได้ว่าลักษณะดังกล่าวเป็นเพียงคำเปรียบเทียบ และเป็นการสร้างพระเจ้าให้มีรูปเป็นคนที่จริงแล้ว แสดงให้เห็นแนวโน้มที่จะเกิดถึงสสารบริสุทธิ์โดยอาศัยผัสสะ คำเหล่านี้นำมาจากโลกของสิ่งที่จำกัด แล้วก็นำมาใช้อย่างสับสนสับสนหាក់กับพระเจ้า ซึ่งถ้อยคำพวกนี้ไม่เพียงพอสำหรับพระองค์ แต่อย่างน้อยที่สุด ถ้อยคำเหล่านี้สอนเราว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นจากความว่างเปล่า โลกไม่อาจเกิดจากสิ่งที่ต่ำกว่า และต่อยกว่าตัวเอง ในโลกนี้มี ความรัก ปัญญา อำนาจอยู่บ้าง สิ่งเหล่านี้ย่อมไม่อาจเกิดจากต้นกำเนิดที่ต่ำต้อยเสียจนเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า ไม่มีอะไรนอกจากความมีอยู่ สิ่งที่น่า้อยกว่าอาจเกิดจากสิ่งที่มากกว่าได้ แต่สิ่งที่มากกว่าไม่อาจเกิดจากสิ่งที่น้อยกว่าได้ เราอาจเปรียบเทียบให้เห็นได้ว่าลัทธิอัสเตียไม่เพียงแต่แตกต่างจากศาสนาคริสต์เท่านั้น แต่ยังต่างจากลัทธินิเชทาวาท (คือลัทธิซึ่งไม่เชื่อว่าพระเจ้าและนรกสวรรค์มีจริง เนื่องจากไม่มีใครรู้ได้) สมัยใหม่โดยทั่วไป เพราะตามความคิดแบบนี้แล้วสัมบูรณ์ภาพเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้จักได้ แต่สิ่งที่พวกนิเชทาวาทต้องการพูดก็คือ เหตุผลของมนุษย์ไม่เพียงพอที่จะเข้าถึงความยิ่งใหญ่แห่งหลักการสูงสุด ส่วนพวกอัสเตียนั้นไม่ได้กล่าวแม้ในหลักการว่า “พระเจ้าเป็นความรัก อำนาจ ปัญญา” มีการพูดถึงพระเจ้าน้อยมาก และถือว่าความคิดของเขาก็ไม่ใช่สิ่งที่จะแสดงให้เห็นภาวะอันสมบูรณ์ของพระเจ้าได้ ในทางตรงข้าม การพูดดังกล่าวก็เป็นการพูดที่เกินไปเกี่ยวกับพระเจ้าผู้ซึ่งไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอย่างไร นอกจากจะกล่าวว่าพระองค์มีอยู่จริง พูดอะไรไม่ได้มากหรือน้อยไปกว่านี้ ความเข้าใจพระเจ้าแบบนี้เป็นการเข้าใจในภาวะที่ไม่มีคุณสมบัติอะไรเลยว่างเปล่าโดยสิ้นเชิง

บทที่ ๕ เฮราโกลตุส

เฮราโกลตุสเกิดประมาณปี ๕๓๕ ก่อนคริสต์กาล และเชื่อกันว่าเขามีชีวิตอยู่จนอายุ ๖๐ ปี จึงกำหนดว่าเขาสิ้นชีพเมื่อปี ๔๗๕ ก่อนคริสต์กาล ดังนั้นเขาจึงเป็นคนรุ่นหลังเซโนฟานีส รุ่นเดียวกับพาร์มินิดีสและແກ่กว่าเซโน เขาจึงอยู่ในสมัยเดียวกับพวกอีเลียด เฮราโกลตุสเป็นชาวเมืองอีเฟซัส ในเอเชียไมเนอร์ เขามาจากตระกูลผู้ดีตระกูลหนึ่ง และได้ครองตำแหน่งบาซิลเลอตุสหรือราชาในอีเฟซัส ซึ่งมีความหมายเพียงว่าเป็นสังฆราชาของรหัสยลัทธิในนิกายอีลูซีเนียนแห่งเมืองนั้น และได้ลาออกจากตำแหน่งนี้เพื่อให้พี่น้องชายเป็นแทน เฮราโกลตุสเป็นคนค่อนข้างดีตัวออกห่างจากคนอื่น เขาชอบอยู่คนเดียว และมีนิสัยเหยียดหยันผู้อื่น เขาไม่เพียงแต่ดูถูกชนชั้นสามัญเท่านั้น หากยังดูถูกคนสำคัญ ๆ เชื้อชาติเดียวกับตนอีกด้วย เขากล่าวถึงเซโนฟานีสและไพธากอรัสว่าเป็นบุคคลน่ารังเกียจ เขาคิดว่าควรจับไฮเมอร์มาโบยเสีย และถือว่าเฮเซียคเป็นอาจารย์ชั้นต่ำซึ่งไม่รู้แม้แต่กระทั่งกลางวันกลางคืน เฮราโกลตุสดูถูกเหยียดหยามคนชั้นสามัญอย่างเกินขอบเขต คำพูดของเขาบางคำทำให้เรานึกถึงคำกล่าวเสียดสีอันคมคายของเซโนที่ว่า “ลาย่อมชอบฟางมากกว่าทอง” และ “สุนัขเห่าทุกคนที่มันไม่รู้จัก” คำคมของเขาเป็นที่จดจำกันได้มาก เป็นคำกล่าวสั้น ๆ ที่หลักแหลมในทางปัญญา และนำมาใช้ได้ เช่น “ชะตาของมนุษย์ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของเขา” “หมอได้แต่ คัด ผ่า แหว ทำลาย คนไข้ เพื่อเรียกวารัษซึ่งไม่สมควรจะรับเลย” ความเป็นคนอิสระและความเป็นผู้ดีทำให้เขากล่าวโจมตีประชาธิปไตยของเอเฟซัสอย่างรุนแรง

เฮราโกลตุสรวบรวมความคิดทางปรัชญาของเขาไว้เป็นตำรา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยของโสกราตีส แต่ตำราเหล่านั้นเหลือตกทอดมาถึงเราเพียงบางส่วน แนวเขียนของเขาเป็นแบบสุภาพ ชนิตที่ยากและกำกวม เขาจึงได้รับสมญาว่า เฮราโกลตุสผู้มีดมน โสกราตีสกล่าวถึงงานของเขาว่า ที่เข้าใจได้เป็นสิ่งที่ดีเลิศ และในส่วนที่ไม่อาจเข้าใจได้นั้น โสกราตีสก็เชื่อว่าคงจะดีพอ ๆ กัน แต่ต้องอาศัยผู้ที่ชัดเจนกว่าตนมาตีความ มีผู้คิดว่าเฮราโกลตุสสร้างความคิดมีดมนขึ้นอย่างตั้งใจ แต่ก็ไม่มียุทธศาสตร์อะไรสำหรับข้อกล่าวหานี้ ความจริงก็คือ เขาไม่พยายามที่จะอธิบายความคิดของเขาเท่า ๆ กับที่เขาไม่พยายามที่จะปิดบังความคิดของตนเอง เขาไม่ได้เขียนให้คนโง่อ่าน คำที่ของเขาที่แสดงออกก็คือ ถ้าคนอ่านเข้าใจก็ตีไป แต่ถ้าไม่เข้าใจมากเท่าไรก็เป็นกรรมของคนอ่านมากเท่านั้น เขาไม่ยอมเสียเวลากับการรำพรรณนาและอธิบายความคิดของตนเอง เขารวบความคิดเข้าได้เป็นคำพูดสั้น ๆ อย่างกระชับ ให้ความหมายและเนื้อหาสาระอย่างสมบูรณ์ในตัวเอง

หลักปรัชญาของเขาตรงข้ามกับของพวกสำนักอีเลียด พวกอีเลียดสอนว่า สัตว์ เท่านั้นที่มี

อยู่จริง การแปรสภาพไม่มีอยู่จริง ทุกสิ่งที่เปลี่ยนแปลง ทุกสิ่งที่แปรสภาพ เป็นเพียงมายา
เฮราโคลตุสมีความเห็นตรงข้ามว่า การแปรสภาพเท่านั้นที่เป็นจริง สัตว์ อัตลักษณ์ เหล่านี้
ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากมายา ทุกสิ่งในโลกนี้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไปสู่แบบและรูปร่าง
ใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งใดหยุดนิ่ง ไม่มีสิ่งใดตายตัว ไม่มีสิ่งใดคงสภาพอยู่เช่นเดิม
เขากล่าวว่า ในแม่น้ำสายเดียวกันนั้น เราทั้งลงไปและไม่ได้ลงไป เพราะในแม่น้ำสายเดียว
กันนั้น ไม่มีใครลงไปได้ถึงสองครั้ง เพราะน้ำถ่ายเทกันอยู่ตลอดเวลา” เขาไม่เพียงแต่ปฏิเสธ
ความคงที่ถาวรอย่างไม่ละเว้นเท่านั้น แม้แต่ความคงที่ถาวรของสิ่งต่าง ๆ โดยการเปรียบเทียบกับ
สิ่งอื่น เขาก็ประกาศว่าเป็นมายา เรารู้ว่าทุกสิ่งต้องมีช่วงเวลา คือทุกสิ่งเกิดขึ้นและดับไป
ตั้งแต่แมลงซึ่งมีช่วงชีวิตเพียงชั่วโหมงเดียว ไปจนถึงภูเขาซึ่งอยู่นานชั่วกัปชั่วกัลป์ กระนั้น
ก็ตาม โดยปกติเรามักเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีความถาวรอยู่ชั่วระยะเวลาสั้นบ้างยาวบ้าง แม้ในแง่
เฮราโคลตุสก็ยังไม่นิยม เขาถือว่าไม่มีสิ่งใดเหมือนเดิม ไม่มีสิ่งใดคงเอกลักษณ์จากขณะ
หนึ่งไปอีกขณะหนึ่ง ปรัชญาการณเรื่องความถาวรดังกล่าวเป็นมายา เหมือนกับที่เราคิดว่า
ลูกคลื่นที่วิ่งผ่านไปบนผิวน้ำเป็นลูกคลื่นลูกเดียวกันอยู่ตลอดเวลา เท่าที่เราทราบ น้ำซึ่ง
ประกอบกันเป็นลูกคลื่นนั้น เปลี่ยนไปทุกขณะ กล่าวโดยย่อ ตามทัศนะของเฮราโคลตุส
การปรากฏตัวของสิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็นว่าเป็นคงที่ถาวรนั้น ก็เนื่องมาจากสิ่งที่ไหลเข้าไปในสิ่งนั้นมี
จำนวนเนื้อหาสาระเท่ากับสิ่งที่ไหลออก ทุกสิ่งย่อมแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ เป็นต้นว่าดวงอาทิตย์
ที่ตกวันนี้กับที่ขึ้นวันพรุ่งนี้ก็ไม่ใช่ดวงเดียวกัน หากเป็นดวงใหม่ เพราะไฟจากดวงอาทิตย์ดวง
เดิมเผาตัวเองหมดไปแล้ว และมีไอน้ำจากทะเลขึ้นไปเป็นเชื้อจุดไฟดวงใหม่ขึ้นแทนที่

สิ่งทั้งหลายไม่เพียงแต่เปลี่ยนแปลงจากขณะหนึ่งไปสู่อีกขณะหนึ่งเท่านั้น แม้ในขณะ
เดียว ก็เป็นทั้งสิ่งเดียวกันและไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ไม่เพียงแต่ว่าตอนแรกสิ่งนั้นเป็นจริงและ
ต่อมาไม่จริง หากแต่เป็นทั้งสิ่งที่จริงและไม่จริงในเวลาเดียวกัน ความเป็นและความไม่เป็น
โดยจับพลัดทันทีในขณะเดียวกันนั้นแหละคือความหมายของคำว่า การแปรสภาพ เราจะเข้าใจ
เรื่องนี้ดีขึ้นเมื่อได้เทียบทัศนะที่ว่าขัดแย้งกับลัทธิอัสโตเลียอย่างไร พวกอัสโตเลียอธิบายสิ่งต่าง ๆ ด้วย
หลักสองประการคือ สัตว์ และอัสต์ สัตว์เป็นสิ่งที่มีความแท้จริง อัสต์เป็นเท็จและเป็นมายาโดย
สิ้นเชิง สำหรับเฮราโคลตุส สัตว์และอัสต์เป็นจริงเท่ากัน สิ่งหนึ่งเป็นจริงเท่ากับอีกสิ่งหนึ่ง
ทั้งสองอย่างเป็นจริงเพราะเป็นเอกลักษณ์แก่กัน การแปรสภาพเป็นสิ่งที่เดียวกับสัตว์และอัสต์
เพราะการแปรสภาพมีรูปสองสถานะ คือ การเกิดและการดับไป หรือการเริ่มต้นและการสิ้นสุด
จุดเริ่มและจุดจบ บางทีท่านอาจคิดว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงแยกอื่นนอกเหนือไปจากการเริ่ม
ต้นและการสิ้นสุด คนเกิดเป็นการเริ่มต้น แล้วเขาก็ตาย ถือเป็นการณ์สิ้นสุด ในระหว่างการเกิด
และการตายของเขานั้น มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตรงกลาง เขาโตขึ้น จลตขึ้น หรือโง่มากขึ้นผม
เปลี่ยนสีไป ๆ ล ๆ ไบไม้ก็เช่นกัน ไม่เพียงงอกขึ้นมาแล้วเหี่ยวแห้งไปเท่านั้น ยังเปลี่ยนรูปร่าง
ลักษณะสีจากสีเขียวอ่อน กลายเป็นสีเขียวแก่ และจากสีเขียวแก่กลายเป็นสีเหลือง แต่อย่างไร

ก็ตาม ไม่มีอะไรเลยในสิ่งเหล่านี้ นอกจากการเริ่มต้นและการสิ้นสุด ไม่ใช่การเริ่มต้นและการสิ้นสุดของสิ่งนั้น แต่เป็นการเริ่มต้นและการสิ้นสุดของคุณสมบัติของสิ่งนั้น การเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีเหลือง เป็นการสิ้นสุดของสีเขียวเป็นการเริ่มต้นของสีเหลือง การเริ่มต้นคือการที่อัสต์กลายเป็นสัตว์ การสิ้นสุดคือการที่สัตว์กลายเป็นอัสต์ ดังนั้นการแปรสภาพจึงมีองค์ประกอบสองอย่างทั้งสัตว์และอัสต์ แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้ เฮราโกลตุสไม่ได้ถือว่าในขณะที่หนึ่งมีสัตว์และอีกขณะหนึ่งมีอัสต์ หากหมายความว่า สัตว์และอัสต์อยู่ในทุกสิ่งในขณะเดียวกัน สัตว์ก็คืออัสต์ สัตว์มีอัสต์อยู่ในตัวเอง ตัวอย่างปัญหาเรื่องชีวิตและความตาย ตามธรรมชาติเราคิดว่าความตายสืบเนื่องมาจากสาเหตุภายนอก เช่นโรค หรืออุบัติเหตุ เราถือว่าในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ชีวิตก็เป็นอย่างที่เป็น และคงอยู่อย่างที่เป็น กล่าวคือชีวิต อยู่แยกจากความตาย และมีชีวิตอยู่เรื่อยไปจนกระทั่งมีสิ่งภายนอกบางสิ่งมาเป็นสาเหตุให้ชีวิตสิ้นสุดลง ท่านอาจเคยอ่านหนังสือของเมคซ์นิคอฟฟ์ เรื่อง The Nature of Man มาแล้ว ในหนังสือเล่มนี้ เขาได้พูดถึงเรื่องเหล่านี้ โดยกล่าวว่าความตายสืบมาจากสาเหตุภายนอกเสมอ ดังนั้นถ้าเราสามารถกำจัดสาเหตุเหล่านั้นได้ เราก็อาจเอาชนะความตายได้ สาเหตุของความตายส่วนมากคือ โรคและภัยอันตรายที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ ความชราก็เป็นโรคอย่างหนึ่ง ไม่มีเหตุผลอันใดที่จะเชื่อไม่ได้ว่าวิทยาศาสตร์จะไม่ก้าวหน้าไปจนกระทั่งสามารถกำจัดโรคและภัยเหล่านั้นได้หมด ในกรณีเช่นนั้นชีวิตก็อาจเป็นอมตะ หรือยืนยาวต่อไปอย่างไม่มีกำหนด เรื่องนี้เป็นความคิดอันสับสน แ่นละความตายย่อมเนื่องมาจากเหตุภายนอกเสมอ ความเป็นไปทุกอย่างในโลกย่อมมีมาแต่เหตุทั้งสิ้น กฎในเรื่องเหตุไม่มีข้อยกเว้นแต่อย่างใดเลย ดังนั้น จึงเป็นความจริงที่สุดที่ว่า ความตายย่อมเนื่องมาจากเหตุในทุกกรณีไป แต่ทั้งที่ข้าพเจ้าอธิบายไว้แล้วในบทก่อนว่า การบอกเหตุนั้น มิใช่การอธิบายความเป็นไปอย่างหนึ่งอย่างใด สาเหตุมิใช่สิ่งที่จะใช้เป็นหลักอธิบายสิ่งใดๆ สาเหตุบอกแต่เพียงว่า ถ้ามีเหตุการณ์ ก จะเกิดเหตุการณ์ ข ตามมาอย่างไม่มีเงื่อนไข และเราเรียกว่า ก เป็นเหตุของ ข แต่นี่ก็เพียงหมายความว่าเมื่อไรที่ ข เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับที่แน่นอนต่อเนื่องกันไป แต่ก็ไม่ได้บอกกว่าทำไม ข จึงเกิดขึ้น คำอธิบายจำต้องแยกออกจากสาเหตุให้ได้ คำอธิบายที่ว่าทำไมคนจึงตาย จะต้องไม่ใช่ว่าเพราะมีเหตุที่ทำให้เขาตาย คำอธิบายน่าจะเป็นว่า ในชีวิตนั้นมีเชื้อแห่งความตายอยู่แล้วในตัว อาจเป็นไปได้ว่า ชีวิตก็คือความตายนั่นเอง สัตว์มีอัสต์อยู่ในตัว เหตุแห่งความตายเป็นเพียงกลไก กลไกนี้แหละคือเหตุที่ก่อตัวขึ้นมาไม่ในรูปใดก็รูปหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ตามทัศนะของเฮราโกลตุส มิใช่สัตว์เท่านั้นที่เป็นสิ่งเดียวกับอัสต์อยู่ในตัว แต่ทุกสิ่งในจักรวาลมีสิ่งตรงข้ามอยู่ในตัวเสมอ ทุกๆ สิ่งมีอยู่เป็น “ความกลมกลืนของสิ่งที่ตรงข้ามกัน” สิ่งที่กลมกลืนกันจำต้องมีหลักการที่ตรงกันข้ามสองหลัก ซึ่งเผยให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่แฝงอยู่ในความตรงข้ามนั้น ตามคำสอนของเฮราโกลตุส ทุกสิ่งในจักรวาลมีอยู่ได้ก็ด้วยหลักการนี้ สิ่งทั้งหลายมีสิ่งตรงข้ามกับตัวอยู่ในตัวเอง ประกอบไปด้วย การต่อสู้ขัดแย้ง

และการต่อต้านกันระหว่างหลักการที่ตรงกันข้าม ซึ่งสิ่งนั้นเองที่กำหนดชีวิต ภาวะ และความเป็นสิ่งนั้น ๆ ความขัดแย้งเป็นหัวใจของสิ่งทั้งหลาย ถ้าไม่มีการขัดแย้งกันในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สิ่งนั้นจะคงอยู่ไม่ได้ เธอโคสตุสแสดงความคิดเห็นด้วยวิธีต่าง ๆ กัน เขากล่าวว่า “ความขัดแย้งเป็นบิดาของสรรพสิ่ง” “สิ่งหนึ่งแยกจากตัวเอง รวมเข้ากับตัวเอง เหมือนชอกกับคันชักก่อให้เกิดเสียงประสานอันกลมกลืนกัน” “พระเจ้าเป็นวันและคืน เป็นฤดูร้อน และฤดูหนาว สงครามและสันติภาพ ความอึมและความหิว” “รวมเข้าไว้ด้วยกันทั้งหมดและไม่ทั้งหมด เท่ากันและไม่เท่ากัน ลงรอยกันและไม่ลงรอยกัน ดังนั้น ทุกสิ่งย่อมมาจากหนึ่ง และหนึ่งย่อมมาจากทุกสิ่ง” โดยนัยนี้เขาโจมตีไฮเมอร์ที่สวดอ้อนวอนให้ความขัดแย้ง ระหว่างเทพและมนุษย์หมดไป ถ้าหากได้รับพรตามคำสวดอ้อนวอนนั้น จักรวาลก็จะถึงกาลอวสาน

เธอโคสตุสได้วางทฤษฎีทางฟิสิกส์ควบคู่ไปกับเมตาฟิสิกส์ เขากล่าวว่า สิ่งทั้งหลายประกอบขึ้นด้วยไฟ ไม่มีพระเจ้าองค์ไหนหรือมนุษย์เชื้อชาติไหนสร้างโลกขึ้น โลกเป็นไฟอยู่แล้ว และจะเป็นไฟต่อไปตราบนานวันวันคืน ทุกสิ่งมาจากไฟและจะกลับไปสู่ไฟ ทุกอย่างถูกเปลี่ยนสภาพเพื่อให้ได้ไฟ และไฟถูกเปลี่ยนสภาพเพื่อให้ได้ทุกอย่าง เหมือนสิ่งของที่แลกทองได้ และทองก็แลกสิ่งของได้ ดังนั้นสสารสูงสุดมีเพียงสิ่งเดียวคือไฟ รูปอื่น ๆ ทั้งหมดของสสารเป็นเพียงอัญรูปของไฟ ตามหลักการนี้เราจะเห็นเหตุผลของเธอโคสตุสได้ชัดว่า เรื่องการแปรสภาพเป็นหลักการที่เป็นเส้นขนานระหว่างฟิสิกส์กับเมตาฟิสิกส์ ไฟเป็นธาตุที่เปลี่ยนแปลงไปได้มากที่สุด ไม่เคยคงที่อยู่ในขณะใดเลย ไฟทำลายสสารในรูปของเชื้อเพลิงและปล่อยควันกับไอน้ำออกมาเป็นปริมาณเท่าเดิม ตามทัศนะของเธอโคสตุส ระยะแรกไฟแปลงรูปเป็นลม จากลมเป็นน้ำ จากน้ำเป็นดิน เขาเรียกพฤติกรรมนี้ว่า “วิถีลง” ซึ่งเดินสวนกันกับ “วิถีขึ้น” อันเป็นการแปรสภาพจากดินเป็นน้ำ จากน้ำเป็นลม จากลมเป็นไฟ การแปรสภาพทั้งหมดเกิดขึ้นในลำดับอันสม่ำเสมอเช่นนี้ เธอโคสตุสจึงกล่าวว่า วิถีลงและวิถีขึ้นเป็นวิถีเดียวกัน

ยิ่งกว่านั้น เขายังเปรียบเทียบไฟกับชีวิตและเหตุผลอีกด้วย ในสิ่งทั้งหลายไฟเป็นธาตุแท้ของเหตุผล ยังมีไฟมากก็ยังมีชีวิตมาก มีการเคลื่อนไหวมาก ยังมีคมนมาก และมีวัตถุหนักมาก ก็มีความตายความหนาวเหน็บ และอัสต์มาก ดังนั้น อาตมมันก็คือไฟ ซึ่งเผาตัวเองไปเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับไฟอื่น ๆ มีความต้องการเชื้อเพลิงใหม่ และได้รับเชื้อเพลิงนี้โดยอายคนะและลมปราณ จากชีวิตสามัญและจากเหตุผลของโลก กล่าวคือจากไฟที่แทรกอยู่โดยทั่วไปและที่อยู่โดยรอบ เรามีชีวิตเคลื่อนไหว และมีภาวะอยู่ได้ด้วยสิ่งนี้ ไม่มีอาตมมันของใครที่แยกอยู่ต่างหาก อาตมมันเป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน คือไฟที่เป็นสากลภาพอันหนึ่ง ดังนั้นถ้าการติดต่อกับปรมาตมันนี้ถูกตัดขาด มนุษย์ก็จะไร้เหตุผลและตายลงในที่สุด การนอนหลับเป็นจุดกึ่งกลางทางที่ไปสู่ความตาย เมื่อเรานอนหลับอายคนะหยุดทำงาน ไฟภายนอกจะมาถึงเราได้ทางปราณเท่านั้น ดังนั้น เมื่อนอนหลับเราก็จะขาดเหตุผลและความรู้สึก

แต่ละคนก็จะอยู่ในโลกส่วนตัวของตัวเอง พ้นจากชีวิตสามัญของโลก เขาโคเลตุสสอนเกี่ยวกับวัฏจักรของโลกอันเป็นไปตามกาลสมัยด้วยว่า โลกก่อตัวขึ้นมาจากไฟ และในที่สุดก็จะมีไฟมาล้างโลกให้กลับเป็นไฟเหมือนแต่แรกอีก ในทางศาสนา เขาโคเลตุสออกจะเชื่อถือ แต่เขาไม่ได้โจมตีหลักความคิดทางศาสนาอย่างเซโนฟานีส ที่ก้าวร้าวเอาข้อหลักคำสอนเรื่องเทพเจ้า เขาเป็นแต่โจมตีการประกอบพิธีกรรม และรูปการณ์ที่แสดงออกมาตามเจตนาารมณ์ศาสนา เขาโจมตีการบูชาเทวรูป และชี้ให้เห็นว่าการบูชาด้วยโลหิตนั้นไร้ประโยชน์

เขาแยกความแตกต่างระหว่างความรู้สึกกับเหตุผลเช่นเดียวกับพวกอีเลีย และถือว่าความจริงรู้ได้ด้วยเหตุผล ความเข้าใจผิดในเรื่องความเที่ยงแท้แน่นอนสืบเนื่องมาจากความรู้สึก เรามีความรู้เกี่ยวกับกฎของการแปรสภาพก็ด้วยเหตุผล หน้าที่และทางไปสู่ความสุขของมนุษย์อยู่ที่การเข้าใจกฎนี้ เมื่อเข้าใจสิ่งนี้แล้ว มนุษย์ก็จะพอใจและมีความอดทน เห็นว่าความชั่วเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีคู่กับความดี ความเจ็บปวดเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีคู่กับความสุข และทั้งสองอย่างนั้นทำให้โลกมีความกลมกลืนกัน ความดีและความชั่วเป็นหลักสองหลัก สิ่งทั้งหลายจะมีอยู่ได้ก็ขึ้นกับความขัดแย้งระหว่างหลักการทั้งสองนี้ ความชั่วเป็นสิ่งจำเป็นในโลกด้วยเหมือนกัน การเข้าใจเช่นนี้ทำให้ตัวเองอยู่เหนือการต่อสู้อันไร้เหตุผล และนำสมเพชที่มนุษย์กระทำตนเพื่อต่อต้านกฎอันสูงสุดของจักรวาล

บทที่ ๖ เอมพีโคคลีส

เอมพีโคคลีสเป็นชาวเมืองอกรีเจนตุม ในเกาะซิซิลี อนุমানกันว่าเขามีอายุในระหว่างปี ๔๙๕ — ๔๓๕ ก่อนคริสต์กาล เขามีบุคลิกที่มีอำนาจและดึงดูดใจเช่นเดียวกับไพธากอรัส ดังนั้นจึงมีตำนานต่าง ๆ ที่เข้ามาพัวพันกับชีวิตและความตายของเขาเกิดขึ้นมากมาย เอมพีโคคลีสได้รับความเชื่อถือว่าแสดงปาฏิหาริย์ได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับความตายของเขา มีเรื่องราวเล่ากันไปต่าง ๆ เขาเป็นคนมีศิลปะการพูดจูงใจคน จึงได้เป็นผู้นำในระบอบประชาธิปไตยของอกรีเจนตุม แต่ถูกเนรเทศไปในที่สุด

ปรัชญาของเอมพีโคคลีสมีลักษณะผสม ปรัชญากรีกในระยะนี้ได้มีการพัฒนาหลักการต่าง ๆ หลายอย่าง งานของเอมพีโคคลีสก็คือนำหลักการเหล่านี้มาผสมให้ลงรอยกัน และเชื่อมกันเข้าเป็นระบบใหม่ โดยไม่ได้มีความคิดใหม่ของตนแต่อย่างใดเลย เมื่อพูดถึงพาร์มินิดีส ข้าพเจ้าได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า คำสอนของเขาอาจตีความได้ทั้งในแง่จิตวิทยาและสสารวิทยา และลักษณะทั้งสองนี้ก็เป็นของคู่กันไปในปรัชญาของพาร์มินิดีส จะเน้นเพียงด้านหนึ่งด้านใดก็ย่อมทำได้ เอมพีโคคลีสยึดเอาหลักทางด้านสสารวิทยา สาระทางความคิดของพาร์มินิดีส คือ สัตว์ไม่อาจกลายเป็นอสัตว์ได้ และอสัตว์ก็ไม่อาจกลายเป็นสัตว์ได้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดจะต้องคงอยู่อย่างที่มันเป็น ถ้าเรานำมาคิดตามแบบสสารวิทยาบริสุทธิ์ ก็หมายความว่าสสารไม่มีการเริ่มต้นและการสิ้นสุด ไม่ได้มีการสร้างขึ้น และไม่อาจสลายไปได้ และนี่เป็นหลักการเบื้องต้นของเอมพีโคคลีส อนึ่ง เขาโคคลีสได้แสดงให้เห็นว่า เราไม่อาจปฏิเสธการแปรสภาพและความเปลี่ยนแปลงได้ นี่ก็เป็นหลักเบื้องต้นประการที่สองของเอมพีโคคลีส กล่าวคือ ถือว่าไม่มีการแปรสภาพอันสูงสุด สิ่งทั้งหลายไม่มีใครสร้างขึ้นและไม่มีการสลายไป และสิ่งทั้งหลายบางทีก็เกิดขึ้น บางทีก็สลายไป ความคิดที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ต้องนำมาอธิบายให้ลงรอยกัน คราวนี้ถ้าเรายืนยันว่าสสารไม่มีใครสร้างขึ้นและไม่อาจสลายไปได้ รวมทั้งยืนยันอีกว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นและสลายไป วิธีเดียวที่เราจะอธิบายเรื่องนี้ได้ก็คือ เราต้องถือว่าสสารโดยส่วนรวมเกิดขึ้นและสลายไป แต่สสารอันเป็นโมเลกุลซึ่งประกอบกันเป็นสสารนั้น มิได้มีใครสร้างขึ้นและไม่มีการสลายไป ความคิดนี้เป็นหลักการเบื้องต้นของเอมพีโคคลีสและสานุศิษย์ของเขา คืออันทักซาโกรัสและพวกอะตอมิสต์

ปรัชญาเมธีไอโอนิกได้สอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดจากสสารสูงสุดชนิดหนึ่ง เขาเลสเชื่อว่า เป็นน้ำ อเนกซิมินีสว่าเป็นลม หลักการนี้ต้องเกี่ยวพันไปถึงหลักที่ว่า สสารชนิดที่สูงที่สุดต้องเปลี่ยนรูปเป็นสสารชนิดอื่นได้ ถ้าเป็นน้ำ น้ำต้องสามารถเปลี่ยนเป็นทองเหลือง ไม้ เหล็ก ลม หรือสสารชนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่ ลมตามทัศนะของอเนกซิมินีส ก็ต้องนำมาคิดทำนองเดียวกันนี้

อย่างไรก็ตาม พาร์มินิดีสสอนว่า สิ่งใดที่เป็นอยู่ก็คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป ไม่อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ ในแง่นี้ เอมพีโตคลีสก็คิดตามพาร์มินิดีส และตีความหมายคำสอนของเขาไปตามทางของตนเอง เขาคิดว่าสสารชนิดหนึ่งไม่สามารถเปลี่ยนเป็นสสารชนิดอื่นได้ ไฟไม่เคยกลายเป็นน้ำ ดินไม่เคยกลายเป็นลม ความคิดเช่นนี้ นำเอมพีโตคลีสเข้าไปสู่ลัทธิเกี่ยวกับ “ธาตุ” คำว่า “ธาตุ” ที่จริงแล้วแต่งเป็นศัพท์ขึ้นภายหลัง และเอมพีโตคลีสพูดถึงสสารเหมือนเป็น “รากเหง้าของสิ่งทั้งมวล” ธาตุมีสี่ชนิดด้วยกันคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ดังนั้นเอมพีโตคลีสจึงเป็นผู้ให้กำเนิดความคิดเรื่องธาตุสี่ ดังที่เราคุ้น ๆ กันอยู่ สสารชนิดอื่น ๆ ทั้งหมดอธิบายได้ว่า เป็นส่วนผสมของธาตุสี่ที่ช่วยสัดส่วนต่าง ๆ กัน ดังนั้นการเริ่มต้นและการสิ้นสุด รวมทั้งคุณสมบัติที่แตกต่างกันของสสารชนิดต่าง ๆ ก็อธิบายได้ว่าเป็นการผสมหรือการแยกกันของธาตุสี่ การแปรสภาพทั้งหมดเป็นเพียงการรวมตัวและการแยกตัว

การรวมตัวและการแยกตัวของธาตุเกี่ยวข้องไปถึงเรื่องการเคลื่อนไหวของโมเลกุล การอธิบายเรื่องนี้จะต้องเกี่ยวกับเรื่องพลังเคลื่อนไหวด้วย ปรัชญาเมธีไอโอนิกสมมติเอาว่า สสารมีอำนาจหรือพลังที่ใช้ในการเคลื่อนไหวอยู่แล้วในตัว ตามความคิดของ อแนกซิมีนิส ลมก็มีอำนาจเปลี่ยนรูปเป็นสสารชนิดอื่น ๆ ได้ด้วยตัวเอง เอมพีโตคลีสปฏิเสธคำสอนเช่นนี้สำหรับเขา สสารอยู่หนึ่งไว้ชีวิต ไม่มีหลักการเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวในตัวเองเลย แต่เขาก็ได้สมมติเอาว่ามีพลังเคลื่อนไหวจากภายนอก และเมื่อขบวนการทั้งสองอย่างของโลก คือ การรวมตัวและการแยกตัว มีลักษณะที่ตรงกันข้าม จึงต้องมีพลังสองอย่างที่ตรงข้ามกัน เขาเรียกพลังนี้ว่าความรักและความเกลียด หรือความกลมกลืนและความขัดกัน แม้ข้อความเหล่านี้ฟัง ๆ จะเป็นแบบจิตวาท เอมพีโตคลีสก็เข้าใจว่าพลังนี้เป็นสสารทางกายภาพทั้งหมด พลังที่ทำให้มนุษย์เกิดตั้งจุดและผลักออกห่างจากกันก็คือ ความรักและความเกลียด ซึ่งเป็นการแสดงออกอย่างหนึ่งของพลังที่ทำให้เกิดการรวมกันและการแยกกันของโลกแห่งสสารทั่วไป เป็นการแสดงรูปพลังดังกล่าวที่ปรากฏในตัวเรา

เอมพีโตคลีสสอนเรื่องวัฏจักรของโลก ว่าโลกเปลี่ยนไปตามกาลสมัย ดังนั้นถ้าจะพูดให้ถูกต้องแล้ว ขบวนการของโลกก็เป็นวงกลม ไม่มีจุดเริ่มต้นหรือสิ้นสุด แต่การที่จะอธิบายขบวนการนี้ เราต้องเริ่มต้นขึ้นที่ใดที่หนึ่ง ดังนั้นเราจะเริ่มต้นที่ทรงกลม แรกทีเดียวธาตุทั้งสี่แทรกซึมปะปนอยู่ในทรงกลมนี้ทั้งหมด น้ำไม่ได้แยกจากอากาศ อากาศไม่ได้แยกจากดิน ทั้งหมดรวมกันอยู่อย่างไม่เป็นระเบียบ ทุก ๆ ส่วนของทรงกลมนี้จะต้องมีดิน น้ำ ลม ไฟ เท่า ๆ กัน ดังนั้นธาตุทั้งหลายจึงรวมกันโดยมีพลังอย่างเดียวในทรงกลมนี้ คือความรัก หรือความกลมกลืน ทรงกลมนี้จึงเรียกว่าเป็น “พระเจ้าเป็นเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์” อย่างไรก็ตาม ความเกลียดก็มีอยู่รอบ ๆ ทรงกลมและค่อย ๆ แทรกทะลุเข้ามาจากเปลือกของทรงกลม เข้าสู่ศูนย์กลาง และก่อให้เกิดขบวนการของการแยกตัว และการแตกแยกของธาตุ ขบวนการนี้ดำเนินไปเรื่อย ๆ จนธาตุทั้งหมดแตกแยกจากกันอย่างสิ้นเชิง เช่นน้ำรวมอยู่พวกหนึ่ง ไฟรวมอยู่

พวกหนึ่ง เมื่อขบวนการแตกแยกอึดอัด ความเกลียดก็กลายเป็นสิ่งสูงสุด และความรักถูกขับไล่ออกไปอย่างไม่มีเหลือ แต่ความรักก็จะเริ่มแทรกเข้ามาในสสารอีก เพื่อทำให้เกิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวและการรวมกันของธาตุ ในที่สุดก็จะกลับไปสู่สภาพของทรงกลมอย่างเดิมอีก หมุนเวียนกันอยู่เช่นนี้เรื่อยไป ไม่ว่าโลกเราจะอยู่ที่ใด ก็จะมีลักษณะเป็นวัฏจักรเช่นนี้เสมอ นั่นคือโลกไม่ได้อยู่ในลักษณะทรงกลม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอด และก็ไม่ได้อยู่ในสภาพแยกกันตลอด หากคงอยู่ที่กึ่งกลางระหว่างสภาพทรงกลมและสภาพแตกแยก ขณะนี้โลกกำลังดำเนินจากสภาพทรงกลมไปสู่สภาพแตกแยก และความเกลียดกำลังได้เปรียบขึ้นทีละน้อย ๆ ธาตุชนิดแรกที่ออกไปคือ ลม ต่อไปคือไฟ และดิน น้ำจะถูกรีตออกจากดินโดยการหมุนตัวอย่างรวดเร็ว ท้องฟ้าประกอบด้วยสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นไฟคือกลางวัน อีกส่วนหนึ่งเป็นสสารที่มีค และมิมวลของไฟที่แตกแยกออกไปปนอยู่บ้าง นี่คือกกลางคืน เอมพีโตคลีสเชื่อในเรื่องการเปลี่ยนแปลงร่างของอาตมัน และยังได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับอายตนะ ว่าสิ่งที่เป็นชนิดเดียวกันย่อมรับรู้กันได้ ไฟในตัวเรา รับไฟซึ่งอยู่ภายนอกได้ ธาตุอื่น ๆ ก็เป็น ไปในทำนองนี้ เช่น การแลเห็นเกิดจากกระแสไฟและน้ำของตากระทบกับแสงไฟและน้ำจากสสารภายนอก

บทที่ ๗ อะตอมิสต์

ผู้ก่อตั้งปรัชญาอะตอมิสต์คือ ลิวคิปปัส ตามความเป็นจริงแล้วเราไม่รู้อะไรเกี่ยวกับชีวิตของเขาเลย วันเกิดวันตาย และที่อยู่ของเขา เราก็มารู้ แต่เชื่อกันว่าเป็นคนสมัยเดียวกับเอมพีโดคลีส และอนักซาโกรัส เคโมคริตุสชาวอับเดรา ในแคว้นเทรส ซึ่งเป็นคนมีความรู้กว้างขวางที่สุดในสมัยนั้น และเป็นผู้กระหายในความรู้ ได้ผลักดันให้ลิวคิปปัสเดินทางไปแสวงหาปัญญาความรู้ในต่างแดน ส่วนใหญ่เขาเดินทางไปในอียิปต์ บางทีก็เข้าไปในบาบิโลเนีย เราไม่รู้ว่าเขาสิ้นชีพเมื่อใด แต่ทราบแน่ชัดว่าเขามีอายุยืนมาก รวดแก่วัยถึงร้อยปี ลิวคิปปัสและเคโมคริตุสให้อะไรไว้แก่ปรัชญาอะตอมิสต์บ้าง ยังเป็นเรื่องที่ข้องใจกันอยู่ แต่ก็เชื่อกันว่าแก่นของปรัชญาแบบนี้เป็นผลงานของเคโมคริตุส เคโมคริตุสเป็นผู้นำมาใช้ ให้รายละเอียดขยายความให้กว้างออกไป และทำให้ทฤษฎีนี้มีชื่อเสียง

เราได้เห็นแล้วในบทก่อนว่า ปรัชญาของเอมพีโดคลีสมีรากฐานมาจากความพยายามผสมผสานลัทธิปรัชญาของพาร์มินิดีสและเฮราคลิตุสเข้าด้วยกัน ความคิดพื้นฐานของเอมพีโดคลีสคือไม่มีการแปรสภาพชนิดที่เป็นจริงอย่างสมบูรณ์ ไม่มีการเปลี่ยนจากสัต์ไปสู่สัต์หรือจากสัต์ไปสู่ความเป็นสัต์ กระนั้นบางครั้งเราก็เห็นว่าสสารนั้นเกิดขึ้นและดับไป วิธีเดียวที่จะอธิบายสิ่งนี้ได้ก็คือ มองสสารนั้นอย่างเป็นส่วนรวมทั้งหมด ซึ่งส่วนรวมนี้มีการเกิดขึ้นและดับไป แต่อณูภาคของสสารนั้นเท่านั้นที่ยังคงภาวะอยู่เป็นนิรันดร์ แต่ว่ารายละเอียดปลีกย่อยที่เอมพีโดคลีสให้แก่หลักนี้ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ประการแรก ถ้าเราถือว่าสสารทุกอย่างประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ และการแปรสภาพทั้งปวงเกิดจากการรวมกันและการแยกกันของสสารที่ดำรงภาวะอยู่ก่อนแล้ว เราก็มีย่อมต้องมีทฤษฎีเกี่ยวกับอนุภาคขึ้น ในลัทธิของเอมพีโดคลีส เราทราบเรื่องอนุภาคของสสารน้อยมาก และเขาก็ไม่ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับธรรมชาติของอนุภาค ไม่มีมีโนภาพที่กระจ่างชัดว่า ลักษณะของอนุภาคเป็นอย่างไร ประการที่สอง แรงผลักดันตามความคิดเห็นของเอมพีโดคลีสคือรักและเกลียด เป็นเรื่องเพื่อฝันและเป็นนิยายมากไป ประการสุดท้าย ในลัทธิของเอมพีโดคลีสนั้น แม้จะมีเค้าปรากฏว่าคุณสมบัติทั้งหลายขึ้นอยู่กับตำแหน่งและการจัดตัวของอนุภาคในสิ่งนั้น ๆ ความคิดนี้ก็มิได้พัฒนาขึ้นแต่อย่างใด ตามความเห็นของเอมพีโดคลีส สสารสูงสุดมีสี่ชนิด ซึ่งมีคุณลักษณะต่างกัน ความแตกต่างทางคุณลักษณะของสสารอื่น ๆ สืบเนื่องมาจากการผสมกันของธาตุทั้งสี่ ดังนั้นคุณสมบัติของธาตุทั้งสี่จึงเป็นสิ่งสูงสุด และไม่ได้เกิดจากสิ่งใด ส่วนคุณสมบัติอื่น ๆ ทั้งหมดเกิดจากตำแหน่งและการจัดตัวของอนุภาคของธาตุทั้งสี่ นี่นับเป็นการเริ่มต้นอธิบายว่าคุณสมบัติต่าง ๆ มีสาเหตุ แต่ว่าการพัฒนาทฤษฎีนี้ให้สมบูรณ์และมีเหตุผลแน่นอน ต้องไม่เพียง

แสดงว่ามีคุณสมบัติบางอย่างมาจากตำแหน่งและการจัดตัวของอนุภาค แต่ต้องแสดงว่าคุณสมบัติทุกชนิดเนื่องมาจากตำแหน่งและการจัดตัวของอนุภาค เอมพีโคกลีสอธิบายว่า เป็นผลมาจากความเคลื่อนไหวของอนุภาคสสาร แต่ปรัชญาแบบกลไกนั้นจะมีเหตุผลได้ ก็ต้องอธิบายว่าคุณสมบัติทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยวิธีเดียวกัน ฉะนั้น ปรัชญาแบบกลไกและสสารวาทที่เอมพีโคกลีสสร้างไว้จึงไม่อาจอยู่ในฐานะเดิมได้ แต่ต้องก้าวหน้าไปถึงขั้นอนุภาค ดังนั้น พวกอะตอมิสต์จึงเป็นพวกที่รักษาแก่นของปรัชญาของเอมพีโคกลีสไว้ และขจัดส่วนที่ไม่แน่นอนดังกล่าวทิ้งไป จึงเท่ากับเป็นการเอาปรัชญาของเอมพีโคกลีสมาเปลี่ยนแปลงลักษณะเท่านั้น

เริ่มแรกพวกอะตอมิสต์ได้พัฒนาทฤษฎีเรื่องอนุภาค ตามทัศนะของลิวคิปุสและเตโม่คริตุสนั้น ถ้าแบ่งวัตถุออกไปเรื่อยๆ ในที่สุดจะถึงหน่วยที่แบ่งออกไปไม่ได้ หน่วยที่แบ่งไม่ได้นี้เรียกว่า ปริมาณ ดังนั้น ปริมาณจึงเป็นองค์ประกอบสูงสุดของสสาร ปริมาณมีจำนวนอนันต์ และเล็กจนไม่อาจรู้ได้ด้วยอายตนะ เอมพีโคกลีสถือว่าสสารมี ๔ ชนิด แต่พวกอะตอมิสต์ถือว่าสสารมีเพียงชนิดเดียว ปริมาณทั้งหลายประกอบด้วยสสารชนิดเดียวกัน และเป็นสิ่งที่ไม่มีความสัมพันธ์ แต่มีข้อยกเว้นซึ่งจะกล่าวต่อไป ความแตกต่างของปริมาณจึงไม่ใช่ทางคุณสมบัติ แต่เป็นไปทางปริมาณ ต่างกันที่ขนาด บางปริมาณใหญ่ บางปริมาณเล็ก และมักมีรูปต่างๆ กัน ด้วยเหตุที่ปริมาณของสิ่งทั้งหลายไม่มีความสัมพันธ์ คุณสมบัติที่สสารมีอยู่จึงสืบเนื่องมาจากการจัดตัวและตำแหน่งของปริมาณ นี่เป็นพัฒนาการทางด้านคำอธิบายในรูปของกลไกซึ่งเอมพีโคกลีสเป็นผู้ริเริ่มไว้

ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่าปริมาณไม่มีความสัมพันธ์ แต่อย่างไรก็ตาม เราต้องยอมรับว่าปริมาณมีความสัมพันธ์บางอย่าง เช่น ความแข็ง หรือ ความเป็นสิ่งที่ไม่อาจทะลุผ่านได้ เพราะได้กำหนดไว้ว่าปริมาณเป็นสิ่งที่แบ่งไม่ได้ ยิ่งกว่านั้นยังมีปัญหาว่าปริมาณตามความคิดของเตโม่คริตุสและลิวคิปุสน่าจะมีน้ำหนัก หรือไม่ น้ำหนักของสสารก็ต้องเป็นสิ่งที่อธิบายได้เหมือนคุณสมบัติอื่นๆ กล่าวคือสืบเนื่องมาจากตำแหน่งและการเคลื่อนไหวของปริมาณ จึงไม่แปลกเลยที่ในสมัยต่อมาพวกเอปิกูเรียนถือว่าปริมาณมีน้ำหนัก พวกเอปิกูเรียนเอาลัทธิอะตอมิสต์ของเตโม่คริตุสและลิวคิปุสไปขยายเพียงเล็กน้อย และใช้เป็นพื้นฐานคำสอนของตน พวกนี้ได้กำหนดว่าปริมาณมีน้ำหนัก และก็เป็นที่ปัญหาว่า เรื่องนี้เป็นส่วนที่พวกเอปิกูเรียนคิดขึ้นหรือเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิเดิมของเตโม่คริตุสและลิวคิปุส

ปริมาณเป็นสิ่งที่เข้ามารวมกันและแยกจากกันได้ ดังนั้น จึงต้องมีบางสิ่งที่มาแยกและสิ่งนี้ต้องเป็นสิ่งที่ไม่กินที่เท่านั้น ยิ่งกว่านั้น ในเมื่อการแปรสภาพและคุณสมบัติของสิ่งทั้งหลายอธิบายได้ว่าเป็นการรวมตัวและการแยกออกของปริมาณ การรวมตัวและการแยกออกนี้รวมถึงการเคลื่อนไหวของปริมาณด้วย เหตุผลนี้จึงทำให้สรุปได้ว่าพื้นที่ต้องเป็นสิ่งที่ เป็นจริง เพราะสิ่งต่างๆ จะเคลื่อนไหวไม่ได้ นอกจากมีพื้นที่ที่จะเคลื่อนไหวเข้าไป ฉะนั้น

สิ่งแท้จริงสูงสุดจึงต้องมีสองสิ่ง คือ ปริมาณ และพื้นที่ ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกับสัจและอัสต์ของพวกอียิปต์ ต่างกันแต่อยู่ที่โลกที่พวกอียิปต์เรียกสิ่งแท้จริงอย่างหนึ่งว่าเป็นอัสต์ พวกอะตอมิสต์ก็ถือว่าอัสต์นั้นคือพื้นที่ว่างเปล่า ซึ่งมีความเป็นจริงเท่าๆ กับสัจ สิ่งที่เป็นอัสต์ก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เดโมคริตุสกล่าวว่า สัจไม่ได้เป็นสิ่งที่ เป็นจริงกว่าอัสต์ ปริมาณเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณสมบัติ จึงไม่ได้ต่างอะไรไปจากพื้นที่ว่างเปล่า นอกเสียจากปริมาณจะเป็นสิ่งที่เต็ม ดังนั้นปริมาณและพื้นที่ว่างเปล่าจึงเรียกได้ว่าเป็นความเต็ม (plenum) และความว่าง (vacuum)

เมื่อเป็นเช่นนี้การเคลื่อนไหวของปริมาณมีได้อย่างไร ในเมื่อการแปรสภาพทั้งปวงมาจากการแยกออกและการรวมกลุ่มของปริมาณ ก็ย่อมแสดงว่าต้องมีแรงเคลื่อน แรงเคลื่อนนั้นคืออะไร เรื่องนี้ขึ้นอยู่กับปัญหาที่ว่าปริมาณมีน้ำหนักหรือไม่ ถ้าเราอนุมานว่ามีน้ำหนัก ต้นกำเนิดของโลกและการเคลื่อนไหวของปริมาณก็จะเป็นเรื่องที่แจ่มกระจ่าง ในระบบปรัชญาของพวกเอปิคิวเรียน ต้นกำเนิดของการเคลื่อนไหวของปริมาณมาจากน้ำหนักของปริมาณซึ่งทำให้ปริมาณตกลงลงมาในพื้นที่ว่างที่เป็นอนันตภาพ พวกอะตอมิสต์ไม่ได้คิดเกี่ยวกับเรื่องแรงถ่วงของโลก และไม่เข้าใจว่าจุดสูงสุดและต่ำสุดนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มี ปริมาณที่ใหญ่ย่อมหนักกว่าปริมาณที่เล็ก ส่วนเนื้อสารที่ประกอบกันเป็นปริมาณนั้นเป็นชนิดเดียวกันเสมอ ดังนั้น ถ้าวัดจำนวนที่เท่าๆ กันแล้ว จะต้องหนักเท่ากัน น้ำหนักของปริมาณเป็นสัดส่วนกับขนาด และถ้าปริมาณหนึ่งใหญ่เป็นสองเท่าของอีกปริมาณหนึ่ง น้ำหนักก็จะเป็นสองเท่าของปริมาณนั้น ตรงนี้เองที่พวกอะตอมิสต์พลาดเพราะเชื่อว่าสิ่งที่หนักย่อมตกลงมาในพื้นที่ว่าง ได้เร็วกว่าสิ่งที่เบา ที่จริงแล้ว ต่างก็ตกลงมาด้วยความเร็วเท่ากัน ตามทศนะของพวกอะตอมิสต์ ปริมาณหนักตกลงมาเร็วกว่าปริมาณที่เบา และจะเกิดการกระทบกระทั่งกับปริมาณที่เบา ทำให้ปริมาณนั้นกระเด็นออกไปข้างๆ แล้วพุ่งขึ้นสูง การเคลื่อนที่ของปริมาณเหล่านี้ทำให้เกิดเป็นรูปร่างกลมขึ้น ทำให้ปริมาณเข้ามารวมกัน การรวมกลุ่มกันของปริมาณทำให้เกิดโลก เนื่องจากพื้นที่ว่างเป็นอนันตภาพ และปริมาณตกลงมาอยู่ชั่วกัปชั่วกัลป์ โลกจึงมีอยู่นับจำนวนไม่ถ้วน โลกของเราเป็นเพียงโลกๆ หนึ่ง เมื่อปริมาณที่รวมกันอยู่แยกออกจากกันอีก โลก เช่นว่านั้นก็หมดภาวะ เรื่องทั้งหมดนี้ขึ้นอยู่กับทฤษฎีที่ว่าปริมาณมีน้ำหนัก ตามทศนะของศาสตราจารย์เบอร์เน็ต เรื่องน้ำหนักของปริมาณเป็นเรื่องที่พวกเอปิคิวเรียนเติมเข้ามาภายหลัง ถ้าเป็นดังนั้น ก็เป็นการยากที่จะเข้าใจว่า พวกอะตอมิสต์สมัยต้นๆ คือ ลิวคิปุส และ เดโมคริตุส อธิบายเรื่องต้นกำเนิดของการเคลื่อนไหวได้อย่างไร แรงเคลื่อนคืออะไร ถ้าไม่ใช่ น้ำหนัก ถ้าปริมาณไม่มีน้ำหนัก การเคลื่อนไหวแต่แรกเริ่มก็ต้องไม่ใช่การตกลงมา ศาสตราจารย์เบอร์เน็ต กล่าวว่า “เป็นการปลอดภัยที่สุดที่จะคิดเรื่องการเคลื่อนไหวอันสับสนในทำนองนี้”^๑ บางทีอาจปลอดภัยที่สุดที่จะกล่าวว่า การเคลื่อนไหวไม่ได้หมายถึงอะไรโดยเฉพาะ การ

^๑ Early Greek Philosophy บทที่ ๙ ย่อหน้า ๑๗๔

เคลื่อนไหว โดยตัวมันเองไม่ได้สืบสน ความคิดของเราเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวต่างหากที่สืบสนได้ ถ้าทฤษฎีนี้ถูกต้อง เราก็ก้าวได้แต่เพียงว่า พวกอะตอมิสต์ไม่มีข้อแก้ปัญหาก็เฉพาะเจาะจงในเรื่องต้นกำเนิดของการเคลื่อนไหว และเรื่องลักษณะของแรงที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว พวกเขาเห็นว่าไม่จำเป็นต้องอธิบาย ดูเหมือนเอมพีโตคลีสจะเห็นความจำเป็นในการแก้ปัญหานี้ จึงได้กำหนดทฤษฎีเรื่องความรักและความเกลียดไว้ แม้จะเป็นข้อกำหนดที่ไม่น่าพอใจแต่ก็เป็นข้อแก้ปัญหาก็ได้ สิ่งน่าสังเกตนี้ก็นำไปใช้กับลิวคิปปัสไม่ได้ ก็นำไปใช้กับเตโมคริตุสได้

นอกจากนี้พวกอะตอมิสต์ยังพูดถึงสิ่งที่เคลื่อนไหวทั้งปวงว่า เป็นไปด้วยแรงที่“จำเป็น” ในระยะนี้ นักซาโกรัสก็ได้สอนว่า การเคลื่อนไหวของสรรพสิ่งมาจากปรัชญาโลกหรือเหตุผล เตโมคริตุสแสดงออกในทางตรงข้ามกับลัทธิเรื่องความจำเป็นนี้ เขาถือว่าเหตุผลหรือปรัชญาโลกดังกล่าวไม่มี ปรากฏการณ์และการแปรสภาพทั้งหมด ถูกควบคุมโดยสิ้นเชิงด้วยสาเหตุกลไกซึ่งไร้เหตุผล

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่แพร่หลายในหมู่พวกอะตอมิสต์ ก็คือความเป็นปฏิปักษ์ต่อเทพเจ้า เตโมคริตุสอธิบายว่าความเชื่อในเทพเจ้า เกิดจากความหวาดกลัวต่อปรากฏการณ์บนพื้นโลก และปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ เช่น ภูเขาไฟ แผ่นดินไหว ดาวหาง และอุกกาบาต แต่เตโมคริตุส ก็เชื่อเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไรเหตุผลเหมือนกันว่า ลมอยู่ในสภาพคล้ายคน แต่มีชีพที่ยืนยาวและกว้างกว่าคน และอธิบายความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าว่า เป็นสิ่งเกิดจากมโนภาพของตัวเอง มโนภาพประกอบด้วยปริมาณต่าง ๆ ซึ่งมากระทบอายตนะของคน และทำให้เกิดความคิดเรื่องเทพเจ้าขึ้น

ทฤษฎีปริมาณต้องอธิบายเรื่องสสารที่มีอยู่ต่าง ๆ ชนิด ในเรื่อง รูปร่าง ขนาด และตำแหน่งที่อนุภาครวมกัน พวกอะตอมิสต์สอนว่าไฟประกอบด้วยปริมาณที่กลมเรียบ อาตมันก็ประกอบด้วยปริมาณที่กลมเรียบเช่นกัน และเป็นไฟที่สะอาดบริสุทธิ์ เมื่อคนตายปริมาณของอาตมันจะกระจัดกระจาย ฉะนั้นปัญหาเรื่องชาติหน้าจึงเป็นสิ่งที่ไม่ต้องคิด เตโมคริตุสได้ให้ทฤษฎีเกี่ยวกับอายตนะว่าเกิดจากสสารฉายรูปตัวเองซึ่งประกอบไปด้วยปริมาณออกไปในพื้นที่ว่าง ภาพเหล่านี้จะมากระทบอายตนะ ปริมาณที่เหมือนกันจะมีความรับรู้ต่อกันได้ ความคิดจะเป็นจริงก็เมื่ออาตมันปรับอยู่ในอุณหภูมิที่ปกติ คุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ ที่รู้ได้ด้วยอายตนะ เช่น กลิ่น รส สี ไม่ได้มีอยู่จริงในสิ่งเหล่านั้น แต่เป็นเพียงลักษณะซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่ออายตนะ และมีความสัมพันธ์กับเรา หลักจริยธรรมของเตโมคริตุสตกทอดมาถึงเราเป็นจำนวนมาก แต่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับทฤษฎีปริมาณ และไม่ได้มาจากทฤษฎีปริมาณ ฉะนั้นรากฐานจริยธรรมของเตโมคริตุสจึงไม่ใช่สิ่งที่มีเหตุผล หากเป็นเพียงคำพูดที่ผูกขึ้นเป็นข้อสรุปประสพการณ์ และปัญหาทางโลกของเตโมคริตุส ที่ว่ามนุษย์ควรหาความสุขให้ได้มากที่สุด และทำตัวเองให้ทุกข์น้อยที่สุด ดูเหมือนว่านี่จะเป็นความคิดที่สำคัญของเขา

ในเรื่องนี้ เราต้องไม่แปลความหมายไปในทางต่ำหรือทางตันอายตนะ ตรงข้าม เดโมคริตุส
กล่าวว่า ความสุขของมนุษย์ไม่ได้อยู่ที่การครอบครองสสาร แต่อยู่ที่ภาวะของอาตมัน เขา
เทิดทูนความสงบทางใจ และความร่าเริงผ่องใส ว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด และจะเข้าถึงได้ด้วย
พอดีและความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ

อนักขาโกรัส

อนักขาโกรัสเกิดที่คลาโซเมเน ในเอเชียน้อย เมื่อราว ๕๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล เป็นคนในตระกูลผู้ดีที่มั่งคั่ง ได้ละทิ้งทรัพย์สินสมบัติออกแสวงหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และปรัชญา เขาจากบ้านที่คลาโซเมเนไปตั้งถิ่นฐานในนครอะเธนส์ เราไม่ทราบเรื่องราวอะไรเกี่ยวกับอะเธนส์ในประวัติปรัชญาก่อนหน้านั้นเลย อนักขาโกรัสเป็นผู้ปลูกฝังวิชาปรัชญาให้กับอะเธนส์ ทำให้อะเธนส์กลายเป็นผู้นำและเป็นศูนย์กลางของปรัชญากรีกในสมัยต่อมา เมื่ออยู่ที่กรุงอะเธนส์ อนักขาโกรัสได้ติดต่อกับบุคคลที่มีชื่อเสียงทุกคนในสมัยนั้น เขาเป็นเพื่อนสนิทของรัฐบุรุษเพริคลีสและกวียูริบิติส แต่การเป็นเพื่อนกับเพริคลีสได้ให้บทเรียนแก่เขาไว้มาก เมื่อเกิดความยุ่งยากทางการเมือง มีการต่อต้านเพริคลีสอย่างรุนแรง เท่าที่เรารู้อนักขาโกรัสไม่เคยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเลย แต่เนื่องจากเขาเป็นเพื่อนกับเพริคลีสซึ่งเป็นนักการเมือง ก็เป็นสาเหตุเพียงพอที่ทำให้ฝ่ายศัตรูของเพริคลีสตกลงใจที่จะให้บทเรียนแก่อนักขาโกรัส โดยกล่าวหาว่าเขาเป็นพวกอเทวาท และกล่าวร้ายต่อเทพเจ้า ข้อกล่าวหาที่สำคัญข้อหนึ่งก็คือเขาได้กล่าวว่าสุริยเทพเป็นหินที่ร้อนแดง และจันทร์เทพก็คือหินธรรมดา ๆ นี้เอง อนักขาโกรัสพูดถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เช่นนั้นจริง ๆ แต่ชาวกรีกเชื่อว่าเทวดำตุในท้องฟ้าคือเทพเจ้า แม้แต่เพลโตและอริสโตเติลก็ยังคิดว่าดวงดาวเป็นเทพ ในทัศนะของชาวกรีก การกล่าวหาว่าสุริยเทพคือหินที่ร้อนแดงและจันทร์เทพคือหินธรรมดา จึงเป็นการกล่าวเหยียดหยามเทพเจ้า อนักขาโกรัสถูกกล่าวหา ถูกให้ร้าย และถูกกล่าวโทษ รายละเอียดเกี่ยวกับการสอบสวนไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด แต่ปรากฏว่าอนักขาโกรัสหนีไป อาจเป็นด้วยความช่วยเหลือของเพริคลีส เขากลับไปเอเชียน้อย ซึ่งเป็นถิ่นกำเนิด ไปอยู่ที่แลมบีซาคัสและสิ้นชีพที่นั่นเมื่ออายุได้ ๗๒ ปี เขาเขียนตำราปรัชญาไว้เล่มหนึ่ง ตำราเล่มนี้เป็นที่รู้จักกันดีในสมัยโสกราตีส แต่ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงบางส่วนเท่านั้น

รากฐานปรัชญาของอนักขาโกรัสก็เหมือน ๆ กับของเอมพีโดคลีสและพวกอะตอมิสต์ เขาปฏิเสธลักษณะการแปรสภาพที่ตายตัว ไม่มีข้อยกเว้น ซึ่งหมายถึงการที่สัตเข้าไปอยู่ในอสัต และอสัตเข้าไปอยู่ในสัต สสารไม่มีการสร้างและการทำลาย การแปรสภาพทั้งหลายอธิบายได้ว่าเป็นการรวมตัวและแยกตัวออกของส่วนประกอบของสสารนั้น ๆ หลักการนี้อนักขาโกรัสได้แสดงไว้อย่างแจ่มแจ้ง ปรากฏหลักฐานในตำราส่วนที่เหลือตกทอดมาถึงเรา เขากล่าวว่า ชาวกรีกสันนิษฐานเรื่องการเกิดและการสลายตัวอย่างผิด ๆ เพราะไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดถูกทำลาย ทุกสิ่งเป็นเพียงการรวมตัวและการแยกออกของสัตซึ่งมีอยู่ก่อนแล้ว ควรจะเรียกว่าเป็นขบวนการรวมตัวขบวนการแยกตัวมากกว่า

พวกอะตอมิสต์คิดว่าส่วนประกอบที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายคือ ปริมาณเป็นสสารชนิดเดียวกัน เอมพีโดคลีสก็เชื่อในสสารสูงสุดสี่อย่าง แต่นักซาโกรัสไม่เห็นด้วยเลยจนอย่างเดียว เขาก็ถือว่าสสารชนิดต่าง ๆ ทั้งหมดเป็นจริงเท่ากัน และไม่ได้มาจากสิ่งใด กล่าวคือสิ่งต่าง ๆ เช่น กระจก ผม ดิน น้ำ ไม้ ฯลฯ ต่างก็เป็นสสารที่เป็นจริงสูงสุดไม่ได้มาจากสิ่งใด และก็ไม่ได้กลายเป็นสิ่งใดด้วย เขาไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดของพวกอะตอมิสต์ที่ว่า ถ้าแบ่งสสารออกไปมาก ๆ ในที่สุดจะถึงปริมาณที่หยุดยอกซึ่งแบ่งแยกไม่ได้ นักซาโกรัสเห็นว่าสสารแบ่งได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แรกทีเดียว สสารนี้รวมกันเป็นกลุ่มก้อนอย่างยุ่งเหยิง กลุ่มก้อนนี้แผ่ขยายไปไม่มีที่สิ้นสุด ทิวทัศน์ที่ว่าง สสารต่างชนิดกันปนเปกันอยู่ ขบวนการสร้างโลกเกิดขึ้นเพราะการแยกตัวออกของกลุ่มสสารที่รวมกันอยู่นี้ สสารชนิดที่เหมือนกันเข้ามารวมกัน เช่นปริมาณของทองแยกจากกลุ่มสสารแล้วก็เข้ามารวมกันเป็นทอง ปริมาณของไม้ก็เข้ามารวมกันเป็นไม้ เหล่านี้เป็นต้น แต่เนื่องจากสสารแบ่งแยกได้ไม่มีที่สิ้นสุด และการรวมตัวกันแต่เดิมของธาตุต่าง ๆ ก็เป็นไปอย่างสมบูรณ์ จึงกล่าวได้ว่าธาตุต่าง ๆ รวมกันเรื่อยไปไม่สิ้นสุด ฉะนั้น ขบวนการแยกตัวซึ่งต้องใช้เวลานานันต์ก็กำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้ และจะเป็นอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ แม้แต่ธาตุที่บริสุทธิ์ที่สุดก็ต้องมีปริมาณสสารอื่นเข้าไปเจือปน ไม่มีสิ่งใดเป็นธาตุบริสุทธิ์ เช่นทองก็คือสสารที่ปริมาณของทองเป็นส่วนใหญ่เท่านั้นเอง

เอมพีโดคลีสและพวกอะตอมิสต์ ต้องอาศัยเรื่องแรงในการอธิบายขบวนการของโลกเกี่ยวกับการแยกตัว ในปรัชญาของนักซาโกรัสเล่า สิ่งนี้คืออะไร คือพลังหรือ ก่อนถึงขั้นนี้ปรัชญาของนักซาโกรัสไม่ได้มีอะไรเหนือปรัชญาสมัยก่อนหน้าเขา คือเอมพีโดคลีสและพวกอะตอมิสต์ ตรงข้ามในด้านความแจ่มกระจ่างและความมีเหตุผลแน่นอนแล้ว ปรัชญาของนักซาโกรัสกลับต่ำกว่าทั้งสองพวกนั้นอย่างมากมาย แต่ในขั้นปัญหาเรื่องพลังนี้ นักซาโกรัสเป็นผู้ริเริ่มให้หลักการแปลก ๆ ซึ่งเป็นหลักการใหม่ในปรัชญาด้วย เอมพีโดคลีสถือว่ารักและเกลียดเป็นพลัง ในแง่ที่นับได้ว่าเป็นความคิดเพื่อผืนอย่างหนึ่ง แต่ถ้ามองในแง่หนึ่งก็เป็นความคิดทางกายภาพอย่างแท้จริง ส่วนตามความคิดของพวกอะตอมิสต์ พลังก็เป็นเรื่องของสสารโดยสิ้นเชิงเช่นกัน แต่นักซาโกรัสถือว่าพลังไม่ใช่สสาร แต่เป็นจิต ซึ่งเขาเรียกว่า มโน (เนอส์ Nous) หมายถึงจิตหรือพุทธิปัญญา (Intelligence) ซึ่งทำให้สิ่งต่าง ๆ เคลื่อนไหว ทำให้เกิดโลกขึ้น อะไรเล่าเป็นสิ่งชักนำให้นักซาโกรัสเข้าไปสู่ความเชื่อที่ถือว่าพุทธิปัญญาครอบครองโลก ดูเหมือนว่าเขาให้ความสนใจกับแบบ ระเบียบ ความงาม และความกลมกลืนของจักรวาล เขาคิดว่าสิ่งเหล่านี้ย่อมไม่ได้เกิดจากพลังที่ไม่มีเหตุผล โลกที่ปรากฏต้องมีปัญญาควบคุมไว้ และดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางที่กำหนด ธรรมชาติได้แสดงให้เห็นตัวอย่างการปรับปรุงวิถีทางที่จะไปสู่จุดหมายไว้อย่างมากมาย จะเห็นได้ว่าโลกมีแผนการและจุดหมาย พวกอะตอมิสต์ไม่ได้ยึดถืออะไรอื่นนอกจากสสารและพลัง แบบ ระเบียบ ความกลมกลืน และความงาม จะเกิดจากพลังที่ไม่มีปัญญาควบคุมอย่างไร พลังที่ไม่มีปัญญา

ควบคุมจะจัดการกับสารที่ยุงเหยิงได้อย่างไร พลังเช่นว่านั้นย่อมทำให้เกิดความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงได้ แต่ความเปลี่ยนแปลงก็ย่อมไม่มีความหมาย ไม่มีจุดประสงค์ ไม่อาจสร้างจักรวาลที่มีระเบียบและเหตุผลได้ สิ่งที่ยุงเหยิงย่อมสร้างสิ่งที่ยุงเหยิงขึ้นมาเรื่อยเป็นอนันต์ สิ่งเดียวที่จะให้กฎและระเบียบได้ คือ มโน ฉะนั้นจึงต้องมีสิ่งที่ควบคุมโลกคือ มโน

มโนตามความคิดของอภิกษาคอโรสมีลักษณะอย่างไร เราทราบว่าจะไม่ใช่สสาร ถ้าเช่นนั้นเป็นจิตบริสุทธิ์มาตั้งแต่เดิมทีเดียวหรือ อริสโตเติล ผู้รู้เรื่องสสารมากกว่านักปรัชญาสมัยใหม่ ได้กล่าววิจารณ์ไว้อย่างแจ่มแจ้งว่า มโนของอภิกษาคอโรสเป็นหลักทางจิต และนักเขียนที่มีชื่อ เช่น เซลเลอร์ และแอร์คมัน ก็คิดเช่นนี้ ผู้ที่คิดไปในทางตรงข้ามก็คือโกรต และเมื่อเร็ว ๆ นี้ ศาสตราจารย์เบอร์เน็ตได้ให้ความเห็นว่า อภิกษาคอโรสมองมโนอย่างเป็นสสารและพลังงานทางกายภาพ* ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงข้อโต้แย้ง ซึ่งศาสตราจารย์เบอร์เน็ตต้องอ้างเพื่อเป็นพื้นฐานสำคัญของเรื่องนี้ ประการแรก อภิกษาคอโรสพรรณนาถึงมโนว่าเป็นสิ่งที่เล็กบางที่สุด และบริสุทธิ์ที่สุดในบรรดาสิ่งทั้งหลาย และยังกล่าวว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีส่วนผสมในตัวเอง ไม่มีส่วนผสมของสิ่งอื่นใดนอกจากตัวเอง ศาสตราจารย์เบอร์เน็ตอ้างว่า คำว่า บาง และไม่มีส่วนผสมจะไม่มี ความหมาย ถ้าใช้ในเรื่องเกี่ยวกับจิต สิ่งที่เป็นสสารเท่านั้นที่เหมาะสมแก่การอธิบายว่า บาง บริสุทธิ์และไม่มีส่วนผสม ประการที่สอง ศาสตราจารย์เบอร์เน็ตคิดว่า มโนต้องเป็นสิ่งที่กินที่อย่างแน่นอนทีเดียว เพราะอภิกษาคอโรสได้พูดถึงจำนวนใหญ่และเล็กของมโน คำว่า ใหญ่ และเล็ก มีความหมายเป็นความสัมพันธ์ด้านพื้นที่ ฉะนั้นมโนต้องกินที่ และสิ่งที่กินที่ก็คือ สสาร แต่ข้อโต้แย้งดังกล่าวก็ยังเป็นสิ่งที่ยังสรุปว่าถูกไม่ได้ เพราะประการแรก การใช้คำว่า บาง ไม่มีส่วนผสมนั้น แม้จะเป็นคำที่ใช้แสดงคุณสมบัติทางกายภาพก็จริงอยู่ แต่ข้าพเจ้าก็ได้กล่าวไว้ในบทแรกแล้วว่า คำที่เรานำมาแสดงให้เห็นความคิดเกี่ยวกับจิตเกือบทุกคำ มาจากการกำหนดความหมายทางสสารทั้งสิ้น และถ้าอภิกษาคอโรสจะเป็นนักสสารวาท เพราะอธิบายว่ามโนเป็นสิ่งที่บาง เราก็จะต้องโยนความผิดให้กับสสารวาท เมื่อจะคิดว่าความคิดของเพลโตได้ปราศเปรี๊ยะ หรือจิตของอริสโตเติลแจ่มกระจ่าง ความจริงปรัชญารับภาระที่ยากลำบาก เนื่องจากต้องแสดงความคิดที่ไม่อาจเข้าใจได้ด้วยอายตนะออกมาในรูปภาษา ซึ่งเป็นสิ่งที่มิใช่เพื่อจุดประสงค์ในการแสดงความคิดค่านายตนะ ไม่มีปรัชญาใด ๆ ในโลก แม้กระทั่งในปัจจุบัน ที่ไม่ได้ใช้คำที่มีมูลฐานจากการเปรียบเทียบทางกายภาพ มาอธิบายความคิดที่ไม่ใช่กายภาพ ฉะนั้นเมื่อถือว่ามโนเป็นสิ่งที่กินที่ ก็ไม่ใช่เพราะคำว่า ใหญ่หรือเล็กแสดงความสัมพันธ์ด้านพื้นที่ เพราะมีความหมายเป็นระดับความสัมพันธ์ด้านคุณลักษณะด้วย เมื่อข้าพเจ้าพูดว่า จิตของเพลโตยิ่งใหญ่กว่าจิตของกาลเซียส จะเรียกข้าพเจ้าว่าเป็นพวกสสารวาททีเดียวหรือ จะถือว่าจิตของเพลโตกินที่มากกว่าจิตของกาลเซียสกระนั้นหรือ อภิกษาคอโรสได้ใช้คำต่าง ๆ ตาม

* Early Greek Philosophy บทที่ ๖ ย่อหน้า ๑๓๒

วิธีนี้เหมือนกันดังที่เขาบอกว่า มโนเหมือนกันทั้งหมด ทั้งสิ่งที่ใหญ่และสิ่งทีเล็ก นั้นเขา
หมายความว่าจิตของโลก (สิ่งทีใหญ่) มีลักษณะเหมือนกับจิตของมนุษย์ (สิ่งทีเล็ก) ตาม
ทัศนะของอนักขาโกรัสมีมโนอันหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งทีให้ชีวิตแก่สัตว์ทีมีชีวิตทั้งหลาย เช่น คน สัตว์
และแม้แต่พืช สัตว์ในระดับต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็มีชีวิตอยู่ได้ด้วยมโนอันเดียวกัน ต่างกันทีระดับ
เท่านั้น เช่นคนมีมโนระดับสูงสุด แต่ไม่ได้หมายความว่ามโนในตัวตนกีนทีมากกว่ามโน
ในพืช แต่แม้ว่าอนักขาโกรัสจะมองมโนอย่างเป็นทางการ ก็นไม่ได้หมายความว่าเขามองมัน
เป็นสสาร ลัทธิทีว่าจิตเป็นสิงไม่กีนที เป็นลัทธิใหม่ ซึ่งมาเจริญเต็มที่ในสมัยเคส์คาตส์ และ
การทีจะกล่าวว่อนักขาโกรัสไม่ตระหนักว่จิตเป็นสิงไม่กีนที ก็เป็นเพียงบอว่เขามีชีวิตอยู่
ในสมัยก่อนหน้าเคส์คาตส์เท่านั้น ในสายตาของอนักขาโกรัสความเป็นสสารของจิตเป็นเรื่อง
ไม่กระจ่าง ไม่แจ่มชัดอย่างแน่นอน ในสมัยนั้นความแตกต่างกันอย่างตรงข้าม ระหว่างสสาร
และจิตยังไม่มีขอบเขตชัดเจนอย่างทีเราเห็นในปัจจุบัน แต่ความแตกต่างนั้นก้เป็นที่รู้จัก และ
ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการถูกต้องทีจะกล่าวว่ มโนของอนักขาโกรัสเป็นหลักการทางจิต อารัมภบท
เกี่ยวกับเรื่องมโนในปรัชญาของอนักขาโกรัสทั้งหมดนี้ก้เพื่อแสดงว่ อนักขาโกรัสจะไม่
สามารถอธิบายแบบและระเบียบของจักรวาล ด้วยพื้นฐานทางกายภาพแต่อย่างเดียวกัน

ลักษณะต่อไปของมโนก้คือ เราต้องคิดถึงมโนในฐานะทีเป็นพื้นฐานทีจำเป็นของความ
เคลื่อนไหว อนักขาโกรัสไม่สามารถอธิบายเรื่องการเคลื่อนไหวด้วยวิธีอื่น จึงต้องอธิบายจิตใน
รูปของสสาร จิตเป็นส่วนทีเกี่ยวกับเรื่องพลัง ทีเขาใช้อธิบายขบวนการแยกตัวออกของโลก
เนื่องจากมโนเป็นพื้นฐานของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นมโนเองต้องไม่เคลื่อนไหว
เพราะถ้ามโนเคลื่อนไหว เราก้ต้องหาพื้นฐานของการเคลื่อนไหวนี้ในบางสิงซึ่งอยู่ภายนอกมโน
นั่นคือสิงทีเป็นสาเหตุของความเคลื่อนไหวทั้งหมด มโนจะเป็นสิงทีเคลื่อนไหวไม่ได้ มโนยัง
เป็นสิงบริสุทธิ์ ไม่เจือปนกับสิงใด มีภาวะแยกอยู่ต่างหากโดยตัวเอง ในตัวเอง และเพื่อตัวเอง
ในทางตรงข้ามกับสสาร มโนเป็นสิงทีไม่มีส่วนประกอบ จึงมีอำนาจครอบคลุมสิงอื่นได้
เพราะไม่มีส่วนผสมของสสารมาเป็นอุปสรรค และเครื่องกีดขวางการทำงานของมโน พวกเรา
คนหัวสมัยใหม่ก้จะตั้งปัญหาว่ มโนเป็นสิงทีมีตัวตนอย่างพระเจ้าของพวกคริสเตียนหรือไม่
นี่เป็นคำถามซึ่งตอบไม่ได้ และอนักขาโกรัสก้ไม่ได้นึกถึง ตามทัศนะของเชลเลอร์ แนวคิด
เรื่องความเป็นสิงมีตัวตนของชาวกรีกยังไม่เจริญและยังไม่สมบูรณ์ แม้ในปรัชญาของเพลโต้
ก้มีข้อยุ่งยากดังกล่าว ข้อขัดแย้งระหว่างพระเจ้ามีตัวตนกับพระเจ้าไม่มีตัวตน เป็นความคิด
สมัยใหม่ ไม่มีชาวกรีกคนใดได้แย้งกันเรื่องนี้

ต่อไปนี้ก้ถึงปัญหาเกี่ยวกับการทำงานและหน้าที่ของมโน ในปรัชญาของอนักขาโกรัส
เราต้องระลึกว่ โดยแท้จริงแล้ว มโนเป็นพุทธิปัญญา (Intelligence) ทีจัดรูปโลกขึ้น ไม่ใช่
สร้างโลก มโนและสสารมีอยู่คู่กันชั่ววันรันตร์ มโนไม่ได้สร้างสสาร เพียงแต่จัดรูปสสาร
อนักขาโกรัสกล่าวว่ว่ ทุกสิงทุกอย่างอยู่ด้วยกัน มีเป็นจำนวนมากมายไม่จำกัด และจำนวน

เล็กน้อยไม่จำกัด และแล้วก็มีมโนทัศน์ทุกอย่างให้เป็นระเบียบ ในเรื่องนี้อัสนักชาโกรัสได้ แสดงให้เห็นนัยอันมีเหตุผลที่ตีตีเดียว เขาวางรากฐานความคิดเกี่ยวกับความมีอยู่ของมโน ว่าเป็นแบบซึ่งแสดงตัวเองออกมาในโลก ในสมัยใหม่ ความมีอยู่ของแบบในโลก เป็นรากฐาน ของข้อโต้แย้งเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้า ซึ่งเป็นข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องจุดหมายของสรรพสิ่ง (teleological argument) teleology (อันตวาท) หมายถึงความเห็นที่ว่า สิ่งต่างๆดำเนินตามทาง ไปสู่จุดหมาย การเห็นว่าแบบในจักรวาลถูกสร้างขึ้นอย่างแยกกาย เป็นการมองจักรวาลอย่าง อันตวาท ข้อโต้แย้งแบบที่พูดเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าก็คือว่า เพราะเหตุที่ในธรรมชาติมีหลักฐาน หรือมีจุดประสงค์ ธรรมชาติจึงต้องมาจากต้นเหตุอันมีเหตุผล แต่ความจริงแล้วอันตวาท ไม่อาจนำมาใช้เป็นรากฐานของข้อโต้แย้งเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของพุทธิบัญญัติที่สร้างโลกขึ้น ได้ ใช้ได้แต่เพียงเกี่ยวกับความมีอยู่ของพุทธิบัญญัติที่ออกแบบโลก ถ้าท่านพบซากปรัก- หักพังของเมืองและวิหารโบราณในทะเลทราย ท่านก็มักจะสรุปจากสิ่งที่ท่านเห็นว่ามีจิตที่ออก แบบเมืองและสิ่งก่อสร้างเหล่านั้น จิตที่จัดระเบียบสสารไว้ในวิถีทางที่มีจุดประสงค์เช่นนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แต่ท่านจะไม่สรุปว่าจิตซึ่งได้ออกแบบเมืองนั้น ได้สร้างวัสดุซึ่งเป็นสิ่ง ก่อสร้างของเมืองนั้นด้วย ดังนั้นโดยนัยนั้นแล้วอนักชาโกรัสจึงถูกที่เดียว อันตวาทไม่ใช่ หลักฐานที่ว่ามโนซึ่งเป็นผู้สร้างโลก ถ้าเราจะต้องพิสูจน์เรื่องจิตที่สร้างโลกแล้ว เราจะต้อง อาศัยเหตุผลอย่างอื่น

ถ้าเช่นนั้นก็แสดงว่า เมื่อตอนเริ่มแรก สสารชนิดต่างๆ ผสมปนเปกันอย่างไม่เป็น ระเบียบ มโนสร้างวงวนขึ้นที่จุดๆ หนึ่ง ทำมกลางมวลของสสาร วงนั้นแผ่ขยายออกไปใน มวลของสสาร เหมือนแหวนที่เกิดจากก้อนหินตกลงไปในน้ำ ดำเนินไปเช่นนี้ตลอดกาล และถึงสสารออกจากมวลอันไม่จำกัดเข้ามารวมกันเป็นตัวเองมากขึ้น การเคลื่อนไหวนี้เป็นไป อย่างไม่มีสิ้นสุด ทำให้สสารชนิดเดียวกันมาอยู่รวมกัน เช่น ทองกับทอง ไม้กับไม้ น้ำกับน้ำ วลๆ ดังนั้นการกระทำของมโนจึงเห็นได้ว่าจำกัดอยู่แค่การเคลื่อนไหวครั้งแรก มโนเป็น เพียงแต่กระทำที่จุดศูนย์กลางเท่านั้น การเคลื่อนไหวภายหลังทุกอย่างเกิดจากตัววงวน ซึ่ง ถึงสสารที่อยู่รอบๆ เข้ามารวมกันมากขึ้น แรกทีเดียว อนุภาคที่อุ่น แห้ง และเบา แยกตัว ออกมา และก่อรูปเป็นอีเธอร์หรือบรรยากาศเบื้องบน ต่อมาก็คืออนุภาคที่เย็น ชื้น มีค และหนาแน่น ซึ่งก่อรูปเป็นบรรยากาศเบื้องล่าง การหมุนทำให้บรรยากาศเบื้องล่างถูกดึงเข้าสู่ ศูนย์กลาง เกิดเป็นโลกขึ้น อนักชาโกรัสถือว่าโลกเป็นแผ่นแบนๆ แขนงอยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับทัศนะของอแนกซิมินีส เทหวัตถุในท้องฟ้าประกอบด้วยหินจำนวนมาก ซึ่งถูกดึง หลุดไปจากโลกโดยพลังของการหมุน และเมื่อถูกดึงออกมา ก็กลายเป็นสิ่งที่ส่องแสงเรืองๆ เนื่องจากความเร็วในการเคลื่อนไหว ดวงจันทร์มีลักษณะเป็นพื้นดิน และสะท้อนแสงจาก ดวงอาทิตย์ ดังนั้น จึงนับว่าอนักชาโกรัสเป็นคนแรกที่บอกสาเหตุอันแท้จริงเกี่ยวกับแสงของ ดวงจันทร์ เขาเป็นคนแรกที่ค้นพบทฤษฎีที่ถูกต้องเกี่ยวกับสุริยคราสและจันทรคราสอีกด้วย

เพราะเขาสอนว่า สุริยคราสเกิดจากดวงจันทร์โคจรมาอยู่ในระหว่งดวงอาทิตย์และโลก และ จันทรคราสก็เกิดจากเงาของโลกทาบไปบนดวงจันทร์ เขาเชื่อว่านอกจากโลกเราแล้ว ยังมีโลก อื่นๆ อีก และแต่ละโลกก็มีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ของตนเอง โลกเหล่านี้มีคนอยู่ นักชา- โกรธกล่าวว่า ดวงอาทิตย์ใหญ่กว่าคาบสมุทรเฟโลโปนีซุสหลายเท่าตัว ต้นกำเนิดของชีวิตบน พื้นโลกเกิดขึ้นจากจุลินทรีย์ซึ่งมีอยู่ในบรรยากาศ ถูกฝนชะลงมาบนดินและโคลน แล้วเติบโต ขึ้น ทฤษฎีเกี่ยวกับผัสสะของนักชาโกรธ ตรงข้ามกับทฤษฎีของเอมพีโตคลีส และพวก อะตอมิสต์ที่ว่าผัสสะเกิดขึ้นจากสสารที่ไม่เหมือนกันกระทบกัน

นักชาโกรธมีความสำคัญในประวัติปรัชญา เพราะทฤษฎีเรื่องมโน เพราะนับเป็น ครั้งแรกที่มีการแยกให้เห็นความแตกต่างอย่างแน่นอนระหว่างสสารกับจิต นักชาโกรธ เป็น ปรัชญาเมธีคนสุดท้ายของปรัชญากรีกสมัยแรก ในบทที่สอง ข้าพเจ้าได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า ความคิดของพวกกรีกสมัยนี้เป็นแบบมองออกจากตัวมาสู่โลกภายนอก พยายามอธิบายปรากฏ- การณ์ของธรรมชาติ ยังไม่รู้จักมองเข้าหาตัวเอง แต่แนวโน้มที่จะทำให้มีการศึกษาเกี่ยวกับ ความคิดแบบมองเข้าหาตัวเอง พบได้ในเรื่องมโนของนักชาโกรธ แต่เข้าไป จิตก็เข้ามา เป็นส่วนสำคัญในปัญหาเกี่ยวกับปรัชญา การหาเหตุผล พุทธิปัญญา จิต ในสิ่งทั้งหลาย รัฐ ปัจเจกชน ในธรรมชาติภายนอก ซึ่งจะเป็นลักษณะของปรัชญากรีกสมัยที่สอง การสร้าง ทฤษฎีแบ่งแยกระหว่างจิตและสสาร นับเป็นผลงานที่สำคัญที่สุดของนักชาโกรธ

ประการที่สอง นักชาโกรธได้รับความนับถือว่าเป็นคนแรกที่นำความคิดเรื่องอันตวาท เข้ามาในปรัชญา ระบบปรัชญาของพวกอะตอมิสต์ทำให้ทฤษฎีกลไกของโลกมีเหตุผลสมบูรณ์ ทฤษฎีแบบกลไกพยายามอธิบายทุกสิ่งด้วยสาเหตุ แต่เท่าที่เราได้เห็นมาแล้วการหาสาเหตุไม่ ทำให้อธิบายอะไรได้ กลไกของโลกแสดงให้เราเห็นเพียงว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นด้วยวิธีใด แต่ไม่ได้อธิบายว่าทำไมจึงเกิดขึ้น อันเป็นสิ่งที่อธิบายได้ด้วยเหตุผลของสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น นักชาโกรธเป็นคนแรกที่มองเห็นเหตุผลอย่างวาง ๆ โดยแสดงว่าขบวนการทั้งหมดเป็นหน ทางไปสู่จุดหมายอันมีเหตุผล การมองหาคูเริ่มต้นของสิ่งต่าง ๆ นั้น เป็นทฤษฎีทางกลไก การมองหาคูสุดท้ายสุดมาอธิบายสิ่งเหล่านั้นเป็นอันตวาท ด้วยเหตุนี้ อริสโตเติล จึงยกย่อง นักชาโกรธ และเปรียบเทียบว่าเขาแตกต่างจากพวกที่ถือลัทธิแบบกลไก เช่น ลิวคิปปุส และเคโมคริตุส โดยกล่าวว่า “เขาเป็นคนสุขุม ท่ามกลางคนพูดพล่ามที่กำลังหลงละเมอ” หลักการใหม่ซึ่งเขานำเข้ามาในวิชาปรัชญา ได้มีการนำมาพัฒนาและกลายเป็นสารถะสำคัญ ของปรัชญาเพลโตและอริสโตเติล การเข้าถึงทฤษฎีทั้งสองคือ ทฤษฎีเกี่ยวกับความแตกต่าง ของสสารและจิต กับทฤษฎีเกี่ยวกับความแตกต่างของลัทธิแบบกลไกและอันตวาท เป็นความ รุ่งโรจน์ของนักชาโกรธ

แต่ก็ที่จุดวิวัฒนาการของความคิดทั้งสองเรื่องนี้เอง ที่ระบบปรัชญาของเขามีข้อบก- พร่องเกิดขึ้น ประการแรก เขาแยกสสารและจิตออกอย่างเด็ดขาด ทำให้ปรัชญาของเขามา

สิ้นสุดลงที่ทิวาท เขาถือว่ามโนและสสารมีอยู่คู่กันตั้งแต่ต้น เป็นหลักการที่ไม่เกิดจากสิ่งใด และเป็นสิ่งสูงสุดเท่าเทียมกัน ลัทธิสสารวาทชนิดหลักการเดียวอาจบอกว่ามโนเกิดจากสสาร ลัทธิจิตวาทชนิดหลักการเดียวอาจบอกว่าสสารเกิดจากมโน แต่อันักซาโกรัสไม่เห็นด้วยกับความคิดทั้งสองแบบนี้ เขาถือว่าทั้งสองสิ่งต่างก็เป็นสิ่งลึกลับสูงสุดที่อธิบายไม่ได้ ดังนั้นปรัชญาของเขาจึงเป็นทิวาทอย่างไม่อาจลงรอยกันได้

ประการที่สอง อันตวาทของเขานั้น ในที่สุดกลับกลายเป็นเพียงทฤษฎีใหม่ของลัทธิแบบกลไก เหตุผลอย่างเดียวที่ทำให้เขานำมโนเข้ามาในโลกก็เพราะเขาไม่สามารถอธิบายบ่อเกิดของการเคลื่อนไหวได้ ปัญหาอยู่ที่การเคลื่อนไหวครั้งแรกของสิ่งต่าง ๆ คือการก่อรูปของขบวนการ ซึ่งเขาอธิบายด้วยจิต ส่วนขบวนการตอนหลัง ๆ ทั้งหมดอธิบายได้ว่า เป็นการกระทำของวงวน ซึ่งดึงสสารที่อยู่รอบ ๆ เข้ามารวมกันด้วยตัวเอง ดังนั้นมโนจึงไม่ใช่สิ่งอื่นใด แต่เป็นกลไกขั้นหนึ่งที่จะอธิบายแรงกระตุ้นครั้งแรก ที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว เขาถือว่ามโนเป็นเพียงสาเหตุแรก และนั่นก็เป็นลักษณะของลัทธิแบบกลไก ซึ่งใช้วิธีมองย้อนไปหาปฐมเหตุ หาจุดเริ่มต้น มากกว่าที่จะหาจุดหมาย และการอธิบายด้วยลักษณะดังกล่าวปรากฏให้เห็นในที่นี้ อริสโตเติลสรุปเรื่องนี้อีกตามเคยว่า “อันักซาโกรัสใช้จิตเป็นเทวนิมิต เพื่อเอามาอธิบายการก่อรูปของโลก เมื่อใดก็ตามที่เขาไม่รู้จะอธิบายว่าทำไมทุกสิ่งจึงต้องมีอยู่ได้อย่างไร เขาก็ใช้เทวนิมิตนี้อธิบาย แต่ในกรณีอื่นๆ ที่อธิบายได้ เขาก็ยกเอาสิ่งอื่นมาเป็นสาเหตุแทนการอ้างเอาจิตเป็นเครื่องอธิบาย”

บทที่ ๕

โสฟิสต์

ปรัชญากรีกสมัยแรกสิ้นสุดลงที่อักษากรอส ลัทธิของเขาเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าเหตุผลสร้างโลกเป็นหลักการใหม่ในปรัชญา หลักเกี่ยวกับข้อขัดแย้งระหว่างสสารและจิตทำให้เกิดข้อขัดแย้งระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ปัญหาของปรัชญาสมัยแรกคือเรื่องต้นกำเนิดของโลกและคำอธิบายเกี่ยวกับสัตว์และการแปรสภาพ ส่วนปรัชญาสมัยที่สอง เริ่มขึ้นในสมัยโสฟิสต์ ปัญหาคือเรื่องฐานะของมนุษย์ในจักรวาล คำสอนของนักปรัชญาสมัยแรกๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับจักรวาล ส่วนของพวกโสฟิสต์เป็นเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์โดยเฉพาะ ในสมัยที่สองนี้แนวความคิดทั้งสองเรื่องได้เข้ามาสัมพันธ์กัน และต่างทำให้อีกฝ่ายหนึ่งเจริญขึ้น ปัญหาเรื่องจิต และปัญหาเรื่องธรรมชาติต่างลดความสำคัญลง เป็นเพียงส่วนประกอบของระบบโลกที่เป็นสากลและยิ่งใหญ่ ตามความคิดของเพลโตและอริสโตเติล

การที่จะเข้าใจกิจการและการสอนของพวกโสฟิสต์โดยไม่มีความรู้เรื่องลัทธิศาสนา การเมือง และสภาพสังคมในสมัยนั้นย่อมไม่ได้ หลังจากที่มีการต่อสู้กันระหว่างประชาชนและขุนนางแล้ว ประชาธิปไตยก็ได้ชัยชนะเกือบทุกแห่ง แต่ประชาธิปไตยในกรีกไม่ได้มีความหมายอย่างในปัจจุบัน ไม่ได้หมายถึงสถาบันผู้แทนราษฎร ไม่ใช่รัฐบาลที่ปกครองประชาชนโดยผ่านตัวแทนซึ่งคนเลือกตั้งไป กรีกโบราณไม่เคยรวมกันเป็นประเทศที่อยู่ภายใต้รัฐบาลเดียว ทุกๆ นครและเกือบทุกหมู่บ้านเป็นรัฐอิสระ ปกครองด้วยกฎหมายของตนเอง รัฐเหล่านี้บางรัฐเล็กจนกระทั่งมีพลเมืองเพียงหยิบมือเดียว ทุกรัฐเล็กจนกระทั่งพลเมืองสามารถพบปะกันได้ในที่แห่งหนึ่ง มีการออกกฎหมายกันเอง และดำเนินงานสาธารณะด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องมีตัวแทน เพราะฉะนั้นในกรีกพลเมืองทุกคนจึงเป็นนักการเมืองและเป็นผู้ออกกฎหมายเอง ในสภาพอย่างนี้ ความรู้สึกต้องการเข้าร่วมในหมู่คณะจึงมีมากเกินขอบเขต จนลืมนโยบายของรัฐ เมื่อนึกถึงผลประโยชน์ของหมู่คณะ และในที่สุดก็ลืมนโยบายของหมู่คณะ เมื่อนึกถึงประโยชน์ของตนเอง ความตะกละ ทะเยอทะยาน การฉวยโอกาส ความเห็นแก่ตัว ความคิดถึงแต่ตนเอง อย่างไม่จำกัด ความเห็นแก่ตัวอย่างร้ายกาจ กลายเป็นเรื่องเด่นในชีวิตการเมืองสมัยนั้น

ในเวลาเดียวกัน เมื่อประชาธิปไตยเจริญขึ้น ลัทธิศาสนาก็เสื่อมลง คนทั่วไปเกือบหมดความมั่นใจในพระเจ้า เพราะเหตุที่ลัทธิศาสนาของชาวกรีกเองไม่มีคุณค่าทางจริยธรรม การกระทำใด ๆ ก็ตาม แม้จะเลวทรามต่ำช้าสักเพียงใด ก็สามารถหาเหตุผลโดยยกตัวอย่างจากเทพเจ้าได้ ตามที่กวีและนักเล่าเทพนิยายของกรีกเล่าไว้ แต่ที่ยิ่งกว่านั้นก็คือความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และปรัชญาทำให้ลัทธิศาสนาเสื่อมลง ดังเราได้พิจารณากันมาแล้ว แนวโน้ม

ของปรัชญาโดยทั่ว ๆ ไปก็คือ การหาสาเหตุตามธรรมชาติของสิ่งที่แต่เดิมอธิบายกันว่าเนื่องมาจากทิวอำนาจ แต่เรื่องนี้จะทำไม่ได้ จนกว่าจะทำให้ความเชื่อที่นิยมกันอยู่เดิมอ่อนลงบ้างเท่านั้น นักปรัชญาเกือบทุกคนเป็นปรปักษ์กับนักสอนศาสนาอย่างลับ ๆ ก็มี อย่างเปิดเผยก็มาก การโจมตีเริ่มขึ้นจากเซโนฟานีส ดำเนินต่อมาโดยเฮราโคลิตุส และในที่สุดถึงเดโมคริตุส ผู้พยายามอธิบายความเชื่อในเทพเจ้าว่า เป็นสิ่งที่เกิดจากความหวาดกลัวต่อเหตุการณ์บนพื้นพิภพและปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ ไม่มีนักปราชญ์คนใดเชื่อในเรื่องเทพเจ้า การบูชาวงสรวงและเรื่องมหัศจรรย์อีกต่อไป กระแสคลื่นแห่งวิตรรกาทและวิมิตวาทพัดผ่านไปในกลุ่มชนชาวกรีก กาลสมัยก็เปลี่ยนเป็นสมัยแห่งการปฏิเสฐ วิพากษ์วิจารณ์ และความคิดที่บันทึกบนความคิดเดิม ประชาธิปไตยได้บันทึกบนสถาบันชั้นสูงแห่งรัฐให้อ่อนอำนาจ และวิทยาศาสตร์ก็ได้บันทึกบนคริสต์ศาสนาตั้งเดิมลง การที่หลักใหญ่ทั้งสองที่สร้างสิ่งทั้งหลายต้องพังทลายลง ทำให้ทุกสิ่งสลายไปด้วย ได้มีการนำเอาศีลธรรม ขนบธรรมเนียม อำนาจ ประเพณีทั้งหมดมาวิพากษ์วิจารณ์แล้วก็ปฏิเสฐที่จะเชื่อถือต่อไป สิ่งที่น่าดึงดูดกันด้วยความกลัวและยกย่องว่าเป็นคุณธรรมอันบริสุทธิ์มาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษกรีก พวกกรีกสมัยใหม่ก็มองดูอย่างเป็นเรื่องตลกไปกษาและน่าเย้ยหยัน ความพยายามที่จะคงประเพณี กฎหมาย หรือศีลธรรมแต่เดิมไว้ก็หนักแน่นว่าเป็นการสบประมาท เพราะจำกัดความรู้สึกตามธรรมชาติของมนุษย์อย่างหาเหตุผลมิได้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ถูกผลักออกไปให้พ้นทาง สิ่งเดียวที่เหลืออยู่ก็คือ ตัณหา ความตระหนี่ ตีเหยี่ยว และความเห็นแก่ตัวของปัจเจกชน

คำสอนของพวกโสเฟิสต์เป็นเพียงการถ่ายทอดแนวโน้มของการปฏิบัติในสมัยนั้นลงมาเป็นทฤษฎีเท่านั้น โสเฟิสต์เป็นคนรุ่นใหม่ในสมัยของตน และเป็นตัวแทนแห่งสมัยของตนด้วย คำสอนทางปรัชญาของพวกเขา เป็นเพียงภาพสะท้อนความรู้สึกที่ครอบงำชีวิตของประชาชนลงเป็นหลักการและเป็นแนวทางแห่งชีวิตเท่านั้น

โสเฟิสต์คือใคร โสเฟิสต์คืออะไร ประการแรก ไม่ใช่สำนักของนักปรัชญา เราไม่อาจเอาพวกนี้ไปเปรียบเทียบกับพวกอีเลียดหรือพวกไพธาโกรเรียนได้ เพราะไม่มีระบบปรัชญาซึ่งจะเป็นสิ่งที่ทุกคนในกลุ่ม เชื่อถือกันอย่างสำนักปรัชญาทั้งหลาย ไม่มีพวกโสเฟิสต์คนไหนสร้างระบบความคิด มีแต่ความคิดหลวม ๆ อยู่บ้าง พวกนี้มีได้สังสรรค์กันเป็นการส่วนตัวอย่างสนิทชิดเชื้อ ดังเช่นสมาชิกของสำนักใด ๆ กระทำกัน พวกนี้เป็นชนชั้นที่มีอาชีพอย่างหนึ่งมากกว่าเป็นสำนัก และมีอยู่ทั่วประเทศกรีก ต่างก็เป็นคู่แข่งกันในอาชีพนี้ คือเป็นครูอาชีพโสเฟิสต์เกิดขึ้นเนื่องจากคนนิยมการศึกษา อันเป็นส่วนหนึ่งของแสงสว่างและความรู้ อันแท้จริง แต่การศึกษานั้น ความปรารถนาส่วนใหญ่ก็เพื่อเรื่องทางโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำเร็จทางการเมือง ชัยชนะของประชาธิปไตยกลับทำให้อาชีพทางการเมืองซึ่งแต่เดิมเคยถูกปิดตายอย่างสิ้นเชิง เปิดโอกาสให้กลุ่มชนจำนวนมากได้เข้ามาร่วม ใคร ๆ ก็มีโอกาตก้าวขึ้นไปสู่ตำแหน่งสูงสุดในรัฐได้ ถ้าเขามีความฉลาด มีสุนทรพจน์ดึงดูดจิตใจฝูงชนที่บัลลัง

มีการศึกษาอย่างเพียงพอ ดังนั้น การศึกษาจึงทำให้คนธรรมดาได้มีอาชีพการเมืองเจริญขึ้น และพวกโสเฟิสต์ได้ทำให้ประชาชนเกิดความใส่ใจในการศึกษา พวกนี้เดินทางจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง ส่งสอนวิชาการ ได้ศิษย์เป็นจำนวนมาก แล้วก็ทะเลาะโต้แย้งกัน เพราะพวกนี้คิดค่าป่วยการในการเรียนแพง พวกนี้เป็นพวกแรกในกรีกที่คิดค่าป่วยการในการสอนให้คนฉลาด ความจริงแล้วก็ไม่ได้เป็นเรื่องเสียหายอะไร แต่ไม่มีใครเคยทำกันมาก่อน เมธีกกรีกไม่เคยรับค่าป่วยการจากการให้ความรู้ เช่นโสกราตีส ไม่เคยรับค่าป่วยการใดๆ แต่ให้ความรู้แก่ทุกคนที่ต้องการ จึงเกิดขัดแย้งกับพวกโสเฟิสต์ในเรื่องนี้

ในทางวิชาการไม่ถือว่าพวกโสเฟิสต์เป็นนักปรัชญา ด้วยไม่ได้สนใจปัญหาปรัชญาเป็นพิเศษ วัตถุประสงค์ของพวกเขาคือออกไปในทางปฏิบัติ สอนวิชาที่เป็นความต้องการของคนทั่วไป โปรทาโกรัสมีชื่อเสียงในหมู่สานุศิษย์ของเขา ก็เพราะคำสอนเรื่องหลักแห่งความสำเร็จในการเป็นนักการเมือง หรือในฐานะเป็นพลเมือง กอร์เกียสสอนวิธีกล่าวสุนทรพจน์และการเมือง ไปรคิลีสสอนไวยากรณ์ และการประกอบรูปคำในภาษา ฮิปเปียสสอนประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์ และฟิสิกส์ พวกโสเฟิสต์ ไม่เคยพยายามแก้ปัญหาเรื่องต้นกำเนิดของธรรมชาติ หรือลักษณะของสิ่งแท้จริงสูงสุดเลย พวกโสเฟิสต์ได้รับสมญาว่าเป็นคณาจารย์ทางบ้านคุณธรรม และสมญานี้ก็ถูกต้อง เพราะคำว่าคุณธรรมในที่นี้เป็นความหมายที่เข้าใจกันตามความรู้สึกของชาวกรีก ซึ่งไม่ได้จำกัดวงอยู่ในแง่ศีลธรรมเพียงอย่างเดียว สำหรับพวกกรีกคุณธรรมหมายถึงความสามารถของบุคคลในด้านความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ในรัฐ เหมือนกับคุณธรรมของนายช่างอยู่ที่เข้าใจเครื่องจักร คุณธรรมของแพทย์อยู่ที่รักษาคณไข้ไข้ของคน ผี๊กม้าอยู่ที่ความสามารถในการผี๊กม้า พวกโสเฟิสต์ผี๊กหัดคนให้มีคุณธรรมในแง่นี้ คือทำให้พลเมืองเป็นผู้ได้รับความสำเร็จและเป็นสมาชิกของรัฐ

อาชีพของชาวกรีกผู้สามารถในขณะนั้นก็คือการเมือง ซึ่งความตั้งใจอยู่ที่ตำแหน่งอันสูงส่งในรัฐ และสำหรับอาชีพอื่น สิ่งที่เป็นเหนือสิ่งอื่นใดก็คือการพูดที่มีอำนาจ หรือถ้าถึงขั้นนั้นไม่ได้ อย่างน้อยที่สุดก็ต้องเป็นการพูดที่เตรียมพร้อม สามารถโต้แย้งได้ในทุกเรื่องที่เกิดขึ้น ถ้าไม่ได้ด้วยเหตุผล ก็ต้องใช้ไหวพริบอันรวดเร็ว ดังนั้น พวกโสเฟิสต์จึงมุ่งมั่นสอนวิชาเกี่ยวกับการพูดเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็เป็นสิ่งดี โสเฟิสต์เป็นพวกแรกที่สนใจวาทศิลป์ และเรียกได้ว่าเป็นผู้ก่อตั้งวิชาสาขานี้ขึ้นทีเดียว แต่วาทศิลป์ของพวกเขาระเคียดไปในทางเลวมากกว่า และต่อมาก็ได้ใช้ไปในทางเลวอย่างเดียวกัน จุดหมายของนักการเมืองหนุ่มที่พวกเขาผี๊ก ไม่ใช่เพื่อค้นหาความจริง แต่เพื่อชักจูงคนกลุ่มใหญ่ให้เชื่อตามที่ตนต้องการเพียงอย่างเดียว พวกโสเฟิสต์ก็เหมือนทนายความที่ไม่ได้ไข้ไข้กับความเป็นจริงของเรื่อง แต่หาข้อโต้แย้งในทุกๆ เรื่องและพิสูจน์ข้อความทุกๆ ข้อ พวกเขาคุยเชื่องในความสามารถที่ทำให้สิ่งที่เลวกลายเป็นสิ่งที่มีเหตุผลดี พูดให้คำเป็นชาวได้ โสเฟิสต์บางคน เช่นกอร์เกียส ถึงกับบอกว่าการตอบคำถามในวิชาใดไม่จำเป็นต้องมีความรู้ในวิชานั้น และกอร์เกียสกล่าวตอบปัญหาอย่าง

โจ่งแจ่งทันควันในทุก ๆ เรื่องโดยไม่ต้องพิจารณาอะไร เพียงแต่ใช้วิธีเถียงออกนอกประเด็น และใช้วิธีเล่นคำเอาชนะเท่านั้น ดังนั้นจึงมีคำว่า “แบบพวกโสเฟิสต์” ในที่นี้โสเฟิสต์หมายถึงว่า พยายามทำให้ยุ่ง วางกับดัก และทำให้ฝ่ายตรงข้ามสับสน ถ้าวิธีเหล่านี้ไม่เป็นผล ก็มีการ ใช้เสียงอะอะเข้าช่วยอีกด้วย ทั้งยังทำให้งงด้วยวิธีเปรียบเทียบอันแปลกประหลาดและแพรว-พราวด้วยภาพพจน์ที่ผิดธรรมชาติ โดยใช้คำคม และคำพูดที่ขัดกับความรู้สึกของคนทั่วไป โดยทำให้เห็นว่าฉลาดกว่า และคิดว่าจะเอาความจริงมาพูด คนหนุ่ม ๆ มักจะงงด้วยข้อคิด คำคมอันชาญฉลาดเหล่านี้ แต่เมื่ออายุมากขึ้น ก็จะเลิกสนใจกับเรื่องเหล่านี้ หันไปสนใจ แต่เนื้อหาและความจริงของสิ่งที่พูด เด็กหนุ่มชาวกรีกชอบคำพูดอันคมคาย และนี่เองเป็น เครื่องอธิบายว่าทำไมเขาจึงมีความอดทนแม้กับความบดขบของพวกโสเฟิสต์ คำถามที่ว่าชาย คนหนึ่งเลิกตีภรรยาของเขาแล้วหรือยัง ก็เป็นอุปมาในการพูดแบบหนึ่งในอีกหลาย ๆ แบบของ พวกโสเฟิสต์ ในด้านวิธีการพูดก็ยิ่งหนักไปกว่านี้

โสเฟิสต์ที่รู้จักกันคนแรก คือ โปรทาโกรัส เกิดที่อับเดรา ประมาณ ๔๘๐ ปี ก่อน คริสต์กาล เขาท่องเที่ยวเรื่อยไปในประเทศกรีซ และตั้งรกรากอยู่ที่กรุงอะเธนส์ช่วงระยะหนึ่ง ที่ กรุงอะเธนส์เขาถูกกล่าวโทษว่าขาดความเคารพในเทพเจ้า และเป็นพวกมิชฌาทธิ ทั้งนี้ก็เนื่อง มาจากหนังสือที่เขาเขียนเกี่ยวกับเทพเจ้าเล่มหนึ่ง ซึ่งเริ่มต้นว่า “สำหรับพวกเทพเจ้า ข้าพเจ้า ไม่อาจกล่าวได้ว่ามีหรือไม่มี” หนังสือเล่มนี้ถูกเผาในที่ชุมนุมชน และโปรทาโกรัสก็ต้อง เติลคออกจากอะเธนส์หนีไปซิซิลี แต่ไปจมน้ำตายระหว่างทาง เมื่อประมาณ ๔๑๐ ปี ก่อน คริสต์กาล

โปรทาโกรัสเป็นเจ้าของคำกล่าวอันมีชื่อเสียงที่ว่า “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” เป็นเครื่องวัดว่าอะไรเป็นอะไร และอะไรไม่เป็นอะไร ถ้าจะว่าไป คำกล่าวนี้เป็นที่รวม คำสอนของโปรทาโกรัสทั้งหมด และที่จริงก็รวมความคิดของพวกโสเฟิสต์ทั้งหมดไว้ด้วย ดังนั้น เราจึงควรทำความเข้าใจให้แน่นอนเสียก่อนว่า หมายความว่าอย่างไรแน่ ปรัชญาเมธี กรีกสมัยแรก ๆ ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดแจ้งระหว่างผัสสะและเหตุผล และเชื่อว่าความจริงจะพบได้ก็ด้วยเหตุผล ไม่ใช่ด้วยผัสสะ พวกอัสเตียเป็นพวกแรกที่เน้นความแตก ต่างนี้โดยกล่าวว่า สิ่งแท้จริงสูงสุดของสิ่งทั้งหลายเป็นสัจอันบริสุทธิ์ ซึ่งรู้จักได้ด้วยเหตุผล เท่านั้น ผัสสะลวงตาเราด้วยการแปรสภาพ เสร้าโคลตุสก็ยืนยันเช่นเดียวกันว่าสิ่งแท้จริง ซึ่งเป็นกฎของการแปรสภาพนั้น รู้ได้ด้วยความคิด อายตนะภายนอกหลงให้เราเห็นว่สิ่งต่าง ๆ มีความเที่ยงแท้ แม้แต่เดโมคริตุสก็ถือว่า สัจที่แท้จริงก็คือปรมาณู อันเป็นสสารที่เล็กที่สุด จนไม่อาจรู้จักได้ด้วยอายตนะภายนอก เหตุผลเท่านั้นที่ล่วงรู้ภาวะของปรมาณู คำสอนของ โปรทาโกรัสปฏิเสธและไม่ลงรอยกับข้อความเหล่านี้ หากเราเข้าใจเรื่องนี้ดี ก่อนอื่นเราต้องเข้าใจว่า เหตุผลเป็นธาตุสากล และผัสสะเป็นธาตุเฉพาะในตัวมนุษย์ เหตุผลติดต่อกับ ผัสสะติด-ต่อกับไม่ได้ ความรู้สึกและอารมณ์ของข้าพเจ้าเป็นสิ่งที่มิอยู่ในตัวข้าพเจ้า คนอื่นไม่อาจรู้ได้ เช่น

ไม่มีใครสามารถส่งความรู้สึกของเรามีสีแสดต่อไปสู่คนตาบอดสีที่ยังไม่เคยเห็นสีเลยได้ แต่เหตุผลอาจส่งต่อไปสู่สิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผลได้ คราวนี้สมมติว่า มีปัญหาเกิดขึ้นว่ามุมที่ฐานของสามเหลี่ยมหน้าจั่วเท่ากันหรือไม่ เราอาจเข้าถึงปัญหาได้สองทางด้วยกัน อาจอาศัยผัสสะหรือไม้ก็เหตุผล ถ้าเราอาศัยผัสสะ คนๆ หนึ่งอาจก้าวออกมาข้างหน้า และบอกว่าในสายตาของเขามุมทั้งสองคู่เท่ากัน อีกคนหนึ่งอาจบอกว่า มุมหนึ่งใหญ่กว่าอีกมุมหนึ่ง ฯลฯ แต่ถ้าเราอาศัยเหตุผลตั้งที่ยุคลิคลใช้ ก็อาจพิสูจน์ได้ว่ามุมทั้งสองเท่ากัน และไม่มีที่เหลือสำหรับความรู้สึกส่วนตัว เพราะเหตุผลเป็นกฎสากล ตายตัว และผูกพันกับมนุษย์ทุกคน ความรู้สึกของข้าพเจ้าเป็นของเฉพาะตัว และเป็นของส่วนตัวสำหรับข้าพเจ้า ผูกพันกับข้าพเจ้าไม่ผูกพันกับคนอื่น ความรู้สึกของข้าพเจ้าเกี่ยวกับสามเหลี่ยมไม่ใช่กฎสำหรับใคร นอกจากตัวข้าพเจ้าเอง แต่เหตุผลนั้น ข้าพเจ้ามีส่วนร่วมอยู่กับสิ่งที่มีชีวิตที่มีเหตุผลอื่น ๆ ไม่ได้เป็นกฎของข้าพเจ้าเท่านั้น แต่สำหรับทุกคน เหตุผลเป็นอันหนึ่งอันเดียวทั้งในตัวข้าพเจ้าและในคนอื่น ๆ ดังนั้น เหตุผลจึงเป็นสากลภาพ ความรู้สึกเป็นปัจเจกภาพ โปรทากอรัสปฏิเสธความแตกต่างนี้ในทางปฏิบัติ เขากล่าวว่ามนุษย์เป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวง คำว่ามนุษย์เขาไม่ได้หมายถึงมนุษย์โดยส่วนรวม แต่หมายถึงปัจเจกบุคคล และที่ว่าเป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวงก็หมายความว่า เป็นมาตรฐานของความจริงทุกสิ่ง แต่ละคนเป็นมาตรฐานของสิ่งที่ เป็นจริงต่อตัวเขา ไม่มีความจริงอื่นใดนอกเหนือไปจากความรู้สึกและสิ่งที่ประทับใจของแต่ละคน สิ่งที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นจริง ย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า สิ่งที่ท่านรู้สึกว่าเป็นจริง ย่อมเป็นจริงสำหรับท่าน

ตามธรรมดาเราแยกความแตกต่างระหว่างความรู้สึกกับความจริงแบบปรนัย อัตนัย และปรนัยเป็นคำที่มีอยู่เรื่อย ๆ ตลอดสมัยประวัติศาสตร์ คราวนี้เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าใช้และอธิบายคำดังกล่าว การคิดทุกครั้ง จำต้องมีคำสองคำนี้ ขณะนี้ข้าพเจ้ากำลังมองโต๊ะตัวนี้ และคิดถึงโต๊ะตัวนี้ มีข้าพเจ้าซึ่งคิด และโต๊ะซึ่งข้าพเจ้าคิดถึง ข้าพเจ้าเป็นจิตที่คิดและโต๊ะเป็นสิ่งที่ถูกคิด โดยทั่วไป จิตก็คือสิ่งที่คิดและสสารก็คือสิ่งที่ถูกคิด อัตนัยก็คือสิ่งที่ เป็นของจิต และปรนัยก็คือสิ่งที่ เป็นของสสาร ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างความเข้าใจแบบอัตนัยกับความจริงแบบปรนัย ก็มีความหมายแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้ามีความเข้าใจว่าโลกแบน แต่ความจริงแบบปรนัยคือโลกกลม ขณะที่เดินผ่านทะเลทรายข้าพเจ้าเห็นภาพลวงตา และคิดว่ามีน้ำอยู่เบื้องหน้า นั่นเป็นความรู้สึกทางอัตนัย แต่ความจริงแบบปรนัยก็คือ ไม่มีอะไรเลย นอกจากทราย ความจริง ปรนัย คือสิ่งที่มิภาวะของตนเอง เป็นอิสระจากข้าพเจ้า ไม่สำคัญว่าข้าพเจ้าจะคิดอะไรหรือท่านจะคิดอะไร ข้าพเจ้าต้องการอะไรหรือท่านต้องการอะไร ความจริงก็ยังคงเป็นอยู่เป็นอยู่ เราต้องทำตัวให้เข้ากับความจริง ความจริงจะไม่ทำตัวเองให้เข้ากับ ความเอนเอียง ความปรารถนา ความรู้สึกส่วนตัวของเรา คำสอนของโปรทากอรัส ในทางปฏิบัติเป็นการปฏิเสธเรื่องนี้ หมายความว่าไม่มีความจริงแบบปรนัย ไม่มีความจริงที่เป็นอิสระจากจิตที่เป็นปัจเจกภาพ อะไรก็ตามที่ปัจเจกบุคคลใดรู้สึกว่าเป็นจริง ย่อมเป็นจริง

สำหรับปัจเจกบุคคลนั้น ดังนั้น ความจริงจึงเป็นสิ่งที่เหมือนกับความรู้สึกและความเข้าใจแบบ
อัตนัย

ในการปฏิเสธความแตกต่างระหว่างความจริงแบบปรนัยกับความรู้สึก ก็เหมือนกับ
การปฏิเสธความแตกต่างระหว่างเหตุผลและผัสสะ ตามผัสสะของเรา โลกเป็นสิ่งที่แบน เรา
เห็นอยู่กับตาว่าโลกแบน แต่ด้วยเหตุผลเท่านั้น ที่ข้าพเจ้ารู้ความจริงแบบปรนัยว่าโลกกลม
ดังนั้น เหตุผลเท่านั้นที่เป็นมาตรฐานของความจริงแบบปรนัย ถ้าทำนปฏิเสธส่วนที่เป็นเหตุผล
ท่านจะถูกทอดทิ้งให้เป็นเหยื่อของความรู้สึกส่วนตัว ซึ่งแตกต่างกันไป ความรู้สึกซึ่งมา
จากผัสสะ แตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล คนหนึ่งเห็นสิ่งหนึ่งอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่ง
เห็นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ถ้าสิ่งที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นจริง เป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า และ
สิ่งที่ท่านรู้สึกว่าเป็นจริง เป็นจริงสำหรับท่าน เมื่อความรู้สึกของเราต่างกัน ไปเช่นนั้นก็
แสดงว่าข้อสังเกตทั้งสองข้อที่ขัดแย้งกันต้องเป็นจริงทั้งคู่ ไบรททอรัสเข้าใจเรื่องนี้เป็นอย่างดี
แจ่มแจ้ง และไม่ได้ล้มเลิกข้อสรุปนั้น เขาสอนว่าความเห็นทุกเรื่องเป็นจริง ไม่มีอะไร
คลาดเคลื่อน เมื่อมีข้อเสนอด้านนี้ ก็ย่อมมีการเอาข้อเสนอที่ตรงกันข้ามมาขัดแย้งได้เสมอ และ
ข้อโต้แย้งนั้น ดีเท่าข้อเสนอเดิม เป็นจริงเท่าข้อเสนอเดิม ที่จริงแล้วการทำอย่างนี้ก็ทำให้
ความแตกต่างระหว่างความจริงและความเท็จหมดความหมาย การพูดว่า “ความเห็น” ทุกเรื่อง
เป็นจริง และทุกเรื่องเท็จก็ไม่มีอะไรต่างกัน คำว่าจริงและเท็จในแง่หนึ่งจึงไร้ความหมาย การ
กล่าวว่าอะไรก็ตามที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นจริง ก็เป็นจริง สำหรับข้าพเจ้านั้น มีความหมายเพียงว่า
สิ่งที่ข้าพเจ้ารู้สึกก็คือสิ่งที่ข้าพเจ้ารู้สึก และการเรียกสิ่งนี้ว่าเป็นความจริงสำหรับข้าพเจ้าก็ไม่ได้
มีความหมายอะไรเพิ่มขึ้นเลย

ไบรททอรัสเชื่อเช่นนั้นก็เพราะเขาสังเกตเห็นว่าสสารเดียวกัน ปรากฏต่ออวัยวะรับ
สัมผัสของคนแต่ละคนไม่เหมือนกัน และแม้แต่ที่ปรากฏต่อคนๆ เดียวกันในเวลาที่ต่างกันก็ยัง
ไม่เหมือนกัน ถ้าความรู้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกเหล่านี้ ความจริงเกี่ยวกับสสารย่อมไม่อาจ
กำหนดแน่นอนได้ เขายังได้รับอิทธิพลคำสอนของเฮราโคลตุสด้วย เฮราโคลตุสสอนว่า สิ่ง
ถาวรทั้งปวงเป็นมายา ทุกสิ่งย่อมอุบัติขึ้นใหม่ตลอดเวลา ทุกสิ่งย่อมไหลไป สิ่งที่เป็นอยู่ใน
ขณะนี้ในขณะต่อไปย่อมไม่เป็น แม้แต่ในขณะหนึ่งขณะเดียวกัน เฮราโคลตุสเชื่อว่าสิ่งหนึ่ง
ย่อมเป็นและไม่เป็น ถ้าเป็นจริงตามที่เรารู้ว่าเป็น ก็ย่อมเป็นจริงได้เท่าๆ กับที่เราพูดว่า
ไม่เป็น เรื่องนี้มีอิทธิพลต่อคำสอนของไบรททอรัส

ปรัชญาสำนักไบรททอรัสจึงประกาศว่าความรู้เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีสสารที่เป็น
จริงก็ไม่อาจมีความรู้เกี่ยวกับสสารได้ จุดเด่นของออร์เกียสอยู่ที่เรื่องความเป็นไปไม่ได้ของ
ความรู้ ชื่อหนังสือของเขามีลักษณะเป็นคำคมตามแบบฉบับของโสฟิสต์ ว่า “ธรรมชาติหรือ
ภาวะ” ในหนังสือเล่มนี้ เขาพยายามพิสูจน์ข้อความสามข้อ คือ ๑) ไม่มีสิ่งใดมีภาวะ

๒) ถ้ามีสิ่งใดที่มีภาวะก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้จักได้ ๓) ถ้าสิ่งใดรู้จักได้ ความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้น ก็ไม่อาจเผยแพร่ได้

ข้อพิสูจนข้อเสนอนี้หนึ่ง “ไม่มีสิ่งใดมีภาวะ” กอร์เกียสอาศัยปรัชญาสำนักอีเลีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งของเซโน เซโนสอนว่าในความหลายหลากและการเคลื่อนไหวทั้งหมด คือในภาวะทั้งหมดมีข้อขัดแย้งกันอยู่อย่างชนิดเข้ากันไม่ได้ เซโนไม่ได้เป็นพวกวิมิตีวาท เขาไม่ได้หาความขัดแย้งในสิ่งทั้งหลายเฉย ๆ แต่หาเพื่อสนับสนุนคำสอนของพาร์มินิดีสที่ว่า สัตว์เท่านั้นที่เป็นจริง ส่วนการแปรสภาพไม่เป็นจริง เซโนจึงนับเป็นผู้สร้างด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงนักคิดผู้ทำลาย แต่เห็นได้ชัดว่าเพียงการกล่าวอ้างถึงคำานปฏิเสทในปรัชญา เขาก็สามารถยกสิ่งตรงกันข้ามมาใช้เป็นอาวุธที่มีอำนาจในทางวิมิตีวาท และเป็นวิมิตีวาทอย่างรุนแรง กอร์เกียสเอาวิธีพูดของเซโนมาใช้ในทำนองนี้ว่า เพราะเหตุที่ภาวะทั้งปวงเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันในตัวเอง ก็แสดงว่าไม่มีสิ่งใดมีภาวะ นอกจากนี้เขายังใช้ข้อโต้แย้งอันลือชื่อของพาร์มินิดีสเกี่ยวกับเรื่องต้นกำเนิดของสัตว์อีกด้วย กอร์เกียสกล่าวว่า ถ้าสิ่งใดเป็นจริงต้องมีต้นกำเนิด ความเป็นสัตย์ต้องเกิดจากสัตย์ด้วยกัน หรือไม่ก็เกิดจากอสัตย์ ถ้าเกิดจากสัตย์ ย่อมแสดงว่าไม่มีต้นกำเนิด ถ้าเกิดจากอสัตย์ก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะสิ่งที่เป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดย่อมมาจากสิ่งที่ไม่เป็นอะไรเลยไม่ได้ ดังนั้น ไม่มีสิ่งใดมีภาวะ

ข้อเสนอนี้สองของกอร์เกียสมีว่า ถ้ามีสิ่งใดที่มีภาวะ ก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้จักได้ ข้อนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งแนวโน้มของพวกโสเฟิสต์ที่ถือว่า ความรู้มีค่าเท่ากับผัสสะ ไม่สนใจในด้านเหตุผล เพราะเหตุที่ความรู้สึกจากผัสสะของแต่ละคนต่างกัน และแม้ในคน ๆ เดียวกันก็ยังไม่ต่างกัน สสารจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้จักได้

ข้อเสนอนี้สามก็อาศัยเรื่องความรู้กับความรู้สึก โดยถือว่ามัลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน เพราะความรู้สึกเป็นสิ่งที่ติดต่อกันสัมพันธ์กันไม่ได้ ดังนั้น ความรู้จึงเป็นสิ่งที่ติดต่อกันสัมพันธ์กันไม่ได้ด้วย

พวกโสเฟิสต์รุ่นต่อ ๆ มาก้าวหน้าไปมากกว่าโปรทาโกรัสและกอร์เกียส งานของเขาเหล่านี้ก็คือ ประยุกต์คำสอนของโปรทาโกรัสไปในทางการเมืองและศีลธรรม โดยเริ่มว่าหากว่าไม่มีความจริงอย่างปรนัย และถ้าสิ่งที่ใครรู้สึกว่าเป็นจริง ก็เป็นจริงสำหรับคนนั้นแล้วหลักศีลธรรมที่แท้จริงย่อมไม่มี แต่ว่า ถ้าจะมีสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมจรรยา สิ่งนั้นก็ย่อมต้องเป็นกฎที่ใช้ได้กับทุกคน ไม่ใช่ใช้กับคนบางคน ต้องเป็นกฎที่สมเหตุสมผล และผูกพันอยู่กับทุกคน กฎนี้จึงต้องขึ้นอยู่กับสิ่งสากลในตัวคนคือเหตุผล ถ้ากฎนี้ตั้งขึ้นจากอารมณ์และความรู้สึก ก็เป็นการตั้งอยู่บนพื้นทรายนิ่ม ๆ และลื่นไถลได้ง่าย ความรู้สึกและอารมณ์ของข้าพเจ้าไม่ได้ผูกพันอยู่กับใคร นอกจากตัวเอง ฉะนั้นกฎที่สมเหตุสมผลและเป็นสากล ย่อมไม่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกและอารมณ์ กระนั้นก็ตาม พวกโสเฟิสต์ก็ยังถือว่าศีลธรรมกับความรู้สึกของแต่ละบุคคลเหมือนกัน สิ่งที่ข้าพเจ้าคิดว่าถูก ก็เป็นสิ่งที่ถูกสำหรับข้าพเจ้า สิ่งที่ท่านคิดว่าถูก

ก็ถูกสำหรับท่าน ความต้องการของคนเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผล เมื่อเลือกทำสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นสิ่งที่ถูกสำหรับคน ๆ นั้น ผู้ที่เขียนข้อสรุปเหล่านี้คือ โพลัส ธร่าซีมาคัส และไครติอัส

ถ้าหากว่าความถูกต้องอย่างปรนัย ไม่มีอยู่จริงเช่นนั้นแล้ว กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่ได้ตั้งขึ้นจากสิ่งอื่นใด นอกเสียจากอำนาจ จากชนบทรรมนิยมประเพณี เรามักพูดกันถึงกฎหมายที่ยุติธรรม กฎหมายที่ดี ที่พูดเช่นนี้ก็หมายความว่า มาตรฐานของความดีและความยุติธรรมต้องมีอยู่จริง ๆ ซึ่งเราสามารถเอากฎหมายมาเปรียบเทียบกับมาตรฐานนั้นได้ว่าเข้ากันได้หรือไม่ พวกโสเฟิสต์ซึ่งปฏิเสธมาตรฐานเช่นนั้น ย่อมถือว่าการพูดถึงกฎหมายที่ดี และความยุติธรรมเป็นเรื่องเหลวไหล กฎหมายที่ดีและความยุติธรรมโดยตัวเองเป็นสิ่งที่ไม่มีเพราะสิ่งที่เรียกว่าความดีและความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ไม่มี หรือถ้าใช้คำพูดว่ายุติธรรมก็หมายถึงถูกต้องตามความเห็นของผู้ที่แข็งแรงกว่าหรือของคนส่วนใหญ่ โพลัสและธร่าซีมาคัสจึงได้ให้ข้อสรุปว่า กฎหมายบ้านเมืองเป็นเครื่องมือที่คนอ่อนแอซึ่งฉลาดแกมโกง ใช้เป็นยุทธวิธีในการบังคับควบคุมคนที่แข็งแรง และปล้นเอาความแข็งแรงซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาตามธรรมชาติไป กฎแห่งกำลังเท่านั้นที่เป็นกฎธรรมชาติ ดังนั้น ถ้าใครมีอำนาจมากพอที่จะต่อต้านกฎหมายได้โดยไม่ต้องรับโทษ เขาก็มีสิทธิ์เต็มที่จะทำเช่นนั้น พวกโสเฟิสต์จึงเป็นพวกแรก แต่ไม่ใช่พวกสุดท้าย ที่สอนลัทธิว่าอำนาจเป็นสิ่งที่ถูก และโดยวิธีเดียวกันนั้น ไครติอัสได้อธิบายว่า ความเชื่อถือเทพเจ้าโดยทั่วไปนั้นเป็นสิ่งที่พวกนักการเมืองเจ้าเล่ห์บางคนสร้างขึ้นเพื่อควบคุมกลุ่มชนให้เกรงกลัว

เป็นที่เห็นได้ชัดว่า แนวโน้มแห่งคำสอนของพวกโสเฟิสต์ทั้งหมด เป็นไปในทางบ่อนทำลาย และต่อต้านสังคม บ่อนทำลายศาสนา ศีลธรรม รากฐานของรัฐ และสถาบันทั้งหลาย เราอาจเห็นได้ว่าตามความเป็นจริงแล้ว คำสอนของพวกโสเฟิสต์เป็นการนำความคิดทางทฤษฎีมาใช้ในทางปฏิบัติ ผู้คนที่ปฏิบัติตามทฤษฎีของพวกโสเฟิสต์ และพวกโสเฟิสต์เจ้าของทฤษฎีได้ประณามและเหยียดหยามข้อจำกัดของกฎหมาย อำนาจหน้าที่ และประเพณี ไว้ภายใต้ธงเท้าโดยไม่เหลืออะไรไว้ นอกจากถือว่าปัจเจกชนเป็นเทพเจ้าในแง่ที่คิดถึงตัวเองเป็นใหญ่ และยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเองวิเศษ ความจริงถือได้ว่าเป็นสมัยแห่ง "aufklärung" ซึ่งหมายถึงความบรรลุ หรือความสว่างรุ่งเรือง สมัยของความสว่างดังกล่าว ดูเหมือนจะเกิดขึ้นอยู่เป็นครั้งคราวในประวัติศาสตร์ของความคิดและอารยธรรม ครั้งนี้เป็นครั้งแรก แต่ไม่ใช่ครั้งสุดท้าย ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติปรัชญา เป็นสมัยรุ่งเรืองของกรีก ซึ่งมีรูปลักษณะสำคัญ บางประการ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นกฎว่า สมัยรุ่งเรืองเป็นสมัยที่ต่อจากยุคแห่งความคิดสร้างสรรค์ ในตอนนั้น ความบรรลุแสงสว่างตามคติมากับสมัยพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และปรัชญา ซึ่งเริ่มจากเธเลสถึงอนักซาโกรัส ในสมัยสร้างสรรค์นั้นนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ต่างให้หลักการใหม่ ๆ ซึ่งคงจะเป็นที่นิยมของมวลชนในระยะนั้น ถ้าหากเขามีความคิดทางวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม แม้เพียงเล็กน้อย ความนิยมการศึกษาเป็นลักษณะของสมัยนั้น ความคิดใหม่ๆ ฝังใจประชาชนทำให้เกิดความคิด และทำลายคติดั้งเดิม ดังนั้น ความคิดจึงเริ่มต้นขึ้นด้วยลักษณะสร้างสรรค์

และเข้ามาอยู่ในหมู่ชน ต่อมาก็มีลักษณะไปในทางทำลาย ความคิดที่นิยมกันในสมัยรุ่งเรือง จึงปรากฏออกมาในรูปการปฏิเสธ วิมิตวาท และความไม่เชื่อถือเป็นการปฏิเสธในทางปฏิบัติ และผลแห่งการปฏิบัติ อำนาจ ธรรมเนียมและประเพณี ถูกทำลายไปบางส่วนหรือทั้งหมด และเพราะเหตุที่ อำนาจ ธรรมเนียม และชนบประเพณีเป็นตัวเชื่อมโครงสร้างทางสังคมไว้ การที่สิ่งเหล่านี้ถูกทำลาย จึงทำให้สังคมนั้นแตกแยกออกเป็นส่วนประกอบย่อย ๆ ในสมัยนี้ สิ่งที่ติดกันทั้งหมดจึงอยู่ที่ส่วนย่อย ความคิดก็กลายเป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว ลัทธิเอกัตวาท เป็นของเด่น ลักษณะอัตนัยที่เอียงสุดเป็นหลักของยุค ลักษณะเหล่านี้ปรากฏอยู่ในสมัย aufklärung ของกรีก ลัทธิโสเฟิสต์ที่ว่าความจริงคือสิ่งที่ข้าพเจ้าคิด ความดีคือสิ่งที่ข้าพเจ้าเลือก กระทำ เป็นการนำเอาหลักความยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ และหลักอัตนัยมาใช้อย่างเอียงสุด

สมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ในอังกฤษและในฝรั่งเศสก็เป็นสมัยรุ่งเรืองเช่นกัน และสมัยปัจจุบันของเรา ก็นับได้ว่าเพิ่งพ้นจากสมัยนั้นมา ยังมีลักษณะของ aufklärung เหลืออยู่มากมาย สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นสมัยวิมิตวาท และเป็นสมัยแห่งการทำลายสถาบัน ทั้งหมดที่มีอยู่ การแต่งงาน ครอบครัว รัฐ กฎหมาย ถูกวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางทำลายอย่างมาก แล้วระยะแห่งความคิดสร้างสรรค์ก็ตามมาติด ๆ นั่นคือพัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ในที่สุดก็ถึงสมัยแห่งปรัชญา โปรทาгорัส ซึ่งเรียกกันว่า เป็นการนำมาปฏิบัติให้ได้ผล ปฏิบัติวาทนั้น ถ้าไม่คิดถึงตัวของตัวเองเป็นใหญ่ ก็คิดถึงมนุษยชาติเป็นใหญ่ ไม่มีการคิดถึงความจริงอย่างปรนัย ซึ่งเป็นสิ่งที่คนจะต้องถือเป็นมาตรฐาน ตรงกันข้ามความจริงนั้นกลับขึ้นอยู่กับคนเป็นมาตรฐาน สิ่งใดถ้าเชื่อแล้วมีประโยชน์ หรือความเชื่อใด ๆ ก็ตาม ที่นำมาใช้ปฏิบัติได้ สิ่งนั้นจึงถือว่าเป็นจริง แต่ด้วยเหตุที่สิ่งที่ใช้ได้ในประเทศหนึ่งในสมัยหนึ่ง ในเวลาอื่น ที่อื่น เอาไปใช้ไม่ได้ สิ่งทีวั้นนี้ถือว่าไม่มีประโยชน์ ฟุ้งนี้ก็กลับไร้ค่า ไม่มีความจริงที่เป็นจริงโดยตัวเอง ไม่มีความจริงที่ไม่ขึ้นกับมนุษย์ ตอนนั้นไม่ได้กำหนดว่าความจริงขึ้นอยู่กับอารมณ์ของคนอย่างโปรทาгорัส แต่กำหนดว่าขึ้นอยู่กับความตกลงใจของคน ในทั้งสองกรณี ความจริงจึงไม่ใช่สิ่งสากลสำหรับทุกคน ปัญหาซึ่งเป็นรากฐานของความจริง และศีลธรรมเป็นเพียงเรื่องอัตนัย เฉพาะตัวบุคคลเป็นส่วนประกอบย่อยในตัวคน

เราต้องไม่ลืมคุณธรรมหลาย ๆ อย่างของพวกเขาโสเฟิสต์ โดยส่วนตัวแล้วพวกนี้มักเป็นคนน่านับถือ เราไม่เคยได้ยินเลยว่าใครตำหนิลักษณะของโปรทาгорัส และโปรติคัสก็เป็นบุคคลที่เลื่องชื่อทางด้านปัญญา และความซื่อสัตย์ต่อหลักการของเขา ยิ่งกว่านั้นพวกโสเฟิสต์ยังทำให้การศึกษาก้าวหน้าไปอย่างมาก โสเฟิสต์เป็นพวกแรกที่ทำให้มีความสนใจในด้านการศึกษาค่า ประโยค แนวการพูด การเขียน ศิลปการประพันธ์และจังหวะดนตรี เป็นผู้วางรากฐานวาทศิลป์ เผยแพร่การศึกษาและวัฒนธรรมในประเทศกรีกอย่างกว้างขวาง ได้ช่วยส่งเสริมความคิดทางจริยธรรม ซึ่งทำให้การสอนของโสกราตีสดำเนินไปได้ นอกจากนี้พวกโสเฟิสต์ยังได้ช่วยกระตุ้นความคิดให้เปลือได้ และอริสโตเติลเห็นแสงสว่างในค่านปรัชญา คุณ

ความดีของพวกเขาโสฬสก็คือได้นำ “สิทธิของฝ่ายบังคับ” มาให้รู้จักกันโดยทั่วไปเป็นครั้งแรก เพราะอย่างไรก็ตาม มีเหตุผลอยู่มากทีเดียวในข้อที่พวกโสฬสตีใจที่อำนาจ สถาบัน ขนบธรรมเนียมประเพณี และหลักเกณฑ์ที่ไม่มีข้อพิสูจน์ มนุษย์ซึ่งเป็นที่ที่มีปัญญา ไม่ควรถูกกดขี่ด้วยอำนาจ หลักเกณฑ์ที่ขาดเหตุผล และธรรมเนียม มนุษย์ไม่ควรถูกบังคับให้อยู่ในอำนาจของความเชื่อซึ่งมีต้นกำเนิดจากภายนอก ไม่มีใครมีสิทธิมาพูดกับข้าพเจ้าได้ว่า “ท่านจะต้องคิดอย่างนั้น” หรือ “ท่านจะต้องคิดอย่างนั้น” ข้าพเจ้าในฐานะเป็นสิ่งที่มีความรู้มีสิทธิจะใช้ปัญญาของข้าพเจ้าตัดสินสิ่งต่าง ๆ ด้วยตัวเอง ถ้าคน ๆ หนึ่งจะทำให้ข้าพเจ้าเชื่อ เขาต้องไม่ใช่กำลัง แต่ใช้เหตุผลแทน ในการทำเช่นนั้น เขาไม่ได้เอาความคิดเห็นของเขาจากภายนอกมาบังคับข้าพเจ้า เขากำลังดึงความคิดเห็นจากต้นกำเนิดภายในความคิดของข้าพเจ้า กำลังแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่า ความคิดเห็นของเขานั้น ถ้าข้าพเจ้าได้รู้จักจะเห็นว่า ความจริงแล้ว เป็นความคิดเห็นของข้าพเจ้าเอง ข้อผิดพลาดของพวกโสฬสก็คือ ในการยอมรับ สิทธิของฝ่ายบังคับนั้น พวกเขาลืม “สิทธิของฝ่ายใต้บังคับ” ไป เพราะมีความจริงที่อยู่อย่างเอกเทศ และเป็นจริงอย่างที่เป็นอยู่ ไม่ว่าข้าพเจ้าจะนึกถึงหรือไม่ ข้อผิดพลาดของพวกโสฬสก็คือ แม้จะเห็นอย่างถูกต้องว่า การที่ความจริงและศีลธรรมจะเป็นสิ่งตายตัวสำหรับข้าพเจ้าได้นั้น ต้องได้รับการยอมรับและพัฒนารากจากตัวข้าพเจ้าเอง ไม่ใช่ด้วยการบังคับจากภายนอก กระนั้นก็ตาม ก็ยังเน้นถึงแต่เพียงลักษณะเฉพาะของข้าพเจ้าเท่านั้น คือ ความรู้สึกและผัสสะ และถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของความจริงและศีลธรรม แทนที่จะเน้นถึงปัญญาอันเป็นส่วนที่เป็นสากลภาพของข้าพเจ้า ว่าเป็นบ่อเกิดของความจริงและความถูกต้อง “มนุษย์เป็นเครื่องวัดของสรรพสิ่ง” นั่นละเป็นเช่นนั้น แต่มนุษย์ย่อมหมายถึงมนุษย์ที่มีเหตุผล ไม่ใช่มนุษย์ที่เป็นเพียงกลุ่มก้อนของผัสสะ อันได้แก่ ความรู้สึกแบบอัตนัย แรงกระตุ้น อคติอันไร้เหตุผล ความยึดมั่นถือมั่นตามใจตน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงความผิดปกติ ข้อบกพร่อง ความหลอกลวงและตัวอย่างที่ดีในเรื่องหลักการถูกผิดแบบโสฬส พบได้ในลัทธิคริสเตียน นิกายโปรเตสแตนต์ และลัทธิประชาธิปไตยสมัยใหม่ กล่าวกันอยู่บ่อยๆ ว่า ลัทธิ นิกายโปรเตสแตนต์ถือการตัดสินใจด้วยตนเองเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งนับว่าเป็นเพียงความถูกต้องทางอัตนัย เป็นความถูกต้องของปัจเจกชน ในการแสดงเหตุผลของเขา แต่ถ้าจะตีความหมายในแง่ที่ว่า ปัจเจกชนมักจะตั้งกฎทางลัทธิศาสนาเอาตามอำเภอใจ และความคิดฝันของตนแล้ว เราก็จะมีแต่ลัทธิโปรเตสแตนต์ชนิดเลว หนึ่งประชาธิปไตยก็คือลัทธิโปรเตสแตนต์ทางการเมือง ความคิดแบบประชาธิปไตยเป็นผลจากการปฏิรูปทางศาสนาโปรเตสแตนต์โดยตรง หลักการของประชาธิปไตยก็คือ สิ่งที่มีเหตุผล ย่อมไม่ต้องเชื่อฟังกฎหมาย ถ้าเหตุผลของเขาไม่ยอมรับว่ากฎหมายนั้นถูกต้อง กฎหมายต้องมาจากเหตุผล ซึ่งเป็นสากลภาพในมนุษย์ ข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นเพียงปัจเจกชน ในฐานะที่เป็นตัวข้าพเจ้าอยู่นี้ ไม่มีสิทธิใด ๆ เลย ข้าพเจ้าจะมีสิทธิและสามารถอ้างสิทธิที่วางกฎสำหรับตัวเอง และคนอื่นๆ ได้ ก็ในฐานะที่เป็น

สิ่งที่มีเหตุผล มีสากลภาพซ่อนเร้นอยู่ภายใน และเป็นสมาชิกของประชุมแห่งเหตุผลเท่านั้น แต่ถ้านำเอาส่วนที่เป็นความเอาแต่ใจตนเองอันเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เอาความนึกฝัน และความคิดตามอำเภอใจมาเป็นกฎหมายแล้ว ประชาธิปไตยก็กลายเป็น อนาธิปไตย และลัทธิบอลเชวิค

ถ้าจะคิดว่าคำสอนของพวกโสเฟิสต์เป็นความคิดอันล้ำสมัย เป็นความคิดที่ตายแล้ว และล้าสมัยแล้ว เป็นสิ่งที่น่าสนใจ แต่ในหมู่นักประวัติศาสตร์ ไม่มีความสำคัญสำหรับพวกเราก็คงต้องนับว่าเป็นความคิดที่ผิดอย่างใหญ่หลวง เพราะตรงข้าม ความคิดแบบใหม่โดยทั่วไป ก็มีร่องรอยความคิดและแนวโน้มแบบโสเฟิสต์ มักจะกล่าวกันว่า คนเราควรมีความเชื่อที่มั่นคง และบางคนยังไปไกลถึงกับกล่าวว่า คนอื่นเชื่ออะไร ไม่สำคัญ ขอให้เขาเชื่ออย่างมั่นคง แข็งแรงก็พอแล้ว เป็นความจริงที่ว่า คนที่มีความเชื่ออย่างมั่นคง น่าสนใจกว่าคนที่ไม่มีความคิดเห็นอะไรเลย เพราะอย่างน้อยคนประเภทแรกก็เป็นคนที่มีอำนาจในโลก ส่วนประเภทหลังขาดบุคลิกและไม่มีอำนาจ แต่การเน้นอย่างจำกัดอยู่แต่ในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเท่านั้นก็ต้องนับว่าผิด การทดสอบขั้นสุดท้ายจึงต้องดูว่าความเชื่อของคน ๆ นั้น ผิดหรือถูก จะต้องมีความตรรกฐานความจริงที่เป็นปรนัย การหลงลืมสิ่งนี้เสีย การพูดถึงแต่เพียงความคิดเห็นที่มั่นคงว่าเป็นคุณความดีในตัวเอง ก็คือการเดินทางผิดของพวกโสเฟิสต์

ถ้ากล่าวสามัญอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ทุกคนมีสิทธิในความคิดเห็นของเขาเอง เรื่องนี้จริงทีเดียว และก็เพียงแต่แสดงถึงสิทธิของผู้คิดในอันที่จะใช้เหตุผลของเขาเอง แต่บางครั้งก็มีการตีความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง เช่นคน ๆ หนึ่งถือความคิดเห็นที่ไร้เหตุผลและเมื่ออาวุธของเขาถูกริบ เมื่อถูกไล่ออกจากตำแหน่งที่เขาครองอยู่อันเป็นวิธีบังคับให้เขายอมรับผิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คนเช่นนั้น บางครั้งก็จะเลี่ยงไปอาศัยคำกล่าวที่ว่า เขามีสิทธิในความคิดเห็นของเขาเอง ท่านจะเถียงอย่างไรก็เชิญ แต่ต้องไม่ปล่อยให้มีการอ้างเช่นนั้น ไม่มีใครมีสิทธิในความเห็นที่ผิด ความถูกต้องในความเห็นที่ผิดย่อมไม่อาจมีได้ ท่านไม่มีสิทธิในความคิดเห็น นอกจากจะตั้งบนรากฐานแห่งเหตุผล ซึ่งเป็นสิ่งสากลในมนุษย์ทุกคน ท่านไม่อาจอ้างสิทธินี้โดยอาศัยความรู้สึกแบบอัตนัยและตามอำเภอใจอันไร้เหตุผล การทำเช่นนั้นเป็นข้อผิดพลาดของพวกโสเฟิสต์

แนวความคิดแบบวิตรรกภาพ สมัยใหม่ ชนิดต้น ๆ ก็มีแนวแบบเดียวกับโสเฟิสต์ คือชี้ให้เห็นว่าความคิดทางศีลธรรมนั้น แตกต่างกันไปอย่างมากในประเทศต่าง ๆ และในจุดที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น ในญี่ปุ่นยินยอมให้มีการค้าประเวณี ในอียิปต์โบราณ การสมรสระหว่างบุคคลในสายโลหิตเดียวกันก็ไม่ถูกประณาม แต่เราจำเป็นต้องทราบข้อเท็จจริงเหล่านี้ และใช้เป็นเครื่องเตือนความใจแคบอย่างไรเหตุผลของเราในเรื่องศีลธรรม บางคนถึงเอาข้อสรุปออกมาจากข้อเท็จจริงเหล่านี้ว่า ไม่มีกฎหมายศีลธรรมที่เป็นจริงอย่างปรนัย และตายตัวเป็นสากล ข้อสรุปนี้ไม่ได้มาจากหลักเบื้องต้นและเป็นข้อสรุปที่ผิด ความคิดเห็นของคนไม่ได้

แตกต่างกันแต่เพียงปัญหาศีลธรรมเท่านั้น ทุก ๆ เรื่องภายใต้ดวงอาทิตย์นี้แตกต่างกันทั้งสิ้น มนุษย์เมื่อสองสามร้อยปีก่อนนี้เชื่อว่าโลกแบน แต่ปัจจุบันเชื่อว่าโลกกลม ซึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าตามความเป็นจริงแล้วโลกไม่มีรูปร่างอะไรเลย หรือไม่มีความจริงอย่างปรนัยในเรื่องนั้น และไม่ใช่ว่าเพราะเหตุที่ความคิดเห็นของมนุษย์แตกต่างกันไปตามยุคต่าง ๆ และประเทศต่าง ๆ ในเรื่องที่ว่ากฎศีลธรรมที่แท้จริงคืออะไร จะทำให้สรุปได้ว่า ไม่มีกฎศีลธรรมที่เป็นแบบปรนัย

เราจะเอาเรื่องเกี่ยวกับความสำคัญของการพัฒนาบุคลิกภาพของคนมาเป็นตัวอย่างสุดท้าย กล่าวกันว่ามนุษย์ควรเป็นตัวของตัวเอง และการแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง ต้องเป็นความคิดที่มาก่อนอื่น คราวนี้ก็ย่อมเป็นการดีที่จะเป็นตัวของตัวเองในแง่ที่ว่า เป็นการหน้าไหว้หลังหลอกในการที่จะแสวงเป็นสิ่งที่ดีไม่ได้เป็น ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นจริงอย่างไม่ต้องสงสัยเลยว่า แต่ละคนมีพรสวรรค์พิเศษบางอย่าง ที่เขาควรพัฒนา เพื่อทุกคนจะได้ทำประโยชน์ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน เพื่อความมั่งคั่งทางด้านวัตถุ และด้านจิตใจ ของโลกให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่อุดมคติเรื่องความเป็นตัวของตัวเองนี้ มักจะนำไปสู่พัฒนาการผิด ๆ อย่างที่เราเห็นในด้านศิลปะและการศึกษา บุคคลที่มีเนื้อแท้เป็นคนชั่วร้ายเช่น ออสก้า ไวลด์ บ็องกันท์นักการทางศิลปะของเขา โดยยื่นหยัดที่จะแสดงบุคลิกของเขาให้เห็นว่า ศิลปะมิใช่สิ่งอื่นใด นอกจากเป็นการแสดงตัวของบุคคล และไม่ขึ้นอยู่กับมาตรฐานใด ๆ นอกจากความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปิน นักเขียนทางด้านการศึกษาบางคน เช่น เบอร์นาร์ด ชอว์ ผู้ซึ่งมีความคิดหลายอย่างเหมือนกับพวกโสเฟิสต์ บอกเราว่า ความพยายามที่จะสร้างนิสัยของเด็กด้วยระเบียบวินัย เป็นการกระทำบาปต่อบุคลิกของเด็ก และเด็กควรได้รับอนุญาตให้พัฒนาบุคลิกภาพของตนตามทางของตนเอง โดยไม่ถูกขัดขวาง แต่เพื่อให้ได้แย้งทฤษฎีนี้ เราต้องคำนึงว่า การเพาะนิสัยความเป็นตัวของตัวเองโดยถือเอาการเพาะนิสัยเช่นนั้นเป็นจุดหมายในตัวเอง และการยึดมั่นอย่างจริงจังในเรื่องนี้ เป็นความคิดที่ผิด การเพาะความเป็นตัวของตัวเองไม่มีอะไรดีเลย ถ้าความเป็นตัวของตัวเองอย่างที่ไม่ใช่ประโยชน์ เช่น ถ้าเด็กแสดงออกถึงแนวโน้มทางความโหดร้ายและเห็นแก่ตัว ระเบียบวินัยก็จำเป็นต่อเด็ก และเป็นเรื่องน่าขันที่จะปล่อยปละละเลย ให้บุคลิกภาพของเด็กพัฒนาไปตามทางของมัน ในทำนองเดียวกัน อุดมคติเรื่องความเป็นตัวของตัวเอง ก็เป็นสิ่งที่มักจะตีความหมายกันว่าเป็นการเพาะนิสัยผิดประหลาดและผิดปกติในตัวปัจเจกชนและถือเป็นเรื่องที่ดี แต่ความผิดประหลาดของมนุษย์แต่ละคนเป็นสิ่งไร้ค่าในตัวเขา สิ่งเดียวที่ทำให้เขามีสิทธิอันใครจะล่วงละเมิดมิได้ในความเป็น "บุคคล" ก็คือ ลักษณะความมีเหตุผล และธรรมชาติที่เป็นสากลภาพในตัวเขา

บทที่ ๑๐ โสกราตีส

โสกราตีสปรากฏตัวขึ้นในอะเธนส์ท่ามกลางการสลายตัวอย่างสิ้นเชิงของอุดมคติ สัจจะ และ จริยธรรม ซึ่งเกิดโดยน้ำมือของพวกเขาโสเฟิสต์ เขาเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อฟื้นฟูระเบียบขึ้นจากความยุ่งเหยิง นำความปกติสุขมาสู่ชีวิตที่อาศัยเหตุผล สมัยนั้นเต็มไปด้วยความวุ่นวาย โสกราตีสเกิดในกรุงอะเธนส์ราว ๔๗๐ ปีก่อนคริสตกาล บิดาเป็นช่างปั้น มารดาเป็นหมอตำแย ชีวิตในปฐมวัยและการศึกษาของเขานั้น เรายุ่้น้อยมาก เขาเจริญรอยตามบิดา คือเป็นช่างปั้น ในสมัยหลัง ๆ ยังมีรูปปั้นบางรูปที่เฝ้าออกแสดงที่อโครโพลิสในกรุงอะเธนส์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นผลงานของโสกราตีส เขาละทิ้งอาชีพของเขาคั้งแต่ยังหนุ่มเพื่ออุทิศงานให้แก่สิ่งที่เขาถือว่าเป็นหน้าที่ของเขาคือ ปรัชญา โสกราตีสใช้ชีวิตทั้งหมดของเขาในอะเธนส์ ไม่เคยออกจากอะเธนส์ไปไหนเลย นอกจากเป็นระยะเวลาสั้น ๆ สามครั้งด้วยกัน คือเมื่อเขาออกเดินทางไปรบในกองทัพบกของอะเธนส์ ตั้งแต่อายุยี่สิบถึงสามสิบปี เขาทำงานตามหน้าที่เกี่ยวกับปรัชญาในกรุงอะเธนส์ จนกระทั่งเมื่ออายุได้เจ็ดสิบปี ก็ถูกกล่าวหาว่าปฏิเสธเทพเจ้าประจำชาติ โดยตั้งเทพเจ้าใหม่ขึ้นเอง และบ่อนทำลายจิตใจคนหนุ่มชาวอะเธนส์อีกด้วย ข้อหาเหล่านี้ทำให้เขาถูกตัดสินประหารชีวิต

รูปร่างท่าทางของโสกราตีสนั้นน่าขัน เขาเป็นคนเตี้ย อ้วน และน่าเกลียด เมื่อแก่ตัวลงหัวก็ล้าน จมูกกว้าง แบน และเซ็ดขึ้น เขาเดินด้วยท่าทางที่แปลกประหลาดและมีนิสัยชอบบอกถกหา เสื้อผ้าก็เก่าและสกปรก เขาสนใจกับรูปร่างหน้าตาภายนอกเพียงเล็กน้อย หรือไม่สนใจเลย

โสกราตีสเชื่อว่ามีความเสี่ยงที่อยู่เหนือธรรมชาติมานำการกระทำของเขาทั้งหมด ซึ่งเขาเรียกว่าเป็น “เทพสังหรณ์” ของเขา เขาคิดว่าเสียงนี้เตือนให้เขารู้ล่วงหน้าว่าการกระทำของเขาจะให้ผลดีหรือผลชั่ว และไม่มีสิ่งใดจะมาชักนำไม่ให้เขาเชื่อเสียงนี้ โสกราตีส ไม่ได้ตั้งปรัชญาขึ้นมา หมายความว่าไม่มีระบบปรัชญา แต่เป็นผู้ที่ให้แนวโน้มน้ำและวิธีการทางปรัชญา เขาไม่เคยเขียนความคิดเห็นลงเป็นตัวหนังสือ วิธีค้นหาความจริงทางปรัชญาของเขาเป็นแบบสนทนาโดยแท้ นิสัยประจำอย่างหนึ่งของเขาก็คือไปตลาดในกรุงอะเธนส์หรือที่ที่มีคนมาชุมนุมกันทุกวัน เพื่อคุยกับใครก็ตามที่พร้อมจะคุยกับเขาในปัญหาที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับความเป็นและความตาย ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือจน หนุ่มหรือแก่ เพื่อนหรือคนแปลกหน้า ไม่ว่าใครก็ตามที่พร้อมจะร่วมวงสนทนาด้วย ก็จะฟังโสกราตีสพูดได้ตามสบาย เขาไม่ได้เก็บค่าธรรมเนียมอย่างที่พวกเขาโสเฟิสต์ทำ และเขาดำเนินชีวิตอย่างจน ๆ เสมอ โสกราตีสไม่เคยปราศรัยยืดยาว กล่าววาทะที่เตียน หรือพูดคนเดียวอย่างพวกเขาโสเฟิสต์ เขาไม่เคยผูกขาดการ

สนทนา และบ่อยทีเดียว ที่คนอื่น ๆ เป็นฝ่ายพูดเสียส่วนมาก โสกราตีสเพียงแต่สนทนาสอดแทรกคำถามและคำวิจารณ์ แต่กระนั้นเขาก็เป็นคนคุมการสนทนาเสมอ และเป็นผู้นำไปสู่ช่องทางที่เกิดผล การสนทนาส่วนใหญ่ดำเนินไปในแบบคำถามคำตอบ โดยอาศัยคำถามอันหลักแหลมของโสกราตีสนำ ทำให้คู่สนทนาของเขาเกิดความคิดขึ้น แล้วเขาก็แก้ไข ปฏิเสธ หรือเสริมความคิดนั้น ๆ

ในการทำงานเป็นประจำวันอย่างนี้ โสกราตีสถือว่าตัวเขาทำหน้าที่อย่างหนึ่งซึ่งเทพเจ้ามอบหมายให้อย่างประหลาดเกินธรรมชาติ ต้นกำเนิดของหน้าที่นี้มีเรื่องราวเล่าอยู่ในเรื่องอโปโลเกีย ของ เพลโต ซึ่งถ่ายทอดคำพูดของโสกราตีสไว้ดังนี้ “เคเรฟอน.....เดินทางไปแสวงบุญที่เดลฟี และกล้าถามคำถามนี้กับคนทรง..... เขากล่าวถามว่า มีใครบ้างใหม่ที่มีปัญญายังไปกว่าข้าพเจ้า คนทรงตอบว่า.....ไม่มี เมื่อข้าพเจ้าได้ยินคำตอบดังนั้น ข้าพเจ้าจึงถามตัวเองว่า เทพเจ้าหมายความว่าอะไร เทพเจ้ามีพระประสงค์จะแนะนำอะไร เพราะแน่นอนที่สุดข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่าข้าพเจ้าฉลาดใคร่รู้อะไรในสิ่งใด ๆ ไม่ว่าใหญ่หรือเล็ก ถ้าเช่นนั้นเทพเจ้าหมายความว่าอย่างไร จึงยืนยันว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ฉลาดที่สุด แน่ละเทพเจ้าไม่โกหก เพราะเป็นไปไม่ได้ที่เทพเจ้าจะทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึง คิดไม่ออกอยู่นานทีเดียวว่าเทพเจ้าหมายความว่าอย่างไร ในที่สุดหลังจากได้ใช้ความคิดอย่างมาก ข้าพเจ้าก็เริ่มด้วยข้อสันนิษฐานดังนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าพเจ้าเป็นคน ๆ หนึ่งที่มองดูผิด ๆ เป็นคนฉลาดที่มีแววฉลาด ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าจะปฏิเสธคำกล่าวนั้น และสามารถกล่าวกับคนทรงว่า คน ๆ นั้นฉลาดกว่าข้าพเจ้า แต่ท่านกลับกล่าวว่าข้าพเจ้าฉลาดที่สุด” ที่นี้เมื่อข้าพเจ้าสำรวจดูชายผู้นั้น (ไม่จำเป็นต้องบอกชื่อ) ซึ่งก็เป็นชาวอะเธนส์คนหนึ่ง และเป็นคนที่ข้าพเจ้าประทับใจอย่างนี้ คือ เมื่อตอนที่เราสนทนากัน ข้าพเจ้าคิดว่า ชายคนนั้นดูท่าทางฉลาดในสายตาของคนหลายคน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสายตาของเขาเอง แต่เขาไม่ได้ฉลาดเลย และแล้วข้าพเจ้าก็พยายามแสดงให้เห็นว่า เขาคิดว่าตัวเขาฉลาด แต่ความจริงเขาไม่ฉลาด เขาก็โกรธข้าพเจ้า คนอื่น ๆ อีกหลายคนที่ได้ยินก็โกรธข้าพเจ้าเช่นกัน แต่ข้าพเจ้าก็จากไปเสีย และคิดกับตัวเองว่า “เฮอะ อยากรู้ก็ตีข้าพเจ้าฉลาดกว่าคน ๆ นี้ บางทีเราสองคนอาจไม่รู้จะอะไรเลยเกี่ยวกับความงามหรือความดี แต่เขาคิดว่าเขารู้บางสิ่งทั้ง ๆ ที่เขาไม่รู้จะอะไรเลย ส่วนข้าพเจ้านั้นถึงไม่รู้จะอะไรเลย แต่อย่างน้อยข้าพเจ้าก็ไม่เคยคิดว่าข้าพเจ้ารู้ ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าโดยแท้จริงแล้ว ข้าพเจ้าฉลาดกว่าเขาหน่อยหนึ่ง ตรงที่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่าข้าพเจ้ารู้สิ่งซึ่งข้าพเจ้าไม่รู้จะอะไรเกี่ยวกับมันเลย หลังจากนั้นข้าพเจ้าไปหากคนอื่นหลายคน ซึ่งดูท่าทางฉลาดกว่าคนนั้นอีก ข้าพเจ้าได้รับผลแบบเดียวกัน เขาโกรธข้าพเจ้า และคนอื่น ๆ อีกหลายคนก็โกรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทดลองไปเรื่อย ๆ คนแล้วคนเล่า รู้ที่อยู่ว่าจะอะไรจะเกิดขึ้น และรู้สึกเสียใจในสิ่งเหล่านี้ กลัวว่าพวกเขาจะพากันเกลียดชังข้าพเจ้ากันเสียหมด”

จากข้อความนี้ ทำให้เราเห็นลักษณะที่แปลกอีกอย่างหนึ่งคือ “การเยาะ” การพูด

ประชดประชันแบบโสกราตีส ในการโต้แย้งใด ๆ ก็ตาม โสกราตีสจะออกตัวเสมอว่า เขาเป็นคน
โง่งงอย่างที่สุดในเรื่องที่จะคุยกันนั้น เขาเพียงแต่กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ปัญญาที่คู่สนทนา
ของเขาเมื่ออยู่ การออกตัวว่าโง่งงนั้นมิได้เสแสร้งแกล้งทำ เขามีความรู้ลึกซึ้งอย่างนั้นจริง ๆ เขา
คิดว่าไม่ใช่แค่เขาเท่านั้นที่โง่งง คนอื่น ๆ ส่วนมากที่มีชีวิตอยู่ก็โง่งงเวลาในเรื่องซึ่งสำคัญที่สุดที่
ควรจะรู้ เช่น ลักษณะของความคิด ความงาม และความจริง เขาเชื่อว่าความรู้ชนิดที่รู้ด้วย
ตนเองของพวกเขาคนฉลาด โดยมากเป็นแต่เพียงความโง่งงเวลาที่เขาแสร้งทำ กระนั้นก็ดี เขา
ใช้การออกตัวว่าโง่งงเป็นอาวุธในการโจมตี สิ่งนี้ก็ได้กลายเป็นเครื่องมือทางวาทศิลป์ ที่มีอำ
นาจในมือของเขา ที่เขาใช้อย่างได้ผลเป็นพิเศษ โดยเฉพาะกับพวกที่ทรงงในความคิดสำคัญ
และปัญญาของตน พวกที่แสร้งทำว่ามีความรู้ ทั้ง ๆ ที่ไม่รู้ การแสร้งทำว่ามีความรู้เช่นนี้
ถูกโสกราตีสเปิดโปงอย่างไม่ปราณี กับบุคคลเช่นนี้ เขาจะเปิดฉากสนทนาด้วยการสารภาพ
ถึงความโง่งงเวลาของเขา และความปรารถนาของเขาที่จะเรียนรู้ปัญญาซึ่งเขารู้ว่าคนพวกนั้นมี
ด้วยความกระตือรือร้นที่จะแสดงความรู้ของตนออกมา คนพวกนั้นก็จะมีช่องโหว่ด้วยการยื่น
ยื่นอย่างแข็งแรง โสกราตีสก็จะแสดงว่าเขายินดีด้วยความคิดเช่นนั้น แต่จะเสริมขึ้นว่า
มีสิ่งหนึ่งหรือสองสิ่งเกี่ยวกับเรื่องนั้นที่เขาไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ และเขาจะถามต่อไปอย่าง
ขำขันน่าดูอีกสองสามคำถาม เพื่อเปิดเผยความไร้สาระ ความคิดสั้น ๆ หรือความโง่งงเวลา
เขาปัญญาในคำตอบเหล่านั้น

ส่วนใหญ่พวกที่มาห้อมล้อมโสกราตีสเป็นคนหนุ่มชาวอะเธนส์ ผู้ถือว่าโสกราตีสเป็น
ศูนย์กลางของกิจกรรมทางปัญญา และเป็นที่รวมของแรงศัลใจ ข้อเท็จจริงนี้แหละที่ภายหลัง
กลายมาเป็นรากฐานข้อกล่าวหาที่ว่า เขา “บ่อนทำลายจิตใจของคนหนุ่ม” เขาเป็นคนที่มั่นสย
ใจคอดีที่สุด และใช้ชีวิตอย่างธรรมดาสามัญที่สุด เขาไม่ยอมรับค่าธรรมนิยมเรียน จึงไม่มี
สมบัติอะไร เขาอยู่อย่างยากจน ไม่ยึดติดกับสมบัติทางโลก ไม่อยู่ใต้อำนาจตันหาอย่าง
สามัญชน เขาอุทิศตัวเพื่อปัญญาและคุณธรรมอย่างเต็มที่ เพราะเป็นสิ่งเดียวที่มีคุณค่าในสาย
ตาของเขา เขาเป็นคนมีพลังทางกายและยึดมั่นในคุณธรรมทางใจ เมื่อครั้งที่เขารับราชการอยู่
ในกองทัพบก สมัยสงครามระหว่างอะเธนส์ กับ สปาร์ตา เพื่อน ๆ ของเขาต่างพิศวงในความ
กล้าหาญอดทนและร่าเริงต่อความยากลำบากทุกชนิด เขาได้เสี่ยงชีวิตช่วยเพื่อนของเขาไว้ถึง
สองครั้ง กล่าวกันว่าในการรบที่เดลิอุม เมื่อกองทัพอะเธนส์แตกพ่ายนั้น เขารอดตายมาได้
คนเดียว เขาเป็นเพื่อนที่ดีเลิศ แม้จะมีนิสัยใจคอธรรมดา ๆ และไม่สนใจกับความสุขทางโลก
ก็ตาม เขาก็ไม่เคยปล่อยตัวให้กลายเป็นพวกโยคี ดังนั้น ทั้ง ๆ ที่เขาไม่ต้องการตีเมรัย แต่
เมื่อถึงโอกาสจำเป็นเขาก็ไม่เพียงแต่ตีเมรัยเท่านั้น ยังสามารถตีได้มากกว่าใคร ๆ ทั้งหมด
โดยไม่สะอึกสะอื้นแม้แต่น้อย ในหนังสือเรื่อง “แบงเกอร์ท” ของเพลโต ได้พรรณนาให้
เห็นว่าโสกราตีสนั่งอยู่ตลอดทั้งคืน ตีเมรัยและสนทนาปรัชญาอยู่กับเพื่อน ๆ จนคนเหล่านั้น
ค่อย ๆ ฟูบไปทีละคนสองคน เหลือแต่โสกราตีสกับเพื่อนอีกสองคน ในที่สุดเมื่อรุ่งอรุณ ทั้ง

สองคนที่เหลือก็พับกลับไปด้วย โสกราตีสลุกขึ้นล้างหน้าล้างตา และไปตลาด เพื่อเริ่มงานประจำวัน

เมื่ออายุได้ ๗๐ ปี โสกราตีสถูกพิจารณาคดี ตามข้อหาสามข้อคือ ๑) ไม่ยอมรับเทพเจ้าประจำชาติ ๒) สร้างเทพเจ้าใหม่ขึ้นเอง ๓) บ่อนทำลายจิตใจคนหนุ่ม ข้อกล่าวหาทั้งหมดนี้ล้วนแต่ไม่มีมูลความจริงทั้งสิ้น ข้อแรกอาจนำไปกล่าวโทษนักคิดกรีกสมัยแรกได้เกือบทุกคนทีเดียว เพราะพวกนี้ส่วนใหญ่ปฏิเสธความเชื่อในลัทธิศาสนาประจำชาติ หลายคนปฏิเสธอย่างเปิดเผยว่าเทพเจ้าไม่มี โสกราตีสเกือบจะเป็นคนเดียวที่ไม่ได้แสดงท่าทีเช่นนั้น ตรงกันข้าม เขาสอนให้เคารพเทพเจ้าอยู่เสมอ และกระตุ้นผู้ฟังของเขาให้สักการบูชาเทพเจ้าตามประเพณีของเมืองที่ตนอาศัยอยู่ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าที่เซโนฟอนได้กล่าวไว้ เขาแบ่งแยกระหว่างเทพเจ้าซึ่งมีหลายองค์กับเทพเจ้าที่มีองค์เดียวผู้ทรงสร้างจักรวาล คอยควบคุม นำทาง และดูแลชีวิตมนุษย์ หลักฐานข้อกล่าวหาที่สองดูเหมือนจะมาจากคำอ้างของโสกราตีสที่ว่า เขาได้รับการแนะนำจากเสียงที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ แต่ไม่ว่าเราจะคิดอย่างไรในขั้นนั้นก็ตาม ก็ยังยากที่จะประกอบเรื่องราวขึ้นเป็นหลักฐานที่ดีในข้อกล่าวหาว่า เขาตั้งเทพเจ้าขึ้นใหม่ ส่วนข้อกล่าวหาข้อที่สาม ที่ว่าเขาบ่อนทำลายจิตใจคนหนุ่มก็ไม่มีมูลความจริงเช่นกัน แม้จะมีข้อเท็จจริงว่า อัลซีไบอะตีส ผู้ซึ่งเคยเป็นศิษย์คนโปรดของโสกราตีส ได้กลายเป็นคนทรยศต่อกรุงอะเธนส์ และดำเนินชีวิตอย่างเสเพล ไม่มีระเบียบก็ตาม ข้อนี้ทำให้ชาวอะเธนส์มีอคติต่อปรัชญาเมธีอย่างแน่นอน แต่โสกราตีสไม่ได้รับผิดชอบต่อการกระทำของ อัลซีไบอะตีส และอิทธิพลส่วนใหญ่ของเขามีต่อคนหนุ่มชาวอะเธนส์ ก็ตรงกันข้ามกับการบ่อนทำลายจิตใจ

ก็ถ้าเช่นนั้นอะไรเล่าที่ทำให้เกิดข้อกล่าวหาเช่นนี้ ประการแรกทีเดียวไม่ต้องสงสัยเลยว่า โสกราตีสมีศัตรูมากมาย ในการโต้แย้งที่มีอยู่เป็นประจำทุกวันนี้ เขาไม่เคยวันแม้แต่คนที่มีความสำคัญที่สุดในอะเธนส์ เขาเปิดโปงความเขลาเบาปัญญาของพวกที่แสวงทำเป็นคนฉลาดอย่างไม่ไฉน และบุคคลสามคน คือ เอลิตัส ไลคอน และ อนิตัส ที่เป็นตัวตั้งตัวตีฟ้องร้องโสกราตีส ก็มีได้ทำไปอย่างจริงใจโดยไม่ซ่อนความเป็นศัตรูไว้ในใจเลย หากแต่พวกเขาเป็นเพียงหุ่นเชิดของผู้มีอำนาจเหนือกว่าที่ซ่อนอยู่หลังจาก ประการที่สอง โสกราตีสเองทำตัวเป็นอันตรายต่อประชาธิปไตยของชาวอะเธนส์ เขาไม่มีความรู้สึกเป็นชนชั้นสูงหรือสนับสนุนผลประโยชน์และสิทธิของคนเพียงสองสามคน เขาไม่อาจทำตัวให้เข้ากับวินัยแบบไรสติ ซึ่งแอบแฝงในนามของประชาธิปไตย เขาเชื่อว่าการปกครองรัฐควรอยู่ในมือคนฉลาด ยุติธรรม และดี ผู้ซึ่งมีความสามารถและได้รับการฝึกฝนมาให้ปกครอง ซึ่งก็จำเป็นอยู่ที่คนเช่นนี้จะต้องมีจำนวนน้อย ตัวเขาเองไม่ยุ่งกับชีวิตการเมืองสมัยนั้น พอใจที่จะใช้อิทธิพลของตัวเองชักจูงและแนะนำคนหนุ่ม ซึ่งจะมีหน้าที่ในรัฐในวันหนึ่ง เขามีโอกาสเข้าพัวพันทางการเมืองเพียงสองครั้ง และทั้งสองครั้งเขาก็ถูกต่อต้านอย่างมาก เหตุการณ์ทั้งสองนี้จะพบในเรื่อง

อโพลีเกีย ของ เปลโต้ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไป เหตุการณ์ครั้งแรกคือเมื่อสิ้นสงครามที่อาร์กนิวแซ กองเรือของอะเธนส์มีชัย แต่ต้องสูญเสียเรือรบไป ๒๕ ลำ ลูกเรือจมน้ำตายทั้งหมด เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเพราะความสะเพร่าของพวกนายทหาร ในอะเธนส์มีเสียงแสดงความโกรธแค้นมาก และต้องการที่จะให้มีการไต่สวนนายทหารเหล่านี้เมื่อกลับมา ตามกฎหมายของอะเธนส์ ข้อกล่าวหาแต่ละครั้งต้องแยกไต่สวนเป็นคราว ๆ ไป แต่เพราะความกระหายที่จะให้นายทหารเหล่านี้ถูกลงโทษอย่างทันอกทันใจ ผู้พิพากษาจึงพิพากษาคดีนี้โดยถือว่านายทหารทั้งหมดเป็นเสมือนคน ๆ เดียว ดังที่โสกราตีสกล่าวในเรื่อง อโพลีเกีย ว่า “ชาวอะเธนส์ทั้งหลาย ท่านทราบใช่ไหมว่า ข้าพเจ้ามิได้ยุ่งเกี่ยวกับตำแหน่งอื่นในรัฐนอกเสียจากในรัฐสภา และก็ปรากฏว่าคณะของข้าพเจ้าอันมี แอนติโอซีส ได้เป็นประธานในตอนที่ท่านต้องการให้ ไต่สวนนายทหารทั้งสิ้นผู้ไม่ได้สนใจกับผู้ตายในการรบทางทะเล ท่านต้องการให้ไต่สวนพวกเขาอย่างเป็นคน ๆ เดียวกัน อันขัดกับกฎหมาย ซึ่งท่านได้รู้สึกตัวภายหลัง ในตอนนั้นข้าพเจ้าเป็นผู้เดียวที่ขัดแย้งกับพวกท่าน และบอกแก่ท่านมิให้ฝ่าฝืนกฎหมาย ข้าพเจ้าได้ออกเสียงคัดค้านพวกท่าน และเมื่อพวกนักพูดทั้งหลายกล่าวหาและจับกุมข้าพเจ้า และท่านก็สนับสนุนพวกเขาและโทษข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าก็ยังคงคิดว่าควรที่จะเสียอยู่ฝ่ายกฎหมายและความยุติธรรมมากกว่าอยู่ฝ่ายพวกท่าน ในเมื่อความตกลงใจของพวกท่านไม่ถูกต้อง โดยไม่กลัวติดคุกหรือตาย ขณะนั้น รัฐยังอยู่ใต้ระบอบประชาธิปไตย ครั้นเมื่อคณะริบไตมีอำนาจ พวกคณะผู้บัญชาการสามสิบคนซึ่งมีหน้าที่รักษาความปลอดภัยแห่งรัฐ ได้สั่งให้ข้าพเจ้ากับพวกอีกสี่คนไปยังศาลาว่าการ และสั่งให้ไปนำตัวเลออน แห่งซาลามิสมาจากเกาะซาลามิสเพื่อฆ่าเสีย คำสั่งเช่นนี้เป็นคำสั่งที่พวกเขามักทำกับคนอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เป็นคำสั่งที่กระหายจะฆ่าทุกคนเท่าที่จะทำได้ ในครั้งนั้นข้าพเจ้าไม่แต่เพียงพูดเท่านั้นว่า ข้าพเจ้าไม่เคยเกรงกลัวความตายเลย แต่สิ่งที่ข้าพเจ้ากลัวและกลัวอย่างยิ่งก็คือ กระทำสิ่งที่ชั่วและไม่ถูกต้อง ข้าพเจ้ายังไม่หวนที่จะไม่กระทำตามความเห็นของรัฐบาลนั้น เมื่อพวกเราออกจากศาลาว่าการ คนทั้งสี่ก็ไปยังซาลามิส เพื่อนำตัวเลออนมา แต่ข้าพเจ้ากลับบ้านและบางทีข้าพเจ้าอาจถูกประหารชีวิตก็ได้ ถ้ารัฐบาลนั้นไม่ถูกโค่นเสียในเวลาไม่ช้าต่อมา

เหตุผลข้อที่สามเป็นข้อสำคัญที่สุดในการกล่าวโทษโสกราตีส ข้อกล่าวนี้เกิดขึ้นมาเพราะคนโดยทั่วไป ไม่เข้าใจตัวเขากับพวกโสฟิสต์ เรื่องนี้เป็นเรื่องโง่เขลาที่สุด เพราะโสกราตีสไม่มีอะไรคล้ายกับพวกโสฟิสต์เลย ไม่ว่าจะในลักษณะการดำเนินชีวิต หรือแนวคิด ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อพวกโสฟิสต์อย่างสิ้นเชิง ความไม่เข้าใจที่มีอยู่ในจิตใจของประชาชนพิสูจน์ได้จากเรื่อง “เมฆ” ของอริสโตฟานีส อริสโตฟานีสเป็นผู้ที่มีความคิดตอบโต้ในทางการเมืองและเกลียดพวกโสฟิสต์ในฐานะที่เป็นตัวแทนความคิดในสมัยใหม่ เขาได้กล่าวถากถางพวกนี้ไว้ในละครตลกเรื่องเมฆ โสกราตีสปรากฏตัวในฐานะเป็นตัวละครสำคัญและเป็นหัวหน้าพวกโสฟิสต์ นี่เป็นเรื่องไม่ถูกต้อง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าชาวอะเธนส์เข้าใจว่า โสกราตีสเป็นพวก

โสพีสต์ เพราะถ้าผู้ที่ไม่เชื่อในเรื่องนี้อยู่บ้าง อริสโตฟานีสก็คงไม่เสี่ยงพูดเรื่องที่เป็นการหลอกลวงในบทละครของเขา ในระยะนี้กระแสคลื่นแห่งปฏิภิกิริยาได้แพร่สะพัดไปทั่วนครอะเธนส์ แสดงความโกรธแค้นพวกโสพีสต์อย่างหนัก เพราะถือกันว่าเป็นผู้ล้มอุดมคติ สัจจะ และความดี โสกราตีสก็ตกเป็นเหยื่อความแค้นเคืองที่ประชาชนมีต่อพวกโสพีสต์ด้วย

ระหว่างการไต่สวน โสกราตีสแสดงความทรนงและเชื่อมั่นในตัวเอง โดยทั่วไป ในสมัยนั้นผู้ถูกกล่าวหาสมัครให้และแสดงความเสียอกเสียใจ เพื่อทำให้ผู้พิพากษาเห็นใจ ทำให้ผู้พิพากษาพอใจ โดยการแสดงความกลัวและยกบุญคุณคุณ เรียกร้องความสงสารโดยแท้เอาลูกเมียเข้าไปในศาล แต่โสกราตีสไม่ยอมทำสิ่งเหล่านั้น เพราะเห็นว่าไม่ใช่วิสัยของผู้ชาย เขาไม่ได้ให้การเพื่อป้องกันตนเองในฐานะเป็นจำเลยของผู้พิพากษา แต่เพื่อเปิดโปงการกระทำผิดและความชั่วของชาวอะเธนส์ จึงเป็นของแน่ที่ว่าท่าทีของโสกราตีสทำให้เกิดข้อกล่าวโทษขึ้น มีเหตุผลแน่นอนที่จะเชื่อได้ว่า ถ้าเขายอมทำถ่อมตนหรือเสียอ่อนลงสักหน่อย เขาก็จะได้รับการปล่อยตัว เพราะเขาถูกคนส่วนใหญ่กล่าวหา และกฎหมายกำหนดไว้ว่า เมื่อได้พิสูจนข้อกล่าวหาแล้ว ผู้กล่าวหาที่จะกำหนดโทษซึ่งคิดว่าเหมาะสมก่อน ผู้ถูกกล่าวหาจึงจะเสนอโทษที่ตนเลือกได้ และเป็นหน้าที่ของผู้พิพากษาที่จะตัดสินว่าจะลงโทษตามฝ่ายไหน ผู้กล่าวหาโสกราตีสเสนอโทษประหาร และตอนนี้โสกราตีสอาจเสี่ยงเสนอโทษสถานเบาซึ่งอาจทำให้ประชาชนผู้ซึ่งกระหายที่จะลบเหลี่ยมนักปราชญ์ ผู้กำลังเดือดร้อนพอใจได้ แต่โสกราตีสยืนยันอย่างภาคภูมิใจว่าเขาไม่ผิด เขาไม่ควรรับโทษอะไร การเสนอโทษก็เท่ากับเป็นการรับว่าได้กระทำผิดจริง นอกจากไม่รับว่าเป็นคนผิดแล้ว เขายังถือตัวว่าเป็นผู้ทำสาธารณประโยชน์ และถ้าหากเขาจะได้รับสิ่งที่สมควรได้รับเขาก็เสนอว่า เขาควรได้รับเกียรติจากสาธารณชนให้นั่งโต๊ะประธาน แม้ว่ากฎหมายจะบังคับให้เขาเสนอโทษเขาก็ยืนยันว่าเขาบริสุทธิ์ และควรได้รับทองคำจำนวนสามสิบบีน่าเสียด้วยซ้ำ พุทธิการณ์เช่นนี้ได้ช่วยผู้พิพากษาเสียจนกระทั่งได้ตัดสินประหารเขาตามเสียงส่วนใหญ่ และคนประมาณแปดสิบคนที่ออกเสียงให้ปล่อยเขาแต่แรกก็กลับออกเสียงให้ประหารชีวิต

เขาถูกจำคุกอยู่อีกสามสัปดาห์ ก่อนถูกประหารชีวิต และในระหว่างนี้เพื่อน ๆ ของเขาที่ไปเยี่ยมได้ยุให้เขาหลบหนี เรื่องนี้ทำได้ในนครอะเธนส์ เช่น อนักซาโกรัส ก็หนีไปด้วยความช่วยเหลือของเพริคลีส เพียงแต่ให้เงินผู้คุมสักนิดหน่อย เรื่องก็เรียบร้อย โสกราตีสอาจหนีไปเรสซาลี ที่ซึ่งกฎหมายมีอำนาจไปไม่ถึง เหมือนอย่างที่อนักซาโกรัสหนีไปไอโอเนีย แต่โสกราตีสปฏิเสธอย่างมั่นคง เขากล่าวว่าการหนีจากความตายเป็นความขลาด และบ้จเจกชนควรปฏิบัติตามกฎหมาย กฎหมายบังคับให้เขาตายเขาก็ต้องทำตาม หลังจากนั้นสามสัปดาห์ผู้คุมก็ได้นำถ้วยยาพิษเข้ามาให้เขาและเขาก็ดื่มยาพิษโดยไม่หว่าดหวน ต่อไปนี้เป็นสิ่งที่แปลได้บรรยายไว้เกี่ยวกับการตายของโสกราตีส ซึ่งข้าพเจ้ายกมาจากเรื่อง เฟโด เราไม่อาจพิจารณาเรื่องราวโดยละเอียดได้ แต่เราก็เชื่อได้เป็นอย่างดีว่าเหตุการณ์สำคัญ ๆ และภาพเกี่ยวกับ

พฤติกรรมของนักปรัชญาในวาระสุดท้ายที่ให้อำนาจแก่ผู้อื่น ต้องแน่นอนและแสดงข้อเท็จจริงได้อย่างดี

“เมื่อกล่าวเช่นนั้นแล้ว ไสกราตีส์ก็ลุกเข้าไปในห้องเพื่ออาบน้ำชำระกาย ไครโตตามเข้าไป และบอกให้พวกเขาคอยอยู่ก่อน เราจึงรอกันอยู่ข้างนอก พูดกันและคิดกันตามเนื้อหาที่ได้สนทนากันมานั้น และพาดพิงไปถึงความเศร้าอันใหญ่หลวงซึ่งกำลังเผชิญอยู่นั้นด้วย เหตุก็เพราะไสกราตีส์เป็นเสมือนบิดาอันกำลังจะพรากจากเราไป เราจะต้องคงชีวิตอยู่ต่อไปอย่างลูกกำพร้าที่ปราศจากบิดา เมื่อท่านอาบน้ำสำเร็จแล้ว ก็มีผู้นำบุตรมาหาท่าน ท่านมีบุตรชายเล็ก ๆ สองคน อีกคนหนึ่งโตแล้ว ผู้หญิงที่บ้านท่านก็มาด้วย ท่านพูดกับเขาเหล่านั้นและสั่งเสียบางประการต่อหน้าไครโต แล้วก็ส่งกลับเรือน จากนั้นท่านก็กลับมาหาพวกเรา

บัดนี้ ใกล้เวลาพระอาทิตย์ตกดินแล้ว เพราะท่านเข้าไปอยู่ข้างใน นานพอสมควร เมื่อท่านกลับออกมาหลังจากอาบน้ำแล้ว ท่านเดินนั่งลงร่วมกับพวกเราอีก แต่ไม่ได้พูดอะไรมาก ไม่ช้า ผู้คุม ซึ่งเป็นปาวของผู้บัญชาการทุกทั้ง ๑๑ ก็เข้ามายืนอยู่ข้าง ๆ ท่าน พลางพูดว่า ไสกราตีส์ อย่างน้อยข้าพเจ้าก็รู้ว่า ท่านจะไม่วิวาทกับข้าพเจ้า ดังคนอื่น ๆ ที่มักโกรธซึ่งคำว่าข้าพเจ้า เวลาที่ข้าพเจ้าบอกให้เขาค้มยาพิษตามคำสั่งของเจ้านาย ทั้งนี้ก็เพราะข้าพเจ้าได้เรียนรู้ว่าในบรรดาผู้ที่เข้ามาอยู่นี้ ท่านเป็นผู้ที่ประเสริฐสุด สุขภาพที่สุด และกล้าที่สุดในเวลาอย่างนี้ ข้าพเจ้ามั่นใจว่าท่านยอมไม่โกรธข้าพเจ้าอย่างคนอื่น ๆ เพราะท่านย่อมรู้ว่าใครรับผิดชอบในเรื่องนี้ บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าจะต้องกล่าวอำลาท่าน ขอท่านจงพยายามอดทนไว้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะท่านก็รู้อยู่แล้วว่าข้าพเจ้ามีหน้าที่อย่างไร ว่าแล้วผู้คุมนั้นก็ร้องไห้ หันหน้าหนี และเดินออกไป

ไสกราตีส์หันไปยังเขาผู้นั้นแล้วพูดว่า ขอบใจมากสำหรับความปรารถนาดีของท่าน ข้าพเจ้าจะทำตามท่านสั่ง ว่าแล้วก็หันมาทางพวกเรา พลางกล่าวคำว่า ผู้คุมคนนี้สุขภาพมากจำเดิมแต่ข้าพเจ้าเข้าคุกมา เขาหมั่นมาดูข้าพเจ้าอยู่เสมอ และตักกับข้าพเจ้าเสมอ มาบัดนี้ก็ยังมาแสดงความเศร้าเสียใจอาลัยรักอีกเล่า เราต้องทำตามคำเขา ไครโต ถ้าเตรียมยาพิษไว้แล้วก็ขอให้นำมาด้วยเข้ามาเถิด ถ้ายังก็ขอให้เขาเตรียมยาพิษได้

ไครโตตอบว่าพระอาทิตย์ยังไม่ลับเหลี่ยมเขาเลย ไสกราตีส์ ข้าพเจ้ารู้ว่าคนส่วนมากค้มยาพิษล่าช้ากว่ากำหนด เมื่อได้รับคำเตือน ก็มักจะกินดื่มอย่างฟุ่มเฟือยถึงกับบางทีเสพมากด้วย ไม่มีใครเร่งร้อนกันเลย นี่ก็ยังมีเวลาอีกมาก ไสกราตีส์กล่าวว่า ไครโต บุคคลที่ท่านว่าทำเช่นนั้นก็ควรแล้วเพราะเขาคิดว่าประวิงเวลาไว้ได้กำไร แต่ข้าพเจ้าไม่ควรทำตามอย่างเขา เพราะข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะได้กำไรอะไรขึ้นมา ถ้าจะยึดเวลาที่ค้มยาพิษออกไป การกระทำเช่นนั้น ก็เท่ากับทำตนให้เป็นที่เย้ยหยันต่อหน้าต่อตาตนเองเท่านั้น เพราะจะมีประโยชน์อะไรกับการหวงแหนชีวิตไว้ ในขณะที่ได้สละไปแล้ว ฉะนั้น ขอท่านได้โปรดทำตามคำของข้าพเจ้าเถิด อย่าปฏิบัติตรงคำขอร้องของข้าพเจ้าเลย

ใครโตได้ฟังดังนั้นจึงหันไปให้อาณัติสัญญาณกับบ่าว ซึ่งยืนอยู่ใกล้ ๆ บ่าวออกไปข้างนอก ครูหนึ่งก็เข้ามาพบกับผู้ซึ่งทำหน้าที่ผสมยาพิษ ถือถ้วยเข้ามาด้วย เมื่อโสกราตีสแลเห็นจึงพูดว่า นายท่านเป็นผู้ชำนาญในทางนี้ ท่านจะให้ข้าพเจ้าทำอย่างไร บุคคลผู้นั้นตอบว่าท่านเพียงแต่ต้องดื่มยาพิษและเดินจนยกขาไม่ไหว แล้วก็ไปนอน ตอนนั้นยาจะสำแดงเดชเองว่าพลางเขาผู้นั้นก็ยื่นถ้วยให้โสกราตีส ผู้ซึ่งรับเอามาอย่างยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่แสดงอาการสะทกสะท้านเปลี่ยนสีหน้าแต่อย่างใด เป็นแต่เบิ่งตาจ้องหน้านายคนนั้น อันเป็นอาภักปกริยาของท่าน และพูดว่าถ้าข้าพเจ้าจะหลั่งยาพิษลงถ้วยเทพเจ้าบ้าง จะได้ไหม บุคคลผู้นั้นตอบว่า โสกราตีส เราเตรียมยามาแต่เท่าที่เห็นว่าพอแก่การ

โสกราตีสจึงว่า ข้าพเจ้าเข้าใจละ แต่ข้าพเจ้าก็ต้องขอให้เทพอวยชัยให้แก่ข้าพเจ้าในการเดินทางจากนี้ไปสู่ปรโลก นี่แหละคือคำสวดของข้าพเจ้า ขอให้เป็นไปตามคำสวดนี้เถิดที่ว่าแล้วโสกราตีสก็ยกถ้วยขึ้นจรรมิฝีปาก ดื่มยาพิษเข้าไปอย่างเต็มใจ และอย่างเบิกบานเท่าที่แล้วมา พวกเราเร่งรีบโตกประเทวะได้ แต่พอมาถึงตอนนี้ มาได้เห็นท่านดื่มยาพิษจนหมดถ้วย เราทนกันต่อไปอีกไม่ได้แล้ว ทั้งๆที่จะผินใจไว้อย่างไรก็ตาม น้ำตาก็หลั่งลงมาจากตาของข้าพเจ้าจนได้ ข้าพเจ้าจึงเอามือปิดหน้า ร้องไห้สะอึกสะอื้น ไม่ใช่ร้องไห้เพื่อโสกราตีส หากร้องเพื่อตนเองที่ต้องสูญเสียมิตรเช่นนี้ไป แต่ข้าพเจ้าก็มีได้เป็นคนแรกที่ทำเช่นนั้น ใครโตเอง เมื่อห้ามน้ำตาไว้ไม่อยู่ ก็ลุกขึ้น และข้าพเจ้าทำทาม ในเวลาเดียวกันนั้นอโพลโลโดโรสซึ่งร้องไห้อยู่ตลอดเวลา ก็รำพันขึ้นมาด้วยเสียงอันดัง เป็นเหตุให้พวกเราทั้งหมดกุมสติไว้ไม่อยู่ เว้นแต่โสกราตีสคนเดียว

โสกราตีสเห็นดังนั้นจึงว่า นีอะไรกันนี้ ท่านทำการดั่งหนึ่งเป็นคนแปลกหน้า ที่ข้าพเจ้าส่งพวกผู้หญิงกลับเรือน ก็เพราะไม่ประสงค์จะให้มาประพฤติเช่นนี้ ด้วยข้าพเจ้าได้รับคำสั่งสอนมาว่า คนเราควรจะตายในคุณดีภาพ ขอท่านได้โปรดสงบใจลงเถิด อดทนเอาไว้

เมื่อเราได้ฟังเช่นนั้น ก็พากันรู้สึกละอายใจและเข็ดน้ำตาเสีย ท่านเองเดินไปมาจนกระทั่งถึงเวลาที่ท่านว่าขาท่านเริ่มจะไม่ทำงานแล้ว ท่านจึงไปเอนหลังตามคำสั่ง คนที่ให้ยาพิษท่านดื่มมองดูอยู่ที่ขาและที่เท้าของท่านบ่อยๆ และแล้วก็บีบเท้าท่านอย่างหนัก และถามท่านว่ารู้สึกไหม ท่านว่าไม่รู้สึก เขาจึงบีบขาไล่เรื่อยขึ้นมา แสดงให้เห็นว่าร่างกายส่วนนั้นแข็งและเย็นชืด แล้วก็บีบต่อไป และพูดขึ้นว่า เมื่อยาพิษแล่นถึงหัวใจ ก็จะถึงที่สุดเพียงนั้น

ร่างกายโสกราตีสเริ่มเย็นมาถึงบนเอน จนถึงกับท่านต้องเอาผ้าห่มคลุมและพูดเป็นปัจฉิมวาตะว่า “ใครโต เราควรเอาไปไปเช่นแอสเคลปิอัส ตัวหนึ่ง ท่านทำแทนข้าพเจ้าหน่อยได้ไหม” ใครโตตอบว่า ข้าพเจ้าจะทำตามนั้น และถามว่ามีอะไรอีกไหม แต่ก็ไม่มีคำตอบ หลังจากนั้นอีกไม่กี่นาที โสกราตีสขยับเขยื้อนกายอีกครั้ง แต่พอผู้คุมมาเลิกผ้าดู เขาก็ค้างเสียแล้ว ใครโตจึงปิดตาและปิดปากให้

นี่แล เอเคกราตีส คือที่สุดแห่งมิตรของเรา อันข้าพเจ้าอาจกล่าวได้จากใจจริงว่า

ในบรรดาคนทั้งหมดที่ร่วมยุคร่วมสมัย ที่ข้าพเจ้ารู้จักมานั้น ท่านผู้นี้เป็นคนที่ฉลาดที่สุด ยุติธรรมที่สุด และดีที่สุด”

ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของโสกราตีสส่วนใหญ่ได้จากสองแหล่งด้วยกันคือ จากเพลโต และ เซโนฟอน ซึ่งจะต้องอธิบายลักษณะพิเศษของแต่ละคนเสียก่อน ในบทสนทนาของเพลโต เขาใช้โสกราตีสเป็นกระบอกเสียง ดังนั้น คำสอนส่วนใหญ่ที่โสกราตีสแสดงออกมา จึงเป็นคำสอนของเพลโต ซึ่งโสกราตีสก็คงคาดไม่ถึงว่าจะเป็นอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ในตอนแรกๆ จึงดูเหมือนว่า จะยืนยันเรื่องราวเกี่ยวกับความคิดของโสกราตีสเอาจากบทสนทนาของเพลโตไม่ได้ แต่เมื่อพิจารณาดูให้ถ่องแท้แล้ว ก็เห็นได้ว่า บทสนทนาแรกๆ ของเพลโตเขียนขึ้นก่อนที่เขาจะมีความคิดทางปรัชญาเป็นของตนเอง และมีจุดหมายเพียงเพื่อแสดงคำสอนของโสกราตีสอย่างดีที่สุดในฐานะที่เป็นลูกศิษย์ แต่อย่างไรก็ดี เกี่ยวกับภาพของโสกราตีส เขาต้องเพิ่มเติมความนึกฝันตามอุดมคติลงไปด้วย เพลโตมิใช่แสรังทำเป็นนักเขียนชีวประวัติหรือนักประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ และบทสนทนาต่างๆ ถึงแม้จะมีรากฐานข้อเท็จจริงก็ตาม แต่ก็ใช้จินตนาการเป็นหลัก เราพูดได้แต่เพียงว่า โดยสาระแล้ว บทสนทนาเหล่านั้นเป็นปรัชญาของโสกราตีสอีกแหล่งหนึ่ง คือ เซโนฟอน ซึ่งมีลักษณะพิเศษของเขาเองเหมือนกัน เพลโตเป็นปรัชญาเมธีที่มีความนึกฝันตามอุดมคติ ส่วนเซโนฟอนเป็นนักทำงานที่เอาจริงเอาจังไม่เติมแต่งอะไรด้วยจินตนาการ เขาเป็นทหารที่ซื่อสัตย์ธรรมดากๆ คนหนึ่ง ไม่มีความสนใจอย่างลึกซึ้งในปรัชญาไม่ว่าจะเป็นของโสกราตีสหรือของใครๆ เขาไม่ได้ติดใจโสกราตีสในฐานะปรัชญาเมธี แต่เขานิยมบุคลิกลักษณะของโสกราตีส ถ้าเพลโตตีค่าคำสอนของโสกราตีสสูงเกินไป เซโนฟอนก็ตีค่าต่ำเกินไป แต่กระนั้นหนังสือเรื่อง “เมโมราบีเลีย” ของเซโนฟอน ก็มีข้อเท็จจริงที่มีค่าเกี่ยวกับความคิดทางปรัชญาของโสกราตีส

คำสอนของโสกราตีส โดยเนื้อหาแล้ว มีลักษณะเป็นแบบจริยศาสตร์ โสกราตีสมีส่วนเหมือนกับพวกโสเฟซิสในแง่ที่ว่านั้น พวกโสเฟซิสนำเอาปัญหาของมนุษย์ และหน้าที่ของมนุษย์ เข้ามาในวิชาปรัชญา และโสกราตีสก็เบนความสนใจส่วนใหญ่ของเขามาที่ปัญหาเหล่านี้ เขาตั้งปัญหาทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องต้นกำเนิดของโลกหรือธรรมชาติของสิ่งแท้จริงสูงสุด ซึ่งเราได้ยินกันมามากในปรัชญาของนักคิดรุ่นแรกๆ โสกราตีสติเตียนการเคาเช่นนั้นอย่างเปิดเผย และถือว่าเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว ความรู้เช่นนั้นไม่มีค่าเท่าความรู้ทางจริยศาสตร์ และความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เขาคิดว่า คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ และดาราศาสตร์ ไม่ใช่ความรู้ที่มีค่า เขากล่าวว่าเขาไม่เคยออกเดินเล่นไปนอกเมือง เพราะไม่มีสิ่งใดที่ควรรู้จากทุ่งนาและต้นไม้

คำสอนทางจริยศาสตร์ของโสกราตีสมีรากฐานมาจากคำสอนทางญาณวิทยาซึ่งเป็นแบบง่าย ๆ แต่สำคัญอย่างยิ่งยวด พวกโสเฟซิสถือว่าความรู้มีรากฐานจากผัสสะ และผลก็คือมาตรฐานความจริงแบบปรนัย ถูกทำลายหมด โสกราตีสสร้างรากฐานความรู้ไว้ที่เหตุผล

และนำความจริงแบบปรนัยกลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง ทฤษฎีของโสกราตีสอาจสรุปได้โดยย่อ ๆ คือ เขาสอนว่า “ความรู้ทั้งหมดเป็นความรู้ที่ได้มาจากแบบ” แบบคืออะไร เมื่อเรารู้สึกว่ามีสิ่งที่เป็นสิ่งเฉพาะ เช่น คน ต้นไม้ เรือ หรือดวงดาว ความรู้สึกเช่นนั้นเรียกว่า ผัสสะ เมื่อสัมผัสขั้นเราก็สร้างภาพของสิ่งเหล่านั้นขึ้นในใจ ความรู้สึกเช่นนั้นแหละเรียกว่า แบบ หรือภาพแทนแบบดังกล่าว ก็เหมือนกับผัสสะคือเป็นความคิดเกี่ยวกับสิ่งเฉพาะเสมอ แต่นอกจากแบบของสิ่งเฉพาะซึ่งไม่ว่าจะเป็นผัสสะหรือจินตนาการก็ตาม เรายังมีแบบสากล คือสิ่งที่ไม่ใช่มีโนภาพของสิ่งเฉพาะ หากแต่เป็นแบบวัตถุโดยส่วนรวมเป็นประเภท ๆ เมื่อข้าพเจ้าพูดว่า “โสกราตีสเป็นสิ่งที่ต้องตาย” ข้าพเจ้ากำลังคิดถึงปัจเจกบุคคลคือโสกราตีส แต่ถ้าข้าพเจ้าพูดว่า “มนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องตาย” ข้าพเจ้ากำลังคิดถึงประเภทของคนโดยทั่วไป ไม่ใช่มนุษย์หมู่หนึ่งหมู่ใด ความคิดเช่นนั้นเรียกว่าความคิดสากลหรือแบบ โดยส่วนรวมเป็นประเภท เช่น คน ต้นไม้ เรือ แม่น้ำ สัตว์ ม้า สิ่งมีชีวิตซึ่งไม่ได้ใช้แทนสิ่งเดียว แต่แทนสิ่งต่าง ๆ มากมาย เราสร้างแบบเหล่านั้นขึ้น โดยรวมเอาคุณสมบัติทั้งหมดซึ่งสิ่งเหล่านั้นมีส่วนร่วมกันไว้ในความคิด และกันเอาคุณสมบัติที่ต่างกัน คือคุณสมบัติที่บางสิ่งมีอยู่แต่บางสิ่งไม่มีออกไป เช่นข้าพเจ้าไม่อาจจัดความขาวไว้เป็นแบบของม้า เพราะถึงจะมีม้าบางตัวสีขาว แต่ก็มีม้าที่ไม่มีสีขาว แต่ข้าพเจ้าอาจจัดเอาความมีกระดูกสันหลังไว้ในแบบของม้าได้ เพราะม้าทุกตัวมีกระดูกสันหลัง ดังนั้น แบบจึงเป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้นโดยรวมเอาสิ่งที่วัตถุทุกชิ้นในประเภทหนึ่งมีส่วนร่วมไว้ด้วยกัน และตัดเอาสิ่งที่ทำให้วัตถุเหล่านั้นแตกต่างกันทิ้งไปเสีย

ฉะนั้น เหตุผลจึงเป็นความสามารถในการรู้จักแบบ ในขั้นแรก ๆ อาจเห็นได้ไม่ชัด อาจแย้งได้ว่าเหตุผลคือความสามารถในการได้แย้ง เป็นการศึกษาเอาข้อสรุปออกจากสมมติฐาน แต่เมื่อพิจารณาให้ดี เราจะเห็นว่า แม้จะเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ก็ตาม การอ้างเหตุผลนั้นก็ขึ้นอยู่กับการใช้เหตุผลนั้น ไม่เป็นวิธีนัยก็เป็นวิธีอุปนัย วิธีอุปนัยเป็นวิธีสร้างหลักการทั่วไปจากกรณีเฉพาะต่าง ๆ ขึ้นมา หลักการทั่วไปต้องมีลักษณะเป็นข้อความเกี่ยวกับประเภทของสิ่งของโดยทั่วไปทั้งหมด ไม่ใช่เกี่ยวกับสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ นับได้ว่าเป็นข้อความที่เกี่ยวกับแบบ โดยวิธีการอุปนัยมีโนภาพเกิดขึ้น โดยวิธีเปรียบเทียบตัวอย่างจำนวนมากของของประเภทหนึ่ง การหาเหตุผลแบบนัยเป็นขบวนการตรงกันข้าม เป็นการนำหลักการทั่วไปมาใช้ในกรณีเฉพาะอย่าง ถ้าเราอ้างเหตุผลว่าโสกราตีสเป็นสิ่งที่ต้องตาย เพราะมนุษย์ทั้งหมดต้องตาย คำถามก็คือว่า โสกราตีสเป็นมนุษย์หรือเปล่า นั่นคือ แบบเกี่ยวกับมนุษย์นั้น นำไปใช้กับกรณีเฉพาะคือโสกราตีสได้เหมาะสมหรือเปล่า ดังนั้น การหาเหตุผลแบบอุปนัย จึงเกี่ยวกับการสร้างแบบ และการหาเหตุผลแบบนัยเกี่ยวกับการนำแบบไปใช้

ฉะนั้น การที่โสกราตีสถือว่าความรู้ทั้งหมดอยู่ที่แบบ จึงเท่ากับถือว่าเหตุผลเป็นเครื่องมือหาความรู้ ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักการของพวกโสฟิสต์ ที่ถือว่าความรู้ทั้งหมดได้มาจากผัสสะ เนื่องจากเหตุผลเป็นสากลธาตุในมนุษย์ ก็เท่ากับว่าโสกราตีสถือว่าความรู้กับแบบ

เหมือนกัน อันเป็นการนำความเชื่อในความจริงแบบปรนัยกลับคืนมา เป็นความจริงที่ตายตัวต่อทุกคนและผูกพันกับทุกคน เป็นการทำลายคำสอนของพวกโสเฟิสต์ที่ว่า ความจริงคือทุกสิ่งที่คนคิด เราจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ชัดเจนขึ้น ถ้าเรามองในแง่ที่ว่าแบบก็คือสิ่งเดียวกับคำจำกัดความ ถ้าเราต้องการให้ความหมายของคำใด เป็นต้นว่าคำว่า “มนุษย์” เราต้องรวมเอาคุณสมบัติทั้งหมดซึ่งมนุษย์มีส่วนร่วมเข้าไว้ในคำจำกัดความของเรา เราต้องไม่ให้ความหมายว่า มนุษย์คือสัตว์ผิวขาว เพราะมนุษย์ไม่ทุกคนที่มีผิวขาว หรือเราต้องไม่รวมเอาการพูดภาษาอังกฤษเข้าไว้ในคำจำกัดความ เพราะแม้ว่ามนุษย์บางพวกพูดภาษาอังกฤษแต่ก็มีบางพวกที่พูดภาษาอื่น ๆ ไม่ได้พูดภาษาอังกฤษ แต่เราอาจเอาคุณสมบัติเช่นมีสองขามารวมไว้ได้ เพราะความเป็นสิ่งมีสองขาเป็นคุณสมบัติร่วมกันในมนุษย์ทั้งหมด นอกจากจะไม่ปกติ หรือพิการไปจากสามัญชน ดังนั้น คำจำกัดความจึงสร้างขึ้นในทำนองเดียวกับแบบนั่นเอง คือรวมเอาคุณสมบัติร่วมกันของวัตถุประเภทหนึ่งไว้ และแยกคุณสมบัติที่แตกต่างกันของวัตถุประเภทนั้นออกไป ความจริงแล้ว คำจำกัดความเป็นเพียงการแสดงแบบออกมาเป็นคำพูด โดยอาศัยขบวนการของการให้คำจำกัดความ เราจึงได้มาตรฐานความจริงที่เป็นแบบปรนัย ตัวอย่างเช่น ถ้าเราให้ความหมายของรูปสามเหลี่ยมได้เรียบร้อย เราก็เอารูปทรงเรขาคณิตอื่น ๆ มาเปรียบเทียบกับคูปกับคำจำกัดความนั้น และกล่าวได้ว่ารูปนั้นเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือไม่ และไม่มีโอกาสที่จะเอาสิ่งอื่นใดที่สมมติเอาเองว่าเป็นรูปสามเหลี่ยม มาอ้างว่าเป็นรูปสามเหลี่ยมได้ ถ้าสิ่งนั้น ๆ ไม่มีลักษณะเช่นสามเหลี่ยมที่เราได้ให้คำจำกัดความอันถูกต้องนั้นไว้แล้ว ในทำนองเดียวกัน ถ้าเราให้คำจำกัดความของคำว่าคนได้ เราอาจเอาวัตถุอะไรก็ได้มาเปรียบเทียบกับคำจำกัดความนั้น และบอกได้ว่านั้นเป็นคนหรือไม่ และถ้าเราสามารถตัดสินได้ว่าแบบของคุณสมบัติที่แท้จริงนั้นคืออะไร ปัญหาที่ว่า การกระทำอย่างหนึ่งเป็นคุณความดีหรือไม่ ก็จะตัดสินได้โดยการเปรียบเทียบการกระทำนั้นกับแบบและดูว่าสอดคล้องกันหรือไม่ พวกโสเฟิสต์ไม่อาจพูดต่อไปได้อีกว่า “อะไรที่ข้าพเจ้าเห็นว่าถูกเป็นสิ่งที่ถูกสำหรับข้าพเจ้า อะไรที่ข้าพเจ้าทำก็เป็นสิ่งที่ดีสำหรับข้าพเจ้า” การกระทำของเขาเป็นสิ่งที่ต้องตัดสิน ไม่ใช่ตัดสินด้วยความรู้สึกแบบอัตนัยของเขา แต่ต้องตัดสินด้วยแบบ หรือคำจำกัดความ ซึ่งเป็นมาตรฐานความจริงแบบปรนัย ไม่ขึ้นอยู่กับบัจเจกบุคคล นี่เป็นทฤษฎีญาณวิทยาของโสกราตีส เขากล่าวว่า ความรู้ไม่ใช่สิ่งเดียวกับความรู้สึกของปัจเจกบุคคล ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็หมายความว่าแต่ละคนอาจเรียกอะไรก็ได้ที่เขาพอใจว่าเป็นความจริง ความรู้หมายถึงความรู้ในสิ่งทั้งหลายอย่างปรนัย อย่างไม่ขึ้นกับปัจเจกบุคคล และความรู้เช่นนั้นเป็นความรู้เกี่ยวกับแบบของสิ่งต่าง ๆ ดังนั้น การสร้างความคิดทางปรัชญาของโสกราตีส จึงเป็นความพยายามที่จะสร้างแบบที่เหมาะสม เขาเที่ยวสอบถามเรื่อยไปว่า “คุณธรรมคืออะไร” “ความรอบคอบคืออะไร” “ความพอดีคืออะไร” หมายความว่า “อะไรเป็นแบบหรือคำจำกัดความที่ถูกต้องของสิ่งต่าง ๆ” เขาพยายามหารากฐานความเชื่อเกี่ยวกับความจริงและเกี่ยวกับกฎแห่งศีลธรรมอย่างปรนัย

วิธีสร้างแบบของเขาก็คืออุปนัย เขาจะยกตัวอย่างการกระทำทำ ๆ ไปซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นความรอบคอบ และพยายามหาคุณลักษณะที่การกระทำทุก ๆ อย่างมีเหมือนกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำให้อยู่ในประเภทเดียวกัน จากนั้นก็สร้างแบบของความรอบคอบขึ้น แล้วก็หาตัวอย่างใหม่ ๆ มาเทียบดูว่าเข้ากันได้กับแบบที่สร้างขึ้นนั้นหรือไม่ ถ้าใช้ไม่ได้ ก็ต้องแก้ไขแบบนั้นโดยหาตัวอย่างใหม่ ๆ ต่อไป

ญาณวิทยาของโสกราตีส มิใช่ทฤษฎีที่มีไว้เป็นทฤษฎี แต่มีไว้เพื่อจุดหมายในทางปฏิบัติ โสกราตีสมักสร้างทฤษฎีเพื่อใช้ในการปฏิบัติเสมอ เขาต้องการรู้ว่าแบบเกี่ยวกับความดีเป็นอย่างไร ก็เพื่อประพุดตีความดีในชีวิตจริง จากนั้นแหละที่นำเราเข้ามาสู่หัวใจแห่งคำสอนทางจริยศาสตร์ของโสกราตีส ซึ่งกล่าวว่าความดี ก็คือความรู้ โสกราตีสเชื่อว่า คนเราไม่อาจทำอะไรได้ถูกต้อง นอกจากจะรู้เสียก่อนว่า ความถูกต้องคืออะไร ซึ่งก็เท่ากับเราต้องรู้จักแบบของความถูกต้อง การปฏิบัติจริยธรรมจึงขึ้นอยู่กับความรู้และมาจากความรู้ โสกราตีสไม่เพียงแต่คิดว่า ถ้าคนเราไม่มีความรู้ เขาจะทำดีไม่ได้เท่านั้น แต่ยังให้ข้อยืนยันที่น่าฟังยิ่งกว่านั้นอีกคือ ถ้าคนมีความรู้ เขาจะทำผิดไม่ได้ การกระทำผิดนั้นทั้งหมดสืบเนื่องมาจากความเขลา ถ้าคนเพียงแต่รู้ว่าอะไรถูก เขาก็ต้องทำ และเขาจะกระทำสิ่งที่ถูกต้อง ทุกคนต่างแสวงหาความดี แต่ต่างคนต่างก็คิดถึงสิ่งที่ตีแตกต่างกันไป โสกราตีสกล่าวว่า ไม่มีใครทำผิดด้วยความตั้งใจ แต่เขาทำผิดก็เพราะไม่รู้จักแบบอันแท้จริงของความถูกต้องและมีความเขลาเบาปัญญา คิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นสิ่งที่ดี โสกราตีสยังกล่าวอีกว่า หากคนตั้งใจทำผิด เขาก็ยังเป็นคนที่ดีกว่าคนที่ทำผิดโดยมิได้ตั้งใจ เพราะพวกแรกนั้นมีภาวะแห่งความดีเป็นแก่นแท้อยู่ในตัวเอง รู้ว่าความดีคืออะไร แต่พวกหลังไม่รู้อย่างนั้นเลย ทั้งไม่มีหวังจะรู้ด้วย

อริสโตเติล วิจารณ์ความกิดนี้ โดยให้ข้อสังเกตว่าโสกราตีสนึกไม่ถึง หรือลืมนึกถึงจิตส่วนที่ไร้ปัญญา โสกราตีสฝันว่าการกระทำของทุกคนมีเหตุผลควบคุม เพราะฉะนั้นเพียงแต่เขาใช้เหตุผลได้ถูกต้อง เขาก็ต้องทำถูก โสกราตีสลืมนึกไปว่าการกระทำส่วนใหญ่ของคนถูกค้นหาและอารมณ์ซึ่งเป็นส่วนที่ไร้ปัญญาภายในจิตใจบังคับควบคุมอยู่ คำวิจารณ์ของอริสโตเติลเกี่ยวกับโสกราตีส เป็นสิ่งที่เถียงไม่ได้ จากประสบการณ์ เราเห็นได้ว่าคนทำผิดด้วยความจงใจ เขารู้ดีว่าอะไรถูกแต่เขายังทำสิ่งที่ผิด แต่ก็เห็นได้ง่าย ๆ ว่าทำไมโสกราตีสจึงพลาดในข้อนี้ เขาให้เหตุผลโดยดูจากตัวเอง โสกราตีสเป็นคนที่อยู่เหนือส่วนที่อ่อนแอของมนุษย์ เขาไม่ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของค้นหา อารมณ์ แต่เป็นคนที่ใช้ปัญญา เหมือนกับกลางคืนที่ไล่ตามกลางวันอยู่ตลอดเวลา และไม่มีวันพบกันอีกเลย ถ้าโสกราตีสเห็นว่าอะไรถูก เขาก็ทำ เขาไม่เข้าใจว่า ทำไมเมื่อคนรู้ว่าอะไรถูกแล้ว จึงทำสิ่งที่ผิดได้ เขาคิดว่าคนชั่วก็เพราะไม่รู้ว่าจะไรถูก คำวิจารณ์ของอริสโตเติลจึงมีเหตุผลดี แต่กระนั้นก็ตาม ทฤษฎีของโสกราตีสมิได้ลบล้างเร็วเกินไป ยังปรากฏเป็นจริงมากกว่าที่เห็นแต่แรก เรากล่าวได้ว่าคนเชื่ออย่างหนึ่ง แต่ทำอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็ยังเป็นปัญหาว่า คนเชื่ออะไรแน่ และอะไร

เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าเขาเชื่ออย่างนั้น เช่นคนไปวัดทุกอาทิตย์ และสวดมนต์ ในบทสวดมนต์นั้นมีหลักคำสอนว่า ความมั่งคั่งทางโลกนั้นไร้ค่า เมื่อเปรียบเทียบกับสมบัติทางใจ ถ้าถามคนเหล่านั้นดู เขาจะบอกว่าเขาเชื่อว่าเป็นจริงอย่างนั้น เขาเชื่อว่าเขาเชื่อเช่นนั้นจริง แต่ในชีวิตจริง เขาแสวงหาความมั่งคั่งทางโลก ทำราวกับทรัพย์สินเป็นยอดแห่งความดี คนพวกนั้นเชื่ออะไรแน่ เขาเชื่อตามที่เขาพูด หรือเชื่อตามที่เขาทำ อย่างน้อยที่สุดก็แย้งไม่ได้ใช่ไหมว่าเขาทำตามสิ่งที่เขาเชื่อว่าเป็น ถ้าเช่นนั้น หากเขามั่นใจว่าสมบัติทางใจเหนือกว่า เขาก็ย่อมแสวงหาสิ่งนั้น ไม่ใช่แสวงหาความมั่งคั่งทางวัตถุ อย่างน้อยที่สุด โสกราตีสก็ต้องคิดเช่นนั้น ทุกคนแสวงหาความดี แต่หลายคนไม่รู้ว่าความดีคืออะไร มีหลายกรณีที่เป็นอย่างนี้ แม้ว่าจะมีหลายกรณีที่คนจงใจกระทำสิ่งที่ตนรู้ว่าชั่วก็ตามที่ ยังมีข้อคิดของโสกราตีสอีกสองประการที่มาจากความคิดทั่วไป ที่ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งเดียวกับความรู้ ประการแรกก็คือ คุณธรรมเป็นสิ่งที่สั่งสอนกันได้ ไม่ได้หมายความว่าคุณธรรมสอนกันได้แบบเลข เรามักคิดว่าคุณธรรมขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมบางอย่าง คุณธรรมเป็นสิ่งที่เด่นสิ่งหนึ่ง ซึ่งคิดตัวคนมาแต่กำเนิด เป็นพันธุกรรม เปลี่ยนแปลงไปบ้างเมื่อมีการศึกษา การปฏิบัติ และการฝึกฝนเคยชิน กล่าวคือเมื่อคนเราโตขึ้น ลักษณะของเขาไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ควบคุมตัวเองอยู่เรื่อยๆ อาจทำให้คนดีขึ้น แต่โดยส่วนรวมแล้ว เดิมเป็นอย่างไร เขาก็ยังคงเป็นอยู่อย่างนั้น เหมือนเสือดาว ย่อมไม่เปลี่ยนจุดดำของมัน แต่ในทัศนะของโสกราตีส สภาวะอย่างเดียวของคุณธรรมก็คือเป็นความรู้ และเมื่อความรู้เป็นเพียงสิ่งที่ได้มาโดยการสั่งสอน คุณธรรมจึงเป็นสิ่งที่สอนกันได้ ความลำบากยากเย็นอยู่ที่การหาครู หากคนที่รู้จักแบบของคุณธรรม คนที่รู้ว่าแบบของคุณธรรมคืออะไร โสกราตีสคิดว่าสิ่งนั้นแหละคือความรู้ที่มีค่า ซึ่งยังไม่มียุคปรัชญาคนใดพบมาก่อน และสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถ้าพบแล้วก็จะส่งทอดกันต่อไปได้ด้วยการสั่งสอน และเมื่อพบสิ่งนั้นแล้ว คนจะมีคุณธรรมทันที

ข้อคิดอื่นๆ ของโสกราตีสก็คือคุณธรรมเป็นหนึ่งใน เราพูดกันถึงคุณธรรมหลายๆ อย่าง เช่น ความพอดี ความรอบคอบ การวางแผนล่วงหน้า ความเชื่อแผ่ ความเมตตา ฯลฯ โสกราตีสเชื่อว่าคุณธรรมย่อยเหล่านี้มาจากความรู้ที่เป็นรากฐานข้อเดียว คือ ตัวความรู้นั่นเอง กล่าวคือเหตุผลเท่านั้นที่เป็นคุณธรรม ซึ่งรวมคุณธรรมอื่นๆ ไว้ทั้งหมด

นี่เป็นการอธิบายสรุปคำสอนทั้งหมดของโสกราตีส สิ่งที่เรายังต้องพิจารณาต่อไปอีกเพียงอย่างเดียวก็คือ ในทางประวัติความคิด โสกราตีสอยู่ในฐานะใด คำสอนของโสกราตีสมีสองด้าน คือ ด้านญาณวิทยา ได้แก่คำสอนที่ว่าความรู้ทั้งปวงได้มาจากแบบ นี่เป็นวิทยาการฝ่ายปรัชญา ด้านที่สองเป็นปรัชญาทางจริยธรรม ด้านที่จำเป็นและสำคัญก็คือ วิทยาการฝ่ายปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องแบบ สิ่งนี้ทำให้เขามีชื่อในทางปรัชญา ส่วนด้านความคิดทางจริยธรรมของเขายังต่ำ เพราะมีความเข้าใจผิดที่ว่าคนเราถูกควบคุมไว้ด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียว ดังนั้น ด้านจริยธรรมจึงมีอิทธิพลในประวัติความคิดไม่มาก ส่วนทฤษฎีเรื่อง

แบบเป็นการปฏิบัติในทางปรัชญา ปรัชญาของเพลโตทั้งหมดวิวัฒนาการมาจากทฤษฎีนี้ และปรัชญาของอริสโตเติลกับพวกจิตวาท ต่อ ๆ มาก็มาจากปรัชญาของเพลโตอีกต่อหนึ่ง ผลโดยตรงจากทฤษฎีนี้ก็คือ การสลายตัวของคำสอนของพวกโสเฟิสต์ พวกโสเฟิสต์สอนลัทธิที่ว่าความจริงก็คือผัสสะ และด้วยเหตุที่ผัสสะของคนต่อวัตถุเดียวกันต่างกันไป ความจริงจึงเป็นเรื่องของความรู้สึกของแต่ละคน ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่อนทำลายความเชื่อที่ว่าความจริงเป็นสิ่งแท้จริงโดยปรนัย และด้วยการอ้างเหตุผลแบบเดียวกันนี้ ลักษณะปรนัยของกฎจริยธรรมก็ถูกทำลายลงด้วย ฐานะสำคัญของโสกราตีสก็คือ เป็นผู้กู้ความเชื่อนี้กลับคืนมา ความยิ่งใหญ่ของเขาอยู่ที่เขาเห็นว่าทางเดียวที่จะต่อสู้กับผลร้ายจากคำสอนของพวกโสเฟิสต์ ก็คือ ปฏิเสธหลักเบื้องต้น ซึ่งเป็นที่มาของคำสอนทั้งหมด หลักเบื้องต้นดังกล่าวก็คือความรู้ คือผัสสะ ดังนั้น ในการต่อต้านความคิดนี้ โสกราตีสจึงอ้างว่าความรู้ได้จากแบบ การเอาความรู้ไปขึ้นกับแบบก็คือการเอาความรู้ไปขึ้นกับสากลภาพของปัญญา ดังนั้นจึงนับเป็นการกู้ฐานะของความรู้จากอันทันยมาเป็นความรู้แท้จริงอย่างปรนัย

แม้ว่าโสกราตีสจะเป็นผู้กู้ความเชื่อเดิมกลับมา เราก็ไม่มองความคิดของเขาว่าเป็นเพียงการย้อนกลับไปสู่สภาพทางปัญญาก่อนสมัยของพวกโสเฟิสต์ แท้ที่จริงกลับเป็นความก้าวหน้าไปยิ่งกว่าพวกโสเฟิสต์เสียอีก ความจริง เรามีตัวอย่างวิวัฒนาการตามปกติของความคิดทั้งหมด ไม่ว่าจะเฉพาะบุคคลหรือทั้งชาติ ความคิดปรากฏออกมาเป็นสามขั้น ขั้นแรกเป็นความเชื่อเฉย ๆ ไม่ได้อาศัยเหตุผล เป็นความเชื่อตาม ๆ กันมา ขั้นที่สองเป็นความคิดในการทำลาย และไม่เชื่อถืออะไรเลย ปฏิเสธสิ่งที่ยืนยันในขั้นก่อน ขั้นที่สามเป็นการย้อนกลับมามีความเชื่อเดิมอีก แต่คราวนี้ ขึ้นอยู่กับแบบ ขึ้นอยู่กับเหตุผล ไม่ใช่เป็นเพียงเชื่อตามประเพณี ก่อนหน้าสมัยโสเฟิสต์นั้น คนที่กักกักเอาคือ ๆ ว่า ความจริงและความดีเป็นสิ่งแท้จริงอย่างปรนัย ไม่มีใครยืนยันเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะไม่มีใครปฏิเสธ เป็นสิ่งที่เห็น ๆ กันอยู่แล้วจึงไม่ใช่เป็นการเชื่อด้วยพื้นฐานของเหตุผล แต่เป็นการเชื่อตามประเพณีและความเคยชิน ซึ่งเป็นขั้นแรกของความคิด เราอาจเรียกได้ว่าเป็นสมัยแห่งความคิดต้น ๆ เมื่อโสเฟิสต์เข้ามา มีบทบาทก็เอาเหตุผลและความคิด มาพิสูจน์สิ่งที่ยอมรับกันว่าเป็นอย่างนั้น ๆ เช่น กฎหมายประเพณี อำนาจหน้าที่ เหตุผลที่เข้ามายุ่งกับความเชื่อสามัญนี้ มักเป็นไปในทางทำลาย ดังนั้น พวกโสเฟิสต์จึงบ่อนทำลายอุดมคติ เรื่องความดีและความจริงทั้งหมด โสกราตีสเป็นผู้กอบกู้อุดมคติเหล่านี้กลับคืนมา แต่สำหรับเขา นี่มิได้เป็นอุดมคติแห่งความเชื่ออย่างสามัญอีกต่อไป แต่เป็นอุดมคติแห่งเหตุผล ขึ้นอยู่กับเหตุผล โสกราตีสนำเอาความเชื่อ ด้วยความเข้าใจเข้ามา แทนความเชื่ออย่างไม่ฉลาด เราอาจโต้แย้งกับเขาในเรื่องนี้เหมือนอย่างที่อริสโตฟานีสทำมาแล้วก็ได้ อริสโตฟานีสเป็นคนหัวโบราณ เป็นคนเชื่อในเรื่อง “โบราณสมัยอันดั่งาม” เป็นผู้เห็นผลร้ายที่พวกโสเฟิสต์กระทำต่อจริยธรรมของสังคม เช่นเดียวกับโสกราตีส แต่วิธีแก้ไขที่เขาแนะนำก็คือ หวนกลับไปสู่โบราณสมัยอันดั่งาม เพราะความคิดทำให้เกิดผลร้ายดังกล่าว

ความคิดก็ต้องถูกกดไว้ เราต้องหวนกลับไปสู่ความเชื่ออย่างสามัญ แต่ทว่าครั้งหนึ่ง ความเชื่อสามัญนั้นได้ถูกความคิดทำลายลง และไม่อาจกลับมาสู่ปัจเจกบุคคลหรือเชื้อชาติได้ จะเกิดขึ้นใหม่อีกก็ไม่ได้ เช่นเดียวกับที่ผู้ใหญ่กลับเป็นเด็กอีกไม่ได้ มีวิธีเดียวที่จะแก้ไขความเลวร้ายของความคิดก็คือความคิดที่เหนือกว่านั้น ถ้าความคิดเบื้องต้นเป็นทางนำไปสู่ความสงสัยทุก ๆ สิ่ง และเป็นทางนำไปสู่การปฏิเสธ ทางแก้ก็อย่างเดียวกันคือสร้างความเชื่อให้กับความคิด ไม่ใช่กดความคิดไว้ นี่เป็นวิธีการของโสกราตีส และเป็นวิธีการของนักคิดที่ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เขาเหล่านั้นไม่ตื่นตกใจกับเงา หากเขาเชื่อในเหตุผล หากเหตุผลนำเขาเข้าไปในความมืด เขาก็จะไม่ผล็พลามกลับไปออกมาด้วยความกลัว เขาจะมุ่งหน้าไปจนกว่าจะพบแสงสว่าง พวกเขาแนะนำเราไม่ให้ระแวงต่อเหตุผล แม้เหตุผลจะทำให้เราเกิดสงสัยในความเชื่อของเรา ความคิดจึงเป็นสิ่งที่กดไว้ไม่ได้ เหตุผลสำคัญต่อเราในฐานะที่เราเป็นสิ่งที่มีความเชื่อ เราไม่อาจหวนกลับไป เราต้องมุ่งต่อไป และทำให้ความเชื่อของเรามีเหตุผล ต้องให้ความเชื่อขึ้นอยู่กับแบบ อย่างที่โสกราตีสทำ โสกราตีสมิได้ปฏิเสธหลักการของพวกโสฟิสต์ที่ว่าสถาบันทั้งปวง อุดมคติ สิ่งที่มีอยู่ และสิ่งที่สร้างขึ้น ต้องเป็นสิ่งที่ได้รับการวินิจฉัยทางเหตุผล เขายอมรับเรื่องนี้อย่างไม่มีข้อสงสัย เขายกเอาความพิเศษของความคิดขึ้นมาและได้ช่วยชะงักการต่อสู้เพื่อเหตุผล

พวกโสฟิสต์เป็นผู้นำหลักแห่งอัตนัยมาสู่แสงสว่าง คือหลักที่ว่า ความจริงต้องเป็นความจริงของข้าพเจ้า และสิ่งที่ถูกต้องก็คือสิ่งที่ถูกต้องสำหรับข้าพเจ้า เป็นผลที่ได้จากความคิดของข้าพเจ้าเอง ไม่มีมาตรฐานอะไรภายนอกมาบังคับให้ข้าพเจ้ายอมรับ ข้อผิดพลาดของพวกโสฟิสต์ก็คือ ข้อที่เห็นว่าความจริงต้องเป็นความจริงของข้าพเจ้า เป็นเพียงความสามารถของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นสัตว์โลกที่มีผัสสะ ซึ่งหมายความว่าข้าพเจ้ามีความเป็นจริงของข้าพเจ้าเองต่างหากจากผู้อื่น โสกราตีสแก้ไขข้อนี้โดยการยอมรับว่า ความจริงต้องเป็นความจริงของข้าพเจ้า แต่เป็นของข้าพเจ้าซึ่งเป็นสิ่งที่มีความเชื่อ หมายความว่า เพราะเหตุที่เหตุผลเป็นสากลภาพ ความจริงจึงไม่ใช่ความจริงสำหรับข้าพเจ้าคนเดียว แต่เป็นความจริงอย่างสากล ซึ่งสัตว์โลกที่มีเหตุผลทั้งหมดมีส่วนร่วมอยู่ด้วย และเห็นว่าถ้าเป็นเช่นนั้นจะสมเหตุสมผล ดังนั้น ความจริงจึงไม่เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ทางอัตนัยเท่านั้น แต่เป็นความจริงแท้อย่างปรนัย ไม่ขึ้นกับผัสสะ หากเป็นตัวของตัวเอง ไม่ขึ้นกับปัจเจกบุคคล ตลอดจนสมัยของโสกราตีสและโสฟิสต์เป็นสมัยที่เต็มไปด้วยการสังสอน บทเรียนที่จำเป็นก็คือการปฏิเสธเหตุผลว่าไม่ใช่สิ่งสูงสุด และตั้งวิธีการหาความรู้วิธีอื่น ที่อยู่เหนือกว่าเหตุผล ซึ่งยอมเป็นการเข้าไปสู่ลัทธิวิมิตวาท มีการปฏิเสธการเป็นปรนัยของความจริงและจริยธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พวกโสฟิสต์แบบเทวาทและพวกอื่น ๆ ในปัจจุบัน สอนลัทธิที่เขาเรียกว่า อัศวินศึกษา ถือว่าความรู้ที่สูงสุดทางศาสนา เข้าถึงได้ด้วยตนเอง ตนเองมีญาณที่อยู่สูงยิ่งกว่าเหตุผล แต่นี่ก็เป็นข้อผิดพลาดแบบเดียวกับโปรทาโกอรัส จริงอยู่ สิ่งที่เรียกว่า

อชฌัตติกญาณไม่ใช่เป็นเพียงผัสสะอย่างโปรทากอรัสว่า แต่ก็ยังเป็นแบบแห่งผัสสะทางจิตโดยตรง เป็นความเข้าใจโดยตรงต่อวัตถุที่ปรากฏต่อเรา และเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ๆ ฉะนั้น อชฌัตติกญาณ จึงเป็นธรรมชาติของความหยั่งรู้ เป็นจิตภาวะ และอยู่เหนือผัสสะ ตรงข้ามกับวัตถุ และ ผัสสะ แต่ก็ไม่ได้ต่างกันเลย ไม่ว่าจะความหยั่งรู้จะเป็นเพียงเรื่องของผัสสะหรือสิ่งเหนือผัสสะ การถือว่าความจริงเป็นความหยั่งรู้ ไม่ว่าจะประการใด ๆ ก็ตาม หลักการก็อย่างเดียวกับที่ โปรทากอรัสกระทำมาแล้ว คือ เป็นการยอมตกเป็นเหยื่อของความรู้สึกทางจิตของแต่ละบุคคล ข้าพเจ้ารู้ว่าสิ่งใดเป็นจริง ก็เป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า อะไรที่เขารู้เองก็เป็นจริงสำหรับเขา ด้วยเหตุที่เราปฏิเสธเหตุผลโดยถือว่าต่ำกว่าอชฌัตติกญาณ และไม่ได้ถือว่าเหตุผลเท่านั้นที่สามารถทำให้ปัจเจกชนเข้าใจกฎของสากลภาพ และมาตรฐานที่เป็นปรนัยอย่างแท้จริงได้ ข้อสรุปทางตรรกก็คือ เนื่องด้วยอชฌัตติกญาณของแต่ละคนเป็นจริงสำหรับเขาผู้นั้น จึงไม่มีสิ่ง ที่จริงแม้อย่างปรนัย หรือไม่อาจมีความดีอย่างปรนัยได้ในแง่นี้ ดังนั้น ทฤษฎีนี้จึงต้องจบลง อย่างเป็นวิมิติวาท และมีคณโดยสิ้นเชิง ดูตามข้อเท็จจริงแล้ว พวกโสเฟิสต์แบบเทวนิยม มิได้ต้องการข้อสรุปอย่างวิมิติวาท เพียงแต่พวกนี้มิได้มีความคิดแจ่มแจ้งและมีเหตุผลอย่าง โปรทากอรัสเท่านั้นเอง

บทที่ ๑๑

สมัยกิ่งโศกราตีศ

การตายของโศกราตีศทำให้เกิดเหตุการณ์ติดตามมา เป็นเหตุการณ์ที่พบได้บ่อยพอๆ ในประวัติความคิด นั่นคือเกี่ยวกับบุคลิกภาพในด้านต่าง ๆ มากมายซึ่งรวมกันอยู่ในตัวเขา ความรู้สึกและความคิดที่มีลักษณะแย้งกันหลาย ๆ อย่าง ลองดูตัวอย่างที่อยู่ในขอบเขตของชีวิตจริงก็ได้ ดังเช่น เรามักพูดกันว่า ความเมตตากับความยุติธรรม อยู่ร่วมกันได้ยาก ในบุคลิกภาพย่อย ๆ ของคน ๆ หนึ่งแสดงความเมตตา เนื่องจากความเมตตาของเขาไม่ได้ประกอบด้วยความยุติธรรม จึงกลายเป็นความใจอ่อน และความอยากที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ส่วนคนที่มีความยุติธรรม ลืมความเมตตาเสีย เขาก็กลายเป็นคนกระต้าง และไม่เห็นอกเห็นใจใคร บุคคลที่เป็นมหาบุรุษเท่านั้นที่มีบุคลิกภาพกว้างกว่านี้ มีการรวมบุคลิกภาพทั้งสองอย่างดังกล่าวได้อย่างกลมกลืนกัน เมื่ออยู่ในขอบเขตชีวิตจริงคุณธรรมทั้งสองอย่างนั้นจึงอยู่ในสนามแห่งความคิดและปรัชญา นักคิดผู้ยิ่งใหญ่มิใช่บุคคลผู้ยึดถือความจริงแง่เดียวเป็นข้อจำกัดสุดขั้ว แต่ต้องเป็นผู้รวมความจริงหลาย ๆ แ่งเข้าเป็นระบบเดียวกัน รวมความจริงและความขัดแย้งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน การยืนยันความคิดเดียว การมีความคิดเดียว และให้ข้อสรุปโดยไม่คำนึงถึงความจริงแง่อื่น ๆ นั้น อาจได้ชื่อเสียงมากมาย แต่เป็นของชั่วคราวเฉพาะแห่งเท่านั้น ชื่อเสียงของคนอย่าง นิตเช่ เบอ์นาร์ต ชอว์ และออสก้า ไวลด์ ได้มาด้วยวิธีนี้เป็นสำคัญ จากการตายของมหาบุรุษผู้ที่มีบุคลิกภาพรวม ๆ กัน ด้วยเหตุที่ความคิดของเขาเป็นการรวมกันของความจริงหลาย ๆ ด้าน เรามักพบว่าส่วนที่เคยรวมกันอยู่จะแยกออกจากกัน และความคิดแต่ละด้านก็ทำให้เกิดสำนักปรัชญาที่มีความคิดด้านเดียว สำนักศิษย์ผู้ด้อยกว่าไม่อาจเข้าใจความคิดรวบยอดและรวมหลาย ๆ ด้านของมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ได้ ศิษย์แต่ละคนก็ยึดเอาส่วนแห่งคำสอนของอาจารย์ซึ่งเข้ากันได้กับอารมณ์ของตัว มาจัดตั้งเป็นปรัชญา โดยทำเหมือนว่าส่วนย่อย ๆ นี้คือ ส่วนรวมทั้งหมด หลังจากโศกราตีศตาย เรื่องอย่างนี้ก็เกิดขึ้นเช่นกัน ในจำนวนสำนักศิษย์ทั้งหมด มีเพียงคนเดียวที่สามารถเข้าใจคำสั่งสอนของเขาได้ทั้งหมด ทั้งยังเข้าใจบุคลิกภาพส่วนรวมของเขาได้ด้วย คนผู้นั้นคือ เปเลโต้ ในจำนวนผู้ที่นิยมโศกราตีศและเป็นเพื่อนสนิท มีอยู่สามคนที่ได้ตั้งสำนักปรัชญา แต่ละคนก็ยึดเอาส่วนย่อยส่วนหนึ่งไป แต่ทุกคนก็อ้างว่าเป็นลัทธิโศกราตีศที่แท้จริง แอนติสเธนีตั้งสำนักซีนิค อริสตีปัสตั้งสำนักไซเรเนอิก และยูคลิดตั้งสำนักเมการิก

ลักษณะสองประการของปรัชญาโศกราตีศก็คือ ทฤษฎีว่าด้วยแบบ และทฤษฎีจริยศาสตร์ สำหรับเรารู้สึกเป็นเรื่องง่ายที่จะหวนกลับไปมองประวัติศาสตร์ เพื่อดูว่าทฤษฎีไหนสำคัญและมีอิทธิพลในประวัติความคิด แต่คนในสมัยของเขาย่อมมองไม่เห็นข้อนี้ สิ่งที่จิตใจ

พวกเขาอยู่คือท่าทางของโสกราตีส จริยธรรมของเขา และที่เหนือสิ่งอื่นใดก็คือ คำสอนทางจริยธรรมที่แสดงออกมาทางความคิดมีความสำคัญไม่มากเท่ากับในชีวิตและบุคลิกของผู้สอนเอง ทั้งชีวิตและคำสอนอาจสรุปได้ว่าคุณธรรมเป็นจุดหมายอย่างเดียวของชีวิต สิ่งอื่น ๆ ในโลกทุกสิ่งก่อกำเนิดต่อคุณธรรม เช่น ความสบาย ความมั่งคั่ง การเล่าเรียน สิ่งเหล่านี้ถือว่าไร้ค่าตรงที่ว่าคุณธรรมเป็นจุดหมายอย่างเดียวของชีวิตนี้แหละ เป็นจุดที่สำนักปรัชญาทั้งโสกราตีส ทั้งสามสำนักเห็นพ้องต้องกันได้ เราจึงต้องคิดว่าเขาเห็นไม่ลงรอยกันที่ตรงไหน

หากคุณธรรมเป็นจุดหมายของชีวิต อะไรเล่าคือคุณธรรม โสกราตีสมิได้ตอบปัญหาหน้าไว้ชัดเจน คำจำกัดความอย่างเดียวกันที่เขาให้มีเพียงว่า คุณธรรมคือความรู้ แต่เมื่อพิจารณาไปแล้วก็จะเห็นได้ว่านั่นไม่ใช่คำจำกัดความอะไร ถ้าคุณธรรมคือความรู้ จะเป็นความรู้เกี่ยวกับอะไรเล่า ไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ หรือฟิสิกส์ หากเป็นความรู้ทางจริยศาสตร์ กล่าวคือ เป็นความรู้เกี่ยวกับคุณธรรม การกำหนดว่าคุณธรรมเป็นความรู้เกี่ยวกับคุณธรรม ก็เป็นการคิดแบบงูกินหาง เราไม่ได้คำตอบเลยว่าคุณธรรมคืออะไร แต่ตามความจริงแล้วโสกราตีสมิได้คิดเป็นวงกลม เขามิได้หมายความว่าคุณธรรมคือความรู้ แม้ว่าการอธิบายของเขาอาจถูกชักนำไปให้ไขว้เขวไปในทางนั้นก็ตาม เขาหมายถึงสิ่งที่แตกต่างจากนั้นคือ คุณธรรมขึ้นอยู่กับความรู้ ความรู้เป็นภาวะอันแรกของคุณธรรม หลักการมิได้บอกไว้อย่างคั่นไม่ได้ว่า คุณธรรมคือความรู้เกี่ยวกับคุณธรรมซึ่งเป็นการคิดที่เป็นเส้นตรง เพียงแต่ท่านรู้ว่าคุณธรรมคืออะไร ท่านก็เป็นคนมีคุณธรรมได้ ฉะนั้น เราจึงยังไม่มีคำจำกัดความของคุณธรรม หรือยังไม่ได้พยายามกำหนดลงตายตัว เรายังติดปัญหาว่าคุณธรรมคืออะไร

ไม่ต้องสงสัยว่าเรื่องนี้เนื่องมาจากลักษณะและวิธีการอันขาดระบบในการพัฒนาความคิดของโสกราตีส ที่หาความรู้โดยใช้วิธีสนทนา เพราะในการสนทนากันโดยบังเอิญนั้น ย่อมไม่อาจพัฒนาความคิดให้เป็นระบบได้ แต่ในส่วนที่สืบมาจากสากลภาพของความเป็นอัจฉริยะในตัวเขา เขาก็กว้างพอที่จะตระหนักได้ว่า จะมีดีคุณธรรมไว้กับสูตรแคบ ๆ เพียงสูตรเดียวเพื่อใช้เป็นวิธีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตแบบต่าง ๆ อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดไม่ได้ ดังนั้นแม้จะมีข้อเท็จจริงว่าหลักการทั้งหมดของเขานั้นขึ้นอยู่กับวิธีให้คำจำกัดความ โสกราตีสก็ยังทั้งแบบที่เป็นสิ่งสุดยอดทางปรัชญาของเขา คือเรื่องคุณธรรมไว้ให้คนรุ่นหลัง โดยมิได้ให้คำจำกัดความไว้ ฉะนั้น จุดนี้เองที่พวกนิยมโสกราตีสไม่ลงรอยกัน ทั้งหมดเห็นพ้องกันว่าคุณธรรมเป็นจุดหมายอย่างเดียวของชีวิต แต่ต่างก็พัฒนาความคิดที่ว่าชีวิตอย่างไรที่มีคุณธรรมอย่างแท้จริงไปคนละทาง

ชานิก

แอนดิสเรเนิส ผู้ก่อตั้งสำนักปรัชญาชานิก ก็ยังคงใช้ข้อเสนอนี้ที่คุ้น ๆ กันอยู่ คือคุณธรรม

ขึ้นกับความรู้ เป็นสิ่งที่สั่งสอนได้ และเป็นหนึ่ง แต่สิ่งที่ปลูกความนิยมของแอนติสเซนีส มิใช่โสกราตีสผู้ปราดเปรื่อง โสกราตีสนักวิทยาศาสตร์หรือนักปรัชญา แต่เป็นโสกราตีสผู้มีลักษณะเป็นของตัวเอง ผู้ทำตามสิ่งที่ตัวเองเห็นว่าถูก ไม่ยึดกับความเห็นของผู้อื่น ความเป็นตัวของตัวเองนี้ ความจริงเป็นผลพลอยได้ของชีวิตแบบโสกราตีส โสกราตีสไม่สนใจความดีทางโลกและทรัพย์สินสมบัติของโลก ไม่แยแสกับความมั่งคั่งหรือคำสรรเสริญเยินยอ เพราะจิตใจของเขามีสมบัติที่ล้ำค่ากว่า คือความมีปัญญา ความเป็นตัวของตัวเอง ความไม่ยึดถือความเห็นของผู้อื่น เหล่านี้เขาไม่ได้ถือว่าเป็นจุดหมายในตัวเอง เขาไม่ได้บูชาสิ่งเหล่านี้ แต่พวกซินิกแปลคำสอนของเขาเป็นว่า ความเป็นอิสระจากความทุกข์และทรัพย์สินสมบัติทางโลกเป็นจุดหมายในตัวเอง และเป็นสิ่งที่ชีวิตต้องการ นี่จึงเป็นคำจำกัดความของคุณธรรมสำหรับพวกเขา พวกซินิกถอนตัวออกจากทุกสิ่งที่ยึดติดเห็นว่าทำให้ชีวิตมีค่า อยู่อย่างถุกๆ โดยแท้ และทำเหมือนตัวเองเป็นซากศพ โสกราตีสคิดว่าความรู้ที่มีค่าสูงสุดคือความรู้ทางจริยธรรมและมีที่ท้าวว่าจะไม่เชื่อถือความรู้ชนิดอื่น พวกซินิกคิดยิ่งไปกว่านั้นว่าศิลปะทุกชนิดและการเล่าเรียนยิ่งมากยิ่งขึ้นทำให้ไม่เขลาและเชื่อช้า แอนติสเซนีสกล่าวว่า มีคุณธรรมก็สุขพอแล้ว คุณธรรมนั้นไม่ต้องอาศัยอะไ้อื่น นอกจากความเข้มแข็งอย่างโสกราตีส เป็นเรื่องของกรกระทำ ไม่ต้องใช้คำพูดมาก ๆ หรือเรียนมาก ๆ อุดมคติเรื่องคุณธรรมของพวกซินิกจึงเป็นการไปในแง่ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง คือหมดความปรารถนาในทุกสิ่ง พ้นจากความอยากได้ทุกอย่าง พ้นจากทรัพย์สินสมบัติทั้งปวง พวกนี้หลายคนทั้งบ้านและที่อยู่อาศัย ออกท่องเที่ยวไปอย่างคนจรจัดและขอทาน ไตโอเกนีส ลงไปอยู่ในอ่างน้ำ ก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ โสกราตีสเป็นผู้ทำตามสิ่งที่เขาเห็นว่าดี อย่างเด็ดเดี่ยว ไม่แยแสกับสิ่งที่คนถ้อยพูด แต่ความไม่แยแสต่อความเห็นของผู้อื่นก็ทำนองเดียวกันกับความไม่เอาใจใส่ต่อทรัพย์สินสมบัติ คือไม่ได้เป็นจุดหมายของชีวิต เขามิได้หวังที่จะต่อต้านความเห็นของสังคม แต่พวกซินิกนั้นแสดงความไม่แยแส เยาะเย้ยความเห็นของสังคม แสดงสิ่งที่ไม่เหมาะสม และน่ารังเกียจบ่อย ๆ

ตามทัศนะของพวกซินิก คุณธรรมเท่านั้นคือความดี ความชั่วคือสิ่งเดียวที่เลวร้าย ไม่มีสิ่งอื่นใดในโลกที่ดีหรือเลว สิ่งอื่น ๆ ทุกสิ่งไม่ได้เป็นอะไรเลย ทรัพย์สินสมบัติ ความพอใจ ความมั่งคั่ง เสรีภาพ ความสบาย และแม้แต่ชีวิต ก็ไม่ได้ถือว่าเป็นสิ่งที่ดี ความยากแค้น ความเดือดร้อน ความเจ็บไข้ ความเป็นทาส และความตาย ก็ไม่ได้เป็นสิ่งชั่ว การเป็นเสรีชนมิได้ดีกว่าการเป็นทาส เพราะหากทาสมีคุณธรรม เขาก็เป็นอิสระอยู่โดยตัวเอง และอยู่ในฐานะเป็นผู้ปกครอง อติวินิบาตกรรมมิใช่ความผิด คนอาจทำลายชีวิตของตนได้ มิใช่เพื่อหนีจากความเดือดร้อนและความเจ็บปวด (เพราะสิ่งเหล่านี้มิใช่ตัวที่ทำให้เจ็บ) แต่เพื่อแสดงว่า สำหรับเขาแล้ว ชีวิตไม่มีความหมาย เมื่อขอบเขตระหว่างคุณธรรมและความชั่วกำหนดไว้อย่างแน่นอนเช่นเดียวกับความแตกต่างระหว่างคนฉลาดและคนโง่ คนทั้งปวงจึงแบ่งออกได้เป็นสองพวกเท่านั้น ไม่มีพวกปานกลาง คุณธรรมเป็นหนึ่งในแบ่งไม่ได้ ไม่

ว่าคนจะมีไว้ทั้งหมดหรือไม่มีเลยก็ตาม ถ้าเขามีไว้ทั้งหมด เขาก็เป็นคนฉลาด ถ้าเขาไม่มีอยู่เลยก็เป็นคนโง่ คนฉลาดเป็นผู้มีคุณธรรม ความรู้ ความสุข ความสมบูรณ์ทั้งหมด คนโง่ก็ครองความชั่ว ความเดือดร้อน ความไม่สมบูรณ์ไว้ทั้งหมด

ไซเรนอีก

พวกไซเรนอีกก็เช่นกัน ถือว่าคุณธรรมเป็นสิ่งเดียวที่จำเป็นสำหรับชีวิต อย่างไรก็ตาม ก็เป็นเพียงหลักการเท่านั้น เพราะพวกเขาได้ให้คำจำกัดความของคุณธรรม โดยทำลายความหมายเสียหมด โสกราตีสรับรองเสมอ ๆ ว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่นำประโยชน์มาให้ เขากล่าวว่า คุณธรรมเป็นทางเดียวที่นำไปสู่ความสุข และเขาก็ยอมรับว่าความสุขเป็นแรงจูงใจของคุณธรรม อย่างไรก็ตาม นี่มิได้หมายความว่าเขาไม่คำนึงถึงหน้าที่ที่จะกระทำความถูกต้องเพื่อความถูกต้อง มิใช่กระทำเพื่อประโยชน์ที่การกระทำนั้นจะนำมาให้ เราอาจกล่าวได้ว่า “ความซื่อสัตย์เป็นนโยบายที่ดีที่สุด” แม้ว่าในบางกรณี ความซื่อสัตย์ไม่ใช่ นโยบายที่ดีที่สุดก็ตาม แต่ก็มีได้หมายความว่า ในกรณีเช่นนั้น เราจะเลิกซื่อสัตย์ โสกราตีสมิได้มีความเข้าใจแจ่มแจ้งในข้อนี้ และไม่อาจหาหลักฐานของจริยธรรมที่ยิ่งกว่าความสุขให้แน่นอนได้ อริสตีปัสสรุปเอาคำสอนด้านนี้ของเขาไปเป็นเหตุผล โดยมีได้สนใจข้ออื่น ๆ เลยแน่นอน คุณธรรมเป็นจุดหมายอย่างเดียวของชีวิต แต่จุดหมายอย่างเดียวของคุณธรรมก็คือผลประโยชน์ของบุคคลเอง นั่นคือความพึงพอใจ เราจึงกล่าวได้ทันทีว่า จุดหมายอย่างเดียวของชีวิตก็คือ ความพึงพอใจ

อิทธิพลของโปรทาโกอรัส และโสฟิสต์ ยังเข้ามามีบทบาทในการปั่นความคิดของอริสตีปัส โปรทาโกอรัสปฏิเสธความเป็นปรนัยของความจริง และต่อมาพวกโสฟิสต์ก็เอาทฤษฎีอย่างเดียวกันมาใช้กับจริยธรรม คนแต่ละคนต่างก็เป็นกฎของตัวเอง ไม่มีหลักจริยธรรมผูกมัดบังคับบุคคลให้ขัดความปรารถนาของตัวเอง อริสตีปัสรวมความคิดนี้เข้ากับความคิดที่เกี่ยวกับความพึงพอใจ ความพึงพอใจเป็นจุดหมายอย่างเดียวของชีวิต ไม่มีกฎจริยธรรมภายนอกมาพิสูจน์ว่าข้ออ้างอันสมบูรณ์นี้ไม่สมเหตุผล ไม่มีสิ่งใดชั่ว ไม่มีสิ่งใดเลว ทุกสิ่งมีไว้เพื่อให้แต่ละบุคคลถึงซึ่งความพอใจ

ข้อที่ว่าปรัชญาเช่นนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติต่ำลงหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับชนิดของความพึงพอใจที่เขาคิด หากเป็นความบริสุทธิ์และความพึงพอใจที่มาจากเหตุผลแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดชีวิตที่ดีได้ หากเป็นความพึงพอใจทางกาย ผลก็ย่อมไม่สูงส่ง พวกไซเรนอีกมิใช่ไม่รู้จักความพึงพอใจของจิตเสียเลย แต่พวกเขาชี้ให้เห็นว่าความพึงพอใจทางกายมีอิทธิพลและรุนแรงกว่า ดังนั้นเขาจึงฟังเสียงเรื่องนี้เป็นสำคัญ กระนั้นก็ตาม เขาก็เป็นพวกที่พ้นจากห้วงนรกแห่งผัสสะ และความต่ำช้า ตามลัทธินี้ ในการทำตามความพึงพอใจนั้น คนฉลาดต้องทำอย่างรอบคอบ การหาความพึงพอใจอย่างไม่เห็นยว้งเสียเลย ย่อมนำไปสู่ความเจ็บปวดและ

ความหายนะ ความเจ็บปวดเป็นสิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยง ดังนั้นคนฉลาดจึงต้องเป็นนายตนเองอยู่เสมอ จะต้องควบคุมความปรารถนาของเขา และกตความปรารถนาที่เร่งเร้าให้ช้าลง ถ้าการทำเช่นนั้น จะทำให้พบจุดหมายที่น่าพึงพอใจกว่า และเจ็บปวดน้อยกว่า อุดมคติไซเรนเอิกเกี่ยวกับคนฉลาดคือความเป็นคนของโลก ฝ่าหาแต่ความพึงพอใจไม่มีเรื่องเชื่อโชคลางอะไรมาคอยเหนี่ยวรั้ง กระนั้นก็ตาม ต้องไปสู่จุดหมายด้วยความรอบคอบ รู้จักคาดการณ์ล่วงหน้า และเฉลียวฉลาด หลักการเช่นว่านั้น ต้องมีการยอมรับอารมณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งย่อมแปลความหมายสิ่งต่าง ๆ ต่างกันไป เราอาจดูได้จากตัวอย่างสองตัวอย่าง แอนนิเซอริส ผู้ถือลัทธิไซเรนเอิกคนหนึ่ง เชื่อว่าความพึงพอใจเป็นจุดหมายของชีวิต แต่ถือว่าต้องเป็นความพึงพอใจจากมิตรภาพ และความรักใคร่ปรองดองกันภายในครอบครัว ก็ยอมรับว่าคนฉลาดควรพร้อมที่จะสละตัวเองเพื่อเพื่อน ๆ หรือครอบครัว นี่เป็นลำแสงแห่งจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในความมืด เฮเกสตีล ผู้มองโลกในแง่ร้าย เห็นว่าความสุขแท้ ๆ นั้นเป็นสิ่งที่เข้าถึงไม่ได้ในทางปฏิบัติ จุดหมายอย่างเดียวของชีวิตที่จะมีทางเป็นไปได้ก็คือการหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด

เมการิก

ยูคลิดแห่งเมืองเมการาเป็นผู้ก่อตั้งสำนักนี้ หลักการของเขาเป็นหลักการของลัทธิโสกราตีสกับลัทธิอีเลียวรวมกัน คุณธรรมคือความรู้ แต่เป็นความรู้เรื่องอะไรเล่า อิทธิพลของอีเลียวมาเห็นได้ชัดในตนเอง พวกเมการิกเชื่ออย่างพาร์มินิดีสในเรื่องสัจ อันเป็นสัมบูรณ์ภาพเป็นหนึ่ง ความหลายหลาก การเคลื่อนไหว เป็นมายา โลกของผัสสะ ไม่มีความจริงแท้ในตัวเอง สัจเท่านั้นที่เป็นจริง ถ้าคุณธรรมคือความรู้ ก็ย่อมต้องเป็นความรู้เกี่ยวกับสัจนี้ แบบที่เป็นแก่นความคิดของโสกราตีส คือคุณธรรม และมโนภาพที่เป็นแก่นความคิดของพาร์มินิดีสคือสัจ ยูคลิดรวมทั้งสองอย่างเข้าด้วยกัน คุณธรรมกับความรู้เป็นสิ่งเดียวกัน สัจ เอกภาพ พระเจ้า ความดี ทิพย์ เป็นเพียงชื่อต่าง ๆ ของสิ่งเดียวกัน การแปรสภาพ ความหลายหลาก ความชั่ว เป็นชื่อของสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสัจ คืออสัจ ความหลายหลากจึงเป็นสิ่งเดียวกันกับความชั่ว และทั้งสองอย่างเป็นมายา ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่จริง ความดีเท่านั้นที่มีอยู่จริง ๆ คุณธรรมต่าง ๆ เช่น ความโอบอ้อมอารี ความอดทน ความรอบคอบ เป็นเพียงชื่อต่าง ๆ กันของคุณธรรมอันเดียว คือความรู้จักสัจ

เซโน พวกอีเลียว ได้แสดงว่าความหลายหลาก และการเคลื่อนไหว ไม่ใช่เพียงไม่จริงเท่านั้น แต่ไม่มีเลยทีเดียว เพราะเป็นเรื่องแย้งตัวเอง พวกเมการิกผสมความคิดนี้เข้ากับวิจรรวาทของเซโน และสรุปว่า ภัยเหตุที่ก่อภาวะเป็นไปไม่ได้ ภาวะจึงต้องรวมเอาความเป็นไปไว้ทั้งหมด อะไรก็ตามที่เป็นไปได้ย่อมเป็นจริง ไม่มีสิ่งนี้อาจเป็นอะไรได้ แต่สิ่งนั้นยังไม่มีอยู่จริง

พวกซีกพบคุณธรรมในการถอนตัวออกจากโลก และอิสรภาพเชิงปฏิเสธ พวก
ไซเรนอีก พบคุณธรรมในการแสวงหาความพึงพอใจให้กับตัวเอง พวกเมการิก พบคุณธรรม
ในชีวิตแห่งการตรึกตรองคิดอย่างเป็นปรัชญา คุณธรรมคือความรู้จักสัตว์

บทที่ ๑๒

เปลโต้

สมัยก่อนหน้าเปลโต้ ไม่มีใครเลยที่สร้างปรัชญาขึ้นเป็นระบบ สิ่งที่สร้างขึ้นจำนวนมากมีลักษณะเป็นความคิดทางปรัชญา ทฤษฎี ข้อแนะนำ ข้อเสนอที่แยก ๆ กัน เปลโต้เป็นคนแรกในประวัติศาสตร์ของโลกที่สร้างระบบปรัชญา ซึ่งรวมหลาย ๆ สิ่งเข้าไว้ด้วยกัน มีสาขาแยกย่อยออกไปทุกด้าน แผนการนี้เปลโต้ได้ใช้ปรัชญาที่ก่อนหน้านี้ตนมาช่วย เขาเป็นผู้รวบรวมปรัชญากรีกทั้งหมด ส่วนที่ดีที่สุดของปรัชญาไพธาโกรเรียน อีเลีย เฮราโคลตุส โสกราตีส ปรากูรูปใหม่ในระบบปรัชญาของเปลโต้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าเปลโต้เป็นเพียงพวกเอ็กคลีติก หรือพลาทอนิสต์ ผู้ฉวยเอาความคิดดี ๆ ของผู้อื่นมาจัดรวม ๆ เข้าเป็นปรัชญาของตัวเอง ตรงกันข้าม เปลโต้เป็นผู้มีความคิดริเริ่มชั้นยอด แต่ความคิดของเปลโต้ก็มาจากความคิดของนักคิดรุ่นก่อน ๆ เช่นเดียวกับระบบปรัชญาใหญ่ ๆ ทั้งหลาย เขานำความคิดของเฮราโคลตุส พาร์มินิดีส และโสกราตีสมาใช้ก็จริง แต่เขาก็ไม่ได้ทั้งหมดไว้เท่าที่พบ เขานำมันมาใช้เป็นเชื้อเพาะให้เติบโตขึ้น ใช้เป็นรากฐานรองรับวังแห่งปรัชญา ที่เขาสร้างด้วยฝีมือของเขาเอง ความคิดเก่า ๆ ทั้งหมด จึงก่อรูปขึ้นอีกครั้ง ด้วยหลักการที่ริเริ่มขึ้นใหม่

๑. ชีวิตและงาน

วันเกิดแน่นอนของเปลโต้ยังเป็นเรื่องที่สงสัยกันอยู่ แต่เท่าที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป คือ ๔๒๙-๗ ปีก่อนคริสตกาล ซึ่งก็คงไม่คลาดเคลื่อนไปมากนัก เขาเกิดในตระกูลผู้ดีในอะเธนส์ และร่ำรวยพอที่จะอุทิศเวลาให้กับปรัชญา ตอนที่เขาเป็นหนุ่มนั้น เป็นสมัยหายนะในประวัติศาสตร์ของอะเธนส์ มีการดิ้นรนอย่างยากแค้น ซึ่งกว่าจะสิ้นสุดลงได้ก็เกือบถึงศตวรรษ สงครามระหว่างอะเธนส์กับสปาร์ตายุติลง พร้อม ๆ กับความล่มจมของอะเธนส์ ในด้านอำนาจทางการเมือง เหตุการณ์ภายในรัฐยุ่งยากไม่น้อยไปกว่าเหตุการณ์ภายนอก และเช่นเดียวกับในนครรัฐอื่น ๆ ประชาธิปไตยของอะเธนส์ได้กลายเป็นวินัยอันไร้สติ ดังนั้น เมื่อสิ้นสงครามระหว่างอะเธนส์กับสปาร์ตา พรรคชนชั้นสูงกลับมีอำนาจพร้อมกับพวกคลังอำนาจทั้งสามสิบ ซึ่งมีญาติของเปลโต้รวมอยู่ด้วย แต่พรรคชนชั้นสูงทำเกินกว่าเป็นการแก้ไขเหตุการณ์ และได้กระโจนเข้าสู่สมัยแห่งการหลังเลียด ความประหวั่นพรั่นพรึง และความมกคิซาร์อุณ เรื่องนี้มีส่วนสำคัญต่อชีวิตประวัติของเปลโต้ หากเขาปรารถนาจะยึดอาชีพการเมือง ภาวการณ์ของอะเธนส์ในขณะนั้น ก็ได้ทำลายความปรารถนาของเขาเสีย ความเป็นผู้ดี ทั้งโดยความคิดและโดยกำเนิด ทำให้เขาไม่อาจทนอยู่กับกฎแห่งความบ้าคลั่งได้ และหากเขาเคยตั้งความหวังไว้ว่า การที่คนชั้นสูงกลับมีอำนาจจะช่วยแก้ไขเหตุการณ์ได้ เขาก็ต้องมองดูการกระทำของ

พวกคลั่งอำนาจทั้งสามลอบอย่างขมขื่น เมื่อเขารังเกียจประชาธิปไตยเท่า ๆ กับอภิชนาธิปไตยแล้ว ก็ดูเหมือนว่าเขาต้องแยกตัวไปอยู่อย่างโดดเดี่ยว ตลอดชีวิตอันยืนานของเขา เขาไม่เคยเข้าไปพุดในสภาเลยแม้แต่ครั้งเดียว เขาเห็นว่ารัฐธรรมนูญของอะเรนส์ไร้ความหมาย

เราไม่ทราบเรื่องราวในวัยหนุ่มของนักปรัชญาผู้นี้มากนัก รู้แต่ว่า เขาชอบแต่งคำประพันธ์ ได้รับการศึกษาที่ดีที่สุดเท่าที่พลเมืองอะเรนส์ในสมัยนั้นจะพึงมีได้ คราติลีส อาจารย์ของเขาเป็นศิษย์ของเฮราไคลตุส จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าเปลโต้ได้เรียนปรัชญาของเฮราไคลตุสจากท่านผู้นี้ และคงเป็นไปได้ที่เขาจะไม่คุ้นกับชื่อเสียงของพวกโสเฟิสต์ ด้วยหลายคนมีชีวิตอยู่ในสมัยเดียวกับเขา บางทีเขาได้อ่านตำราของอันทักซาโกรัส ซึ่งหาได้ง่ายในอะเรนส์สมัยนั้น แต่เราไม่มีหลักฐานอะไรแน่นอนเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ เท่าที่รู้อย่างแน่ชัดก็คือ ความตั้งใจของเขาในวัยหนุ่มเปลี่ยนแปลงไป เพราะได้มาสมาคมกับโสกราตีส

ในระยะแปดปีก่อนโสกราตีสตาย เปลโต้เป็นทั้งเพื่อนและสานุศิษย์ผู้ซื่อสัตย์ของเขา คำสอนและบุคลิกของผู้เป็นอาจารย์ ได้ช่วยเสริมสร้างความรู้สึกลงในทางพุทธิปัญญาแก่ชีวิต และเป็นแรงกลใจต่อความคิดของเขาทั้งหมด ความรู้สึกอุทิศตัวและบูชาโสกราตีสนั้น ยืงนานปีก็ยังไม่มียวันจืดจาง แต่กลับเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ในบทสนทนาเรื่องสุดท้ายของเขา เขาได้แสดงให้เห็นความน่าชมเชยและลักษณะดั้งเดิมในตัวของโสกราตีส โสกราตีสกลายเป็นแบบอย่างของเขา และเป็นนักปรัชญาตัวอย่าง

หลังจากโสกราตีสตาย สมัยที่สองของชีวิตเปลโต้ก็เริ่มขึ้น เป็นสมัยแห่งการเดินทางของเขา เขาเดินทางไปเมืองเมการา ยุคลิดเพื่อนซึ่งเป็นศิษย์ร่วมครูได้ตั้งสำนักปรัชญาเมการิกขึ้นที่นั่น ปรัชญาเมการิกเป็นการรวมความคิดของโสกราตีสกับอีเลียดเข้าด้วยกัน และที่เมการานี้เอง ด้วยอิทธิพลจากยุคลิด เปลโต้ได้รู้จักคำสอนของพาร์มินิดีสลิกซึ่งขึ้น และได้กลายเป็นอิทธิพลสำคัญที่สุดประการหนึ่งซึ่งมีต่อปรัชญาของเขา จากเมการาเขาเดินทางไปไซรีนี อียิปต์ อิตาลี และซิซิลี ในอิตาลี เขาได้ติดต่อกับพวกไพธาโกรัส และผลจากการเดินทางคราวนี้ ได้ช่วยให้เขามีความรู้ในปรัชญาไพธาโกรัสอย่างแจ่มแจ้ง ในซิซิลี เขาได้เข้าไปอยู่ในสำนักของไดโอโนซิอัสสองค์พ่อ ซึ่งทรงเป็นราชาแห่งไซราคิวส์ แต่ที่นี่ เขาถูกต่อต้านอย่างหนัก ไดโอโนซิอัสโกรธต่อการสอนศีลธรรมและการโจมตีทางปรัชญาของเขาอย่างมาก จนถึงขั้นจับเปลโต้ไปขายนในตลาดทาส เปลโต้เกือบไม่รอดจากการเป็นทาส แต่แอนนิเซอริส ซึ่งเป็นไซเรเนอิก ได้ขอไถ่ตัวเขา เขาจึงกลับไปกรุงอะเรนส์ การเดินทางของเขาครั้งนั้น ยืงนานถึงสิบปี

สมัยที่เปลโต้กลับสู่อะเรนส์ เป็นสมัยที่สาม และเป็นสมัยสุดท้ายแห่งชีวิตของเขา นอกจากการเดินทางระยะสั้น ๆ อีกสองครั้งแล้ว เขาไม่เคยจากอะเรนส์ไปอีกเลย ตอนนั้นเขาได้เป็นอาจารย์สอนปรัชญาเป็นครั้งแรก เขาคั่งสำนักขึ้นเพื่อสอนปรัชญา เรียกว่าอะคาเดมี เขาค่อย ๆ รวบรวมนักเขียนและสานุศิษย์เข้าเป็นกลุ่มก้อน ในระยะสี่สิบปีซึ่งเป็นบั้นปลาย

แห่งชีวิต เขาอยู่กับงานด้านวรรณกรรม และการจัดการสำนักศึกษาที่เขาตั้งขึ้น การดำเนินชีวิตของเขาต่างจากโสกราตีสอย่างมาก มีอย่างเดียวกับที่เหมือนอาจารย์ของเขาคือสอนโดยไม่คิดสินจ้าง นอกเหนือจากนี้แล้ว ชีวิตของบุคคลสำคัญทั้งสองนี้ไม่มีอะไรเหมือนกันเลย โสกราตีสเดินตามทางไปสู่ปัญญาโดยทางที่โสกราตีสใช้ในการไปสู่ความรู้ คือ การเฝ้าโต้แย้งกับชาวบ้านร้านตลาดทุกคน ส่วนเพลโตตอนตัวไปอยู่ในสำนักเรียนอันโตโคเดียว ให้พ้นจากความมอลหม่านของโลก ล้อมรอบด้วยสานุศิษย์ผู้ซื่อสัตย์ คนบริสุทธ์มีวัฒนธรรมและมีความรู้สึกเป็นผู้ดีอย่างแปลได้ ย่อมไม่พอใจการกระทำอย่างโสกราตีส ซึ่งเป็นคนของประชาชน เขาไม่ยอมใช้ชีวิตอย่างยุ่งเหยิงตามแบบฉบับของชาวอะเธนส์ หรือปล่อยให้ปรัชญาก้าวหน้าไปตามยถากรรม ปรัชญาของโสกราตีสยุ่งยาก เพราะการดำเนินชีวิตของโสกราตีสไม่มีแบบแผน ไม่มีระบบ ความคิดที่มีระบบย่อมไม่เกิดจากการถกเถียงกันข้างถนน พัฒนาการของระบบความคิดอันยิ่งใหญ่อย่างเช่นของเพลโต ต้องอาศัยการศึกษาอย่างอุทิศสละ และอยู่คนเดียวเงียบ ๆ

ในระหว่างที่เพลโตเป็นอาจารย์นี้ เขาไปซิซิลีเพียงสองครั้ง และทั้งสองครั้งก็เป็นเรื่องการเมือง เพลโตรู้ดีว่ารัฐที่สมบูรณ์อย่างที่เขาพรรณนาไว้ในเรื่อง อุดมรัฐ นั้นไม่อาจเป็นจริงได้ในกรีซสมัยนั้น แม้กระนั้น เขาก็ยังเอาใจใส่กับปรัชญาการเมืองอย่างจริงจัง แม้รัฐที่สมบูรณ์จะเป็นอุดมคติที่เข้าถึงไม่ได้ เขาก็คิดว่าอย่างน้อยที่สุด รัฐที่แท้จริง หรือรัฐที่สร้างขึ้นใหม่ก็ควรเป็นไปในแนวแห่งอุดมคตินั้น หลักการสำคัญของอุดมรัฐก็คือ ผู้ปกครองต้องเป็นนักปราชญ์ด้วย รัฐจะมีการปกครองอย่างถูกต้องตามหลักการไม่ได้ นอกเสียจากนักปราชญ์และผู้ปกครองจะเป็นคน ๆ เดียวกัน เมื่อ ๓๖๘ ปีก่อนคริสตศักราช ไดโอโนซิอัส ผู้พ่ออายุชนม์มลง ไดโอโนซิอัสผู้บุตรได้เป็นราชาแห่งไซราคิวส์ต่อ ไดโอโนซิอัสได้เชิญเพลโตไปอยู่ในราชสำนักเพื่อคอยให้คำปรึกษา เป็นโอกาสที่เขาจะได้ทดลอง เป็นโอกาสที่เขาจะฝึกหัดและสั่งสอนให้คนเป็นธีรราชได้ จึงรับคำเชิญ แต่การเดินทางครั้งนี้ประสบความสำเร็จ ไคโอโนซิอัสต้อนรับเขาอย่างกระตือรือร้น และพระองค์เองก็สนพระทัยในหลักคำสอนของเขา แต่พระองค์เป็นคนหนุ่ม มุทะลุ และเลือคร้อน ทั้งไม่มีอุปนิสัยในทางปรัชญา ความสนใจที่มีอยู่แต่แรกก็กลับกลายเป็นความเบื่อหน่ายรำคาญ เพลโตได้จากไซราคิวส์กลับอะเธนส์อย่างคนสิ้นหวัง หลังจากนั้นอีกสองสามปี ไดโอโนซิอัสก็เชิญเขาไปยังไซราคิวส์อีก และเขาก็รับคำเชิญอีกเช่นกัน การเดินทางครั้งนี้ ก็ประสบความสำเร็จล้มเหลวเช่นครั้งแรก เพลโตเองตกอยู่ในภาวะคับขัน แต่เขาก็ได้รับความช่วยเหลือจากพวกไพธากอรัส เขากลับไปอะเธนส์เมื่ออายุได้เจ็ดสิบปี และอยู่ที่นั่นจนถึงวาระสุดท้ายในสำนักศึกษาอันโตโคเดียว ไม่ได้พยายามเข้าไปยุ่งกับการเมืองอีกเลย เขาสอนอยู่ในอะเธนส์อีกกว่าสิบปี ชีวิตของเขาสงบ ราบเรียบ และมีความสุข เขาตายอย่างสงบ เมื่ออายุได้ ๘๒ ปี

งานของเพลโตเป็นไปในรูปคำสนทนา ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เพลโตเอาคำอธิบายปรัชญา

ของเขาใส่ปากโสกราตีส ในเรื่องสองสามเรื่อง เช่น พาร์มินิดีส (ซึ่งตัวแสดงที่ทำหน้าที่เป็น ตัวแทนคำสอนของเพลโตเป็นคนอื่น) โสกราตีสก็มักมีบทบาทสำคัญอยู่ด้วยเสมอ เพลโต ไม่เพียงแต่เป็นนักปรัชญา เขายังเป็นผู้เข้าถึงวรรณศิลป์อีกด้วย บทสนทนามีลักษณะเป็น บทละครจริง ๆ ทำให้ละครมีชีวิตขึ้นโดยใช้เหตุการณ์ ความขบขัน และตัวละครที่เหมือน ชีวิตจริงไม่แต่เพียงภาพของโสกราตีสเท่านั้น ที่วาดไว้อย่างน่าชม ตัวละครรอง ๆ ก็ดูมีเลือดมี เนื้อเช่นเดียวกัน

แนวที่สำคัญของเพลโตก็คือใช้วิธีสารก เขามักไม่อธิบายความหมายอย่างตรง ๆ แต่ มักยกนิทานเปรียบเทียบ เป็นนิทานและเรื่องราวซึ่งรวมลักษณะสำคัญทั่วไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ของเพลโตไว้ เรื่องเหล่านี้มักเป็นเรื่องที่มีความงามในแง่วรรณคดี แต่ก็มีส่วนที่เป็นเรื่องหนัก ไม่น่าอ่านแทรกอยู่เป็นบางตอน เพลโตชอบเปลี่ยนเรื่องจากคำอธิบายธรรมดาไปเป็นเรื่อง นิยายปรัมปรา จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะตัดสินว่าคำพูดของเขาเป็นไปในแง่วรรณคดีหรือในแง่ เปรียบเทียบ ยิ่งกว่านั้น นิยายปรัมปราก็มักแสดงข้อเสียที่มีอยู่ในความคิดของเขาเอง กล่าวคือ การที่คน ๆ เดียวกันเป็นทั้งกวี และนักปราชญ์นับเป็นอันตรายอย่างมาก ดังที่ข้าพเจ้า ได้ อธิบายมาก่อนแล้วว่า เรื่องของปรัชญาไม่ใช่เพียงแต่ความรู้สึกต่อความจริง อย่างที่กวีหรือนัก เล่านิทานรู้สึกต่อความจริงนั้น แต่ต้องเข้าใจด้วยปัญญา ไม่เพียงแต่ทำให้เห็นภาพโดยวิธี เปรียบเทียบเท่านั้น ต้องอธิบายเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ ด้วย เมื่อผู้ใดเป็นทั้งกวีและนักปรัชญา เขาย่อมไม่อาจอธิบายสิ่งใดด้วยเหตุผล การเอาวิธีเปรียบเทียบทางกวีนิพนธ์มาใช้เป็นวิธีอธิบาย เป็นสิ่งที่ขาดเหตุผลและเป็นการหลอกตัวเองที่น่าหวั่น ตัวอย่างเช่น ผู้เขียนเรื่อง อูปนิษัท เชื่อว่าโลกทั้งหมดนี้ออกมาจากเอกภาพ ที่สมบูรณ์เป็นนิรันดร์ เป็นสัจ ซึ่งเรียกว่า พुरुหมณะ แต่อธิบายไม่ได้ว่าทำไมเอกภาพจึงแตกตัวออกเป็นความหลายหลาก จึงได้ใช้อุปมาอุปไมยว่า ประกายไฟออกมาจากกองไฟฉนโค สิ่งที่ทำกักก็แตกออกมาจากเอกภาพฉนนั้น แต่ไม่ได้ เป็นการอธิบายอะไร และจุดมุ่งหมายของนักปรัชญาไม่ได้อยู่ตรงที่ทำให้เกิดความรู้สึกอย่าง เลื่อนราง แต่ต้องเข้าใจอย่างมีเหตุผล ทักษะในเรื่องปรัชญาเช่นนี้มิใช่ทักษะของข้าพเจ้าคนเดียว หากแต่เป็นทักษะของเพลโตเอง เพลโตเป็นผู้คิดเช่นนี้เอง เขายังยืนยันว่านอกเหนือ ไปจากสิ่งที่เข้าใจได้อย่างมีเหตุผลสมบูรณ์แล้ว ไม่มีสิ่งอื่นใดสมควรเรียกว่าเป็นความรู้ทาง ปรัชญา ไม่เคยมีนักเขียนคนใด ใช้ภาษาเยาะเย้ยอย่างเพลโตเยาะนักเล่านิทานและกวี ว่านักเล่า นิทานและกวีนั้นพูดถึงสิ่งคิงามโดยมิได้เข้าใจแม้แต่น้อยกว่าทำไมจึงคิงาม ไม่มีใครตีค่าหน้าที่ ของกวีและนักเล่านิทานต่ำถึงเพียงนั้น ในทางทฤษฎีเขาเป็นนักวิตรรกวิทยาและมีพุทธบัญญัติ ในทางปฏิบัติ เขาผิดที่ตำหนิผู้อื่นอย่างรุนแรง เหตุผลส่วนใหญ่ที่เพลโตใช้นิยายปรัมปราก็คือ ในที่ที่เพลโตไม่อาจอธิบายสิ่งใดได้ เขาจะปิดช่องโหว่โดยใช้นิยายปรัมปรา เรื่องนี้สังเกตได้ ชัดในเรื่องไทเมอัส ในบทสนทนาอื่น ๆ เพลโตได้พัฒนาทฤษฎีของเขาเกี่ยวกับลักษณะของสิ่ง แท้จริงสูงสุด ในเรื่องไทเมอัส เขาก็ประสบปัญหาว่าโลกอธิบายด้วยสิ่งแท้จริงสูงสุดได้อย่างไร

ระบบของเปลโต้พังทลายลงที่นี้ อย่างที่เราจะเห็นว่าคำบอกเล่าของเขาเกี่ยวกับสิ่งแท้จริงสูงสุด มีข้อบกพร่อง และไม่ได้ให้หลักว่า จักรวาลที่แท้จริงอธิบายได้ด้วยอะไร ในเรื่องโทเมอัส แทนที่เขาจะให้คำอธิบายอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับต้นกำเนิดของโลก เขากลับยกนิยายปรัมปรา ยี่ถาวอันเป็นเรื่องนึกฝันเสียทั้งหมด ที่โดกก็ตาม ในบทสนทนาของเปลโต้ เมื่อเราพบนิยาย ปรัมปราที่พอจะสงสัยได้ว่า เราได้มาถึงจุดอ่อนจุดหนึ่งในระบบปรัชญาของเปลโต้เข้าแล้ว

ถ้าเราจะต้องศึกษาเปลโต้ในทางปัญญาแล้ว เราจะต้องเลิกพิจารณาบทสนทนาของเขา เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาเป็นตอน ๆ จากความคิดค้นเดี่ยวของผู้แต่ง งานด้านวรรณกรรมของเขา ขยายตัวอยู่ไม่น้อยกว่าห้าสิบปี ตลอดระยะนี้เขาก็มิได้หยุดอยู่หนึ่ง ๆ ความคิดและวิธีแสดงออก ของเขาพัฒนาอยู่เรื่อย ๆ ถ้าจะให้เข้าใจเปลโต้ เราต้องตามรอยแห่งพัฒนาการนี้ไป ซึ่ง หมายความว่าเราต้องรูปร่างอย่างเกี่ยวกับลำดับที่เรื่องเหล่านี้เขียนขึ้นมา อย่างไรก็ตาม เป็นที่ น่าเสียดายที่บทสนทนาเหล่านั้นไม่ปรากฏวันที่และลำดับที่ เป็นหน้าที่ของการศึกษาและการ วิจารณ์ที่คาดคะเนระยะเวลาที่เขาเขียนบทสนทนาเหล่านั้นขึ้น โดยดูจากหลักฐานภายใน จุด เล็ก ๆ หลายจุดยังตัดสินใจให้แน่นอนลงไปไม่ได้ และปัญหาสำคัญ ๆ อีกสองสามเรื่อง เช่น เรื่อง เฟอรัส ซึ่งนักวิจารณ์บางคนกำหนดว่าเป็นงานของเปลโต้ในระยะแรกก็ยังไม่เป็นที่ตกลง กัน เราอาจกล่าวได้โดยทั่วไปว่ายังไม่มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ในเรื่องเหล่านี้ แต่เราก็พอจะ ติดตามแนวของวิวัฒนาการที่สำคัญ ๆ ได้บ้างแล้ว

บทสนทนาของเปลโต้แบ่งเป็นกลุ่มสำคัญ ๆ ได้สามกลุ่ม ซึ่งพอจะกล่าวได้ว่ามีความ สัมพันธ์อย่างหยาบ ๆ กับสมัยทั้งสามของเปลโต้ บทสนทนาพวกแรกที่สุด เขียนขึ้นในระยะ เวลาใกล้ ๆ กับการตายของโสกราตีส ก่อนที่เปลโต้จะเดินทางไปเมการา บางเรื่องอาจเขียน ขึ้นก่อนโสกราตีสตาย เรื่องเหล่านี้ได้แก่ ฮิปปีอัสน้อย ลีสีส คาร์มีตีส ลากีส ยูโทไฟโร อโปโลเกีย ไครโต และโปรทาโกรัส เรื่องหลังเป็นเรื่องที่ยาวที่สุด มีความคิดซับซ้อนที่สุด และมีวิวัฒนาการมากที่สุด อาจเป็นเรื่องล่าสุดและเป็นเรื่องที่น่าไปสู่พวกที่สอง

บทสนทนาพวกแรกเหล่านี้ทั้งหมด สั้น ง่าย ในด้านความคิดก็ยังคงอยู่ใต้อิทธิพลของ โสกราตีสทั้งหมด เปลโต้ยังไม่ได้พัฒนาปรัชญาของเขาเอง เขาแสดงความคิดของโสกราตีส โดยไม่ได้ดัดแปลงเลย อย่างไรก็ตาม เขาไม่ใช่เป็นเพียงนักคัดลอกความคิดเท่านั้น มีร่องรอย ความคิดใหม่อยู่ในบทสนทนาเหล่านั้น และมีลักษณะเป็นตัวของตัวเองด้วย แต่คุณสมบัติ เหล่านี้ปรากฏออกมาในรูปวรรณกรรมมากกว่าเป็นเนื้อหาทางปรัชญา ในเรื่องเหล่านี้ เราพบ ข้อเสนอของโสกราตีสที่คุ้นเคยกันดีทั้งหมด คือข้อเสนอที่ว่า คุณธรรมคือความรู้ คุณธรรม เป็นหนึ่ง และเป็นสิ่งที่สอนกันได้ ข้อเสนอที่ว่าคนทุกคนแสวงหาความดีแต่เข้าใจแตกต่างกันว่า ความดีคืออะไร ข้อเสนอที่ว่าคนทำผิดอย่างตั้งใจดีกว่าคนที่ทำผิดโดยไม่รู้ และยังมิข้อเสนอ อื่น ๆ อีก ยิ่งกว่านั้นยังมีสิ่งที่โสกราตีสมุ่งมั่นที่จะให้นิยามคือ แบบของคุณธรรม เขาใช้วิธี ถามว่า อะไรคือความรอบคอบ อะไรคือความพอดี เช่นนี้เรื่อย ๆ ไป ในบทสนทนาต่าง ๆ

ของเพลโตก็มีการค้นหาแบบโดยวิธีตั้งคำถามอย่างเดียวกันนี้ เช่น เรื่องลีซีส หาแบบของ มิตรภาพ การ์มีตีส หาแบบของความรัก ลากีส หาแบบของความกล้าหาญ แต่โดยส่วนรวม แล้วในงานเขียนสมัยต้นนี้ ยังมีเนื้อหาสาระทางปรัชญาอยู่น้อย และเน้นหนักไปในทาง เหตุการณ์ และรายละเอียดเกี่ยวกับชีวประวัติของโสกราตีสเสียมาก เป็นการแสดงออกทาง ศิลปะมากกว่าทางด้านเนื้อหา ดังนั้นตามทัศนะทางวรรณกรรมที่บริสุทธิ์ งานเหล่านี้จึงเป็น บทสนทนาที่เพลโตเขียนได้งดงามที่สุด และมีอยู่หลายบท เช่น อปโตเลีย และ ไครโต มีชื่อเสียงโด่งดังมาก โดยเฉพาะต่อผู้ที่สนใจเพลโตในฐานะเป็นศิลปินมากกว่าปรัชญาอเมริกัน

บทสนทนาชุดที่สอง โดยทั่วไปเกี่ยวข้องกับสมัยแห่งการเดินทางของเพลโต ซึ่งเราจะพบอิทธิพลของพวกอิลีอีย บทสนทนาเหล่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเพลโตสมัยที่พักอยู่เมการา และมีอิทธิพลของโสกราตีสแทรกอยู่ด้วย แต่ในบทสนทนาเหล่านี้เองที่เพลโตแสดงความคิด ทางปรัชญาของเขาเองเป็นครั้งแรก นับเป็นสมัยก่อร่างทฤษฎีของเขา หลักการทางปรัชญาที่เป็นหัวใจและครอบคลุมความคิดของเขาไว้ทั้งหมดคือทฤษฎีเรื่องแบบ สิ่งอื่นๆ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับแบบและอยู่ใต้อิทธิพลของแบบ หรืออีกนัยหนึ่งปรัชญาของเขาทั้งหมดไม่มีอะไรเลยนอกจากทฤษฎีว่าด้วยแบบ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับแบบ ทฤษฎีแบบเกิดและเติบโตขึ้นในสมัยที่สองนี้ และในสมัยเดียวกันนี้ ยังมีการอธิบายความสัมพันธ์ของแบบกับสัตว์ของปรัชญาอิลีอีย เราได้พบแนวความคิดแรกเริ่มที่สุดของปรัชญาเพลโตในขณะนี้ เขากำลังเข้าถึงปัญหาอันเป็น หัวใจของปรัชญา จดจ่ออยู่กับสิ่งที่เป็นตัวความคิดโดยตรง และสนใจแนวเขียนอันบรรเจิด แต่เพียงเล็กน้อย เขากำลังค้นคว้าที่จะแสดงความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ในจิตใจ เพราะความคิดใหม่นี้เขายังไม่สามารถควบคุมได้อย่างเต็มที่ และยังจัดแจงไม่ได้ง่ายนัก ดังนั้นสุนทรียภาพทางวรรณกรรมของสมัยแรกก็กระจัดหายไปอยู่หลังจาก มีการบรรยายน้อย ไม่มีอารมณ์ขัน ไม่มีสิ่งอื่นใดนอกจากการติดตามหาเหตุผลอย่างใกล้ชิด และการอภิปรายอย่างแข็งขัน และเผ็ดร้อน

บทสนทนาคู่ กอร์กิอัส และ เทอเตตัส น่าจะเป็นพวกแรกที่สุด แต่ก็ไม่ได้ให้อะไรมากนัก ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเชิงปฏิเสธ เป็นการเตรียมการขั้นมูลฐานของเพลโต กอร์กิอัส เป็นเรื่องอภิปรายปฏิเสธความคิดของพวกโสฟิสต์ ที่ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งเดียวกับความพึงพอใจ และพยายามแย้งว่าคุณธรรมต้องเป็นสิ่งที่มิได้อยู่อย่างปรนัย ไม่ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของปัจเจกบุคคล เทอเตตัสก็เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าความจริงมิได้เป็นเพียงความรู้สึกอย่าง อัตนัยของปัจเจกบุคคล อย่างที่พวกโสฟิสต์คิด แต่เป็นสิ่งที่เป็นปรนัยในตัวมัน บทสนทนาอื่นๆ ในชุดนี้ก็คือ โสฟิสต์ รัฐบุรุษ และพาร์มินิดีส เรื่องโสฟิสต์เป็นเรื่องที่อภิปรายเกี่ยวกับ สัตว์และอัสต์ และความสัมพันธ์กับแบบ เรื่อง พาร์มินิดีสเกี่ยวกับปัญหาที่ว่าสิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นหนึ่งและเป็นนามธรรมตามความคิดของพวกอิลีอียนั้น เป็นจริงหรือไม่ ทำให้เราทราบ แนวความคิดของเพลโตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของปรัชญาของเขาและปรัชญาอิลีอีย

บทสนทนาชุดที่สามเป็นผลงานของเปลโต้ในสมัยที่บรรลุปัญญาขั้นสูงสุด เขาควบคุมความคิดของเขาได้อย่างสมบูรณ์ จะเบนไปในทิศทางใด ๆ ก็ได้อย่างง่ายดาย ดังนั้น แนวเขียนของเขาจึงกลับมีความแจ่มชัด และความบริสุทธิ์เช่นสมัยแรก สมัยแรก ๆ ส่วนใหญ่งานเขียนของเขามีสุนทรียภาพในค่านววรรณกรรม สมัยที่สองเกี่ยวกับความคิดอันลึกซึ้ง ส่วนสมัยที่สามเป็นสมัยที่เชื่อมลักษณะทั้งสองเข้าด้วยกัน ตอนนี้นำสาระทางปรัชญาของเขาก็ได้เข้ารูปเข้ารอยแล้วอย่างสมบูรณ์ ลักษณะเฉพาะของบทสนทนาสมัยนี้ทั้งหมดก็คือ ทักทักเอาว่า ทฤษฎีว่าด้วยแบบคั้งขึ้นเรียบร้อยแล้ว และเป็นสิ่งที่ผู้อ่านรู้จักกันดีอยู่แล้ว ฉะนั้น เนื้อหาสาระจึงเป็นเรื่องของการนำทฤษฎีนี้ไปใช้กับระบบความคิดทั้งหมด สมัยที่สองเป็นสมัยสร้างและพิสูจน์ทฤษฎีที่ว่าด้วยแบบ สมัยที่สามก็เป็นการนำทฤษฎีนี้ไปใช้อย่างเป็นระบบ ซิมโปเซียมเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับปรัชญาแห่งความรัก โดยพยายามนำความรู้เกี่ยวกับความงามของคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับความรู้ทางปัญญา เกี่ยวกับแบบ ฟิเลบัส เป็นการนำทฤษฎีที่ว่าด้วยแบบไปใช้ในด้านจริยศาสตร์ ไตเมอัส ในด้านพีสิกส์ อุตมรัฐ ในด้านการเมือง เฟโด เป็นการวางรากฐานคำสอนเรื่องอมตวิญญาณด้วยทฤษฎีว่าด้วยแบบ เฟดรัส อาจจัดเข้าเป็นพวกเดียวกับเรื่องซิมโปเซียมได้ แนวเขียนอันบรรเจิด งดงาม และแจ่มชัด ประกอบกับการที่สมมติเอาโดยตลอดว่า ทฤษฎีว่าด้วยแบบได้คั้งขึ้นแล้ว ทำให้เราเชื่อว่าเรื่องเหล่านี้เขียนในสมัยที่ความคิดของเปลโต้บรรลุนั้นสุดยอด ทฤษฎีของเซลเลอร์ที่ว่าเรื่องเหล่านี้เขียนเมื่อเริ่มสมัยที่สอง แล้วก็เอาขนมหวานมาล่อผู้อ่านให้อยอมรับภาระ อ่านเรื่อง โสพีสต์ รัฐบุรุษ และพาร์มีนิดีส อย่างอุตสาหะนั้น ดูเหมือนจะห่างเกินไปและไม่จำเป็นอะไร

ถ้าสมัยที่สองเป็นสมัยก่อร่างสร้างความคิดของเปลโต้ สมัยที่สามก็เรียกได้ว่าเป็นสมัยที่มีระบบและมีรูปร่างเรียบร้อยแล้ว ปรัชญาของเขาในตอนนั้นเกี่ยวโยงกับปรัชญาส่วนอื่น ๆ ทั้งหมด รายละเอียดปลีกย่อยของระบบทั้งหมดนั้น สังเกตได้ว่าหลังไหลมาจากหลักการอันเป็นหัวใจความคิดของเขาเพียงอันเดียว นั่นคือทฤษฎีว่าด้วยแบบ ทุกแง่ทุกมุมของความรู้และของสติ ปรากฏขึ้น แผ่ขยายออก และหยั่งลึกลงไป โดยอาศัยหลักการนั้น วิธีที่จะอธิบายความคิดของเปลโต้ที่ปรากฏเด่นชัดแต่ละเรื่องก็คือ พิจารณาบทสนทนาเป็นเรื่อง ๆ ไป แล้วตั้งเอาคำสอนในแต่ละบทออกมาโดยลำดับ แต่เมื่อได้ยินเช่นนี้ เราก็เลิกคิดได้ทันที เพราะแม้ว่า ปรัชญาของเปลโต้จะเป็นรูปความคิดที่เป็นระบบและชัดเจนดีก็ตาม แต่เขาไม่ได้จัดความคิดเหล่านั้นเข้าเป็นระบบ แต่ปล่อยความคิดของเขากระจัดกระจายไปทุกทิศทุกทาง เขาเผยแพร่ความคิดออกไปอย่างสุ่มสี่สุ่มห้า ไม่มีระเบียบอันใดเลย สิ่งที่โดยเหตุผลแล้วควรมาก่อน ก็กลับเอาไว้ทีหลังอยู่บ่อย ๆ เราอาจพบเรื่อง ๆ หนึ่งในตอนท้ายบทสนทนาบทหนึ่ง ส่วนการอ้างเหตุผลขั้นต่อไป เราอาจไปพบเอาในตอนต้นของอีกบทหนึ่ง หรือไปพบในบทสนทนาที่ไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรกับบทแรกนั้นเลย ดังนั้น ถ้าเราจะแสดงทัศนะเกี่ยวกับปรัชญาของเปลโต้ เราต้องไม่คิดถึงลำดับที่เปลโต้แสดงความคิด แต่ต้องปะติดปะต่อความคิดเขาเอง

สิ่งใดความมาก่อน ไม่ว่ามันจะอยู่ที่ไหน เราต้องเอาสิ่งนั้นมาเป็นจุดเริ่มต้น และอธิบาย
ต่อๆ ไปโดยนัยนี้

ในการแบ่งแยกสาขาปรัชญาของเพลโตก็มีความยากลำบากทำนองเดียวกันนี้ เพลโต
ไม่ได้ให้หลักเกี่ยวกับการแบ่งสาขาปรัชญาของเขาให้แน่นอน แต่เท่าที่ใช้กันตามปกติ เขาแบ่ง
ปรัชญาของเขาออกเป็นปรมาตม์ ฟิสิกส์ และจริยศาสตร์ ปรมาตม์หรือทฤษฎีแบบเป็นคำสอน
ของเพลโตเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งแท้จริงสูงสุด ฟิสิกส์เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับสิ่งที่มีปรากฏการณ์
ในพื้นที่และกาลเวลา ดังนั้น จึงรวมถึงเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณและการเวียนว่ายของวิญญาณด้วย
เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกาลเวลา ส่วนจริยศาสตร์ก็กินความรวมไปถึงทฤษฎีเกี่ยวกับหน้าที่
ของคนในฐานะเป็นพลเมือง และเกี่ยวกับจริยธรรมของปัจเจกบุคคล มีบางส่วนที่ไม่ได้จัด
เข้าอยู่ในพวกใด เช่นลัทธิเกี่ยวกับความรัก หนึ่ง แม้จะมีบทสนทนาบางบทที่มีเรื่องราวสืบสน
ปนเปกัน แต่บทอื่น ๆ และบทที่สำคัญ ๆ แทบทั้งหมดก็จัดเข้าไว้ในพวกใดพวกหนึ่ง ได้
ตัวอย่างเช่น โดเมอัส เฟโด และ เฟดรัส จัดอยู่ในพวกฟิสิกส์ ฟิเลบัส กอร์กียัส และ
อูคมรัฐ จัดอยู่ในพวกจริยศาสตร์ เทเอเตตัส โสฟิสต์ และ พาร์มินิดีส จัดเข้าในพวกปรมาตม์

๒. ญาณวิทยา

ทฤษฎีแบบมีรากฐานมาจากญาณวิทยา ความรู้คืออะไร ความจริงคืออะไร เพลโต
เปิดอภิปรายขึ้นโดยบอกเราในเชิงปฏิเสธว่าความรู้และความจริงไม่ใช่อะไรบางอย่าง จุดประสงค์
ของเขาในแง่นี้ก็ คือ การปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดออกไป เพื่อแผ้วถาง
ทางเตรียมรับการอธิบายที่ถูกต้อง ทฤษฎีแรกที่เขาโจมตีก็คือทฤษฎีที่ว่าความรู้คือผัสสะ เนื้อ
หาสำคัญในการปฏิเสธทฤษฎีนี้อยู่ในเรื่อง เทเอเตตัส ข้อโต้แย้งของเขาพอจะสรุปลงได้ดังนี้

(๑) การที่ถือว่าความรู้คือ ผัสสะ ดังเช่นทัศนะของโปรทาโกอรัสและพวกโสฟิสต์นั้น
เราก็ได้เห็นแล้วว่าให้ผลอย่างไร สิ่งที่คุณคนใดเห็นว่าเป็นจริงก็ถือว่าเป็นจริงสำหรับบุคคลนั้น
แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนำความคิดนี้ไปใช้ตัดสินเหตุการณ์ในอนาคต ก็ปรากฏว่ามีข้อผิดพลาด
เกิดขึ้น ดังในกรณีต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง เช่น ข้าพเจ้าเห็นว่าข้าพเจ้าจะได้เป็นหัวหน้าผู้พิพากษา
ในปีหน้า แต่แทนที่จะเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้ากลับต้องไปอยู่ในคุก สิ่งที่คุณคนเห็นว่ามันจะเป็น
ในอนาคต มักจะไม่เป็นจริงตามนั้น

(๒) ผัสสะ ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ขัดแย้งกัน วัตถุอันเดียวกันดูใหญ่เมื่ออยู่ใกล้ แต่
ดูเล็กเมื่อย้ายที่ไปอยู่ไกล เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งหนึ่งวัตถุอันนั้นเบา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับอีก
สิ่งหนึ่งวัตถุอันนั้นกลับหนัก เมื่ออยู่ในแสงอย่างหนึ่งจะมีสีขาว อยู่ในแสงอีกอย่างหนึ่งมีสีเขียว
และเมื่ออยู่ในความมืดไม่มีสีอะไรเลย มองจากมุม ๆ หนึ่ง กระดาษแผ่นนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยม
จัตุรัส มองจากอีกมุมหนึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ในจำนวนความรู้สึกทั้งหลายเหล่านี้
ความรู้สึกไหนที่เป็นจริง การที่เราจะบอกได้ว่าอะไรเป็นจริง เราต้องสามารถเลือกเอาใน

ระหว่างความรู้สึกต่าง ๆ กันเหล่านี้ ว่าชอบสิ่งหนึ่งมากกว่าอีกสิ่งหนึ่ง ต้องสามารถแยก
ข้อแตกต่างในอันที่จะยอมรับสิ่งนี้และปฏิเสธสิ่งนั้น แต่ถ้าความรู้สึกคือผัสสะ เราก็ไม่มีสิทธิที่
จะชอบผัสสะอันหนึ่งมากกว่าอีกอันหนึ่ง เพราะผัสสะทุกผัสสะย่อมต้องจริงเท่ากัน

(๓) ลัทธินี้ทำให้การสอน การโต้แย้ง การเห็นด้วย และไม่เห็นด้วย ใช้ไม่ได้
เพราะผัสสะทั้งหมดเป็นจริงเท่ากัน ผัสสะของเด็กย่อมถูกต้องเท่า ๆ กับผัสสะของครูของเขา
ดังนั้น ครูของเขาก็ไม่สามารถสอนอะไรเขาได้ ในแง่การอธิบายและการพิสูจน์ การที่คน
สองคนถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่อง ๆ หนึ่ง ก็ย่อมแสดงให้เห็นแล้วว่าเขทั้งสองเชื่อว่าความจริง
มีอยู่อย่างปรนัย การที่เขาขัดแย้งกันนั้นจะบอกว่า ความเห็นของเขาถูกต้องทั้งคู่ย่อมไม่ได้
เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็ย่อมไม่มีอะไรต้องเถียงกัน ดังนั้น ถ้าคิดอย่างปรอทากอรัสแล้ว การ
พิสูจน์และการปฏิเสธทั้งหลายย่อมไร้ผล

(๔) ถ้าผัสสะคือความจริง และมนุษย์เป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวง เพราะเป็นสิ่งที่
ผัสสะแล้ว ด้วยเหตุที่สัตว์ก็มีผัสสะเช่นเดียวกับมนุษย์ สัตว์ที่ต่ำที่สุดก็ต้องเป็นเครื่องวัดสิ่ง
ทั้งปวงเช่นเดียวกับมนุษย์

(๕) ทฤษฎีของปรอทากอรัสแย้งตัวเอง เพราะปรอทากอรัสยอมรับว่าสิ่งที่ข้าพเจ้า
เห็นว่าจริงย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้น ถ้าข้าพเจ้าเห็นว่าความจริงนั้น ลัทธิของ
ปรอทากอรัสผิด ปรอทากอรัสก็ต้องยอมรับว่าผิด

(๖) ความคิดเช่นนั้นทำลายความเป็นปรนัยภาพของความจริง ทำให้ความแตก-
ต่างระหว่างจริงและเท็จไร้ความหมาย สิ่งเดียวกันเป็นทั้งจริงและเท็จในเวลาเดียวกัน คือ จริง
สำหรับท่าน และเท็จสำหรับข้าพเจ้า ดังนั้นการที่เราจะกล่าวว่าข้อความหนึ่งเป็นจริงและเท็จ
ก็ย่อมไม่แตกต่างกัน ข้อความทั้งสองมีความหมายอย่างเดียวกัน คือไม่มีความหมายแต่อย่าง
ใด การพูดว่าสิ่งที่ข้าพเจ้ามีผัสสะย่อมเป็นจริงสำหรับข้าพเจ้านั้น เป็นเพียงการใช้ชื่อผัสสะ
เสียใหม่ ไม่ได้เพิ่มคุณค่าอะไรเลย

(๗) ผัสสะทั้งปวงมีองค์ประกอบที่ไม่ได้เกิดจากผัสสะ สมมติว่าข้าพเจ้ากล่าวว่า
“กระต๊ากแผ่นนี้ขาว” เราอาจคิดว่านี่เป็นการตัดสินอย่างบริสุทธิ์ของผัสสะ ไม่มีอะไรอื่น
นอกจากแสดงสิ่งที่ข้าพเจ้าสำเหนียกด้วยผัสสะ แต่เมื่อพิจารณาก็เห็นว่าไม่ถูกต้อง ก่อนอื่น
สิ่งที่ข้าพเจ้าต้องคิดคือ กระต๊ากแผ่นนี้ ทำไมข้าพเจ้าจึงเรียกว่ากระต๊าก การที่ข้าพเจ้าเรียก
เช่นนั้นก็หมายความว่าข้าพเจ้าได้จัดแบ่งชนิด และเปรียบเทียบกับกระต๊ากแผ่นอื่นอยู่ในใจ
แล้วตกลงใจว่าเป็นของชนิดเดียวกัน ดังนั้นความคิดของข้าพเจ้าจึงเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ
และการแบ่งชนิด วัตถุประสงค์คือส่วนผสมของความรู้สึกของความขาว ความเป็นสีเหลือง ฯลฯ
ข้าพเจ้าสามารถจำได้ว่ากระต๊ากนั้นเป็นกระต๊ากแผ่นหนึ่ง ก็ด้วยการเปรียบเทียบความรู้สึก
ต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้ามีอยู่ในขณะนี้ กับความรู้สึกซึ่งได้รับจากวัตถุอื่น ๆ ซึ่งเป็นชนิดเดียวกันในอดีต
และเห็นว่าเหมือนกัน ข้าพเจ้าไม่เพียงแต่ต้องรับรู้ความเหมือนกันของความรู้สึก แต่ต้องรับรู้

ความแตกต่างจากความรู้สึกอื่น ๆ ด้วย ข้าพเจ้าต้องไม่เอาความรู้สึกที่ข้าพเจ้าได้รับจาก
กระต๊ากไปสับสนปนเปกับความรู้สึกที่ข้าพเจ้าได้รับจากไม้แผ่นหนึ่ง ข้าพเจ้าต้องรู้ทั้งความ
เหมือนกันและความแตกต่างกันของความรู้สึก ก่อนที่จะกล่าวว่า “กระต๊ากแผ่นนี้” และก็
เป็นไปในการทำงานอีก เมื่อข้าพเจ้ากล่าวต่อไปว่า “มีสี่ขา” ซึ่งก็เป็นเพียงการจั่วว่ากระต๊าก
เป็นชนิดเดียวกับวัตถุสี่ขาอื่น ๆ และแยกความแตกต่างออกจากวัตถุที่มีสี่อื่น ๆ แต่ลำพัง
ผัสสะเท่านั้นย่อมไม่อาจเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างได้ ความรู้สึกแต่ละครั้ง
เป็นจุด ๆ เดียวโดด ๆ ไม่อาจเปรียบเทียบตัวเองกับความรู้สึกอื่น ๆ ได้ด้วยตัวเอง ปฏิบัติการนี้
ต้องเกิดจากจิตของข้าพเจ้าซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางคอยประสานงาน รับความรู้แต่ละครั้ง ๆ
มารวมเข้าด้วยกัน เปรียบเทียบว่าเหมือนกันหรือต่างกัน ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดเป็นพิเศษในกรณี
ที่เราเปรียบเทียบความรู้สึกจากผัสสะหนึ่งกับอีกผัสสะหนึ่ง เมื่อคลำลูกบอลด้วยนิ้ว ข้าพเจ้า
รู้สึกว่าการคลำนุ่ม เมื่อมองด้วยตา ข้าพเจ้าว่าลูกบอลนั้นกลม การคลำเป็นความรู้สึกที่แตกต่าง
กับการดูอยู่มากทีเดียว กระนั้นข้าพเจ้าก็ใช้คำ ๆ เดียวกันว่า “กลม” เพื่ออธิบายผัสสะทั้ง
สองอย่าง นี้แสดงว่าข้าพเจ้าได้เปรียบเทียบความรู้สึกทั้งสองอย่างว่าเหมือนกัน ซึ่งย่อมอาศัย
เพียงผัสสะไม่ได้ เพราะตาของข้าพเจ้าไม่อาจใช้คลำ และนิ้วของข้าพเจ้าก็ไม่อาจใช้ดูได้
ต้องเป็นจิตที่อยู่เหนือผัสสะเป็นผู้เปรียบเทียบว่าเหมือนกัน ดังนั้น ความคิดในเรื่องความ
เหมือนและความแตกต่าง ไม่ได้เกิดขึ้นกับข้าพเจ้าโดยทางผัสสะ ปัญญาต่างหากที่นำความ
เหมือนความต่างเข้ามาในสิ่งทั้งหลาย กระนั้นก็ยังเกี่ยวพันอยู่กับความรู้ทั้งหมด แม้แต่กับ
ความรู้ธรรมดาที่สุด เช่น ข้อความที่ว่า “สิ่งนี้มีสี่ขา” ดังนั้นความรู้จึงมิได้เป็นเพียง ผัสสะ
อย่างที่ปรอทากอรัลคิด เพราะแม้ข้อความธรรมดาที่สุดก็ยังมีอะไร ๆ มากกว่าผัสสะ

ถ้าความรู้ไม่ใช่สิ่งเดียวกับผัสสะ ก็ต้องไม่ใช่สิ่งเดียวกับความเห็นด้วย เปลได้พยายาม
ปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ ที่ว่าความรู้คือความเห็น จะเห็นได้ชัดว่าความเห็นที่ผิดไม่ใช่ความรู้ และ
แม้กระทั่งความเห็นที่ถูกก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นความรู้ ถ้าข้าพเจ้ากล่าวข้อความโดยไม่มีหลัก-
ฐานอะไรเลย ว่า ในวันอาทิตย์หน้า ซึ่งเป็นวันพระเยซูฟื้นคืนชีพ จะมีพายุฝนฟ้าคะนอง
และบังเอิญปรากฏว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าการคาดเดาของข้าพเจ้าเป็นความรู้
แต่อย่างไร แม้จะเรียกได้ว่าข้าพเจ้ามีความเห็นที่ถูกต้อง แต่ความเห็นที่ถูกต้อง นอกจาก
จะเป็นการเดาแล้ว ยังไม่ใช่ความเข้าใจที่ถูกต้องด้วย เรามักจะรู้สึกอย่างมีลางสังหรณ์ หรือ
รู้สึกด้วยสัญชาตญาณ ว่าบางสิ่งเป็นจริง แม้จะไม่มีหลักฐานสนับสนุนความเชื่อของเรา
ความเชื่อนั้นอาจถูกต้อง แต่เปลได้คิดว่านั่นไม่ใช่ความรู้ เป็นเพียงความเห็นที่ถูก การมี
ความรู้นั้น เราต้องไม่เพียงรู้ว่าสิ่งหนึ่งเป็นเช่นนั้น แต่ต้องรู้ด้วยว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ต้องรู้
ด้วยปัญญา ความรู้ต้องเป็นความเข้าใจที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์ เป็นความเข้าใจที่มีเหตุผล
ไม่ใช่เป็นเพียงความเชื่อตามสัญชาตญาณ ต้องมาจากปัญญา ไม่ใช่ความเชื่อ ความเห็นที่ถูก
อาจได้มาจากต้นเหตุการชักนำและการอ้างเหตุผลอย่างผิด ๆ ตามศิลปะของนักพูดและวาท-

ศิลปะเป็น ความรู้ที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาเท่านั้น ความเห็นที่ถูกต้องอาจเปลี่ยนแปลงไปได้โดยอาศัยศิลปะปะจ่อมปลอมของวาทศิลป์ ดังนั้นจึงไม่คงที่ ไม่แน่นอน แต่ความรู้ที่แท้จริงไม่อาจทำให้คลอนแคลนได้เช่นนั้น คนที่รู้และเข้าใจอย่างแท้จริงย่อมไม่ถูกชักจูงด้วยเสน่ห์ของคำพูดให้เพิกถอนความรู้ของเขาได้ กล่าวคือ ความเห็นอาจจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่ความรู้ต้องเป็นจริงเสมอ

เมื่อได้ปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ เหล่านี้แล้ว เราก็สามารถผ่านไปสู่อะไรสักอย่างหนึ่งที่เป็นความรู้ในทันที เป็นการสร้างสรรค์ได้ ถ้าความรู้ไม่ใช่ทั้งผัสสะและความเห็นแล้ว ก็อะไรเล่า เปลได้นำเอาคำสอนของโสกราตีสมาทั้งหมด โดยไม่ได้เปลี่ยนแปลง ความรู้ทั้งปวงเป็นความรู้ที่ได้มาโดยผ่านแบบ ดังที่ข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้วในเรื่องโสกราตีส ความคิดเช่นนี้สามารถกำจัดความเห็นแบบโสเฟิสต์ ที่ถือว่าความรู้กับผัสสะเป็นสิ่งเดียวกัน แบบซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับคำจำกัดความเป็นสิ่งที่กำหนดแน่และเที่ยงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกอย่างอัตโนมัติของปัจเจกบุคคล แบบให้ความจริงอย่างปรนัยแก่เราและยังเข้ากันได้กับทัศนะเรื่องความเห็นของเปลโต้อีกด้วย ความรู้ไม่ใช่ความคิดเห็นซึ่งจะมาจากสัญชาตญาณหรือลางสังหรณ์ ความรู้มีรากฐานมาจากปัญญา การกล่าวเช่นนี้ก็เหมือนกับกล่าวว่าความรู้มาจากแบบ เพราะปัญญานั้นเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติของแบบ

แม้ในการตอบคำถามที่ว่า “ความรู้คืออะไร” นั้น เปลโต้จะเห็นคล้ายตามคำสอนของโสกราตีสอย่างไม่มีข้อสงสัยก็ตาม แต่ในด้านเมตาฟิสิกส์ เขาก็สร้างคำสอนขึ้นใหม่และไม่เหมือนโสกราตีสเลย เขาเปลี่ยนทฤษฎีความรู้ของโสกราตีสไปสู่ทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งแท้จริง ซึ่งเป็นเนื้อหาของปรมาัตต์

๓. ปรมาัตต์หรือทฤษฎีแบบ

สำหรับโสกราตีส แบบเป็นเพียงกฎของความคิด คำจำกัดความเป็นเสมือนช่องทางที่ทำให้ความคิดดำเนินไปตรงทาง เราเปรียบเทียบการกระทำใด ๆ กับคำจำกัดความของคุณธรรมเพื่อจะได้บอกได้ว่าเป็นคุณธรรมหรือไม่ แต่เปลโต้ได้เปลี่ยนสิ่งซึ่งโสกราตีสคิดว่าเป็นเพียงความคิดนี้ให้มาเป็นเนื้อหาทางเมตาฟิสิกส์ ทฤษฎีเรื่องจิตของเขาเป็นเรื่องเกี่ยวกับแบบที่เป็นปรนัย กล่าวคือแบบมิใช่เป็นเพียงความคิดอย่างหนึ่งในจิต แต่เป็นสิ่งที่เป็นอิสระอยู่ต่างหากจากจิต นี่คือนิยามของปรมาัตต์เปลโต้

ทำไมเปลโต้จึงเชื่อเช่นนั้น ความคิดนี้มาจากทัศนะที่ว่า ความจริงหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดของเรากับข้อเท็จจริงที่มีอยู่ ถ้าข้าพเจ้าเห็นทะเลสาบ และถ้ามีทะเลสาบเช่นนั้นจริง ๆ ความคิดของข้าพเจ้าก็เป็นจริง แต่ถ้าไม่มีทะเลสาบ ความคิดของข้าพเจ้าก็ผิด เป็นเพียงภาพลวงตาตามทัศนะนี้ ความจริงจึงหมายถึงความคิดในจิตของข้าพเจ้าที่เลียนแบบสิ่งบางสิ่ง ซึ่งอยู่นอกจิตของข้าพเจ้า ความหลอกลวงหมายถึงความคิดอันหนึ่ง

อันใดที่มีได้ลอกแบบของสิ่งที่มีอยู่จริง ๆ แน่ละ ความรู้ย่อมหมายถึงความรู้เกี่ยวกับความจริง เมื่อข้าพเจ้ากล่าวว่าคุณคิดในจิตของข้าพเจ้าเป็นความรู้ ข้าพเจ้าก็หมายความว่า คุณคิดนี้ ลอกแบบของบางสิ่งที่มีอยู่ แต่เราได้เห็นแล้วว่า ความรู้คือความรู้เกี่ยวกับแบบ และถ้าแบบเป็นความรู้ที่แท้จริง ก็เป็นจริงได้ในแง่ที่ว่ามันสอดคล้องกับความจริงที่เป็นปรนัยอันหนึ่ง ดังนั้น ความคิดทั่วไปหรือแบบที่อยู่ภายนอกจิตใจจึงต้องเป็นสิ่งที่มีความจริง ในแง่นี้ก็เป็นการขัดแย้งอยู่ในตัวที่จะสมมติว่าแบบเป็นความรู้ที่แท้จริง แต่ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นใดที่มีอยู่นอกตัวเรา ก็เหมือนกับการพูดว่า ความคิดของข้าพเจ้าในเรื่องทะเลสาบเป็นความคิดที่เป็นจริง แต่ว่าทะเลสาบอย่างที่คุณคิดไม่มีอยู่จริง ๆ แบบในจิตของข้าพเจ้าต้องเป็นสิ่งที่ลอกแบบของแบบที่อยู่ภายนอก

ถ้าความรู้ที่ได้จากแบบเป็นจริง ผัสสะที่อาศัยอายตนะภายนอกก็ต้องผิด ผัสสะเป็นสิ่งที่ทำให้เรารู้สึกว่ามีอยู่มากมาย ปัญญาของเราให้แบบเกี่ยวกับมันโดยทั่วไป ถ้าสิ่งที่ได้จากปัญญาเป็นความจริง สิ่งที่ได้จากผัสสะต้องผิด และถ้าหมายความว่าคุณวัตถุแห่งผัสสะไม่มีความเป็นจริงอย่างแท้จริง สิ่งที่เป็นจริงคือแบบแต่อย่างเดียวแล้ว สิ่งที่ไม่เป็นจริงก็คือปัจเจกวัตถุที่รู้ได้ด้วยผัสสะ สิ่งที่เป็นมันตัวนั้นมันตัวนั้น ไม่มีภาวะที่แท้จริง ส่วนสิ่งที่เป็นอย่างจริงคือแบบเกี่ยวกับมันทุกอย่างไปเท่านั้น

เราลองพิจารณาทฤษฎีนี้ในอีกแง่หนึ่ง สมมติข้าพเจ้าถามท่านว่า ความงามคืออะไร ท่านก็ชี้ไปที่ดอกกุหลาบ และกล่าวว่า “นี่คือความงาม” และท่านก็กล่าวอย่างเดียวกันนี้กับใบหน้าของผู้หญิง ทิวทัศน์ป่าไม้ และคืนวันเพ็ญอันกระจำจาง แต่นี่ไม่ใช่สิ่งที่ข้าพเจ้าต้องการจะรู้ ข้าพเจ้าไม่ได้ถามว่าสิ่งไหนสวย สิ่งไหนงาม แต่ข้าพเจ้าถามว่า ความงามคืออะไร ข้าพเจ้าไม่ได้ถามถึงหลาย ๆ สิ่ง แต่ถามถึงสิ่งเดียว คือสิ่งที่เรียกว่าความงาม ถ้าความงามคือดอกกุหลาบ ก็ย่อมไม่ใช่แสงจันทร์ เพราะดอกกุหลาบและแสงจันทร์เป็นสิ่งที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง เมื่อพูดถึงความงาม เราหมายถึงสิ่ง ๆ เดียว ไม่ใช่หลายสิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพูดถึงความงามนั้น เราใช้คำเพียงคำเดียว และสิ่งที่ข้าพเจ้าต้องการจะรู้ ก็คือความงามเพียงหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากวัตถุที่สวยงามทั้งหลายนี้ บางทีอาจพูดว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าความงาม มีแต่สิ่งที่สวยงาม การที่เราใช้คำ ๆ เดียวเป็นเพียงวิธีพูดเท่านั้น ความจริงแล้วความงามมีมากมาย และต่างก็อยู่ในวัตถุที่สวยงาม ข้าพเจ้าเห็นว่าในกรณีนั้นความงามทั้งหลายจะแตกต่างกัน แต่ท่านใช้คำ ๆ เดียวมาอธิบายความงามทั้งหมด ก็เป็นที่ประจักษ์ว่าท่านคิดว่าความงามเหล่านั้นเหมือนกัน ท่านรู้ได้อย่างไวว่าเป็นอย่างเดียวกัน ตาของท่านไม่สามารถเห็นความเหมือนกันได้ เพราะเป็นเรื่องของการเปรียบเทียบ และการเปรียบเทียบก็เป็นการกระทำอย่างหนึ่งของจิต ไม่ใช่ของผัสสะ ดังนั้น ท่านต้องมีแบบเกี่ยวกับความงามอยู่ในจิตของท่าน ซึ่งท่านใช้เปรียบเทียบกับวัตถุที่สวยงามต่าง ๆ และยอมรับว่าวัตถุเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกับแบบของความงาม จึงได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ในจิตของท่านมีแบบเกี่ยวกับความงามอยู่เพียงแบบเดียว แบบนี้

อาจมีความสัมพันธ์หรือไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก ถ้าไม่มีความสัมพันธ์กัน แบบเกี่ยวกับความงามของท่านก็เป็นเพียงการประดิษฐ์ขึ้น เป็นการนึกขึ้นมาด้วยความสมองของท่านเอง ถ้าเช่นนั้น (การตัดสินวัตถุภายนอกด้วยความคิดแบบอัตนัยของท่าน และการนำมาเป็นมาตรฐานวัดว่าสิ่งต่าง ๆ สวยงามหรือไม่เป็นการกลับไปสู่ความคิดของพวกเขาโสเฟิสต์) ท่านกำลังยึดเอาตัวเองและความนึกฝันของสมองของท่านเป็นมาตรฐานของความจริงภายนอก ดังนั้นทางเลือกทางเดียวก็คือต้องเชื่อว่าความงามเพียงหนึ่งตามที่ท่านคิด ไม่ได้มีอยู่เฉพาะแต่ในจิตของท่าน แต่ความงามเช่นนั้นมียู่จริง ๆ และเป็นความงามหนึ่งซึ่งความคิดของท่านลอกแบบมา ความงามนี้มีอยู่ภายนอกจิต และแยกอยู่ต่างหากจากวัตถุสวยงามทั้งหมด

แนวความคิดเกี่ยวกับความงามดังได้กล่าวมาแล้วนั้น อาจนำมาใช้กับความยุติธรรม ความดี ความขาว หรือความหนักได้ ในทำนองเดียวกัน การกระทำที่ยุติธรรมมีมากมาย แต่ความยุติธรรมต้องมีเพียงหนึ่ง เพราะเราใช้คำ ๆ เดียวสำหรับเรียก ความยุติธรรมนี้ต้องเป็นสิ่งเป็นจริงต่างหากจากการกระทำที่ยุติธรรมทั้งหมด ความคิดเกี่ยวกับความยุติธรรมของเราเป็นเพียงการลอกแบบมา ในทำนองเดียวกัน วัตถุสีขาวก็มีหลายอัน แต่มีความขาวเพียงหนึ่ง

จากตัวอย่างข้างบนความคิดทางศีลธรรมที่สูงส่งมีอยู่หลายอย่าง เช่น ความงาม ความยุติธรรม และความดี แต่ในกรณีของความขาว จะแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีนี้ไม่ได้มุ่งเฉพาะเกี่ยวกับความคิดที่สูงส่งเท่านั้น แต่ยังมีถึงความคิดอื่น ๆ ด้วย เราอาจพูดถึงความขาวได้เท่า ๆ กับความดี หรือเราอาจยกเอาวัตถุที่มีร่างกาย เช่นม้า และถามได้ว่าม้าหมายความว่าอะไร ไม่ได้หมายถึงม้าหลาย ๆ ตัว เนื่องจากเราใช้คำ ๆ เดียวแทนมัน มันจึงต้องหมายถึงสิ่งหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวพันกับม้าหลาย ๆ ตัว ดังเช่นความขาวเกี่ยวพันกับสิ่งที่สีสีขาว ย่อมหมายถึงม้าที่เป็นสากลภาพ เป็นความคิดเกี่ยวกับม้าโดยทั่วไป ซึ่งเป็นความจริงอย่างปรนัย เช่นเดียวกับความดี หรือความงาม

ความงาม ความยุติธรรม ความดี ความขาว ม้าโดยทั่วไป ต่างก็เป็นแบบทั้งสิ้น ความคิดเกี่ยวกับความงามเกิดขึ้นจากการรวมเอาสิ่งที่สวยงามทั้งหมดมีส่วนร่วม และแยกสิ่งที่แตกต่างกันออกไป จึงหมายถึงแบบ ดังนั้นทฤษฎีของเพลโตก็คือแบบเป็นความจริงอย่างปรนัย เขาให้ศัพท์แบบที่เป็นปรนัยเหล่านี้ว่า แบบ (Idea) นี้เป็นคำตอบปัญหาสำคัญทางปรัชญาของเขา คือปัญหาที่ว่าท่ามกลางปรากฏการณ์และความไม่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย มีอะไรที่เป็นสิ่งแท้จริงสูงสุดไม่ขึ้นกับใคร และทุกสิ่งอธิบายได้ด้วยสิ่งนี้ สำหรับเพลโตสิ่งนี้คือแบบ

เราลองมาคุยกันต่อไปว่าลักษณะของแบบเป็นอย่างไร ประการแรกเป็นสาร (Substance) สารเป็นศัพท์วิชาการในทางปรัชญา ซึ่งเอามาจากความหมายทั่วไป ตามปกติเราใช้คำว่า สารกับสิ่งที่ป็นวัตถุ เช่น เหล็ก ทองเหลือง ไม้ หรือน้ำ สารเหล่านี้มีคุณสมบัติ เช่น ความแข็งและความเป็นเงา เป็นคุณสมบัติของสารเหล็ก คุณสมบัติไม่อาจมีอยู่ต่างหาก

จากสารได้ ไม่อาจคงอยู่โดยตนเอง แต่ต้องพึ่งสาร ความเป็นเงา ไม่อาจมีอยู่โดยลำพังตัวเอง แต่ต้องอยู่ในสิ่งที่เงา แม้ว่าคุณสมบัติจะไม่เป็นอิสระจากสาร แต่สารก็เป็นอิสระจากคุณสมบัตินั้น คุณสมบัตินั้นเป็นจริงเพราะสาร แต่สารเป็นจริงโดยตัวของมันเอง การใช้คำนี้ทางปรัชญา เป็นเพียงการนำความคิดนี้มาใช้โดยตรงตัวเท่านั้น สำหรับนักปรัชญา สารหมายถึงสิ่งที่มีภาวะอยู่โดยตัวเอง ไม่ได้เป็นจริงเพราะสิ่งอื่น แต่เป็นต้นกำเนิดความจริงของตัวเอง เป็นต้นเหตุของตัวเอง และกำหนดตัวเอง เป็นพื้นฐานของสิ่งอื่น แต่ไม่มีสิ่งใดเป็นพื้นฐานของมัน นอกจากตัวมันเอง เช่น ถ้าเราเชื่อความคิดแบบคริสเตียนทั่วๆ ไปว่า พระเจ้าสร้างโลก แต่พระองค์เองนั้นเป็นภาวะสูงสุด ไม่มีใครสร้างขึ้น เนื่องจากโลกมีอยู่ได้เพราะพระเจ้า แต่พระเจ้ามีอยู่ได้ด้วยพระองค์เอง พระเจ้าจึงเป็นสาร ส่วนโลกไม่ใช่สาร โดยนัยนี้ศาสนาใช้คำนี้อย่างถูกต้อง ที่กล่าวว่าพระเจ้าเป็น “ว่างสามว่าง แต่เป็นสารเดียว” แต่ตามทัศนะจิตวิทยา จิตเป็นสิ่งที่อยู่โดยตัวเอง สสารมีอยู่ได้เพราะจิต ในกรณีนี้สสารก็ไม่ใช่สาร จิตต่างหากที่เป็นสาร โดยความหมายทางวิชาการนี้ แบบจึงเป็นสาร เป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด และไม่ขึ้นกับใคร ความมีภาวะทั้งหมดของแบบอยู่ในตัวเอง ไม่ขึ้นกับสิ่งใด แต่ทุกสิ่งขึ้นกับแบบแบบเป็นหลักการเบื้องต้นของจักรวาล

ประการที่สอง แบบเป็นสากลภาพ ไม่ใช่ปัจเจกวัตถุ แบบเกี่ยวกับม้า ไม่ได้หมายถึงม้าตัวนี้ ม้าตัวนั้น หากแต่เป็นแบบทั่วไปของม้าทั้งหมด เป็นม้าที่เป็นสากลภาพ ด้วยเหตุนี้ในสมัยใหม่จึงมักเรียกแบบว่าสากลภาพ

ประการที่สาม แบบไม่ใช่สิ่งของ แต่เป็นความคิด สิ่งที่เป็นม้าโดยทั่วๆ ไปไม่ได้มีอยู่จริง ๆ ในโลก ถ้ามีเราควรพบได้ในที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งก็จะกลายเป็นสิ่งเฉพาะ แทนที่จะเป็นสิ่งสากล แต่ในการที่จะว่าแบบเป็นความคิดนั้น มีข้อเข้าใจผิดอยู่สองข้อที่จะต้องหลีกเลี่ยงอย่างระมัดระวัง ข้อแรกก็คือการคิดว่าแบบเป็นความคิดของบุคคล เป็นความคิดของท่านหรือของข้าพเจ้า ข้อที่สองก็คือ การคิดว่าแบบเป็นความคิดในจิตของพระเจ้า ทัศนะทั้งสองนี้ผิด เป็นเรื่องน่าขัน ที่จะคิดว่าความคิดของเราเป็นต้นกำเนิดของจักรวาล ความคิดของเราแท้จริงแล้ว เป็นการลอกแบบของแบบ แต่ถ้านำความคิดของเราไปปนกับแบบแล้ว สำหรับเพลโตถือเป็นเรื่องน่าขันเท่ากับนำความคิดของเราเกี่ยวกับภูเขาไปปนกับตัวภูเขาเอง อีกอย่างหนึ่ง แบบไม่ใช่ความคิดของพระเจ้า ที่จริงแล้ว บางครั้งเราเรียกแบบว่าเป็น “จิตทิพย์” แต่นี่ก็เป็นเพียงการเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ เราอาจพูดถึงแบบโดยส่วนรวมทั้งหมดว่าเป็น “จิตทิพย์” แต่ก็มีได้หมายถึงสิ่งใดโดยเฉพาะ เป็นเพียงสำนวนแบบกวีพจน์เท่านั้น ข้อผิดพลาดทั้งสองเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า เป็นการยากที่เราจะเข้าใจว่าความคิดมีอยู่ได้โดยไม่มีผู้คิด แต่อย่างไรก็ตาม เพลโตก็หมายถึงความคิดแบบปรนัย ไม่ใช่ความคิดแบบอัตนัยคือที่มีอยู่ในจิตโดยเฉพาะ หากแต่เป็นความคิดซึ่งเป็นจริงโดยตัวเอง เป็นอิสระจากจิตทั้งหลาย

ประการที่สี่ แบบแต่ละแบบเป็นหนึ่ง คือเป็นหนึ่งท่ามกลางความหลายหลาก แบบ

ของมนุษย์เป็นหนึ่งใน แม้ว่าจะมีมนุษย์อยู่มากมายก็ตาม ไม่อาจมีแบบเกินหนึ่งสำหรับวัตถุแต่ละชนิด ถ้าแบบเกี่ยวกับความยุติธรรมมีหลายแบบ เราก็ต้องแสวงหาสิ่งที่ความยุติธรรมมีอยู่ร่วมกัน และสิ่งที่มีร่วมกันนี้จะเป็นแบบของความยุติธรรมซึ่งมีเพียงแบบเดียว

ประการที่ห้า แบบไม่เปลี่ยนแปลงและไม่อาจสลายไปได้ แบบเป็นสิ่งที่เดียวกับคำจำกัดความ และลักษณะสำคัญของคำจำกัดความก็คือ มันควรจะเป็นเช่นนั้นอยู่เสมอ จุดประสงค์ของคำจำกัดความ ก็เพื่อนำปัจเจกวัตถุมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นว่าเข้ากันได้หรือไม่ แต่ถ้ามคำจำกัดความของสามเหลี่ยมแตกต่างกันไปทุกวัน ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะเราจะไม่สามารถกล่าวได้เลยว่ารูปนั้นเป็นสามเหลี่ยมหรือไม่ เช่นเดียวกัน ไม้ฟุตในหอลอนดอนจะไร้ประโยชน์ถ้าเปลี่ยนความยาว เช่นวันนี้ยาวเป็นสองเท่าของเมื่อวานนี้ ดังนั้นคำจำกัดความจึงต้องเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ยิ่งที่สุด และคำจำกัดความก็เป็นเพียงการแสดงธรรมชาติของแบบออกมาเป็นคำพูด ดังนั้นแบบจึงไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งสวยงามหลายสิ่งเกิดขึ้นและสลายไปได้ แต่ความงามเป็นสิ่งเดียวไม่ที่เกิดขึ้นไม่สิ้นสุด เป็นนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นอมตะ สิ่งสวยงามทั้งหลายเป็นเพียงการแสดงออกครั้งแล้วครั้งเล่าของความงามนิรันดร์ คำจำกัดความของมนุษย์ก็ยังคงเดิมอยู่เสมอ แม้ว่ามนุษย์จะถูกทำลายไปหมด แบบของมนุษย์เป็นนิรันดร์ไม่แปรเปลี่ยนด้วย ความเกิด ความแก่ ความเสื่อมโทรม และความตายอย่างมนุษย์แต่ละคน

ประการที่หก แบบเป็นสาระัตถะของสรรพสิ่ง คำจำกัดความเป็นเครื่องแสดงว่าอะไรเป็นสาระัตถะของสิ่ง ๆ หนึ่ง ถ้าเราใช้คำจำกัดความของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล ก็หมายความว่าเหตุผลเป็นสาระัตถะของมนุษย์ ส่วนคนคนนั้นจมูกขึ้น คนนั้นผมแดง เป็นคุณสมบัติที่เปลี่ยนแปลง ไม่ใช่สาระัตถะของมนุษย์ เราจึงไม่รวมเข้าในคำจำกัดความของมนุษย์

ประการที่เจ็ด แบบแต่ละแบบเป็นสิ่งสมบูรณ์สูงสุดตามชนิดของแบบนั้น ๆ ความสมบูรณ์ของแบบเป็นสิ่งที่เดียวกับความเป็นจริงของมัน มนุษย์ที่สมบูรณ์คือมนุษย์ชนิดที่เป็นสากล นั่นคือเป็นแบบของมนุษย์ ปัจเจกบุคคลย่อมผิดแผกไปจากแบบสมบูรณ์นี้ไม่มากนักน้อย เมื่อมนุษย์ขาดความสมบูรณ์ เขาก็ไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์และเป็นจริง

ประการที่แปด แบบไม่ขึ้นกับเวลาและพื้นที่ ที่ว่าไม่ขึ้นกับพื้นที่นั้น เห็นได้ชัด ถ้าอยู่ในพื้นที่ ก็ต้องอยู่ในที่ใดโดยเฉพาะ และเราควรพบได้ที่ไหนสักแห่งหนึ่ง อาจพบได้โดยอาศัยกล้องจุลทรรศน์หรือกล้องโทรทรรศน์ นี่ก็หมายความว่าแบบเป็นสิ่งเฉพาะ เป็นวัตถุ มิใช่เป็นสากลภาพ ในแง่ที่ว่าไม่ขึ้นกับเวลา ก็เพราะเหตุที่แบบไม่เปลี่ยนแปลง และเป็นนิรันดร์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นสิ่งเดียวกันอยู่ตลอดเวลา หากเป็นเช่นนั้น ความไม่เปลี่ยนแปลงของแบบก็กลายเป็นเรื่องของประสบการณ์ ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล เพราะเหตุที่เราต้องดูเป็นเวลา ๆ เพื่อจะได้เห็นว่าแบบไม่ได้เปลี่ยนไป แต่ความไม่เปลี่ยนแปลงของแบบ ไม่ใช่เรื่องของประสบการณ์ หากรู้ได้ด้วยความคิด ไม่ใช่เพียงแต่ว่าแบบคงสภาพเดิมเสมอในแง่เวลา แต่ที่ว่าแบบไม่เกี่ยวกับเรื่องเวลาเลย ไม่ขึ้นกับเวลา ใน ไทเมอัส นิรันดรภาพเป็นสิ่งหนึ่ง

ต่างหากจากอนันตกาล อนันตกาลเป็นเพียงรูปจำลองของนิรันดรภาพ

ประการที่เก้า แบบเป็นสิ่งที่มีความหมาย นั่นคือเราเข้าใจได้ด้วยปัญญา การหาสิ่งที่สิ่งจำลองมีส่วนร่วม เป็นการหาความจริงแบบอุปนัย การหาความรู้เกี่ยวกับแบบ ทำได้โดยวิธีนี้เท่านั้น สำหรับผู้ที่คิดว่าเปลโต้เป็นพวกติดความลึกลับ ก็ควรคำนึงไว้ว่า เอกภาพอันเป็นอมตะแท้จริงสูงสุดนั้น มิได้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ด้วยผัสสหรือความรู้สึกเร้นลับชนิดใด หากแต่จะรู้ได้ก็ด้วยปัญญา และการคิดอย่างอุตสาหะเท่านั้น

ประการสุดท้าย ในบั้นปลายชีวิตของเปลโต้ เขาได้เปรียบเทียบว่าแบบเป็นสิ่งเดียวกับจำนวนของพวกไพธากอเรียน เรื่องนี้ไม่มีในบทสนทนาที่เปลโต้แต่งไว้ แต่เรารู้ได้จากอริสโตเติล ทฤษฎีนี้ ดูเหมือนจะเกิดในสมัยที่เปลโต้อยู่ในวัยชรา และการบรรยายความคิดเช่นนี้ อริสโตเติลได้เข้าฟังด้วย ซึ่งนับเป็นความเสื่อมขั้นหนึ่ง ดูเหมือนจะเป็นการทำให้จิตวาทอันแจ่มชัดและยิ่งใหญ่ของเปลโต้เสื่อมลงไปเป็นเรื่องเร้นลับทางคณิตศาสตร์ นอกจากนี้ในกรณีนี้แล้ว ยังมีเรื่องอื่นๆ อีกที่อิทธิพลของพวกไพธากอเรียนเป็นอันตรายต่อเปลโต้อย่างยิ่ง

ผลจากทฤษฎีว่าด้วยแบบ โดยส่วนรวมก็คือ ประสบการณ์ของมนุษย์มีอยู่สองชนิดคือการรู้ด้วยผัสสะและด้วยปัญญา สิ่งที่ผัสสะรู้จักก็คือโลกของผัสสะ สิ่งที่ปัญญารู้จักก็คือแบบ โลกของผัสสะมีลักษณะตรงกันข้ามกับโลกของแบบ แบบเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุด เป็นสัจไม่ขึ้นกับสิ่งใด วัตถุแห่งผัสสะไม่ใช่สิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นอสัจ มีอยู่ได้เพราะมีแบบอยู่ในตัว ความเป็นจริงของวัตถุหนึ่ง ๆ ขึ้นกับแบบอย่างสิ้นเชิง ในระบบปรัชญาของเปลโต้ยังมีหลักการเรื่องอสัจสูงสุด ซึ่งเราจะได้พิจารณากันเมื่อถึงเรื่องพีสิกส์ วัตถุแห่งผัสสะมีส่วนเป็นทั้งแบบและทั้งอสัจจึงอยู่กึ่งกลางระหว่างสัจและอสัจ คือเป็นจริงเพียงครึ่งหนึ่ง แบบเป็นสากลภาพ วัตถุแห่งผัสสะเป็นสิ่งเฉพาะ เป็นปัจเจกวัตถุ แบบเป็นหนึ่ง ส่วนวัตถุแห่งผัสสะมีหลายหลากแบบไม่ขึ้นกับเวลาและพื้นที่ วัตถุแห่งผัสสะกินเวลาและกินที่ แบบเป็นนิรันดรและไม่เปลี่ยนแปลง วัตถุแห่งผัสสะเปลี่ยนแปลงได้ และอยู่ในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ประการสุดท้าย เปลโต้รับเอาทัศนะของเฮราคลิตุสที่ว่ามีการแปรสภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถาวร ไม่เที่ยงแท้ เทียบได้กับโลกของผัสสะ แบบคงอยู่เสมอ ไม่เคยเปลี่ยนแปลงไป วัตถุแห่งผัสสะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่เคยคงที่ ด้วยเหตุผลนี้ เปลโต้จึงคิดว่าเราไม่อาจมีความรู้เกี่ยวกับโลกของผัสสะได้ เพราะเราไม่สามารถมีความรู้ในสิ่งที่เปลี่ยนแปลงจากขณะหนึ่งไปสู่อีกขณะหนึ่งเรื่อย ๆ ความรู้จะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อเรื่องราวที่ต้องการรู้เป็นสิ่งที่คงที่ต่อจิตเที่ยงแท้ และไม่เปลี่ยนแปลง ความรู้รู้อย่างเดียวที่จะเกิดขึ้นได้สมกับคำว่าความรู้คือ ความรู้เกี่ยวกับแบบ

แต่แรกอาจดูเหมือนเป็นลัทธิที่แปลกมาก ที่ว่า เราไม่อาจมีความรู้ในวัตถุแห่งผัสสะได้ สำหรับคนเราสมัยใหม่ จะรู้สึกเหมือนเป็นการปฏิเสธวิทยาศาสตร์กายภาพสมัยใหม่ ซึ่งมี

ความแน่นอนสำหรับเราว่าไม่ใช่ความรู้ และแน่ละ แม้ทุกสิ่งในโลกจะเกิดขึ้นและสลายไป แต่ก็มีหลายสิ่งที่ยังอยู่นานพอที่เราจะมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้นได้ ภูเขาคงอยู่นานพอที่เราจะรู้อะไรบางอย่างได้ และมีความเที่ยงแท้พอควร ถึงไม่มีอยู่ตลอดไปก็ตาม คำวิจารณ์นี้ถูกต้องเป็นบางส่วน เปลได้คะแนนคุณค่าของความรู้ทางกายภาพต่ำไปจริง ๆ แต่คำวิจารณ์ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นความเข้าใจผิด เกี่ยวกับโลกแห่งผัสสะ เปลได้หมายถึงผัสสะแท้ ๆ ไม่มีเหตุผลอยู่ด้วยเลย ทว่าวิทยาศาสตร์กายภาพมิได้อาศัยแต่ความรู้สึกล้วน ๆ เช่นนั้น แต่อาศัยผัสสะที่ประกอบด้วยเหตุผล ในแง่ของเปลโต้ ถ้าเราคิดถึงแต่ผัสสะที่บริสุทธิ์ ก็จะเห็นความจริงว่าไม่ใช่อะไรรึอื่น นอกจากเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีความถาวร และย่อมไม่อาจหาความรู้เกี่ยวกับผัสสะได้ ภูเขามีสมาชิกที่เที่ยงแท้พอประมาณ แต่ความรู้สึกของเราเกี่ยวกับภูเขาเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ทุกครั้งที่แสงเปลี่ยน ทุกครั้งที่เมฆบดบังดวงอาทิตย์ ภูเขาก็ตกเปลี่ยนสีและเงาไป ทุกครั้งที่เราเคลื่อนที่จากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง ภูเขาก็ตกปรากฏรูปร่างแตกต่างกันไป ความเที่ยงแท้ของภูเขานั้นมีอยู่ว่า ความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ทั้งหมดเป็นความรู้สึกต่อวัตถุสิ่งเดียวกัน ความคิดเกี่ยวกับความเหมือนกัน เข้ามาเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ และเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ความรู้สึกอันเปลี่ยนแปลงไปเปลี่ยนมาเหล่านี้แขวนอยู่ แต่ความคิดเกี่ยวกับความเหมือนกันนี้ไม่อาจได้มาด้วยผัสสะ ปัญญาเป็นผู้นำความคิดนี้เข้ามาในสิ่งต่างๆ ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับความถาวรของภูเขามิได้ก็เพราะปัญญา ตามภาษาของเปลโต้สิ่งที่เราสามารถรู้เกี่ยวกับภูเขาก็คือ แบบ ที่มีส่วนร่วมอยู่ ลองย้อนกลับไปดูตัวอย่างก่อน แม้กระทั่งความรู้ที่ว่า “กระดาษแผ่นนี้ขาว” ก็เกี่ยวข้องกับการกระทำของปัญญา ถ้าผัสสะอย่างเดียว เราจะรู้อย่างนี้ไม่ได้ ผัสสะล้วน ๆ นั้นเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จึงไม่อาจมีความรู้เกี่ยวกับผัสสะได้

อริสโตเติลให้ข้อสังเกตว่า ทฤษฎีเรื่องแบบของเปลโต้ได้มาจากสามแหล่ง คือคำสอนของพวกอีเลียด ของเฮราคลิตุส และของโสกราตีส เปลโต้ นำความคิดเกี่ยวกับการแปรสภาพมาจากเฮราคลิตุสมาใช้ในเรื่องโลกของผัสสะ นำความคิดเกี่ยวกับสัจสมบูรณมาจากพวกอีเลียด และนำเรื่องแบบมาจากโสกราตีส

วัตถุแห่งผัสสะเท่าที่รู้ได้นั้นรู้ได้เพราะมีอะไรมากกว่าความรู้สึกล้วน ๆ กล่าวคือเพราะมีแบบอยู่ในตัววัตถุ และนี่เองทำให้เกิดคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของวัตถุแห่งผัสสะกับแบบ ประการแรกแบบเป็นต้นเหตุ คือเป็นพื้นฐาน (ไม่ใช่ต้นเหตุแบบกลไก) ของวัตถุแห่งผัสสะ แบบเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุด ซึ่งให้อธิบายปัจเจกวัตถุต่าง ๆ ได้ สัตว์เข้ามาสู่สิ่งทั้งหลายจากแบบ วัตถุเป็น “แบบจำลอง” เป็น “สิ่งเลียนแบบ” ของแบบ ในแง่ที่เหมือนกับแบบ วัตถุเป็นจริง ในแง่ที่ต่างจากแบบวัตถุไม่เป็นจริง ตามความเห็นของเปลโต้ วัตถุแห่งผัสสะเป็นสิ่งที่ลอกมาจากแบบ เลื่อนรางวัลจากแบบและไม่สมบูรณ์ เป็นเพียงเงาและเป็นจริงเพียงครั้งเดียว ส่วนอีกอย่างหนึ่งซึ่งเปลโต้ใช้แสดงความสัมพันธ์นี้อยู่บ่อย ๆ ก็คือ “การมีส่วนร่วม” สิ่งต่าง ๆ มีส่วนร่วมกับแบบ วัตถุสีขาวมีส่วนร่วมอยู่ในความขาวอันเดียวกัน วัตถุ

สวยงามมีส่วนร่วมอยู่ในความงามอันเดียวกัน โดยนัยนี้ความงามจึงเป็นต้นเหตุหรือคำอธิบายของสิ่งสวยงาม แบบชนิดอื่น ๆ ทั้งหมดก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นแบบจึงเป็นสิ่งที่ทั้งอยู่ภายนอกและภายใน ในแง่ที่อยู่ในวัตถุแห่งผัสสะ แบบก็อยู่ภายใน ในแง่ที่เป็นสิ่งซึ่งเป็นจริงต่างหากจากวัตถุแห่งผัสสะ แบบก็อยู่ภายนอก แม้คนจะถูกทำลายหมด แบบของคนก็ยังเป็นความจริง เป็นจริงอยู่ก่อนที่จะมีคนเกิดขึ้น ถ้าหากมีเวลาเช่นนั้น แบบไม่อาจเป็นจริงเฉพาะขณะนั้น แต่เมื่อก่อนไม่เป็นจริง เป็นอย่างนี้ไม่ได้ เพราะแบบไม่ขึ้นกับเวลา

มีแบบอะไรอยู่บ้าง เราได้เห็นแล้วว่า มีแบบทางศีลธรรม เช่นความยุติธรรม ความดี และความงาม มีแบบของสิ่งที่มีตัวตน เช่น ม้า คน ต้นไม้ ดวงดาว แม่น้ำ และมีแบบของคุณสมบัติ เช่น ความขาว ความหนัก ความหวาน ไซ้ว่ามีแต่แบบของวัตถุซึ่งเกิดอยู่ตามธรรมชาติเท่านั้น วัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นก็มีแบบอยู่ เช่นแบบของเตียง โต๊ะ เสื้อผ้า ไซ้แต่จะมีแบบของคุณธรรมอันสูงส่ง เช่น ความงาม และความยุติธรรม เท่านั้น แบบของความอัปมงคล และความอยุติธรรมก็มีอยู่ด้วย มีแม้กระทั่งแบบที่ทำให้เกิดความคลื่นเหียน เช่น ขน ความโสโครก และความสกปรก เรื่องเหล่านี้ปรากฏอยู่ในบทสนทนาเรื่องพาร์มินิดีส ซึ่งใช้พาร์มินิดีส เป็นกระบอกเสียงสำหรับคำสอนของเพลโต เขาถามโสกราตีสหนุ่มว่า แบบของขนของความโสโครก และของความสกปรกนั้น มีหรือไม่ โสกราตีสปฏิเสธว่า แบบของสิ่งต่ำทรามเหล่านั้นไม่มี แต่พาร์มินิดีสช่วยแก้ไขความคิดของเขา และบอกว่าเมื่อเขาบรรลุถึงขั้นสุขยอคของปรัชญา เขาจะไม่เหยียดหยามสิ่งเช่นนั้นอีกต่อไป ยิ่งกว่านั้นแบบของสิ่งที่เลวทรามต่ำช้าเหล่านั้น ก็มีความสมบูรณ์ตามชนิดของมัน เช่นเดียวกับที่ความงามและความดีมีความสมบูรณ์ หลักโดยทั่วไปก็คือ ที่ใดก็ตามที่สร้างแบบได้ ที่นั้นย่อมมีแบบ คือที่ใดก็ตามที่มีของหลายสิ่ง เรียกชื่อได้ว่า เป็นชนิดเดียวกัน ที่นั้นก็มีแบบ

เมื่อพูดถึงพวกอิลีย เราเห็นแล้วว่า สัตสมบูรณ์ไม่มีความเป็นอสัต และเอกภาพสมบูรณ์ไม่มีความหลายหลาก เนื่องจากพวกเขาปฏิเสธความจริงสูงสุด ว่าไม่มีความเป็นอสัต และความหลายหลาก เขาจึงไม่สามารถอธิบายโลกของสิ่งทั้งหลายได้ และถูกบังคับให้ปฏิเสธโลก ปัญหาเช่นนี้ก็เกิดกับเพลโต คือสัตเป็นสิ่งที่ปราศจากอสัตโดยสิ้นเชิงหรือไม่ สมบูรณ์ภาพเป็นเอกภาพนามธรรม ที่ปราศจากความหลายหลากโดยสิ้นเชิงหรือ ปรัชญาของเขาเป็นเอกนิยมบริสุทธิ์หรือเปล่า หรือเป็นพหุนิยม หรือว่าเป็นทั้งสองอย่างรวมกัน ปัญหาเหล่านี้มีอภิปรายในเรื่อง โสฟิสต์ และพาร์มินิดีส

เพลโตค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างเอกภาพและความหลายหลาก ระหว่างสัตและอสัต ในแง่นามธรรมที่สูงที่สุด เขากำหนดหลักที่เกี่ยวข้องให้ผู้อ่านนำไปใช้กับทฤษฎีว่าด้วยแบบไม่ว่าสมบูรณ์ภาพจะเป็นเอกภาพหรือความหลายหลาก ไม่ว่าจะสัตหรืออสัต เราก็สามารถกำหนดได้โดยไม่ต้องอาศัยทฤษฎีใด ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสมบูรณ์ภาพ ฉะนั้น เราก็ไม่ต้องอาศัยทฤษฎีของเพลโตที่ว่าสมบูรณ์ภาพประกอบขึ้นด้วยแบบเช่นกัน เพลโตไม่ยอมรับ

ความคิดของอัสเลีย เอกภาพมิได้เป็นหนึ่ง เพราะเอกภาพทั้งปวงย่อมต้องเป็นสิ่งหลายหลาก ด้วย ความหลายหลากและเอกภาพเป็นแบบที่เป็นสหสัมพันธ์กัน ต้องประกอบกันอยู่เสมอ ไม่อาจคิดถึงสิ่งหนึ่งโดยไม่คิดถึงอีกสิ่งหนึ่งได้ การคิดถึงเอกภาพที่มีได้เป็นความหลายหลาก ก็เป็นเรื่องโง่ ๆ พอกับการคิดถึงส่วนรวมที่ไม่มีส่วนย่อย เพราะเรากำหนดเอกภาพได้ ก็แต่เพียงว่าเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ความหลายหลาก และความหลายหลากก็กำหนดได้เพียงว่ามีใช่เอกภาพ เอกภาพจะคิดถึงในแง่อื่น นอกจากเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความหลายหลากมิได้ ดังนั้นแบบของเอกภาพจึงต้องรวมแบบของความหลายหลากไว้ด้วย และจะเป็นสิ่งที่คิดถึงไม่ได้ หากขาดแบบของพหุภาพ ยิ่งกว่านั้นเอกภาพแต่เพียงอย่างเดียวย่อมเป็นสิ่งที่คิดถึงไม่ได้ รู้จักไม่ได้ เพราะความคิดและความรู้ทั้งปวงเป็นการกำหนดการกระทำให้แก่ตัวประธาน และการกระทำทั้งปวง ก็แสดงให้เห็นว่าตัวประธานมีลักษณะทวิภาพ

ลองพิจารณาข้อกำหนดอย่างง่ายที่สุดเกี่ยวกับเอกภาพ คือ เอกภาพเป็นสิ่งที่มียู่ ในที่นี้มีสิ่งสองสิ่งคือ เอกภาพ กับความมียู่ กล่าวคือมีความเป็นสัตย์อยู่ ข้อความนี้หมายความว่า เอกภาพคือสัตย์ ฉะนั้นเอกภาพจึงเป็นสอง ประการแรก ตัวมันเองเป็นเอกภาพ ประการที่สอง เอกภาพเป็นสัตย์ และข้อความก็บ่งว่าสองสิ่งนี้เป็นหนึ่ง เราพิจารณาข้อความอื่น ๆ ได้ อย่างเดียวกันนี้ ไม่ว่าเราจะพูดถึงสิ่งใดก็ตาม ต้องมีทวิภาพ ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่าระบบความคิดทั้งหลายที่พูดถึงเอกภาพในฐานะเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด เช่น พวกอัสเลีย ยินดู และสปีโนซา ต่างก็พยายามเลี่ยงความยุ่งยาก โดยไม่กล่าวอะไรเกี่ยวกับพวกเอกภาพให้แน่นอนลงไป เขามักใช้เพียงข้อความเชิงปฏิเสธ ซึ่งบอกเพียงว่าเอกภาพไม่ใช่อะไร แต่ไม่บอกว่าเป็นอะไร ดังที่พวกฮินดูพูดถึง พุรหุม ในฐานะเป็นอรูปรูป ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อมสลาย ไม่เคลื่อนไหว ไม่มีการสร้างขึ้น แต่วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้ไม่ได้ ประการแรก แม้ข้อความเชิงปฏิเสธเองก็ต้องประกอบด้วยลักษณะทวิภาพของประธาน ประการที่สองข้อความเชิงลบก็บ่งข้อความเชิงบวกด้วย ท่านจะปฏิเสธเฉย ๆ โดยไม่ยืนยันไม่ได้ การปฏิเสธสิ่งหนึ่ง ก็คือการยืนยันสิ่งที่ตรงกันข้าม การปฏิเสธการเคลื่อนไหวของเอกภาพ โดยเรียกว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคลื่อนไหว ก็เท่ากับเป็นการยืนยันส่วนที่เหลือ ดังนั้นเอกภาพซึ่งไม่มีความหลายหลาก จึงเป็นสิ่งที่คิดไม่ได้ ท่านเองเดียวกันความคิดเกี่ยวกับความหลายหลากก็มีอยู่ไม่ได้ หากขาดความคิดเรื่องเอกภาพ เพราะความหลายหลากก็คือเอกภาพหลาย ๆ เอกภาพ ฉะนั้นเอกภาพกับความหลายหลากจึงไม่อาจแยกกัน อย่างในลักษณะเอกภาพตามความคิดของอัสเลีย เอกภาพทุก ๆ เอกภาพต้องเป็นเอกภาพของความหลายหลาก และความหลายหลากทุก ๆ ความหลายหลาก โดยแท้จริงแล้ว ก็เป็นเอกภาพ เราคิดถึงความหลายหลากเป็นความคิดเดียว เพราะถ้าเราไม่ทำดังนั้น เราจะไม่รู้จักแม้แต่ว่ามันเป็นความหลายหลาก สัมบูรณ์ภาพจึงต้องไม่เป็นเอกภาพอย่างเดียวหรือความหลายหลากแต่อย่างเดียว หากต้องเป็นความหลายหลากในเอกภาพ

เช่นเดียวกัน สัตย์ก็ไม่อาจแยกจากอัสติ มันมีสหสัมพันธ์กันมากเท่ากับเอกภาพ กับ

ความหลายหลาก ซึ่งต้องอาศัยกันและกัน สัตว์ของสิ่งใดก็คือสัตว์ของสิ่งตรงกันข้าม สัตว์ของแสง ก็คือสัตว์ของความมืด สัตว์ทั้งปวงจึงมีสัตว์ในตัวเอง

เราลองเอาหลักนี้มาใช้กับทฤษฎีแบบคู่ สิ่งแท้จริงสมบูรณ์คือโลกของแบบนั้นย่อมเป็นความหลายหลาก เรามีแบบอยู่มากมาย แต่ก็ยังเป็นเอกภาพ เพราะแบบไม่ใช่หน่วยที่แยกตัวอยู่ต่างหากจากกัน แต่ทว่าเป็นส่วนของระบบหนึ่ง ซึ่งจัดรวมกันอยู่ ด้วยเหตุที่แบบหนึ่งๆ ครอบคลุมสิ่งต่าง ๆ มากมาย และเป็นลักษณะร่วมของสิ่งเหล่านั้น ดังนั้นแบบที่สูงกว่าจึงครอบคลุมแบบที่ต่ำกว่าไว้มากมาย และเป็นลักษณะร่วมของแบบเหล่านั้น และจากแบบหนึ่งกับแบบอื่น ๆ อีกมากมาย ก็มีแบบที่เหนือกว่าครอบคลุมอีก เช่นแบบของความขาว เขียว แดง ก็อยู่ในแบบของสี แบบของความหวาน ขม ก็อยู่ในแบบของรส แต่แบบของสีและรสเอง ก็อยู่ในแบบที่สูงกว่า คือคุณภาพ ในทำนองนี้ รูปร่างของแบบก็เป็นรูปปริระมิต และปริระมิตนี้ต้องมียอด ต้องมีแบบสูงสุด ซึ่งสูงเหนือแบบอื่น ๆ ทั้งหมด แบบนี้จะเป็นแบบสุดท้าย และเป็นสัตว์อย่างแท้จริงโดยสมบูรณ์ เป็นพื้นฐานชั้นสูงสุดของตัวเองของแบบอื่น ๆ และของจักรวาลโดยส่วนรวม เปลได้กล่าวว่า แบบนี้คือแบบของความดี เราจะเห็นได้ว่าโลกของแบบเป็นโลกแห่งความหลายหลาก แต่ก็มีเอกภาพ เพราะเป็นระบบที่มีการพัฒนาไปจนถึงแบบชั้นสูงสุด เป็นการแสดงเอกภาพของตัวเองชั้นสูงสุด ยิ่งกว่านั้นแบบแต่ละแบบ ก็ยังเป็นความหลายหลากในเอกภาพ กล่าวคือ หากเราไม่รู้จักความสัมพันธ์กับแบบอื่น ๆ ก็นับเป็นหนึ่งในตัวเอง แต่เนื่องด้วยแบบแต่ละแบบมีความสัมพันธ์กับแบบอื่น ๆ อีก ในแง่หนึ่งมันก็เป็นสิ่งหลายหลาก

แบบทุกแบบเป็นสัตว์ ซึ่งมีความเป็นอัสต์อยู่ภายใน เพราะแบบแต่ละแบบก็รวมกับแบบบางแบบและก็ไม่รวมกับแบบบางแบบ แบบของร่างกายก็รวมกับแบบของการหยุดนิ่ง โดยตัวมันเองจึงเป็นสัตว์ แต่เมื่อดูแบบของความเคลื่อนไหว แบบของการหยุดนิ่งก็เป็นอัสต์ เพราะสัตว์ของการหยุดนิ่งก็คืออัสต์ของความเคลื่อนไหว แบบทุกแบบเป็นสัตว์ เมื่อดูตัวมันเอง และเป็นอัสต์ เมื่อดูพร้อม ๆ กับแบบอื่น ๆ ทั้งหมดที่แบบนั้น ๆ มิได้ร่วมอยู่ด้วย

ด้วยเหตุนี้จึงเกิดศาสตร์เกี่ยวกับแบบขึ้น เรียกว่า ปรมัตถ์ คำนี้บางทีใช้ในความหมายเดียวกับทฤษฎีแบบ บางทีก็ใช้ในความหมายที่แคบกว่า คือหมายถึงศาสตร์เกี่ยวกับความรู้ ซึ่งเกี่ยวกับแบบ และไม่เกี่ยวกับแบบ ปรมัตถ์เป็นการรวมกัน และแยกกันอยู่อย่างถูกต้องของแบบ เป็นความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่แบบทั้งปวงมีต่อกัน

ในทัศนะของเปลโต้ การบรรลุความรู้เกี่ยวกับปรมัตถ์ เป็นสิ่งสำคัญในปรัชญา การรู้จักตัวแบบแต่ละอัน และการรู้ความสัมพันธ์ของแบบหนึ่งกับแบบอื่น ๆ นับเป็นหน้าที่สูงสุด ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองชั้น ชั้นแรกได้แก่การสร้างแบบ เพื่อให้รู้จักแบบแต่ละแบบแยก ๆ กัน วิธีดำเนินการในชั้นนี้ก็คือวิธีอุปนัย เพื่อหาองค์ประกอบที่วัตถุทั้งหลายเหมือน ๆ กัน ชั้นที่สองได้แก่การหาความสัมพันธ์ระหว่างแบบซึ่งประกอบด้วยขบวนการสองอย่างคือ การจัดจำพวก

และการแบ่งแยก การจัดจำพวกและการแบ่งแยกเป็นการจัดแบบที่ต่ำกว่า ไว้ในแบบที่สูงกว่า ให้เหมาะสม แต่ทว่าทั้งสองวิธีทำในลักษณะตรงกันข้าม เราอาจเริ่มต้นด้วยแบบขั้นต่ำ เช่น ความแดง ความขาว ฯลฯ และจัดระดับให้อยู่ในแบบซึ่งสูงกว่า คือ แบบของสี นี้เรียกว่าเป็นการจัดจำพวก หรือเราอาจเริ่มที่แบบขั้นสูง คือ แบบของสี แล้วแบ่งออกเป็นแบบขั้นต่ำต่ำกว่า คือความแดง ความขาว ฯลฯ การจัดจำพวก เริ่มจากขั้นต่ำขึ้นไป การแบ่งแยกเริ่มจากขั้นสูงลงมา ตัวอย่างการแบ่งแยกที่แปลได้ให้ไว้ส่วนมาก เป็นการแบ่งแบบเป็นคู่ เราอาจแบ่งสีออกได้โดยตรงเป็น แดง เขียว ขาว ฯลฯ หรืออาจแบ่งลงมาเป็นชั้นย่อยที่ละสองชั้น เช่นสีอาจแบ่งเป็นแดงและไม่แดง ไม่แดงอาจแบ่งเป็นขาวและไม่ขาว ไม่ขาวก็แบ่งเป็นสีน้ำเงิน และไม่ใช้สีน้ำเงินเรื่อย ๆ ไป วิธีหลังนี้คือ การแบ่งแบบเป็นคู่ แปลได้ชอบใช้วิธีนี้ เพราะแม้ว่าจะยืดยาด นำเมื่อ แต่ก็มิมีระบบและเข้าใจดี

การดำเนินงานของแปลได้อย่างจริงจังในเรื่องปรมาัตถ์ อันได้แก่การจัดจำพวกแบบทั้งหมดนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องสำคัญยิ่งใหญ่อะไร เขามิได้พยายามทำให้สมบูรณ์ เท่าที่เขาทำทั้งหมดก็เป็นเพียงการให้ตัวอย่างมาก ๆ ซึ่งตามความเป็นจริง ก็ทำได้ทั้งนั้น เพราะแบบเป็นสิ่งที่ไม่จำกัด การที่จะไปจัดการอะไรเกี่ยวกับแบบ จึงไม่มีทางทำให้สมบูรณ์ได้ จึงมีข้อเสียที่สำคัญในปรัชญาปรมาัตถ์ ซึ่งแปลได้ควรจะได้แก้ไขเสีย เขาบอกเราว่า แบบสูงสุดคือความดี ความดีเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นพื้นฐานของแบบอื่น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น แปลได้ก็ควรหาแบบอื่น ๆ จากความดี แต่เขามิได้ทำเช่นนั้น เขาเพียงแต่ยืนยันอย่างมีเหตุผลบ้าง ไม่มีเหตุผลบ้าง ว่าแบบของความดีเป็นสิ่งสูงสุด แต่ก็ไม่ได้ทำให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์กับแบบอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องง่ายที่จะคิดว่าทำไมเขาจึงยืนยันเช่นนั้น แท้ที่จริงแล้ว เขาจำเป็นต้องยืนยันเช่นนั้น เพราะเหตุที่แบบทุกแบบก็มีความสมบูรณ์ในชนิดของมัน แบบทุกแบบจึงต่างก็มีความสมบูรณ์เหมือนกัน ในทำนองเดียวกับที่ความงามเป็นแบบซึ่งครอบคลุมสิ่งทั้งงามทั้งหมด จึงต้องมีความสมบูรณ์อันหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบสูงสุด ที่ครอบคลุมแบบที่สมบูรณ์ทั้งหลาย ฉะนั้นแบบสูงสุดจึงต้องสมบูรณ์ในตัวเอง คือเป็นแบบของความดี อนึ่ง เราอาจโต้แย้งได้อย่างแข็งขันว่า เนื่องจากแบบทุกแบบเป็นสาระของสิ่งทั้งหลาย ฉะนั้นแบบสูงสุดก็คือแบบของสาระ เรากล่าวได้แต่เพียงว่า แปลได้ปล่อยให้เรื่องมีตม และยืนยันอยู่แต่เพียงว่าแบบสูงสุดคือความดี

เมื่อพิจารณาถึงความดี ทำให้เกิดปัญหาว่า ลักษณะของระบบปรัชญาแปลได้ทางไกล จุดหมายสุดขั้วของเพียงใด เท่าที่พิจารณาดูเพียงเล็กน้อย ก็จะมีพอเห็นว่าได้ทางจุดหมายออกไปเรื่อย ๆ เราจะเห็นลักษณะนี้ได้ทั้งในแบบระดับต่ำ ๆ และในแบบสูงสุด แบบแต่ละแบบมีความสมบูรณ์ตามชนิดของมัน และแต่ละแบบก็เป็นพื้นฐานของความมีอยู่ของวัตถุที่อยู่ในชนิดเดียวกับแบบนั้น ดังนั้น สิ่งที่ใช้อธิบายวัตถุขาว ก็คือ ความขาวที่สมบูรณ์ สิ่งที่ใช้อธิบายวัตถุสวยงาม ก็คือ ความสวยงามที่สมบูรณ์ หรือเราอาจถือเอาตัวอย่างเรื่องแบบของรัฐ

อย่างที่เปลได้บรรยายไว้ในเรื่อง อุดมรัฐ เปลได้พูดถึงรัฐตามความคิดฝันของเขา ถ้าเราถือว่ารัฐเช่นว่านั้นเป็นของไม่จริงโดยสิ้นเชิง ก็เป็นการเข้าใจเปลได้อย่างผิดๆ เขาคิดถึงรัฐในอุดมคติ ซึ่งเป็นของไม่จริง จนกระทั่งถือว่าเป็นของจริง รัฐที่มีอยู่จริง ๆ ทั้งปวงเช่นอะเชนส์ หรือสปาร์ตาเป็นสิ่งที่ไม่จริง เมื่อเปรียบเทียบกับรัฐในอุดมคติ ยิ่งกว่านั้น รัฐอันแท้จริงในอุดมคตินี้ ก็เป็นพื้นฐานที่ทำให้รัฐทั้งหลายมีอยู่ได้ รัฐทั้งหลายมีอยู่ได้เพราะความแท้จริงของรัฐในอุดมคติ ความมีอยู่ของรัฐทั้งหลายอาศัยรัฐในอุดมคติเป็นเครื่องอธิบาย เมื่อรัฐในอุดมคติเป็นสิ่งที่เราเข้าไม่ถึง และรัฐที่สมบูรณ์เป็นสิ่งที่รัฐทั้งหลายพยายามเลียนแบบให้ใกล้เคียงที่สุด จึงเห็นได้ว่าเป็นหลักการเกี่ยวกับจุดปลายสุด คำอธิบายอันแท้จริงในเรื่องรัฐมิใช่หาได้ที่จุดเริ่มต้นในประวัติศาสตร์ ในพันธสัญญาเริ่มแรก หรือเป็นความจำเป็นทางชีววิทยา แต่หาได้ที่จุดหมายปลายสุดของมัน คือ อุดมรัฐ เราอาจกล่าวได้ว่าจุดเริ่มต้นที่แท้จริงก็คือจุดจบ จุดจบต้องเป็นอุดมคติ ซึ่งแฝงอยู่แล้วในจุดเริ่มต้น มิฉะนั้นแล้ว จะเริ่มต้นไม่ได้ สิ่งอื่น ๆ ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คนก็อธิบายได้ด้วยความสำเร็จในอุดมคติ ของชาวก็อธิบายได้ด้วยความชาวเป็นต้น ทุกสิ่งอธิบายได้ด้วยจุดหมายปลายสุดของมัน ไม่ใช่ด้วยจุดเริ่มต้น สิ่งทั้งหลายมิใช่อธิบายได้ด้วยสาเหตุแบบกลไก แต่ต้องใช้เหตุผล และจุดหมายปลายสุดในทัศนะของเปลได้ก็คือ แบบของความคิด แบบของความคิดเป็นคำอธิบายขั้นสุดท้าย แต่ของแบบอื่นของจักรวาลทั้งหมด และเป็นพื้นฐานสุดท้ายของทุกสิ่ง เนื่องจากมีความสมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือจักรวาลเกิดขึ้นเพราะจุดหมายปลายสุดอันสมบูรณ์ และทุกสิ่งก็เคลื่อนเข้าหาจุดหมายนั้น

อีกเรื่องหนึ่ง ที่ต้องหาคำอธิบายก็คือ ความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้า ในระบบปรัชญาเปลได้ เขาให้คำว่าเทพเจ้าทั้งในลักษณะเอกพจน์และพหูพจน์ ดูเหมือนว่า การเปลี่ยนคำพูดจากเอกเทวาทเป็นพหูเทวาท จะเป็นไปอย่างง่าย ๆ นอกจากเทพเจ้าทั้งหลายแล้ว ยังได้กล่าวถึงผู้สร้างสูงสุดองค์เดียว ซึ่งเป็นผู้ควบคุมปกครองโลก และต่อมาถือว่าเป็นสิ่งที่ลึกลับและดูเลวชีวิตของมนุษย์ แต่ว่าเทพเจ้าสูงสุดนั้น มีความสัมพันธ์กับแบบอย่างไรเล่า โดยเฉพาะกับแบบของความคิด หากเทพเจ้าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ต่างหากจากแบบสูงสุด เรื่องก็จะเป็นอย่างที่เชลเลอร์เน้นไว้ คือเกิดความสัมพันธ์กันได้สามแบบ และทุกแบบก็มีติดขัดอยู่ทั้งสิ้นประการแรก เทพเจ้าอาจเป็นสาเหตุหรือต้นกำเนิดของความดี แต่นี่ก็เป็นการทำลายสารัตถภาพของแบบ และเป็นการทำลายระบบความคิดของเปลได้ทั้งหมดด้วยสาระสำคัญของปรัชญาของเขาคือ แบบเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด ซึ่งมีภาวะอยู่ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งใดเพื่อความคงอยู่ของแบบเอง แต่ความคิดนั้นก็กลับจะถือว่าแบบเป็นเพียงสิ่งที่เทพเจ้าสร้างขึ้นและคงอยู่ได้เพราะเทพเจ้า ประการที่สอง เทพเจ้าอาจอยู่ได้เพราะแบบ แบบอาจเป็นพื้นฐานของความมีอยู่ของเทพเจ้า อย่างเดียวกับที่พื้นฐานของสิ่งอื่นทั้งหมดในจักรวาล แต่ความคิดแบบนี้ก็หนักข้อไป ที่ทำให้เทพเจ้าเป็นเพียงสิ่งที่มีอยู่โดยอาศัยสิ่งอื่น ทำให้เทพเจ้าเป็นแต่เพียงปรากฏการณ์เท่านั้น ประการที่สาม เทพเจ้าและแบบอาจเป็นสิ่งแท้จริงสูงสุด ที่เป็น

อิสระมาก่อนเท่า ๆ กัน แต่ในแง่นี้ก็เท่ากับเปลโด้ให้คำอธิบายที่ขัดแย้งกัน สองประการใน
สิ่งแท้จริงสูงสุด หรือมิฉะนั้นระบบความคิดของเขาก็เป็นทวิบาทอย่างเลียงไม่ได้ เมื่อไม่มี
ความคิดแบบใดน่าเชื่อถือ ก็ต้องถือว่าเทพเจ้าเป็นสิ่งเดียวกับแบบของความคิด และเราก็พบข้อ
ยืนยันที่แน่นอนในเรื่องนี้ ในเรื่อง ฟิเลบัส แต่ในกรณีนั้น เทพเจ้าย่อมไม่มีตัวตน เพราะแบบ
เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน ในความหมายนี้ เทพเจ้าก็เป็นเพียงภาพพจน์ของแบบความคิดนี้เท่านั้นที่
มีทางไปได้มากที่สุด ถ้าเราจะคิดอีกทีว่า ความจริงแล้ว ในระบบที่กำหนดว่าสิ่งแท้จริงทั้งปวง
คือ แบบนั้น เทพเจ้าที่มีตัวตนย่อมมีไม่ได้ และการคิดเช่นนั้น ก็เท่ากับบังคับให้ทำลายระบบ
ทั้งหมด แต่ทว่าบางทีเปลโด้อาจเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ที่จะใช้แบบเกี่ยวกับเทพเจ้าทั้ง
หลาย และใช้วิธีแสดงเรื่องแบบของเขาในแบบเทพนิยาย เรื่องราวส่วนที่เปลโด้พูดถึงเทพเจ้า
และการคุ้มครองของเทพเจ้านั้น ต้องแปลความหมายเช่นเดียวกับเทพนิยายของเปลโด้ในเรื่อง
อื่นๆ

ก่อนที่จะจบการอภิปรายของเราเกี่ยวกับปรมาตม์ เราก็ควรพิจารณาเสียก่อนว่าเกี่ยว
ข้องกับชีวิตมนุษย์อย่างไร และมีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง ในเรื่องนี้เปลโด้ตอบอย่างแน
นอนว่า ปรมาตม์เป็นมงกุฎแห่งความรู้ และความรู้เป็นมงกุฎของชีวิต กิจกรรมทางจิตอื่นๆ เป็น
เพียงทางนำไปสู่ความรู้เกี่ยวกับแบบวิชาความรู้ทางภูมิปัญญาอื่นๆ เป็นเพียงการเตรียมตัว
เพื่อศึกษาปรัชญา ศาสตร์เฉพาะสาขามีได้มีคุณค่าในตัวเอง แต่มีคุณค่าในแง่ที่ช่วยเตรียมการ
ให้ไปสู่ความรู้เกี่ยวกับแบบ คณิตศาสตร์สำคัญเพราะเป็นบันไดเชื่อมต่อโลกแห่งผัสสะกับโลก
ของแบบ สิ่งที่คณิตศาสตร์ใช้ก็คือจำนวนและรูปทรงทางเรขาคณิต อันคล้ายแบบตรงที่ไม่
เปลี่ยนแปลง และคล้ายวัตถุแห่งผัสสะตรงที่กินที่และกินเวลา ในหลักสูตรการศึกษาของ
เปลโด้ ปรัชญาอยู่ท้ายสุด ไม่ใช่ว่าใครๆ ก็ศึกษาได้ และไม่มีใครได้ศึกษาวิชาอื่นจนกว่าจะได้
ผ่านการศึกษาขั้นเตรียมการที่ช่วยสร้างระเบียบอันแข็งแกร่งให้แก่จิตมาแล้ว ดังนั้น ความรู้ทั้ง
ปวงจึงสิ้นสุดลงที่ปรมาตม์ และชีวิตจะไม่ถึงจุดหมายหากยังไม่ถึงปรัชญา

ภาพที่แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมอื่นๆ ทางจิตด้อยกว่าปรัชญา จะพบได้ในคำสอนเกี่ยวกับ
กับเฮอร์อส หรือความรัก ส่วนว่า ความรักแบบเปลโด้ ติดอยู่ที่ริมฝีปากของคนจำนวนมาก
แต่เป็นความหมายที่ต่างจากคำสอนของเปลโด้เป็นอย่างมาก ตามทัศนะของเปลโด้ ความรัก
เกี่ยวกับความงามเสมอ คำสอนของเขาในเรื่องนี้ มีอธิบายไว้ในเรื่อง ซิมโปเซียม เป็นสำคัญ
เขาเชื่อว่าก่อนเกิดนั้น วิญญาณไร้ร่าง และอยู่ในความตรึงตรองนี้กติดอนบริสุทธิ์ของโลกแห่ง
แบบ ครั้นเมื่อตกลงมาอยู่ในร่างกายมาสู่โลกแห่งผัสสะก็เสื่อมแบบ การมีผัสสะต่อวัตถุทั้งดงาม
ช่วยเตือนให้ระลึกถึงแบบของความงาม ซึ่งเป็นแบบของวัตถุนั้น นี่เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความ
พึงพอใจที่ซ่อนอยู่ อันได้แก่อารมณ์และความเบิกบาน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเรามีผัสสะต่อของงามๆ
เพราะเหตุที่เปลโด้ได้ประกาศว่า แบบมีทั้งแบบของความน่าเกลียดและความงาม เช่นแบบ
ของชน ความโสมม ความสกปรก และเพราะแบบเหล่านี้เป็นทิพย์ และสมบูรณ์เท่า ๆ กับ

แบบของความงาม เราจึงควรพึงพอใจกับความน่าเกลียด ความโสมม และความน่ารังเกียจ
เท่าๆ กับที่เราพอใจกับความเบิกบาน ที่ได้รับเมื่อมีผัสสะต่อความงาม อย่างไรก็ตาม การ
รู้จักรักสิ่งงามๆ สิ่งหนึ่ง ก็ทำให้วิญญูณรักสิ่งอื่นๆ ต่อไปด้วย แล้วก็ประจักษ์ว่าในจำนวนสิ่ง
ต่างๆ เหล่านี้ ความงามที่ปรากฏออกมา เป็นความงามชนิดเดียวกัน และจะเปลี่ยนจากความ
รักในรูปงามๆ มาเป็นความรักในวิญญูณที่งาม รักในศาสตร์ที่งาม เลิกติดต่อกับวัตถุทั้งหลาย
เหล่านั้น เลิกติดผัสสะภายนอก ซึ่งปิดบังแบบของความงาม ความรักเปลี่ยนไปเป็นความ
รู้จักแบบของความงามโดยตรง และจากนั้นก็เปลี่ยนไปเป็นรู้จักโลกของแบบทั่วๆ ไป เป็นการ
เปลี่ยนไปสู่ปรัชญา

ในเรื่องนี้มีจุดสำคัญสองจุด ซึ่งเราจะผ่านเลยไปเสียมิได้ จุดแรกคือ ความรักโดย
อารมณ์ อธิบายได้ว่าเป็นเพียงการใช้ปัญญาค้นหาแบบอย่างตาบอด เป็นปัญญาที่ยังไม่รู้จักว่า
ตนเองคือปัญญา จึงปรากฏเป็นความรู้สึกหลอกลวง จุดที่สอง ความก้าวหน้าขั้นต่อมาของ
วิญญูณในเรื่องความรัก เป็นการค่อยๆ รู้จักตัวเองในปัญญา เมื่อวิญญูณประจักษ์ว่าความ
งามในวัตถุทุกอันเหมือนกัน คือเป็นส่วนที่เหมือนกันท่ามกลางส่วนที่ต่างกัน นี่ก็เป็นการอ้าง
เหตุผลอย่างอุปนัย และสิ้นสุดลงที่การรู้จักโลกของแบบโดยทางปัญญา นั่นคือ ปรัชญา
ความรักเป็นเพียงปัญญาที่แสดงออกตามสัญชาตญาณ สัตว์ไม่มีความรู้สึกเกี่ยวกับความงาม
เพราะมันไม่มีปัญญา ความรักในความงามนั้น ไม่ใช่ธรรมชาติของคนในฐานะที่เป็นสิ่งที่มี
ผัสสะหรือความรู้สึก แต่เป็นธรรมชาติของคนในฐานะสิ่งที่มีปัญญา และต้องสิ้นสุดที่ความ
รู้จักตัวเองของปัญญา ไม่ใช่สิ้นสุดที่ความรู้สึกและสัญชาตญาณ แต่สิ้นสุดที่การเข้าใจแบบ
ด้วยปัญญา

เราอาจเห็นว่า คำตอบของเพลโตเป็นคำตอบของคนหยาบผู้ซึ่งต้องการเพียงแต่จะรู้ว่า
ปรัชญามีประโยชน์อย่างไร และนำไปใช้ได้อย่างไร การตอบปัญหาเช่นนั้น เพลโตคงไม่ทำ
เพราะตัวปัญหาไม่ต้องด้วยเหตุผล สิ่งที่มีประโยชน์ก็คือสิ่งที่ เป็นแนวทางไปสู่จุดหมาย ไฟมี
ประโยชน์เพราะเป็นสิ่งที่น่าสนใจในการปรุงอาหารได้ เงินมีประโยชน์เพราะซื้อสินค้าได้ สิ่ง
ที่เป็นจุดหมายในตัวเอง และไม่เป็นทางไปสู่จุดหมายอื่นๆ ย่อมเป็นสิ่งที่น่าสนใจไม่ได้ การ
ที่ว่าปรัชญาควรเอาไปใช้ได้ จึงเท่ากับเป็นการเอาเกวียนไปไว้ข้างหน้าม้า เป็นการลบล้าง
ขอบเขตของคุณค่าเสียทั้งหมด เท่ากับกล่าวว่าปรัชญาเป็นหนทางไปสู่จุดหมายอื่นๆ อีก แทน
ที่จะเป็นจุดหมายที่สมบูรณ์ ในขณะที่สิ่งอื่นเป็นเพียงหนทาง ปรัชญาไม่ได้มีไว้เพื่อสิ่งใด
แต่สิ่งอื่นทุกๆ สิ่งมีไว้เพื่อปรัชญา และถ้าหากที่คณะนี้ปฏิบัติไม่ได้หรือเกินความจริง อย่าง
น้อยที่สุด เราก็คงเห็นว่า นี่เป็นทัศนะจากสำนักทางศาสนาของคน ศาสนาเป็นจุดหมายของ
ชีวิต เป็นการรู้จักและเข้าร่วมกับพระเจ้า พระเจ้าเป็นเรื่องของศาสนา ส่วนแบบเป็นเรื่อง
ของปรัชญา พระเจ้าเป็นภาพพจน์ของแบบ การกำหนดว่าจุดหมายของชีวิตอยู่ที่ความรู้จัก
สัมบูรณ์ภาพหรือแบบ จึงเป็นทั้งคำทั้งสอนทางปรัชญาและศาสนา

๔. ฟิสิกส์หรือทฤษฎีเกี่ยวกับสิ่งที่มียู่

ปรมาณู คือทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นจริง ฟิสิกส์คือทฤษฎีเกี่ยวกับสิ่งที่มียู่ ปรมาณู พุดถึงสิ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นพื้นฐาน ฟิสิกส์พุดถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่บนพื้นฐานนั้น กล่าวคือฟิสิกส์เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ และสิ่งที่ปรากฏ ซึ่งกินที่ กินเวลา อันตรงกันข้ามกับแบบซึ่งไม่กินที่ ไม่กินเวลา สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้หมายรวมทั้งที่เป็นวัตถุและไม่เป็นวัตถุ ฟิสิกส์จึงแบ่งเป็นสองภาคคือ คำสอนเกี่ยวกับวัตถุภายนอก คือ โลก และเกี่ยวกับ สวรรค์ละของโลกร ซึ่งไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ วิญญาณโลก และวิญญาณมนุษย์

ก. คำสอนเรื่องโลก

ในปรมาณูเปลโต้ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับหลักพื้นฐานอันแรกของสิ่งทั้งหลายไว้ จึงเกิด ปัญหาที่จะต้องอธิบายว่า สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏอยู่นั้นมาจากพื้นฐานนั้นได้อย่างไร มาจากหลัก แรกนั้นได้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า แบบเป็นสิ่งที่แท้จริงอันสมบูรณ์ โลกแห่งผัสสะโดย ทั่ว ๆ ไป หรือจักรวาลที่มีอยู่ จะเกิดมาจากแบบนี้ได้อย่างไร เมื่อพบปัญหานี้ ระบบความคิด ของเปลโต้ก็ต้องสลายลง เราได้ทราบว่ สิ่งที่อยู่จักได้โดยผัสสะนั้นเป็นรูปจำลอง หรือรูป เลียนแบบของแบบ มีส่วนร่วมอยู่ในแบบ แต่ทำไมจึงต้องมีรูปจำลองของแบบด้วยเล่า ทำไม แบบจึงต้องให้รูปจำลองของตนเอง และรูปจำลองนี้มีอิทธิพลอย่างไร เปลโต้ไม่ได้ตอบปัญหา เหล่านี้ แต่อาศัยเทพนิยายเข้าช่วย อาศัยการพรรณนาเชิงกวีนิพนธ์แทนการอธิบายด้วยหลัก เหตุผล

การพรรณนาเชิงกวีนิพนธ์เกี่ยวกับต้นกำเนิดของโลก มีอยู่ในเรื่องไทเมอัส เราได้ทราบ แล้วว่าแบบเป็นสัมบูรณ์ภาพ และวัตถุแห่งผัสสะนั้นครึ่งจริงครึ่งไม่จริง มีส่วนจริงเพราะมี ส่วนร่วมอยู่กับสัจ มีส่วนไม่จริง เพราะมีส่วนร่วมกับอสัจ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีหลักเกี่ยวกับ อสัจสัมบูรณ์ ในทัศนะของเปลโต้ สิ่งนี้คือ สสาร วัตถุแห่งผัสสะคือรูปจำลองของแบบที่ ปรากฏออกมาจากสสาร หรือรูปของแบบที่กดพิมพ์ลงบนสสาร แต่เปลโต้มิได้คิดถึงสสาร อย่างที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน สสารตามความรู้สึกของเรา มักเป็นสสารชนิดใดชนิดหนึ่ง เป็น ทองเหลือง ไม้ เหล็ก หรือหิน เป็นสสารที่มีลักษณะกำหนดได้และมีคุณสมบัติ แต่การมี ลักษณะเฉพาะ หมายความว่า เป็นสสารที่มีรูปจำลองของแบบประทับอยู่เรียบร้อยแล้ว เช่น เหล็กมีอยู่เป็นจำนวนมากในโลก และในเหล็กชั้นต่าง ๆ กันนั้น ก็มีธาตุอย่างเดียวกัน เนื่อง ด้วยทุกชั้นจัดอยู่ในพวกเดียวกัน จึงต้องมีแบบของเหล็ก ฉะนั้นจึงมีแบบของเหล็กที่มีอยู่ใน โลกของแบบ เหล็กที่เราพบในโลก ก็คือสสารที่มีรูปจำลองของแบบของเหล็กอยู่แล้ว รวมอยู่ ในแบบของเหล็ก ข้อสังเกตนี้ใช้ได้กับสสารชนิดอื่น ๆ ทุกชนิด ที่จริงลักษณะเฉพาะ และรูปร่างของสสารทั้งหมด เป็นสิ่งที่มาจากแบบ ดังนั้นสสาร โดยตัวเอง ก่อนที่จะมีรูปของ แบบกดประทับลงไป จึงต้องเป็นสิ่งไร้คุณสมบัติ ไร้รูปร่าง ไร้แบบ การเป็นสิ่งที่ไม่มี

คุณสมบัติใดๆ เลย ก็คือไม่เป็นสิ่งใดเลย เปเลโต้จึงกล่าวว่าสสารนี้ต้องเป็นอสัตสังบูรณ์ อาจจะ ถูกตามที่เชลเลอร์คาดคะเนไว้ เปเลโต้หมายถึงพื้นที่ว่างเปล่านั่นเอง พื้นที่คืออสัตที่มีอยู่ เป็น สิ่งที่ไม่ถูกสิ่งอื่นควบคุม และเป็นสิ่งไร้แบบ เกี่ยวกับเรื่องนี้ เปเลโต้รับเอาความเชื่อของพวก ไพรธาгорัสมาใช้ คือถือว่า คุณสมบัติที่แตกต่างกันของวัตถุ เนืองมาจากปริมาณที่เล็กที่สุด ซึ่งมีรูปทรงเรขาคณิต ถูกจำกัดออกมาจากสิ่งไม่จำกัด คือออกมาจากพื้นที่ เช่นดินประกอบด้วย รูปลูกบาศก์ หมายถึงพื้นที่ว่างซึ่งถูกล้อมรอบด้วยรูปลูกบาศก์ (เป็นการจำกัดสิ่งที่ไม่จำกัด) ก็กลายเป็นดิน ปริมาณที่เล็กที่สุดของไฟ เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูเท่า ของอากาศเป็นรูปหกเหลี่ยม ของน้ำเป็นรูปยี่สิบเหลี่ยม

เราจึงรู้ว่ามีโลกของแบบโลกหนึ่ง และโลกของสสารซึ่งเป็นอนุรูป เป็นมวลที่ยิ่งใหญ่ อีกโลกหนึ่ง การประทับภาพของแบบลงบนมวลนี้ ทำให้เกิดสิ่งต่างๆ ขึ้นเป็นวัตถุแห่งผัสสะ วัตถุเหล่านี้จึงมีส่วนเป็นทั้งสัตและอสัต การผสมกันของสัตและอสัตนี้สำคัญอย่างไร แบบ ประทับรูปลงบนสสารได้อย่างไร จุดนี้เองที่เราเข้าสู่ขอบเขตของเทพนิยาย เปเลโต้ต้องอาศัย กวีนิพนธ์เข้าช่วย เขาเชื่อในสิ่งแท้จริงของโลกคือแบบ และเขาก็เชื่อในสสารด้วยเช่นกัน เขาคิดว่าวัตถุแห่งผัสสะนั้นเป็นรูปของแบบซึ่งกดประทับลงบนสสาร แต่เมื่อถึงปัญหาว่าการ จำลองรูปนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร เปเลโต้ก็ทั้งวิธีอธิบายด้วยเหตุผลเสีย หากแบบเป็นพื้นฐานแท้ จริงเพียงอย่างเดียวของสิ่งทั้งหลายแล้ว ขบวนการจำลองรูปก็ต้องเป็นการกระทำของแบบเอง ตัวแบบต้องเป็นหลักในการการสร้างสิ่งต่างๆ แต่เปเลโต้ไม่เชื่อเช่นนั้น เพราะการสร้างหมายถึง การเปลี่ยนแปลง หากแบบสร้างสิ่งต่างๆ จากตัวเอง แบบก็ต้องอยู่ในขบวนการที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ แต่เปเลโต้ได้ประกาศไว้ว่า แบบทั้งหลายเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้เลย การเปลี่ยนแปลงไม่ได้ก็คือ การสร้างอะไรจากตัวเองไม่ได้ ฉะนั้น แบบก็ไม่มีหลักการที่จะผลิตสิ่งใดอยู่ในตัวเอง การอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ตามแนวนี้จึงเป็นไปได้ เมื่อไม่มีทางอธิบายอย่างอื่น ก็ต้องอาศัยเทพนิยาย เปเลโต้มีทางคิดได้อย่างเดียวคือ สิ่งทั้งปวงสร้างขึ้นโดยผู้สร้าง หรือผู้ ลิขิต ซึ่งเป็นผู้วาดแบบลงบนสสารเช่นเดียวกับการวาดรูปของศิลปิน

เทพเจ้าผู้สร้าง ผู้ลิขิตโลก พบว่ามีแบบอยู่ข้างหนึ่ง และสสารอนุรูป อีกข้างหนึ่งอยู่ แรกทีเดียวพระองค์สร้างวิญญานโลก ซึ่งไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นสิ่งที่กินที่ พระองค์แผ่มันออกไป ในพื้นที่เหมือนร่างแหใหญ่ พระองค์แบ่งวิญญานโลกนี้ออกเป็นสองส่วน และคัตทั้งสอง ส่วนให้โค้งเข้าเป็นวงกลมซ้อนกันอยู่สองชั้น วงกลมทั้งสองนี้เป็นที่อยู่ของโลกต่างๆ และของ ดาวทั้งหลาย พระองค์นำเอาสสารมามัดเข้าเป็นธาตุทั้งสี่ และธาตุเหล่านั้นพระองค์สร้างเป็น กรอบอันว่างเปล่าของวิญญานโลก เมื่อสำเร็จดังนี้ การสร้างจักรวาลก็เสร็จสมบูรณ์ ตอนที่ เหลือของเรื่อง ไตเมอัส เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับความคิดของเปเลโต้ทางดาราศาสตร์ และทาง วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เรื่องเหล่านี้ไร้ค่าและน่าเบื่อ เราไม่จำเป็นต้องไปยุ่งเกี่ยวกับด้วย แต่เรา ก็ควรกล่าวสักนิดหนึ่งว่า เปเลโต้เชื่อว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ดวงดาวต่างๆ เป็น

ทิพย์วัตถุที่หมุนอยู่รอบๆ ดวงดาวเหล่านี้ต้องหมุนเป็นวงกลม เพราะวงกลมเป็นรูปที่สมบูรณ์ที่สุด ดวงดาวซึ่งเป็นทิพย์ควบคุมได้ด้วยปัญญาเพียงอย่างเดียว การเคลื่อนไหวต้องเป็นรูปวงกลม เพราะการเคลื่อนที่แบบวงกลมเป็นการเคลื่อนที่ของปัญญา

คำอธิบายเกี่ยวกับโลกนอกเหนือนี้เป็นเพียงเทพนิยาย เปเลโต้ก็รู้ว่าเป็นนิยาย สิ่งที่เขาเชื่อแน่ๆ ก็คือ ญาณโลก แต่เรื่องที่เขาพูดเกี่ยวกับสิ่งนี้ก็มึนน้อยมาก ตามความคิดของเปเลโต้ ญาณเป็นสื่อกลางระหว่างโลกของแบบและโลกของผัสสะ เหมือนกับโลกของแบบตรงที่เป็นอีรูบและเป็นอมตะ เหมือนกับโลกของผัสสะ ตรงที่เป็นสิ่งกินที่ เปเลโต้คิดว่าต้องมีญาณโลก เพื่ออธิบายอันมีพฤติกรรมอันมีเหตุผลของสิ่งทั้งหลาย และเพื่ออธิบายการเคลื่อนไหว ญาณโลกเป็นปัญญาที่ควบคุมและกำหนดชีวิตของโลก ญาณโลกเป็นสาเหตุแห่งการเคลื่อนไหวของร่างกาย จักรวาลจึงเป็นสิ่งที่มีชีวิต

ข. คำสอนเรื่องญาณมนุษย์

ญาณมนุษย์เป็นชนิดเดียวกับญาณโลก เป็นสิ่งที่ทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวได้ มีความสัมพันธ์กับโลกของแบบและโลกของผัสสะ ญาณแบ่งออกได้เป็นสองส่วน และส่วนหนึ่งในสองส่วนนี้ยังแบ่งได้เป็นสองส่วน ส่วนที่สูงที่สุดคือปัญญา ซึ่งเป็นญาณ ส่วนที่เข้าใจแบบได้เป็นส่วนที่สำคัญและแบ่งไม่ได้ การสลายตัวของสิ่งใดๆ ก็คือการแยกตัวของส่วนประกอบ แต่ญาณส่วนที่เป็นปัญญาไม่มีส่วนย่อยจึงสลายไม่ได้ และเป็นอมตะ ญาณส่วนที่ไม่ใช่ปัญญา เป็นอมตะ และแยกย่อยออกเป็นฝ่ายสูงฝ่ายต่ำ ฝ่ายสูงประกอบด้วยความกล้าหาญ ความรักเกียรติ และความสะเทือนใจ ฝ่ายต่ำประกอบด้วยความกระหายอยากทางผัสสะ ฝ่ายสูงสัมพันธ์กับปัญญา มีสัญชาตญาณที่รู้ว่าสิ่งใดสูงและสำคัญ แม้กระนั้นก็เป็นเพียงสัญชาตญาณมิใช่ปัญญา ที่อยู่ของปัญญาคือ ศีรษะ ญาณฝ่ายสูงซึ่งอยู่ถัดลงมาอยู่ที่อก และฝ่ายต่ำอยู่ที่ส่วนล่างของร่างกาย ญาณคนเท่านั้นที่มีสามส่วน สัตว์มีญาณในระดับต่ำลงมาคือสองส่วน พืชมีญาณฝ่ายต่ำอย่างเดียว สิ่งที่ทำให้คนต่างจากสัตว์โลกในระดับต่ำกว่าคือ คนเท่านั้นที่มีปัญญา

เปเลโต้โยงคำสอนเรื่องอมตภาพของญาณส่วนที่มีเหตุผลเข้ากับทฤษฎีว่าด้วยแบบ โดยสอนเรื่องการระลึกได้ก่อนเกิด และการเวียนว่ายตายเกิด ในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนเรื่องการระลึกได้ความรู้ทั้งปวงก็คือ การระลึกถึงสิ่งที่ญาณเคยประสบมา เมื่อยังอยู่ในสภาพไร้ร่างก่อนเกิด ต้องคอยสังเกตไว้ว่า สำหรับเปเลโต้แล้ว คำว่า ความรู้ใช้ในความหมายเฉพาะและจำกัด ไม่ใช่ว่าความรู้ทุกชนิดเป็นการระลึกได้ สิ่งที่เขาพูดด้วยผัสสะ เช่น กระดาษขาว มิใช่การระลึกได้ เพราะตามความเห็นของเปเลโต้ สิ่งที่เป็นเพียงผัสสะมิใช่ความรู้ เขาจำกัดความหมายไว้ว่าความรู้ย่อมได้มาจากปัญญา คือรู้แบบ แม้จะเป็นสิ่งที่สงสัยว่าเขาคิดถึงเรื่องนี้เฉพาะกับตัวเอง โดยเฉพาะเกี่ยวกับความรู้ทางคณิตศาสตร์ เราก็ควรสังเกตด้วยว่าคำสอนนี้

ไม่มีอะไรเหมือนกับคำสอนเรื่องการระลึกชาติได้อย่างของฝ่ายตะวันออก ตัวอย่างเรื่องนี้มีในชาดกของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกถึงเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับพระองค์เองในชาติก่อน ๆ คำสอนของเพลโตต่างจากนี้มากทีเดียว เพราะเขาหมายถึงการที่วิญญาณระลึกถึงประสบการณ์ในภาวะไร้ร่างเมื่อยังอยู่ในโลกของแบบ

เพลโตให้เหตุผลเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องนี้ไว้พอสรุปได้สองข้อ ข้อแรกคือความรู้เรื่องแบบไม่ได้มาจากผัสสะ เพราะแบบไม่บริสุทธิ์เมื่ออยู่ในรูปทางผัสสะ เพราะเป็นสิ่งที่ผสมปนเปแล้ว เช่นความงามที่เป็นเอกภาพ จะพบได้ในประสบการณ์ก็ในรูปที่ผสมกับความน่าเกลียดแล้ว เหตุผลข้อที่สองยิ่งร้ายกว่านี้ ถ้าหากว่าคำสอนเรื่องการระลึกชาติ เป็นเรื่องเพื่อผ่านแล้ว เหตุผลสำคัญที่ทำให้เพลโตยึดถือเรื่องนี้อยู่ ก็ต้องเป็นเรื่องสำคัญและน่าสนใจ เขาชี้ให้เห็นว่า ความรู้ทางคณิตศาสตร์เป็นสิ่งที่มียู่แล้วในจิต หาใช่ได้จากการสอนหรือประสบการณ์ไม่ ความจริงเพลโตกำลังค้นพบสิ่งที่เรียกกันในสมัยใหม่ว่า เป็นความแตกต่างระหว่างความรู้ที่จำเป็นแน่นอนและความรู้ที่อาจเป็นจริงได้ ซึ่งเป็นความแตกต่างที่ คานท์ คิดได้ และนับเป็นความคิดที่พัฒนาไปไกลที่สุดในปรัชญา ลักษณะที่เป็นความแน่นอนเป็นลักษณะของความรู้โดยทางปัญญา ไม่ใช่โดยทางผัสสะ เราอาจยกตัวอย่างความรู้โดยทางปัญญา เพื่ออธิบายความแตกต่างนี้ได้ เช่น ความจริงที่ว่า สองและสองเป็นสี่ นี้มิได้หมายความว่า ตามความเป็นจริงแล้ว วัตถุสองอันกับวัตถุอีกสองอัน ที่เรานำมาทดลอง รวมกันเข้าจะเป็นสี่ นี้มิได้เป็นเพียงข้อเท็จจริง หากแต่เป็นความจำเป็น ไม่ใช่เพียงว่าสองและสองเป็นสี่ แต่ต้องว่า สองและสองต้องเป็นสี่ เราคิดไม่ได้ว่าไม่เป็นเช่นนั้น เราไม่ต้องไปดูว่าในกรณีใหม่ๆ แต่ละกรณี จะเป็นเช่นนั้นหรือไม่ เรารู้มาก่อนว่ามันจะเป็นเช่นนั้น เพราะมันต้องเป็นเช่นนั้น ซึ่งต่างกับข้อความที่ว่า ทองมีสีเหลือง ซึ่งไม่มีความจำเป็นอะไรเกี่ยวกับมัน เป็นแต่เพียงข้อเท็จจริง เพราะใครๆ ก็อาจเห็นเป็นอย่างอื่นได้ เช่น มีสีน้ำเงิน ไม่มีข้อที่จักคิดไม่ได้ว่ามันไม่มีสีน้ำเงิน ไม่เหมือนอย่างคิดว่า สองและสองเป็นห้า แน่แน่นอนทีเดียว โดยความจำเป็นทางกายภาพ ทองมีสีเหลือง คือมีสาเหตุทางกายภาพมากำหนดให้เป็นเช่นนั้น ไม่เป็นอื่นไปได้ แต่ก็ไม่ใช่ความจำเป็นทางตรรก การคิดถึงทองสีน้ำเงิน ก็ไม่ได้เป็นการแย้งตัวเองอย่างการคิดว่าสองและสองเป็นห้า ข้อความทางคณิตศาสตร์อื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างเดียวกันนี้ เช่น มุมที่ฐานของสามเหลี่ยมหน้าจั่วย่อมเท่ากัน ไม่อาจเป็นอื่นไปได้โดยไม่แย้งตัวเอง เราไม่อาจคิดสิ่งที่ตรงกันข้ามได้ แต่ที่ว่าโสกราตีสกำลังยืนอยู่ ไม่ใช่ความจริงที่จำเป็น เขาอาจกำลังนั่งอยู่ก็ได้

เพราะเหตุที่ข้อความทางคณิตศาสตร์เป็นความจริงที่จำเป็น ความจริงของคณิตศาสตร์เป็นสิ่งที่รู้ได้โดยไม่ต้องมีการยืนยันจากประสบการณ์ ในการพิสูจน์ข้อความเรื่องสามเหลี่ยมหน้าจั่ว เราไม่ต้องวัดมุมของสามเหลี่ยมเพื่อที่จะให้แน่ใจว่าเป็นจริงโดยไม่มีข้อยกเว้น เรารู้ได้โดยไม่ต้องมีประสบการณ์เลย และหากเราฉลาดพอ เราอาจเพิ่มพูนความรู้ทางคณิตศาสตร์

ของเราได้จากรากฐานของจิตของเราเอง โดยไม่ต้องให้ครูมาบอกเรา เรื่องที่ซิวชาร์ถูกบรูตัสแทง เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งไม่ได้ทำให้เราเกิดความฉลาดแต่อย่างใดเลย ชาวอย่างนี้หาได้โดยการบอกเล่าเท่านั้น แต่ในเรื่องมุมของสามเหลี่ยมหน้าจั่วเท่ากันนั้น เรารู้ได้โดยการคิด เรื่องบรูตัสมิใช่ข้อความที่จำเป็น อาจเป็นอื่นได้ ข้าพเจ้าจึงต้องฟังการบอกเล่าว่าจริงหรือไม่ แต่ข้อความเรื่องสามเหลี่ยมหน้าจั่วเป็นข้อความที่จำเป็น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเป็นจริงได้แน่นอน โดยไม่ต้องมีใครบอก

เปลโต้มิได้แยกความแตกต่างระหว่างความรู้ที่จำเป็น และความรู้ที่ไม่จำเป็นให้เด่นชัด แต่สิ่งที่เขามองเห็นก็คือว่า ความรู้ทางคณิตศาสตร์รู้ได้โดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์หรือการสอน ในสมัยหลัง คานท์ได้ให้ข้อเท็จจริงที่เพื่อผ่นน้อยกว่านี้ เปลโต้สรุปว่า ความรู้นั้นมีอยู่แล้วในจิตตั้งแต่เกิด ต้องระลึกเอาจากชาติก่อน อาจกล่าวได้ว่าความรู้ชนิดนี้ แม้จะไม่ได้มาจากประสบการณ์ทางผัสสะ ก็อาจมาจากการสอน อาจถูกส่งมาโดยจิตอันอื่น เราต้องสอนคณิตศาสตร์แก่เด็ก ถ้ามีอยู่ในจิตก่อนแล้วเราก็ไม่ควรต้องทำเช่นนั้น แต่คำตอบของเปลโต้ก็คือว่า เมื่อครูสอนทฤษฎีเรขาคณิตแก่เด็ก เด็กจะเข้าใจความหมายได้โดยตรง เขาเข้าใจได้ด้วยตัวเอง แต่ถ้าครูอธิบายว่า ลิสบอนอยู่บนทากัส เด็กก็ไม่อาจเห็นได้ด้วยตัวเองว่าเป็นความจริง เขาอาจเชื่อคำครูหรืออาจไปดูที่นั่น ในกรณีนี้ ความรู้อาจเป็นสิ่งที่ถูกส่งต่อจากจิตหนึ่งไปสู่จิตอื่น ครูส่งต่อความรู้ซึ่งเด็กไม่มีให้แก่เด็ก แต่ทฤษฎีทางคณิตศาสตร์มีอยู่แล้วในจิตของเด็ก ขบวนการสอนเป็นเพียงส่วนประกอบที่ทำให้เขาเห็นสิ่งที่เขารู้แฝงอยู่ในตัวเขาแล้ว เขาเพียงแต่ต้องมองลงไปในจิตเพื่อค้นหา ในการพูดว่าเด็กเห็นได้ด้วยตัวเองนั้น เราหมายถึงแง่นี้

ในเรื่อง เมโน เปลโต้พยายามให้ข้อพิสูจน์เกี่ยวกับคำสอนเรื่องการระลึกได้ ไสกราตีสปูตกกับเด็กทาส ซึ่งไม่เคยเรียนคณิตศาสตร์ และไม่รู้เลยว่าสี่เหลี่ยมจัตุรัสคืออะไร ด้วยการถามอย่างเชี่ยวชาญ ไสกราตีสก็ได้ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณสมบัติของสี่เหลี่ยมจัตุรัสจากจิตของเด็ก วิธีโต้แย้งก็คือ ไสกราตีสไม่บอกอะไรเด็กเลย เขาไม่ได้ให้ข้อมูลอะไร เพียงแต่ถามปัญหาเท่านั้น ความรู้ของเด็กจึงมิได้มาจากการสอนของไสกราตีส และไม่ได้จากประสบการณ์ หากเป็นแต่เพียงโดยการระลึกได้ แต่ถ้าความรู้คือการระลึกได้ ก็ถามได้ว่าทำไมเราจึงจำไม่ได้ทันที ทำไมขบวนการศึกษาคณิตศาสตร์อันยืดเยื้อยาวนานเมื่อจึงเป็นสิ่งจำเป็น คำตอบก็คือ วิญญาณมาจากโลกของแบบเข้ามาอยู่ในร่างกาย การเข้ามาอยู่ในผัสสะ ทำให้ความรู้ที่บดและเกือบมิดมน ลืมหรือระลึกได้อย่างเบาบางและเลื่อนรางที่สุด ต้องมีการเตือน ต้องใช้ความพยายามอย่างใหญ่หลวงในการนำแบบ ซึ่งสูญไปแล้วครั้งหนึ่ง กลับมาสู่จิต ขบวนการเตือนนี้ คือการศึกษา

คำสอนนี้ต่างกับคำสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเปลโต้รับมาจากพวกไพธากอเรียนอย่างไม่ต้องสงสัย รายละเอียดเกี่ยวกับคำสอนของเปลโต้ ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นเรื่องเทพนิยาย เปลโต้ไม่ได้คิดอย่างจริงจังในเรื่องนี้ เขาให้คำอธิบายที่แตกต่างและเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ เขามีความเชื่อที่พอสรุปได้ดังนี้ วิญญาณเป็นสิ่งที่มียู่ก่อนแล้ว และเป็น

อมตะ ที่อยู่ตามธรรมชาติของวิญญาณคือ โลกของแบบ วิญญาณอยู่ที่นั่นมาแต่แรกเริ่มอย่างไร้ร่างกาย เป็นความตริกอันเป็นสุขและบริสุทธิ์ของแบบ แต่ด้วยเหตุที่มีความสัมพันธ์กับโลกแห่งผัสสะ จึงจมลงในร่างกาย หลังจากตายแล้ว ถ้าคนดำเนินชีวิตมาดี โดยเฉพาะถ้าได้เพาะความรู้เรื่องแบบและปรัชญา วิญญาณจะกลับไปอยู่ในโลกของแบบ มีความสุขอยู่นาน จนกว่าจะกลับมาเข้าร่างอีก ส่วนผู้ที่ทำชั่วเมื่อตายแล้วจะเดือดร้อน ด้วยผลบาปอย่างรุนแรง และกลับมาเกิดใหม่ในร่างที่ต่ำต้อยกว่าตัวเอง ผู้ชายอาจเกิดเป็นผู้หญิง คนอาจไปเกิดในร่างสัตว์ ถ้าหากเขาอยู่กับผัสสะมาก ๆ

๕. จริยธรรม

ก. จริยธรรมของปัจเจกชน

ทฤษฎีความรู้ของเพลโตเริ่มขึ้นด้วยวิธีปฏิเสธ คือ ปฏิเสธทฤษฎีเกี่ยวกับความจริงที่ใช้กันมาผิด ๆ ทฤษฎีศีลธรรมของเขาก็เริ่มด้วยการปฏิเสธเช่นกัน โดยตั้งใจปฏิเสธทฤษฎีผิด ๆ เกี่ยวกับเรื่องคุณธรรม ปรัชญาเชิงปฏิเสธทั้งสองของเพลโตนี้เป็นไปในการทำงานเดียวกันทุกอย่าง เขาแสดงให้เห็นว่าความรู้มิใช่ความเข้าใจด้วยผัสสะอย่างที่ปรอทากอรัสคิด ในทำงานเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าคุณธรรมมิใช่สิ่งเดียวกับความพึงพอใจ เมื่อความรู้มิใช่ความเห็นที่ถูกต้อง คุณธรรมก็ได้เป็นเพียงการกระทำที่ถูก ข้อความที่ว่าความรู้คือสิ่งที่ได้จากผัสสะและคุณธรรมคือความพึงพอใจ เป็นหลักอันเดียวที่นำไปใช้ในขอบเขตความคิดต่างกัน ตามทัศนะพวกโสเฟิสต์ อะไรที่ปรากฏเป็นจริงต่อใครก็ย่อมเป็นจริงสำหรับคนนั้น ก็เหมือนกับพูดว่า ความรู้คือสิ่งที่ได้จากผัสสะ และที่ว่าใครเห็นว่าอะไรถูกก็ถูกสำหรับคนนั้น สิ่งที่ถูกตามความเห็นของผู้ใดก็คือสิ่งที่ผู้นั้นพอใจ คุณธรรมจึงหมายถึงความพอใจของแต่ละคน หลักการนี้พวกโสเฟิสต์ใช้กันมาก และในสมัยต่อมาพวกไซเรนอีกได้นำมาใช้ด้วย

เนื่องจากข้อความทั้งสองอย่างข้างต้นนั้น ที่จริงแล้วเป็นหลักการอันเดียวกัน การที่เพลโตปฏิเสธข้อความแรก จึงเท่ากับปฏิเสธข้อความหลังด้วย ทฤษฎีว่าคุณธรรมคือความพึงพอใจเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลในทางทำลายความจริง เราพอสรุปข้อโต้แย้งของเพลโตได้ดังนี้

(๑) ทฤษฎีเรื่องความจริงของพวกโสเฟิสต์ทำลายลักษณะปรนัยของความจริง และคำสอนที่ว่าคุณธรรมคือความพึงพอใจของแต่ละบุคคลก็ทำลายปรนัยภาพของความดีด้วย ไม่มีสิ่งใดดีในตัวเอง สิ่งทั้งหลายเป็นเพียงสิ่งที่ดีสำหรับข้าพเจ้า หรือดีสำหรับท่าน อันมีผลทำให้ความคิดเกี่ยวกับมาตรฐานของความดีที่มีลักษณะปรนัย เป็นอันไม่มีโดยสิ้นเชิง

(๒) ทฤษฎีนี้ทำลายความแตกต่างระหว่างความดีและความชั่ว เพราะความดีก็คือสิ่งที่คนแต่ละคนพอใจ และเพราะเหตุที่ความพอใจของคน ๆ หนึ่ง อาจไม่ใช่ความพึงพอใจของ

อีกคนหนึ่ง สิ่งเดียวกันจึงเป็นทั้งดีและชั่วได้ในเวลาเดียวกัน เป็นความดีสำหรับคนหนึ่ง แต่เป็นความชั่วสำหรับคนอื่น ๆ ความดีและความชั่วจึงไม่ต่างกัน หรือคือสิ่งเดียวกัน

(๓) ความพึงพอใจก็คือการทำให้ความปรารถนาของเราพึงพอใจ ความปรารถนาเป็นเพียงความรู้สึก ทฤษฎีนี้จึงถือว่าศีลธรรมขึ้นอยู่กับความรู้สึก แต่ศีลธรรมแบบปรนัยไม่อาจขึ้นอยู่กับสิ่งที่ปัจเจกชนเห็นผิดแผกแตกต่างกัน ถ้ากฎศีลธรรมเป็นกฎที่ผูกพันอยู่กับทุกคน ก็ย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทุกคนเห็นเหมือน ๆ กัน คือ บัญญาอันเป็นสากลภาพ

(๔) จุดหมายการกระทำทางศีลธรรมต้องอยู่ภายใน ไม่ใช่อยู่ภายนอกการกระทำนั้น ศีลธรรมต้องมีคุณค่าในตัวเอง ไม่ใช่คุณค่าภายนอก เราต้องไม่ทำสิ่งที่ถูก เพราะหวังสิ่งอื่นใด เราทำเพราะเป็นสิ่งที่ถูก อย่างนี้จึงจะทำให้คุณธรรมมีจุดหมายในตัวเอง แต่พวกโสเฟิสต์เอาจุดหมายศีลธรรมไปไว้ภายนอก เราทำสิ่งที่ถูก มิใช่เพราะว่าถูก แต่ทำเพราะต้องการความพึงพอใจ ศีลธรรมจึงมิได้เป็นจุดหมายในตัวเอง หากเป็นเพียงหนทางที่นำไปสู่จุดหมายต่อไป

คุณธรรมจึงมิใช่ความพึงพอใจ เช่นเดียวกับความรู้มิใช่ผัสสะ ความรู้มิใช่ความเห็นที่ถูกต้อง ในทำนองเดียวกัน คุณธรรมก็มีใช่การกระทำที่ถูกต้อง ความเห็นที่ถูกต้องอาจมาจากพื้นฐานที่ผิด และการกระทำที่ถูกต้องก็อาจมาจากพื้นฐานที่ผิด คุณธรรมที่แท้จริง เราต้องไม่เพียงแต่รู้ว่าถูก เพราะอะไร หากต้องรู้ด้วยว่าทำไมจึงถูก คุณธรรมที่แท้จริงจึงหมายถึงการกระทำอันถูกต้องซึ่งเกิดจากความเข้าใจคุณค่าอันแท้จริงด้วยปัญญา ในปรัชญาของเพลโต คุณธรรมทางปรัชญาและคุณธรรมทางสังคมจึงต่างกัน คุณธรรมทางปรัชญาต้องอาศัยปัญญาและความเข้าใจในหลักแห่งคุณธรรมนั้น เป็นการกระทำที่มีหลัก คุณธรรมทางสังคมคือการกระทำอันถูกต้อง ที่มาจกพื้นฐานอย่างอื่น เช่น ขนบธรรมเนียม นิสัย ประเพณี ความรู้สึกในทางดี ความโอบอ้อมอารี ความดีตามสัญชาตญาณ ทำถูกเพราะคนอื่นทำกัน ทำเพราะเป็นประเพณี ไม่ได้เข้าใจเหตุผล นี่คือคุณธรรมของพลเมืองดีทั่วไปของคนที่น่านับถือ เป็นคุณธรรมแบบฝังและมดซึ่งทำเหมือนกันว่ามันมีเหตุผล แต่มิได้เข้าใจเลยว่ามันกำลังทำอะไร เพลโตให้ข้อสังเกตตลก ๆ ว่า คนประเภทนั้นในชาติต่อไปน่าจะไปเกิดเป็นผึ้ง เป็นมด เพลโตไม่เพียงแต่ปฏิเสธว่าพลเมืองไม่มีคุณธรรมทางปรัชญาเท่านั้น ถึงขั้นรัฐบุรุษที่ดีที่สุดและนักการเมืองกรีก เพลโตก็เห็นว่าไม่มีคุณธรรมทางปรัชญาเช่นกัน

เนื่องจากคุณธรรมที่แท้จริงคือ คุณธรรมซึ่งรู้จุดหมายของตัวเอง ความรู้จักรักรวมชาติของจุดหมายสูงสุด กลายมาเป็นปัญหาสำคัญทางจริยธรรม จุดหมายของการกระทำคืออะไร เราพึงจะได้เห็นว่าจุดหมายนั้นต้องอยู่ภายใน มิใช่ภายนอกการกระทำทางศีลธรรม จุดหมายของความดี ก็คือความดี ถ้าเช่นนั้นความดีคืออะไรเล่า อะไรคือจุดสุดยอดของความดี หรือความดีสูงสุด

ก่อนพูดกันถึงรายละเอียดในปัญหานี้ เราต้องระลึกอยู่อย่างหนึ่งว่า เพลโตมักพูดถึงจุดหมายที่เป็นจุดหมายของการกระทำทางศีลธรรมทุก ๆ อย่าง และสรุปได้ว่า คือ ความสุข นี้

เป็นคำพูดที่ก้องอยู่ในหูของเรา เราอาจถือเอาง่ายๆว่าเปเลโต้เป็นพวกผลลวาท ลัทธิผลลวาท ของเบนแฮมและมิลล์ มีข้อเด่นตรงที่ถือว่าจุดหมายของศีลธรรมคือความสุข กระนั้นก็ตาม เปเลโต้มิได้เป็นนัก ผลลวาท เขาย่อมไม่ลังเลใจที่จะคิดินทฤษฎีของมิลล์ ซึ่งอาจเป็นเพราะว่ามีหลักการเหมือนกับคำสอนของพวกโสเฟิสต์ ที่ว่าความพึงพอใจคือจุดหมายของคุณธรรม มีความแตกต่างกันอยู่ข้อเดียวคือ พวกโสเฟิสต์ถือว่าคุณธรรมคือความพึงพอใจของแต่ละคน ส่วนมิลล์ถือว่าคุณธรรมคือความพึงพอใจของส่วนรวม การกระทำจะถูกตองก็ต่อเมื่อนำความสุขมากที่สุดมาสู่คนจำนวนมากที่สุด ในทางปฏิบัติ จึงดูแตกต่างกันอยู่มาก แต่ในหลักการ ก็เป็นสิ่งที่แย้งได้เท่าๆกัน เพราะเป็นการกำหนดว่า ศีลธรรมขึ้นอยู่กับความรู้สึกเช่นเดียวกับทฤษฎีของโสเฟิสต์ แทนที่จะขึ้นกับปัญญา และเป็นการถือว่าจุดหมายของศีลธรรมอยู่นอกตัวศีลธรรม กระนั้นก็ตามหลักของมิลล์ ที่ว่าจุดหมายของศีลธรรมคือความสุข ก็ดูเหมือนจะเป็นหลักเกณฑ์อย่างเดียวกับเปเลโต้ อะไรเล่าคือข้อแตกต่าง

ข้อเท็จจริงคืออะไรก็ตาม ที่มีมิลล์เรียกว่าเป็นความสุข เปเลโต้จะเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นความพึงพอใจ ความพึงพอใจก็คือความสำเร็จสมปรารถนาของใครคนใดคนหนึ่ง ไม่ว่าผลนั้นจะสูงหรือต่ำ ก็ถ้าเช่นนั้น ความสุขคืออะไรเล่า เรากล่าวได้แต่เพียงว่า คือความมีภาวะที่กลมกลืนกันดีในชีวิตทั่วๆ ไป คนที่วิญญานอยู่ในภาวะที่ควรจะเป็นเท่านั้น จึงจะมีความสุข นั่นคือคนที่เที่ยงตรงและมีศีลธรรมเท่านั้น ความสุขไม่เกี่ยวกับความพึงพอใจ คนที่เที่ยงตรงอย่างแท้จริงและเป็นคนมีเกียรติเชื่อถือได้ แม้เป็นคนที่มีความเดือดร้อนและความหายนะต่าง ๆ แม้ไม่เคยได้รับความพึงพอใจ คนเช่นว่านั้นก็ยิ่งถือว่าเป็นคนที่มีมีความสุข ความสุขในปรัชญาของเปเลโต้ก็คือชื่ออีกชื่อหนึ่งของความดีสูงสุด เปเลโต้มิได้บอกไว้ว่าความดีสูงสุดกับความสุขเป็นสิ่งเดียวกัน และเราก็ยังต้องถามต่อไปอีกว่า ความดีสุดยอดคืออะไร ความสุขคืออะไร

คำตอบทางจริยศาสตร์ของเปเลโต้เป็นเพียงการนำทฤษฎีว่าด้วยแบบมาใช้ แต่ในเรื่องนี้ เราอาจแยกความแตกต่างได้ในบางแง่ ซึ่งทั้งสองอย่างพยายามค้นร้นต่อสู้จะเป็นใหญ่กว่ากัน ทั้งความดีสุดยอดและความสุขต่างก็ขึ้นอยู่กับทฤษฎีว่าด้วยแบบ ประการแรก แบบเป็นสิ่งที่แท้จริงเพียงอย่างเดียวในปรัชญาของเปเลโต้ วัตถุแห่งผัสสะเป็นสิ่งไม่จริง เป็นเพียงสิ่งที่ทำให้วิญญานเห็นแบบได้อย่างจำกัดและเลื่อนราว สสารก็คืออุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้แบบมีอิสรภาพ วัตถุแห่งผัสสะบดบังแบบไม่ให้เราเห็น ดังนั้นโลกแห่งผัสสะจึงเป็นสิ่งชั่วทั้งหมด คุณธรรมที่แท้จริงจะมีได้ก็ด้วยการบินหนีจากโลกแห่งผัสสะ ถอนตัวออกเสียจากโลก และความงามที่รู้ได้ด้วยผัสสะเข้าไปสู่ความตรึกแห่งปรัชญา ถ้าความคิดนี้เป็นความคิดที่ครอบคลุมทุกสิ่งแล้ว ปรัชญาความรู้เกี่ยวกับแบบก็จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความดีสูงสุด แต่เมื่อพิจารณาดูโลกแห่งผัสสะในอีกแง่หนึ่ง มันก็เป็นสิ่งลอกแบบของแบบ จึงเป็นการเผยตัวของแบบซึ่งเป็นโลกที่สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ เปเลโต้ก็อยู่ในภาวะจำยอม ต้องให้ค่าบางอย่างแก่โลกแห่งผัสสะ การกระทำของผัสสะ และความงามของผัสสะ

อย่างไรก็ดี เพลโตยังคงเป็นคนใจกว้าง เขาไม่ได้มุ่งแต่จะเข้าสู่ปรัชญาอยู่อย่างเดียว หรือไม่ได้มีอคติอคติถือความเห็นส่วนตัวแคบ ๆ เขาไม่รับทศนะชีวิตแบบ *ผลวาท* ซึ่งถือคุณค่าเป็นเพียงเรื่องของการปฏิบัติ เขายังคงยึดอคติเกี่ยวกับชีวิตแบบกรีก ซึ่งถือว่าชีวิตเป็นการผสมกลมกลืนกันทุก ๆ ส่วน ไม่มีส่วนหนึ่งส่วนใดที่ควรจะเจริญล้ำหน้าไป อันจะทำให้ส่วนอื่น ๆ ลำบาก

ผลก็คือ ความดีสูงสุดของเพลโต ไม่ใช่จุดหมายอย่างเดียว หากมีลักษณะผสมประกอบ ด้วยสี่ส่วน ส่วนแรกซึ่งสำคัญที่สุด ได้แก่ความรู้เกี่ยวกับตัวเอง หมายถึงปรัชญา ประการที่สอง การคิดเกี่ยวกับแบบตามที่ได้ปรากฏอยู่ในโลกของผัสสะ เช่น ความรัก ความชื่นชมในสิ่งสวยงามทั้งหลาย ความเป็นระเบียบและความกลมกลืนกัน ประการที่สาม การปลุกฝังความรู้ในศาสตร์เฉพาะสาขาต่าง ๆ และศิลปะ ประการที่สี่ การปล่อยตัวอยู่กับความเพลิดเพลินในทีริสทุทธ์สศสวย และไม่เคียดสาของผัสสะ ยกเว้นความพึงพอใจในสิ่งต่ำทรามและชั่วร้าย

เพลโตมีหลักการพิเศษเกี่ยวกับคุณธรรมอยู่อย่างหนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เขาแยกความแตกต่างระหว่างคุณธรรมทางปรัชญากับประเพณี คุณธรรมสูงสุดเป็นเรื่องของปรัชญาเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เขามิได้ปฏิเสธคุณค่าของคุณธรรมทางประเพณี เพราะเป็นทางไปสู่คุณธรรมที่แท้จริงได้ เพลโตเห็นว่ามนุษย์ไม่อาจไปสู่คุณธรรมสูงสุดอันกอปรด้วยปัญญา โดยการก้าวเพียงก้าวเดียว มนุษย์จำเป็นต้องผ่านขั้นตอน อันเป็นขั้นเตรียมตัว คือ คุณธรรมทางประเพณี จำต้องมีการปลุกฝังอุปนิสัย และประเพณีแก่ผู้ที่ยังเข้าไม่ถึงปัญญา เพื่อว่าจะได้มีรากฐานเตรียมพร้อมที่จะเข้าถึงปัญญา

โสกราตีสสอนว่า คุณธรรมเป็นหนึ่งใน ข้อเขียนของเพลโตตอนแรก ๆ ก็ยอมรับทศนะนี้ แต่ต่อมาเขาก็เห็นว่าความสามารถทุก ๆ อย่างของมนุษย์มีตำแหน่งหน้าที่ของมันเอง และคุณธรรมก็คือการกระทำที่เหมาะสมกับหน้าที่นั้น ๆ อย่างไรก็ตามเขาไม่ได้ลงเอยว่า คุณธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด แต่เชื่อว่าเอกภาพของคุณธรรมเข้ากันได้กับความหลากหลายของคุณธรรมเอง คุณธรรมที่สำคัญมีอยู่สี่อย่าง คุณธรรมสามอย่างเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับส่วนทั้งสามของวิญญาณ และอย่างที่ดีสี่เป็นการรวมกันของคุณธรรมทั้งสามอย่างนั้น คุณธรรมของเหตุผลก็คือปัญญา คุณธรรมของวิญญาณส่วนที่สูงซึ่งมีลักษณะเป็นอมตะ ก็คือความกล้าหาญ คุณธรรมของความกระหายฝ่ายต่ำ คือ ความพอดี หรือการควบคุมตนเอง หมายถึงการที่โมหจริตยอมให้ปัญญาควบคุม คุณธรรมอย่างที่ดีสี่คือ ความยุติธรรม เกิดจากคุณธรรมอื่น ๆ ทั้งสามอย่าง ยุติธรรมหมายถึงสัดส่วนและความกลมกลืน ความยุติธรรมจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อส่วนทั้งสามกระทำหน้าที่ของมัน และมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ดังที่เซลเลอร์ได้กล่าวไว้ เราอาจเพิ่มทศนะบางอย่างของเพลโตในเรื่องชีวิตเข้ากับเรื่องคุณธรรมได้ ประการแรกก็คือ ความคิดเห็นของเขาเกี่ยวกับผู้หญิงและการแต่งงาน ในเรื่องนี้เพลโตไม่มีอะไรเกินกว่าศีลธรรมแบบกรีกธรรมดา ๆ แต่ก็สะท้อนให้เห็นความคิดในสมัยของ

เขา เขาถือว่าเป็นโดยแก่นแท้แล้ว ผู้หญิงตัวยกว่าผู้ชาย ทักษะสมัยใหม่ยังมีอยู่ว่าผู้หญิงเป็นส่วนที่ทำให้ผู้ชายสมบูรณ์ เพราะมีคุณธรรมพิเศษบางอย่างที่ผู้ชายไม่มี ทักษะนี้แปลได้จะเห็นเป็นของแปลกทีเดียว เพราะตามทักษะของเขา ผู้หญิงกับผู้ชายมิได้แตกต่างกันในเรื่องชนิด แต่แตกต่างกันในเรื่องระดับ ความแตกต่างระหว่างเพศเป็นความแตกต่างทางร่างกาย ส่วนทางจิตใจก็เหมือน ๆ กัน นอกจากว่าผู้หญิงอ่อนแอกว่า แปลได้จึงมิได้กันผู้หญิงออกจากวงการการศึกษา เขาจะให้การศึกษาแก่ผู้หญิงแบบเดียวกับผู้ชาย แต่ก็หมายความว่าผู้หญิงต้องแบกภาระเช่นเดียวกับผู้ชาย แม้การทหารก็ไม่อยู่นอกขอบเขตภาระของผู้หญิง

ทักษะของเขาเกี่ยวกับการแต่งงาน ก็มาจากหลักการเดียวกันนี้ เนื่องจากผู้หญิงไม่ใช่ส่วนประกอบของผู้ชาย จึงไม่มีกรณีพิเศษใดๆ ที่จะถือว่าผู้หญิงเป็นเพื่อนของผู้ชาย อุดมคติของความเป็นเพื่อนทางใจ จึงไม่อยู่ในทักษะเกี่ยวกับการแต่งงานของแปลได้ ตามความเห็นของเขา การแต่งงานมีจุดประสงค์เพียงอย่างเดียวคือ แพร่ลูกหลาน เพื่อนตามธรรมชาติของผู้ชายก็คือผู้ชาย ไม่ใช่ผู้หญิง ดังนั้นในทักษะของแปลได้อุดมคติเรื่องความเป็นเพื่อนจึงเข้ามาแทนอุดมคติทางใจ อย่างที่ถือกันมาแต่โบราณ

แปลได้มิได้ประณามการมีทาส เขาไม่สนใจจะมาพิสูจน์ว่าถูก เพราะเขาคิดว่าถูกต้องอย่างเห็นได้ชัดจนไม่ต้องพิสูจน์ ความเชื่อของเขาก็คือ การปฏิบัติต่อทาสอย่างมีเมตตาธรรม และยุติธรรมด้วยความมั่นคงไม่อ่อนไหว

แม้ในเรื่องเหล่านี้ แปลได้จะไม่มีความคิดนอกเหนือไปจากชีวิตทัศน์ของพวกกรีก แต่ก็มีอยู่เรื่องหนึ่งที่เขาคิดไม่เหมือนกับความคิดทั่วไปในสมัยของเขา คือ ความคิดที่ว่า กระทำดีต่อเพื่อนของเรา และกระทำชั่วต่อศัตรู แปลได้ปฏิเสธเรื่องนี้ เขาคิดว่าการกระทำชั่วไม่มีทางดีได้ เราควรทำดีต่อศัตรู ซึ่งจะเป็นการเปลี่ยนศัตรูให้มาเป็นเพื่อน การตอบแทนความชั่วด้วยความดีเป็นคติของแปลได้ เช่นเดียวกับเป็นคติของคริสเตียน

ข. จริยธรรมของรัฐ

เมื่อพูดถึงจริยธรรมของปัจเจกชนแล้ว ต่อไปนี้จะได้พูดถึงจริยธรรมของประชาคม หนังสือเรื่อง อุดมรัฐ ของแปลได้ มิใช่ความพยายามที่จะวาดภาพความสมบูรณ์แบบตามจินตนาการซึ่งไม่เป็นจริงขึ้น แต่จุดหมายของอุดมรัฐก็เพื่อให้การเมืองอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีว่าด้วยแบบโดยพูดถึงแบบของรัฐ ดังนั้นรัฐที่กล่าวถึงนี้ไม่ใช่รัฐที่ไม่จริง แต่เป็นรัฐที่เป็นจริงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น และความเป็นจริงของรัฐนี้ก็เป็นรากฐานความมีอยู่ของรัฐทั้งหลาย

เราอาจพบความคิดสองประการ อย่างเดียวกับที่เราพบในเรื่องจริยธรรมของปัจเจกชนในแง่หนึ่ง เนื่องจากแบบเท่านั้นที่เป็นจริง โลกที่เราเห็นอยู่เป็นมายา การบริหารของรัฐมิได้เป็นอุดมคติของสิ่งที่มีปัญญา การดีตัวออกห่างจากโลกเพื่อไปสู่โลกของแบบเป็นจุดหมายที่สูงส่งยิ่งกว่ามาก จุดหมายของนักการเมืองธรรมดาโดยทั่วไป รัฐก็เปรียบเหมือนของเล่น

อันไร้ค่า แม้ว่าปรัชญาเมธีเท่านั้นที่สามารถปกครองรัฐได้ เขาก็ต้องไม่เข้าดำเนินกิจการของรัฐ นอกจากถูกบังคับ ในรัฐทางการเมืองที่มีอยู่ในโลกนี้ นักปรัชญาอยู่แต่เพียงว่างกายเท่านั้น ส่วนวิญญาณของเขาเป็นเหมือนผู้แปลกหน้า ไม่สนใจต่อมาตรฐานของรัฐ เจยเมยต่อความทะเยอทะยานของรัฐ แต่ความคิดอีกแง่หนึ่งนั้น เป็นความคิดชั้นสูง ซึ่งคิดว่าในรัฐเท่านั้นที่พลเมืองในฐานะเป็นสัตว์สังคม เป็นปัจเจกชน สามารถบรรลุความสมบูรณ์ได้ มีทางเป็นไปได้ที่จะนำความเห็นทั้งสองนี้มาจัดเข้ารูปรอยกัน ถ้าอุดมคติของรัฐและของปรัชญาไม่เข้ากัน ก็ต้องทำให้เข้ากันโดยดัดแปลงรัฐให้เข้ากับปรัชญา เราต้องมีรัฐที่ตั้งอยู่บนรากฐานทางปรัชญา และมีเหตุผล นี่แหละที่ทำให้ปรัชญาเมธีสามารถอยู่ในรัฐได้ทั้งวิญญาณและร่างกายของเขา ด้วยวิธีนี้เท่านั้นที่ทั้งปัจเจกชนและรัฐสามารถเข้าถึงความสมบูรณ์ได้ การสร้างรัฐให้อยู่บนรากฐานของปัญญา เป็นจุดสำคัญของลัทธิการเมืองของเพลโต

ปัญหาจึงมีอยู่ว่าจุดหมายของรัฐคืออะไร ทำไมจึงต้องมีรัฐ ทั้งนี้มีได้หมายความว่ารัฐเกิดขึ้นมาได้อย่างไรอย่างในประวัติศาสตร์ เราไม่ต้องการสาเหตุ แต่ต้องการหาเหตุผล หรือจุดมุ่งหมายของรัฐ จุดมุ่งหมายของชีวิตทั้งหลาย คือปัญญา คุณธรรม และความรู้ ปัจเจกชนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ ไม่อาจไปถึงจุดหมายเหล่านี้ได้ จุดหมายเหล่านี้ รัฐเท่านั้นที่นำมาสู่โลก ดังนั้น จุดหมายของรัฐก็คือ คุณธรรมและความสุข (ไม่ใช่ความพึงพอใจ) ของพลเมือง และเนื่องจากสิ่งนี้เกิดขึ้นได้ ก็โดยอาศัยการศึกษา หน้าที่สำคัญของรัฐคือให้การศึกษา

เนื่องจากรัฐมีรากฐานมาจากเหตุผล กฎหมายของรัฐจึงต้องเป็นสิ่งที่มีความเป็นเหตุเป็นผล และกฎหมายที่มีเหตุผลก็ต้องสร้างขึ้นโดยคนที่มีเหตุผลเท่านั้น นั่นคือนักปรัชญา ผู้ปกครองต้องเป็นนักปรัชญา และเนื่องจากนักปรัชญามีน้อย ก็ต้องมีการปกครองแบบ *อภิชนาธิปไตย* แต่ไม่ใช่อภิชนโดยกำเนิด หรือโดยความมั่นคง แต่เป็นอภิชนทางปัญญา หลังปฏิบัติภารกิจแรกของรัฐคือเหตุผล เรื่องที่สองคือกำลัง เพราะกลุ่มชนที่ไร้เหตุผลยอมไม่ยอมอยู่ใต้กฎหมายที่มีเหตุผลอย่างเต็มใจ พวกนี้จึงต้องถูกบังคับ และเนื่องจากการงานต่าง ๆ ต้องดำเนินไปเรื่อย ๆ ก็ต้องมีหลักปฏิบัติภารกิจที่สามคือ แรงงาน เพลโตเชื่อในหลักการจัดสรรแรงงาน คนที่มีความสามารถทำอาชีพใดก็ได้ ก็ต้องอุทิศชีวิตให้แก่แรงงานนั้นเท่านั้น ดังนั้นชนชั้นทั้งสามหรืออาชีพทั้งสามจึงเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติภารกิจทั้งสามอย่างคั่งกล่าว เหตุผลมีอยู่ในผู้ปกครองคือ นักปรัชญา กำลังมีอยู่ในนักรบ แรงงานมีอยู่ในกลุ่มชน การแบ่งหน้าที่ของรัฐขึ้นอยู่กับ การแบ่งวิญญาณเป็นสามส่วน นักปรัชญาซึ่งเป็นผู้ปกครองได้แก่วิญญาณส่วนที่มีความขยันขันแข็ง นักรบได้แก่วิญญาณฝ่ายสูงซึ่งเป็นมตะ กลุ่มชนทั้งหลายได้แก่วิญญาณส่วนที่มีความขี้เกียจ กระหาย ดังนั้น คุณธรรมที่สำคัญของรัฐสี่อย่างก็ขึ้นอยู่กับปฏิบัติหน้าที่ของชนชั้นทั้งสาม คุณธรรมของนักปรัชญาผู้ปกครองคือ ปัญญา คุณธรรมของนักรบคือ ความกล้าหาญ คุณธรรมของกลุ่มชนคือ ความพอดี และความร่วมมืออันประสานกลมกลืนกันของทั้งสามส่วน ทำให้เกิด ความยุติธรรม

ผู้ปกครองต้องประพฤตินเป็นปรัชญาเมธีอยู่เสมอ เขาต้องใช้เวลทั้งหมดศึกษาปรัชญา และทำกิจกรรมทางการปกครองเพียงส่วนเดียว การนี้ทำได้โดยใช้ระบบผลัดเวร ผู้ที่ไม่ได้ดำเนินการปกครองเองในชั่วเวลาหนึ่ง ก็แยกตัวไปใช้ความคิด ส่วนหน้าที่ของนักรบก็คือการคุ้มครองรัฐ ทั้งจากศัตรูภายนอกและแรงกระตุ้นอันไร้เหตุผลของกลุ่มพลเมือง ในกรณีหลังนี้ หน้าที่สำคัญของนักรบก็คือ การบังคับใช้กฎหมายของนักปรัชญาผู้ปกครอง กลุ่มชนเท่านั้นที่จะกระทำการเปลี่ยนแปลง ค้าขาย และการเกษตร ชั้นอื่น ๆ อีกสองชั้นห้ามยุ่งเกี่ยวกับการค้าหรือการเกษตร ซึ่งเป็นสิ่งที่เปลโตะในฐานะที่เป็นผู้ศึกษาคูณกุญเหี้ยคหยามอย่างมาก พลเมืองจะอยู่ในชั้นไหนนั้น ไม่อาจตัดสินโดยกำเนิดหรือการเลือกเอาเอง ไม่มีใครเลือกอาชีพของตนเองได้ เจ้าพนักงานของรัฐเป็นผู้ตัดสินใจ โดยพิจารณาตามสภาพจิตใจ และความสามารถของปัจเจกบุคคล เนื่องจากเจ้าพนักงานจำเป็นต้องกำหนดจำนวนคนของแต่ละตำแหน่งด้วย ผู้พิพากษาจะควบคุมการเกิดของเด็กด้วย ชายหญิงจะมีบุตรได้ ก็ด้วยการอนุมัติของรัฐ จะมีกันตามอำเภอใจไม่ได้

เนื่องจากจุดหมายของรัฐคือคุณธรรมของพลเมือง จึงต้องทำลายสิ่งที่ชั่วร้ายและสนับสนุนแต่สิ่งที่ดี เพื่อเป็นการทำลายสิ่งที่ชั่วร้าย ลูกของพ่อแม่ที่เลวหรือลูกที่รัฐไม่ได้อนุมัติจะถูกทำลาย เด็กที่อ่อนแอและเจ็บออกแอดก็จะไม่ได้รับอนุญาตให้มีชีวิตอยู่ด้วย การสนับสนุนในสิ่งที่ดีเกี่ยวเนื่องอยู่กับการให้การศึกษาแก่พลเมือง เด็กตั้งแต่เล็ก ๆ ไม่เป็นของพ่อแม่ แต่เป็นของรัฐ ทารกจะถูกพรากจากพ่อแม่ ไปอยู่ในสถานเลี้ยงเด็กของรัฐ พ่อแม่จะต้องไม่เป็นเจ้าของ ต้องไม่สนใจเด็ก มีการใช้วิธีที่เข้มงวด เพื่อให้แน่ใจว่า หลังจากพรากเด็กไปอยู่ในสถานเลี้ยงเด็กสาธารณะแล้ว พ่อแม่ก็จะไม่สามารถจำลูกของตนได้ รายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษา รัฐเป็นผู้กำหนด ตัวอย่างเช่น งานวรรณกรรมที่อนุญาตให้เรียนแต่แบบที่จะทำให้คนเป็นพลเมืองดีเท่านั้น ในจำนวนวรรณกรรมสามชนิดคือ มหาากาพย์ บทละคร บทกลอน สองชนิดแรกถูกจำกัดไปจากรัฐ เพราะตัวอย่างความต่ำช้าและความเสื่อมเสียศีลธรรมของเทพเจ้า ซึ่งวรรณกรรมเหล่านั้นแสดงออกมา เป็นเครื่องมืออันทรงอำนาจในการเผยแพร่ความชั่ว บทกลอนเท่านั้นที่ได้รับอนุญาต แต่รัฐก็ต้องดูแลอย่างเข้มงวด เนื้อเรื่องและฉันทลักษณ์จะต้องให้ผู้ที่มีความรู้อย่างแท้จริงเป็นผู้กำหนด กวีนิพนธ์นั้นไม่ใช่สิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง หากเป็นเพียงสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาศีลธรรม ดังนั้นกวีนิพนธ์ทั้งหมดจะต้องส่งเสริมคุณธรรมอย่างจริงจัง

เปลโตะเห็นว่าจะปล่อยให้ปัจเจกชนสนใจสิ่งอื่นนอกจากรัฐไม่ได้ ความสนใจส่วนตัวเป็นการขัดกับประชาคม ต้องกำจัดเสีย ปัจเจกชนไม่มีสิทธิ์เป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติ ไม่ว่าจะป็นวัตถุหรือสมาชิกในครอบครัว สินค้าต้องเป็นของกงกลาง ภรรยาเป็นของกงกลาง และรัฐเป็นเจ้าของเด็กตั้งแต่เกิด

๖. ทักษะเกี่ยวกับศิลปะ

ในสมัยปัจจุบัน สุนทรียศาสตร์จัดเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งต่างหาก แต่ในสมัยเพลโตไม่มีการแบ่งเช่นนั้น แม้กระนั้น ความเห็นในเรื่องศิลปะของเขา ก็ไม่อาจจัดรวมเข้าไว้ในปรมาัตถ์ ฟิสิกส์ หรือจริยศาสตร์ และเราก็ไม่อาจตัดทิ้งไปได้ จึงต้องถือว่าเป็นภาคผนวกในปรัชญาของเขา เพลโตไม่มีทฤษฎีเกี่ยวกับศิลปะที่เป็นระบบ ความคิดในเรื่องนี้มีอยู่อย่างกระจัดกระจาย ซึ่งมีเนื้อหาดังจะได้อกล่าวต่อไป

ทฤษฎีเกี่ยวกับศิลปะใหม่ ๆ มีทัศนะว่า ศิลปะเป็นจุดหมายในตัวเอง สิ่งสวยงามมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง มิใช่เป็นเพียงทางที่จะไปสู่จุดมุ่งหมายอื่นอีกต่อไป ทักษะเช่นนี้ยอมรับว่าศิลปะเป็นอิสระในขอบเขตของตัวเอง มีกฎเกณฑ์ของตัวเอง และมีมาตรฐานตัดสินอยู่เอง มิใช่ตัดสินด้วยมาตรฐานทางศีลธรรม อย่างที่ตอลสตอยพยายามอธิบายให้เราเชื่อ สิ่งสวยงามไม่ใช่หนทางไปสู่สิ่งที่ดี ที่จริงอาจเป็นสิ่งเดียวกันได้ แต่เราจะยอมรับว่าเป็นสิ่งเดียวกันไม่ได้จนกว่าจะยอมรับได้ว่าทั้งสองสิ่งนี้ไม่ต่างกัน หรือไม่ด้อยกว่ากัน

ทัศนะเกี่ยวกับศิลปะทำนองนี้ ไม่มีอยู่ในความคิดของเพลโตเลย เขาถือว่าศิลปะเป็นสิ่งที่ประนีประนอมที่สุดสำหรับศีลธรรมและปรัชญา ดังเราจะเห็นได้จากเรื่อง อุดมรัฐ กวีนิพนธ์ที่เสริมสร้างคุณธรรมเท่านั้นที่ได้รับอนุญาต และได้รับอนุญาตก็เพียงเพราะว่าส่งเสริมคุณธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เพราะมีความงาม ถึงแม้กวีนิพนธ์ใดจะมีความงาม แต่ถ้าไม่เป็นประโยชน์ในทางศีลธรรมแล้ว ก็ต้องถูกห้าม เพลโตไม่ได้คิดว่าการที่รัฐเข้าควบคุมการศึกษา กวีนิพนธ์ แม้ในรายละเอียดปลีกย่อยนั้นเป็นการทำลายศิลปะ หรือถ้าเขาจะคิด เขาก็ไม่ได้ยี่หระอะไร ถ้าจะมีกวีนิพนธ์ที่ไม่อยู่ใต้เอกของศีลธรรม ก็ไม่ควรให้มีอยู่เลย ในเรื่องที่ว่าศิลปะเป็นเพียงวิถีทางไปสู่ปรัชญา ยิ่งชัดแจ้งกว่านี้ จุดหมายของการศึกษาทั้งหมด คือความรู้เกี่ยวกับแบบวิชาอื่น ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ศิลปะ ถูกจัดเข้าไปในหลักสูตรก็เพื่อเป็นการตระเตรียมสำหรับจุดหมายนั้น ไม่ได้มีคุณค่าในตัวเอง เรื่องนี้เห็นได้ชัดในเรื่องอุดมรัฐ และยังเห็นชัดขึ้นในเรื่อง ซิมโปเซียม ซึ่งกล่าวว่า ความรักในสิ่งสวยงามมิได้เป็นจุดหมายในตัวเอง แต่มีจุดหมายอยู่ที่ปรัชญา

เรื่องที่เพลโตตีค่าศิลปะว่าเป็นของต่ำนั้น ปรากฏอยู่ในทฤษฎีของเขา ว่าศิลปะคือการเลียนแบบและมีการกล่าวเหยียดหยามลักษณะความเป็นอัจฉริยะทางศิลปะ ในข้อแรก ศิลปะเป็นเพียงการเลียนแบบ เป็นสิ่งลอกแบบของวัตถุแห่งผัสสะ และวัตถุแห่งผัสสะก็เป็นสิ่งลอกแบบของแบบอีกต่อหนึ่ง ดังนั้นศิลปะวัตถุจึงเป็นเพียงสิ่งที่ลอกแบบของสิ่งลอกแบบ เพลโตไม่ยอมรับว่าศิลปะมีการสร้างสรรค์ ทักษะนี้ผิดแน่ทีเดียว ถ้าจุดประสงค์ของศิลปะเป็นเพียงการเลียนแบบ ภาพถ่ายจะเป็นภาพที่ดีที่สุด เพราะเป็นสิ่งลอกแบบที่ถูกต้องที่สุดของวัตถุ สิ่งที่เพลโตมองไม่เห็นก็คือศิลปะป็นมิได้ลอกแบบวัตถุ แต่สร้างมโนภาพของวัตถุขึ้น หมายความว่าศิลปะป็นมิได้เห็นวัตถุ ว่าเป็นวัตถุเท่านั้น ยังเห็นว่าเป็นการปรากฏตัวของแบบ เขาไม่ได้มอง

ปรากฏการณ์ด้วยสายตาแบบคนอื่น แต่มองทะลุเครื่องห่อหุ้มที่สัมผัสได้ และแสดงให้เห็นแบบซึ่งฉายผ่านม่านของผัสสะออกมา

ในข้อที่สอง เกี่ยวกับการตีค่าอัจฉริยภาพทางศิลปะของเปเลโต ศิลปินมิได้ทำงานด้วยปัญญา แต่ทำงานด้วยแรงคลใจ เขามีได้สร้างสิ่งสวยงามอย่างมีกฎเกณฑ์ และไม่ได้นำหลักเกณฑ์ไปใช้ เพียงแต่ว่าเมื่องานศิลปะเกิดขึ้นแล้ว นักวิจารณ์จึงไปค้นพบกฎเกณฑ์ในงานนั้นๆ นี้ไม่ได้หมายความว่าค้นพบกฎเกณฑ์ผิดๆ แต่หมายถึงว่าศิลปินทำตามกฎอย่างไม่รู้สึกรู้ทำโดยสัญชาตญาณ ตัวอย่าง เช่น ถ้าเขาเชื่อคำกล่าวของอริสโตเติลที่ว่า จุดมุ่งหมายของโศกนาฏกรรมก็คือ ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ โดยวิธีทำให้เกิดความตกใจกลัว และความสงสาร ไม่ได้หมายความว่าผู้สร้างเรื่องโศกนาฏกรรมจงใจกระทำเพื่อให้ได้จุดมุ่งหมายอย่างนั้น เขาทำลงไปอย่างไม่ได้ตั้งใจ และไม่รู้ตัว แรงกระตุ้นโดยสัญชาตญาณอย่างนี้แหละเรียกว่า แรงคลใจของศิลปิน เปเลโตยอมรับข้อเท็จจริงเหล่านี้อย่างเต็มที่ แต่เขาไม่ได้ถือว่าแรงคลใจเป็นของสูงส่ง แต่ตรงกันข้าม เขากลับว่าเป็นของต่ำ น่าเหยียดหยาม เพราะไม่มีเหตุผล เขาเรียกว่า “ความบ้าอันสูงส่ง” สูงส่ง เพราะศิลปินสร้างสิ่งสวยงาม แต่บ้า เพราะตัวเขาเองก็ไม่ว่าว่าเขาทำไปได้อย่างไร หรือทำไม กวีพูดถึงสิ่งที่สวยงามและกอบประด้วยปัญญา แต่เขาไม่ว่าว่าทำไมสิ่งนั้นจึงกอบประด้วยปัญญา และทำไมจึงสวยงาม เขาเพียงแต่รู้สึกไม่เข้าใจอะไรเลย ดังนั้นแรงคลใจของเขาจึงไม่อยู่ในระดับความรู้ แต่อยู่ในระดับของความเห็นที่ถูกต้อง คือรู้ว่าสิ่งใดจริง แต่ไม่รู้ว่าจะทำไมจึงจริง

ดังนั้นทัศนะเกี่ยวกับศิลปินของเปเลโตจึงไม่เป็นที่น่าพอใจ เขาคิดถูกที่ว่าแรงคลใจต่ำกว่าเหตุผล และศิลปะต่ำกว่าปรัชญา สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันในทางระดับสูงต่ำกว่ากันก็จริง แต่ไม่ใช่ตัดสินโดยดูว่าคนชอบมากหรือชอบน้อย การอภิปรายโดยปกติที่ว่าศิลปะหรือปรัชญาดีกว่ากัน อารมณ์หรือเหตุผลสูงกว่ากัน เป็นเรื่องไร้สาระและเป็นเรื่องรสนิยม เพราะเป็นการที่ผู้ใดเถียงเพียงแต่ยกย่องลักษณะส่วนตัวของตนเอง คนที่มีอุปนิสัยทางศิลปะย่อมชอบศิลปะมากกว่า และถือว่าเป็นสิ่งที่สูงที่สุด ปรัชญาเมธียกย่องว่า ปรัชญาเหนือกว่าศิลปะก็เพราะเป็นงานที่เขารัก การอภิปรายแบบนี้ไร้ผล เรื่องนี้ต้องตัดสินด้วยหลักการบางอย่าง และหลักการนั้นก็เห็นได้ชัดทีเดียว ทั้งศิลปะและปรัชญา มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกันคือ การเข้าใจสัมบูรณ์ภาพหรือแบบ ปรัชญาเข้าใจแบบในฐานะแบบ คืออย่างเป็นความคิด แต่ศิลปะเข้าใจแบบในรูปที่สัมผัสได้เท่านั้น ปรัชญาเข้าใจในความแท้จริงของแบบ แต่โดยเปรียบเทียบแล้วศิลปะเข้าใจในสิ่งที่ไม่จริง ดังนั้นปรัชญาจึงสูงกว่า แต่ปรัชญาศิลปะที่แท้จริงแล้ว จะต้องไม่ตีความศิลปะว่าเป็นเพียงหนทางไปสู่ปรัชญา ต้องยอมรับว่าศิลปะเป็นจุดหมายในตัวเอง เรื่องนี้แหละที่เปเลโตพลาดไป

อริสโตเติล ผู้ซึ่งไม่มีความสามารถในทางศิลปะแม้แต่น้อยในเชิงการเขียนของเขา ผู้ซึ่งข้อเขียนของเขาแข็งกระด้างและเป็นหลักการอย่างวิทยาศาสตร์ ยังมีความยุติธรรมทาง

คิดปะมากกว่าเปเลโต้ และให้ทฤษฎีที่น่าพอใจมากกว่า เปเลโต้ซึ่งเป็นศิลปินเองกลับอยู่ติธรรมต่อคิดปะ อาจจะดูเป็นเรื่องขัดแย้งกัน การที่อริสโตเติลมีความยุติธรรมต่อคิดปะ ก็เพราะเขาไม่ใช่ศิลปิน แต่เป็นเพียงนักปรัชญา ข้อเขียนของเขาเองเป็นแบบวิทยาศาสตร์ไม่มีลักษณะเป็นศิลปะ จึงทำให้เขาสามารถยอมรับศิลปะ ว่ามีขอบเขตต่างหากและเป็นเรื่องเฉพาะเปเลโต้ไม่สามารถแยกระหว่างศิลปะกับปรัชญาได้ บทสนทนาของเขาเป็นทั้งงานศิลปะและปรัชญา และเราก็ได้เห็นแล้วว่า ลักษณะเช่นนี้มีอิทธิพลเลวร้ายแก่ปรัชญาของเขาเอง เพราะทำให้เขาแยกเอาเทพนิยายซึ่งเป็นแบบกวีนิพนธ์มาแทนการอธิบายแบบวิทยาศาสตร์ และในกรณีนี้ ก็เห็นได้ยิ่งกว่า มีอิทธิพลที่เลวร้ายแก่ศิลปะพอ ๆ กัน ในฐานะเป็นปรัชญาเมธีที่เป็นศิลปิน เขาใช้ศิลปะของวรรณกรรมแต่เพียงเป็นทางแสดงความคิดทางปรัชญา และความคิดนี้ทำให้เขามีทัศนคติต่อศิลปะไปเช่นนั้น ทำให้เห็นว่าศิลปะเป็นเพียงหนทางไปสู่ปรัชญาและกลายเป็นรากเง่าของทัศนคติเกี่ยวกับศิลปะของเขาทั้งหมด

การตีค่าปรัชญาของเปเลโต้ในเชิงวิจารณ์

ถ้าเราต้องการตีค่าปรัชญาของเปเลโต้อย่างยุติธรรมแล้ว เราต้องไม่มัวไปวิจารณ์จุดที่เล็กน้อย รายละเอียดที่ไม่เข้าประเด็น ซึ่งอยู่รอบนอกกระบวนการความคิด เราต้องเข้าถึงแก่นและครอบคลุมหัวใจของความคิดทั้งหมด ท่ามกลางความคิดที่เปเลโต้ได้พัฒนาขึ้นเป็นความเชื่อทุกเรื่อง ทฤษฎีที่เด่นเป็นหัวใจของระบบทั้งหมด คือทฤษฎีเกี่ยวกับแบบ เรื่องอื่นๆ ทุกเรื่องเป็นเพียงการอนุมานจากเรื่องนี้ ฟิสิกส์ จริยศาสตร์ รัฐศาสตร์ ทัศนคติในเรื่องศิลปะของเขาทั้งหมดนี้ได้มาจากทฤษฎีดังกล่าว ตรงนี้เองที่เราต้องพิจารณาข้อดีข้อเสียของระบบปรัชญาเปเลโต้

ทฤษฎีแบบมิโซ่าอยู่ๆก็เกิดขึ้นมาในสมองของเปเลโต้เลยทีเดียว หากมีรากฐานมาแล้วแต่อดีตกาล ดังที่อริสโตเติลได้แสดงให้เห็นแล้วว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากความคิดของพวกอีเลียด เฮราโกลตุส และของโสกราตีส อย่างไรก็ตามว่าโดยมูลฐาน ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างผัสสะและเหตุผล อันเป็นข้อคิดทั่วไปของนักคิดกรีกตั้งแต่สมัยพาร์มินิดีส พาร์มินิดีสเป็นคนแรกที่เน้นความแตกต่างนี้โดยสอนว่า ความจริงจะพบได้ก็ด้วยเหตุผล โลกของผัสสะเป็นมายา เฮราโกลตุส และเตไมคริตุสเอง ก็เป็นพวกที่เข้าข้างเหตุผล ต่อต้านผัสสะ วิกฤตีกาลเกิดขึ้นเมื่อพวกโสเฟิสต์พยายามลบข้อแตกต่างทั้งหมด และพยายามหาความรู้ทุกชนิดจากผัสสะ จึงเกิดขัดแย้งกับโสกราตีสและเปเลโต้ ในการคัดค้านพวกโสเฟิสต์ โสกราตีสชี้ให้เห็นว่า ความรู้ทั้งปวงรู้โดยผ่านแบบหรือเหตุผล และเปเลโต้ก็เสริมว่า แบบมิโซ่เป็นแต่เพียงกฎเกณฑ์ของความคิด หากแต่เป็นความจริงทางเมตาฟิสิกส์ นี่คือนิยามของทฤษฎีแบบระบบปรัชญาทั้งหลายที่พยายามไขปริศนาของจักรวาล จำเป็นต้องเริ่มต้นด้วยทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งที่ป็นจริงโดยสมบูรณ์และสูงสุด ซึ่งเป็นที่มาของจักรวาล สิ่งที่ป็นจริงโดย

สมบูรณ^{นี้} เราจะเรียกง่าย ๆ ว่าสมบูรณภาพ ทฤษฎีของเพลโตก็คือ สมบูรณภาพประกอบด้วยแบบ การกล่าวว่สมบูรณภาพคือเหตุผล คือความคิด คือแบบ คือสากลภาพ เหล่านี้เป็นแง่ทั้งสี่ของทฤษฎีเดียว ข้อเสนอที่ว่า สมบูรณภาพคือเหตุผล เป็นทฤษฎีขั้นมูลฐานของจิตวาททั้งหมด นับตั้งแต่สมัยเพลโต มีระบบปรัชญาจิตวาทเกิดขึ้นหลายระบบ ต่างก็ถือว่าสมบูรณภาพเป็นหัวใจของระบบ ดังนั้นเพลโตจึงเป็นผู้ก่อตั้งและผู้ริเริ่มปรัชญาจิตวาท นี้แหละที่ทำให้เขามีฐานะยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ปรัชญา สิ่งที่เพลโตได้ให้ไว้แก่ความคิดทางปรัชญาของโลกก็คือความคิดที่ว่าสมบูรณภาพเป็นแบบ นี่เป็นความตื้นตันสูงส่งของเขา

แต่ว่าเราต้องครุยละเอียดให้มากขึ้น ต้องดูว่าเขานำหลักการนี้ไปใช้ได้ผลในขอบเขตกว้างขวางเพียงใดในการแก้ปัญหาทางปรัชญา ในการบรรยายเรื่องพวกอัสเตีย ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่า ปรัชญาใดๆ ก็ตามที่จะได้ชื่อว่าประสบความสำเร็จ จะต้องถึงพร้อมด้วยสภาพสองอย่างคือ ต้องให้คำอธิบายเรื่องสมบูรณภาพในแง่ที่ว่า สมบูรณภาพสามารถอธิบายโลกได้ กล่าวคือต้องอ้างว่าโลกมาจากหลักการอันแรกสุด ประการที่สอง หลักการอันแรกนี้ไม่เพียงแต่อธิบายโลกได้เท่านั้น ต้องอธิบายตัวเองได้ด้วย ต้องเป็นสิ่งสูงสุดอย่างแท้จริง นั่นคือเราไม่จำเป็นต้องอ้างสิ่งอื่นที่อยู่นอกเหนือหลัก เพื่อเข้าใจหลักนั้น เพราะถ้าเราต้องทำเช่นนั้น สิ่งสูงสุดของเราก็ย่อมไม่ใช่สิ่งสูงสุด หลักการอันแรกของเราก็ย่อมไม่ใช่สิ่งแรก สิ่งที่เรานำมาใช้อธิบายอีกทีหนึ่งต่างหากที่เป็นสิ่งสูงสุด นอกจากเป็นสิ่งสูงสุดแล้ว หลักการของเราต้องเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ ไม่ใช่เป็นสิ่งลึกลับสูงสุด เพราะการลดทอนโลกลงมาเป็นสิ่งลึกลับสูงสุดนั้น เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่การอธิบายโลก กล่าวโดยย่อ หลักการแรกต้องอธิบายตัวเอง เราลองนำข้อทดสอบทั้งสองนี้มาใช้กับระบบปรัชญาของเพลโต ชั้นแรกเราลองดูว่าหลักการเรื่องแบบอธิบายโลกหรือไม่ และประการที่สองอธิบายตัวเองหรือไม่

แบบอธิบายโลกหรือไม่ ความมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ม้า ต้นไม้ ดวงดาว มนุษย์ อธิบายได้ด้วยแบบหรือไม่ ชั้นแรกความสัมพันธ์ระหว่างแบบและสิ่งต่างๆ ได้แก่อะไร เพลโตกล่าวว่า สิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งลอกแบบ หรือสิ่งเลียนแบบ ของแบบ สิ่งทั้งหลายมีส่วนร่วมในแบบแบบเป็นที่มาของสิ่งต่างๆ เท่าที่กล่าวมานี้เป็นการเปรียบเทียบ ไม่ได้บอกเราอย่างแท้จริงว่าสิ่งต่างๆ เกี่ยวข้องกับแบบอย่างไร แต่สมมติว่าเราไม่รู้เรื่องนี้เสีย และเพื่อประโยชน์ในการโต้แย้ง สมมติว่าเราเข้าใจว่า “การมีส่วนร่วม” นั้น หมายความว่าอย่างไร และสิ่งทั้งหลายโดยนัยตามตัวอักษรเป็น “สิ่งลอกแบบ” ของแบบ ปัญหาที่ยังคงมีอยู่ว่า ทำไมจึงมีสิ่งลอกแบบเช่นนั้น สิ่งนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร คราวนี้ถ้าจะต้องแก้ปัญหา ถ้าจะเพียงแสดงข้อเท็จจริงว่า สิ่งลอกแบบของแบบมีขึ้นโดยวิธีการลึกลับบางประการ ย่อมไม่เป็นการเพียงพอ จะต้องเป็นเรื่องที่มีเหตุผล และเหตุผลนี้ก็เป็นที่มาของปรัชญาที่จะต้องอธิบาย เหตุผลนี้ต้องอยู่ในแบบเองด้วย ไม่ใช่อยู่นอก ต้องมีความจำเป็นภายในบางอย่างที่บังคับให้แบบจำลองตัวเองมาอยู่ในสิ่งต่างๆ และที่กล่าวว่าแบบเป็นคำอธิบายที่เพียงพอจะใช้อธิบายความมีอยู่ของสิ่ง

ต่าง ๆ ก็หมายความว่าเช่นนี้ แต่เรื่องแบบของเปลโตไม่เป็นเช่นนั้น ในเรื่องแบบของเปลโต แบบ เป็นสิ่งที่ เป็นจริงเพียงสิ่งเดียว มีความเป็นจริงในตัวเองอยู่แล้ว มีความพอในตัวเองไม่ขาดตกบกพร่องอะไรเลย ไม่จำเป็นจะต้องให้ภาวะของแบบเป็นจริง โดยการแสดงออกเป็นรูปธรรม เป็นสิ่งต่าง ๆ เพราะเป็นจริงแล้วทุกอย่าง จึงไม่ต้องมีการทำให้เป็นจริงอะไรอีก ถ้าเช่นนั้น ทำไมแบบจึงไม่คงอยู่อย่างนั้นตลอดไป ทำไมจึงต้องออกจากตัวเองเข้าสู่สิ่งทั้งหลาย ทำไมจึงไม่คงอยู่เช่นนั้นโดยตัวของตัวเอง ทำไมจึงต้องจำลองตัวเองเป็นวัตถุ เรารู้ว่ามีวัตถุสีขาวในจักรวาล เราได้รับการบอกว่าคุณสมบัติของวัตถุนั้น อธิบายได้ด้วยแบบของความขาว แต่ทำไมแบบของความขาวจึงต้องผลิตสิ่งที่มีสีขาว ถ้าแบบนั้นเองก็เป็นความขาวที่สมบูรณ์ ทำไมจึงต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง ทำไมจึงไม่คงอยู่เช่นนั้น โดยไม่ก่อให้เกิดสิ่งใด อยู่ในโลกของแบบ ควบชั่วคราว เราก็ไม่อาจเข้าใจได้ ไม่มีความจำเป็นอะไรในแบบที่มากกระตุ้นให้แบบต้องจำลองตัวเอง และนี่ก็หมายความว่า ไม่มีหลักการสำหรับอธิบายสิ่งต่าง ๆ

กระนั้นก็ตาม เปลโตก็ต้องใช้ความพยายามอยู่บ้างในการเผชิญความยากลำบาก และเมื่อแบบเองไม่มีอำนาจที่ผลิตสิ่งต่าง ๆ เปลโตไม่สามารถแก้ปัญหาด้วยเหตุผลได้ ก็พยายามแก้ไขด้วยวิธีรุนแรง เขาลากเอาความคิดเรื่องพระเจ้าจากที่ใดที่หนึ่งที่ไม่กำหนดแน่นอนอนมาใช้ พระองค์จึงกลายเป็นเครื่องมือที่เห็นได้ชัดเกินไป พระเจ้าสร้างสสารเป็นภาพแทนแบบ ข้อที่เปลโตนำพระเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับ แสดงว่าในตัวแบบเองไม่มีรากฐานสำหรับใช้อธิบาย สิ่งต่าง ๆ ควรจะอธิบายได้ด้วยแบบ แต่เนื่องจากแบบไม่สามารถอธิบายสิ่งใดได้ จึงต้องใช้พระเจ้าแทน ดังนั้น เมื่อเปลโตเผชิญปัญหาเรื่องความมีอยู่ ก็ละทิ้งทฤษฎีแบบ หวนกลับไปสู่ลัทธิเทวาทอย่างหยาบ หรือถ้าเรากล่าวว่าพระเจ้านั้น ต้องไม่ตีความตามตัวหนังสือ และเปลโตใช้เป็นเพียงการเปรียบเทียบสำหรับแบบของความคิด ก็เป็นการช่วยเปลโตให้พ้นข้อกล่าวหาว่านำเอาลัทธิเทวาทอย่างหยาบ ซึ่งไม่เข้ากับปรัชญาของเขามาใช้ แต่เขาก็ต้องพบอุปสรรคเดิมอีก เพราะในกรณีนี้ความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ต้องอธิบายได้ด้วยแบบของความคิด แต่แบบที่วานนี้ก็ไร้อำนาจ ที่จะทำให้เกิดสิ่งทั้งหลายเช่นเดียวกับแบบอื่น ๆ

ระบบปรัชญาของเปลโตเป็นทวิบาทเพราะเรื่องนี้ด้วย ถ้าทุกสิ่งมีรากฐานอยู่ในความจริงสูงสุดคือแบบ จักรวาลทั้งมวลก็รวมเข้าอยู่ในระบบเดียวกัน ส่วนต่าง ๆ ทั้งหมดมาจากแบบ ถ้าในจักรวาลมีบางสิ่งแยกอยู่ต่างหากจากระบบนี้อย่างโดดเดี่ยว และไม่อาจทอนลงมาเป็นการแสดงออกของแบบได้ ปรัชญานั้นก็อธิบายโลกไม่ได้ และต้องยอมรับลัทธิทวิบาท เปลโตไม่เพียงแต่ต้องดึงเอาพระเจ้ามาอธิบายสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น เขายังต้องลากเอาสสารเข้ามาด้วยพระเจ้าเอาสสารมาสร้างเป็นสิ่งลอกของแบบ แต่สสารนี่คืออะไร และมาจากไหน เป็นที่แน่ชัดว่า ถ้าสิ่งแท้จริงมีสิ่งเดียวคือแบบ สสารย่อมเหมือนกับสิ่งอื่นคือ มีรากฐานในแบบ แต่ในระบบปรัชญาของเปลโต สสารดูเหมือนจะเป็นอิสระจากแบบ เนื่องจากมีภาวะขึ้นมาเอง และเป็นต้นกำเนิดของตัวเอง ตัวสสารเองต้องเป็นสารัตถะ แต่เปลโตปฏิเสธเรื่องนี้ และเรียกว่า

อสังคัมบูรณ์ กระนั้นก็ตาม เนื่องจากสสารไม่มีแหล่งกำเนิดอยู่ในแบบ หรืออยู่ในสิ่งอื่นภายนอกตัวเอง เราก็ก้าวได้ว่าถึงแม้เปลโต้จะเรียกว่าอสังคัมบูรณ์ แต่แท้จริงแล้วสสารก็เป็นสังคัมบูรณ์ แบบและสสารจึงมาพบกันในระบบปรัชญาของเปลโต้ ไม่มีสิ่งใดเกิดจากอีกสิ่งหนึ่ง สูงสุดเท่ากัน รวมกันเป็นความจริงอันสมบูรณ์ นี่ก็คือทวิวาทอย่างเห็นได้ชัด

ต้นกำเนิดของทวิวาทนี้ เกิดจากการที่เปลโต้แยกความรู้สึกและเหตุผลจากกันโดยสิ้นเชิง วางโลกแห่งผัสสะไว้ตำแหน่ง โลกของเหตุผลไว้อีกตำแหน่ง ในฐานะเป็นสิ่งที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง และเป็นสิ่งตรงกันข้าม ดังนั้น เขาจึงไม่อาจเชื่อมรอยแยกระหว่างทั้งสองสิ่งที่เขาแยกไว้เอง เราอาจเชื่อว่าทวิวาทของระบบปรัชญาหนึ่ง ซึ่งเกิดจากสมมติฐานเช่นนี้ จะแตกแยกออกเป็นจุดต่างๆ อย่างมากมายในระบบปรัชญานั้น และที่จริงก็เป็นเช่นนั้น เช่น เป็นทวิวาทของแบบและสสาร ของโลกแห่งผัสสะและโลกแห่งความคิด ของร่างกายและวิญญาณแน่ละ ไม่ใช่ว่าการยอมรับความแตกต่างระหว่างผัสสะและเหตุผลจะเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง ปรัชญาที่แท้จริงต่างก็ยอมรับเช่นนั้น และแน่ทีเดียว การวางความจริงไว้ข้างเหตุผลย่อมถูกต้องมากกว่าไว้ด้านความรู้สึก แต่ถึงแม้ว่าผัสสะและเหตุผลจะต่างกันอย่างเด่นชัด ก็ยังต้องเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นกระแสสองกระแสที่ไหลมาจากต้นตอเดียวกัน ซึ่งหมายความว่าปรัชญาที่ถือว่าความจริงสมบูรณ์เป็นฝ่ายเหตุผล ต้องแสดงให้เห็นว่าผัสสะเป็นสิ่งที่ต่ำกว่าเหตุผล เพราะเหตุที่เปลโต้มองไม่เห็นเอกลักษณ์ของผัสสะและเหตุผล พอๆ กับที่ไม่เห็นความแตกต่างของสองสิ่งนี้ ปรัชญาของเขาจึงเป็นความพยายามอันไร้ผลอยู่เสมอ ในอันที่จะลวงพ้นลัทธิทวิวาทที่เกิดขึ้นนั้น

ดังนั้นคำตอบปัญหาของเรา ข้อแรกที่ว่าทฤษฎีแบบอธิบายโลกของวัตถุหรือไม่ ก็ต้องเป็นไปในทางปฏิเสธ เราลองทดสอบขั้นที่สองดู แบบเป็นหลักที่อธิบายตัวเองหรือเปล่า หลักดังกล่าวต้องเข้าใจได้ด้วยตัวเองโดยแท้ ไม่เหมือนกับหลักของสสารวาท ซึ่งเพียงแต่ทอนจักรวาลทั้งหมดลงเป็นสิ่งลึกลับสูงสุดก็พอ เพราะถึงแม้จะแสดงไว้ว่า เหตุผลของทุกสิ่งคือสสาร เราก้ยังต้องถามอยู่ว่าเหตุผลของสสารคืออะไร เราไม่อาจเข้าใจว่า ทำไมสสารจึงมีอยู่

สสารเป็นเพียงข้อเท็จจริงซึ่งเรารู้สึกแต่ไม่มีเหตุผลอะไรสนับสนุน หลักของเราต้องเป็นหลักที่เราไม่อาจถามหาเหตุผลที่สูงขึ้นได้อีกต่อไป ต้องเป็นเหตุผลของตัวเอง และเป็นคำอธิบายสุดท้าย หลักการเช่นว่านี้มีอยู่อย่างเดียวกันคือ ตัวเหตุผลนั่นเอง ท่านสามารถถามหาเหตุผลของทุกสิ่งในโลก ท่านอาจถามหาเหตุผลของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว วิญญาณพระเจ้า หรือปีศาจ ได้ แต่ท่านไม่สามารถถามหาเหตุผลของเหตุผลเพราะเหตุผลเป็นเหตุผลของตัวเอง เราลองมาคิดเรื่องนี้ดูอีกแง่หนึ่ง เมื่อเราต้องการคำอธิบายสิ่งใด เราตีความคำว่าคำอธิบายว่าอย่างไร เราต้องการอะไร เรามีได้หมายความว่าสิ่งที่ปรากฏต่อเราเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล และเราต้องการเห็นสิ่งนั้นมีเหตุผลดอกหรือ ถ้าเป็นไปตามที่กล่าวก็เรียกได้ว่า ได้อธิบายแล้วลองคิดดู ตัวอย่างเช่น สิ่งที่เราเรียกว่าปัญหาเรื่องความชั่ว คนมักจะพูดกันเหมือนกับกำลังพูด

เรื่องต้นตอของความชั่ว เหมือนกับต้องการรู้ว่าความชั่วเริ่มต้นอย่างไร แต่ถึงเราจะรู้สิ่งนี้ก็ไม่ได้อธิบายอะไร สมมติว่าความชั่วเริ่มต้นเพราะใครคนหนึ่งกินแอปเปิ้ลเข้าไป การพูดอย่างนี้ทำให้เรื่องกระจ่างขึ้นหรือเปล่า เรารู้สึกว่าเราได้แก้ข้อข้องใจของเราทั้งหมด ในเรื่องเกี่ยวกับความมีอยู่ของความชั่วแล้วหรือ เปล่าเลย นี่ไม่ใช่สิ่งที่เราต้องการจะรู้ ที่ยากก็คือ ความชั่วเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เหตุผล สำหรับเรา เราสามารถแก้ปัญหาลบล้างไปได้ก็แต่เพียงแสดงให้เห็นว่าถ้าความชั่วควรมีอยู่นั้นมีเหตุผล แสดงได้อย่างนั้นก็เป็นการอธิบายความชั่วแล้ว ดังนั้นการอธิบายสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็คือการแสดงให้เห็นว่าสิ่งนั้นมีเหตุผล ที่นี้เราก็จะถามได้ว่าสิ่งอื่น ๆ ในโลกควรเป็นสิ่งที่มีเหตุผลหรือไม่ แต่เราไม่อาจถามว่า นักปรัชญาจะแสดงให้เห็นว่าเหตุผลเป็นสิ่งที่มีความหมายได้หรือไม่ ซึ่งเป็นเรื่องน่าขัน เหตุผลเป็นสิ่งที่มีความหมายสมบูรณ์อยู่แล้ว เป็นสิ่งที่อธิบายตัวเอง เป็นเหตุผลของตัวเอง เป็นหลักการที่อธิบายตัวเอง ฉะนั้นจึงเป็นหลักการที่เรากำลังหากันอยู่ สมบูรณ์ภาพจึงต้องเป็นหลักการที่อธิบายตัวเอง และหลักการที่อธิบายตัวเองมีสิ่งเดียวเท่านั้นคือเหตุผล

การที่เปลโต้เห็นสิ่งนี้ นับเป็นความยิ่งใหญ่และความรุ่งโรจน์ของเขา ทำให้เขาได้ชื่อว่าเป็นผู้วางรากฐานปรัชญาที่แท้จริง เพราะการกล่าวว่าสมบูรณ์ภาพคือแบบ ก็เท่ากับกล่าวว่าสมบูรณ์ภาพคือเหตุผล อาจดูเหมือนว่าเปลโต้ได้ตอบคำถามข้อที่สองที่เราวิจารณ์กันไว้แล้ว เขายึดเอาความจริงที่อธิบายตัวเองมาเป็นหลักการแรก แต่เราไม่อาจรีบสรุปเอาเช่นนั้นได้ คำว่าเหตุผลเพียงคำเดียวมิได้เป็นกุญแจที่จะไขประตูแห่งจักรวาลได้ ยังมีสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าคำพูดนั่นคือ เราต้องรู้เสียก่อนว่าเหตุผลคืออะไร ในปัญหาที่เราอาจถามได้เป็นสองนัย นัยหนึ่งมีเหตุผล อีกนัยหนึ่งขาดเหตุผล การที่เราจะถามว่าเหตุผลคืออะไรเป็นคำถามที่ไม่มีเหตุผล ถ้าเป็นการถามว่าเราเอาสิ่งอื่นมาอธิบายได้หรือไม่ เพราะเป็นการเพิกถอนความเชื่อของเราเองที่ว่าเหตุผลเป็นเหตุผลในตัวของตัวเอง และกลายเป็นการหาเหตุผลในสิ่งที่ไม่ใช่เหตุผล เป็นการยอมรับว่าตัวเหตุผลเองเป็นสิ่งที่ไม่มีเหตุผล กลับเป็นเรื่องน่าขัน แต่การถามว่า เหตุผลคืออะไรจะเป็นเรื่องที่มีความหมาย ถ้าหมายถึงว่าเนื้อหาของเหตุผลคืออะไร เราเห็นแล้วว่าเนื้อหาของเหตุผลคือแบบ แต่แบบคืออะไร เราจะรู้ได้อย่างไรว่าแบบไหนเป็นส่วนหนึ่งของระบบเหตุผลหรือไม่ เห็นได้ชัดว่า เราจะรู้ได้ก็แต่เพียงยืนยันว่าแบบนั้น ๆ เป็นแบบที่มีเหตุผลหรือไม่ แต่อธิบายไม่ได้ ถ้าแบบหนึ่งมีเหตุผล ก็นับเป็นส่วนหนึ่งของเหตุผล ถ้าไม่มีเหตุผลก็ไม่ใช่ สิ่งที่เราต้องการก็คือ คำอธิบายอย่างละเอียดเรื่องแบบที่มีอยู่ในเหตุผล และข้อพิสูจน์ที่ว่าแบบแต่ละแบบเหล่านี้มีเหตุผลจริง ๆ ด้วย วิธีนี้เท่านั้นที่เราสามารถเริ่มต้นปรัชญาได้อย่างน่าพอใจ ก่อนที่เราจะแสดงว่าเหตุผลอธิบายโลกคือให้เหตุผลของโลกได้ เราต้องแสดงให้เห็นเสียก่อนว่า ตัวเหตุผลเองมีเหตุผล หรือให้ถูกต้องยิ่งกว่านั้น ต้องแสดงว่าแนวความคิดของเราเกี่ยวกับเหตุผลเป็นสิ่งที่มีความหมาย ไม่มีข้อเท็จจริง สิ่งลึกลับ หรือความมีดมเนใด ๆ ที่อธิบายไม่ได้ด้วยเหตุผล แสงแห่งเหตุผลต้องเจาะผ่านไปได้โดยตลอดหมด ก็คือต้องโปร่งใสเหมือนแก้ว เราจะมี

หวังไปอธิบายโลกได้อย่างไร ถ้าหลักการแรกของเราเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผลเสียแล้ว

แบบแต่ละแบบก็ต้องพิสูจน์ตัวเองว่ามีเหตุผล ซึ่งหมายความว่า ต้องเป็นแบบที่จำเป็น เป็นความจริงที่จำเป็นซึ่งเราเห็น ๆ กัน เช่นสองบวกสองเป็นสี่ อันเป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ เป็นต้น ดังนั้นถ้าแบบของเพลโตได้เป็นสิ่งจำเป็นจริง ๆ เราก็ควรจะปฏิเสธความจริงนั้นไม่ได้ ในทางตรรก เราจะคิดไม่ได้ว่าโลกไม่มีแบบเหล่านี้ และควรจะเห็นได้ว่าความพยายามใด ๆ ในการปฏิเสธแบบเป็นการแย้งกับตัวเอง แบบควรจะเกี่ยวข้องกับเหตุผลจนกระทั่งคิดไม่ได้ว่าเป็นสิ่งไม่มีเหตุผล นี่ก็เท่ากับกล่าวว่าแบบต้องไม่เป็นเพียงข้อเท็จจริงสูงสุดที่อธิบายไม่ได้ซึ่งเกี่ยวกับข้อเท็จจริงเช่นว่านั้น เรายืนยันได้แต่เพียงว่าเป็นเช่นนั้น แต่เราหาเหตุผลมาสนับสนุนไม่ได้ การมองเห็นเหตุผลของแบบก็เท่ากับเห็นความจำเป็นของมัน คือไม่ใช่เห็นแต่เพียงว่าเป็นอย่างนั้น หากเห็นว่าต้องเป็นอย่างนั้น

แต่ทว่าแบบของเพลโตไม่ได้เป็นแบบชนิดที่จำเป็นดังกล่าว เราว่ามีแบบของความขาว แต่ทำไมจึงมีแบบเช่นนั้น นี่เป็นเพียงข้อเท็จจริงไม่ใช่ความจำเป็น เราสามารถคิดถึงโลกได้เป็นอย่างดี โดยไม่ต้องมีแบบของความขาว โลกที่เราสามารถมองเห็นอยู่ ดำเนินไปได้อย่างดี โดยไม่ต้องมีทั้งสิ่งที่มีสีขาว และแบบของความขาว การปฏิเสธความเป็นจริงของความขาว ไม่เป็นการขัดแย้งกับตัวเอง คู่อีกแห่งหนึ่ง สิ่งสีขาวเป็นสิ่งที่มียู่อย่างแน่นอนในโลก เราต้องการให้สิ่งเหล่านี้ได้รับการอธิบาย เพลโตก็อธิบายให้เราฟังว่า มีวัตถุสีขาวเพราะมีแบบของความขาว แต่ทำไมจึงมีแบบของความขาวเราก็ไม่เข้าใจ ไม่มีเหตุผลและเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นในเรื่องแบบอื่น ๆ ก็เช่นกัน ไม่ได้เป็นแบบที่มีเหตุผล ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของระบบเหตุผล

บางทีที่จุดนี้เองที่เรามองเห็นความหวังอย่างวาง ๆ เราถามถึงเหตุผลของแบบเหล่านี้ เพลโตไม่ได้ยืนยันหรือว่าเหตุผลสูงสุด ซึ่งเป็นรากฐานของแบบชั้นต่ำลงมาทั้งหมดนั้นจะหาได้ในแบบที่สูงที่สุดคือความดี ถ้าเป็นเช่นนั้นก็หมายความว่า ความจำเป็นของแบบชั้นต่ำ ๆ พบได้ในแบบชั้นสูงสุด ถ้าเราเห็นได้ว่าแบบของความดีจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับแบบอื่น ๆ แบบอื่น ๆ เหล่านี้ ก็จะอธิบายได้จริง ๆ พุคอีกอย่างหนึ่งก็คือเราควรจะอธิบายแบบอื่น ๆ ทั้งหมดได้จากแบบเดียวนี้ ควรจะแสดงให้เห็นได้ว่าถ้ามีแบบของความดีแล้ว แบบอื่น ๆ จำเป็นจะต้องตามมา และการสมมติให้มีแบบของความดี แต่ปฏิเสธแบบอื่น ๆ เป็นการขัดแย้งในตัวเองและไม่อาจคิดได้ ตัวอย่างการอ้างเหตุผลที่เราพบในปรัชญาของเพลโต เช่นใน “พาร์เมนิดีส” เขาแสดงให้เห็นว่าแบบของสิ่ง ๆ เดียว จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับแบบของสิ่งหลายหลาก และเป็นไปในทางกลับกันด้วย เราไม่สามารถคิดถึงความเป็นหนึ่ง โดยไม่คิดถึงความหลายหลาก นี่หมายความว่า ความหลายหลากมาจากความเป็นหนึ่ง และความเป็นหนึ่งก็มาจากความหลายหลาก ด้วยวิธีเดียวกันเราควรจะอ้าง แบบของความขาว ได้จากแบบของความดี แต่เห็นชัดว่าเราทำไม่ได้ ท่านอาจแยกแยะความดีไปได้เท่าที่ต้องการในทุก ๆ ทาง แต่ท่านไม่สามารถหาความขาวจาก

ความดีได้ แบบทั้งสองไม่ได้เกี่ยวข้องกัน เราแยกกันคิดได้ การคิดถึงความดีโดยไม่คิดถึง ความชั่ว เป็นสิ่งที่อาจทำได้ แบบอื่นๆ ก็เช่นกัน ไม่มีแบบไหนหามาได้จากความดี

เหตุผลของเรื่องนี้เห็นได้ชัดมาก เมื่อแบบขั้นต่ำเป็นเพียงลักษณะสามัญซึ่งมีอยู่ในสิ่ง ต่างๆ ซึ่งเป็นชนิดเดียวกัน ไม่รวมเอาความแตกต่างกันเข้าไว้ด้วย ดังนั้นแบบที่สูงกว่าก็รวม เอาลักษณะสามัญที่เหมือนๆ กันของแบบขั้นต่ำกว่าเข้าไว้ และแยกเอาสิ่งที่ไม่มีร่วมกันออก ตัวอย่างเช่น แบบของสี่ก็รวมเอาสิ่งที่ สี่ขา น้ำเงิน แดง เขียว มีร่วมกัน แต่สี่ทุกสี่ไม่ได้มี ความชาร่วมกัน ตัวอย่างเช่น สี่เขียว ไม่ขาว ดังนั้นแบบของสี่ ไม่รวมแบบของความขาว และแยกแบบของสี่อื่น ๆ ทั้งหมดออกไป แบบสูงสุดทั้งหมดจึงมีแต่เพียงสิ่งที่แบบทั้งหมดมี ร่วมกันอยู่ ส่วนสิ่งที่แบบทั้งหมดไม่มีร่วมกันต้องกันออกไป ฉะนั้นแบบของความขาวจึง สมบูรณ์ตามชนิดของมัน และด้วยเหตุที่แบบทั้งหมดต่างก็มีความสมบูรณ์ตามชนิดของมัน เหมือนๆ กัน แบบสูงสุดคือสิ่งที่แบบเหล่านี้มีส่วนร่วมกัน คือความสมบูรณ์ นี่ก็หมายความว่า ความสมบูรณ์ของแบบของความขาว มีอยู่ในแบบสูงสุด แต่ลักษณะเฉพาะของแบบของความ ขาว ซึ่งแตกต่างจากของแบบอื่น ๆ ถูกกันออกไปต่างหาก ลักษณะเฉพาะนี้คือ ความขาว ดังนั้นความสมบูรณ์ของความขาวจึงมีอยู่ในแบบของความดี แต่ความขาวไม่ได้อยู่ด้วย เหตุนี้ เราจึงไม่อาจหาความขาวจากแบบของความดีได้ เพราะในความดีไม่มีความขาว ท่านไม่ สามารถเอาสิ่งที่ไม่มีในแบบของความดีออกมาจากแบบของความดีได้ เมื่อแปลได้ถอดเอาความ หลากหลากออกมาจากความเป็นหนึ่ง เขาเพียงแต่แสดงว่าในความเป็นหนึ่งมีความหลากหลาย อยู่ด้วย เขาไม่สามารถถอดความขาวจากความดีได้ เพราะความดีไม่มีความขาว

แบบที่ต่ำกว่าจึงไม่มีลักษณะที่จำเป็น เป็นแต่เพียงข้อเท็จจริง และเราไม่มีหวังจะพบ ความจำเป็นของแบบที่ต่ำกว่าในแบบสูงสุดได้ แต่สมมติว่าเราละเรื่องนี้เสีย และยอมรับว่า แบบของความขาวเป็นสิ่งที่ต้องมี เพราะมีแบบของความดี แต่ทำไมจึงต้องมีแบบของความดี ด้วยเล่า จำเป็นอย่างไร เรามองไม่เห็นความจำเป็นอะไร สิ่งที่เราพบมาแล้วเกี่ยวกับแบบอื่นๆ ก็นำมาใช้ได้ผลเท่าๆ กับแบบสูงสุด ความดีอาจเป็นแบบที่จำเป็น แต่แปลได้ไม่ได้แสดงไว้ ดังนั้น ถึงแม้แปลได้จะยกเหตุผลไว้ในฐานะสัมบูรณ์ภาพ และถึงแม้เหตุผลจะเป็นหลักการที่ อธิบายตัวเอง คำอธิบายเกี่ยวกับรายละเอียดของเหตุผลก็ไม่เป็นที่พอใจ แบบทั้งหลายที่เขา รวมไว้ในเหตุผลก็แสดงไม่ได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความดี ในการศึกษาครั้งที่สอง ปรัชญาของเขา ก็พังทลายลงเช่นเดียวกับครั้งแรก เขาไม่ได้อธิบายโลกจากแบบ และแบบเองก็อธิบายตัวเอง ไม่ได้

ข้อบกพร่องที่สำคัญอย่างยิ่งยวดในปรัชญาของเพลโตได้ยังมีอีกข้อหนึ่ง ในระบบปรัชญา ของเขามีความสับสนระหว่างความเป็นจริงกับสิ่งที่มีอยู่ การแยกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่มีอยู่ กับความเป็นจริง เป็นลักษณะสำคัญที่เป็นแก่นแท้ของจิตวาททั้งหมด แม้เราจะหันไปดูลัทธิ จิตวาทอันคลุมเครือของพวกอัสเตีย เราก็จะเห็นลักษณะนี้ เราจะเห็นว่าเขาไปปฏิเสธการเคลื่อนไหว

ไหว ความหลายหลาก และโลกของผัสสะ แต่เขาไม่ปฏิเสธความมอญูของโลก นั้นเป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้ ถึงแม้ว่าโลกจะเป็นสิ่งที่ลวงตา สิ่งทีลวงตาก็มอญู สิ่งทีเขาปฏิเสธก็คือความเป็นจริงของสิ่งที่มอญู แต่ถ้าสิ่งที่เป็นจริงไม่ใช่สิ่งที่มอญูแล้ว จะเป็นอะไรเล่า พวกอีเลียตอบวาคือสัต แต่สัตไม่มีมอญูจริง สิ่งทีมอญูจริงคือสัตชนคินันชนคินัน ตัวสัตเองเราหาไม่พบ ดังนั้นตอนแรก ๆ พวกอีเลียก็ปฏิเสธวาคือความมอญูไม่ใช่ความเป็นจริง ต่อมาก็ปฏิเสธวาคือความเป็นจริงไม่มีมอญู พวกเขาไม่ได้สรุปไว้เช่นนี้ แต่พวกเขาทีตกอยู่ในฐานะดังกล่ว

ในลัทธิจิตวาททีพัฒนาเต็มทีแล้ว เช่นของเพลโต สิ่งนี้ควรจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นอีก ในแง่นี้คือ ม้าเป็นสิงเฉพาะ ไม่เป็นจริง แต่มันมีมอญูแน่ ส่วนม้าทีเป็นลักษณะสากลเป็นสิงทีเป็นจริง แต่มันไม่มีมอญู จุดสุดท้ายนี้เองทีฐานะของเพลโตเริ่มสั่นคลอนและตกต่ำลง เขาอคคิกไม่ได้วาคือสิงทีเป็นจริงโดยสมบูรณ์เป็นสิงทีมอญู แบบจึงไม่ใช่เป็นเพียงความคิดเกี่ยวกับสากลภาพในโลกเท่านั้น หากแต่มีมอญูจริง ๆ ต่างหากในโลกของแบบ เพลโตคงรู้มอญูแ่ใจแล้วว่า ทีจริงแล้วความจริงอันสมบูรณ์นั้นไม่มีมอญูจริง เพราะเขาบอกเราวาคือเป็นสากลภาพ ไม่ใช่วัตถุ แต่ทุกสิงทีมอญูย่อมเป็นปัจเจกวัตถุ และเขาก็บอกอีกวาคือแบบอยู่นอกขอบเขตของกาลเวลา แต่สิงทีมอญูต้องมอญูในเวลาใดเวลาหนึ่ง ตรงนี้เอง ทีหัวใจสำคัญของแนวความคิดจิตวาทฝังแน่นอยู่ในจิตใจของเพลโต แต่เมื่อเขาพูดต่อไปถึงการระลึกได้และการเกิดใหม่ โดยได้บอกเราวาคือก่อนเกิดนั้นวิญญาณอยู่ในโลกของแบบ ทีหลังจากตายไปแล้ววิญญาณจะกลับคินไปมอญูได้อีก ก็เห็นได้ชัดวาคือเพลโตลืมนปรัชญาของตนเอง และกำลังคิดถึงแบบวาคือเป็นสิงเฉพาะในโลกของแบบเอง นั่นคือโลกของแบบมีมอญูต่างหาก ไม่ใช่ในโลกนี้ แต่อยู่พ้นจากโลกนี้ ดังนั้นปรัชญาของเพลโตซึ่งเริ่มจากแนวความคิดจิตวาทระดับสูง รับความจริงทีเป็นสากลแต่เพียงอย่างเดียวก ก็จบลงโดยจับเอาสากลภาพหันกลับไปเป็นเพียงสิงเฉพาะทีมอญูเท่านั้น นี่เป็นประวัติเกำแก่ของความพยายามทีจะสร้างจินตภาพของสิงทีไม่มีภาพพอทีจะให้เข้าใจได้ เพราะเหตุทีภาพทั้งปวงสร้างขึ้นจากวัตถุทีสัมผัสได้ และเนื่องจากเราไม่สามารถสร้างภาพของสิงใดทีไม่ใช่ปัจเจกวัตถุ การสร้างภาพของสากลภาพ ต้องตีความหมายวาคือเป็นการคิดถึงสากลภาพวาคือ ไม่เป็นอะไรบ้าง คือไม่ได้เป็นสิงเฉพาะนั่นเอง ดังนั้น เพลโตจึงเป็นผู้ทำบาปหนักทีสุดเท่าทีจะเป็นได้สำหรับความเป็นนักปรัชญาของเขา คือเขาทำเหมือนกับวาคือความคิดเป็นสิงของ

กล่าวโดยสรุป เพลโตเป็นผู้ก่อตั้งทีสำคัญของลัทธิจิตวาท เป็นผู้ริเริ่มความจริงทางปรัชญารุ่นหลัง ๆ ทั้งหมด แต่เช่นเดียวกับผู้บุกเบิกทั้งหลาย ลัทธิจิตวาทของเขายังหยาบอยู่อธิบายโลกไม่ได้ อธิบายตัวเองไม่ได้ และทำไม่ได้แม้กระทั่งทำให้หลักการของความจริงอยู่ได้ เพราะเมื่อแสดงอย่างเจาะจงเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ วาคือความจริงเป็นสากล แต่แล้วก็กลับไปสู่เอกัตวาท ถือวาคือแบบเป็นสิงเฉพาะทีมอญูอีก ข้อบกพร่องเหล่านี้แหละทีอริสโตเติลนำมาถลันกรอง เป็นลัทธิจิตวาททีบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ขจัดความไม่บริสุทธิ์ในปรัชญาของเพลโตออกไป

บทที่ ๑๓ อริสโตเติล

๑. ชีวิต งานเขียน และลักษณะผลงานโดยทั่วไป

อริสโตเติล เกิดก่อนคริสต์ศักราช ๓๘๔ ปี ที่สตาگیرุส ซึ่งเป็นอาณานิคมกรีก และเป็นท่าเรือบนฝั่งของแคว้นเทรซ บิดาชื่อนิโคมาคัสเป็นแพทย์ประจำราชสำนักของกษัตริย์อิมินดัสแห่งมาซีโดเนีย ด้วยเหตุนี้เองอริสโตเติลจึงมีเรื่องเกี่ยวข้องกับราชสำนักมาซีโดเนีย ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตและโชคชะตาของเขาเป็นอย่างมาก บิดาของอริสโตเติลสิ้นชีพตั้งแต่เขายังเด็ก โปรเซเนสผู้ปกครองของเขาจึงส่งเขาไปอะเธนส์ ศูนย์กลางแห่งพุทธิปัญญาของโลก เพื่อศึกษาต่อให้จบ ในขณะที่นั้นเขาอายุได้สิบเจ็ดปี ได้เข้าศึกษาที่เปเรโตในสำนักอะคาเดมีเป็นเวลาถึงยี่สิบปี อยู่มามีผู้มุ่งร้ายต่ออริสโตเติล ใส่ร้ายว่าเขาอกตัญญูต่อเปเรโต ผู้เป็นอาจารย์ กล่าวกันว่าชีวิตในวัยชราของเปเรโตมีแต่ความขมขื่น เพราะเกิดแตกแยกกันภายในสำนัก อันสืบเนื่องมาจากนิสัยถือพวกของอริสโตเติล การกล่าวโทษอริสโตเติลว่าอกตัญญูต่อเปเรโตให้แก่เปเรโต เป็นสิ่งที่ไม่มีมูล เรื่องเปเรโตที่ว่านี้คงเป็นเรื่องที่พูดเกินความจริงกันอย่างมากมาย ดังจะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่เราทราบมา และจากการอ้างอิงถึงเปเรโตในงานของอริสโตเติล เป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อว่าถ้าอริสโตเติลทำตัวเป็นคนน่ารังเกียจจริงแล้ว เขาจะอยู่ในสำนักอะคาเดมีได้ถึงยี่สิบปี และจากไปต่อเมื่อเปเรโตสิ้นชีพลง ยิ่งกว่านั้นแม้อริสโตเติลจะได้เขียนโจมตีคำสอนของเปเรโตไว้อย่างรุนแรง ก็ไม่มีทีใดเลยที่เราจะพบว่าการโจมตีเหล่านี้มีความเคียดแค้นหรือมุ่งร้ายเป็นการส่วนตัว ตรงกันข้ามเขาพูดว่าตัวเขาเองเป็นมิตรกับเปเรโต แต่ก็ยังเป็นมิตรกับความจริงยิ่งกว่าเป็นมิตรกับเปเรโต คนที่มีความคิดอิสระและริเริ่มอย่างอริสโตเติล ย่อมไม่ยอมตามเปเรโตแบบนับถืออย่างคนตาบอด และบูชาอย่างวีรบุรุษ ซึ่งเปเรโตอาจได้รับจากพวกต้อยปัญญาว่าในสำนัก เหตุการณ์ที่คนหนุ่มผู้มีความสามารถอย่างน่าทึ่ง และเป็นนักศึกษาผู้ปราดเปรื่อง ต้องเดือดร้อนเพราะความไม่อดกลั้น และความเชื่อมั่นในตัวเองด้วยความหนุ่มนั้น มักเกิดขึ้นบ่อย ๆ ซึ่งที่จริงก็ไม่มีอะไรน่าเสียหาย

ขณะเมื่ออยู่ที่อะคาเดมี อริสโตเติลแสดงให้เห็นความไม่ท้อถอย และชวนชวยติดตามความรู้ทั้งหลายอย่างไม่รู้เบื่อ อันเป็นนิสัยที่ทำให้เกิดสมณนามและเรื่องเล่า ซึ่งอาจมีความจริงอยู่บ้างไม่มากนักน้อย เช่นเดียวกับตัวละครในเรื่องเล่าทั้งหลาย เรื่องหนึ่งมีว่า เขาใช้เครื่องปลูกตัวเองให้ต้นขึ้นเมื่อใดก็ตามที่เกิดความหวังเข้าครอบงำ อันจะทำให้เวลาศึกษาของเขาต้องสิ้นสุดลง

เปเรโตสิ้นชีพลงก่อนคริสต์กาล ๓๔๗ ปี หลานชายของเขาชื่อสปีวลิปัสได้รับเลือกให้เป็นเจ้าสำนัก อริสโตเติลก็ออกจากอะเธนส์ไปกับเพื่อนนักศึกษาของเขาคือ เซโนคราติส

และได้ไปสู่สำนักของเซอร์เมียส กษัตริย์แห่งอาร์ทาเนอัส ในเอเชียไมเนอร์ เซอร์เมียสผู้มีต้นกำเนิดต่ำ แต่ด้วยสติปัญญาอันสูงส่ง และความสามารถที่ถึงขนาดได้เคยเข้าไปฟังคำบรรยายของเพลโต ได้ต้อนรับนักปราชญ์ทั้งสองในฐานะราชอาคันตุกะ อริสโตเติลอยู่ที่อาร์ทาเนอัสสามปี ขณะที่อยู่ที่นั่นได้แต่งงานกับไฟริอัส ภาคินีของกษัตริย์ ต่อมาเขาได้แต่งงานเป็นครั้งที่สองกับเซอร์บีลิสมีบุตรคนหนึ่งชื่อนิโคมาคัส ในตอนปลายของช่วงเวลาสามปีนั้น เซอร์เมียสได้ตกเป็นเหยื่อแผนสังหารจากพวกเปอร์เซีย อริสโตเติลหนีไปไมทิลินี และพักอยู่ที่นั่นหลายปี จนกระทั่งได้รับคำเชิญจากพระเจ้าฟิลิปแห่งมาซิโดเนีย ให้ไปเป็นพระอาจารย์ของอเล็กซานเดอร์ เจ้าชายหนุ่มซึ่งได้เป็นผู้พิชิตโลกในเวลาต่อมา ขณะนั้นเขาอายุได้สามสิบปี และได้ตั้งหน้าถวายเป็นครูแก่เด็กชายเดวิดอยู่ห้าปี ทั้งพระเจ้าฟิลิปและอเล็กซานเดอร์ ให้เกียรติแก่อริสโตเติลอย่างสูง มีเรื่องเล่าว่า เขาได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักมาซิโดเนีย ไม่เพียงแต่ด้านทุนการศึกษาต่อไป แต่ยังให้ทาสนับพัน เพื่อช่วยรวบรวมข้อมูลในการศึกษาอีกด้วย เรื่องราวเหล่านี้อาจผิดและเกินความจริง แต่ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ในเรื่องเกี่ยวกับปรัชญาและวิทยาศาสตร์ เขาต้องได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก และคงได้รับการสนับสนุนอยู่เสมอเมื่อถึงคราวจำเป็น

เมื่อพระเจ้าฟิลิปสิ้นพระชนม์ อเล็กซานเดอร์ได้สืบราชสมบัติต่อมา ก็ยุติการศึกษาและเตรียมตัวเพื่อครองโลก หน้าที่ของอริสโตเติลจึงสิ้นสุดลง เขากลับไปอะเธนส์ ที่ซึ่งเขาไม่เคยกลับไปเยี่ยมเลย หลังจากเพลโตตายแล้ว เขาได้พบว่าปรัชญาลัทธินิโพลีโตได้เจริญขึ้นเพราะเขานิโกราตีส และเป็นปรัชญาสำคัญของอะเธนส์ อริสโตเติลได้ตั้งสำนักปรัชญาของตนตรงที่เรียกว่าลีเซอุม และที่นี้เอง ที่ลูกศิษย์ของเขาเป็นที่รู้จักกันต่อ ๆ มาว่าเป็นพวก “จกรม” ซึ่งเป็นชื่อที่ได้จากนิสัยของอริสโตเติล ที่ชอบเดินไปเดินมาในขณะที่เขาบรรยายคำสอน เขาอยู่ในอะเธนส์สิบสามปี ตลอดระยะเวลาที่เขาได้เป็นผู้นำแห่งสำนักปรัชญาของเขา และเอาใจใส่อยู่กับงานเขียนมาก ระยะเวลาที่มีประโยชน์มากที่สุดในชีวิตของเขา งานเขียนทั้งหลายต่างขึ้นในระยะเวลา นี้ แต่ตอนปลายระยะนี้โชคชะตาของเขาเปลี่ยนแปลงไป

เมื่อปี ๓๒๓ ก่อนคริสตกาล อเล็กซานเดอร์มหาราช สวรรคตอย่างกะทันหันที่บาบิโลน ชัยชนะของพระองค์ ทำให้รัฐบาลอะเธนส์ตกอยู่ในกำมือของพวกมาซิโดเนีย การสวรรคตของอเล็กซานเดอร์ทำให้มาซิโดเนียหมดอำนาจ และปฏิภิกิริยาก็เกิดโดยทั่วไปกับทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมาซิโดเนีย อเล็กซานเดอร์ได้รับการยกย่องในกรีซมากเท่ากับที่โนเบิลเรียนได้รับยกย่องในยุโรปเมื่อคริสต์ศตวรรษที่แล้ว พระองค์ทรงเหยียบย่ำนครรัฐอิสระของกรีซ โจมตีนครรัฐบีสกรีซทั้งหมดมีแต่ความหวาดหวั่นต่อการรุกราน แต่มาตอนนั้น ความรู้สึกเหล่านั้นหมดสิ้นไปเนื่องจากไม่มีพระองค์อีกแล้ว และกลับเกิดความเป็นปฏิภิกิริยต่อมาซิโดเนียอย่างรุนแรง พวกต่อต้านมาซิโดเนียมีอำนาจ ถือว่าอริสโตเติลเป็นตัวแทน และเป็นผู้อยู่ในความพิภิกิริยของราชสำนักมาซิโดเนีย แม้ว่าโดยความจริงแล้ว เขาจะได้แยกตัวออกมาจากอเล็กซานเดอร์ก่อนหน้า

นั้นแล้วก็ตาม เขาก็ต้องขอหาว่าเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อให้พ้นจากการถูกดำเนินคดี เขาหนีไป ซาลซีสในยูเบีย เขากล่าวว่าที่หนีไปก็เพื่อว่า “ชาวอะเธนส์จะได้ไม่มีโอกาสกระทำชั่วต่อปรัชญา อีกครั้งคงได้เคยกระทำต่อโสกราตีสมาแล้ว” บางทีเขาอาจตั้งใจกลับไปอะเธนส์อีกเมื่ออายุ ร้ายผ่านไปแล้ว แต่ทว่าในปีแรกที่เขาไปอยู่ที่ซาลซีสนั่นเอง เขาก็ล้มป่วยลงอย่างกะทันหัน และสิ้นชีพเมื่ออายุหกสิบสามปี คือ ๓๒๒ ปีก่อนคริสต์กาล

กล่าวกันว่าอริสโตเติลแต่งหนังสือไว้ถึงสี่ร้อยเล่ม ความพิศวงงงงวยในเรื่องผลงานนี้ หมกมุ่นไปเมื่อเรารู้ว่า ที่เรียกว่าหนังสือนั้น ก็เหมือนกับที่เราเรียกว่าบท ในตำราสมัยใหม่ งานเขียนเหล่านี้สูญหายไปสามในสี่ แต่โชคที่ส่วนที่เหลือตกทอดมาถึงเรา เป็นส่วนสำคัญที่สุด และเราได้รักษาคำอธิบายระบบความคิดของอริสโตเติลไว้อย่างสมบูรณ์ทุกส่วน อย่างไรก็ตาม งานเขียนที่ตกทอดมาถึงเราเกือบทั้งหมด มีลักษณะไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนที่เกี่ยวกับเมตาฟิสิกส์ ตำราเหล่านี้มีอยู่อย่างขาควีน หรือบางทีอาจเป็นเพราะผู้เขียนตายเสีย ก่อนที่จะเขียนจบ นอกจากนี้หนังสือเกี่ยวกับเมตาฟิสิกส์หลาย ๆ เล่มยังเป็นของปลอมอย่างไม่ต้องสงสัย และอีกหลายเล่มเรียงลำดับผิด เช่นจบลงตอนกลางของการโต้แย้ง และเมื่อเริ่มเล่ม ต่อ ๆ ไปก็พบว่า เป็นเรื่องตอนกลาง ๆ ของวิชาอื่น ๆ ที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง มีการซ้ำกันบ่อย ๆ และส่วนย่อย ๆ อ่านดูเป็นทำนองบันทึกคำบรรยายก็มีส่วนที่ปลอมแปลงอยู่มากมาย ลักษณะเดียวกันนี้จะพบเห็นเล็กน้อยได้ในงานเขียนอื่นๆ ของอริสโตเติล (แม้จะมีน้อยกว่าก็ตาม) อาจเป็นไปได้ว่าไม่ได้ตั้งใจเรียบเรียงให้เป็นเช่นนั้น หากมิได้ตรวจขั้นสุดท้ายหรือไม่ก็มิได้มีการ ตรวจตราเป็นอย่างดี แม้จะมีข้อเสียเหล่านี้ งานเขียนก็ยังมีเป็นจำนวนมากและแจ่มแจ้งพอ ที่จะให้เราสืบสาวหาหลักความคิดที่แท้จริงของอริสโตเติลได้

ในกรณีของเพลโตเราเห็นแล้วว่า ขณะทำงานค้ำวรรณกรรมของเขาดำเนินอยู่ราวครึ่ง ศตวรรษนั้น เป็นระยะเวลาที่ปรัชญาของเขาเจริญขึ้นเรื่อย ๆ เราสืบสาวพัฒนาการนี้ได้ตาม ลำดับบทสนทนาที่เขาแต่งไว้ แต่ในกรณีของอริสโตเติลไม่เป็นเช่นนั้น งานเขียนของเขาทั้งหมด หรือจะพูดให้ถูกก็ต้องว่า งานเขียนที่ตกทอดมาถึงเรา ดูเหมือนจะเขียนขึ้นในระยะสิบสามปีสุดท้ายแห่งช่วงชีวิตของเขา ขณะที่อยู่ในอะเธนส์ นั่นคือ เมื่อเขาอายุกว่าห้าสิบปีแล้ว ระบบ ปรัชญาของเขาในตอนนั้นสูงสุด และพัฒนาอย่างเต็มที่แล้ว ปัญหาเรื่องลำดับเรื่องที่เขียนขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่สำคัญอะไรนัก อย่างไรก็ตาม เรื่องที่เราสืบสวนวิจารณ์กัน ก็เพื่อแสดงว่าบางทีเขา อาจเริ่มต้นด้วยงานทางตรรกวิทยา ต่อไปก็แต่งบทที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ เกี่ยวกับ จริยศาสตร์และการเมือง และท้ายที่สุดเป็นเมตาฟิสิกส์ซึ่งเขาแต่งค้างไว้

เราต้องไม่ลืมว่า อริสโตเติลมิใช่เป็นนักปรัชญาตามความหมายสมัยใหม่นี้เท่านั้น หาก เป็นคนที่มีความรู้อย่างกว้างขวาง สนใจความรู้ทุกสาขา และเป็นผู้เชี่ยวชาญที่สุดในสมัยของ เขายกเว้นเฉพาะคณิตศาสตร์ เขาห่างไกลความเป็นปรัชญาเมธีในเรื่องนามธรรม จนกระทั่ง รสนิยมของเขาออกจะอยู่ในขอบเขตของวิทยาศาสตร์กายภาพมากกว่าความคิดแบบนามธรรม

แต่เจตนาของเขาดูเหมือนว่า จะต้องการครอบคลุมขอบเขตของความรู้ทั้งหมด เพื่อชำระสะ-
สางศาสตร์ที่มีอยู่แล้วให้เรียบร้อยถี่ถ้วน ปฏิเสธสิ่งที่เห็นว่าคนรุ่นเก่าทำไว้ผิดๆ และเพิ่มสิ่งที่มี
ค่าพร้อมกับให้คำแนะนำของเขาเองในส่วนที่ยังค้างอยู่ ศาสตร์ที่ไม่มีอยู่หากจำเป็นก็ตั้งขึ้นใหม่
ดังนั้นเขาจึงเป็นผู้ตั้งศาสตร์ใหม่ๆ ขึ้นอย่างน้อยก็สองแขนง คือ ตรรกวิทยาและสัตวศาสตร์
เขาจึงเป็นเลิศในด้านความรู้ทุกสาขา นับเป็นสิ่งที่คนคนเดียวในสมัยปัจจุบันไม่อาจทำได้ งาน
ของเขามีตำราเกี่ยวกับตรรกวิทยาเมตาฟิสิกส์ จริยศาสตร์ รัฐศาสตร์ และศิลปะ เขาเขียน
ตำราเกี่ยวกับหลักทฤษฎี ตำราเกี่ยวกับดาราศาสตร์ ชื่อ ห้วงเวหา ตำราเกี่ยวกับอุตุนิยมวิทยา
ตำราเกี่ยวกับชีวภาพของสัตว์ ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาสนใจมาก ตำราเหล่านี้ประกอบด้วยหนังสือชื่อ
ส่วนต่างๆ ของสัตว์ การเคลื่อนไหวของสัตว์ ปฐมกำเนิดของสัตว์ แต่ตำราเล่มที่สำคัญที่สุด
ของเขาคือการวิจัยเรื่องสัตว์ ซึ่งมีข้อเท็จจริงที่รวบรวมได้จากแหล่งต่างๆ เป็นจำนวนมาก ข้อ
มูลเหล่านี้กลายเป็นเรื่องแต่งขึ้น แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในระยะเริ่มแรกของวิทยาศาสตร์
ประมาณกันว่าอริสโตเติลรู้จักสิ่งมีชีวิตประเภทต่างๆ ราวห้าร้อยประเภทเป็นอย่างดี แม้เขาจะ
ไม่ได้จัดจำพวกไว้อย่างสมัยใหม่ก็ตาม เขาคังวิชาสัตวศาสตร์ขึ้นด้วยตำราเหล่านี้ ก่อนหน้าเขา
ไม่เคยมีใครศึกษาเรื่องนี้กันไว้เป็นพิเศษเลย

มีผู้กล่าวกันว่าคนเราถ้าไม่มีความคิดแบบอริสโตเติล ก็ต้องมีความคิดแบบเพลโต นี่ก็
แสดงว่าความคิดของเพลโตตรงข้ามกันกับอริสโตเติล ซึ่งคำกล่าวหานี้ไม่ได้ครึ่งของความจริง
ผู้ที่เข้าใจอริสโตเติลอย่างแท้จริง ย่อมไม่เห็นพ้องกับความคิดที่ว่าระบบปรัชญาของเพลโตตรง
กันข้ามกับอริสโตเติล แต่ควรจะพูดเสียใหม่ว่าอริสโตเติลเป็นศิษย์เพลโตที่ยิ่งใหญ่กว่าเพลโต
เพราะระบบของเขายังยึดเรื่องแบบ และพยายามสร้างจิตวาทที่ไม่มีข้อบกพร่องอย่างระบบ
ปรัชญาของเพลโต ที่จริงแล้วเป็นการปรับปรุงปรัชญาเพลโต ถ้าเช่นนั้น อะไรเป็นเหตุที่ทำให้
คิดว่าความคิดของอริสโตเติลขัดแย้งกับความคิดของเพลโต ความจริงก็คือว่าทั้งสองคนมีความ
เห็นตรงกันข้ามอยู่หลายด้าน แต่ก็มีข้อที่เห็นพ้องกันเป็นรากฐานสำคัญอยู่ เรื่องผิว ๆ เท่านั้นที่
ต่างกัน ส่วนเรื่องที่เห็นพ้องกันซ่อนลึกลงไป ดังนั้น ความแตกต่างจึงเป็นสิ่งที่เห็นได้เด่นชัดที่
สุด และอริสโตเติลเองก็เห็นความแตกต่างนี้ คนส่วนใหญ่มักจะเห็นว่าอริสโตเติลไม่เคยละ
โอกาสที่จะโจมตีทฤษฎีเรื่องแบบของเพลโต เขาพยายามเน้นความแตกต่างระหว่างตัวเองกับ
เพลโตอยู่เสมอ แต่ไม่เคยกล่าวถึงส่วนที่เห็นพ้องกันเลย ไม่มีใครที่จะเป็นผู้ชี้ให้เห็นความ
สัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างปรัชญาของอริสโตเติลกับคนรุ่นก่อนหรือรุ่นเดียวกับเขา จนกระทั่ง
ในระยะหลัง ๆ เมื่อเรื่องโต้แย้งที่เกี่วกราวจางหายไป นักประวัติศาสตร์จึงสามารถมองเห็น
ภาพอันแท้จริง และสามารถมองเห็นทะลุ ไปเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่แต่ละคนใน
สมัยที่เขามีชีวิตอยู่ เพลโตเป็นผู้ก่อตั้งจิตวาทซึ่งเป็นจิตวาทอย่างหยาบ และไม่อาจต้านทานคำ
โจมตีที่ประจักษ์กันเข้ามาหลายด้านได้ หน้าที่ของอริสโตเติลก็คือขจัดความหยาบนี้ และปรับ-
ปรุงลัทธิเพลโตให้เป็นปรัชญาที่มั่นคงให้จงได้ ซึ่งย่อมเป็นของธรรมดาที่เขาควรเน้นข้อ

หยาบที่จะต้องต่อสู้เพื่อเอาชนะมากกว่าที่จะเน้นความจริงขั้นพื้นฐาน ซึ่งแปลได้ทำไว้ดีแล้วและไม่ต้องแก้ไขอะไรอีกเป็นพิเศษ ข้อนี้จึงกลายเป็นความแตกต่างระหว่างเขากับแปลโต้ที่เด่นชัดที่สุด และหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากท่าทีที่ทำให้เห็นว่าเขาขัดแย้งกับอาจารย์

ถ้าความเห็นพ้องต้องกันเป็นสิ่งที่อยู่ลึกกว่าความแตกต่าง กล่าวคือ ยอมรับว่าแบบเป็นรากฐานอันสมบูรณ์ของโลกแล้ว ข้อแตกต่างที่มีอยู่ก็เป็นสิ่งที่ไม่น่าเอาใจใส่มากนัก ประการหนึ่ง อริสโตเติลรักในสิ่งที่เห็นข้อเท็จจริง เขาต้องการความรู้ทางวิทยาศาสตร์อันแน่นอน ส่วนแปลโต้ไม่ต้องการสิ่งที่เห็นข้อเท็จจริง และไม่มีกายวิภาคในเรื่องปัญหาทางกายภาพ และสิ่งที่อริสโตเติลเหลืออดก็คือ การที่แปลโต้เหยียดหยามโลกแห่งผัสสะ คูหมินวัตถุแห่งผัสสะ และประกาศว่าความรู้ที่ได้จากผัสสะไร้ค่า นี่คือลักษณะความคิดพื้นฐานของแปลโต้ทั้งหมด แต่ทว่าโลกของผัสสะเป็นโลกของข้อเท็จจริง และอริสโตเติลก็สนใจข้อเท็จจริงอย่างยิ่งยวด ไม่ว่าจะเป็นข้อเท็จจริงของความรู้สาขาใดก็ตาม สำหรับแปลโต้เรื่องบางเรื่องเช่น นิสัยของสัตว์ที่เราไม่ค่อยรู้จักบางชนิดจะเป็นอย่างไรนั้นไม่ใช่สิ่งที่น่าสนใจ สิ่งเดียวที่ควรชวนชวายหาก็คือความรู้เกี่ยวกับแบบ และเขาไปไกลถึงกับปฏิเสธว่าความรู้เกี่ยวกับโลกแห่งผัสสะไม่อาจเรียกว่าเป็นความรู้ได้แต่อย่างใด ส่วนอริสโตเติลกลับเห็นว่าเรื่องเช่น นิสัยของสัตว์ ก็ควรเป็นเรื่องที่น่าศึกษาตามสาระของมันเอง ฟรานซิส เบคอน กล่าวหยามอริสโตเติลไว้ในหนังสือชื่อ Novum Organum ของเขาหลายครั้ง ใจความสำคัญก็คืออริสโตเติลไม่เอาใจใส่ต่อข้อเท็จจริง หากแต่สร้างทฤษฎีขึ้นด้วยเหตุผล โดยการอ้างเอาจากเหตุไปสู่ผล แทนที่จะค้นหาข้อเท็จจริงตามธรรมชาติอย่างวิริยะอุตสาหะ กลับบัตัดสินธรรมชาติด้วยพื้นฐานทางเหตุผล และจับเอาข้อเท็จจริงมาเข้ากรอบทฤษฎีที่ตั้งไว้

เบคอน ย่อมมีอคติกับอริสโตเติลเป็นธรรมดา เพราะตัวเขากับนักคิดร่วมสมัยต้องต่อสู้กับลัทธิสกอลาสติก ซึ่งแพร่หลายอยู่ทั่วไปในสมัยนั้น และลัทธิสกอลาสติกยึดถือคำสอนของอริสโตเติลเป็นสำคัญ พวกนักศึกษาสร้างทฤษฎีโดยอ้างจากเหตุไปหาผล ละเลยข้อเท็จจริงที่ร้ายกว่านั้นก็ใช่ว่าอริสโตเติลมาตัดสินปัญหาเกี่ยวกับข้อเท็จจริง ซึ่งควรจะใช้ข้อเท็จจริงตามธรรมชาติเป็นเครื่องตัดสินมากกว่า และเป็นธรรมดาอยู่เองที่เบคอนเอาอริสโตเติลไปพบกับพวกนับถืออริสโตเติลสมัยใหม่เหล่านี้ และยกข้อผิดของพวกเหล่านี้ให้อริสโตเติล ที่จริงแล้วไม่มีใครกระตือรือร้นหาข้อเท็จจริงมากเท่าอริสโตเติล ดังจะเห็นได้จากตำราเกี่ยวกับเรื่องสัตว์ของเขาซึ่งเป็นหลักฐานให้เห็นความอดทนและความขยันขันแข็งในการรวบรวมข้อเท็จจริงอย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับข้อเท็จจริง อริสโตเติลก็เช่นเดียวกับคนโบราณทั้งหลาย ที่อาศัยการอ้างเหตุผลแบบไม่เอื้อต่อประสบการณ์เมื่อหมดทางเข้า และไม่ตะขิดตะขวงใจที่จะอ้างว่าดวงดาวต้องโคจรเป็นรูปวงกลม เพราะวงกลมเป็นรูปร่างที่สมบูรณ์ ตัวอย่างแบบนี้มีอยู่มากมาย แต่ก็ช่วยไม่ได้ เพราะวิทยาศาสตร์สมัยแรกๆ ขาดเครื่องมือ หรือความจริงที่พิสูจน์ได้

ก่อนหน้านั้นแล้ว อริสโตเติลจึงต้องติดกับอันนี้ เขาเข้าใจว่าธรรมชาติวิทยาควรอาศัยข้อเท็จจริงพิสูจน์ แต่เมื่อไม่มีทางทำได้ เขาก็มีทางเลือกทางเดียวคือใช้เหตุผลที่ควรจะเป็น

ประการที่สอง ทั้ง ๆ ที่ลัทธิเป็นแบบตรรกวาท เขาก็ปล่อยให้เทพนิยายและกวีพจน์เข้ามามีส่วนในวิวัฒนาการทางความคิดของเขาอย่างมาก และมีแนวโน้มไปสู่รหัสลัทธิอย่างชัดเจน เรื่องนี้ก็เช่นกัน อริสโตเติลต้องการความรู้ที่แน่นอน เขาจึงรู้สึกปดว้าวที่เห็นการเอากวีพจน์มาใช้อธิบายแทนการอ้างเหตุผล ทำให้เกิดข้อแตกต่างระหว่างเพลโตและอริสโตเติลขึ้นเป็นประการที่สาม คือในแนวเขียนแบบร้อยแก้ว เพลโตเป็นเจ้าแห่งศิลปะในการใช้คำ อริสโตเติลไม่สนใจกับการตกแต่งประดับประดาและแนวเขียนอันบรรเจิดบรรจงเลย เขาแยกมันออกไปจากงานของเขาโดยเด็ดขาด สิ่งที่ต้องการคือความหมาย ความจริงที่ถ้อยคำเหล่านั้นแสดงออกมา เขาจริงจังกับปรัชญาเกินกว่าจะหลงถ้อยคำอันไพเราะ หรือใช้ภาพพจน์แทนเหตุผล ส่วนงานการเขียนของเขา หัว หัวน ไม่ไพเราะ แต่สิ่งที่ได้มาชดเชยความไพเราะที่เสียไปก็คือความเข้าใจ ความคิดต่างๆ ที่ต้องการแสดงออกก็แสดงเป็นถ้อยคำที่กระชับ ถ้าหากนำมาแสดงเป็นความคิดตรง ๆ ไม่ได้ก็บัญญัติขึ้นเอง เขาจึงเป็นนักใช้ถ้อยคำที่ยิ่งใหญ่คนหนึ่ง ได้ตัดแปลงหรือคิดบัญญัติคำเป็นจำนวนมาก ถือได้ทีเดียวว่าเขาเป็นผู้สร้างภาษาทางปรัชญา เป็นผู้เริ่มบัญญัติศัพท์ทางวิชาการ คำที่ใช้แสดงความคิดนามธรรมในปัจจุบันจำนวนมาก เป็นคำที่อริสโตเติลบัญญัติขึ้นหรือนำมาใช้ เราต้องไม่คิดว่าอริสโตเติลเขียนอะไรที่อธิบายแบบวิทยาศาสตร์ เพราะเขาไม่มีหัวในทางสุนทรียศาสตร์ ตรงกันข้ามตำราเกี่ยวกับศิลปะของเขาแสดงให้เห็นว่า เขาเป็นนักวิจารณ์ที่ดีที่สุดในโลกสมัยโบราณ ความซาบซึ้งและการตีค่าเกี่ยวกับความงามของเขาสูงกว่าเพลโตได้มาก หากแต่เขาเห็นว่าศิลปะและวิทยาศาสตร์ต่างก็มีขอบเขตของตัวเอง การนำสองสิ่งนี้มาปนกันเป็นเรื่องที่ใช้ไม่ได้ ไม่มีอะไรเป็นการทำลายศิลปะเท่ากับการนำศิลปะมาเป็นเพียงพาหนะของการใช้เหตุผล ไม่มีอะไรเป็นข้อเสียหายสำหรับปรัชญายิ่งกว่าการปล่อยให้กวีพจน์เข้ามาครอบงำปรัชญา ถ้าเราต้องการความงาม เราต้องดำเนินไปตามทางแห่งศิลปะ แต่ถ้าเราต้องการความจริง ก็ต้องเข้าไปพัวพันกับเหตุผล

ระบบปรัชญาของอริสโตเติลแบ่งอย่างง่าย ๆ ได้ห้าส่วนคือ ตรรกวิทยา เมตาฟิสิกส์ ฟิสิกส์ จริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์

๒. ตรรกวิทยา

ใครก็ตามที่รู้จักตรรกวิทยาธรรมดา ๆ ตามตำราเรียน ก็ต้องรู้จักตรรกวิทยาของอริสโตเติล ในการอ้างเหตุผลสองวิธีคือ นิรนัยและอุปนัยนั้น อริสโตเติลให้ข้อคิดเกี่ยวกับวิธีอุปนัยไว้อย่างแจ่มแจ้ง หลักแหลมและทะลุปรุโปร่ง แต่เขาก็มิได้ทำให้อุปนัยกลายเป็นศาสตร์ เขามิได้วางรากฐานหลักเกณฑ์การคิดแบบอุปนัยไว้ หลักเกณฑ์ของวิธีอุปนัยเป็นเรื่องที่เพิ่งสร้างกันขึ้นในสมัยใหม่ ชื่อเสียงของอริสโตเติลจึงเกี่ยวกับตรรกวิทยานิรนัยซึ่งเขาตั้งขึ้น เขาไม่

เพียงแต่ตั้งขึ้นเท่านั้น หากยังทำให้สมบูรณ์ด้วย ตรรกวิทยาแบบแผนที่เรารู้จักกันในสมัย
ปัจจุบัน ก็มีเนื้อหาไม่มากไปกว่าที่อริสโตเติลเขียนไว้ งานของเขาในวิชานี้มีเรื่องกฎแห่งความ
สมเหตุสมผล, แบบความคิดทั้งสิบ, ส่วนขยายทั้งห้า, เทอม, ประโยคเสนอความ, ซิลลोजิสม์,
และเกี่ยวกับวิธีทอนรูปประโยคอื่น ๆ ลงเป็นซิลลोजิสม์ธรรมดา นักตรรกวิทยารุ่นต่อ ๆ มา
ปรับปรุงงานของอริสโตเติลไปได้เพียงสองค่านเท่านั้น อริสโตเติลไม่รู้จัก ซิลลोजิสม์แบบที่สี่
เขารู้จักซิลลोजิสม์ และเขาสนใจกับซิลลोजิสม์แบบตายตัวเท่านั้น ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับซิลลोजิสม์
แบบมีเงื่อนไข แต่ทว่ารูปที่สี่ของซิลลोजิสม์จะมีคุณค่าสักเท่าใด ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ และ
แม้ว่าหลักการเกี่ยวกับซิลลोजิสม์แบบมีเงื่อนไขจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่ก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็น เพราะ
ซิลลोजิสม์แบบมีเงื่อนไขนั้น ก็อาจทอนลงเป็นซิลลोजิสม์แบบตายตัวได้ เพราะซิลลोजิสม์
แบบตายตัวเป็นการอ้างเหตุผลขั้นพื้นฐาน การนิรนัยแบบอื่น ๆ ก็สามารถทอนลงเป็นซิลลोजิสม์
แบบตายตัวได้ ตำราเกี่ยวกับตรรกวิทยาแบบแผนที่พวกสมัยใหม่เขียนขึ้นเล่มหนาๆ นั้น ส่วน
ที่เพิ่มเติมเข้ามา ก็เป็นเพียงการแยกแยะต่าง ๆ กันอันเป็นของน่าเบื่อหน่าย ไร้ประโยชน์และ
ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่น่าจะจดจำไว้ สิ่งที่เป็นทั้งหมดสำหรับตรรกวิทยามีอยู่แล้วในตรรกวิทยา
ของอริสโตเติล ช่องที่จะถูกโจมตีได้แห่งเดียว ก็คือ ใช้วิธีดำเนินการแบบอาศัยประสบการณ์
ทั้งหมด แต่นั่นก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เป็นการรวบรวม จัดระเบียบและวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของ
เหตุผล ที่บรรลุจุดหมายสูงสุดได้อย่างน่าชื่นชมทีเดียว

๓. เมตาฟิสิกส์

เมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติลที่เรารู้จักกันอยู่นั้น แต่เดิมอริสโตเติลเรียกว่าปฐมปรัชญา
(first philosophy) ซึ่งเขาหมายถึงความรู้เกี่ยวกับหลักการอันแรก หลักการสูงสุด หรือหลักการ
สากลของจักรวาล ความรู้สาขาอื่น ๆ ทั้งหมดขึ้นอยู่กับศาสตร์นี้ ไม่ใช่เพราะต้อยกว่า หาก
เป็นเพราะตามเหตุผลแล้ว ควรจะอยู่ในลำดับหลัง ๆ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักการที่มี
ขอบเขตแคบกว่า ดังนั้นศาสตร์เฉพาะทั้งหมดจึงเกี่ยวกับแง่เฉพาะแง่หนึ่ง ๆ ของสัต แต่ปฐม
ปรัชญาเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “สัตในฐานะที่เป็นสัต” ศึกษาหลักการที่ภาวะทั้งหลายจะเป็นจริงได้
หมดในหลักการนั้น ไม่ใช่สัตในฐานะเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เช่น กฎของสัตวศาสตร์ นำไปใช้กับสัตว์
เท่านั้น แต่หลักการของปฐมปรัชญานำไปใช้ได้กับทุกสิ่งทุกอย่าง คำว่า “เมตาฟิสิกส์” เพิ่งนำ
มาใช้กันเมื่อครั้งศตวรรษก่อนคริสต์กาลเท่านั้น คือ ตอนที่แอนโดรนิคัสจัดพิมพ์งานของ
อริสโตเติลเข้าเป็นรูปเล่มสมบูรณ์ ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้เอาตำราปฐมปรัชญาไปพิมพ์ไว้หลัง
ฟิสิกส์ (เมตาฟิสิกส์) จึงมีความหมายเพียงว่ามาหลังฟิสิกส์ ที่มาของคำนี้ ดู ๆ ก็จะเป็นการ
บังเอิญ แต่ก็น่าสงสัยว่าจะมีความตั้งใจด้วยหรือเปล่าที่จะให้ชื่อนี้ตามความหมายคำแปลว่า
ล่วงพ้นฟิสิกส์ คือเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งนอกเหนือฟิสิกส์

ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ทฤษฎีทางเมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติล จะมาจากข้อโต้แย้งของ
เขาในเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีแบบของเพลโต เพราะระบบปรัชญาของเขานั้น ที่แท้ก็เป็นเพียง

ความพยายามที่จะกำจัดข้อบกพร่องที่พบในระบบปรัชญาของเพลโต ข้อโต้แย้งที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

(๑) แบบของเพลโตมิได้อธิบายความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในโลก ปัญหาหลักของปรัชญาจะต้องอธิบายว่าทำไมโลกจึงมีอยู่อย่างนี้ ทฤษฎีของเพลโตผิดพลาดในเรื่องดังกล่าว เพราะแม้จะยอมรับว่า แบบของความขาวมีอยู่ แต่เราก็ไม่สามารถเข้าใจได้ว่าแบบผลิตวัตถุขาวออกมาได้อย่างไร

(๒) เพลโตมิได้อธิบายความสัมพันธ์ของแบบที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ เขาบอกเราว่าสิ่งต่าง ๆ เป็นเพียงสิ่งที่ลอกจากแบบ และมีส่วนร่วมอยู่ในแบบ แต่เราจะเข้าใจการมีส่วนร่วมนี้ได้อย่างไรเล่า อริสโตเติลกล่าวว่า เรื่องตอนนี้เพลโต แสดงภาพพจน์แบบกวี มากกว่าจะให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสัมพันธภาพนั้น

(๓) แม้ว่าความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายจะอธิบายได้ด้วยแบบ แต่ความเคลื่อนไหวของสิ่งเหล่านั้นแบบมิได้อธิบายไว้ สมมติว่า แบบของความขาวผลิตสิ่งสีขาว แบบของความงามผลิตสิ่งสวยงาม และอื่น ๆ แต่กระนั้น เนื่องจากตัวแบบเองเป็นสิ่งไม่เปลี่ยนแปลง และไม่มี การเคลื่อนไหว โลกซึ่งเป็นสิ่งลอกแบบของแบบก็น่าจะเป็นเช่นนั้นด้วย จักรวาลก็ควรจะอยู่กับที่โดยสิ้นเชิง ดังที่ โคลเลอริจกล่าวไว้ “ภาพวาดของเรือบนภาพของมหาสมุทร” แต่ตรงกันข้าม โลกเป็นโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไหว ชีวิต การแปรสภาพ เพลโตมิได้พยายามอธิบายการแปรสภาพอันไม่หยุดหย่อนของสิ่งต่าง ๆ แม้ว่าแบบของความขาวจะอธิบายสิ่งที่มีสีขาวก็ตาม ทำไมวัตถุเหล่านั้นจึงเกิดขึ้น เติบโตขึ้น เสื่อม และแตกสลายไป ถ้าจะอธิบายเรื่องนี้แบบจะต้องเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวได้ในตัวเอง แต่แบบก็ไม่ใช่สิ่งที่เคลื่อนไหวได้ และเป็นสิ่งที่ไร้ชีวิต

(๔) โลกประกอบขึ้นด้วยสิ่งต่าง ๆ มากมาย หน้าที่ของปรัชญาก็คืออธิบายว่าทำไมสิ่งเหล่านี้จึงมีอยู่ การอธิบายของเพลโตก็คือสมมติสิ่งอื่น ๆ ขึ้นมาอีก สิ่งเหล่านั้นได้แก่แบบ แต่ทว่านี่ก็เป็นเพียงการทวีคูณจำนวนต่าง ๆ ที่จะต้องอธิบาย ไม่ได้ช่วยให้ได้อะไรขึ้นเลย อริสโตเติลเปรียบเพลโตว่าเหมือนคนที่ไม่สามารถนับจำนวนน้อย ๆ ได้ แล้วกลับคิดว่า ถ้าเพิ่มจำนวนนั้นขึ้นเป็นสองเท่าจะทำให้นับได้

(๕) แบบได้รับการสมมติว่าเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ แต่ความจริงแล้ว สัมผัสได้ เพลโตคิดว่าจะต้องหาหลักการอันเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้มาอธิบายโลกของประสาทสัมผัส แต่เมื่อหาหลักการเช่นนั้นไม่ได้ ก็เลยนำสิ่งที่ประจักษ์ได้มาเรียกเสียใหม่ว่าเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ แต่ความจริงแล้ว มันกับแบบของมันก็ได้มีอะไรแตกต่างกันเลย คน กับ แบบของคนก็ไม่มีอะไรต่างกัน นอกจากจะต่างกันเพียงว่าหมายถึงความเป็นคนในตัวเองและความเป็นคนโดยทั่วไป ซึ่งก็เป็นความแตกต่างที่ไม่มีมีความหมายอะไร แบบ เป็นเพียงสิ่งที่ประจักษ์ได้ที่ถูกเปลี่ยนฐานะเสียใหม่ เหมือนกับเทพเจ้าในศาสนาต่าง ๆ ที่มีรูปร่างลักษณะเป็นมนุษย์นั่นเอง

อริสโตเติลกล่าวว่า ความจริงแล้วเป็นเพียงคนที่ถูกยกให้เป็นเทพเจ้า แบบเป็นเพียงวัตถุในธรรมชาติที่ถูกยกให้มีลักษณะเป็นนิรันดร์ และกล่าวกันว่าสิ่งต่างๆ เป็นสิ่งที่ลอกแบบ แต่ที่แท้แบบนั่นเองที่ลอกแบบสิ่งต่างๆ

(๖) ต่อไปก็มาถึงข้อโต้แย้งเรื่อง “บุรุษที่สาม” อริสโตเติลเรียกเช่นนี้เนื่องจากเขาอธิบายว่า แบบเป็นสิ่งที่สมมติขึ้นมาเพื่ออธิบายสิ่งที่วัตถุหลาย ๆ สิ่งมีส่วนร่วมกัน ที่ไหนที่มีสิ่งร่วมกันอยู่ที่นั่นก็มีแบบ เช่นมีสิ่งร่วมกันในมนุษย์ทั้งหมด ก็ย่อมมีแบบของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกัน ระหว่างปัจเจกชนกับแบบของมนุษย์ก็มีสิ่งร่วมกันอยู่ ดังนั้นก็ย่อมมีแบบต่อไป ซึ่งทำหน้าที่เป็น “บุรุษที่สาม” สำหรับอธิบายเรื่องนี้ และระหว่างแบบกับปัจเจกชนก็ต้องมีแบบอีกแบบหนึ่ง มาอธิบายสิ่งที่มันมีส่วนร่วม เป็นอย่างนี้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด

(๗) ข้อคัดค้านที่สำคัญที่สุดของอริสโตเติลเกี่ยวกับทฤษฎีเรื่องแบบก็คือ การที่ถือว่าแบบเป็นแก่นสารของสิ่งต่างๆ แต่แก่นสารเหล่านั้นอยู่นอกสิ่งเหล่านั้น อันที่จริงแก่นสารของสิ่งหนึ่งสิ่งใดต้องอยู่ภายในตัว ไม่ใช่ข้างนอก แต่เพลโตกลับแยกแบบออกจากสิ่งต่างๆ และวางแบบไว้ในที่เร้นลับแห่งหนึ่ง แบบที่ถือว่าเป็นสิ่งสากลนั้น ที่จริงแล้ว อาจมีอยู่ในเฉพาะปัจเจกภาพเท่านั้นก็ได้ อาจเป็นไปได้ว่าความเป็นจริงของม้าทั้งหลายมีอยู่ในความเป็นม้าอันเป็นสากล แต่ม้าอันเป็นสากลไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ได้อย่างอิสระจากม้าที่เป็นปัจเจกภาพ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องน่าขันที่เพลโตกล่าวเหมือนกันว่า นอกจากม้าที่เป็นปัจเจกภาพที่เรารู้จักกันแล้ว ยังมีปัจเจกภาพอย่างอื่นที่เรียกว่าม้าอันเป็นสากล ซึ่งแยกอยู่ต่างหากในที่แห่งหนึ่ง หรือเหมือนกับว่า นอกจากจะมีวัตถุสีขาวแล้วยังมีสิ่งที่เรียกว่าความขาว ซึ่งเป็นการขัดแย้งกันอยู่ในตัวเอง เพราะทฤษฎีเรื่องแบบเริ่มด้วยการกล่าวว่า สิ่งสากลเป็นจริง และปัจเจกภาพไม่เป็นจริง แล้วกลับจบลงด้วยการลดสิ่งสากลลงมาเป็นปัจเจกภาพ ซึ่งก็เหมือนกันกับกล่าวว่า สิ่งที่มีอยู่ไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริง แล้วกลับกล่าวสรุปเอาในที่สุดว่า เพราะฉะนั้นสิ่งที่จริงจึงเป็นสิ่งที่มีอยู่

ปรัชญาของอริสโตเติลเองก็มาจากข้อคัดค้านข้อสุดท้ายนี้ โดยมีหลักการขั้นพื้นฐานว่าสากลภาพเป็นสิ่งแท้จริงอันสมบูรณ์ แต่ทว่าเป็นเพียงสากลภาพที่มีอยู่ได้ในปัจเจกภาพเท่านั้น ปัญหาแรกของนักเมตาฟิสิกส์ก็คือ อะไรคือสิ่งที่แท้จริง อะไรคือสัจตะ สัจตะก็คือสิ่งที่คงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ได้มาจากสิ่งอื่นใดนอกเหนือจากตัวของมันเอง ดังนั้นสัจตะจึงไม่ใช่ส่วนขยายของสิ่งใด แต่เป็นสิ่งที่มิใช่สิ่งอื่น ๆ เป็นส่วนขยาย เช่นในประโยคที่ว่า “ทองหนัก” ทองเป็นประธานคือเป็นสัจตะ ซึ่งมี “หนัก” เป็นส่วนขยาย “ความหนักมีอยู่ได้ก็ต้องขึ้นกับ “ทอง” ดังนั้นทองจึงเป็นสัจตะ ไม่ใช่ความหนัก

ถ้าเรายึดเอาเรื่องนี้เป็นแนว สากลภาพตามที่เพลโตกล่าวยืนยันจะเป็นสัจตะหรือไม่ก็ต้องตอบว่าไม่ใช่ เพราะสากลภาพในแง่นี้เป็นแต่เพียงส่วนร่วมของวัตถุหลาย ๆ อย่างที่อยู่ ในจำพวกเดียวกัน สากลภาพของมนุษย์ก็เป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์ทั้งหมดมีส่วนร่วม เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นมนุษย์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นส่วนขยาย เพราะความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่อาจแยกอยู่

ต่างหากจากมนุษย์ได้ เช่นเดียวกับความหนักไม่อาจแยกอยู่ต่างหากจากสิ่งที่หนัก ด้วยเหตุนี้
สากลภาพจึงมิใช่สารัตถะ แต่ปัจเจกภาพก็มีใช่สารัตถะเช่นกัน เพราะไม่มีสิ่งใดที่อยู่อย่างโดด
เดี่ยว และเป็นปัจเจกภาพอย่างสิ้นเชิง ถ้าความเป็นมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่แยกอยู่ต่างหากจากมนุษย์
และมนุษย์ก็ไม่ใช่สิ่งที่แยกอยู่ต่างหากจากความเป็นมนุษย์แล้ว เมื่อเอาสิ่งทีคนๆหนึ่งมีเหมือน
กับคนอื่นและวัตถุอื่น ๆ ออกไป เมื่อกันเอาคุณสมบัติต่าง ๆ เหล่านี้ออกเสียหมดแล้ว ก็
จะไม่เหลืออะไรเหลืออยู่เลย เมื่อเรากล่าวว่า ทองหนัก มีสีเหลือง หลอมละลายได้ ฯลฯ ความหนัก
สีเหลืองและคุณสมบัติอื่น ๆ ก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจอยู่ต่างหากจากทองได้ และทองก็ย่อมไม่อาจมี
อยู่ต่างหากจากคุณสมบัติเหล่านั้นได้ ในทางความคิด ถ้าเราเอาคุณสมบัติทั้งหมดของทองออก
ไป แล้วลองถามตัวเองว่าสิ่งที่นอกเหนือจากคุณสมบัติเหล่านี้คืออะไร ก็พบว่าจิตของท่าน
ว่างเปล่า การเอาคุณสมบัติออกไปก็เท่ากับท่านเอาทองออกไปด้วย เราคิดถึงทองได้แต่เพียง
ทางคุณสมบัติเท่านั้น ทองมีอยู่ได้ก็ด้วยคุณสมบัติเท่านั้น ความมีอยู่ของทองจึงขึ้นอยู่กับ
คุณสมบัติของทองเท่ากับที่ความมีอยู่ของคุณสมบัติของทองขึ้นอยู่กับทอง เมื่อแยกพิจารณา
ดูแล้ว ก็ไม่มีสิ่งไหนเป็นสารัตถะ คุณสมบัติเป็นธาตุสากลในทอง ทองที่ไม่มีคุณสมบัติย่อมอยู่
โดดเดี่ยวและเป็นปัจเจกภาพโดยสิ้นเชิง เพราะประการแรก ความเหลืองเป็นคุณสมบัติซึ่งทอง
แท่งนี้มีเหมือนๆกับทองแท่งนั้น จึงถือเป็นสากลภาพ คุณสมบัติทั้งหมดก็เช่นกัน แม้ว่าในทอง
ชิ้นหนึ่งชิ้นใดจะมีคุณสมบัติที่ทองชิ้นอื่น ๆ ไม่มีก็ตาม แต่คุณสมบัตินั้นก็ต้องมีอยู่ในวัตถุชนิด
อื่น ๆ ในจักรวาล มิฉะนั้นเราจะรู้จักมันไม่ได้ คุณสมบัติทุกอย่างจึงเป็นสากลภาพ ประการที่
สอง ทองเมื่อปราศจากคุณสมบัติของทอง จะมีลักษณะเป็นปัจเจกภาพอย่างสมบูรณ์ เพราะ
เมื่อเอาคุณสมบัติทั้งหมดออก ก็ไม่มีสิ่งที่ทองมีร่วมกับสิ่งอื่น ๆ ปราศจากสิ่งสากลในตัวเอง
คงเหลือแต่ปัจเจกภาพสมบูรณ์ ดังนั้น สากลภาพก็มีใช่สารัตถะ และปัจเจกภาพ ก็มีใช่สารัตถะ
เพราะทั้งสองสิ่งไม่อาจมีอยู่ได้หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สารัตถะจึงต้องเป็นส่วนผสมของทั้งสอง
สิ่งนี้ คือเป็นสากลภาพในปัจเจกภาพ หมายความว่าสิ่งเดียวที่เป็นสารัตถะก็คือ ปัจเจกวัตถุคง
เช่น ทองที่มีคุณสมบัติติดอยู่ด้วย

เชื่อกันว่า เท้าที่อริสโตเติลกล่าวไว้ข้างต้นว่า สารัตถะ คือ ปัจเจกวัตถุ หรือส่วนผสม
ของปัจเจกภาพและสากลภาพ แต่ต่อมากลับถือว่าความจริงสูงสุดได้แก่สากลภาพ หรือ แบบ
นั้น เป็นคำกล่าวที่แย้งตัวเอง และที่จริงแล้ว ก็สอนเหมือนกับเพลโต คือ สากลภาพเป็น
แท้จริงสมบูรณ์เพียงสิ่งเดียว นั่นคือสากลภาพเป็นสารัตถะ แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยที่ว่าปรัชญา
ของอริสโตเติลไม่มีความเสมอต้นเสมอปลายเช่นนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความไม่เสมอ
ต้นเสมอปลายที่ว่านั้น เป็นเพียงคำพูดไม่ใช่ความคิด เราต้องสังเกตว่าเมื่อใดก็ตามที่อริสโต
เติลกล่าวว่า ปัจเจกภาพต่างหากที่เป็นสารัตถะไม่ใช่สิ่งสากล เมื่อนั้น เขากำลังคิดถึงเพลโต
เขาต้องการปฏิเสธความคิดของเพลโตที่ว่า สากลภาพสามารถมีอยู่ได้โดยลำพัง กระนั้นก็ตาม
เขาก็ยังเห็นด้วยกับเพลโตว่าสากลภาพเป็นจริง เมื่อเขากล่าวว่าสากลภาพไม่ใช่สารัตถะ ก็เป็น

แต่เพียงต้องการแย้งแปลได้ว่าสากลภาพไม่มีอยู่อย่างโดดเดี่ยว สิ่งที่มีอยู่คือ บัจเจกวัตตุ อันเป็นของผสมระหว่างสากลภาพและปัจเจกภาพ เมื่อเขากล่าวเป็นทำนองว่าสากลภาพเป็นสารัตถะ เขาหมายถึงว่า แม้สากลภาพจะไม่มีอยู่แต่ก็เป็นจริง คำพูดของเขาแย้งตัวเองอยู่ แต่ความหมายของคำพูดไม่เป็นเช่นนั้น เพียงแต่ว่าเขามีได้แสดงความคิดของเขาออกมาให้เห็นได้อย่างชัดเจนเท่านั้นเอง

วิวัฒนาการด้านเมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติลอยู่ที่คำสอนของเขาเรื่องเหตุและผล แต่อย่างไรก็ตาม เหตุและผลที่กล่าวนี้เป็นแนวความคิดที่กว้างกว่าในปัจจุบัน ในบทก่อนๆ ข้าพเจ้าพยายามแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสาเหตุและเหตุผลอย่างแจ่มชัด สาเหตุของสิ่งหนึ่ง ไม่ได้ให้เหตุผลใด ๆ แก่สิ่งนั้น และไม่ใช่ว่าสิ่งทีอธิบายสิ่งนั้น สาเหตุเป็นเพียงเครื่องมือที่เหตุผลใช้เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ ความตายมีสาเหตุจากอุบัติเหตุหรือจากโรค แต่สาเหตุเหล่านี้ไม่ได้อธิบายเลยว่าทำไมจึงมีความตายในโลก ถ้าเรายอมรับความแตกต่างนี้ เราก็อาจกล่าวได้ว่า ความเข้าใจของอริสโตเติลเกี่ยวกับเรื่องเหตุและผลนั้น รวมไปถึงสิ่งที่เราเรียกว่าสาเหตุและเหตุผลด้วย ในการเข้าใจความมีอยู่ของสิ่งหนึ่งหรือการเกิดขึ้นของเหตุการณ์หนึ่ง สิ่งทีจำเป็นเพื่อการเข้าใจไม่ว่าจะเป็นข้อเท็จจริง หลักการ สาเหตุ หรือเหตุผลก็ตาม สิ่งเหล่านี้รวมอยู่ในแนวความคิดเรื่องเหตุและผลของอริสโตเติลทั้งสิ้น

ตามหลักแห่งเหตุและผลอันมีนัยกว้างๆ นี้ อริสโตเติลพบว่า มีสาเหตุอยู่สี่ชนิด สาเหตุวัตถุ สาเหตุประสิทธิภาพ สาเหตุแบบ และสาเหตุสุดท้าย สาเหตุเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่เลือกเอามาได้ ในการอธิบายสิ่งหนึ่งสิ่งใดมิได้อาศัยสาเหตุเพียงชนิดเดียวเท่านั้น ในทุก ๆ กรณีที่มีความมีอยู่ หรือมีการเกิดขึ้นของสิ่งหนึ่งสิ่งใด สาเหตุทั้งสี่ก็ทำหน้าที่พร้อม ๆ กันไป สาเหตุทั้งสี่นี้พบได้ทั้งในการเกิดของมนุษย์และจักรวาล งานผลิตของมนุษย์และการผลิตอันเกิดตามธรรมชาติ ประกอบด้วยสาเหตุทั้งสี่นี้ทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม เราเห็นสาเหตุทั้งสี่นี้ในผลงานของมนุษย์ได้ชัดเจนกว่า เราจะเห็นว่าสาเหตุวัตถุของสิ่งหนึ่งก็คือ สสารที่ประกอบขึ้นเป็นวัตถุนั้น นั่นคือวัตถุดิบซึ่งกลายเป็นสิ่งของ ตัวอย่างเช่น ในการทำรูปเทพ เซอร์มีสต์ด้วยทองสัมฤทธิ์ ทองสัมฤทธิ์เป็นสาเหตุวัตถุ ตัวอย่างนี้อาจทำให้เราคิดว่า อริสโตเติลให้ความหมายสาเหตุวัตถุว่าเหมือนกับสสารทางกายภาพ เช่น ทองเหลือง เหล็ก หรือไม้ แต่ทว่าต่อไปเราจะได้เห็นว่าไม่เป็นเช่นนั้น สาเหตุประสิทธิภาพนั้น อริสโตเติลให้นิยามเสมอว่าเป็นสาเหตุของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เป็นพลังงานหรือพลังเคลื่อนไหวทีจำเป็นในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ต้องจำไว้ว่าการเคลื่อนไหวนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดใดก็ได้ ตามนัยของอริสโตเติล การเปลี่ยนแปลงของใบไม้ จากเขียวเป็นเหลือง ก็ถือว่าเป็นการเคลื่อนไหวเท่า ๆ กับการตกของก้อนหิน สาเหตุประสิทธิภาพเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทั้งปวง ตามตัวอย่างข้างต้น สิ่งที่เป็นเหตุให้ทองสัมฤทธิ์กลายเป็นรูปปั้น หรือสิ่งทีทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ก็คือปฏิมากร ปฏิมากรจึงนับเป็นสาเหตุประสิทธิภาพของ

รูปปั้น สาเหตุแบบ อริสโตเติลให้นิยามว่า เป็นสารัตถะและเป็นแก่นของสิ่งต่าง ๆ สารัตถะก็คือแบบมโนภาพ ดังนั้น สาเหตุแบบก็คือ มโนภาพ หรือที่แปลได้เรียกว่า แบบของสิ่งต่าง ๆ แบบของแปลได้จึงมีขึ้นในปรัชญาของอริสโตเติลอีก ในฐานะเป็นสาเหตุแบบ สาเหตุสุดท้าย หมายถึงจุดหมายหรือจุดประสงค์ อันเป็นจุดหมายของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง จุดหมายของการปั้นที่ปฏิมากรมุ่งหมายก็คือ ตัวรูปปั้นที่สำเร็จสมบูรณ์ สาเหตุของสิ่ง ๆ หนึ่งโดยทั่วไปจึงหมายถึง สิ่ง ๆ หนึ่งในฐานะเป็นวัตถุสำเร็จรูป

เราจะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องเหตุและผลนี้กว้างกว่าแนวความคิดสมัยใหม่เพียงไร ถ้าเรายึดเอาค่านิยามของมิลส์เกี่ยวกับสาเหตุว่า เป็นสิ่งอธิบายความคิดทางวิทยาศาสตร์ได้ดีที่สุด ก็เท่ากับว่าเขาถือว่าสาเหตุเป็น สิ่งที่ไม่ผันแปรไปตามเงื่อนไขใด ๆ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนในปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ ถ้าคิดเช่นนี้ ก็เป็นอันตัดสาเหตุสุดท้ายได้ทันที เพราะสาเหตุสุดท้ายเป็นจุดจบ ไม่ใช่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนในแง่เวลา อีกทั้งไม่ได้รวมถึงสาเหตุแบบไว้ด้วย เพราะปัจจุบันนี้เราไม่ได้คิดว่าแบบเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จึงเหลืออยู่ แต่สาเหตุวัตถุและสาเหตุประสิทธิภาพ ซึ่งกล่าวอย่างหยาบ ๆ ได้ว่าเหมือนกับสสารและพลังงานตามความคิดสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาต่อไป ก็ดูเหมือนว่า สาเหตุประสิทธิภาพของอริสโตเติลจะถูกกันออกไปจากแนวความคิดเรื่องเหตุและผลตามแบบสมัยใหม่ เพราะแม้ว่าสาเหตุประสิทธิภาพจะเป็นพลังงานที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวก็ตาม วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ก็ถือว่าเป็นแต่เพียงพลังงานทางกลไก ส่วนอริสโตเติลคิดถึงสาเหตุประสิทธิภาพในฐานะเป็นพลังที่มีสัมบูรณ์ภาพ ซึ่งเป็นปฏิบัติการจากจุดจบ มิใช่จากจุดเริ่มต้น ดังเราจะได้เห็นกันต่อไป แต่การที่เราพูดว่าความคิดเรื่องเหตุและผลสมัยใหม่ไม่รวมเอาสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายไว้ด้วย มิใช่เป็นสิ่งแสดงว่าอริสโตเติลผิดที่เติมเข้ามา หรือความคิดสมัยใหม่ดีกว่าอริสโตเติล ไม่ใช่ปัญหาว่าอะไรเร็วกว่าดีกว่าเลย วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ไม่ได้ปฏิเสธความจริงของสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายเลย เพียงแต่ถือว่าอยู่นอกขอบเขต ไม่ใช่เรื่องของวิทยาศาสตร์ที่จะไปคิดว่ามีอยู่หรือไม่ เมื่อความรู้ก้าวหน้าไป การกำหนดความแตกต่างและการแบ่งแยกหน้าที่ก็เกิดขึ้น วิทยาศาสตร์ก็ถือว่าขอบเขตของตนอยู่แค่สาเหตุทางกลไก ส่วนสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายเป็นหน้าที่ของนักปรัชญาที่จะต้องอธิบาย การที่สาเหตุแบบไม่ได้รับการพิจารณาจากวิทยาศาสตร์ ก็เพราะโดยนัยสมัยใหม่แล้ว สาเหตุแบบไม่ใช่สาเหตุเลย เป็นสิ่งที่เราเรียกว่าเหตุผล ถ้าเราจะต้องอธิบายความมีอยู่ของวัตถุอย่างหนึ่งในจักรวาล เราก็อาจจำต้องนำเอาสาเหตุแบบ และสาเหตุสุดท้ายมาแสดงให้เห็นว่าทำไมจึงมีอยู่ นั่นคือแสดงเหตุผลของวัตถุนั้น แต่ทว่าวิทยาศาสตร์ไม่พยายามอธิบายความมีอยู่ของวัตถุ แต่ถือเอาเฉย ๆ ว่ามีอยู่แล้วพยายามสืบสาวประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์ของวัตถุที่มีต่อกัน จึงไม่ต้องอาศัยสาเหตุแบบ วิทยาศาสตร์พยายามอธิบายกลไกของจักรวาล จึงอาศัยเพียงสาเหตุทางกลไก แต่ทฤษฎีของอริสโตเติลเป็นปรัชญามากกว่าวิทยาศาสตร์ จึงต้องรวมเอาทั้งหลักการของกลไก

และอันตวาท

อริสโตเติลไม่ใช่คนประเภทที่จะแสดงตัวว่าคิดอะไรออกมาใหม่ ๆ จากสมองของเขาเอง ในการโจมตีปัญหาใดก็ตาม วิธีที่เขาทำก็คือ พิจารณาความคิดเห็นทั้งในอดีตและปัจจุบันแล้วนำมาวิจารณ์แย้งสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และรับความจริงที่มีอยู่ แล้วเพิ่มเติมความคิดของเขาเข้าไป ผลของขบวนการนี้ก็คือ ทฤษฎีของเขาเอง ซึ่งไม่ใช่ความคิดใหม่ หากแต่เป็นวิวัฒนาการของทัศนะของคนรุ่นก่อน คงจะเห็นได้ในหนังสือเรื่อง เมตาฟิสิกส์อันเป็นหนังสือประวัติปรัชญาก่อนหน้าเขาตั้งแต่เธเลสถึงเพลโต เขาเขียนขึ้นเพื่อเป็นการสืบสาวดูว่าคนรุ่นก่อนเขารู้จักสาเหตุทั้งสี่ดีเพียงใด เขากล่าวว่าสาเหตุวัตถุเป็นสิ่งที่รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยแรก ๆ พวกไอโอนิกเชื่อสาเหตุอย่างเดียว ไม่เชื่อสาเหตุอื่น พยายามอธิบายทุกสิ่งในรูปของสสาร ถึงแม้จะมีความคิดเห็นแตกต่างกันไปว่าสาเหตุวัตถุคงกล่าวคืออะไรก็ตาม เธเลสเชื่อว่าเป็นน้ำ อเนกซิมัสเชื่อว่าเป็นอากาศ เฮราคลิตุสว่าเป็นไฟ เอมพีโดคลีสคิดว่า เป็นธาตุสี่ ธาตุสี่ของอริสโตเติลถือว่าเป็นเรื่องของจำนวนอันไม่จำกัดของสสารชนิดต่าง ๆ แต่จุดใหญ่ก็คือ พวกเขาทั้งหมดรู้ว่า สาเหตุวัตถุเป็นสิ่งจำเป็นในการอธิบายจักรวาล

อริสโตเติลกล่าวว่า นักคิดสมัยแรกที่สุดคือพวกไอโอนิก สันนิษฐานได้แต่เพียงสาเหตุเดียวเท่านั้น แต่เมื่อความคิดก้าวหน้าไป ปรัชญาเมธีอื่น ๆ ก็เริ่มเห็นทางว่า สาเหตุที่สองเป็นสิ่งจำเป็นในการอธิบายการเคลื่อนไหวและการแปรสภาพของสิ่งต่าง ๆ เพราะสสารเองไม่ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโดยตัวเอง ไม้ไม่ใช่สาเหตุที่ตัวมันกลายเป็นเตียง ทองเหลืองไม่ใช่สาเหตุของการที่ตัวมันกลายเป็นรูปหล่อ ดังนั้นจึงเกิดความคิดเกี่ยวกับสาเหตุประสิทธิภาพขึ้น พวกอีเลียไม่รู้จักสาเหตุประสิทธิภาพ เพราะเขาปฏิเสธความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ดังนั้น สำหรับพวกเขา สาเหตุของการเคลื่อนไหวจึงเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องหา อริสโตเติลคิดว่า พาร์มินิดีสเองก็ไม่แน่ใจในเรื่องนี้ แต่อย่างไรก็ตาม พาร์มินิดีสก็ยอมรับสาเหตุที่สองอยู่บ้างคือ รับประทานอาหารที่เรียกว่า ความร้อนและความเย็น แม้จะเห็นได้ไม่ชัดเจนก็ตาม ปรัชญาเมธีคนอื่น ๆ ยึดถือสาเหตุประสิทธิภาพอย่างชัดเจนกว่านั้น คือ คิดว่าเหตุหนึ่งที่มีปฏิริยามากกว่าธาตุอื่น ๆ เช่นธาตุไฟ เป็นต้นกำเนิดของความเคลื่อนไหวมากกว่าอย่างอื่น เอมพีโดคลีสสรรคความคิดเกี่ยวกับสาเหตุประสิทธิภาพอย่างแน่ชัดที่สุด เพราะเขาเอ่ยถึงความกลมกลืนและความไม่กลมกลืนความรักและความเกลียด ว่าเป็นพลังเคลื่อนไหว ส่วนอเนกซิมัสก็ถือว่า มี มโนเป็นพลังเคลื่อนไหว

พวกไพธาโกรัสรู้จักสาเหตุแบบ เพราะจำนวนมีลักษณะเป็นแบบ แต่พวกเขาลดฐานะของสาเหตุแบบลงมาอยู่ในระดับสาเหตุวัตถุ โดยประกาศว่าจำนวนเป็นสารัตถะหรือเป็นสสารซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งต่าง ๆ เพลโตเพียงคนเดียวที่เห็นความจำเป็นของสาเหตุแบบ เพราะในปรัชญาของเพลโต แบบ ก็คือสิ่งเดียวกับสาเหตุแบบ แต่ปรัชญาของเพลโตมีสาเหตุเพียงสองอย่างในจำนวนสาเหตุทั้งสี่อย่าง นั่นคือสาเหตุวัตถุ และสาเหตุแบบ เพราะเพลโต

เชื่อว่า สิ่งต่าง ๆ มาจากสสารและแบบ เนื่องจากแบบไม่มีหลักการเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว
ภายในตัวเอง ระบบของเพลโตจึงไม่มีสาเหตุประสิทธิภาพ สำหรับเรื่องสาเหตุสุดท้ายนั้น
เพลโตมีความคิดคลุมเครืออยู่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปได้เพื่อความดี แต่เขาก็ไม่ได้พัฒนา
ความคิดนี้ นักซาโกรัสเป็นผู้นำสาเหตุสุดท้ายเข้ามาในปรัชญา หลักการของเขาเกี่ยวกับ
เรื่องจิตสร้างโลก เป็นหลักการที่อธิบายแบบแผนและจุดหมายของจักรวาล แต่เมื่อระบบ
ปรัชญาของเขาพัฒนาขึ้น เขาก็ลืมเรื่องนี้ และถือว่ามันเป็นเพียงเครื่องมือในการอธิบายความ
เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ซึ่งก็เท่ากับปล่อยให้มันโผล่กลับจมตึงลงไปสู่สาเหตุประสิทธิภาพอีก

ด้วยเหตุดังกล่าว อริสโตเติลจึงเห็นว่า สาเหตุทั้งสี่เป็นสิ่งที่รับรู้กันในหมู่คนรุ่นก่อนเขา
มากบ้างน้อยบ้าง ซึ่งเป็นการสนับสนุนความคิดเห็นของเขาอย่างยิ่งยวด คนรุ่นก่อนเขาเข้าใจ
สาเหตุวัตถุและสาเหตุประสิทธิภาพอย่างชัดเจน แต่เข้าใจสาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายอย่าง
เลื่อนราว

ขั้นต่อไปในเมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติลก็คือ ลดทอนหลักการทั้งสี่ลงเป็นสอง คือเป็น
สสาร และแบบ โดยการแสดงให้เห็นว่า สาเหตุประสิทธิภาพ สาเหตุแบบ และสาเหตุสุดท้าย
ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในความคิดเรื่องแบบ ประการแรก สาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายเป็นสิ่ง
เดียวกัน เพราะสาเหตุแบบเป็นสสารัตถะ เป็นมโนภาพ เป็นแบบของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนสาเหตุ
สุดท้ายก็เป็นเพียงการยอมรับแบบของสิ่งนั้นอย่างจริง ๆ จุดหมายของสิ่งนั้นก็คือแบบของมัน
จุดจบหรือสาเหตุสุดท้ายซึ่งเป็นสิ่งเดียวกับสาเหตุแบบของสิ่งนั้น ประการที่สอง สาเหตุประ-
สิทธิภาพเป็นสิ่งเดียวกับสาเหตุสุดท้าย เพราะสาเหตุประสิทธิภาพเป็นสาเหตุของการแปร-
สภาพ สาเหตุสุดท้ายเป็นจุดจบของการแปรสภาพ จึงเป็นสิ่งที่สิ่งนั้นกลายเป็น ในความคิด
ของอริสโตเติล สิ่งที่เกิดให้เกิดการแปรสภาพก็คือ การที่สิ่งนั้นมุ่งสู่จุดหมาย การคืนรนของ
สิ่งต่าง ๆ ก็เพื่อเข้าสู่จุดหมาย และมีอยู่เพราะเหตุที่ต้องการเข้าสู่จุดหมาย จุดหมายจึงเป็น
สาเหตุของการแปรสภาพ หรือการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง นั่นคือสาเหตุสุดท้าย เป็นสาเหตุ
ประสิทธิภาพอันแท้จริง เราอาจเข้าใจดีขึ้นโดยอาศัยตัวอย่าง สาเหตุสุดท้ายหรือจุดหมายของ
ผลมะม่วงก็คือ ต้นมะม่วง และต้นมะม่วงก็เป็นสาเหตุให้ผลเจริญเติบโต การโตของต้นไม้
เนื้อแก่แล้วเกิดขึ้นเพราะผลมะม่วงถูกดึง และต้นมะม่วงคือจุดหมายของมัน เราอาจเข้าใจเรื่อง
นี้ได้ดีขึ้น ถ้าดูจากการผลิตของมนุษย์ เพราะในกรณีนี้ การคืนรนไปสู่จุดจบ เป็นที่รู้จักกัน ส่วนใน
ธรรมชาติเป็นไปโดยไม่รู้ตัว หรือโดยสัญชาตญาณ สาเหตุประสิทธิภาพของรูปปั้นคือ ปฏิมากร
เพราะเขาเป็นผู้ทำให้ทองเหลืองเคลื่อนไหว แต่สิ่งใดเล่าที่ทำให้ปฏิมากรเคลื่อนไหว และทำ
ให้เขากระทำต่อทองเหลืองเช่นนั้น ก็ตอบได้ว่าเป็นมโนภาพของรูปปั้นที่อยู่ในจิตของเขา เป็น
มโนภาพของจุดหมาย สาเหตุสุดท้ายจึงเป็นสาเหตุสูงสุดอย่างแท้จริงของการเคลื่อนไหว เพียง
แต่ว่าในกรณีการผลิตของมนุษย์ มโนภาพของจุดหมายมีอยู่จริง ๆ ในจิตของปฏิมากร ใน
ฐานะเป็นเหตุจูงใจ ในธรรมชาติ ไม่มีจุดหมายหรือไม่อาจรู้ได้ เพราะไม่มีจิตรับรู้ แต่ธรรมชาติ

ก็มุ่งสู่จุดหมายเช่นกัน จุดหมายเป็นสาเหตุของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ดังนั้นสาเหตุ ทั้งสามจึงรวมกันเป็นแนวความคิดเดียว ซึ่งอริสโตเติลเรียกว่า แบบของสัตว์ ก็เท่ากับว่าสาเหตุ ทางวัตถุเท่านั้นที่ไม่ลดทอนลงเป็นสิ่งที่อื่น จึงเหลือแต่สิ่งที่ตรงกันข้าม คือ สสารและแบบ

เนื่องจากสสารและแบบเป็นปรัชญาขั้นพื้นฐานที่อริสโตเติลใช้ในการพยายามอธิบาย จักรวาล เราจึงควรที่จะเข้าใจลักษณะของสสารและแบบให้ถ่องแท้ ประการแรก สสารและแบบ ไม่อาจแยกกันได้ เราคิดถึงมันอย่างแยกกัน ก็เพื่อทำความเข้าใจ ทั้งสองอย่างเป็นหลักการ ชนิดตรงกันข้าม และแยกกันได้ในความคิด แต่ความจริงไม่ได้แยกกัน ไม่มีแบบที่ปราศจาก สสาร และไม่มีสสารที่ปราศจากแบบ สิ่งที่มีอยู่คือ บัจเจกวัตถุ อันเป็นส่วนผสมของสสารและแบบ เราอาจเปรียบเทียบได้ว่าเหมือนนักบวชและรูปร่างของสิ่งของ แต่เราก็คงไม่คิดว่าแบบ หมายถึงเพียงรูปร่าง เรขาคณิตถือว่ารูปร่างเป็นสิ่งที่มีความจริงในตัวเอง แต่ที่จริงแล้ว สีเหลี่ยม วงกลม และสามเหลี่ยม เป็นสิ่งไม่มีจริง มีแต่วัตถุสี่เหลี่ยม วัตถุกลม ฯลฯ และเมื่อไม่มีรูปร่างที่ปราศจากวัตถุ ก็ไม่มีวัตถุที่ปราศจากรูปร่างเช่นกัน การที่เราพูดถึงของที่ไม่มีรูปร่าง ก็เป็นเพียงพูดถึงของที่รูปร่างไม่คงตัวหรือผิปกบคิ วัตถุอันหนึ่งก็ต้องมีรูปร่างอย่างหนึ่ง แต่ถึงแม้สสารและแบบไม่อาจแยกกันได้ในด้านข้อเท็จจริง ก็ยังเป็นสิ่งตรงกันข้ามและแยกกันได้ ในทางความคิด ในวิชาเรขาคณิตนั้น แม้จะถือว่าแบบมีอยู่โดยตัวเอง แต่ก็ก็เป็นเพียงความคิด เท่านั้น ในทำนองเดียวกัน สสารและแบบก็ไม่เคยแยกจากกัน การคิดถึงแบบที่มีอยู่ในตัวเองหรือสสารที่มีอยู่โดยตัวเองตามลำพัง เป็นเพียงความคิดเท่านั้น ไม่ได้มีอยู่จริง ๆ สิ่งที่อริสโตเติลใช้โจมตีเปเลโต้ดั่งที่เราเห็นกัน ก็คือการที่เปเลโต้คิดว่าแบบสามารถมีอยู่ได้โดยตัวเอง เพราะแบบก็คือ แบบ ซึ่งเปเลโต้ไม่ได้คิดว่าแบบมีอยู่ต่างหากในโลกของแบบเอง

เราจะเห็นได้ว่าแบบมีลักษณะเป็นสากล สสารเป็นปัจเจกภาพ และแบบเป็นสากลภาพ การกล่าวว่แบบและสสารไม่อาจอยู่แยกกัน จึงเท่ากับกล่าวว่าสากลภาพมีอยู่แต่ในปัจเจกภาพ เท่านั้น นี่คือพื้นฐานปรัชญาของอริสโตเติล แต่ถ้าเราเปรียบเทียบสสารกับปัจเจกภาพในสิ่งต่าง ๆ ต้องไม่เอาปัจเจกภาพไปปนกับปัจเจกวัตถุ ในทางปฏิบัติเรามักใช้คำทั้งสองนี้ในความหมายเดียวกัน เพราะปัจเจกวัตถุเป็นสิ่งผสมของสสารและแบบ เป็นสิ่งผสมของปัจเจกภาพและสากลภาพ และเมื่อเรากล่าวว่าสสารเป็นปัจเจกภาพ เราไม่ได้หมายความว่า สสาร มิใช่ของผสม แต่หมายถึงปัจเจกภาพอันสมบูรณ์ที่ไม่มีสากล ภาพอยู่เลย แต่สิ่งที่เป็นปัจเจกภาพสมบูรณ์ ซึ่งแยกตัวอยู่ตามลำพัง ไม่มีอยู่จริง เช่นทองแท่งหนึ่ง มีอยู่ได้ก็โดยอาศัยคุณสมบัติ เช่นความเหลือง ความหนัก ฯลฯ คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องมีส่วนร่วม กับสิ่งอื่น ปัจเจกภาพเช่นนั้นไม่มีอยู่จริง เท่ากับว่าสสารไม่แยกอยู่ต่างหากจากแบบ

การที่คิดว่าสสารตามความคิดของอริสโตเติล หมายความว่าอย่างเดียวกับ สสารทางกายภาพ เช่น ไม้ หรือ เหล็ก และคิดว่าแบบหมายถึงแต่เพียงรูปร่างนั้น ไม่ถูกต้อง แม้จะมีความเกี่ยวข้องกันในทางความคิด แต่ความคิดทั้งสองนี้ไม่เหมือนกันเลย ขอให้เรามาเริ่มกัน

ที่สสาร ตามธรรมดาเรามักคิดว่าวัตถุคือสสาร แนวความคิดนี้เป็นแนวความคิดตายตัว สิ่งที่
เราเรียกว่าวัตถุ เราย่อมหมายความว่า เป็นสสารเสมอ มิใช่เป็นวัตถุในแง่หนึ่ง และอวัตถุอีก
แง่หนึ่ง ต้องเป็นสสารวันยังค่ำ กาลเวลาไม่ได้ทำให้หมดความเป็นสสาร ทองเหลืองเป็นสสาร
และไม่ใช่สิ่งอื่น ในธรรมชาติสสารชนิดหนึ่งอาจเปลี่ยนเป็นสสารอีกชนิดหนึ่ง เช่น เรเดียม
กลายเป็นซีเลียม และทองเหลืองก็อาจกลายเป็นตะกั่วได้ แต่ถึงแม้จะเป็นเช่นนั้น ก็ไม่หมด
ความเป็นสสาร แต่ที่ว่า แนวความคิดเรื่องสสารของอริสโตเติลมีลักษณะเป็นสัมพัทธภาพ
สสารและแบบเป็นของไหล ซึ่งไหลถ่ายเทสู่กันและกันได้ สิ่งเดียวกันในทัศนะหนึ่งว่า อาจ
เป็นสสาร อีกทัศนะหนึ่งอาจเป็นแบบ ในการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย สสารเป็นสิ่งแปรไป
เป็นวัตถุกระทำ สิ่งที่เป็นจุดหมายของความเปลี่ยนแปลงก็คือแบบ สิ่งที่แปรไปก็คือสสาร
ดังนั้น ไม้จึงเป็นสสารในแง่ที่เกี่ยวกับเตียงนอน เพราะไม้กลายเป็นเตียง แต่ไม่เป็นแบบใน
แง่ที่เกี่ยวกับต้นไม้ที่กำลังเติบโต เพราะต้นไม้กลายเป็นไม้ ต้นมะม่วงเป็นแบบของผลมะม่วง
แต่เป็นสสารของเครื่องเรือนที่ทำด้วยไม้มะม่วง

การที่สสารและแบบต่างก็มีสัมพัทธภาพแก่กันเช่นนี้ จึงเห็นได้ว่าแบบไม่ใช่เป็นเพียง
รูปร่างเท่านั้น เพราะสิ่งที่เป็นแบบในแง่หนึ่ง อาจเป็นสสารในอีกแง่หนึ่ง ส่วนรูปร่างก็เป็นแต่
เพียงรูปร่าง รูปร่างเป็นส่วนหนึ่งของแบบ แต่เป็นส่วนที่ไม่สำคัญเลย เพราะแบบรวมถึง
คุณสมบัติของสิ่งของ หมายถึงการก่อรูปขึ้น เป็นความสัมพันธ์ของส่วนหนึ่งกับอีกส่วนหนึ่ง
เป็นการที่ส่วนย่อยๆ ขึ้นกับส่วนรวม แบบเป็นผลรวมของความสัมพันธ์ภายในและภายนอก
คือโครงร่างอันสมบูรณ์ของสิ่งต่าง ๆ แบบยังรวมถึงหน้าที่ด้วย เพราะรวมถึงสาเหตุสุดท้าย
สิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งย่อมมีหน้าที่ของตนเอง หน้าที่เป็นจุดจบ หรือสาเหตุสุดท้าย ดังนั้นหน้าที่จึง
รวมอยู่ในแบบ เช่นหน้าที่ของมือคือความสามารถในการจับยึด เป็นส่วนหนึ่งแห่งแบบของมือ
ถ้ามือสูญเสียหน้าที่นี้ไป เนื่องจากถูกตัดออกจากแขน ก็เหมือนกับเสียแบบ มือที่ไร้ชีวิต
ยังมีแบบบางอย่างของมืออยู่เพราะเป็นปัจเจกวัตถุซึ่งมีส่วนผสมของสสารและแบบ แต่ได้
สูญเสียส่วนที่สูงที่สุดของแบบ ฉะนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับมือที่มีชีวิตแล้ว จึงเป็นเพียงสสาร
ถึงแม้ว่าเมื่อเอาไปเปรียบเทียบกับเนื้อและกระดูก ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นมือ แล้วยังคงเป็น
แบบอยู่ก็ตาม ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดว่าแบบไม่ใช่เป็นเพียงรูปร่าง เพราะมือที่ถูกตัดออกไปก็
ไม่ได้เสียรูปร่างไปด้วย

แบบรวมถึงคุณสมบัติทั้งหมดของสิ่งของ สสารคือสิ่งที่มีคุณสมบัติ เพราะคุณสมบัติ
เป็นสากลภาพ ทองแท่งหนึ่งมีสีเหลือง ย่อมหมายความว่า มีสีนี้ร่วมกับทองแท่งอื่นและ
วัตถุสีเหลืองชนิดอื่น การกล่าวว่ามีสีใดมีคุณสมบัติอย่างไร เท่ากับเป็นการจัดเข้าในประเภท
หนึ่ง สิ่งของประเภทหนึ่งมีส่วนร่วมกันย่อมเป็นสิ่งสากล สิ่งใดที่ไม่มีคุณสมบัติไม่สามารถจัด
เข้าประเภทได้ และคุณสมบัติก็ไม่อาจมีอยู่โดยปราศจากสิ่งนั้นได้ นี้ก็เท่ากับกล่าวว่า แบบ
และสสารไม่อาจแยกกันอยู่ได้

ถ้าเช่นนั้น สสารก็เป็นสิ่งที่ไร้แบบโดยสิ้นเชิง คือเป็นสิ่งรองรับ ซึ่งอยู่ภายใต้ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีลักษณะในตัวเอง เป็นสิ่งไร้ลักษณะ เป็นสิ่งไม่จำกัด ปราศจากคุณสมบัติใดๆ อะไรก็ตามที่จำกัดลักษณะ หรือให้คุณสมบัติแก่สิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือสิ่งใดก็ตามที่ทำให้มันเป็นอย่างนั้นสิ่งนั้น สิ่งนั้นคือแบบของมัน สสารจึงไม่มีความแตกต่างกัน สิ่งหนึ่งต่างจากอีกสิ่งหนึ่งก็เพียงที่คุณสมบัติ เมื่อสสารไม่มีคุณสมบัติ ก็ไม่มีความแตกต่างกัน นี่แสดงว่าความคิดในเรื่องสสารของอริสโตเติลแตกต่างจากสสารทางกายภาพตามความคิดแบบใหม่ของเรา เช่น ทองเหลืองต่างจากเหล็ก เป็นต้น (เป็นความแตกต่างทางคุณสมบัติ) สำหรับอริสโตเติลคุณสมบัตินี้เป็นส่วนหนึ่งของแบบ ดังนั้น ตามทัศนะของเขา การที่เหล็กแตกต่างจากทองเหลืองไม่ใช่ความแตกต่างทางสสาร แต่เป็นความแตกต่างทางแบบ ดังนั้นสสารอาจกลายเป็นอะไรก็ได้ตามที่แบบประทับลงไปบนสสารนั้น สสารจึงเป็นความเป็นไปได้ของทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งที่จริงไม่ได้เป็นอะไรเลย เพราะสสารกลายเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ได้เพราะได้แบบของสิ่งนั้นมา ความคิดนี้ทำให้เกิดทฤษฎีสำคัญของอริสโตเติล คือเรื่องความตรงกันข้ามระหว่างภาวะแฝง และภาวะจริงเพราะสสารเป็นทุกสิ่งทุกอย่างโดยภาวะแฝง และอาจกลายเป็นสิ่งใดก็ได้ สสารเป็นเพียงภาวะแฝงหรือความสามารถในการกลายเป็นสิ่งหนึ่ง แต่อะไรก็ตามที่จำกัดให้สสารเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งนี้ หรือสิ่งที่ทำให้สสารเป็นจริงคือแบบ ดังนั้นภาวะจริงของสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็คือแบบของสิ่งนั้น

อริสโตเติลอ้างว่าเขาได้แก้ปัญหาเรื่องการแปรสภาพที่พวกอีเลียดแสดงไว้ และเป็นปัญหาที่ทำให้นักคิดกรีกต้องลำบากใจเสมอมา ทั้งนี้ก็โดยอาศัยทฤษฎีของสิ่งตรงกันข้ามระหว่างภาวะแฝงและภาวะจริง การแปรสภาพเป็นจริงได้อย่างไร การที่สัตว์อย่างหนึ่งกลายเป็นสัตว์อีกอย่างหนึ่ง มิใช่การแปรสภาพ เพราะไม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด การที่สัตว์จะกลายเป็นสัตว์ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะสิ่งหนึ่งย่อมไม่อาจมาจากสิ่งที่ไม่เป็นอะไรเลย สำหรับอริสโตเติลไม่มีเส้นตรงที่เชื่อมต่อระหว่างสัตว์และสัตว์ เพราะเขาใช้ความสัมพันธ์แทนความหมายสัมบูรณ์ ภาวะแฝงและภาวะจริงต่างก็เปลี่ยนไปในอีกรูปหนึ่งได้ อริสโตเติลใช้ภาวะแฝงแทนสัตว์ของระบบปรัชญาเก่าๆ ในการแก้ปัญหา เนื่องจากภาวะแฝงไม่ใช่สัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีภาวะ หากแต่เป็นสัตว์ที่ครบเท่าที่ยังไม่กลายเป็นภาวะเป็นจริง เป็นสัตว์เพราะเป็นภาวะที่แฝงอยู่ ดังนั้น การแปรสภาพจึงมิใช่การก้าวกระโดดจากความไม่เป็นอะไรไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนภาวะจากภาวะแฝงไปเป็นภาวะจริง การเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไหวทั้งปวง จึงเป็นการแปรสภาพจากภาวะแฝงไปเป็นภาวะจริงจากสสารไปเป็นแบบ

เนื่องจากสสารโดยตัวเองแล้ว ไม่ได้เป็นอะไรเลย เป็นแต่เพียงความสามารถ ที่ยังไม่ได้เป็นอะไร ส่วนแบบเป็นภาวะจริง เป็นภาวะอันเสร็จสมบูรณ์แล้ว แบบจึงเป็นสิ่งที่สูงกว่าสสาร แต่สสารคือสิ่งที่กลายเป็นแบบ ดังนั้นตามลำดับกาลสสารจึงมาก่อนแบบ แต่ตามลำดับ

ความคิด และความเป็นจริงเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อเรากล่าวว่าสสารเป็นภาวะแฝงที่ต้องแปรรูปไปเป็นจริง ก็เท่ากับว่าสิ่งที่ปรากฏของการแปรรูปเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วในตัวเองอย่าง เป็นความคิด อย่างเป็นภาวะที่แฝงอยู่ ถึงแม้จะยังไม่เป็นจริงก็ตาม ฉะนั้นจุดจบจึงมียอยู่แล้ว ในจุดเริ่มต้น ต้นมะม่วงมียอยู่แล้วในผลมะม่วง มิฉะนั้นแล้ว ต้นมะม่วงย่อมไม่อาจมาจากผล มะม่วงได้ และเนื่องจากการแปรสภาพทั้งปวง มุ่งจุดจบและเป็นไปเพื่อจุดจบ จุดจบจึงเป็น หลักของการแปรรูปและเป็นสาเหตุอันแท้จริงของการแปรสภาพ การเคลื่อนไหวมิได้เกิดขึ้น เพราะพลังผลักดันอย่างเครื่องจักร ซึ่งมาจากเบื้องหลัง แต่มาจากพลังดึงดูดที่ดึงดูดสิ่งทั้งหลาย เข้าสู่จุดจบ เหมือนแท่งเหล็กที่ถูกดึงเข้าไปสู่แม่เหล็ก จุดจบเป็นผู้ใช้พลังนี้ จุดจบจึงต้องมียอยู่ในจุดเริ่มต้น เพราะถ้าไม่อยู่ในจุดเริ่มต้น ก็ย่อมไม่อาจใช้พลังได้ ยิ่งกว่านั้น จุดจบไม่เพียง แต่มีอยู่ในจุดเริ่มต้นเท่านั้นแต่ยังมีอยู่ก่อนอีกด้วย เพราะจุดจบเป็นสาเหตุของการเคลื่อนไหว และโดยทางตรงก สหเหตุย่อมมาก่อนผล จุดจบหรือแบบจึงเป็นสิ่งที่แรกโดยสิ้นเชิง ทั้งตามความคิดและตามความจริง แม้ว่าจะเป็สิ่งสุดท้ายโดยลำดับกาลก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้าเราถาม อริสโตเติลว่าอะไรเป็นสิ่งที่แท้จริงสูงสุด เป็นหลักเบื้องต้นของจักรวาล ซึ่งเป็นที่มาของจักรวาล ทั้งหมด คำตอบก็คือ จุดจบหรือแบบ และเมื่อแบบเป็นสากลภาพ เป็นแบบทฤษฎีขั้นพื้นฐานของเขาจึงเหมือนกับแปลโต้ เป็นทฤษฎีจิตวาท คือดีที่ว่า ความคิด สากลภาพ และเหตุผล เป็นภาวะสัมบูรณ์ซึ่งเป็นรากฐานของโลก เขาคิดต่างจากแปลโต้ก็ตรงที่ปฏิเสธว่าแบบมิได้มี อยู่ต่างหากจากสสารในการปรากฏตัวออกมา

ทั้งหมดนี้อาจทำให้ผู้ที่ไม่ค่อยเชี่ยวชาญรู้สึกประหลาดที่ว่า สัมบูรณ์ภาพซึ่งเป็นที่มา ของจักรวาล เป็นสิ่งที่อยู่ทีจุดจบของวิวัฒนาการของจักรวาล และปรัชญาเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าจุดจบมาก่อนจุดเริ่มต้นจริง ๆ เรื่องนี้ห่างไกลจากแนวความคิดของสามัญชน อาจจะดู ชัดกััน แต่ความจริงแล้วทั้งไม่ประหลาดและไม่ชัดกััน โดยเนื้อแท้แล้ว ความคิดนี้เป็นสิ่งที่ ถูกต้องโดยสมบูรณ์และเป็นจริง ที่ดูประหลาดสำหรับสามัญชนก็เพียงเพราะเป็นความคิดที่ลึก ซึ่งเกินความสามารถของเขา ข้อคิดนี้จำเป็นสำหรับจิตวาทขั้นสูง และปรัชญาไม่อาจก้าวหน้า ไปได้จนกว่าจะเข้าใจความคิดนี้ จึงนับเป็นข้อทดสอบที่ดีว่าใครมีพรสวรรค์ทางปรัชญาหรือไม่ ปรัชญาระบบนี้ถือว่าเวลาเป็นเพียงปรากฏการณ์ มิใช่สิ่งแท้จริง เมื่อเป็นเช่นนั้นความสัมพันธ์ ของสัมบูรณ์ภาพ หรือพระเจ้า กับโลก จึงไม่มีทางเป็นความสัมพันธ์ในแง่เวลา ความคิด ของสามัญชนทั่ว ๆ ไปก็คือ ถ้ามีหลักเบื้องต้นหรือพระเจ้าแล้ว พระองค์ต้องมีมาก่อนโลก และอาจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งอาจเป็นล้าน ๆ ปีมาแล้วก็ได้ มีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นคือโลก สัมบูรณ์ภาพ จึงเป็นสาเหตุ ส่วนโลกเป็นผล และโดยลำดับกาล สาเหตุย่อมมาก่อนผลเสมอ หรือถ้าเราคิด ว่าโลกไม่เคยมีการเริ่มต้น สามัญชนก็จะเชื่อว่าการณิเช่นนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องสมมติหลัก เบื้องต้นขึ้นมาอีกต่อไป แต่ถ้าเวลาเป็นเพียงปรากฏการณ์ วิธีที่พิจารณาดังกล่าวทั้งหมดจะ ต้องผิด พระเจ้าไม่ได้เกี่ยวข้องกับโลก ในฐานะสาเหตุและผลลัพธ์ และไม่ใช้ความสัมพันธ์

ทางลำดับกาลเลย หากแต่เป็นความสัมพันธ์ทางตรรก พระเจ้าน่าจะเป็นสมมติฐานทางตรรก ซึ่งมีโลกเป็นข้อสรุป ดังนั้นเมื่อยินยอมให้พระเจ้าเป็นสิ่งมีจริงแล้ว โลกก็เป็นผลที่จำเป็นจะต้องติดตามมา เช่นเดียวกับถ้ายอมรับสมมติฐานแล้วข้อสรุปก็จะตามมา นี่เป็นเหตุผลว่าทำไมในการอภิปรายเกี่ยวกับเพลโต เราจึงกล่าวว่า เราอาจอนุมานโลกจากหลักเบื้องต้นของเขาได้ ถ้าสมบูรณภาพเป็นเพียงสาเหตุของโลกในแง่ลำดับกาล ก็ไม่ได้อธิบายอะไรเกี่ยวกับโลก อย่างที่ข้าพเจ้าชี้ให้เห็นบ่อย ๆ ว่า สาเหตุมิได้อธิบายอะไรเลย แต่ถ้าโลกมาจากสมบูรณภาพ โลกก็ได้รับการอธิบายแล้ว เราไม่ได้อ้างสาเหตุ แต่ให้เหตุผล เช่นเดียวกับให้เหตุผลแก่สมมติฐานเพื่อให้ได้ข้อสรุป ข้อสรุปของซิลลोजิสม์มาจากสมมติฐาน สมมติฐานจึงมาก่อนข้อสรุป แต่ก็มาก่อนในแง่ความคิดไม่ใช่ในแง่เวลา เป็นลำดับทางตรรก มิใช่ลำดับกาล ในทำนองเดียวกันสมบูรณภาพหรือที่อริสโตเติลเรียกว่าแบบ ก็เป็นสิ่งแรกโดยทางตรรก มิใช่สิ่งแรกตามลำดับกาล และแม้ว่าจะจะเป็นจุดจบ ในทางความคิดแบบก็เป็นจุดเริ่มต้นที่สมบูรณ์และเป็นรากฐานของโลก เป็นหลักเบื้องต้นที่ทำให้กำเนิดโลก อาจมีข้อคัดค้านว่า ถ้าความสัมพันธ์ของสมบูรณภาพกับโลกไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางเวลา ก็พูดไม่ได้ว่าสมบูรณภาพเป็นจุดจบหรือจุดเริ่มต้น เราจะเห็นต่อไปว่าข้อคัดค้านดังกล่าวเนื่องมาจากเข้าใจปรัชญาของอริสโตเติลอย่างผิดๆ แม้โดยลำดับกาล สิ่งต่าง ๆ จะคืบหน้าไปสู่จุดจบ แต่จุดจบที่สมบูรณ์ก็มีได้อยู่ในเวลาเลย หรืออีกนัยหนึ่ง ไม่มีทางเข้าถึงจุดจบ ความสัมพันธ์ของสมบูรณภาพกับโลกในฐานะที่เป็นจุดจบ เป็นไปในแง่เหตุผล ไม่ใช่ในแง่เวลา เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ของมันกับโลกในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นอันสมบูรณ์ จักรวาลไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบที่รู้ได้ในแง่เวลา

เนื่องจากขบวนการของโลกเป็นการที่สสารเปลี่ยนแปลงไปสู่แบบที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้เกิดความคิดว่าจักรวาลแสดงให้เห็นระดับต่าง ๆ ของสัจ สิ่งที่มีระดับสูงก็คือสิ่งที่มีแบบมากกว่าสสาร สิ่งที่มีระดับต่ำ คือสิ่งที่มีสสารมากกว่าแบบ ระดับต่ำสุดคือสสารไร้แบบ ระดับสูงสุดคือแบบไร้สสาร ระดับที่สูงสุดทั้งสองนี้เป็นนามธรรม ไม่มีอยู่จริง ๆ เพราะสสารและแบบไม่อาจแยกจากกันได้ สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เป็นสิ่งที่อยู่ในระหว่างระดับสุดยอดทั้งสองนั้น จักรวาลจึงเป็นสิ่งที่แสดงขบวนการจัดเป็นขั้น การเคลื่อนไหว และการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากความพยายามในการเปลี่ยนจากสิ่งที่ต่ำไปเป็นสิ่งที่สูงกว่าด้วยพลังดึงดูดของจุดจบ

จุดสุดยอดของระดับนี้คือ แบบสมบูรณ์ อริสโตเติลเรียกว่าพระเจ้า และก็เป็นธรรมคาอยู่เองที่ต้องมีค่านิยมของพระเจ้าตามมา เนื่องจากแบบเป็นสิ่งที่จริง พระเจ้าเท่านั้นที่เป็นจริงโดยสมบูรณ์ พระเจ้าเท่านั้นที่จริงแท้ สิ่งอื่นที่มีอยู่ทั้งหมดเป็นจริงมากบ้างน้อยบ้างสิ่งที่อยู่ในระดับสูงกว่าเป็นจริงมากกว่า เพราะมีแบบมากกว่า ระดับชั้นของสัจจึงเป็นระดับชั้นของความจริงแท้ จากความจริงแท้ที่สมบูรณ์คือพระเจ้า ลดหลั่นลงมาเป็นชั้น ๆ ไปสู่ความไม่เป็นจริงแท้ที่สมบูรณ์ คือสสารไร้แบบ ประการที่สอง เนื่องจากแบบเป็นที่รวมของสาเหตุแบบ สาเหตุสุดท้าย และสาเหตุประสิทธิภาพ พระเจ้าจึงเป็นทั้งหมดนี้ ในฐานะเป็นสาเหตุ

แบบ พระองค์เป็นแบบ เป็นความคิดโดยแท้ เป็นปัญญา ในฐานะสาเหตุสุดท้าย พระองค์เป็นจุดจบสมบูรณ์ เป็นจุดหมายที่ทุกสิ่งค้ำรนเข้าไปหา สัตว์แต่ละอย่างย่อมมีจุดจบอยู่ในตัวเอง แต่ในฐานะที่เป็นจุดจบสมบูรณ์ พระเจ้าจึงรวมเอาจุดจบที่ต่ำกว่าไว้ทั้งหมด และเมื่อจุดจบของแต่ละสิ่งก็คือ ความสมบูรณ์ของสิ่งนั้น พระเจ้าซึ่งเป็นจุดจบที่สมบูรณ์ จึงเป็นความสมบูรณ์ที่สมบูรณ์ ประการสุดท้าย ในฐานะสาเหตุประสิทธิธิภาพ พระเจ้าเป็นสาเหตุสูงสุดของการเคลื่อนไหว และการแปรสภาพทั้งหมด พระองค์เป็นแรงกระตุ้นลำดับแรก เพราะฉะนั้นพระองค์จึงเป็นผู้ไม่ถูกกระตุ้น ที่ว่าสิ่งที่กระตุ้นลำดับแรกควรเป็นสิ่งที่ไม่ถูกกระตุ้น เป็นความคิดสำคัญของอริสโตเติล เกี่ยวกับแบบและจุดจบ เพราะการเคลื่อนไหวคือการที่สิ่งหนึ่งเคลื่อนไปสู่จุดจบ จุดจบสมบูรณ์ย่อมไม่อาจมีจุดจบอื่นที่อยู่เหนือมันได้ ดังนั้นจึงไม่ถูกสิ่งอื่นใดมากระตุ้น ข้อโต้แย้งซึ่งอริสโตเติลใช้อ้างเกี่ยวกับการไม่เคลื่อนไหวของสิ่งกระตุ้นสิ่งแรกก็คือ เราต้องเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นเช่นนั้น มิฉะนั้นแล้วจะไม่มี การเคลื่อนไหวเกิดขึ้น วัตถุที่เคลื่อนไหวน่าจะถูกทำให้เคลื่อนไหวด้วยวัตถุเคลื่อนไหวอีกอันหนึ่ง และก็ต้องมีสาเหตุแห่งการเคลื่อนไหวของวัตถุอันหลังต่อไปอีก ถ้าสาเหตุต่อไปเคลื่อนไหว เราก็คงต้องถามหาสาเหตุของการเคลื่อนไหวต่อไปอีก ไม่มีการบอกสาเหตุที่แท้จริง สาเหตุที่แท้จริงและสูงสุดจึงต้องไม่เคลื่อนไหว

ข้อโต้แย้งข้อสุดท้ายนี้ ฟังดูเหมือนกับว่าอริสโตเติลกำลังคิดในแบบกลไก ฟังดูเหมือนเขาจะหมายความว่า สิ่งกระตุ้นสิ่งแรกเป็นสิ่งที่หนึ่งซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของเวลา ถ้าจะพูดไปแล้วก็คือแรงผลักดันที่กระทำต่อสิ่งต่างๆ เพื่อให้สิ่งต่างๆ เริ่มขึ้น แต่อริสโตเติลไม่ได้หมายความว่าเช่นนั้น เพราะสาเหตุประสิทธิธิภาพที่แท้จริงก็คือสาเหตุสุดท้าย และที่ว่าพระเจ้าเป็นสิ่งกระตุ้นสิ่งแรกก็เป็นแต่เพียงว่า พระเจ้ามีลักษณะเป็นจุดจบสมบูรณ์ ทั้งจักรวาลและการเคลื่อนไหวในจักรวาล ไม่มีจุดเริ่มต้นใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับเวลา สาเหตุทางกลไกทุกอย่างย่อมมีสาเหตุของตัวเองอีกต่อหนึ่ง ดังนั้นจึงไม่มีการสิ้นสุด พระเจ้าไม่ใช่สาเหตุแรกตามนัยของเรา นั่นคือเป็นสาเหตุทางกลไกลำดับแรกที่มีอยู่ก่อนโลกและเป็นผู้สร้างโลก พระองค์เป็นสาเหตุสุดท้ายซึ่งปฏิบัติการจากจุดจบ ดังนั้นโดยนัยแห่งเหตุผล พระเจ้าจึงมาก่อนจุดเริ่มต้นทั้งหมด และเป็นผู้กระตุ้นแรกสุด เมื่อจักรวาลไม่มีจุดเริ่มต้นในทางเวลา ย่อมไม่มีจุดจบในทางเวลา แต่จะเป็นไปตลอดกาล จุดจบของจักรวาลเป็นแบบที่สมบูรณ์ แต่เป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เพราะถ้าเข้าถึงได้ ก็หมายความว่าแบบสมบูรณ์มีอยู่ให้เราเห็นได้ และแบบที่เรารู้จักได้ก็ไม่อาจมีอยู่ต่างหากจากสสาร

พระเจ้าเป็นความคิด แต่เป็นความคิดเกี่ยวกับอะไรเล่า ในฐานะเป็นแบบสมบูรณ์ พระเจ้าไม่ใช่แบบของสสาร แต่เป็นแบบของแบบ สสารของพระเจ้านี้ก็คือแบบ แบบที่เป็นสากลภาพเป็นความคิด พระเจ้าที่อริสโตเติลให้คำนิยามไว้คือ “เป็นความคิดของความคิด” พระเจ้าคิดอยู่แต่ในตัวเองเท่านั้น เป็นทั้งประธานและกรรมของความคิดของพระองค์ ส่วน

มนุษย์ทั่ว ๆ ไปคิดเกี่ยวกับสิ่งที่ป็นวัตถุ เช่น ขณะนี้ข้าพเจ้าคิดเกี่ยวกับกระดาษที่ข้าพเจ้ากำลังเขียนภาษาสมัยใหม่ที่ว่า พระเจ้าคิดความคิดก็คือ พระเจ้าเป็นสิ่งที่รู้ตัวเอง เป็นประธานกรรมสัมบูรณ์ (absolute subject-object) ที่ว่าพระเจ้าคิดสิ่งอื่นนอกจากความคิด เป็นสิ่งที่เข้าใจไม่ได้ และยอมรับไม่ได้ เพราะจุดจบของความคิดอื่น ๆ อยู่นอกตัวความคิด เช่น ถ้าข้าพเจ้าคิดเกี่ยวกับกระดาษนี้ จุดจบของความคิดของข้าพเจ้า ก็คือกระดาษซึ่งอยู่นอกตัวข้าพเจ้า แต่ความคิดของพระเจ้า ซึ่งเป็นจุดจบสัมบูรณ์ ไม่อาจมีจุดจบใด ๆ นอกตัวเอง ถ้าพระเจ้าคิดสิ่งอื่นใดนอกจากความคิด พระเจ้าจะถูกจำกัดโดยสิ่งซึ่งไม่ใช่ตัวเอง อริสโตเติลแสดงความคิดนี้ต่อไป โดยใช้ภาษาเปรียบเทียบ เขากล่าวว่าพระเจ้าอยู่ในความสุขนิรันดร์ และความสุขของพระเจ้าอยู่กับการครุ่นคิดตลอดไป เกี่ยวกับความสัมบูรณ์ของตัวเอง

เป็นธรรมดาอยู่เองที่คนสมัยใหม่จะถามว่าพระเจ้าของอริสโตเติลมีตัวตนหรือไม่ การยืนยันอะไรอย่างใดเหตุผลในเรื่องนี้ ไม่ได้อะไรขึ้นมาเลย อริสโตเติลก็เหมือนกับเพลโต คือไม่เคยพูดถึงปัญหา นี้ไม่มีชาวกรีกคนใดเคยคิด ปัญหานี้เป็นปัญหาสมัยใหม่ สิ่งที่เราต้องทำก็คือ ยกหลักฐานของทั้งสองฝ่ายขึ้นมา ภาษาที่อริสโตเติลใช้เกี่ยวกับความมีตัวตนหรือไม่ก็คือใช้คำว่าพระเจ้า แทนสัมบูรณ์ภาพ ซึ่งแสดงความคิดเกี่ยวกับความมีตัวตน และเมื่อพูดถึงพระเจ้าว่ามีชีวิตอยู่ในความนิรันดร์ ถ้อยคำเหล่านี้ ถ้าว่ากันตามตัวหนังสือ ก็หมายความว่าอย่างอื่นไม่ได้นอกจากว่าพระเจ้าเป็นสิ่งมีตัวตน ที่มีความรู้สึก ถ้าเราจะว่าภาษาเหล่านี้เป็นแต่เพียงการเปรียบเทียบ ก็อาจตอบได้ว่า โดยหลักการแล้ว อริสโตเติลคัดค้านภาษาเปรียบเทียบ เขาไม่เห็นด้วยที่เพลโตใช้ภาษาเปรียบเทียบ เขาต้องการแสดงอะไรตรง ๆ ตามตัวหนังสือ เป็นถ้อยคำแบบวิทยาศาสตร์ และไม่น่าจะเป็นไปได้ที่เขาจะใช้สำนวนกวีแทนวิธีวิทยาศาสตร์ในการแสดงความคิดทางปรัชญา

อีกแง่หนึ่ง เราต้องถามเสียก่อนว่า ตัวตนหมายความว่าอย่างไร ถ้าไม่มีวัตถุเดียวกันเกี่ยวกับความคิดที่ซับซ้อนและคืบคลานได้นี้ เราก็อาจตอบได้ว่าความมีตัวตนหมายถึงสำนึกที่มีอยู่หรือสำนึกที่เป็นปัจเจกภาพ แต่ก่อนอื่น พระเจ้าเป็นแบบสัมบูรณ์ และแบบยอมเป็นสากลภาพ สิ่งที่เป็นสากลภาพโดยไม่มีปัจเจกภาพอยู่ในตัวยอมไม่อาจเป็นปัจเจกวัตถุได้ ดังนั้นพระเจ้ายอมไม่ใช่ปัจเจกภาพ ประการที่สอง แบบที่ไร้สสารยอมไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่ และเมื่อพระเจ้าเป็นแบบที่ไร้สสาร ก็ยอมพูดไม่ได้ว่าพระเจ้ามีอยู่ แม้ว่าพระเจ้าเป็นสิ่งแท้จริงสัมบูรณ์ ดังนั้น พระเจ้าจึงไม่มีอยู่ และไม่เป็นปัจเจกวัตถุ หมายความว่าพระเจ้ามิใช่บุคคล การลดทอนสิ่งแท้จริงลงมาอยู่ในระดับของสิ่งที่มีอยู่ การเปลี่ยนสากลภาพเป็นปัจเจกภาพ เป็นความคิดพลาดซึ่งอริสโตเติลได้ตำหนิเพลโตไว้ เป็นข้อผิดพลาดที่ปรัชญาอริสโตเติลประสงค์จะแก้ไข ถ้าเขาคิดว่าพระเจ้าเป็นบุคคล เขาก็ทำผิดพลาดยิ่งกว่าเพลโตเสียอีก

ดังนั้น เราจึงมีสมมติฐานสองข้อเกี่ยวกับข้อผิดพลาดของอริสโตเติล เกี่ยวกับความไม่แน่นอนบางอย่าง ถ้าพระเจ้ามิใช่บุคคล ภาษาของอริสโตเติลก็เป็นภาษาเปรียบเทียบ การที่

เขาใช้ภาษาเช่นนั้น ก็เป็นการกระทำที่ขัดกับข้อค้ำค้ำของเขาเอง อย่างไรก็ตาม เป็นความไม่แน่นอนในเรื่องการใช้ภาษา ไม่ใช่เรื่องทางความคิด ไม่ได้หมายความว่าอริสโตเติลค้ำตัวเองจริง ๆ เพียงแต่หมายความว่า แม้ตัวเขาจะตั้งใจแสดงปรัชญาด้วยถ้อยคำแบบวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ภาษาเปรียบเทียบ แต่ในข้อความบางตอน เขาก็ต้องใช้ภาษาเปรียบเทียบ ความคิดทางเมตาฟิสิกส์บางอย่าง เป็นนามธรรม และลึกซึ้งจนแทบจะแสดงให้เห็นไม่ได้ ถ้าไม่ใช้การเปรียบเทียบด้วยภาพพจน์ทางภาษา สามัญชนสร้างภาษาขึ้นเพื่อจุดประสงค์ธรรมดา ๆ และความจริงข้อหนึ่งบังคับให้นักปรัชญา ต้องใช้ถ้อยคำซึ่งเขาตระหนักว่าเป็นแต่เพียงการแสดงภาพสิ่งที่เขามุ่งหมายอย่างไม่ถูกต้องนัก ปรัชญาทั้งหลายในโลกจะพบความจำเป็นเช่นนี้ในบางครั้ง และถ้าอริสโตเติลทำเช่นนั้น โดยทางวิชาการ ก็คือว่าไม่เชื่อตรงต่อตัวเอง แต่ก็ไม่ใช่ของแปลก และไม่ใช้สิ่งที่จะเอามาทำหน้าเขาอย่างจริงจังได้

ส่วนสมมติฐานอีกข้อหนึ่ง ที่ว่าพระเจ้าเป็นบุคคลนั้น เท่ากับหมายความว่าอริสโตเติลทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้น ไม่เพียงแต่ทางถ้อยคำ แต่เป็นการขัดแย้งทางความคิด ไม่ใช่เรื่องรายละเอียดปลีกย่อยบางประการ แต่เกี่ยวกับทฤษฎีซึ่งเป็นหัวใจของระบบปรัชญาของเขา หมายความว่าเขาแสดงความง้อออกมา ในการที่ทำให้ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าของเขาขัดแย้งกันในส่วนที่เป็นแก่นของระบบปรัชญา เพราะไม่ว่าอะไรก็ตาม ที่เป็นปรัชญาของอริสโตเติล ล้วนอาศัยเรื่องนี้ทั้งสิ้นกล่าวคือ ความคิดที่ว่า สัมบูรณ์ภาพเป็นสากล แต่สากลภาพไม่อาจมีอยู่นอกปัจเจกภาพ เปลโต้เป็นผู้ให้ความคิดครั้งประโยคแรก อริสโตเติลให้ครั้งหลัง และถือว่าสิ่งนี้เป็นสัจจะของปรัชญาของเขา การยืนยันว่าพระเจ้าเป็นแบบสัมบูรณ์และมีอย่าง เป็นปัจเจกภาพนั้น เป็นการแย้งความคิดของเขาโดยสิ้นเชิง ไม่น่าจะเป็นไปได้ว่าอริสโตเติลแย้งตัวเองในเรื่องอันสำคัญเช่นนี้ ซึ่งย่อมหมายความว่าระบบปรัชญาของเขาพังครืนลงมาหมด

ข้อสรุปของข้าพเจ้าก็คือ อริสโตเติลไม่ได้ตั้งใจที่จะถือว่าพระเจ้าเป็นบุคคล พระเจ้ามีลักษณะเป็นความคิด แต่ไม่ใช่ความคิดอย่างอันทันย์ ไม่ใช่ความคิดที่มีอยู่ในจิตใจ หากแต่เป็นความคิดแบบปรนัย เป็นสิ่งแท้จริงโดยตัวเอง เป็นอิสระจากจิตอย่างเดียวกับแบบตามความคิดของของเพลโต แต่ข้อผิดของเพลโตก็คือการที่คิดว่า ความจริงแท้และเป็นปรนัยนี้เป็นสิ่งที่มีภาวะ อริสโตเติลหลีกเลี่ยงข้อผิดนี้ โดยถือว่าความคิดสัมบูรณ์เป็นสิ่งแท้จริง สัมบูรณ์ แต่ไม่มีภาวะ เมตาฟิสิกส์ของอริสโตเติลจบลงด้วยความคิดเกี่ยวกับพระเจ้า

๔. ฟิสิกส์หรือปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติ

จักรวาลเป็นสิ่งที่อยู่ระหว่างภาวะสุดขั้วสองอย่าง คือ สสารไร้แบบ และแบบไร้สสาร แต่เราต้องไม่พูดถึงเพียงเรื่องนี้เป็นหลักการทั่ว ๆ ไปเท่านั้น ต้องมีการแจกแจงรายละเอียด การเปลี่ยนจากสสารเป็นแบบ ก็ต้องมีการแสดงให้เห็นขั้นตอนต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติจริง ๆ นี่คือจุดหมายของฟิสิกส์ หรือปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของอริสโตเติล

การที่จะเข้าใจธรรมชาติได้นั้น เราต้องคิดถึงลักษณะทั่วไปบางอย่าง ประการแรก เนื่องมาจากแบบหมายรวมถึงจุดจบด้วย ขบวนการของโลกทั้งหมดในการเปลี่ยนจากสสารเป็นแบบจึงต้องเป็นการเคลื่อนไปสู่จุดจบ ทุกสิ่งในธรรมชาติมีจุดจบและมีหน้าที่ ไม่มีสิ่งใดไร้จุดหมาย ธรรมชาติย่อมพยายามทุกวิถีทางที่จะบรรลุสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ไม่ว่าที่ไหน เราจะพบหลักฐานของโครงสร้างและแบบแผนที่มีเหตุผล โดยแก่นแท้แล้วปรัชญาธรรมชาติของอริสโตเติลเป็นอันควาท อย่างไรก็ตาม นี่ไม่ได้เป็นการตัดหลักการแบบกลไกออกไป การหาสาเหตุแบบกลไกเป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ แต่สาเหตุแบบกลไกนั้น ในที่สุดก็กลายเป็นแบบอันควาท เพราะสาเหตุประสิทธิภาพนั้น แท้ที่จริงก็คือสาเหตุสุดท้าย

ในการคิดว่าไม่มีสิ่งใดในธรรมชาติไร้จุดหมายหรือไร้ประโยชน์ เราต้องไม่ตีความหมายแคบ คือ คิดเอาว่ามนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ไม่ได้หมายความว่าทุกสิ่งมีอยู่เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เช่น ดวงอาทิตย์มีไว้เพื่อให้แสงสว่างแก่มนุษย์ในเวลากลางวัน ดวงจันทร์มีไว้ให้แสงสว่างในเวลากลางคืน และพืชและสัตว์มีอยู่เพื่อเป็นอาหารของมนุษย์เท่านั้น เป็นความจริงอยู่เหมือนกันในข้อที่ว่า สิ่งอื่น ๆ ทุกสิ่งมีอยู่เพื่อมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ระดับสูงสุดในโลกนี้ ดังนั้น การที่มนุษย์อยู่ในฐานะเป็นจุดจบสูงสุด ก็ย่อมรวมเอาจุดจบที่ต่ำกว่าทั้งหมดไว้ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าสัตว์ชั้นต่ำไม่มีจุดหมายในตัวเอง แต่มันมีอยู่เพื่อตัวเอง ไม่ใช่เพื่อเรา

ข้อผิดพลาดที่เราต้องหลีกเลี่ยงอีกอย่างหนึ่งก็คือการคิดว่า ธรรมชาติสำนึกในเค้าโครงของตัวเอง หรือคิดว่ามีความสำนึกใด ๆ ที่อยู่นอกโลกมาควบคุมธรรมชาติ ข้อหลังนี้ปิดไปได้ เพราะพระเจ้าไม่ใช่บุคคลที่มีอยู่ ข้อแรกก็เป็นเรื่องน่าขัน เพราะสัตว์ที่สำนึกในจุดจบของตัวเองมีอยู่อย่างเดียวในโลกนี้คือมนุษย์ ส่วนสัตว์ เช่น ผึ้ง และมด แม้จะดูเหมือนว่าทำงานอย่างเป็นไปตามเหตุผล และงานของมันก็ดูเหมือนมีเค้าโครงแน่นอน แต่ต้องไม่คิดว่ามันเป็นสิ่งที่ใช้เหตุผลได้ มันทำไปได้ด้วยสัญชาตญาณ และเมื่อเรามาพิจารณากันถึงอนินทรีย์สาร เราก็เห็นได้ว่า การเคลื่อนไหวของมันมีจุดมุ่งหมาย แต่ไม่มีใครคิดว่ามันทำไปอย่างจงใจหรือมีสำนึก กิจกรรมทั้งหลายของธรรมชาติชั้นต่ำเหล่านี้ ที่จริงเป็นผลงานของเหตุผล แต่ไม่ใช่เหตุผลที่มีอยู่ หรือที่สำนึกได้ด้วยตัวเอง นั่นเป็นงานของสัญชาตญาณ แม้แต่ปลั่งกลไก เช่น แรงแม่เหล็ก แท้ที่จริงแล้วก็ยังเป็นเหตุผล ไม่ใช่ว่าสิ่งนี้สร้างขึ้นมาจากด้วยเหตุผล แต่ทว่าเป็นเหตุผลที่ปรากฏตัวออกมาในรูปที่ต่ำกว่า ในเรื่องทิวาทของเพลโต เกี่ยวกับความรู้สึกและเหตุผลนั้น ข้าพเจ้าได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ปรัชญาที่แท้จริงนั้น แม้จะยอมรับว่าเหตุผลและความรู้สึกแตกต่างกัน ก็ต้องหาลักษณะเฉพาะตัวของมัน และต้องแสดงให้เห็นว่า ความรู้สึกคือเหตุผลในชั้นต่ำ อริสโตเติลเข้าใจความคิดนี้โดยตลอด และไม่เพียงแต่พยายามแสดงว่าความรู้สึกคือเหตุผลในชั้นต่ำ เขายังพยายามแสดงด้วยว่ากิจกรรมของอนินทรีย์สารเช่น แรงแม่เหล็ก ก็เป็นเหตุผลด้วย ผลก็คือธรรมชาตินั้น แม้จะกระทำอย่างมีเหตุผล แต่ก็ไม่รู้ตัว คือกระทำไปอย่างคนตาบอด

กระทำโดยสัญชาตญาณ เปรียบเทียบได้กับศิลปินที่สร้างศิลปะวัตถุ ก็ทำไปด้วยสัญชาตญาณหรือแรงคลใจ โดยไม่ได้ตั้งจุดหมายหรือตั้งใจทำตามกฎเพื่อบรรลุจุดหมายนั้นเลย

ในขบวนการธรรมชาติแบบเป็นตัวควบคุม และสสารเป็นตัวนำแห่งเหี่ยวขัดขวางการเคลื่อนไหวในโลก เนื่องมาจากแบบพยายามกดพิมพ์ตัวเองลงในสสาร แต่เนื่องจากสสารมีอำนาจต้านทานอยู่ในตัว ความพยายามนี้จึงไม่สำเร็จ นี่เป็นเหตุผลว่าทำไมแบบจึงไม่อาจมีอยู่โดยปราศจากสสาร ทั้งนี้เพราะแบบไม่เคยเอาชนะการต้านทานของสสารได้อย่างสมบูรณ์เลย สสารจึงไม่เคยถูกพิมพ์แบบ จนมีแบบที่สมบูรณ์ นี่ก็เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง ที่ประหลาด วิถีการ เช่น การเกิดก่อนกำหนด การเกิดที่ผิดธรรมชาติเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะแบบพิมพ์ตัวมันลงในสสารไม่สำเร็จ ธรรมชาติไม่สามารถบรรลุจุดจบได้ ดังนั้นวิทยาศาสตร์จึงควรศึกษาสิ่งปกติธรรมดามากกว่าสิ่งผิดปกติ สิ่งวิถิตการ เพราะจุดจบของธรรมชาติพบได้ในสิ่งปกติ และจะเข้าใจธรรมชาติได้ก็โดยอาศัยสิ่งปกติเท่านั้น อริสโตเติลนิยมใช้คำว่า “ปกติ” และ “ผิดปกติ” แต่เขามักจะใช้ในความหมายพิเศษว่า สิ่งปกติคือสิ่งที่บรรลุจุดจบ คือแบบเอาชนะสสารได้สำเร็จ

ไม่มีคำสอนทางฟิสิกส์ใดๆ ที่ไม่พูดถึงความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว กาลเวลาและพื้นที่ อริสโตเติลก็เห็นว่าจำเป็น ความเคลื่อนไหวที่เป็นการเปลี่ยนจากสสารไปเป็นแบบ มีอยู่สี่ชนิด ชนิดแรกเป็นการเคลื่อนไหวที่มีผลเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งหนึ่ง คือการก่อกำเนิดและการสลายไป ชนิดที่สอง เป็นการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติ ชนิดที่สามเป็นการเปลี่ยนแปลงปริมาณ คือ การเพิ่มขึ้นและการลดลง ชนิดที่สี่คือ การไปไหนมาไหนเป็นการเปลี่ยนสถานที่ ทั้งหมดนี้ ชนิดสุดท้ายเป็นขั้นพื้นฐานที่สุดและสำคัญที่สุด

อริสโตเติลปฏิเสธคำนิยามที่ว่า พื้นที่คือช่องว่าง เขาไม่เห็นด้วยกับทัศนะของเพลโตและพวกไพธาโกรเรียน ที่ว่าธาตุประกอบด้วยรูปทรงเรขาคณิต และก็ไม่รับสมมติฐานทางกลไกที่ว่า คุณสมบัติทั้งหมดขึ้นอยู่กับปริมาณ หรือการรวมตัวหรือการแยกตัว คุณสมบัติมีความเป็นจริงของตนเอง เขาปฏิเสธทัศนะที่ว่าพื้นที่เป็นสิ่งที่กายภาพด้วย เพราะถ้าเป็นจริงก็จะมีของสองสิ่งอยู่ในที่เดียวกันในเวลาเดียวกัน นั่นคือ วัตถุและพื้นที่ที่มันอยู่ ดังนั้นจึงเข้าใจได้แต่เพียงว่า พื้นที่คือขอบเขตจำกัด จึงนิยมใช้ว่าพื้นที่คือขอบเขตจำกัดของสิ่งล้อมรอบต่อสิ่งที่ถูกล้อมรอบ ในเรื่องต่อๆ ไปเราจะได้เห็นว่าอริสโตเติลมิได้ถือว่าพื้นที่เป็นสิ่งไม่จำกัด

เวลาเป็นเครื่องวัดการเคลื่อนไหว ว่าอะไรมาก่อน อะไรมาหลัง ดังนั้นความมีอยู่ของเวลาจึงขึ้นอยู่กับความเคลื่อนไหว ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในจักรวาล เวลาที่ไม่มี และเนื่องจากเป็นการวัดหรือการนับความเคลื่อนไหว ความมีอยู่ของเวลาจึงขึ้นอยู่กับจิตที่นับด้วย ถ้าไม่มีจิตเป็นผู้นับเวลาก็ไม่มี เรื่องนี้จะทำความยุ่งยากให้แก่เรา ถ้าหากเราเข้าใจว่า เมื่อไม่มีสิ่งที่เป็นรูปเวลา แล้วเวลาก็ยังคงมีอยู่ แต่อริสโตเติลไม่มีปัญหาในเรื่องนี้ เพราะเขาเชื่อว่ามนุษย์และสัตว์มีอยู่ตั้งแต่เนิ่นวันตรากาล ดังนั้นสภาวะของวิญญานจึงมีสองอย่าง คือ ความเปลี่ยน-

แปลง และความสำนึก เวลาคือการสืบทอดของความคิด ถ้าเราจะค้านว่าคำนิยามนั้นไม่ดีพอ เพราะเหตุที่การสืบทอดย่อมเป็นเรื่องเกี่ยวกับเวลาอยู่แล้ว ก็หาคำตอบอื่นอีกไม่ได้

เกี่ยวกับเรื่องการแบ่งได้ ไม่จำกัดของเวลาและพื้นที่ กับปริมาณที่เซโนเสนอขึ้นมาในเรื่องนี้ อริสโตเติลมีความเห็นว่าพื้นที่และเวลาสามารถแบ่งแยกได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ไม่ได้ถูกแบ่งเช่นนั้น ไม่มีอะไรจะมาขัดขวางเรา ถ้าเราจะแบ่งมันไปตลอดเวลา แต่พื้นที่และเวลาโดยประสบการณ์ไม่ใช่สิ่งที่ถูกแบ่งอย่างไม่จำกัด

จากหลักการเหล่านี้ เราก็ย่อมสามารถพิจารณาเรื่องราวสำคัญอันเป็นหลักของฟิสิกส์คือระดับของสัจได้ ประการแรกเราพึงสังเกตว่าเป็นระดับของคุณค่าด้วย สิ่งที่อยู่ในระดับสูงกว่าย่อมมีค่ามากกว่า เพราะมีความเป็นแบบมากกว่า ซึ่งรวมไปถึงทฤษฎีของวิวัฒนาการด้วย สิ่งที่ย่อมวิวัฒนาการไปเป็นสิ่งที่สูงกว่า แต่ไม่ได้วิวัฒนาการเช่นนั้นในทางเวลา การบอกว่าเป็นแบบที่ต่ำกว่าเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบที่สูงกว่าในเวลาที่กำหนด เป็นการค้นพบของสมัยใหม่ ความเข้าใจเช่นนั้น อริสโตเติลถือว่าเป็นไปไม่ได้สำหรับเขา ตระกูลและชนิดของสัจเป็นนิรันดร์ ไม่มีการเริ่มต้นและสิ้นสุดลง มนุษย์แต่ละคนๆ เกิดมาแล้วก็ตายไป แต่ชนิดของมนุษย์ไม่เคยตายและมีอยู่ในโลกนี้เสมอ พืชและสัตว์ก็เป็นเช่นนั้น เนื่องจากมนุษย์มีอยู่เสมอ จึงไม่ได้วิวัฒนาการตามเวลาจากสัจที่ต่ำกว่า ลัทธิของคาร์วินไม่เกี่ยวข้องในที่นี้ ทฤษฎีพัฒนาการหรือวิวัฒนาการดังกล่าวนี้มีความหมายเช่นไร ขบวนการที่เกี่ยวข้องไม่ใช่ขบวนการทางเวลา แต่เป็นขบวนการโดยนัยแห่งตรรก และเป็นพัฒนาการทางตรรก สิ่งที่สูงแฝงอยู่แล้วในสิ่งที่ต่ำกว่าโดยทางความคิดของมนุษย์มีอยู่แล้วในสิ่งที่สูงปรากฏเป็นสิ่งที่ต่ำกว่า แบบซึ่งเราเห็นได้รางๆ ว่ากำลังดินรนจะปรากฏตัวในสิ่งที่ต่ำกว่าแบบ จะปรากฏตัวจริงๆ ในสิ่งที่สูงกว่า สิ่งที่สูงกับสิ่งที่ต่ำเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เป็นสิ่งเดียวกันซึ่งวิวัฒนาการไปมากกว่า มนุษย์เป็นอะไรทั้งหมดที่ถึงเป็น และยังเป็นอะไรที่มากกว่านั้นอีกด้วย สิ่งที่มีแฝงอยู่ในแบบที่ต่ำกว่าจะปรากฏเป็นจริงในสิ่งที่สูงกว่า สิ่งที่สูงกว่า แสดงสิ่งที่ต่ำกว่าออกมา และมีสิ่งที่ต่ำกว่าเป็นรากฐาน สิ่งที่สูงกว่าเป็นแบบของสิ่งที่ต่ำกว่า เป็นสิ่งที่สูงต่ำกว่าดินรนมุ่งจะเป็น ดังนั้น จักรวาลทั้งหมดจึงเป็นลูกโซ่ติดต่อกัน เป็นขบวนการที่ไม่ใช่ขบวนการตามเวลา แต่เป็นขบวนการนิรันดร์ สิ่งที่เกิดขึ้นสูงสุดเป็นหนึ่ง พระเจ้า ปัญญา แบบสมบูรณ แสดงตัวเองออกมาทุกๆ ชั้นของพัฒนาการ ชั่วนิรันดร์ของตน ดังนั้นชั้นทั้งหมดจึงต้องมีอยู่ตลอดไปด้วย

แบบของสิ่งหนึ่งสิ่งใดหมายถึงการจัดตัวของสิ่งนั้น สิ่งที่อยู่ในระดับสูงย่อมจัดตัวได้ดีกว่าสิ่งที่อยู่ในระดับต่ำ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เราเห็นได้ในธรรมชาติเป็นสิ่งแรก ก็คือ ความแตกต่างระหว่างอินทรีย์ และอนินทรีย์ อริสโตเติลเป็นคนแรกที่คิดเกี่ยวกับอินทรีย์ภาพ และเป็นคนแรกที่ใช้คำนี้ ดังนั้นระดับของสัจที่ต่ำที่สุดก็คือ อนินทรีย์สาร อนินทรีย์สารเป็นสิ่งใกล้เคียงกับสสารไร้แบบมากที่สุด ในโลกของอนินทรีย์สาร สสารครอบงำแบบอยู่เกือบทั้งหมด สากลภาพปรากฏอยู่อย่างเลือนรางและคลุมเครือ ถ้าเช่นนั้นแบบของมันเป็นอย่างไร นี้เท่ากับถามว่า

หน้าที่ จุจบบ หรือกิจกรรมสำคัญของอนินทริยสารคืออะไร จุจบบของอนินทริยสารอยู่นอกตัวเอง แบบไม่ได้เข้ามาอยู่ในตัวมันอย่างแท้จริงเลย หากแต่อยู่ภายนอก กิจกรรมของอนินทริยสารจึงเป็นเพียงการเคลื่อนไหวในทางพื้นที่ ไปสู่จุดหมายซึ่งอยู่ภายนอก นี่คือนิยามใหม่เรียกว่า แรงแม่ด่าง แต่ตามความคิดของอริสโตเติล ธาตุทุก ๆ อย่างมีการเคลื่อนไหวเป็นธรรมชาติของตัวเอง จุจบบของธาตุเข้าใจได้แต่ในแง่พื้นที่ และกิจกรรมของธาตุ ก็คือ การเคลื่อนสู่ที่อันเหมาะสม และเมื่อถึงจุจบบ ก็จะหยุดการเคลื่อนไหว ธรรมชาติของไฟ คือเคลื่อนขึ้น เราอาจเรียกว่าแรงยกขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับแรงแม่ด่าง อริสโตเติลถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างเสียหายที่ใช้คำว่า ปกติและผิดปกติ บ่อย ๆ กล่าวกันว่าเขาพอใจที่จะอธิบายปฏิบัติการของธรรมชาติโดยเพียงแต่ตั้งชื่อให้ว่า “ปกติ” ถ้าท่านถามบุคคลไว้การศึกษาว่า ทำไมของหนักจึงตก เขาอาจเพียงแต่ตอบว่า “ก็มันเป็นปกติของมัน” นี่หมายความว่าคน ๆ นั้นไม่เคยคิดอะไรเกี่ยวกับสสารเลย และคิดว่าสิ่งใดก็ตามที่เขาคุ้นมาก ๆ เป็น “ปกติ” ไม่ต้องอธิบายอะไร เป็นการโต้เถียงแบบผู้หญิงที่ว่าสิ่งหนึ่งเป็นเช่นนั้น ก็เพราะมันเป็นเช่นนั้น เชื่อกันว่าอริสโตเติลก็พลาดในลักษณะเดียวกันนี้ แต่อันที่จริงไม่เป็นเช่นนั้น การที่เขาใช้คำว่า “ปกติ” ไม่ได้แสดงว่าไร้ความคิด แต่เขามีความเข้าใจที่ถี่ถ้วน เขาอาจให้ข้อเท็จจริงผิด ๆ หลายอย่าง เช่น หลักร่องแรงยกขึ้น เป็นสิ่งที่ไม่มีในจักรวาล แต่แรงแม่ด่างเป็นสิ่งที่มี และเขาให้คำอธิบายว่า เป็นปกติของโลกที่จะเคลื่อนลง เขาไม่ได้หมายความอย่างที่เราคิดกัน แต่หมายถึงหลักการแห่งแบบ หรือเหตุผลของโลก ซึ่งในที่นี้เห็นได้อย่างเลื่อนราว ว่าเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่เป็นเส้นตรงอย่างไร้จุดหมาย ไร้จุดประสงค์ แต่อย่างไรก็ตาม ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้เป็นเช่นนั้น จุดหมายในที่นี้ก็คือการเคลื่อนไหวของสสาร ไปสู่จุจบบ ถึงแม้ว่านี่จะเป็นคำอธิบายเรื่องแรงแม่ด่างอย่างถูกต้องหรือไม่ก็ตาม แต่มีใครเคยอธิบายได้ดีกว่านี้บ้างไหม

เรื่องนี้ทำให้เราเห็นร่องรอยความแตกต่างระหว่างอนินทริยและอินทริยด้วย ถ้าอนินทริยสารเป็นสิ่งที่มิจุจบบนอกตัวเอง อินทริยสารก็ย่อมมิจุจบบในตัวเอง ลักษณะของอินทริยภาพก็คือนิยามจุจบบในตัวเอง เป็นสิ่งที่พัฒนาตนเองจากภายใน หน้าที่ของมันจึงเป็นเพียงการทำให้ความจริงปรากฏ เป็นการเข้าถึงจุจบบซึ่งอยู่ภายในด้วยตัวเอง อนินทริยสารไม่มีกิจกรรมใด ๆ นอกจากเคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ ส่วนอินทริยสารนั้นมีการเจริญเติบโตเป็นกิจกรรม และการเจริญเติบโตมิใช่สิ่งที่เพิ่มเข้ามาทางกลไก โดยอาศัยสสารที่อยู่ภายนอก เหมือนอย่างที่เราเพิ่มใบชาชั่งหนึ่งให้กับใบชาอีกชั่งหนึ่ง หากแต่เป็นการเจริญเติบโตจากภายใน มาสู่ภายนอก เป็นการทำสิ่งที่แฝงอยู่ให้ปรากฏ ทำสิ่งที่แฝงอยู่ในอินทริยภาพที่ยังเยาว์ให้ปรากฏเป็นจริงขึ้น

สัจในระดับต่ำสุดก็คือ อนินทริยสารเหนือขึ้นไปคืออินทริยภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่แบบปรากฏเป็นจริงและกลายเป็นสิ่งจำกัด เป็นการก่อรูปภายในของสิ่งของ การจัดรูปภายในนี้คือชีวิตหรือสิ่งที่เราเรียกว่าวิญญาณของอินทริยภาพ แม้กระทั่งวิญญาณของมนุษย์เอง ก็มิใช่สิ่งอื่นใดเลย เป็นแต่เพียงองค์ประกอบของร่างกาย สัมพันธ์กับร่างกายอย่างเดียวกับที่แบบสัมพันธ์กับ

สสารในเรื่องอินทรีย์ภาพ เราได้ความคิดเกี่ยวกับวิญญาณที่มีชีวิต แต่วิญญาณที่มีชีวิตนี้ก็ยังมีอยู่ในสัตว์ที่มีระดับสูงต่ำกว่ากันอีก สัตว์ในระดับสูงกว่า ก็มีแบบที่สูงกว่า ด้วยเหตุที่สัตว์ระดับของอินทรีย์ภาพคือ การบรรลุจุดจบด้วยตัวเอง สิ่งนี้จะปรากฏออกมาในรูปการคุ้มครองรักษาตัวเองก่อนอื่น การรักษาตัวเองหมายถึงการรักษาตัวบุคคล คือมีหน้าที่ต้องหาอาหาร อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงการรักษาชนิด คือการขยายพันธุ์ ดังนั้น อินทรีย์ภาพที่อยู่ในระดับต่ำสุดของอาณาจักรแห่งอินทรีย์ภาพ จะมีหน้าที่อย่างเดียว คือ เลี้ยงตัว เจริญเติบโต และขยายพันธุ์ พวกนี้ได้แก่พืช เราอาจสรุปได้โดยกล่าวว่าพืชมีวิญญาณที่รับอาหาร อริสโตเติลตั้งใจจะเขียนตำราเกี่ยวกับพืช แต่เขาก็ทำไม่สำเร็จ สิ่งที่เขาารู้เกี่ยวกับพืชตามความคิดเห็นของเขาได้มาจากหนังสือต่าง ๆ ของเขา ถ้าตำราที่เขาตั้งใจจะเขียนนั้นทำสำเร็จขึ้น เขาก็คงไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะมีเค้าโครงเป็นอย่างไร อริสโตเติลคงจะแสดงแบบเดียวกับในกรณีของสัตว์ คือในอาณาจักรพืชก็มีอินทรีย์ภาพที่อยู่ในระดับทั้งสูงและต่ำ และเขาต้องพยายามสืบสาวพัฒนาการอย่างละเอียดโดยอาศัยพืชเท่าที่รู้จักในขณะนั้น

สัตว์ในระดับเหนือจากพืชขึ้นไปคือ สัตว์เวรจันน เนื่องจากสิ่งที่อยู่ในระดับสูงย่อมครอบคลุมสิ่งที่อยู่ในระดับต่ำกว่าเสมอ และยังแสดงให้เห็นแบบที่ตัวเองจะต้องปรากฏในระดับต่อ ๆ ไปด้วย สัตว์กับพืชมีหน้าที่ที่เหมือนกันคือหาอาหารและแพร่พันธุ์ สัตว์มีลักษณะเฉพาะที่ทำให้มันเหนือพืช คือการมีความรู้สึก การรับรู้ทางผัสสะจึงเป็นหน้าที่พิเศษของสัตว์ ดังนั้นสัตว์จึงมีวิญญาณรับอาหารและมีความรู้สึก เมื่อมีความรู้สึก ก็มีความพึงพอใจและความเจ็บปวด เพราะความพึงพอใจเป็นความรู้สึกที่น่าพอใจ และความเจ็บปวดก็เป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ดังนั้นจึงมีแรงคลใจให้แสวงหาสิ่งที่น่าพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด ซึ่งอาจประสบความสำเร็จได้โดยอำนาจการเคลื่อนที่ ดังนั้น สัตว์ส่วนมากจึงมีอำนาจการเคลื่อนที่ซึ่งพืชไม่มี เพราะพืชไม่ต้องการเคลื่อนที่ เนื่องจากไม่มีความรู้สึกพึงพอใจและความเจ็บปวด ในหนังสือเกี่ยวกับสัตว์อริสโตเติลพยายามที่จะแสดงหลักการของพัฒนาการโดยละเอียด แสดงให้เห็นว่าอะไรเป็นสัตว์ชั้นสูง อะไรเป็นสัตว์ชั้นต่ำ เขาเอาเรื่องการแพร่พันธุ์ของสัตว์เข้ามาเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ การขยายพันธุ์ด้วยเพศเป็นเครื่องหมายของอินทรีย์ภาพที่สูงกว่าการขยายพันธุ์แบบไม่อาศัยเชื้อผสม

สัตว์ในระดับที่สูงจากสัตว์เวรจันนคือ มนุษย์ อินทรีย์ภาพของมนุษย์ครอบคลุมอินทรีย์ภาพที่ต่ำกว่าทั้งหมด มนุษย์หาอาหารเลี้ยงตัวเอง เจริญเติบโต ขยายพันธุ์ เคลื่อนไหวไปมาและมีความรู้สึกทางผัสสะ แต่มนุษย์ต้องมีหน้าที่พิเศษอย่างอื่น ซึ่งเหนือกว่าสัตว์ สิ่งนั้นคือปัญญา ปัญญาเป็นจุดจบและเป็นกิจกรรมที่สำคัญเฉพาะของมนุษย์ วิญญาณมนุษย์รับอาหารมีความรู้สึก และมีปัญญา ปัญญาโลกซึ่งปรากฏในอินทรีย์สสารแต่เพียงเป็นแรงโน้มถ่วงและแรงยกขึ้นในพืช ปรากฏเป็นสิ่งที่รับอาหารได้ ในสัตว์เป็นสิ่งที่มีความรู้สึก และในมนุษย์ปรากฏเป็นแบบซึ่งตัวเองเป็นอยู่จริง ๆ คือปัญญา ปัญญาโลกได้ปรากฏเป็นสิ่งที่มิอยู่ในมนุษย์

ขบวนการของโลกได้บรรลุจุดที่ใกล้เคียงกับจุดจบของมัน

ความสำคัญของมนุษย์แบ่งเป็นระดับชั้นต่าง ๆ กันในตัวเอง อริสโตเติลได้พยายามอย่างยิ่งยวดที่จะสืบสาวเรื่องนี้จากขั้นต่ำสุดไปจนถึงขั้นสุดยอด ชั้นของความสำคัญเหล่านี้เรียกกันว่า สมรรถภาพ อริสโตเติลให้ข้อสังเกตว่าการพูดถึงส่วนต่าง ๆ ของวิญญาณอย่างที่เราได้ทำนั้น เป็นเรื่องไร้สาระ วิญญาณเป็นสัตว์ที่แบ่งแยกไม่ได้ ไม่แบ่งเป็นส่วน ๆ ส่วนต่าง ๆ ที่เราเห็นอยู่ เป็นเพียงโฉมหน้าที่ปรากฏต่าง ๆ กันของภาวะอันเดียวกัน เป็นระดับชั้นต่าง ๆ ของพัฒนาการของมัน อันนี้อาจแยกกันไม่ได้ เช่นเดียวกับส่วนหัวและส่วนโค้งของเส้นโค้ง สมรรถภาพต่ำสุดก็คือการรับรู้ความรู้สึก คือรู้คุณสมบัติ เช่นรู้ว่าทองแท่งหนึ่งหนัก มีสีเหลือง ฯลฯ ส่วนสิ่งที่รองรับอยู่ภายใต้สิ่งซึ่งทำให้คุณสมบัตินั้นคงอยู่ได้ เราไม่อาจรู้ได้ หมายความว่าสสารเป็นสิ่งที่รู้จักไม่ได้ ส่วนแบบรู้จักได้ เพราะคุณสมบัติคือส่วนหนึ่งของแบบ การรับรู้ทางผัสสะ เกิดขึ้นเมื่อวัตถุกระทบแบบลงบนวิญญาณ นี่แสดงให้เห็นแนวโน้มทางจิตวิทยาของอริสโตเติล เพราะถ้าแบบเป็นสิ่งที่รู้ได้โดยดูจากสิ่งแต่ละสิ่ง ยังมีแบบมากที่ยังรู้จักได้มาก แบบสัมบูรณ์หรือพระเจ้าก็ย่อมเป็นสิ่งที่รู้ได้อย่างสัมบูรณ์ สัมบูรณ์ภาพย่อมเป็นสิ่งเดียวที่รู้ได้อย่างเต็มที่เข้าใจได้ และบอกได้เต็มที่ ส่วนสิ่งที่จำกัดและวัตถุ เป็นสิ่งที่บอกไม่ได้ นี่เป็นทัศนะสำคัญของจิตวิทยา ซึ่งตรงกันข้ามกับลัทธิแห่งเหตุผล ที่ว่าสสารเท่านั้นที่รู้จักได้ ส่วนสัมบูรณ์ภาพไม่อาจรู้ได้ สำหรับลัทธิจิตวิทยา สัมบูรณ์ภาพคือ เหตุผล ความคิด อะไรก็เล่าที่เราจะเข้าใจได้อย่างถ้วนถี่ยิ่งไปกว่าเหตุผล อะไรเล่าที่ความคิดเข้าใจ ถ้าสิ่งนั้นไม่ใช่ตัวความคิด ถึงแม้อริสโตเติลจะไม่ได้บอกเราตรง ๆ เช่นนี้ แต่เรื่องนี้ก็มีผู้เป็นนัยอยู่ในทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้ด้วยผัสสะ

ระดับที่อยู่เหนือจากความรู้สึกต่าง ๆ ก็คือ สามัญสำนึก คำนี้ไม่ได้หมายความว่าอย่างภาษาที่เราใช้กันทุก ๆ วัน แต่หมายถึงจตุรรวมของความรู้สึก ซึ่งเป็นที่ที่ความรู้สึกแต่ละอย่างมาพบกัน มารวมกัน และจัดตัวเข้าเป็นประสบการณ์หน่วยหนึ่ง ในเรื่องของเราเราได้เห็นแล้วว่าความรู้ แม้แต่ที่ง่ายที่สุด เช่น “กระต่ายนี้มีสี่ขา” ไม่ใช่แต่เพียงเป็นความรู้สึกแต่ละอย่าง ๆ เท่านั้น แต่รวมถึงการเปรียบเทียบว่าความรู้สึกนั้นเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไรด้วย ความรู้สึกแท้ ๆ ไม่ได้ทำให้เกิดวัตถุขึ้น เพราะวัตถุทุกอย่างเป็นความรู้สึกที่มารวม ๆ กัน ถ้าเช่นนั้น อะไรเล่าที่รวมเอาความรู้สึกต่าง ๆ เข้าไว้โดยเฉพาะ ความรู้สึกที่ได้มาจากประสาทสัมผัสต่าง ๆ กัน อะไรเป็นตัวเปรียบเทียบว่ามันเหมือนกันและต่างกัน อะไรเป็นตัวเปลี่ยนสิ่งที่ผสมปนเปกันอย่างยุ่งเหยิงของปรากฏการณ์เป็นประสบการณ์ที่จำกัด และเป็นระบบกลมกลืนกัน สิ่งนั้นคือสามัญสำนึก อวัยวะที่ทำหน้าที่นี้คือหัวใจ

เหนือขึ้นไปจากสามัญสำนึกคือ สมรรถภาพทางจินตนาการ แต่คำนี้อริสโตเติลไม่ได้หมายความว่าจินตนาการสร้างสรรค์ของศิลปิน แต่หมายถึงอำนาจที่ทุกคนมีอยู่ในการสร้างจินตภาพซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากการทำงานภายในอวัยวะ ซึ่งยังรับสัมผัสที่คงมีอยู่ต่อไป หลงจากที่วัตถุหยุดกระทำต่อประสาทสัมผัสนั้นแล้ว

สมรรถภาพถดถอย คือ ความทรงจำ ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับจินตนาการ แต่เป็นจินตนาการที่รู้ว่าภาพแห่งจินตนาการนั้นเป็นสิ่งลอกแบบของความรู้สึกทางผัสสะในอดีต

การระลึกเป็นขั้นที่อยู่สูงขึ้นไปกว่าความทรงจำ ความทรงจำล่องลอยไปในจิตอย่างไร้จุดหมาย การระลึกเป็นการปลุกความทรงจำอย่างจงใจ

เนื่องจากการระลึกก็คือ สมรรถภาพพิเศษของมนุษย์ ได้แก่เหตุผลหรือปัญญา แต่ตัวปัญญาเองก็มีสองระดับ ระดับต่ำเรียกว่าเหตุผลหลัก ระดับสูงเรียกว่าเหตุผลขั้น จิตมีอำนาจในการคิดก่อนที่จะคิดจริง ๆ ความสามารถที่แฝงอยู่นี้คือเหตุผลหลัก ในตอนนั้นจิตก็เหมือนแผ่นซีดีเรียง ๆ ซึ่งสามารถรับการเขียนได้ แต่ยังไม่ถูกเขียน กิจกรรมที่แท้จริงของความคิดคือเหตุผลขั้น เราต้องไม่นำการเปรียบเทียบกับซีดีไปใช้ในทางผิด ๆ คือโดยคิดว่าวิญญูณได้ รับรอยประทับจากผัสสะ แต่ที่ถูกแล้ววิญญูณได้รับรอยประทับจากความคิดบริสุทธิ์

ผลรวมของสมรรถภาพโดยทั่วไปเราเรียกว่า วิญญูณ วิญญูณจึงเป็นเพียงการก่อรูปรวมตัวหรือเป็นแบบของร่างกาย เนื่องจากแบบไม่อาจอยู่แยกจากสสารได้ วิญญูณจึงไม่อาจมีอยู่อย่างปราศจากร่างกาย วิญญูณเป็นหน้าที่ของร่างกาย สัมพันธ์กับร่างกาย เหมือนสายตาสัมพันธ์กับตา อริสโตเติลปฏิเสธคำสอนของไพธาโกรัสและเพลโตในเรื่องที่ว่า วิญญูณกลับมาเกิดในร่างใหม่ได้ โดยเฉพาะในร่างสัตว์ สิ่งที่เป็นหน้าที่ของสิ่งหนึ่งย่อมไม่อาจกลายเป็นหน้าที่ของอีกสิ่งหนึ่ง เพลงขลุ่ยสัมพันธ์กับขลุ่ยฉิ่งฉับ วิญญูณก็สัมพันธ์กับร่างกาย ฉิ่งนั้น เพลงขลุ่ยเป็นแบบซึ่งมีขลุ่ยเป็นสสาร กล่าวคือเป็นวิญญูณของขลุ่ย อริสโตเติลกล่าวว่า การพูดว่าวิญญูณย้ายจากร่างหนึ่งไปอีกร่างหนึ่งได้ ก็เหมือนกับพูดว่า เพลงขลุ่ยไปเกิดในทั้งของช่างเหล็กได้ แสดงให้เห็นว่า หลักการเกี่ยวกับอมตภาพเป็นสิ่งที่ไม่เป็นจริงด้วย เพราะหน้าที่ตายไปพร้อมกับสิ่งของ อีกสักครู่ เราจะย้อนกลับมาพิจารณาประเด็นนี้ใหม่ ตอนนั้นเราอาจสังเกตได้แล้วว่า ทฤษฎีเรื่องวิญญูณของอริสโตเติล ไม่แต่เป็นความกำหนัดอันยิ่งใหญ่เหนือทฤษฎีของเพลโตเท่านั้น แต่ยังเป็นความกำหนัดที่ยิ่งใหญ่เหนือความคิดทั่วไปในทุกวันนี้อีกด้วย ทศนะของเพลโตและทศนะทั่ว ๆ ไป ถือว่าวิญญูณเป็นของชนิดหนึ่ง ถึงจะบอกว่าไม่ใช่วัตถุและอยู่เหนือผัสสะ แต่ก็ยังคงเป็นสิ่งที่สามารถใส่เข้ามาในร่างกาย หรือ เอาออกไปจากร่างกายได้ เหมือนเหล้าองุ่นที่กรอกใส่ขวด หรือเทออกจากขวดได้ ความเกี่ยวข้องระหว่างร่างกายและวิญญูณจึงเป็นแบบกลไกโดยแท้ ไม่ได้เกี่ยวพันกันด้วยความจำเป็น แต่เกี่ยวพันกันด้วยพลังอำนาจมากกว่า ไม่ได้มีความเกี่ยวพันกันโดยธรรมชาติ และเป็นการยากที่จะเข้าใจว่าทำไมวิญญูณจึงเข้ามาอยู่ในร่างกาย ถ้าหากว่าธรรมชาติของวิญญูณและร่างกายเป็นสิ่งที่แยกกันอย่างสิ้นเชิง ส่วนทศนะของอริสโตเติลถือว่าวิญญูณเป็นแบบของร่างกาย จึงไม่อาจแยกจากกายได้ ท่านไม่อาจมีวิญญูณที่ปราศจากร่าง ความเกี่ยวข้องระหว่างทั้งสองสิ่งนี้ไม่ได้เป็นไปในแบบกลไก แต่เป็นแบบอินทรีย์ภาพ วิญญูณไม่ใช่สิ่งที่เข้ามาอยู่ในร่างกาย แล้วก็ออกไป ไม่ใช่สิ่งหนึ่งสิ่งใดต่างหาก แต่เป็นหน้าที่

อริสโตเติลกำหนดข้อยกเว้นเกี่ยวกับหลักการ ในเรื่องเหตุผลต้น สมรรถภาพพระคัมภีร์ รวมทั้งเหตุผลหลักเป็นสิ่งที่สลายไปพร้อมกับร่างกาย ส่วนเหตุผลต้นไม่สลายเป็นนิรันดร์ ไม่มีจุดเริ่มต้นหรือจุดจบ เข้ามาสู่ร่างกายจากภายนอก และออกจากร่างกายเมื่อตาย พระเจ้าเป็นเหตุผลสัมบูรณ์ เหตุผลของมนุษย์มาจากพระเจ้า และกลับไปสู่พระเจ้า เมื่อร่างกายหยุดทำหน้าที่ ก่อนที่เราจะสรุปว่าเป็นหลักการเกี่ยวกับอมตภาพของคน เราควรคิดให้ถี่ถ้วนก่อน เมื่อเราตาย สมรรถภาพต่ำกว่าทั้งหมดสลายไป รวมทั้งความทรงจำด้วย ความทรงจำเป็นส่วนสำคัญของบุคลิกภาพ ถ้าขาดความทรงจำ ประสบการณ์ของเราจะเป็นเพียงรู้สึกที่เกิดขึ้นติดต่อกันไปเรื่อย ๆ แต่ละชนิด ๆ โดยไม่มีสิ่งใดเชื่อมโยง ประสบการณ์ครั้งก่อน ๆ กับประสบการณ์ปัจจุบันของข้าพเจ้า เชื่อมโยงกันได้โดยอาศัยประสบการณ์ครั้งก่อนซึ่งเป็นของข้าพเจ้า หมายความว่าข้าพเจ้าจำประสบการณ์ครั้งก่อนได้ ความทรงจำเป็นเครื่องเชื่อมโยงประสบการณ์แต่ละครั้งเข้าด้วยกันและทำให้รวมเป็นเอกภาพ เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าเรียกว่าตัวเอง หรือบุคลิกภาพของข้าพเจ้า ถ้าความทรงจำสลายไปก็ไม่อาจมีบุคคลเฉพาะบุคคลได้ อริสโตเติลไม่แต่เพียงหมายความว่า ในโลกหน้านั้น ความทรงจำถูกลบหมด แต่ยังหมายความว่า ในโลกหน้านั้น เหตุผลไม่มีความทรงจำจากขณะหนึ่ง ไปสู่อีกขณะหนึ่งได้ เราไม่อาจยอมรับความคิดของอริสโตเติล ดูเหมือนว่าเขาจะพยายามเลี่ยงปัญหา พยายามไปให้พ้นจากความเชื่อทั่วไปเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่เขาก็ไม่ได้ประกาศอะไรไว้ให้เป็นที่น่าพอใจเท่าที่เรารู้จักได้ก็คือ คำสอนของเขาไม่ได้บอกอะไร เกี่ยวกับเรื่องอมตภาพของบุคลิก แต่จำกัดความเชื่อนั้นออกไปโดยปฏิเสธความถาวรของความทรงจำ ยิ่งกว่านั้น ถ้าอริสโตเติลคิดจริงๆว่าเหตุผลเป็นสิ่งที่เข้ามาและออกไปจากร่างกายแล้ว เขาก็กล่าวได้แต่เพียงว่าปรัชญาของเขาตกต่ำลงทันที เขากลับไปสู่ทัศนะอันหยาบของเพลโตอีก ทั้ง ๆ ที่ได้ประกาศทฤษฎีอันเป็นความก้าวหน้าของเขาไปแล้วและเนื่องจากไม่น่าจะเป็นเช่นนั้นไปได้ คำอธิบายที่พอจะใช้ได้มากที่สุดก็คือ ในที่นี้เขาพูดโดยใช้ภาษาเปรียบเทียบ บางทีอาจเพราะตั้งใจจะเอาใจพวกเคร่งต่อลัทธิศาสนา และเล็งการกระทบกระทั่งกับความเชื่อทั่วไป ถ้าเป็นเช่นนั้น เหตุผลต้นก็เป็นอมตะ มาจากพระเจ้า และกลับไปสู่พระเจ้า เราอาจเพิ่มเติมได้ว่า เนื่องจากพระเจ้านั้น แม้จะมีอยู่จริง แต่ก็ต้องไม่ถือว่ามีอยู่อย่างเป็นบุคคล การที่กลับไปสู่พระเจ้า ก็ไม่อาจคิดได้ว่าเป็นการคงอยู่ต่อไปของปัจเจกบุคคลอมตภาพของบุคคลเป็นเรื่องที่เข้ากันไม่ได้กับพื้นฐานปรัชญาของอริสโตเติล เราไม่ควรคิดว่าเขาแย้งตัวเอง การที่อริสโตเติลจะใช้ภาษาซึ่งแสดงนัยของอมตภาพของบุคคล ก็มีใช้ว่าจะไร้ความหมาย หรือเป็นการไม่ซื่อตรง เขาถือว่าวิญญาณเป็นนิรันดร์ เช่นเดียวกับนักปรัชญาคนอื่น ๆ แต่นิรันดร์มิได้หมายความว่าคงอยู่ตลอดไปในแง่เวลา แต่หมายถึงว่าไม่ขึ้นกับเวลา เหตุผล แม้ที่เป็นเหตุผลของเรา ก็ไม่ขึ้นกับเวลา วิวัฒนาการทั้งหลายหยุดอยู่กับที่แค่มนุษย์ ก็เท่ากับว่ามีช่วงขาดตอนอยู่ตรงกลางระบบ เหมือนกับสะพานข้ามแม่น้ำที่ตรงกลางพัง การที่ระบบจะสมบูรณ์ได้ ก็ต้องมีส่วนกลางมาเชื่อมต่อด้วย ประการที่สาม เรามีหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง

คือ อริสโตเติลเอาทฤษฎีที่ไม่ได้เรื่อง เข้ามาเชื่อมกับทฤษฎีวิวัฒนาการของเขา นั่นคือ ข้อที่ว่า ในระดับของจักรวาล สิ่งต่ำสุดอยู่ตรงกลาง สิ่งสูงสุดอยู่ที่ขอบนอก และโดยทั่วไป สิ่งที่สูงกว่าอยู่ภายนอกสิ่งที่ต่ำกว่าเสมอ ดังนั้นจักรวาลในแง่พื้นที่ จึงเป็นทรงกลมซ้อนกัน ทรงกลมภายนอกเป็นสิ่งสูงกว่าทรงกลมภายใน เช่นเดียวกับที่แบบสูงกว่าสสาร ที่ศูนย์กลางของทรงกลมคือโลก ดินซึ่งเป็นธาตุต่ำสุดอยู่ที่ใจกลาง ต่อมาก็ถึงชั้นของน้ำ ลม ไฟ ตามลำดับ มีเทหวัตถุทรงกลมอยู่ห้าสิบหกลูก เนื่องจากดาวฤกษ์อยู่ภายนอกดาวพระเคราะห์ จึงเป็นสิ่งที่สูงกว่า และในทำนองเดียวกัน พระเจ้าก็อยู่นอกทรงกลมชั้นนอกอีกต่อหนึ่ง ตามลักษณะนี้ จะเห็นได้ว่าระหว่างศูนย์กลางของโลกไปยังดาวฤกษ์นั้น ติดต่อกันโดยทางพื้นที่ และเราไม่อาจที่จะค้านข้อสรุปต่อไปว่า ความสัมพันธ์กันทางพื้นที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางตรรกด้วย กล่าวคือไม่มีการขาดตอนในลูกโซ่ของวิวัฒนาการ

พึงสังเกตว่า เรื่องเหล่านี้เป็นการตีความหมายว่าเขาคิดอย่างไร ซึ่งถือได้ว่าถูกต้องเกือบทั้งหมด เราสรุปได้ว่ามนุษย์ไม่ใช่จุดสุดยอดของระดับ ถัดไปจากมนุษย์ก็คือเทหวัตถุในท้องฟ้า ได้แก่ดาวเคราะห์ซึ่งหมายรวมถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ซึ่งโคจรรอบโลกในทิศทางตรงกันข้ามกับดาวฤกษ์ ถัดต่อไปคือดาวฤกษ์ เราไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับทรงกลมทั้งห้าสิบหก ดาวฤกษ์และดาวพระเคราะห์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่นี่ก็เป็นเพียงการเปรียบเทียบมนุษย์ซึ่งเป็นผู้มีเหตุผลก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เทหวัตถุในท้องฟ้าศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่านั้น อย่างจำกัดไม่ได้ หมายความว่าเมื่อเหตุผลยิ่งกว่ามนุษย์ และอยู่ในระดับที่สูงกว่า มีชีวิตที่สมบูรณ์ และมีความสุขอย่างเต็มที่ เป็นอมตะ และเป็นนิรันดร์ เพราะเป็นการเข้าถึงความจริงด้วยตัวเองของเหตุผลอันเป็นนิรันดร์ ความตายและการทุจริตมีอยู่ในเฉพาะโลกนี้เท่านั้น และเป็นสภาพที่อริสโตเติลถือว่าเป็นสิ่งเชื่อมช่องว่างระหว่างมนุษย์และดวงดาว ว่าเป็นสิ่งที่แท้จริงอันเดียวกัน เทหวัตถุในท้องฟ้าไม่ได้ประกอบด้วยธาตุสี่ แต่เป็นธาตุชนิดที่ห้า เรียกว่าอีเธอร์ซึ่งมีการเคลื่อนไหวตามธรรมชาติเช่นเดียวกับธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด และเนื่องจากเป็นสิ่งดีที่สูงสุด สมบูรณ์ที่สุด การเคลื่อนไหวจึงต้องสมบูรณ์ และเป็นการเคลื่อนไหวนิรันดร์ เพราะดาวฤกษ์เป็นนิรันดร์ภาพ จะเคลื่อนไหวเป็นเส้นตรงไม่ได้เพราะเส้นตรงไม่มีที่สิ้นสุด จึงไม่มีวันสมบูรณ์ได้ การเคลื่อนไหวเป็นวงกลมแต่อย่างเดียวกันที่สมบูรณ์และเป็นนิรันดร์ เพราะจุดจบและจุดเริ่มต้นเป็นหนึ่ง ดังนั้นการเคลื่อนไหวตามธรรมชาติของอีเธอร์จึงต้องเป็นวงกลม และดาวฤกษ์โคจรเป็นรูปร่างกลมที่สมบูรณ์

เมื่อพ้นจากดาวฤกษ์ ก็ถึงจุดสุดยอดของบันไดอันยาว จากสสารไปสู่แบบ นั่นคือพระเจ้าซึ่งเป็นแบบสมบูรณ์ เนื่องจากสสารไร้แบบไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ และแบบไร้สสารก็ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เช่นกัน ดังนั้นพระเจ้าจึงไม่ได้อยู่ในโลกของเวลาและพื้นที่เลย แต่อริสโตเติลก็มีข้อสงสัยใจอยู่อย่างหนึ่ง ที่กำหนดให้พระเจ้าอยู่นอกทรงกลมชั้นนอกสุด ดังนั้น สิ่งที่อยู่นอกทรง

กลมไม่ใช่พื้นที่ พื้นที่และเวลาทั้งหมดอยู่ภายในจักรวาลรูปทรงกลมนี้ พื้นที่จึงเป็นสิ่งจำกัด ส่วนพระเจ้าต้องอยู่ด้านนอกสุดของทรงกลมภายนอกอีกต่อหนึ่ง เพราะเป็นสัดชั้นสูงสุด และเป็นสิ่งที่สูงกว่าย่อมอยู่ภายนอกสิ่งที่ต่ำกว่าเสมอ

เราได้พูดถึงระดับชั้นของวิวัฒนาการมาแล้วทั้งหมด เมื่อมองย้อนกลับไป เราก็สามารถเห็นความสำคัญที่ซ่อนอยู่ภายใน สิ่งสัมบูรณ์คือเหตุผล ซึ่งเป็นแบบไร้สสาร แก่นของทุกสิ่งในโลก จึงหมายถึงเหตุผล ถ้าเราปรารถนาจะรู้ธรรมชาติที่เป็นแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลาย แม้กระทั่งก้อนหินนี้ เราก็จะได้คำตอบว่ามันคือเหตุผล แม้อริสโตเติลจะไม่ได้พัฒนาทศณะนี้โดยตลอดก็ตาม เนื่องจากเขายอมรับว่าสสารเป็นสิ่งหนึ่งต่างหาก และไม่อาจลดทอนลงเป็นแบบได้ ขบวนการของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลทั้งหมดไม่ใช่สิ่งอื่นใด นอกจากเป็นการดำเนินของเหตุผล ที่จะแสดงตัวเองออกมา ทำให้ตัวเองปรากฏเป็นจริง พยายามที่จะมีภาวะอยู่ในโลก และยอมทำได้อย่างแน่นอน คือแสดงออกในมนุษย์ก่อน และแสดงได้เต็มที่ในดาวฤกษ์ ในสัดที่ต่ำกว่านั้นก็สามารถแสดงออกมาได้ เช่น ในลักษณะของความรู้สึก (ในสัตว์) ของการหาอาหาร (พืช) หรือเป็นแรงโน้มถ่วงและแรงที่สวนทางกับแรงโน้มถ่วง (อินทรียสาร)

คุณค่าของทฤษฎีวิวัฒนาการของอริสโตเติลมีอยู่อย่างใหญ่หลวง แต่ไม่ใช่สำคัญที่รายละเอียด เราไม่อาจนำหลักการนี้มาใช้ได้ในโลกของสสารและการดำเนินชีวิตได้ ไม่ว่าในสภาพ สมัยนั้น หรือสมัยนี้ ความรอบรู้ สสารพวกนั้นจะทำให้แผนการเช่นนี้ถึงที่สุดได้ ความเข้าใจที่มีค่าที่สุดอยู่ที่ตัวหลักการเอง ประการแรก ถ้าเราเปรียบเทียบกับทฤษฎีวิวัฒนาการแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และประการที่สอง เปรียบเทียบกับความเห็นบางอย่างของลัทธิบูชาเทพเจ้าของพวกฮินดู เราจะเห็นได้ชัดว่าทฤษฎีของอริสโตเติลเป็นความคิดที่มีค่าที่สุด

อริสโตเติลมีอะไรบางอย่างพ้องกันกับนักเขียน เช่น เฮอริเบิร์ต สเปนเซอร์ สเปนเซอร์กล่าวว่า วิวัฒนาการเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่ไม่ปะติดปะต่อกัน จากสิ่งกำหนดแน่นอนไม่ได้และเป็นเอกพันธ์ไปเป็นสิ่งที่กำหนดแน่นอนได้ สิ่งที่ปะติดปะต่อกันและสิ่งที่เป็นอเนกพันธ์ อริสโตเติลกล่าวไว้เป็นใจความเช่นนี้ เขาเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสสารไปสู่แบบ แบบเป็นสิ่งที่ให้ความจำกัดแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง สสารเป็นสิ่งรองรับที่กำหนดไม่ได้ว่าเป็นอะไร แบบเป็นสิ่งที่ให้ความจำกัดแก่มัน ดังนั้น สำหรับอริสโตเติล สัดที่สูงกว่า ย่อมเป็นสิ่งที่กำหนดได้เพราะมีแบบมากกว่า และที่ว่าสสารเป็นเอกพันธ์ แบบเป็นอเนกพันธ์ ก็มาจากเรื่องนี้ เราได้เห็นแล้วว่าในตัวสสารเองไม่มีความแตกต่างกัน เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณสมบัติซึ่งเท่ากับว่าสสารเป็นเอกพันธ์ ส่วนอเนกพันธ์นั้นหมายถึงความแตกต่างกันไปซึ่งเกิดขึ้นเพราะแบบ ความเกี่ยวข้องกันก็เป็นสิ่งเกี่ยวกับการจัดตัวเอง อริสโตเติลนิยามว่าแบบของสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็คือการจัดตัวเองของสิ่งนั้น เขาคิดเช่นเดียวกับสเปนเซอร์ว่า สัดที่สูงกว่าเป็นเพียงสิ่งที่จัดตัวเองได้ดีกว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการทุก ๆ ทฤษฎีมีรากฐานความคิดมาจากเรื่องอินทรียภาพ คำนี้อริสโตเติลเป็นผู้คิดขึ้น สเปนเซอร์ไม่ได้คิดไปไกลกว่านี้ แม้ว่าในสมัยของเขา ความรู้

ทางฟิสิกส์ที่ก้าวหน้าขึ้น จะช่วยให้เขาได้อธิบายเรื่องนี้ให้เห็นได้ชัดยิ่งขึ้นก็ตาม

ข้อแตกต่างระหว่างอริสโตเติลกับพวกสมัยใหม่ คืออริสโตเติลไม่ได้ค้นพบสิ่งที่พวกสมัยใหม่ค้นพบด้วยวิธีเดากล่าวคือไม่ใช่ได้มาด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรก แต่อาศัยข้อเท็จจริงที่ทำได้ในเวลานั้น อริสโตเติลเข้าใจความหมายของสัตว์ชั้นสูงและชั้นต่ำเช่นเดียวกับคาร์วิน แต่เขาไม่รู้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ เข้า สัตว์ชั้นต่ำจะกลายเป็นสัตว์ชั้นสูง แต่ข้อนี้ก็ไม่ใช่ข้อแตกต่างระหว่างสเปนเซอร์และอริสโตเติล ที่ชัดแจ้งนัก ความแตกต่างที่แท้จริงก็คืออริสโตเติล เข้าถึงปรัชญาของวิวัฒนาการมากกว่าพวกวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ไม่มี ปรัชญาเกี่ยวกับวิวัฒนาการเลย เพราะเมื่อเราพูดถึงสัตว์ชั้นสูงและชั้นต่ำนั้น เราเอาอะไรมาเป็นเครื่องวัดว่ามีความสูงต่ำกว่ากัน สิ่งต่ำกลายเป็นสิ่งที่สูงตามกาลเวลา นับเป็นเรื่องน่าสนใจที่เราค้นพบได้ แต่ความสำคัญของเรื่องนี้ก็ด้อยลงไป เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาดังกล่าวกว่าข้างต้น เพราะในการแก้ปัญหานั้น อยู่ที่ว่า เราถือว่าจักรวาลไร้ประโยชน์ ไร้ความหมาย ไร้เหตุผลหรือมีระเบียบแบบแผน มีจุดประสงค์ คำสอนของ สเปนเซอร์เป็นทฤษฎีวิวัฒนาการหรือเปล่า หรือเป็นเพียงทฤษฎีของการเปลี่ยนแปลงธรรมดาๆ เช่น สิ่งคล้ายคนกลายเป็นคน ในเรื่องนี้วิวัฒนาการหรือเปล่า เป็นการเปลี่ยนจากสิ่งที่ต่ำกว่าไปเป็นสิ่งที่สูงกว่า หรือเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งอย่างธรรมดาๆ เป็นการปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น หรือเปลี่ยนเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยสิ้นเชิง ถ้าเป็นอย่างกรณีหลัง การที่ลิงกลายเป็นคน และคนกลายเป็นลิง ก็ไม่ต่างกัน ทั้งสองอย่างตีเท่าๆ กัน เหมือนอย่างเปลี่ยนจากนาย ก. เป็น นาย ข. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไร้ความหมาย ไร้ความสำคัญ เพราะทั้งสองอย่างมีความหมายเท่ากัน

คำสอนสมัยใหม่เกี่ยวกับวิวัฒนาการเป็นเพียงทำให้โลก เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยิ่งขึ้นด้วยเหตุผล และแสดงให้เห็นว่าสามารถพัฒนาเป็นปรัชญาวิวัฒนาการได้ โดยแสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการไม่ใช่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงอย่างธรรมดา แต่จะทำให้เป็นปรัชญาได้ก็โดยการให้พื้นฐานอย่างมีเหตุผล ว่าทำไมสิ่งหนึ่งจึงสูงกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เช่นทำไมมนุษย์จึงสูงกว่าม้า หรือทำไมม้าจึงสูงกว่าฟองน้ำ ถ้าตอบคำถามนี้ได้ ก็จะได้ปรัชญาทางวิวัฒนาการ ถ้าตอบไม่ได้ ก็ไม่ได้อะไรเลย คนทั่วๆ ไปมักกล่าวว่ามนุษย์สูงกว่าม้า ไม่แต่เพียงเพราะไม่กินหญ้า แต่รู้จักคิด รู้จักโต้แย้ง รู้จักสังสรรค์ปวิทยาการ ศาสนา และศีลธรรม ถ้าถามว่าทำไมสิ่งเหล่านี้จึงสูงกว่าการกินหญ้า เขาก็ไม่มีคำตอบ เมื่อเราหันมาพิจารณา สเปนเซอร์ ก็จะได้คำตอบอย่างหนึ่ง ว่ามนุษย์สูงกว่าสัตว์เดรัจฉานเพราะมีการจัดตัวดีกว่า ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่มีคำตอบเช่นนั้นให้ ถ้าเคยเชื่อมั่นให้ตอบจริง ๆ วิทยาศาสตร์ก็คงหันมามากล่าวว่า “ตามความเป็นจริงแล้ว สิ่งต่างๆ ไม่มีอะไรสูงกว่า อะไรต่ำกว่า ที่ข้าพเจ้าว่าอะไรสูงอะไรต่ำ เป็นเพียงว่าอะไรมีองค์ประกอบซับซ้อนกว่ากันเท่านั้น สูงหรือต่ำเป็นเพียงภาพพจน์ เป็นวิธีที่มนุษย์มองสิ่งต่างๆ เราเรียกสิ่งที่ใกล้ตัวเราที่สุดว่าสูงกว่าสิ่งที่ห่างตัว แต่ที่จริงแล้ว ไม่มีสิ่งใดสูงสิ่งใดต่ำ”

นี่เป็นการมองจักรวาลอย่างเป็นสิ่งบ้า ๆ สิ่งหนึ่งคือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่มีเหตุผล ไม่มีจุดประสงค์ จักรวาลไร้เหตุผล อธิบายไม่ได้ ปรัชญาไร้ประโยชน์ และไม่เพียงแต่ปรัชญาเท่านั้น แม้แต่ศีลธรรมและสิ่งอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน คือทุกสิ่งไม่มีค่า ถ้าไม่มีสิ่งสูง ต่ำ ไม่มีดี เลว เป็นฆาตกรก็ดี เท่ากับเป็นพระอรหันต์ เมื่อความชั่วกับความดีเป็นสิ่งเดียวกัน แทนที่จะ ดันรนเป็นพระอรหันต์ เป็นรัฐบุรุษ เป็นปรัชญาเมธี เราไปนั่งเล่นลูกหินกันดีกว่า เพราะ คุณค่าสูงต่ำเป็นมายา เป็นวิธีที่มนุษย์มองดูสิ่งต่าง ๆ

สเปนเซอร์เองก็ไม่มีคำตอบว่าทำไมการจัดตัวที่ซับซ้อนจึงเป็นสิ่งที่ดี แต่อริสโตเติลมี คำตอบอยู่ข้อหนึ่ง เขาเห็นว่าการที่จะพูดถึงพัฒนาการ ความก้าวหน้า ความสูงต่ำ โดยไม่ พิจารณาในแง่ความสัมพันธ์กับจุดจบ เป็นเรื่องไร้ค่า ความก้าวหน้าที่ไม่ใช่ความก้าวหน้าไป สู่บางสิ่งย่อมไม่มี วัตถุประสงค์ที่ตรงไปอย่างไรจุดหมาย ในพื้นที่อันไม่จำกัด ย่อมไม่ได้ ก้าวหน้าไปไหน การอยู่กับที่ก็เหมือนกับอยู่อีกไมล์หนึ่งข้างหน้า ไม่ได้อยู่ใกล้สิ่งใดเข้าไปเลย แต่ถ้าวัตถุกำลังเคลื่อนไปสู่จุดหมายที่แน่นอน เราจึงจะสามารถเรียกได้ว่าเป็นความก้าวหน้า คือเคลื่อนใกล้จุดจบเข้าไปเรื่อย ๆ ทุกไมล์เคลื่อนที่ไป ดังนั้น ถ้าเราจำเป็นต้องมีปรัชญาทาง วิวัฒนาการ ก็ต้องเป็นชนิดอันตาวาท ถ้าธรรมชาติไม่ได้ก้าวไปสู่จุดจบ ความใกล้ไกลย่อมไม่มี ความสูงต่ำย่อมไม่มี พัฒนาการย่อมไม่มี ถ้าเช่นนั้น จุดจบนี่คืออะไรเล่า อริสโตเติลว่า เป็นการที่เหตุผลปรากฏเป็นจริงขึ้นมา สัตว์เริ่มแรกเป็นนินทรภาพ แต่ภาวะเช่นนั้นไม่ปรากฏ จึงต้องดันรนหาภาวะเช่นนั้น ตอนแรกจะปรากฏตัวออกมาอย่างเลื่อนราว เป็นแรงโน้มถ่วง แต่ในตอนนี้ เหตุผลยังอยู่ใกล้จุดจบของมัน ในพืชและสัตว์เหตุผลอยู่ใกล้จุดจบมากขึ้น และ ใกล้ที่สุดคือมนุษย์ เพราะเหตุผลที่มีภาวะอยู่จริง คือมนุษย์ และจะไม่มีปัญหาว่าจักรวาลจะ หยุดนิ่งเมื่อถึงจุดจบ (อย่างที่ไซคีตก้านอนตาวาทตามปกติ) เพราะจุดจบสมบูรณ์หรือรูปแบบ สมบูรณ์เป็นสิ่งที่ไม่อาจเข้าถึงได้ สิ่งที่สูงจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายมากกว่าสิ่งที่ต่ำ ถ้าเราพยายาม ถ้ามต่อไปว่า ทำไมการมีเหตุผลมากกว่าจึงดีกว่า เราจะพบว่าเราไม่สามารถตั้งคำถามเช่นนั้น ได้ คำว่า “ทำไม” หมายความว่าเราต้องการเหตุผล และคำถามของเราจะกลายเป็นของ น่าขัน เพราะเรากำลังหาเหตุผลของเหตุผล การถามว่ามีเหตุผลมากกว่าทำไมจึงดีกว่า ก็ เพียงแต่เป็นการถามว่า “เหตุผลมีเหตุผลอย่างไร” การตั้งข้อสงสัยต่อเหตุผลเป็นการแย้งตัวเอง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง เหตุผลเป็นสมบูรณ์ภาพ การถามว่าทำไมสิ่งที่มีเหตุผลจึงเป็นสิ่งที่ดี ก็เป็นการเรียกร้องว่า สิ่งสูงสุดควรจะได้ด้วยสิ่งที่นอกเหนือออกไป ดังนั้นวิทยาศาสตร์ สมัยใหม่จึงไม่มีปรัชญาของวิวัฒนาการ แต่อริสโตเติลมีปรัชญาชนิดนี้

ความคิดหลักของลัทธิบูชาพระเจ้าคือ ทุกสิ่งเป็นพระเจ้า ก้อนหินเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นการแสดงออกของพระเจ้า ความคิดนี้สำคัญมากในทางปรัชญา เราพบความคิด เช่นนี้ในปรัชญาของอริสโตเติลด้วย เนื่องจากอริสโตเติลเห็นว่าโลกที่เห็นอยู่ทั้งหมด เป็นการ เข้าถึงความจริงของเหตุผล เหตุผลก็คือพระเจ้า แต่ความคิดนี้เป็นอันตราย ถ้าไม่มีคุณค่ามา

เป็นสิ่งที่คอยหนุนอยู่ ทุกสิ่งเป็นพระเจ้าก็จริง แต่ถ้าเราทิ้งไว้แค่นี้ สิ่งก็ตามมาก็คือ เนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างศักดิ์สิทธิ์เท่ากัน จึงไม่มีสิ่งใดสูงต่ำกว่ากัน ถ้าอันใดเป็นพระเจ้า ก็มีค่าเท่ากับคนที่ศีลธรรมที่สุด พระอรหันต์จะสูงกว่าอันใดได้อย่างไร ทำไมเราจึงต้องค้นรนไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ในเมื่อแท้ที่จริงแล้ว สิ่งทั้งหมดสูงเท่ากัน ทำไมเราจึงต้องหลีกเลี่ยงความชั่ว ในเมื่อความชั่วก็เป็นการแสดงออกของพระเจ้าเท่า ๆ กับความดี ลัทธิบูชาพระเจ้ายิ่งกว่า จึงต้องจบลงด้วยความหายนะ ผลลัพธ์ที่น่าเสียดายนี้ เป็นเครื่องอธิบายข้อเท็จจริงที่ว่าลัทธิศาสนาฮินดูและความศรัทธาสูงทั้งหมดของลัทธินี้ แม้มีการบูชาวิญญู การยกย่องศีลธรรม แต่ก็ยังมีสิ่งที่น่ารังเกียจขยะแขยงแฝงอยู่ เนื่องมาจากการวางสิ่งต่าง ๆ ไว้ให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่าเทียมกันในระดับหนึ่ง ไม่ใช่ว่าลัทธิฮินดูไม่มีคำสอนเกี่ยวกับวิวัฒนาการ ในเรื่องสิ่งที่สูงและต่ำ เท่าที่ทุกคนรู้ ลัทธินี้เชื่อว่า โดยการจุดสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ วิญญาณอาจจะสูงขึ้นจนกระทั่งอาจเข้าร่วมกับต้นกำเนิดของสิ่งทั้งหลาย ในที่สุดน่าจะไม่มีมนุษย์เชื้อชาติใดที่ป่าเถื่อน จนกระทั่งไม่มีสัญชาตญาณของความสูงต่ำ ตี เลว ในสิ่งทั้งหลาย แต่ประเด็นก็คือแม้ลัทธิฮินดูจะมีระดับคุณค่า และมีคำสอนเกี่ยวกับวิวัฒนาการ แต่ก็ไม่มีหลักฐานที่มีเหตุผลสนับสนุนสิ่งเหล่านี้ และแม้จะมีความคิดเกี่ยวกับสิ่งสูงต่ำ แต่เนื่องจากปราศจากรากฐานความคิดนี้จึงเลื่อนลอย และกลายเป็นว่าทุกสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่ากัน ความคิดที่ว่าทุกสิ่งเป็นพระเจ้า และความคิดที่ว่าสัตว์ที่สูงและต่ำโดยผิวเผินแล้ว เป็นทฤษฎีที่เข้ากันไม่ได้ เป็นสิ่งตรงกันข้าม กระนั้นก็ดี ทฤษฎีทั้งสองนี้ก็จำเป็น และหน้าที่ของปรัชญาก็คือหาความสัมพันธ์ของทั้งสองทฤษฎีนี้ให้พบ สิ่งนี้อริสโตเติลทำได้ แต่ลัทธิฮินดูไม่ได้ทำ ลัทธิฮินดูยืนยันทั้งสองเรื่อง แต่ไม่ได้นำมารวมกันเป็นหนึ่ง ตอนหนึ่งยืนยันทัศนะหนึ่ง อีกตอนหนึ่งกลับยืนยันอีกทัศนะหนึ่ง นี่เป็นข้อบกพร่องของความคิดตะวันออกโดยทั่วไป ความไม่ชัดเจนทุกสิ่งเห็นได้ แต่เห็นได้ในเมฆหมอก ทุกสิ่งปรากฏเป็นหนึ่ง และเปลี่ยนรูปร่างไปเป็นรูปอื่นเรื่อย ๆ ไม่มีสิ่งใดมีเค้าโครง และแม้ความแตกต่างที่จำเป็นก็ไม่มีการชี้ให้เห็น ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าความคิดทางตะวันออกจะรวมเอาหลักปรัชญาไว้ทั้งหมด แต่ก็ยึดถืออะไรมันคงไม่ได้เลย เป็นการจับเรื่องอย่างไม่แน่นอนหนา แล้วยกปล่อยให้หลุดมือไป ลัทธิฮินดูมีคำสอนเกี่ยวกับวิวัฒนาการเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่ไม่มีปรัชญาทางวิวัฒนาการ

๕. จริยศาสตร์

ก. บัณฑิต

ข้อสังเกตในปรัชญาจริยศาสตร์ของอริสโตเติลคือถือการปฏิบัติที่ไม่รุนแรง ส่วนแปลได้นั้นถือการปฏิบัติที่เกินวิสัยมนุษย์ธรรมดา อันทำให้ปรัชญาของเขาเป็นอุดมคติอันปฏิบัติไม่ได้ อริสโตเติลให้ข้อเสนอแนะที่จะเอาไปปฏิบัติได้ เขาพอใจที่จะถามว่าความดีคืออะไร แต่เขามีได้หมายถึงความดีในอุดมคติอันหาไม่ได้ในโลกนี้ แต่หมายถึงความดีในสภาพที่มนุษย์จะ

ดำรงอยู่ได้ สามารถเข้าถึงได้ ทฤษฎีจริยศาสตร์ของเพลโตและอริสโตเติลจึงต่างก็มีลักษณะ
ของตัวเอง เพลโตเหยียดหยามโลกแห่งผัสสะ และพยายามไปให้พ้นจากชีวิตธรรมดาสามัญ
แต่อริสโตเติลยังคงอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง อยู่ในขอบเขตแห่งประสบการณ์ของมนุษย์

ปัญหาแรกสำหรับจริยศาสตร์ก็คือ ธรรมชาติของความสุขสูงสุด เราปรารถนาสิ่งหนึ่ง
เพื่อสิ่งที่สอง และเราปรารถนาสิ่งนั้นเพื่อสิ่งที่สาม แต่ถ้าเป็นไปอย่างนี้เรื่อยๆ ไม่รู้จบ ความ
ปรารถนาและการกระทำทั้งหมดก็ไร้ผลและขาดจุดหมาย จะต้องมียุติหนึ่งที่เราปรารถนาเพื่อ
สิ่งนั่นเอง ไม่ใช่เพื่อสิ่งอื่น อะไรคือความสุขสูงสุด ซึ่งเป็นจุดจบในตัวเองดังกล่าวนั้น ซึ่งเป็น
จุดหมายของการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ อริสโตเติลกล่าวว่าทุกคนเห็นพ้องกันว่าจุดจบนี้
คือความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนแสวงหา เป็นเหตุจูงใจของการกระทำทั้งหมดของพวกเขา
เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาเพื่อตัวความสุขเอง ไม่ใช่เพื่อสิ่งใด แม้มันจะเห็นพ้องต้องกันในชื่อนี้
แต่ในทางความหมายยังไม่เห็นพ้องต้องกัน ปรัชญาเมธีเห็นต่าง ๆ กันไปว่า ความสุขหมายถึง
ความว่าอะไร บางคนคิดว่าความสุขคือความพึงพอใจ บางคนคิดว่าต้องตัดความพึงพอใจ
ออกไป คนหนึ่งคิดอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งคิดไปอีกอย่างหนึ่ง

ในที่นี้ เราต้องสังวรในเรื่องที่เรียกความสุขสูงสุดว่าความสุขโดยเฉพาะในกรณีของ
เพลโต เราต้องไม่เอาคำสอนของเพลโตและอริสโตเติลไปปนกับผลาทศสมัยใหม่ กิจกรรม
ทางจริยธรรมมักจะมีผลเป็นความรื่นรมย์ทางใจ ในสมัยใหม่คำว่าความสุขหมายถึงความรู้สึก
รื่นรมย์ แต่สำหรับพวกกรีก คำนี้หมายถึงกิจกรรมทางศีลธรรม สำหรับอริสโตเติลนั้น การ
กระทำอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ดีเพราะให้ความรื่นรมย์ ตรงกันข้าม การกระทำนั้นให้ความรื่นรมย์เพราะ
เป็นการกระทำที่ดี ผลาทศสอนว่า ความรื่นรมย์เป็นพื้นฐานของคุณค่าทางจริยธรรม แต่
สำหรับอริสโตเติลความรื่นรมย์เป็นผลของความสุข ดังนั้น เมื่อเขาพูดว่าความสุขสูงสุดคือความ
สุข เขาไม่ได้ให้เรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติของความสุข เพียงแต่ให้ชื่อแก่ความสุขเท่านั้น เรา
ยังคงต้องสืบหาต่อไปว่าธรรมชาติของความสุขคืออะไร ดังนั้น เขาเองก็กล่าวว่าทุกคนเห็นพ้อง
ต้องกันในเรื่องชื่อ แต่ปัญหาที่แท้จริงก็คือ ชื่อนี้หมายความว่าอะไร

ข้อไขปัญหาของอริสโตเติลมาจากหลักปรัชญาทั่วไปของเขา เราได้เห็นแล้วว่าใน
ธรรมชาติ สัตว์มีจุดจบของตัวเอง การบรรลุจุดจบนี้เป็นหน้าที่ของสัตว์ ความดีของสัตว์ย่อมขึ้น
อยู่กับการกระทำหน้าที่พิเศษอย่างเหมาะสม ความดีของมนุษย์ไม่ใช่ความพึงพอใจในทาง
ปรัชญา ความรู้สึกเป็นหน้าที่พิเศษของสัตว์ไตร่ตรอง ไม่ใช่ของมนุษย์ หน้าที่เฉพาะของมนุษย์
ก็คือเหตุผล ดังนั้นกิจกรรมที่เหมาะสมของเหตุผลก็คือ ความดีสูงสุด อันเป็นความคิดของ
มนุษย์ จริยธรรมมีอยู่ที่แต่ในสิ่งที่มีเหตุผล แต่นั้นหมายความว่าอะไร เราต้องดูกันต่อไป

ในฐานะเป็นสัตว์ระดับสูง มนุษย์ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่ใช้เหตุผลได้เท่านั้น แต่ยังมี
สมรรถภาพของสัตว์ระดับต่ำกว่าอยู่ในตัวเองด้วย มนุษย์ต้องการอาหารเช่นเดียวกับพืช มีความ
รู้สึกเช่นเดียวกับสัตว์ไตร่ตรอง ความรู้สึกและความอยากกระหายเป็นอินทรีย์ภาคของมนุษย์

ดังนั้น คุณธรรมจึงมีอยู่สองชนิด คือ ประการแรกคุณธรรมสูงสุด พบได้ในชีวิตที่มีเหตุผล และชีวิตที่มีความคิดปรัชญา คุณธรรมทางพุทธิปัญญาเหล่านี้อริสโตเติลเรียกว่า *ไดอะโนเอติก* ประการที่สอง คุณธรรมทางจริยศาสตร์ที่แท้จริงอยู่ที่การควบคุมบังคับความรู้สึกและความอยาก กระจายด้วยเหตุผล คุณธรรมแบบ *ไดอะโนเอติก* สูงกว่าคุณธรรมทางจริยศาสตร์ เพราะมนุษย์ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดีในคุณธรรมแบบนี้เท่านั้น เพราะคนที่ใช้ความคิดย่อมเป็นผู้เหมือนพระเจ้าที่สุดด้วย เนื่องจากชีวิตของพระเจ้าเป็นชีวิตแห่งความคิดบริสุทธิ์

ดังนั้น ความสุขจึงขึ้นอยู่กับการรวมคุณธรรมทาง *ไดอะโนเอติก* กับคุณธรรมทางจริยศาสตร์เข้าด้วยกัน ทั้งสองอย่างนี้เท่านั้นที่เป็นคุณค่าแท้จริงของมนุษย์ แม้อริสโตเติลจะถือว่าความสุขขึ้นอยู่กับคุณธรรม เขาก็เป็นคนใจกว้างและชอบทางปฏิบัติ เขาไม่ได้มองข้ามข้อเท็จจริงที่ว่าความดีและสภาพการณ์ภายนอก มีอิทธิพลต่อความสุขอย่างมาก และไม่อาจละเลยเสียได้ อย่างที่พวกชีนิกส์เคยละเลยมาแล้ว ทั้งนี้มีอริสโตเติลจะถือว่า สิ่งแวดล้อมมีคุณค่าใดๆ ในตัวเอง สิ่งเดียวที่ดีในตัวเอง เป็นจุดจบในตัวเอง สิ่งนั้นคือ คุณธรรม แต่ความดีภายนอกมีส่วนช่วยมนุษย์ในการแสวงหาคุณธรรม ความยากจน ความเจ็บป่วย และความเคราะห์ร้าย อาจเป็นสิ่งขัดขวางความเพียรพยายามของมนุษย์ แม้สิ่งแวดล้อมจะไม่ใช้ตัวความดี แต่ก็อาจเป็นวิถีทางไปสู่ความดี ดังนั้น เราต้องไม่ถูกและไม่ปฏิเสธสิ่งแวดล้อม ความมั่งคั่ง มิตรภาพ สุขภาพ โชค เหล่านี้มีใช้ความสุข แต่ก็ก็เป็นความสุขนัยลบ คือ ถ้ามีสิ่งเหล่านี้แล้ว ความสุขก็อยู่แค่เอื้อม แต่ถ้าขาดสิ่งเหล่านี้ เราก็บรรลุลูกความสุขได้ยาก เราจึงต้องให้คุณค่าแก่สิ่งเหล่านี้ด้วย

อริสโตเติลพูดถึงรายละเอียดเกี่ยวกับคุณธรรมแบบ *ไดอะโนเอติก* เพียงเล็กน้อย เราจึงมุ่งพิจารณาคุณธรรมทางจริยศาสตร์ของเขาได้ทันที คุณธรรมเหล่านี้อยู่ที่การควบคุมอารมณ์ ด้วยเหตุผล โสกราตีสกิดิคิดตรงที่ว่าคุณธรรมเป็นเรื่องของพุทธิปัญญาแต่อย่างเดียว ความรู้เท่านั้นที่คุณธรรมต้องการ ใครที่คิดถูกย่อมทำสิ่งที่ถูก โสกราตีสลืมไปว่าอารมณ์เป็นสิ่งที่มีความรู้และไม่อาจควบคุมได้โดยง่าย คนๆ หนึ่งอาจมีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ เหตุผลอาจชี้ทางถูกให้แก่เขา แต่อารมณ์ของเขาอาจรุนแรงกว่า และชักนำเขาออกไปจากทางที่ถูกเช่นนี้ เหตุผลจะเข้าควบคุมความอยากกระจายได้อย่างไรเล่า จะทำได้ก็ด้วยการปฏิบัติ ด้วยการให้ความพยายามอยู่เนื่องๆ โดยการควบคุมตัวเองอย่างสม่ำเสมอเท่านั้น จึงจะทำให้อารมณ์อันไร้ระเบียบอยู่ใต้อำนาจเรา และการควบคุมอารมณ์ก็จะกลายเป็นนิสัย อริสโตเติลเน้นในทางจริยธรรม ความสำคัญของนิสัยมากที่สุด คนจะดีได้ก็ด้วยการปลูกฝังนิสัยที่ดีเท่านั้น

ถ้าคุณธรรมอยู่ที่การใช้เหตุผลควบคุมความอยากกระจาย จะต้องมองประกอบสองอย่างคือ เหตุผลและความอยากกระจาย การที่ควบคุมอารมณ์ได้ ก็ต้องมีอารมณ์ ดังนั้นอุดมคติแบบฤาษีที่จะขุดรากอารมณ์ออกไปให้หมด จึงผิดตั้งแต่พื้นฐานทีเดียว เพราะเป็นการมองว่า รูปแบบที่สูงกว่าไม่ได้รวมเอารูปแบบที่ต่ำกว่าเข้าไว้ ซึ่งตรงกันข้ามกับความเข้าใจทาง

วิวัฒนาการซึ่งถือว่ารูปแบบที่สูงกว่าย่อมรวมเอารูปแบบที่ต่ำกว่าไว้ในตัวด้วย สืบไปว่าอารมณ์ เป็นอินทรีย์ภาคอย่างหนึ่งของมนุษย์ การทำลายอารมณ์ย่อมเป็นอันตรายแก่ธรรมชาติของมนุษย์ เท่ากับเป็นการทำลายอวัยวะที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่จริงแล้วอารมณ์และความกระหาย เป็นสสารของคุณธรรม ข้อผิดพลาดของลัทธิอัตถิภาวนิยมก็คือ ลัทธินี้ทำลายสสารของ คุณธรรมและคิดว่าแบบสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง คุณธรรมมิได้ด้วยการควบคุมความอยาก กระหาย ไม่ใช่ทำลายความอยากกระหายนั้นเสีย จึงต้องหลีกเลี่ยงความคิดเชิงสุดสองอย่าง อย่างหนึ่งคือ ความเอียงสุดที่พยายามถอนรากถอนโคนอารมณ์ อีกอย่างหนึ่ง คือการยอม ปลดปล่อยให้อารมณ์ก่อความจลาจลวุ่นวายได้ คุณธรรมหมายถึงความพอดี เป็นการดำเนินวิถีทาง แห่งความสุขโดยคำนึงถึงอารมณ์ ไม่ปล่อยให้อยู่เหนือเหตุผล แต่ก็ต้องไม่กลายเป็นความ เฉื่อยชา ไม่มีอารมณ์เสียเลย คำสอนเกี่ยวกับคุณธรรมอันมีชื่อเสียงของอริสโตเติล เป็นทาง สายกลางระหว่างความเอียงสุดทั้งสองอย่างนี้ คุณธรรมทุกอย่างอยู่ระหว่างความชั่วร้ายทั้งสอง คือความเกินขอบเขตและความขาดตกบกพร่อง

ในการตัดสินเรื่องหนึ่งเรื่องใด เรามีอะไรเป็นบรรทัดฐาน เอาใครเป็นคนตัดสิน และ เรารู้ได้อย่างไรว่าคำตัดสินใดที่เหมาะสม การเปรียบเทียบกับคณิตศาสตร์ก็ช่วยอะไรเราไม่ได้ เพราะไม่เหมือนกับการลากเส้นตรงจากจุดปลายสุดข้างหนึ่ง ไปยังปลายสุดอีกข้างหนึ่ง แล้ว แบ่งครึ่งหาจุดกึ่งกลาง อริสโตเติลเองก็ปฏิเสธที่จะวางกฎแน่นอนในเรื่องนี้ เราไม่มีกฎพิเศษ ที่จะใช้บอกว่าจะทางไหนเป็นวิถีทางที่เหมาะสม ทั้งหมดขึ้นอยู่กับสภาพการณ์แวดล้อมและ บุคคลที่เกี่ยวข้อง สิ่งที่เป็นวิถีทางที่เหมาะสมในกรณีหนึ่งคงไม่ใช่วิถีทางที่เหมาะสมในอีกกรณี หนึ่ง สิ่งทีคน ๆ หนึ่งพอใจ เพื่อนบ้านของเขาอาจไม่พอใจเรื่องนี้จึงต้องปล่อยให้ปัจเจกบุคคล ตัดสินเอง การรู้จักกาลเทศะ การมีสำนึกที่ดี เป็นสิ่งจำเป็นในการรู้วิถีทาง ซึ่งอริสโตเติล เรียกว่าความเข้าใจลึกซึ้ง ความเข้าใจลึกซึ้งนี้เป็นทั้งสาเหตุและผลลัพธ์ของคุณธรรม ที่เป็น สาเหตุ เพราะคนที่มีความเข้าใจลึกซึ้งรู้ว่าเขาควรจะทำอะไร เป็นผลลัพธ์เพราะว่าเกิดขึ้นมา ได้ก็ด้วยการปฏิบัติเท่านั้น คุณธรรมทำให้การพิจารณาคุณธรรมง่ายเข้า การที่คน ๆ หนึ่งตัดสิน วิถีทางแห่งคุณธรรมได้อย่างถูกต้อง โดยใช้ความเข้าใจลึกซึ้งของเขาแต่ละครั้ง ๆ นั้น ทำให้ การพิจารณาพิเคราะห์ของเขาในคราวต่อไปง่ายขึ้น

อริสโตเติลไม่พยายามจัดระบบคุณธรรมอย่างแปลได้ เพราะเป็นการขัดกับลักษณะที่ เขาถนัดทางปฏิบัติ เขาเห็นว่าชีวิตซับซ้อนเกินกว่าจะเอามาจัดระบบ วิถีทางที่เหมาะสมสำหรับ กรณีต่าง ๆ ก็ต่างกันไป คุณธรรมจึงมีมากเท่า ๆ กับสภาพแวดล้อมของชีวิต เขาจึงไม่ได้จัด คุณธรรมไว้เป็นบัญญัติอย่างละเอียด สิ่งที่ดีไว้เป็นเพียงตัวอย่าง แม้คุณธรรมจะมีจำนวนไม่ จำกัด แต่ก็มีคุณธรรมหลายชนิดที่ยอมรับกันว่าดี และมีความสำคัญในชีวิตอย่างสม่ำเสมอ จนได้รับการตั้งชื่อ อริสโตเติลอธิบายคำสอนเกี่ยวกับวิถีทางโดยใช้ตัวอย่างคุณธรรมเหล่านี้บาง ส่วน เช่น ความกล้าหาญเป็นตัวกลางระหว่างความบ้าบิ่นและความขลาด กล้าก็คือความขลาด

เป็นความขาดตกบกพร่องของความกล้า ความบ้าป็นก็เป็นความกล้าที่เกินขอบเขต ความกล้าหาญจึงเป็นทางสายกลางที่มีเหตุผล ความใจกว้างเป็นวิถีทางระหว่างความใจแคบและความสุ่ยสุ่ยอย่างขาดความยั้งคิด อารมณ์ที่อยู่ระหว่างความไม่มีอารมณ์ใด ๆ กับความโมโหโทโส ความสุขภาพอยู่ระหว่างความหยาบคายและความประจบประแจง ความสงบเสียงมอยู่ระหว่างความไร้ยางอายและความขี้อาย ความรู้จักประมาณอยู่ระหว่างความถืออ้นและความเหลิง

ความยุติธรรมไม่อยู่ในแบบแผนนี้ เพราะเป็นของรัฐมากกว่าของปัจเจกชน บางคนคิดว่าความยุติธรรมที่เขียนไว้ในตำราเรื่อง จริยศาสตร์ นั้น อยู่ผิดที่ ความยุติธรรมมีสองชนิดคือชนิดปูนบำเหน็จและชนิดทำโทษ ความคิดพื้นฐานก็คือกำหนดส่วนดีส่วนเสียให้ตามสมควร ความยุติธรรมแบบปูนบำเหน็จ กำหนดเกียรติยศและรางวัลตามที่ปัจเจกชนผู้เกี่ยวข้องสมควรจะได้รับ ความยุติธรรมแบบทำโทษ เกี่ยวกับการลงโทษ ถ้าคน ๆ หนึ่งได้รับประโยชน์โดยไม่สมควร ก็ต้องทำให้ยุติธรรม โดยบังคับให้เขาได้รับผลเสียที่มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย อย่างไรก็ตาม ความยุติธรรมเป็นหลักการทั่วไปและไม่มีหลักการทั่วไป ข้อไหนจะยุ่งเกี่ยวกับความยุ่งยากซับซ้อนของชีวิต เพราะไม่อาจชี้ให้เห็นอะไรได้ล่วงหน้า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จำต้องเกิดขึ้นก็เนื่องจากสาเหตุ คือความยุติธรรมนี้

อริสโตเติล สนับสนุนเจตจำนงเสรี เขาโจมตีโสกราตีส เพราะคุณธรรมของโสกราตีสเป็นการปฏิเสธอิสรภาพในทางปฏิบัติ ตามที่โสกราตีสคิดว่าคนที่คิดถูกย่อมทำถูกด้วยนั้นเป็นการปฏิเสธสิทธิของมนุษย์ที่จะเลือกทำความชั่ว ถ้าเขาไม่สามารถเลือกความชั่ว เขาก็ไม่สามารถเลือกความดี คนที่คิดถูก ก็ไม่ได้ทำถูกอย่างจงใจ แต่เป็นความจำเป็น อริสโตเติลคิดในทางตรงกันข้ามว่า มนุษย์มีสิทธิเลือกทั้งความดีและความชั่ว คำสอนของโสกราตีสทำให้การกระทำชั่วทั้งหมดเป็นไปอย่างไม่มี ความจงใจ ตามความเห็นของอริสโตเติล การกระทำที่เข้าไปเพราะมีสิ่งอื่นมาบังคับ ถือว่าไม่จงใจ แต่อย่างไรก็ตาม อริสโตเติลมิได้มุ่งพิจารณาปัญหาเรื่องเจตจำนงเสรี ซึ่งเป็นหนามยอกอกพวกสมัยใหม่ที่ร้ายที่สุดในปัญหาปรัชญาทั่วไป ดังนั้น ในแง่จริยศาสตร์ของเขาจึงไม่มีคุณค่าอะไรต่อเรา

ข. รัฐ

การเมืองมิใช่วิชาที่แยกต่างหากจากจริยศาสตร์ หากเป็นเพียงการแบ่งเรื่องเดียวกันอีกแบบหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่เพียงเพราะการเมืองเป็นจริยศาสตร์ของรัฐ ไม่เกี่ยวกับปัจเจกชน หากหมายความว่า จริยธรรมของปัจเจกชนบรรลุจุดหมายอย่างแท้จริงได้ภายในรัฐ และไม่อาจเป็นเช่นนั้นได้ ถ้าปราศจากรัฐ อริสโตเติลเห็นด้วยกับเพลโตว่า จุดหมายของรัฐคือคุณธรรมและความสุขของพลเมือง พลเมืองจะมีคุณธรรมและความสุขไม่ได้ ถ้าปราศจากรัฐ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์การเมืองโดยธรรมชาติ ถึงแม้จะพิสูจน์ได้จากการที่มนุษย์มีภาษาพูด ซึ่งเป็นสิ่ง

ไว้ประโยชน์ในภาษาที่ไม่มีสังคม รัฐเป็นจุดหมายของปัจเจกชน กิจกรรมในรัฐเป็นส่วนหนึ่ง
แห่งหน้าที่ของมนุษย์ ที่จริงแล้วรัฐเป็นแบบ ปัจเจกชนเป็นสสาร รัฐจัดการศึกษาทาง
คุณธรรมและหาโอกาสให้การศึกษาคุณธรรมนั้นแก่ปัจเจกชน ถ้าปราศจากรัฐ มนุษย์จะไม่
เป็นมนุษย์เลย คงเป็นแต่สัตว์ป่าเถื่อนชนิดหนึ่งเท่านั้น

อริสโตเติลถือว่าต้นกำเนิดของรัฐอยู่ที่ครอบครัว แรกทีเดียว มีปัจเจกบุคคล ปัจเจก-
บุคคลหากู่ แล้วครอบครัวก็เกิดขึ้น ครอบครัวตามความหมายของอริสโตเติลรวมถึงพวก
ทาส เพราะเขาเห็นเช่นเดียวกับเพลโตว่าการมีทาสนั้นไม่ผิดแต่อย่างใด ครอบครัวจำนวนหนึ่ง
รวมกันเข้าและพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนหมู่บ้าน และหมู่บ้านจำนวนหนึ่งรวมกันเข้าเป็นเมืองหรือ
นครรัฐ ความคิดกรีกเกี่ยวกับรัฐมิได้ขยายไปไกลกว่าเรื่องนครรัฐเลย

ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องที่มาของรัฐ แต่อริสโตเติลก็เห็นว่าปัญหาสำคัญยิ่งกว่าเรื่องที่มา
ของรัฐอยู่ที่ว่า รัฐคืออะไร รัฐมิใช่เป็นแต่เพียงการรวมกันของครอบครัว ชุมชนและหมู่
บ้าน เราอธิบายลักษณะของรัฐเช่นนี้ไม่ได้ เพราะตามลำดับทางเวลา ครอบครัวมาก่อนก็จริง
แต่ในทางความคิดและความเป็นจริง รัฐมาก่อนครอบครัวและปัจเจกชน เพราะรัฐเป็นจุดหมาย
และจุดหมายย่อมมาก่อนสิ่งที่มุ่งสู่จุดหมายนั้นเสมอ รัฐซึ่งเป็นแบบก็ย่อม มาก่อนครอบครัว
ซึ่งเป็นสสาร ในทำนองเดียวกัน ครอบครัวก็มาก่อนปัจเจกชน และเนื่องด้วยเราอธิบายสิ่ง
ต่าง ๆ ได้แต่เพียงวิธี อันตวาท คือ จุดหมายเป็นสิ่งเริ่มต้นที่ใช้อธิบาย รัฐจึงเป็นสิ่งทีอธิบาย
ครอบครัว ไม่ใช่ครอบครัวอธิบายรัฐ

ธรรมชาติที่แท้จริงของรัฐจึงไม่ใช่การมารวมกันของปัจเจกชน อย่างกองทรายเป็นผล
รวมของเม็ดทราย รัฐเป็นอินทรีย์ภาพอย่างแท้จริง การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างส่วน
ต่าง ๆ ในรัฐ ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบกลไก แต่เป็นความสัมพันธ์แบบอินทรีย์ภาพ รัฐมีชีวิต
ของตัวเอง และส่วนต่าง ๆ ของรัฐก็เป็นสิ่งมีชีวิต ซึ่งรวมกันอยู่ในรัฐ อันเป็นชีวิตระดับสูง
กว่าส่วนต่าง ๆ ของอินทรีย์ภาพอันหนึ่ง เป็นอินทรีย์ภาพในตัวเอง เนื่องจากความแตกต่าง
ระหว่างอินทรีย์และอนินทรีย์ อยู่ที่ว่าอินทรีย์มีจุดหมายอยู่ภายในตัวเอง แต่อนินทรีย์มีจุด
มุ่งหมายอยู่ภายนอกตัวเอง หมายความว่ารัฐต้องมีจุดหมายอยู่ในตัวเอง ปัจเจกชนก็มีจุดหมาย
ในตัวเอง และจุดหมายของรัฐรวมเอาจุดหมายของปัจเจกชนเข้าไว้ด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่า
รัฐเป็นสิ่งมีชีวิต ทั้งในส่วนรวมและส่วนย่อย เป็นจุดจบในตัวเอง ดังนั้น อริสโตเติลจึงเห็น
ว่ามีทัศนะสองประการ เกี่ยวกับรัฐ ที่ไม่ถูกต้องอย่างแรกคือยอมรับความเป็นจริงของส่วน
ย่อย แต่ปฏิเสธความจริงของส่วนรวม หรือยอมรับว่าปัจเจกชนมีจุดหมายในตัวเอง แต่ไม่
ยอมรับว่ารัฐก็มีจุดหมายในตัวเองเช่นกัน อีกทัศนะหนึ่ง เป็นทัศนะตรงกันข้าม คือถือว่ารัฐ
เท่านั้นที่มีความแท้จริง ส่วนปัจเจกชนซึ่งเป็นส่วนย่อย ไม่ใช่สิ่งที่แท้จริง ความเห็นที่ว่ารัฐ
เป็นเพียงการมารวมกันของปัจเจกชน และครอบครัว เพื่อประโยชน์ในการป้องกันร่วมกัน เพื่อ
ผลประโยชน์ร่วมกัน และมีอยู่เพื่อจุดประโยชน์เหล่านั้นเท่านั้น เป็นความเห็นอย่างพวกแรก

ซึ่งทำเสมือนว่ารัฐเป็นอุปกรณ์ในการสร้างความมั่นคงแก่ชีวิต ทรัพย์สิน หรือความสะดวกสบายของปัจเจกชน รัฐมีอยู่เพื่อประโยชน์ของปัจเจกชน ไม่ได้มีจุดหมายในตัวเอง บัจเจกชนเท่านั้นที่เป็นสิ่งแท้จริง เพราะเป็นเพียงการเข้ามารวมกันของปัจเจกชน พวกนี้ลืมนิยามรัฐเป็นอินทรีย์ภาพ และลืมนิยามอินทรีย์ภาพหมายความว่าอย่างไร ด้วยมูลฐานเหล่านี้เอง ที่ทำให้อริสโตเติลกำหนดทฤษฎีพันธสัญญาประชาคม อย่างที่แพร่หลายในคริสต์ศตวรรษที่สิบแปด และทัศนะบัจเจกवादสมัยใหม่ ที่ถือว่ารัฐมีไว้เพื่อเป็นหลักประกันว่า เสรีภาพของปัจเจกชน จะถูกจำกัดคดทอนลง ก็ด้วยสิทธิของปัจเจกชนอื่น ๆ ซึ่งมีเสรีภาพอย่างเดียวกัน ทัศนะที่ตรงกันข้ามกับทัศนะนี้ ก็มีตัวอย่าง เรื่องรัฐในอุดมคติของเพลโต ทัศนะที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ปฏิเสธความเป็นจริงของส่วนรวม แต่ทัศนะของเพลโตได้ปฏิเสธความเป็นจริงของส่วนประกอบ บัจเจกชนไม่มีความหมายอะไรเลย รัฐเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง บัจเจกชนต้องอุทิศตนอย่างเต็มที่เพื่อรัฐ และมีอยู่เพื่อรัฐ ดังนั้นเพลโตจึงพลาดในข้อที่ถือว่ารัฐเท่านั้นเป็นจุดหมาย และปฏิเสธว่า บัจเจกชนไม่มีจุดหมายในตัวเอง เพลโตจึงจินตนาการว่ารัฐมีความเป็นหนึ่ง อย่างเอกพันธ์ ส่วนประกอบของรัฐไม่ปรากฏให้เห็นเลย แต่ทัศนะที่ถูกต้อง คือรัฐเป็นอินทรีย์ภาพ ที่มีความเป็นเอกภาพแต่เป็นอเนกพันธ์ ในทัศนะเกี่ยวกับครอบครัวและบัจเจกชน เพลโตก็มีข้อผิดพลาดแบบเดียวกันนี้ อริสโตเติลคิดว่าครอบครัวและบัจเจกชน เป็นส่วนประกอบจริงแท้ของสังคม เป็นอินทรีย์ภาพหนึ่งในอีกอินทรีย์ภาพอีกหนึ่ง ดังนั้นจึงมีจุดหมายในตัวเอง มีสิทธิสมบูรณ์ ไม่อาจวิทรอนสิทธิได้ ส่วนเพลโตนั้นมุ่งมาดที่จะกำจัดครอบครัวเสียเพื่อประโยชน์แก่รัฐ โดยแนะให้รัฐตั้งชุมชนที่มีหน้าที่เป็นภรรยา จัดตั้งสถานเลี้ยงเด็ก และจัดการศึกษาเสียเอง อริสโตเติลสนับสนุนสถาบันครอบครัวด้วยมูลฐานทางปรัชญา มิใช่ด้วยความรู้สึก

อริสโตเติลมิได้จัดแบ่งรูปลักษณะของรัฐอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพราะรูปแบบการปกครองอาจมีแตกต่างกันไปตามสภาพการณ์ที่สร้างรัฐขึ้นมา การจัดรูปลักษณะรัฐนั้น เขาก็ตั้งใจแต่เพียงจะจำแนกแบบที่เด่นเท่านั้น เขาแบ่งลักษณะของรัฐออกเป็นหกแบบคือลักษณะที่ตีสามแบบและลักษณะที่เลวสามแบบ ซึ่งเป็นรัฐที่ใช้อำนาจในทางผิด ลักษณะรัฐทั้งหกแบบนี้ได้แก่

- (๑) ราชาธิปไตย เป็นการปกครองโดยคน ๆ เดียว ซึ่งเป็นบุคคลที่ดีกว่าเหนือกว่าผู้อื่นในตำแหน่งนั้น ดังนั้นราชาย่อมเป็นผู้ครองโดยชอบธรรม ราชาธิปไตยแบบที่เลวก็คือ
- (๒) ระบบทรราช เป็นการปกครองโดยคน ๆ เดียว แต่ไม่ใช่เพราะความสามารถ หากแต่ด้วยกำลัง ระบบปกครองที่ดีชนิดที่สองก็คือ
- (๓) อภิชนาธิปไตย อันเป็นการปกครองโดยชนหมู่น้อยที่ฉลาดและดี การปกครองแบบนี้ในทางเลวก็คือ
- (๔) กณาธิปไตย เป็นการปกครองโดยชนกลุ่มน้อยที่ร่ำรวยและมีอำนาจ

(๕) สาธารณรัฐแบบมีรัฐธรรมนูญ หรือ Timocracy เกิดขึ้นเมื่อพลเมืองทั้งหมดมีความสามารถเท่าเทียมกัน อย่างเช่น ไม่มีชนชั้นที่เด่นกว่าชนชั้นอื่น ๆ ดังนั้นคนทั้งหมดหรือคนส่วนใหญ่จึงมีส่วนร่วมในรัฐบาล รูปแบบที่ผิดของการปกครองแบบนี้ก็คือ

(๖) ประชาธิปไตย ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการปกครองโดยคนจำนวนมากก็ตาม แต่ก็เป็นการปกครองของคนด้วยความสามารถมากกว่า

อริสโตเติลไม่ได้พรรณนาถึงรัฐในอุดมคติอย่างเปลาโต้ เขาคิดว่าไม่มีรัฐใดที่ดีที่สุด ทุกๆ สิ่งต้องขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม รัฐที่ดีที่สุดในที่หนึ่ง ในสมัยหนึ่ง ไม่ใช่รัฐที่ดีที่สุดในอีกที่หนึ่ง ในอีกสมัยหนึ่ง ยิ่งกว่านั้น การพูดถึงแต่สถาบันอย่างฝืนเพียงเช่นนั้น เป็นเรื่องไร้ประโยชน์ อริสโตเติลสนใจแต่สถาบันที่จะทำให้เป็นจริงได้เท่านั้น ในบรรดารัฐที่ดีทั้งสามแบบ เขาเห็นว่าโดยทางทฤษฎีแล้ว ราชาธิปไตยที่ดีที่สุด การปกครองโดยคนที่ฉลาดและยุติธรรม คนเดียวดีกว่าการปกครองอย่างอื่น แต่การปกครองแบบนี้ปฏิบัติไม่ได้ เพราะปัจเจกชนที่สมบูรณ์เช่นนั้นไม่มีอยู่ เราจะพบวีรบุรุษได้ก็แต่ในท่ามกลางผู้คนป่าเถื่อนเท่านั้น ภูมิธรรมทางศีลธรรมเป็นเครื่องเสริมส่งให้เขาเห็นอพรอคพวกจนได้เป็นผู้ปกครอง รัฐที่ดีรองลงไปก็คือ อภิชนาธิปไตย และรัฐที่ดีแบบสุดท้ายก็คือ สาธารณรัฐแบบมีรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจเป็นรัฐแบบที่ดีที่สุด และเหมาะสมกับความเจริญของนครรัฐกรีซที่สุด

๖. สุนทรียศาสตร์หรือทฤษฎีศิลปะ

ปรัชญาศิลปะของเปลาโต้ไม่เป็นระบบ ทศนะเกี่ยวกับศิลปะของเขารวบรวมเอามาจากสิ่งที่กระจัดกระจายทั่วไป อริสโตเติลก็เช่นกัน แม้จะความคิดเห็นต่าง ๆ ของเขาจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมากกว่าเปลาโต้ แต่ก็ยังไม่เป็นระบบ แม้ว่าเขาจะเขียนตำราเรื่อง กวีวีจันท์ เพื่อการนี้โดยเฉพาะก็ตาม หนังสือเล่มนี้ ส่วนที่ตกทอดมาถึงเราในสภาพที่เป็นชิ้นส่วนนั้น ส่วนใหญ่เกี่ยวกับกวีนิพนธ์ และแม้กระทั่งในกวีนิพนธ์เอง เรื่องที่นำมาพิจารณาอย่างละเอียดก็เฉพาะแต่การละครเท่านั้น สิ่งที่เราได้จากอริสโตเติลในเรื่องเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์ อาจแบ่งหยาบๆ ได้เป็นสองส่วน ส่วนแรกก็ คือการพิจารณาถึงลักษณะและความสัมพันธ์ของศิลปะโดยทั่วไป ส่วนที่สองเป็นการนำหลักเหล่านั้นไปใช้กับกวีนิพนธ์ เราจะได้พิจารณาความคิดเห็นทั้งสองส่วนนี้ตามลำดับ

ก่อนที่จะรู้ว่าศิลปะคืออะไร เราต้องรู้เสียก่อนว่าศิลปะไม่ใช่อะไร เราต้องแยกศิลปะออกจากเรื่องที่เป็นเพียงส่วนที่สัมพันธ์กับศิลปะ ประการแรก เราต้องแยกศิลปะจากศีลธรรม ในข้อที่ว่าศีลธรรมเป็นเรื่องของกิจกรรม ศิลปะเป็นเรื่องผลิตผล ศีลธรรมเป็นตัวกิจกรรม ศิลปะเป็นสิ่งที่กิจกรรมผลิตขึ้น ดังนั้น สภาพจิตใจของนักแสดง สิ่งผูกใจ ความรู้สึกของเขา ฯลฯ มีความสำคัญในด้านศีลธรรม เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการแสดง แต่สิ่งเหล่านี้ไม่สำคัญในทางศิลปะ สิ่งสำคัญสิ่งเดียวที่สำคัญทางศิลปะก็คือผลผลิตที่ดี ประการที่สอง

ศิลปะแยกต่างหากจากกิจกรรมของธรรมชาติ ซึ่งแม้จะมีความเหมือนกันอยู่หลายด้านก็ตาม อินทรีย์ภาพแพร่พันธุ์ ของมันก็นับเป็นการสร้างผลผลิต การแพร่พันธุ์จึงเหมือนกับศิลปะ แต่ในการแพร่พันธุ์นั้น อินทรีย์ภาพผลิตสิ่งสร้างที่เป็นชนิดเดียวกับตัวเองเท่านั้น พืชให้กำเนิดพืช มนุษย์ให้กำเนิดมนุษย์ แต่ศิลปินผลิตสิ่งที่ไม่ใช่ตัวของเขาเอง เช่นผลิต โคลง รูปเขียน รูปปั้น เป็นต้น

ศิลปะมีสองชนิด ตามความมุ่งหมายคือ ทำให้ธรรมชาติสมบูรณ์ หรือเพื่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในโลกแห่งจินตนาการ ซึ่งเป็นสิ่งลอกแบบของโลกที่แท้จริง อย่างแรกเรามีศิลปะ เช่น การแพทย์ เมื่อธรรมชาติผลิตร่างกายที่มีสุขภาพดีไม่ได้ นายแพทย์ก็ช่วยธรรมชาติและทำให้ผลงานที่ธรรมชาติริเริ่มขึ้นเสร็จสมบูรณ์ อย่างหลัง เรามีวิจิตรศิลป์ ซึ่งอริสโตเติลเรียกว่าศิลปะเลียนแบบ ดังที่เราเห็นแล้วว่า เปลได้ถือว่าศิลปะทั้งหมดเป็นการเลียนแบบ ทัศนะเช่นนี้ไม่เป็นที่น่าพอใจ การที่อริสโตเติลใช้คำนี้ อาจมีมาจากเปลได้ก็ได้ แต่ความหมายของคำไม่เหมือนกับที่เปลได้ใช้ และก็ไม่มีข้อผิดพลาดอย่างเปลได้ การที่เรียกศิลปะว่าสิ่งเลียนแบบ อริสโตเติลมิได้หมายความว่า เป็นการลอกแบบวัตถุธรรมชาติโดยตรง ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำของเขาว่า คนตรีเป็นศิลปะที่เลียนแบบมากที่สุด ซึ่งถ้าหากคิดว่าเป็นการลอกวัตถุธรรมชาติโดยตรงแล้ว คนตรีต้องเป็นสิ่งที่เลียนแบบน้อยที่สุด จิตรกรเลียนแบบต้นไม้ แม่น้ำ หรือมนุษย์ แต่นักดนตรีส่วนใหญ่ผลิตสิ่งที่ไม่เหมือนสิ่งใดในธรรมชาติ การลอกแบบตามความคิดของอริสโตเติลก็คือ ศิลปินลอกสิ่งที่เปลได้เรียกว่า แบบ ไม่ใช่ลอกแบบวัตถุที่สัมผัสได้ ศิลปะจึงไม่ใช่สิ่งลอกแบบของสิ่งลอกแบบตามคำถากถางของเปลได้ หากเป็นสิ่งที่ลอกแบบต้นกำเนิดของวัตถุ ไม่ใช่ลอกแบบวัตถุเฉพาะอย่าง เป็นการลอกแบบสากลภาพที่ปรากฏอยู่ในปัจเจกภาพ ศิลปะเข้าถึงธรรมชาติ เห็นแบบในธรรมชาติไม่ได้พิจารณาวัตถุในฐานะเป็นสิ่งๆ หนึ่ง แต่พิจารณาคุณสมบัติของวัตถุนั้น ในฐานะที่เป็นความคิดนิรันดร์ สิ่งที่เป็นปฏิมากรสร้างขึ้น มิใช่รูปปั้นของมนุษย์คนใดคนหนึ่ง แต่เป็นแบบของมนุษย์มากกว่า คือเป็นสัมบูรณ์ภาพของมนุษย์ ดังนั้นในสมัยใหม่ จิตรกรที่วาดภาพคน จึงไม่สนใจที่จะวาดภาพคนให้เหมือนตามคนที่เห็นแบบ แต่ว่าทำให้เห็นเค้าซึ่งเป็นเนื้อหาสำคัญและเป็นนิรันดร์ เป็นอุดมคติ หรือสากลภาพ ซึ่งส่องผ่านสิ่งที่ประจักษ์ได้ออกมา งานของเขาก็คือการปลดปล่อยสากลภาพให้พ้นจากที่คุมขังคือวัตถุที่ประจักษ์ได้ด้วยอายตนะ คนธรรมดาเห็นแต่ปัจเจกวัตถุ ศิลปินเห็นสากลภาพ ทุกๆ สิ่งประกอบขึ้นด้วยสสารและแบบ ปัจเจกภาพและสากลภาพ หน้าที่ของศิลปะก็คือแสดงให้เห็นสากลภาพในปัจเจกวัตถุ

ดังนั้น กวีนิพนธ์จึงเป็นจริงกว่า และเป็นปรัชญายิ่งกว่าประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์มองปัจเจกภาพในฐานะเป็นปัจเจกภาพ ประวัติศาสตร์บอกเราแต่เพียงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น ความจริงของประวัติศาสตร์เป็นแต่เพียงความถูกต้องแม่นยำ ไม่มีความจริงที่เป็นนิรันดร์ และมีชีวิตอย่างความจริงของศิลปะ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับแบบ ให้ความรู้แต่ในสิ่งที่เกิดขึ้น

ผ่านไป และสิ้นสุดลง สาระของประวัติศาสตร์จึงไม่คงทน และสิ้นสุดได้ เป็นเรื่องของ เหตุการณ์อันไร้ความหมาย ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ส่วนจุดหมายของศิลปะก็คือแก่นสาร ที่อยู่ภายในวัตถุ และเป็นเหตุการณ์ซึ่งไม่สลายไป วัตถุและเหตุการณ์เป็นเพียงอารมณ์ภายนอก ทั้งนี้ ถ้าเราจะจัดระเบียบปรัชญา ศิลปะและประวัติศาสตร์ ตามลำดับความสูงส่ง และความจริงอันเป็นแก่นสารของวิชาเหล่านี้ เราควรจัดให้ปรัชญาอยู่ในอันดับแรก เพราะจุดหมายของปรัชญา คือสากลภาพตามที่เป็นอยู่ในตัวเอง คือความเป็นสากลภาพบริสุทธิ์ ศิลปะ อยู่ในอันดับสอง เพราะมีจุดหมายอยู่ที่สากลภาพในปัจเจกภาพ ประวัติศาสตร์อยู่ในอันดับสุดท้าย เพราะเกี่ยวกับปัจเจกภาพตามที่เป็นอยู่โดยตรง แต่กระนั้นก็ตาม เนื่องจากแต่ละสิ่งในโลกมีหน้าที่เฉพาะของตน การที่สิ่งหนึ่งพยายามกระทำหน้าที่ของอีกสิ่งหนึ่งถือว่าเป็นผิด ดังนั้นตามความคิดของอริสโตเติล ศิลปะต้องไม่พยายามที่จะแข่งขันกับปรัชญา ต้องไม่เกี่ยวข้อง สากลภาพนามธรรม กวีต้องไม่ใช้บทกวีของเขาในการค้นหาคำคิดนามธรรม ขอบเขตเฉพาะของกวีคือสากลภาพที่ปรากฏตัวออกมาในปัจเจกภาพ ไม่ใช่สากลภาพตามที่เป็นอยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุนี้ อริสโตเติลจึงโจมตีกวีนิพนธ์ชนิดที่ใช้เทศนาสั่งสอน เอมพีโดคลีสแสดงระบบปรัชญาของเขาเป็นกลอน แต่กลอนของเขาไม่ได้เป็นกวีนิพนธ์เลย เป็นเพียงการเอาปรัชญามาทำเป็นคำประพันธ์เท่านั้น ศิลปะต่ำกว่าปรัชญา สัมบูรณ์ภาพอันแท้จริง แก่นแท้ของโลกคือความคิด เหตุผล สิ่งสากล เหล่านี้เป็นจุดหมายของตัวปรัชญา และศิลปะ แต่ศิลปะมิได้เห็นสัมบูรณ์ภาพจริง ๆ แต่เห็นสัมบูรณ์ภาพที่อยู่ในสิ่งห่อหุ้ม คืออยู่ในอารมณ์แห่งผัสสะ ปรัชญามองเห็นสัมบูรณ์ภาพตามสภาพที่เป็นจริง ตามธรรมชาติของสัมบูรณ์ภาพ คือ เห็นอย่างที่มีนัยเป็นจริง ๆ เห็นอย่างเป็นความคิด ดังนั้นปรัชญาจึงเป็นความจริงที่สมบูรณ์ แต่นี้ก็มิได้หมายความว่า จะต้องกำจัดศิลปะไปเสีย เนื่องจากปรัชญาสูงกว่าศิลปะ ไม่ได้หมายความว่า คณาจารย์จะลดความเป็นศิลปะไปในตัวเขาเองไปเพื่อขึ้นไปสู่ปรัชญา เพราะความคิดอันเป็นแก่นแท้แห่งปรัชญาของอริสโตเติลก็คือ ในระดับของสัจ แบบที่อยู่ในระดับต่ำก็ยังมีจุดจบในตัวเอง มีความสมบูรณ์ในตัวเอง สิ่งที่สูงกว่ารวมเอาสิ่งที่ต่ำกว่าเข้าไว้ได้อย่างเป็นอินทรีย์ภาพของตน จึงไม่อาจทำลายล้างสิ่งที่ต่ำกว่าตนได้โดยไม่เกิดผลเสียตามมา การลดคุณค่าของศิลปะเพื่อผลประโยชน์ของปรัชญา เป็นข้อผิดพลาดที่เทียบได้กับข้อผิดพลาดทางศีลธรรมของลัทธิอัตถิภาวนิยมยุคที่เดียว ในตอนที่พุดถึงจริยศาสตร์ของอริสโตเติล เราได้เห็นแล้วว่า แม้กิจกรรมของเหตุผลจะถือเป็นสิ่งที่สูงสุด แต่การพยายามถอนรากถอนโคนอารมณ์ก็ถือว่าเป็นสิ่งผิด ในที่นี้ก็เช่นกัน แม้ปรัชญาจะเป็นกิจกรรมอันสูงส่งทางจิตใจของมนุษย์ แต่ศิลปะก็มีความสำคัญและจุดจบสมบูรณ์ในตัวเอง อันนี้เป็นประเด็นที่เปลโด้มองไม่เห็น ในอินทรีย์ภาพของมนุษย์ ศีรษะเป็นส่วนสำคัญของอวัยวะต่างๆ แต่เราก็ไม่ตัดส่วนอื่นออกเพียงเพราะไม่ใช่ศีรษะ

อริสโตเติลสนใจเรื่องกวีนิพนธ์เป็นพิเศษ เราควรจำไว้ว่า ความสนใจเกือบทั้งหมดของเขาอยู่ที่การละคร ไม่ว่าโครงเรื่องของบทละครจะเป็นจริงตามประวัติศาสตร์หรือเป็นเรื่อง

ที่ต่างชั้นก็ตาม จุดประสงค์ของศิลปะ ซึ่งแสดงให้เห็นสากลภาพ อาจบรรลุได้โดยจินตนาการหรือเหตุการณ์จริง ๆ จุดหมายของศิลปะมิใช่ความถูกต้อง แต่หมายถึงความจริง ไม่ใช่ข้อเท็จจริง แต่หมายถึงแบบ ละครมีสองชนิด คือ โศกนาฏกรรม และ หัสนาฏกรรม โศกนาฏกรรมแสดงถึงมนุษยธรรมชนิดที่สูงส่ง หัสนาฏกรรมแสดงถึงมนุษยธรรมชนิดที่เลว ฟังเข้าใจว่าในที่นี้มีได้หมายความว่า ตัวเอกของโศกนาฏกรรมจำเป็นต้องเป็นคนดีตามนัยสามัญ เขาอาจเป็นคนชั่วร้าย แต่ต้องเป็นบุคลิกภาพที่ยิ่งใหญ่ ไม่ใช่บุคคลที่ไม่สำคัญ ต้องเป็นคนเด่นไม่ว่าจะดีหรือเลวก็ตาม ต้องแสดงลักษณะของความยิ่งใหญ่ พญามารของมิลตันไม่ใช่คนดีแต่ยิ่งใหญ่ และเหมาะสมสำหรับโศกนาฏกรรม ความคิดของอริสโตเติลในเรื่องนี้น่าสนใจมาก เขาถือว่าสิ่งชั่วร้ายและเลวทรามไม่อาจเป็นพื้นฐานของโศกนาฏกรรมได้ หนังสือพิมพ์สมัยใหม่ทำลายความบริสุทธิ์ของคำว่าโศกนาฏกรรมนี้ มนุษย์เลว ๆ คนหนึ่งถูกรถไฟทับตาย หนังสือพิมพ์ก็พาดหัวข่าวว่า “โศกนาฏกรรมสยองขวัญ” เหตุการณ์เช่นนี้อาจเป็นเรื่องน่าสยดสยอง น่ากลัว แต่ไม่ใช่โศกนาฏกรรม โศกนาฏกรรมเป็นเรื่องของการต่อสู้กับความทุกข์ทรมานอันยิ่งใหญ่ แต่เรื่องรถไฟทับคนตายไม่ได้มีอะไรยิ่งใหญ่เลย โศกนาฏกรรมต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทนทุกข์ทรมานของบุคคลยิ่งใหญ่ โดยนัยเดียวกัน ตัวเอกของหัสนาฏกรรมก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนเลว แต่กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว เป็นคนน่าสงสาร เป็นคนไม่สำคัญอะไร เขาอาจน่าสรรเสริญมาก แต่ก็มีสิ่งต่ำทรามบางสิ่งในตัวเขาที่ทำให้เราหัวเราะ

โศกนาฏกรรมทำให้วิญญาณบริสุทธิ์ เพราะเกิดความสังเวช และความสยดสยอง ความชั่วร้ายเลวทรามหรือสิ่งน่าสะพิงกลัว ไม่ได้ทำให้เราสูงส่ง แต่การแสดงให้เห็นความทรมานแบบโศกนาฏกรรมก่อให้เกิดความสังเวชและความสยดสยองขึ้นในใจผู้ดู ความสังเวชและความสยดสยองจะช่วยชำระจิตใจให้บริสุทธิ์และสงบ นี่เป็นการมองของนักวิจารณ์ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้รู้บางคนให้ความหมายทางภาษาอธิบาย โดยให้ความหมายว่า วิญญาณถูกชำระอย่างหมดจดไม่ใช่โดยความสังเวชและความสยดสยอง แต่ความสังเวชและความสยดสยองถูกชำระออกไปหมด นั่นคือเราเกิดความสยดสยองขึ้นแล้ว เรากำจัดความรู้สึกนี้เสียได้ ก็จะมีแต่ความสุข ความคิดเช่นนี้ แม้จะเป็นของบุคคลผู้มีความรู้กว้างขวาง แต่ก็นับว่ามีความเข้าใจทางศิลปะน้อย มองการวิจารณ์อันลึกซึ้งของอริสโตเติลว่าเป็นการพูดพล่าม ไม่ได้เรื่องได้ราว

๑. การตีค่าปรัชญาของอริสโตเติลเชิงวิจารณ์

เราไม่จำเป็นต้องใช้เวลาวิจารณ์อริสโตเติลอย่างมากมาย เหมือนการวิจารณ์เปลโต้ ด้วยเหตุผลสองประการ ประการแรก เปลโต้มีทั้งความยิ่งใหญ่และมีทั้งข้อบกพร่องมากมายที่จะต้องชี้ให้เห็น ส่วนอริสโตเติล เรามีเรื่องวิจารณ์แต่เพียงเล็กน้อย ประการที่สอง ข้อบกพร่องของอริสโตเติลก็คือ ทวิบาท ซึ่งเกือบเหมือนกับเปลโต้ และเมื่อพูดในเรื่องของเปลโต้แล้วก็จะพูดถึงในเรื่องของอริสโตเติลเพียงสั้น ๆ

รากฐานของปรัชญาอริสโตเติลก็เป็นอย่างเดียวกับของเพลโต แต่การจัดข้อบกพร่องออกไปและทำให้ละเอียดลึกซึ้งมากขึ้น เพลโตเป็นผู้ก่อตั้งปรัชญาเกี่ยวกับแบบ แต่เมื่ออยู่ในมือของเขานั้น ลัทธิจิตวาทถูกถอดกัน ด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็น และรบกไปด้วยสิ่งที่เกินความต้องการ ทฤษฎีของเขาก็น่าจะหายากอยู่ เรื่องวิญญาณซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้เข้ามาอยู่ในร่างกายและออกจากร่างกายแบบกลไก เรื่องการเกิดใหม่และการระลึกชาติ เรื่องวิญญาณสามารถเดินทางไปสู่ที่ที่จะเห็นแบบได้ และเรื่องสำคัญคือความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งจริงแท้กับสิ่งที่ปรากฏซึ่งเป็น การลดทอนสากลภาพลงมาเป็นเพียงปัจเจกภาพ สิ่งเหล่านี้คือส่วนที่ไม่ใช่สารัตถะ แต่เพลโตนำมาใช้กับจิตวาทแบบมีสารัตถะของเขาเพื่อที่จะทำให้ทฤษฎีเกี่ยวกับแบบบริสุทธ์ แม้จะไม่ได้ใช้ชื่อว่าทฤษฎีแบบก็ตาม อริสโตเติลได้ชำระสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้หมดจดจากเครื่องกีดขวางเหมือนการไล่โลหะอื่นออกจากทอง ความคิด สากลภาพ แบบ หรือจะเรียกว่าอะไรก็ตามคือสิ่งแท้จริงสูงสุด เป็นรากฐานของโลก เป็นสัมบูรณ์ภาพที่มาก่อนสิ่งทั้งหลาย ทั้งเพลโตและอริสโตเติลคิดเช่นนั้น เพลโตเริ่มสร้างจินตภาพของสิ่งสากล เริ่มด้วยจินตนาการว่ามีอยู่ต่างหากในโลกของตนเอง และเห็นได้ด้วยวิญญาณที่ร้อนเร็วไป แต่อริสโตเติลเห็นว่านี่เป็นเหมือนกับการคิดว่าความคิดเป็นเพียงสิ่งหนึ่ง อันเป็นการทำให้กลายเป็นปัจเจกภาพไปอีก เขาเห็นว่าแม้สิ่งสากลจะเป็นสิ่งจริงแท้ แต่ก็ไม่มีโลกของตนเองต่างหาก มีอยู่แต่ในโลกนี้เท่านั้น เป็นสิ่งที่ประกอบเข้าเป็นปัจเจกวัตถุเท่านั้น นี่เป็นประเด็นสำคัญในปรัชญาของเขา อริสโตเติลแสดงให้เห็นความก้าวหน้ายิ่งกว่าเพลโต ระบบปรัชญาของเขาเป็นจิตวาทแบบกรีกที่สมบูรณ์และครบถ้วน เป็นการบรรลุจุดสูงสุดทางปรัชญาของกรีก ปรัชญาของอริสโตเติลรวมเอาส่วนที่ดีของความคิดรุ่นก่อน ๆ ทั้งหมด เป็นการเลือกเอาแก่นสารและสิ่งที่กลั่นกรองมาอย่างบริสุทธ์ของเจตนารมณ์ทางปรัชญากรีก เป็นการรวบรวมสิ่งดีและปฏิเสธรสิ่งบกพร่องไว้ค่าของคนรุ่นก่อน จิตวาทของกรีกไม่ได้ก้าวหน้าไปกว่านี้ การก้าวหน้าต่อไปย่อมเป็นความเสื่อมโทรมเท่านั้น และก็เป็นที่แน่นอนจริง ๆ

อริสโตเติลสมควรได้รับยกย่องว่าเป็นผู้สร้างปรัชญาทางวิวัฒนาการเป็นคนแรก เฮเกลซึ่งสร้างทฤษฎีปรัชญา ทางวิวัฒนาการใหม่ขึ้นภายหลัง ก็อาศัยแนวความคิดของอริสโตเติลเท่านั้น เรื่องนี้เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นลักษณะความเป็นตัวของตัวเองของอริสโตเติลมากที่สุด แม้กระนั้น ส่วนประกอบสำคัญ ๆ ของปัญหานี้ก็ได้มาจากคนรุ่นก่อนเขา ปัญหาเรื่องการแปรสภาพเป็นหนามยอกอกนักคิดกรีกมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มปรัชญาของเฮราโกลตุส และนักคิดต่อๆ มาพยายามค้นหาว่า การแปรสภาพเป็นไปอย่างไร และแม้ว่าพวกเขาจะแก้ปัญหานี้ได้สำเร็จก็ยังคงเหลือปัญหาใหญ่เบื้องหลังคือ “การแปรสภาพ หมายความว่าอย่างไร” สำหรับพวกเขา การแปรสภาพเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงอันไร้ความหมาย ไม่ใช่วิวัฒนาการ ขบวนการในโลกเป็นกระแสเหตุการณ์อันไหลไปไม่มีที่สิ้นสุด หาประโยชน์มิได้ และไร้จุดหมาย เป็น “นิทานที่เล่าโดยคนปัญญาอ่อนคนหนึ่ง เป็นเรื่องเหลวไหล ไร้ความหมาย” อริสโตเติลไม่เพียงแต่ถาม

ตัวเองว่า การแปรสภาพจะเป็นไปได้อย่างไรเท่านั้น เขายังแสดงให้เห็นว่า การแปรสภาพมีความหมายและหมายถึงบางสิ่ง ขบวนการในโลกเป็นวิวัฒนาการอันมีระเบียบ มีเหตุผลไปสู่จุดหมายที่มีเหตุผล

แม้ปรัชญาของอริสโตเติลจะให้ความจริงอย่างสูงสุดได้ในสมัยโบราณ ก็ไม่อาจยอมรับได้ว่าถึงที่สุด ไร้ข้อบกพร่อง ไม่มีปรัชญาใด ๆ ในโลกจะสามารถบรรลุภาวะถึงที่สุดได้ เราลองมาพิจารณาคูทั้งสองแง่ คือ หลักของเขาคืออธิบายโลกหรือไม่ และอธิบายตัวเองหรือไม่ ในข้อแรกแปลได้ประสบความสำเร็จล้นเหลือในข้อนี้ เพราะมีทิวาทในปรัชญาของเขาระหว่างผัสสะและความคิด ระหว่างสสารและแบบ โลกจะมาจากแบบไม่ได้ เพราะแบบแยกอยู่ต่างหากจากโลก ห่างไกลกันจนไม่มีทางสัมพันธ์กันได้เลย สสารและแบบแยกกันอยู่ เข้ากันไม่ได้ อริสโตเติลเห็นลักษณะทิวาทเช่นนี้ในปรัชญาของเพลโต และพยายามแก้ไขโดยกล่าวว่า สากลภาพและปัจเจกภาพมิได้อยู่แยกกันคนละโลก ไม่ใช่ว่าแบบอยู่ที่นี้ สสารอยู่ที่นั่น ไม่ต้องมีหลักเกณฑ์ใด ๆ ที่จะนำสองสิ่งนี้เข้ามารวมกันเพื่อให้โลกเกิดขึ้น สากลภาพและปัจเจกภาพ สสารและแบบไม่อาจแยกกันได้ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองสิ่งนี้ไม่ใช่แบบกลไก แต่เป็นแบบอินทรีย์ จึงเป็นทั้งยอมรับและปฏิเสธทิวาทของเพลโต แต่ทว่าปัญหานี้สิ้นสุดลงแล้วหรือ เปล่าเลย ไม่มีเหตุผลพอที่จะคิดว่า สสารและแบบเข้ามารวมกันด้วยพลังอย่างหนึ่ง และไม่แยกจากกัน ทั้ง ๆ ที่ตามหลักแล้ว แยกอยู่ต่างหากจากกันตลอดเวลา ถ้าสัมบูรณ์ภาพคือแบบสสารก็ควรเป็นสิ่งที่ทำได้จากแบบ และเป็นเพียงการปรากฏของแบบ ไม่ใช่แค่เพียงว่าแบบประทับรอยพิมพ์ลงบนสสาร แต่เป็นสิ่งที่สร้างสสารขึ้น ถ้าเรากล่าวว่าสิ่งแท้จริงสิ่งแรกคือแบบ เราก็ต้องพิสูจน์ว่าสสารและสิ่งอื่นทุกสิ่งในโลกเกิดมาจากสิ่งแท้จริงสิ่งแรกนั้น สสารเกิดจากแบบหรือไม่ ถ้าเกิดจากแบบการเกิดนี้เราต้องรู้ได้ ถ้าไม่ได้เกิดจากแบบ แบบก็ไม่ใช่สิ่งแท้จริงสูงสุดอันเดียว เพราะสสารก็ย่อมเป็นสสารสูงสุด ไม่เกิดจากใคร และเป็นสิ่งเริ่มแรกเท่า ๆ กับแบบ ในกรณีนั้น เราจึงมีภาวะสูงสุดจริงแท้สองอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ได้เกิดจากกัน มีอยู่คู่กันนานนับนิรันดร์ นี่เป็นลักษณะทิวาท และเป็นข้อบกพร่องของอริสโตเติล เขาไม่เพียงแต่ไม่ได้หาสสารจากแบบ แต่เขายังเห็นว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องทำเช่นนั้น เขาจะคงจะคัดค้านความพยายามใด ๆ ที่จะทำเช่นนั้น เพราะเมื่อเขาบอกว่า สาเหตุแบบ สาเหตุสุดท้าย และสาเหตุประสิทธิภาพเป็นสิ่งเดียวกันนั้น เขาไม่ได้รวมเอาสาเหตุวัตถุเข้าไว้ด้วย นี่เท่ากับยืนยันว่าสสารไม่สามารถทอนลงเป็นแบบได้ ดังนั้นทิวาทของเขาจึงเป็นความจงใจและมีการยืนยันอย่างมั่นคง อริสโตเติลกล่าวว่า โลกประกอบด้วยสสารและแบบ ถ้าสสารไม่มาจากแบบ จะมาจากไหน เราสรุปได้ก็เพียงว่า สสารมีภาวะอยู่ในตัวเองทั้งหมด เป็นสารัตถะ เป็นสิ่งที่แท้จริงสมบูรณ์ซึ่งเป็นการขัดกับคำยืนยันของอริสโตเติลที่ว่า สสารเป็นเพียงสิ่งที่แฝงอยู่ แต่ไม่ได้เป็นอะไรโดยตัวเอง ดังนั้นในที่สุด ทิวาทของผัสสะและความคิด สสารและแบบ สิ่งไม่จำกัดและสิ่งจำกัด ก็กลายเป็นเหมือนรอยร้าวเล็ก ๆ ในผืนน้ำเต้าซึ่ง

ไม่อาจแก้ไขได้จนตลอดสมัยปรัชญากรีก โลกก็ยังไม่ได้รับการอธิบาย เพราะรอยร้าวนี้ไม่ได้เกิดจากหลักการเดียว ถ้าแบบเป็นสัมบูรณ์ภาพ สิ่งทั้งหลายในโลกต้องมาจากแบบ แต่ในระบบปรัชญาของเพลโตกลับไม่เป็นเช่นนั้น

ประการที่สอง หลักเกี่ยวกับแบบ อธิบายตัวเองหรือไม่ ในกรณีนี้ก็ตอบได้อีกว่าไม่ สิ่งที่เรากล่าวถึงในเรื่องเพลโตเกี่ยวกับเรื่องนี้ เรานำมาใช้กับอริสโตเติลได้เท่า ๆ กัน เพลโตถือว่าสัมบูรณ์ภาพคือเหตุผล ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของเขาที่จะแสดงว่าเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุผลของเขานั้นเป็นสิ่งที่มีความจริง ๆ แต่เขาก็ล้มเหลว อริสโตเติลก็ถือว่าแบบกับเหตุผลเป็นสิ่งเดียวกัน ดังนั้นเขาต้องแสดงให้เห็นว่าหลักเรื่องแบบนี้เป็นหลักที่มีเหตุผล เขาต้องแสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นแต่เขาก็ทำอะไรไม่ได้ แบบเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างไร กำหนดตัวเองอย่างไร ทำไมจึงต้องมีแบบ ในเรื่องนี้ เราไม่เห็นความจำเป็นใด ๆ นอกจากเป็นแต่เพียงข้อเท็จจริงอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งลึกลับสูงสุด ซึ่งเป็นเช่นนั้นและจบแค่นั้น แต่ทำไมจึงควรจะเป็นเช่นนั้น เราก็เข้าใจไม่ได้ และเราก็ไม่เข้าใจอีกว่า ทำไมจึงควรมีแบบชนิดต่าง ๆ ในการอธิบายเรื่องนี้ อริสโตเติลควรแสดงให้เห็นว่า แบบต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบกันเป็นเอกภาพ เป็นระบบแบบหนึ่งมาจากอีกแบบหนึ่ง อย่างที่เราเห็นว่า เพลโตควรหาแบบหนึ่งจากอีกแบบหนึ่ง แม้ อริสโตเติลจะถือว่าแบบของพืชคือความอยากอาหาร ของสัตว์คือความรู้สึก และสิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่งก็ตาม แต่คำยืนยันนี้ก็เป็นเพียงข้อเท็จจริง เราไม่ควรยอมรับการยืนยันในเรื่องนี้ว่าเป็นเช่นนั้นเท่านั้น แต่ควรหาเหตุผลด้วย แทนที่เราจะพอใจคำอ้างที่ว่าความอยากอาหารกลายเป็นความรู้สึก ก็ควรหาเหตุผลที่แสดงว่าความอยากอาหารต้องกลายเป็นความรู้สึก อันเป็นความจำเป็นทางเหตุผล เพราะมิฉะนั้นแล้วเราก็คงไม่สามารถเข้าใจได้ว่า ทำไมการเปลี่ยนแปลงนี้จึงเกิดขึ้น นั่นคือยังไม่มี การอธิบายการเปลี่ยนแปลงเลย

ลองพิจารณาเหตุผลพีธที่มีต่อทฤษฎีวิวัฒนาการ เราได้รับทราบว่าขบวนการในโลกเคลื่อนไปสู่จุดหมายหนึ่ง และจุดหมายนี้เป็นการที่เหตุผลเข้าถึงความจริงในตัวเอง การเข้าถึงเหตุผลนั้น สิ่งแรกที่ทำได้อีกคือมนุษย์ เพราะมนุษย์เท่านั้นเป็นสิ่งที่ใช้เหตุผล ก็นับว่าเข้าใจได้ง่ายทีเดียว เป็นนัยว่าวิวัฒนาการแต่ละขั้นต้องสูงกว่าขั้นก่อน ๆ เพราะเข้าใจจุดหมายของขบวนการของโลกมากขึ้น และเมื่อจุดหมายนั้นหมายถึงการที่เหตุผลเข้าถึงความจริงในตัวเอง ขั้นที่สูงขึ้นก็คือขั้นที่มีเหตุผลมากขึ้น แต่ทว่าความรู้สึกมีเหตุผลมากกว่าความอยากอาหารอย่างไร ทำไมจึงไม่เป็นไปในทางกลับกันแล้ว ความอยากอาหารเปลี่ยนไปเป็นความรู้สึกและเปลี่ยนไปอีกจนถึงขั้นเหตุผลของมนุษย์ ทำไมความรู้สึกไม่เปลี่ยนเป็นความอยากอาหาร แล้วจึงเปลี่ยนเป็นเหตุผลแล้ว ทำไมลำดับขั้นนี้จึงไม่กลับกัน เราก็ไม่อาจอธิบายได้ การยอมรับเช่นนั้นเป็นความวิบัติสำหรับปรัชญาทางวิวัฒนาการ จุดประสงค์โดยส่วนรวมของปรัชญาเช่นนี้คือ การแสดงให้เห็นว่า ทำไมแบบที่สูงกว่าจึงสูงกว่า และทำไมแบบที่ต่ำกว่าจึงต่ำกว่า เป็นต้นว่า ทำไมความต้องการอาหารซึ่งเป็นสิ่งที่ต่ำ จึงต้องมาก่อนความรู้สึก ไม่ใช่

ในทางกลับกัน ถ้าเราหาเหตุผลเช่นนี้ไม่ได้ ก็หมายความว่าปรัชญาทางวิวัฒนาการของเรา พลาดในประเด็นสำคัญ หมายความว่าเราไม่สามารถเห็นความแตกต่างที่แท้จริงระหว่างสิ่งที่ต่ำ และสิ่งที่สูง และการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ขาดวิวัฒนาการ เพราะ ก. จะกลายเป็น ข. หรือ ข. จะกลายเป็น ก. ก็ไม่มีอะไรต่างกัน วิธีที่อริสโตเติลจะจัดอุปสรรคเหล่านี้ได้ก็คือ ควรจะพิสูจน์ว่า ความรู้สึกเป็นวิวัฒนาการของเหตุผลที่สูงกว่าความต้องการอาหาร และจะทำเช่นนั้นได้ก็ด้วยการแสดงว่า ตามทางตรรกแล้ว ความรู้สึกเกิดจากความ ต้องการอาหาร ทั้งนี้เพราะพัฒนาการทางตรรกเป็นสิ่งเดียวกับพัฒนาการทางเหตุผล เขาควรจะอ้างเหตุผลได้ว่า ความรู้สึกมาจากความต้องการอาหาร และใช้วิธีนี้กับแบบชนิดอื่น ๆ ทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็กล่าวได้ว่า อริสโตเติลเป็นผู้ก่อตั้งปรัชญาทางวิวัฒนาการในแง่ที่เขา เห็นว่าวิวัฒนาการคือการเคลื่อนไปสู่จุดหมาย และพยายามชี้ให้เห็นระดับของการบรรลุจุด หมายนั้น แต่เขาพลาดในแง่เหตุผล ในการพัฒนาหลักการแต่ละขั้น

เนื่องจากไม่อาจแสดงให้เห็นได้ว่าหลักเกี่ยวกับแบบเป็นสิ่งจำเป็น และแบบต่าง ๆ ไม่สามารถอ้างเหตุผลได้จากแบบอื่น ๆ ดังนั้น เราจึงต้องสรุปว่าอริสโตเติลก็เหมือนกับเพลโต ที่เรียกหลักซึ่งอธิบายตัวเอง เหตุผล หรือแบบ ว่าเป็นหลักสูงสุดของสิ่งต่าง ๆ แต่ล้มเหลว ในการที่จะแสดงว่าหลักนั้นอธิบายตัวเองอย่างไร แม้จะมีข้อบกพร่องเหล่านี้ ปรัชญาของ อริสโตเติลก็ยังเป็นปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดระบบหนึ่งซึ่งโลกเคยมี ถึงไม่ได้ไขปัญหาทั้งหมด แต่ก็ทำให้มนุษย์เข้าใจโลก ได้กว่าที่เคยเป็น

ลักษณะทั่วไปของปรัชญาสมัยหลังอริสโตเติล

เรื่องราวของปรัชญากรีกส่วนที่เหลือต่อไปนี้ สามารถพูดให้จบได้ไม่นานนัก เพราะเป็นเรื่องของความเสื่อม ในบรรดาความคิดของกรีกทั้งสามสมัย นับว่าสมัยหลังอริสโตเติลให้เนื้อหาที่น้อยที่สุด ข้าพเจ้าจะวิเคราะห์เฉพาะเค้าโครงสำคัญเท่านั้น

โดยทั่วไป ความคิดในลักษณะเสื่อม ซึ่งเกิดขึ้นหลังสมัยอริสโตเติล มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การเมือง สังคม และศีลธรรมในสมัยนั้นอย่างมาก แม้จักรวรรดิอันมหึมาของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์จะแตกแยกออกเมื่อองค์จักรพรรดิผู้พิชิตสวรรคตลง แต่นครรัฐต่างๆ ก็มีได้ช่วยตัวเองให้พ้นแอกของผู้กดขี่เลย มีแต่สปาร์ตารัฐเดียวเท่านั้นที่ต่อต้านอย่างแข็งขัน กรีกทั้งหมดยังคงอยู่ใต้การปกครองของรัฐมาซิโดเนียอย่างสิ้นเชิง การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ไม่ได้ทำให้ลักษณะเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปเลย ที่มีใช้แต่เพียงว่ามีความหยาบซ้ำเข้ามาครอบคลุมอารยธรรมที่สวยงามและละเอียดสุขุมเท่านั้น ตัวอารยธรรมเองก็เสื่อมลงไปด้วย กรีกไม่ใช่ชนชาติที่ยิ่งใหญ่และเสรีต่อไปอีกแล้ว ความกระตือรือร้นของชาวกรีกกำลังลดถอยลง เมื่อหมดความเป็นผู้พิชิต ก็กลายเป็นผู้ถูกพิชิต กรีกกำลังเข้าสู่ยุวรา พวกเขาจำต้องหลีกทางให้แก่เชื้อชาติที่หนุ่มกว่า และแข็งแรงกว่า และอีกไม่กี่ปีต่อมากรีกก็กลายเป็นเพียงแคว้นหนึ่งของจักรวรรดิโรมันไป

ปรัชญาดำรงอยู่อย่างอิสระจากความเจริญเติบโต และความเสื่อมของจิตใจมนุษย์ไม่ได้ ปรัชญาจะดำเนินควบคู่ไปกับพัฒนาการทางการเมือง สังคม ศาสนา และศิลปะ องค์การทางการเมือง ศิลปะ ศาสนา วิทยาศาสตร์ และปรัชญา เป็นเพียงการแสดงลักษณะชีวิตของชนชาติหนึ่งในรูปต่างๆ กัน แก่นของชีวิตพบได้ในปรัชญาประจำชาติ และประวัติปรัชญาก็เป็นแก่นของประวัติศาสตร์ของชาติต่างๆ จึงเป็นธรรมดาที่นับแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เป็นต้นมา ปรัชญากรีกได้แสดงให้เห็นอาการของความเสื่อมโทรม

เครื่องหมายที่แสดงความเสื่อมโทรมทางความคิดของกรีกก็คือ ลัทธิจิตวาทอันแรงกล้า ซึ่งเป็นลักษณะของสำนักปรัชญาสมัยหลังอริสโตเติลทั้งหมด ไม่มีสำนักไหนสนใจแก้ปัญหาของโลกเพื่อประโยชน์ของโลก เจตนารมณ์อันบริสุทธิ์ต่อวิทยาศาสตร์ ความใคร่รู้เพื่อประโยชน์ทางความรู้ไม่มีอีกต่อไป ความอยากรู้อยากเห็น ความพิศวง ซึ่งอริสโตเติลกล่าวว่า เป็นเจตนารมณ์อันเป็นแรงคลไจต่อปรัชญาหมดสิ้นไป อัจฉริยะทางปรัชญามีใช้การติดตามสืบค้นความจริง แต่เป็นเพียงความปรารถนาของปัจเจกบุคคลที่จะหนีจากความทุกข์ความไม่สบายในชีวิต ปรัชญาเป็นสิ่งที่น่าสนใจก็เพียงเท่าที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ กลายเป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อมนุษย์ เพื่อตัวตน ทุกสิ่งทุกอย่างวนเวียนอยู่รอบๆ ปัจเจกบุคคล โชคชะตาของเขา

พรหมลิขิตของเขา ความสุขสบายของวิญญาณของเขา ลัทธิศาสนาซึ่งกลายเป็นสิ่งไร้ค่า และใช้กันผิด ๆ มานานนั้น บัดนี้ก็เริ่มหวังกันว่าปรัชญาจะทำหน้าที่แทนศาสนา และเป็นแหล่งหลบหลีกจากพายุร้ายของชีวิต ปรัชญากลายเป็นสิ่งที่นำไปใช้ในทางปฏิบัติ ตอนแรกกลายเป็นแบบของจริยธรรม ความคิดอื่น ๆ ทั้งหมดนี้ขึ้นกับจริยธรรม ไม่เหมือนสมัยเมื่อเจตนารมณ์ทางปรัชญาของกรีกยังรุ่งเรือง สมัยที่เซโนฟานีส หรืออานักซาโกรัสแห่งนอมมอทองฟ้า แล้วเกิดความพิศวงว่าดวงอาทิตย์และดวงดาวคืออะไร โลกเกิดขึ้นได้อย่างไร มาระยะนี้ความคิดของมนุษย์ไม่ได้มุ่งออกภายนอกไปสู่ดวงดาวอีกต่อไป แต่มองเข้าหาตัวเองเท่านั้น ไม่คิดถึงปริศนาจักรวาล แต่คิดถึงปริศนาชีวิตของมนุษย์เท่านั้น

ผลอันสำคัญของอตันยวาทชนนี้ก็คือ ความเห็นแคบ ขาดความคิดริเริ่ม และในที่สุดก็กลายเป็นวิมิตวาทอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากมนุษย์ไม่สนใจปัญหาเกี่ยวกับจักรวาลอีกต่อไป และหันมาสนใจกับปัญหาชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องปลื้มน้อยกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับจักรวาล แนวความคิดของเขาจึงกลายเป็นจริยธรรมเสียส่วนมาก เป็นความคิดแคบ มองแง่เดียว กลายเป็นคนที่คิดถึงแต่ตัวเอง ไม่สามารถทำให้ตนกลมกลืนกับจักรวาล มองสิ่งทั้งหลายแต่เพียงเท่าที่มีอิทธิพลต่อเขา ไม่ได้ให้กำเนิดความคิดยิ่งใหญ่และเป็นสากลภาพ คิดอยู่แต่เรื่องของตัวเอง ทำให้จักรวาลเป็นสิ่งที่หมุนอยู่รอบตัวเขา จึงไม่มีระบบปรัชญาที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง และเป็นสากลเช่นของเพลโตและอริสโตเติลอีกต่อไป เมตาฟิสิกส์ ฟิสิกส์ ตรรกวิทยา ไม่ใช่สิ่งที่ศึกษากันเพื่อประโยชน์ทางวิชาการ แต่เพื่อจริยธรรม และความใจแคบมักจะมีความรุนแรงประกอบอยู่ด้วยเสมอ ในที่สุดก็กลายเป็นความบ้าคลั่ง จึงเกิดความเอาจริงเอาจังอย่างรุนแรง และน่าอศรรีย์ พวกลัทธิสโตอิก มีองค์ปฏิบัติอย่างบ้าคลั่ง ปรัชญาที่เสียสมดุลและมองแง่เดียว เป็นเครื่องชักนำไปสู่ภาวะเอียงสุด ปรัชญาเช่นนี้ถูกรอบงำด้วยความคิดเพียงอย่างเดียว ไม่มีการพิจารณาความคิดและองค์ประกอบอื่น ๆ ของความจริง ซึ่งมีความสำคัญเท่าเทียมกัน ไม่คิดถึงข้ออ้างอื่นใด มุ่งไปสู่ความเอียงสุดอันโง่เขลาของตัวเอง ระบบเช่นนี้ทำให้เกิดความความขัดแย้งและความสูญเปล่า ดังนั้น ถ้าพวกสโตอิกถือว่าหน้าที่เป็นสิ่งสำคัญ เขาก็จะต้องเข้าใจหน้าที่อย่างชนิดตรงข้ามกับแรงกระตุ้นทางธรรมชาติทั้งหมด มีความเข้มงวดกวาดขันอย่างไม่เคยมีมาในคำสอนทางจริยศาสตร์ก่อน ๆ ยกเว้นพวกซีนิคส์ วิมิตวาทก็เช่นกัน ถ้าคิดว่าความรู้เป็นสิ่งที่ยากแก่การบรรลุถึง ก็จำต้องกล่าวสรุปอย่างรุนแรงว่าความรู้ใด ๆ ก็ไม่อาจเป็นจริงได้ ดังนั้น พวกลัทธิเพลโตอย่างใหม่จึงจำต้องปกปิดความเอนเอียงเหล่านี้ทั้งหมด โดยสร้างความเป็นกลางให้เกิดแก่วิญญาณ อันเป็นองคาพยพที่แท้จริงของปรัชญา โดยนำเอาเรื่องปลื้มย่อยไร้สาระเกี่ยวกับเวทมนตร์ ภูตผีปิศาจ เทพเจ้าเข้ามาในความคิด ลักษณะของปรัชญากรีกสมัยสุดท้ายจึงเป็นปรัชญาที่ผิดปกติ และขาดความสมดุล ความสงบราบรื่นอย่างปรัชญาของเพลโตและอริสโตเติลสูญสิ้นไป มีแต่ความรุนแรงและความเป็นไร้ค่า

ผลอย่างที่สองของอัตนัยวาทในสมัยนั้น ก็คือ การขาดความคิดริเริ่ม เนื่องจากเมตา-ฟิสิกส์ ฟิสิกส์ และตรรกวิทยา เป็นไปเพื่อการปฏิบัติของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอแทนที่ความคิดจะก้าวหน้าไป ปรัชญาสมัยนั้นกลับถอยหลังเข้าคลอง ระบบเก่าๆ ที่ไม่ได้รับความเชื่อถือมานานก็ถูกรื้อฟื้นขึ้นมา โครงกระดูกที่ตายแล้วกลับลุกขึ้นเดินขบวนไปอย่างมีชัย พวกสโตอิกหันไปยึดเอาปรัชญาเฮราคลิตุสมาใช้กับฟิสิกส์ของพวกตน เอปีคิวรัสพูดเอาลัทธิอะตอมิสต์ของเดโมคริตุสขึ้นมาใหม่ แม้กระทั่งในจริยศาสตร์ ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเราสนใจมากที่สุด โดยสาระแล้วก็ไม่มีอะไรใหม่ พวกสโตอิกยืมความคิดมาจากพวกซีนิคส์ ลัทธิเอปีคิวเรียนยืมความคิดจากพวกไซเรนนิคส์ พวกสมัยหลังอริสโตเติล จัดระเบียบความคิดเก่าๆ ให้เป็นลำดับขั้นใหม่ นำเอาความคิดในอดีตมาขยายความส่วนนั้นส่วนนั้นขึ้นแล้วบิดเบือนไปทุกทิศทุกทาง และบีบคั้นกันจนแห้งผาก เพื่อให้ได้หยดของชีวิตใหม่ แต่ในที่สุดก็ไม่ได้อะไรใหม่ขึ้น ความคิดกรีกสิ้นสุดลง ไม่มีอะไรเกิดขึ้นใหม่ ไม่ว่าจะบีบคั้นออกมาอย่างไรก็ตาม พวกสโตอิกคนแรกจนพวกเพลโตอย่างใหม่คนสุดท้ายไม่มีปรัชญาอะไรใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเลย นอกจากจะนับเอาความคิดอันน่าเศร้าที่พวกเพลโตอย่างใหม่ นำเข้ามาจากฝ่ายตะวันออก

ในตอนท้ายที่สุด อัตนัยวาทก็กลายเป็นวิมิตวาท ปฏิเสธความรู้ทั้งหมด ปฏิเสธปรัชญาทั้งหมด ในเรื่องเกี่ยวกับพวกโสฟิสต์ เราได้เห็นปรากฏการณ์ที่อัตนัยวาทกลายเป็นวิมิตวาทมาแล้ว พวกโสฟิสต์ถือว่าปัจเจกบุคคลเป็นเครื่องวัดความจริงและจริยธรรม อันหมายถึงการปฏิเสธความจริงและจริยธรรมด้วย มาถึงตอนนี้ก็เป็นเช่นนั้นอีก อัตนัยวาทของพวกสโตอิกและเอปีคิวเรียนกลายเป็นวิมิตวาทของไพร์โร และสานุศิษย์ของเขา ซึ่งถือเช่นเดียวกับพวกโสฟิสต์ที่ว่าไม่มีสิ่งใดจริง หรือเป็นสิ่งที่ดีในตัวเอง ความเห็นต่างหากที่ทำให้เป็นเช่นนั้น

บทที่ ๑๕

พวกสโตอิก

เซโนแห่งเกาะไซปรัส ผู้ก่อตั้งสำนักสโตอิก เป็นชาวกรีก เชื้อสายฟินีเซียน เกิดประมาณ ๓๔๒ ปีก่อนคริสตศักราช และตายเมื่อ ๒๗๐ ปีก่อนคริสตศักราช กล่าวกันว่าเขาหันมาสนใจปรัชญาก็เพราะได้สูญเสียทรัพย์สินสมบัติหมดตัวเนื่องจากเรือแตก เขามาที่กรุงอะเธนส์ และได้ศึกษาปรัชญากับเครติสซึ่งเป็นซีนิคส์ สติลโป ซึ่งเป็นเมการิก และไปลโมแห่งสำนักอะคาเดมิก และเมื่อประมาณ ๓๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช เขาก็ได้ตั้งสำนักปรัชญาขึ้นที่เมืองสโตอา-โพอีซีลี ซึ่งเป็นที่มาของชื่อสโตอิก เขาม่าตัวตายเอง ผู้สืบทอดจากเขาคือเคลอันซีต คนต่อไปคือ ไครสิปบัส ไครสิปบัสเป็นหัวหน้าสำนักที่สร้างประโยชน์ให้แก่สำนักอย่างใหญ่หลวง เมื่อเป็นนักศึกษาอยู่ที่ซันซันแซ็ง เขาแต่งหนังสือไว้เจ็ดร้อยกว่าเล่มแต่สูญหายไปเสียหมด แม้เขาจะไม่ใช่ผู้ก่อตั้งลัทธิสโตอิก แต่ก็เป็นคนที่เป็นหลักสำคัญของลัทธินี้ สำนักนี้ดึงดูดใจลูกศิษย์ได้มาก และรุ่งเรืองอยู่หลายศตวรรษ ไม่เพียงแต่รุ่งเรืองอยู่ในประเทศกรีซเท่านั้น ต่อมาภายหลังยังมาเจริญอยู่ในกรุงโรมด้วย นักเขียนผู้มีความคิดส่วนมาก เช่น มาร์กัส ออเรลิอุส กัตติ เซเนกา และอีพิกเตตัส กัตติ ล้วนถือว่าตัวเองเป็นสาวกของสำนักนี้ทั้งสิ้น

เรารู้อะไรบ้างเกี่ยวกับสโตอิกที่ เซโน เคลอันซีต หรือ ไครสิปบัส มีส่วนสร้างแต่เพียงเล็กน้อย หลังสมัยไครสิปบัส หลักการจึงสำเร็จลง ดังนั้น เราจะกล่าวถึงลัทธิสโตอิกโดยส่วนรวม จะไม่กล่าวถึงคำสอนของพวกสโตอิกแต่ละคน ระบบปรัชญาสโตอิกแบ่งออกได้เป็นสามส่วน คือ ตรรกวิทยา ฟิสิกส์ และจริยศาสตร์ สองส่วนแรกขึ้นอยู่กับส่วนสุดท้ายว่า โดยเนื้อหาแล้ว ลัทธิสโตอิกเป็นระบบของจริยศาสตร์ ซึ่งมีตรรกวิทยาเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับวิธีการและมีฟิสิกส์เป็นรากฐาน

ตรรกวิทยา

เราอาจผ่านตรรกวิทยาแบบแผนของพวกสโตอิกไปได้ เพราะมีเนื้อหาเหมือนตรรกวิทยาของอริสโตเติล แต่พวกสโตอิกก็ได้แก้ไขเพิ่มเติมทฤษฎีหนึ่งเข้าไป ทฤษฎีนี้เป็นลักษณะเฉพาะของพวกเขาเอง เป็นทฤษฎีเกี่ยวกับต้นกำเนิดของความรู้และบรรทัดฐานของความจริง พวกสโตอิกกล่าวว่า ความรู้ทั้งหมดเข้ามาสู่จิตโดยผ่านทางอายตนะ จิตเป็นเหมือนกระดาษขาว ซึ่งเป็นที่ที่ความรู้สึกจากประจักษ์จากรีกลงไป จิตอาจมีกิจกรรมบางอย่างเป็นของตัวเอง แต่ส่วนใหญ่แล้วกิจกรรมนี้อาศัยวัตถุสืบ ซึ่งประจักษ์หามาให้ ทฤษฎีนี้ตรงข้ามกับจิตวาทของเพลโตอย่างแน่ชัด ตามทัศนะของเพลโต จิตอย่างเดียวเท่านั้นที่เป็นแหล่งกำเนิดของความรู้ ผัสสะเป็นแหล่งกำเนิดของมายาและสิ่งที่ผิดความจริง พวกสโตอิก

ปฏิเสธความแท้จริงทางเมตาฟิสิกส์ของสากลภาพ สากลภาพเป็นเพียงความคิดในจิต ได้มาจากปัจเจกภาพ และไม่มีความจริงแท้ นอกจากเป็นแต่เพียงความรู้สึก

เนื่องจากความรู้ทั้งหมดเป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ประจักษ์ได้ ความจริงเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกของเรากับสิ่งของ เราจะรู้ได้อย่างไรว่า ความคิดของเราเป็นสิ่งลอกแบบที่ถูกต้องของสิ่งหนึ่งสิ่งใด เราแยกความแตกต่างระหว่างความจริงแท้กับจินตนาการ ความฝัน หรือสิ่งลวงตาได้อย่างไร อะไรเป็นบรรทัดฐานของความจริง บรรทัดฐานนั้นย่อมไม่อาจอยู่ในสากลภาพ เนื่องจากเราสร้างขึ้นมาเอง ไม่มีสิ่งใดจริงนอกจากรอยตรึงตราจากความรู้สึก ดังนั้นบรรทัดฐานของความจริงต้องอยู่ที่ความรู้สึก ไม่ได้อยู่ในความคิด พวกสโตอิกกล่าวว่า วัตถุอันแท้จริงทำให้เราเกิดความรู้สึกอย่างรุนแรง หรือได้กระตุ้นให้เราเชื่อมั่นในความเป็นจริงของวัตถุนั้น จินตภาพที่มั่นคงและชัดเจนเป็นเครื่องแยกความแตกต่างระหว่างความรู้สึกอันจริงแท้เหล่านี้ออกจากความนึกฝัน ดังนั้น บรรทัดฐานอย่างเดียวของความจริงก็คือ ความเชื่อมั่นที่ประทับใจ โดยสิ่งที่จริงแท้ยึดยึดตัวเองเข้ามาในสำนึกของเรา และเราไม่อาจปฏิเสธได้ ควรสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า นี่เป็นการหวนกลับไปสู่อัตนัยวาทย่างสิ้นเชิง เพราะไม่มีบรรทัดฐานของความจริงที่แน่นอน ความจริงขึ้นอยู่กับความรู้สึก ไม่ใช่เหตุผล ขึ้นอยู่กับความเชื่ออย่างอัตนัยวาทยของปัจเจกบุคคล

ฟิสิกส์

ข้อเสนออันเป็นรากฐานทางฟิสิกส์ของพวกสโตอิกก็คือ “ไม่มีสิ่งใดที่ไม่มีรูป” สสารวาทย เช่นนี้ สัมพันธ์กับหลักความรู้ซึ่งพวกเขาถือว่าต้องอาศัยความรู้สึก เปลได้ถือว่าความรู้มีอยู่ในความคิด ดังนั้น จึงสอนว่าความจริงแท้อยู่ในแบบ ส่วนพวกสโตอิกบอกว่า ความรู้อยู่ที่ความรู้สึกทางกายภาพ ดังนั้น ความจริงแท้จึงอยู่ที่สิ่งที่รู้ด้วยผัสสะ นั่นคือสสาร พวกเขาถือว่าทุกสิ่ง แม้กระทั่งวิญญาณและพระเจ้าเองก็เป็นสสาร และไม่ใช่สิ่งใดที่ยิ่งไปกว่าสสาร ความเชื่อนี้มาจากรากฐานสองข้อ คือ ข้อแรก ต้องเป็นเช่นนั้น เพราะความเป็นเอกภาพของโลก โลกเป็นหนึ่งและต้องมาจากหลักการเดียว เราต้องยึดหลักเอกภาพ จิตวาทยของเปลได้และอริสโตเติลค้นพบหลักทวิวาทยระหว่างสสารและความคิดอย่างไรประโยชน์ เนื่องจากช่องว่างระหว่างของสิ่งนี้เชื่อมกันไม่ได้ เพราะแบบ เราจึงต้องยึดมั่นในสสาร ข้อที่สอง ร่างกายและวิญญาณ พระเจ้าและโลก เป็นสิ่งคู่กัน และกระทำปฏิกริยาต่อกัน เป็นต้นว่าร่างกายสร้างความคิด (ความรู้สึกจากผัสสะ) ขึ้นในวิญญาณ วิญญาณทำให้ร่างกายเคลื่อนไหว ปฏิกริยานี้จะไม่เกิดขึ้น ถ้าทั้งสองอย่างไม่ใช่สสารชนิดเดียวกัน สิ่งมีรูปไม่อาจกระทำต่อสิ่งไร้รูป และสิ่งไร้รูปก็ย่อมไม่อาจกระทำต่อสิ่งมีรูป เพราะไม่มีจุดสัมผัส ดังนั้น ทุกสิ่งต้องมีความเป็นสิ่งมีรูปเท่า ๆ กัน

เมื่อทุกสิ่งเป็นสสารเช่นนั้น อะไรเล่าที่เป็นสสาร หรือสิ่งเริ่มแรกที่ทำให้เกิดโลก พวก

สตโตอีกหันไปหาคำตอบของเฮราไคลตุสที่ว่า ไฟเป็นสิ่งเริ่มแรก ทุกสิ่งประกอบด้วยไฟ พวกสตโตอีกเฮาสสารวาทมาเชื่อมเข้ากับลัทธิบูชาเทพเจ้า โดยถือว่าไฟเริ่มแรก คือ พระเจ้า พระเจ้ามีความสัมพันธ์กับโลกเช่นเดียวกับที่วิญญาณสัมพันธ์กับร่างกาย ดังนั้นวิญญาณมนุษย์ จึงเป็นไฟและมาจากไฟศักดิ์สิทธิ์ และเชื่อว่าแทรกซึมอยู่ทั่วร่างกาย พวกสตโตอีกถือว่าไฟสามารถเจาะเข้าไปในสสารได้ พระเจ้าซึ่งเป็นไฟเริ่มแรก แผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในโลก เช่นเดียวกับที่วิญญาณไฟแทรกซึมอยู่ทั่วร่างกาย พระองค์เป็นวิญญาณโลก โลกเป็นร่างกายของพระองค์

แต่ทั้ง ๆ ที่พวกสตโตอีกเป็นสสารวาทเช่นนี้ พวกเขาก็ยังยืนยันว่า พระเจ้าเป็นปัญญาอันสมบูรณ์ แต่นี่ไม่ใช่การกลับไปสู่จิตวาท ไม่ได้หมายความว่าพระเจ้าไม่มีรูปร่าง เพราะพระเจ้าเป็นสสารเช่นเดียวกับสิ่งอื่นทั้งหมด จึงหมายความว่าไฟศักดิ์สิทธิ์เป็นธาตุที่มีเหตุผล

เนื่องจากพระเจ้าคือเหตุผล โลกจึงถูกครอบคลุมด้วยเหตุผล ซึ่งตีความหมายได้สองประการคือ ประการแรก โลกมีจุดประสงค์ ดังนั้น ระเบียบ ความกลมกลืน ความงาม และโครงสร้าง จึงเป็นสิ่งที่มียู่ในโลก ประการที่สอง เนื่องจากเหตุผลเป็นกฎ เป็นสิ่งที่ตรรกกันข้ามกับความไร้กฎ จักรวาลจึงขึ้นอยู่กับกฎโดยสิ้นเชิง ถูกครอบคลุมด้วยกฎจำเป็นแห่งเหตุและผล

ดังนั้นปัจเจกบุคคลจึงไม่เป็นอิสระ ไม่มีเจตจำนงเสรีในโลก เราอาจพูดได้ว่า เราเลือกทำสิ่งนี้สิ่งนั้นได้โดยปราศจากอันตราย นั่นแสดงว่าเราทำด้วยความเต็มใจ แต่คำพูดเช่นนั้นหมายความว่าเรายินยอมทำเช่นนั้น สิ่งที่เราทำจึงมีสาเหตุบังคับ และเป็นความจำเป็นที่จะต้องทำเช่นนั้น

ขบวนการของโลกเป็นวัฏฏะ พระเจ้าเปลี่ยนสสารของพระองค์ซึ่งเป็นไฟให้กลายเป็นอากาศก่อน แล้วเปลี่ยนเป็นน้ำ เป็นดิน โลกจึงเกิดขึ้นด้วยวิธีนี้ และโลกจะสิ้นสุดลงด้วยการลุกไหม้ สิ่งทั้งหมดจะกลับไปสู่ไฟเริ่มแรกอีกหลังจากนั้น ตามเวลาที่ได้กำหนดไว้ล่วงหน้า พระเจ้าจะแปลงร่างของพระองค์เป็นโลกอีกโลกหนึ่ง และเป็นกฎจำเป็นที่ว่าโลกที่สองที่จะเกิดขึ้นนี้ และโลกที่เกิดต่อ ๆ ไปจะมีความเป็นไปเหมือนกับโลกแรก ขบวนการเป็นดังนี้เรื่อยไป ไม่มีสิ่งเกิดใหม่ ประวัติศาสตร์ของแต่ละโลกที่เกิดติดต่อกันนี้ จะเหมือนกัน แม้ในรายละเอียดปลีกย่อย

วิญญาณเป็นส่วนหนึ่งของไฟศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพระเจ้า จึงเป็นวิญญาณที่มีเหตุผล นี่เป็นประเด็นสำคัญยิ่งเกี่ยวกับจริยศาสตร์ของพวกสตโตอีก แต่วิญญาณของปัจเจกบุคคลไม่ได้มาจากพระเจ้าโดยตรง ไฟศักดิ์สิทธิ์เข้ามาสู่มนุษย์คนแรก แล้วหลังจากนั้นก็สืบต่อกันไปตามมารดาไปสู่บุตรหลาน หลังจากตายแล้ว วิญญาณที่ดีเท่านั้นที่คงอยู่ต่อไปจนถึงเวลาที่โลกลุกไหม้ และวิญญาณที่ดีทั้งหมดรวมทั้งสิ่งอื่น ๆ กลับไปสู่พระเจ้า

จริยศาสตร์

คำสอนทางจริยศาสตร์ของพวกสโตอิกมาจากหลักการทางฟิสิกส์สองประการของพวกเขา ประการแรก จักรวาลถูกควบคุมด้วยกฎตายตัว ไม่มีข้อยกเว้น ประการที่สอง ธรรมชาติอันเป็นแก่นแท้ของมนุษย์ คือเหตุผล ทั้งสองประการนี้สรุปรวบยอดลงเป็นคติที่มีชื่อเสียงของพวกสโตอิก ที่ว่า “มีชีวิตอยู่ไปตามธรรมชาติ” คตินี้มีสองแง่ อย่างแรกหมายความว่า มนุษย์ควรปฏิบัติตัวตามธรรมชาติตามนัยกว้างๆ นั่นคือปฏิบัติตามกฎของจักรวาล อย่างที่สอง มนุษย์ควรทำตามธรรมชาติโดยนัยที่แคบกว่า คือ ทำตามธรรมชาติอันเป็นแก่นของเขา ได้แก่เหตุผล ความหมายทั้งสองนัยนี้พวกสโตอิกถือว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะจักรวาลไม่เพียงแต่ว่ามีกฎควบคุมเท่านั้น แต่ต้องเป็นกฎของเหตุผล การที่มนุษย์ทำตามธรรมชาติของเขาเองนั้น แท้จริงแล้วเป็นการปฏิบัติตัวตามกฎของโลกที่กว้างกว่าแน่ละ โดยนัยหนึ่ง การที่มนุษย์จะไม่เชื่อฟังกฎธรรมชาตินั้น ย่อมเป็นไปได้ เพราะมนุษย์และสิ่งอื่น ๆ ในโลกทั้งหมดกระทำการไปด้วยความจำยอม อาจสงสัยว่า ถ้าเช่นนั้นจะมีประโยชน์อะไรที่จะกระตุ้นให้มนุษย์เชื่อฟังกฎของจักรวาล เมื่อในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบกลไกใหญ่ของโลก เขาย่อมไม่สามารถทำสิ่งอื่นได้ เราหาทางออกที่แท้จริงในเรื่องนี้ไม่ได้จากปรัชญาสโตอิก อย่างไรก็ตาม พวกสโตอิกก็ได้แนะนำ แม้มนุษย์จะทำสิ่งใดๆ โดยถูกโลกบังคับ เขาไม่เพียงแต่ต้องทำตามกฎเท่านั้น แต่ต้องยินยอมทำตาม การกระทำของเขาต้องดำเนินตามกฎอย่างมีสำนึกและด้วยความจงใจ ตามความสามารถในการเป็นสัตว์ที่มีเหตุผล

คุณธรรมจึงหมายถึงชีวิตที่ดำเนินตามเหตุผล ศีลธรรมเป็นเพียงการกระทำที่มีเหตุผล เหตุผลของจักรวาลควบคุมชีวิตของเรา เราไม่ได้ทำตามอำเภอใจ บังเจตนบุคคลไม่ได้ทำตามใจตัวเอง คนฉลาดย่อมปล่อยชีวิตของเขาให้ตกอยู่ใต้ชีวิตของจักรวาลอย่างมีสำนึก และรับรู้ว่าเป็นเพียงฟันเฟืองอันหนึ่งในเครื่องจักรใหญ่ อันนี้ คำนิยามของจริยธรรมที่ว่าชีวิตดำเนินไปตามเหตุผล ก็มีใช้หลักการเฉพาะของพวกสโตอิก เปเลโตและอริสโตเติลก็สอนเช่นนี้ เราได้เห็นแล้วว่า จริยธรรมที่มีเหตุผลสนับสนุนเท่านั้นที่เป็นรากฐานของจริยศาสตร์ ไม่ใช่จริยธรรมที่เป็นความรู้สึก หรือลางสังหรณ์ของบังเจตนบุคคล แต่พวกสโตอิกตีความหมายแคบๆ แก่เดียว อริสโตเติลสอนว่า ธรรมชาติอันเป็นแก่นแท้ของมนุษย์คือเหตุผล และจริยธรรมเป็นการกระทำตามธรรมชาติที่เป็นแก่นนี้ และเขายอมรับว่า อารมณ์และความอยากอาหารมีในอินทรีย์ภาพของมนุษย์ เขาไม่ได้กีดกันไว้ เพียงแต่ควบคุมอารมณ์นั้นด้วยเหตุผล แต่พวกสโตอิกมองว่าอารมณ์ไม่มีเหตุผล และต้องกำจัดเสียโดยสิ้นเชิง พวกเขาว่าสภาพชีวิตว่าเป็นการต่อสู้กับอารมณ์ อารมณ์จะต้องถูกกวาดล้างให้หมด ดังนั้น ทศนะทางจริยศาสตร์ของพวกเขา จึงกลายเป็นลัทธิอศิกิลมถานุโยค

อริสโตเติลเป็นคนใจกว้างและดำเนินสายกลาง แม้จะเชื่อว่าคุณธรรมแท้ๆ เท่านั้นที่มีคุณค่า แต่ก็ยังยอมรับว่า ความดีภายนอก และสภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต

ส่วนพวกสโตอิกถือว่า คุณธรรมเท่านั้นที่ดี ความชั่วเท่านั้นที่ชั่ว สิ่งอื่นๆ ไม่มีความหมาย ความยากจน ความเจ็บไข้ ความทุกข์ทรมาน และความตายไม่ใช่ความชั่ว ความมั่งคั่ง ความมีสุขภาพดี ความพึงพอใจ และการมีชีวิตก็ไม่ใช่ความดี คนมีสิทธิ์ฆ่าตัวตายได้ เพราะการที่เขาทำลายชีวิต ไม่ได้เป็นการทำลายสิ่งที่มีค่าเลย ความพึงพอใจไม่ใช่ความดีเหนือสิ่งอื่นใด เราไม่ควรแสวงหา คุณธรรมเป็นความสุขอย่างเดียวกับเท่านั้น มนุษย์ต้องมีคุณธรรมมิใช่เป็นไปเพื่อความพึงพอใจ แต่ต้องเป็นหน้าที่ เนื่องจากคุณธรรมเท่านั้นที่ดีและความชั่วเท่านั้นที่เลว จึงขัดต่อความรู้สึกของคนทั่วไป คุณธรรมทั้งหมดก็เท่ากัน ความชั่วทั้งหมดเลวเท่ากัน ไม่มีระดับของความดีความชั่ว

คุณธรรมเป็นเรื่องของเหตุผล จึงเป็นเรื่องของความรู้ ดังนั้น วิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ ตรรกวิทยา ก็มีใช้สิ่งที่มีค่าในตัวเอง แต่มีค่าเพราะเป็นรากฐานของจริยธรรม คุณธรรมอย่างแรกที่เป็นรากฐานของคุณธรรมอื่นๆ ทั้งหมดก็คือ ปัญญา คนฉลาดคือคนดี และจากคุณธรรมพื้นฐานคือปัญญานี้เกิดคุณธรรมสำคัญขึ้นสี่อย่างคือ ความเข้าใจลึกซึ้ง ความกล้าหาญ การควบคุมตนเอง และความยุติธรรม แต่เนื่องจากคุณธรรมทั้งหมดมีรากฐานเดียวกัน คนที่มีปัญญาจึงมีคุณธรรมทั้งหมด คนที่ขาดปัญญาก็ขาดคุณธรรมทั้งหมด คนๆ หนึ่งถ้าไม่ดีก็ต้องชั่ว คนมีสองประเภทคือ คนมีปัญญาและคนโง่ พวกแรกเป็นคนดีอย่างสมบูรณ์ พวกหลังชั่วร้ายโดยสิ้นเชิง ไม่มีพวกกลางๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่งที่ละเล็กที่ละน้อย การเปลี่ยนแปลงต้องเป็นไปโดยฉับพลัน คนฉลาดเป็นคนสมบูรณ์ เป็นรัฐบุรุษ กวี ศาสตราจารย์ แพทย์ นักพูด นักวิจารณ์ นายแพทย์ คนโง่คือคนชั่ว มีความทุกข์ยาก ความน่าเกลียด ความจน คนเราถ้าไม่เป็นคนดี ก็ต้องชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อถามว่าคนฉลาด เช่นนั้นพบได้ที่ไหน พวกสโตอิกจะชี้ไปที่โสกราตีสและไดโอเกนีส พวกเขาคิดว่าคนฉลาดมีน้อยและลดจำนวนลงเรื่อยๆ ในที่สุดโลกจะเป็นเหมือนภาพสีจ้ำ เป็นท้องมหาสมุทรแห่งความชั่วร้าย และความทุกข์ และเลวลงเรื่อยๆ

ทั้งหมดนี้ทำให้เราเห็นลักษณะของซีนิคส์ในรูปแบบใหม่ได้ พวกสโตอิกดัดแปลงให้ลักษณะเชิงกร้าวของลัทธินี้ซีนิคส์อ่อนลง ลบเหลี่ยมลบมุมออกเสีย การทำเช่นนั้นแสดงให้เห็นลักษณะของความไม่แน่นอน หมายความว่า ตอนแรกพวกเขาวางหลักการที่เชิงกร้าว ต่อมาก็ตลความรุนแรงลง อธิบายไปอีกอย่างหนึ่ง ยอมรับข้อยกเว้น พวกสโตอิกยอมรับความไม่คงที่เช่นนี้อย่างหน้าขึ้นตาตามนิสัยของพวกเขา ขบวนการในการลดความเชิงกร้าวนี้เกิดขึ้นเป็นสามแนวใหญ่ๆ คือ ตอนแรก พวกเขาแปลงรูปหลักที่กำจัดการมณเฑาะ์ให้หมดสิ้น เพราะไม่มีใครทำเช่นนั้นได้ และถ้าจะทำได้ก็เพียงแต่ดำเนินไปสู่ความปราศจากการกระทำใดๆ ไม่เกิดความเปลี่ยนแปลงใดๆ พวกเขายอมรับว่า คนฉลาดอาจแสดงอารมณ์ที่มีเหตุผลและละมุนละม่อม รากของอารมณ์เป็นสิ่งที่อาจพบได้ในตัวเขา แม้ว่าเขาจะไม่ปล่อยให้มันเจริญเติบโต ออกมาก็ตาม ประการที่สอง พวกสโตอิกเปลี่ยนแปลงหลักที่ว่า นอกจากคุณธรรมแล้วสิ่ง

อื่นทั้งหมดเป็นความชั่วร้ายไม่มีค่า เพราะทัศนะนั้นนั้นไม่เป็นจริง และไม่ต้องกับความจริงของโลก ดังนั้น แม้พวกสโตอิกจะยึดหลักว่าคุณธรรมเท่านั้นที่ดี แต่ด้วยความโลเล พวกเขาก็ยอมรับว่า สิ่งไม่มีค่าบางสิ่งเป็นสิ่งที่เราควรพอใจเมื่อเทียบกับสิ่งอื่น ถ้าคนฉลาดต้องเลือกระหว่างความมีสุขภาพและความป่วย เขาย่อมเลือกอย่างแรก สิ่งที่ไม่มีความแบ่งเป็นสามระดับ สิ่งที่ควรชอบ เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น สิ่งที่ควรเลียด และสิ่งที่ไร้สาระ ประการที่สาม พวกสโตอิกลดความรุนแรงของหลักการที่ว่า ถ้ามนุษย์ไม่ดีก็ต้องช่วยอย่างใดอย่างหนึ่ง วีรบุรุษและรัฐบุรุษผู้มีชื่อเสียงในประวัติศาสตร์ แม้ว่าจะไม่มีความชั่วน้อยกว่าคนอื่น พวกสโตอิกกล่าวถึงตัวเองอย่างไรบ้าง พวกเขามีปัญหาหรือไม่ว่า พวกเขาไม่กล้าอ้างว่าตัวเองสมบูรณ์ ไม่กล้าถือว่าตัวเองอยู่ในระดับเดียวกับโสกราตีสและโตโอเกนีส แต่ก็ไม่คิดว่าตัวเองไม่ได้แตกต่างกับคนธรรมดาสามัญ พวกเขาเป็น “ผู้ชำนาญ” ถ้าไม่ถึงขนาดฉลาดแต่ก็อยู่ในฐานะใกล้เคียง

ถึงพวกสโตอิกจะเป็นเพียงชนิกส์ที่มีความมั่นคงน้อยกว่า และไม่ได้ให้กำเนิดคำสอนเกี่ยวกับฟิสิกส์หรือจริยศาสตร์ดังได้พิจารณามาแล้วก็ตาม แต่อย่างน้อยที่สุด ก็เรียกได้ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดความคิดหนึ่ง นั่นคือความคิดเรื่องความเป็นสากลนิยม ซึ่งพวกเขาอ้างมูลฐานสองข้อคือ ข้อแรก จักรวาลเป็นหนึ่งในพระเจ้าซึ่งเป็นหนึ่ง จักรวะเปรียบด้วยกฎอันหนึ่งและเป็นระบบอย่างหนึ่ง ข้อที่สอง มนุษย์แตกต่างกันในส่วนที่ไม่ใช่เนื้อแท้เท่านั้น แก่นแท้ของพวกเขา เหตุผลของพวกเขาเหมือน ๆ กัน ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นชนิดเดียวกัน เป็นสิ่งที่มีเหตุผล รัฐจึงควรมีรัฐเดียว การแบ่งมนุษย์ออกเป็นรัฐต่าง ๆ และทำสงครามกัน เป็นสิ่งไม่มีเหตุผลน่าขัน คนฉลาดย่อมไม่เป็นพลเมืองของรัฐนั้นหรือรัฐนี้ แต่เป็นพลเมืองของโลก

อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงการนำหลักการเก่ามาใช้ แท้ที่จริงแล้ว พวกสโตอิกไม่ได้สร้างความคิดทางฟิสิกส์หรือจริยศาสตร์ใหม่ๆ ความคิดทั้งหมดของเขาเป็นเพียงการนำความคิดของคนรุ่นก่อน ๆ มารวมกัน พวกเขาใจแคบ รุนแรง และเคร่งครัด เข้มงวด มองแง่เดียว สิ่งที่เป็นความจริงของพวกเขาเป็นเพียงกึ่งความจริง พวกเขาพิจารณาปรัชญาแบบอันทันถิ่นเกินไป สิ่งที่เป็นที่สนใจของพวกเขาก็คือปัญหาที่ว่า ฉันทันจะต้องดำเนินชีวิตอย่างไร แต่แม้จะมีข้อบกพร่องเหล่านี้ ก็มีบางสิ่งที่สำคัญและสูงส่ง คือความกระตือรือร้นของพวกเขา ที่มีต่อหน้าที่ ยกตัวเองให้อยู่เหนือสิ่งเล็กๆ น้อยๆ และไร้สาระ เหยียดหยามสิ่งต่ำๆ ซเวเกลอร์กล่าวว่า ความดีของพวกเขาก็คือ “พวกเขายังยึดมั่นในความคิดทางจริยธรรมทั้งๆ ที่อยู่ในยุคหายนะ”

บทที่ ๑๖

เอปิกิวเรียน

เอปิกิวรัสเกิดที่เกาะซามอสเมื่อ ๓๔๒ ปีก่อนคริสต์กาล ได้ก่อตั้งสำนักของเขาขึ้นก่อนหน้าที่เซโนจะตั้งสำนักสโตอิกปีหนึ่งหรือสองปี ดังนั้นสองสำนักนี้จึงเป็นคู่แข่งกันมาตั้งแต่แรก สำนักของเอปิกิวรัสตั้งอยู่ในราวหกศตวรรษแรกๆ เอปิกิวรัสสนใจลัทธิอะตอมิสต์ของเดโมคริตุส แต่ความรู้ของเขาเกี่ยวกับระบบปรัชญาสมัยก่อนๆ ดูเหมือนจะไม่กว้างขวางนัก เขาเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์และบุคลิกลักษณะอันน่านับถือ เขาก่อตั้งสำนักขึ้นเมื่อ ๓๐๖ ปีก่อนคริสต์กาล เป็นทั้งผู้ก่อตั้งและผู้ทำให้ปรัชญาเอปิกิวเรียนสมบูรณ์ พวกเอปิกิวเรียนรุ่นหลังๆ ไม่ได้เพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงหลักการที่เขาวางไว้มากนัก

ปรัชญาเอปิกิวเรียนมีแนวโน้มไปในทางปฏิบัติมากกว่าพวกสโตอิกเสียอีก แม้พวกสโตอิกถือว่าตรรกวิทยา และฟิสิกส์มีไว้เพื่อจริยศาสตร์ แต่ก็ยังสนใจหลักการต่างๆ เช่น บรรทัดฐานของความจริง ธรรมชาติของโลก วิญญาณ และอื่นๆ แม้จะเป็นความสนใจชั้นรองๆ ลงมากก็ตาม เอปิกิวรัสแบ่งปรัชญาของเขาออกเป็นตรรกวิทยา (ซึ่งเขาเรียกว่า ตำรา) ฟิสิกส์และจริยศาสตร์ และความคิดสองสาขาแรกนี้ เขาไม่เอาใจใส่เช่นเดียวกับพวกสโตอิก เห็นได้ชัดว่าเอปิกิวรัสเอือมระอาต่อการอภิปรายแบบปัญญาชน ระบบปรัชญาของเขาตั้งและเป็นแบบขวนเข็ญ ไม่ต้องการความรู้เพื่อความรู้ เขากล่าวว่าคณิตศาสตร์ไร้ประโยชน์ เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิต ตรรกวิทยาหรือตำรานั้น เราก็อาจผ่านไปได้เลย เพราะไม่มีสิ่งน่าสนใจ เราเริ่มกันที่ฟิสิกส์ได้ทันที

ฟิสิกส์

ฟิสิกส์ทำให้เอปิกิวรัสสนใจได้เพียงแ่งเดียวเท่านั้น คือ อำนาจที่จะขับไล่ความกลัวในเรื่องมมายออกไปจากใจมนุษย์ เขาคิดว่าลัทธิศาสนาซึ่งอาศัยสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น ส่วนใหญ่แล้วมีอิทธิพลต่อมนุษยชาติ โดยอาศัยความกลัวเป็นเครื่องมือ มนุษย์กลัวเทพเจ้า กลัวการลงทัณฑ์ กลัวความตาย ความกลัวและความกระวนกระวายใจอย่างไม่หยุดย่อนั้นเป็นสาเหตุสำคัญข้อหนึ่งของความทุกข์ของมนุษย์ ถ้าทำลายเสียได้ อย่างน้อยก็จะเป็นการกำจัดสิ่งกีดขวางความสุขที่สำคัญของมนุษย์ออกไป เราจะสามารถทำเช่นนี้ได้ก็โดยอาศัยหลักการทางฟิสิกส์ที่เหมาะสม สิ่งจำเป็นก็คือต้องถือว่าโลกเป็นเครื่องจักรอย่างหนึ่ง ซึ่งถูกควบคุมไว้ด้วยสาเหตุทางธรรมชาติแต่อย่างเดียว ไม่มีสิ่งเหนือธรรมชาติมาเกี่ยวข้อง เมื่อถือเช่นนั้น มนุษย์ก็มีอิสระในการหาความสุขของเขา อย่างไรและเมื่อไรก็ได้ที่เขาต้องการ สิ้นความกลัวในลัทธิศาสนา เพราะแม้โลกจะถูกควบคุมแบบกลไก เอปิกิวรัสก็คิดว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรีซึ่ง

ตรงกันข้ามกับพวกสโตอิก ปัญหาทางปรัชญาก็คือ การยืนยันว่ามนุษย์สามารถใช้พรสวรรค์นี้ในโลกที่ถูกควบคุมแบบกลไกได้อย่างไร ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์ต้องหาก็คือปรัชญาแบบกลไกแท้ๆ การสร้างปัญหาเช่นนี้เป็นงานที่ไม่เหมาะกับความเกียจคร้านของเอปีคิวรัส และเขาก็ไม่แสวงหาว่าเขาสามารถในงานนี้ ดังนั้น เขาจึงค้นหาเอาในอดีต และพบสิ่งที่ต้องการในลัทธิตริอะตอมิสต์ของเดโมคริตุส เป็นที่น่าสังเกตว่าลัทธินี้เป็นปรัชญาแบบกลไกล้วนๆ จึงเข้ากับจุดมุ่งหมายของเขาได้อย่างสมบูรณ์ และเจตจำนงที่ถือพดตินัยเป็นใหญ่ นั้น ก็ไม่ได้มีพื้นฐานเป็นความจริงอย่างปรนัย แต่เป็นความต้องการอย่างอัตนัย เป็นความปรารถนาส่วนตัว ซึ่งเป็นลักษณะของสมัยนั้นเมื่อเกิดความคิดที่ว่า ความจริงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างหรือคิดขึ้น ให้เหมาะกับความต้องการ อันแท้จริงของมนุษย์มิได้มีกฎเกณฑ์ใดๆ เป็นมาตรฐานก็ย่อมเป็นเครื่องหมายแห่งความเสื่อมโทรม เอปีคิวรัสรับเอาลัทธิตริอะตอมิสต์ของเดโมคริตุสมาทั้งดุ้น หรือเปลี่ยนแปลงก็แต่เพียงเล็กน้อย ทุกสิ่งประกอบด้วยปริมาณและช่องว่าง ปริมาณแตกต่างกันในทางรูปร่างและน้ำหนัก ไม่ใช่ทางคุณสมบัติ ปริมาณตกลงมาในช่องว่างตลอดกาล ในการตกลงมาเป็นทางดิ่งนี้ ปริมาณมีอิสระที่จะหันเหทิศทางไปได้เล็กน้อย และจะเกิดชนกันขึ้น นี่เป็นสิ่งที่เอปีคิวรัสคิดขึ้นเอง ไม่ได้อยู่ในหลักการของเดโมคริตุส เราอาจเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้ทำให้อะไรดีขึ้น แต่ในปัจจุบันถ้าบอกว่าปริมาณมีเจตจำนงเสรี ก็จะมีผลในทางตรงกันข้ามกับทฤษฎีแบบกลไก การกระทบกันของปริมาณทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเป็นวงวนเกิดเป็นโลกขึ้น โลกและปรากฏการณ์ทั้งหลายต้องอธิบายอย่างกลไก ความเชื่อเกี่ยวกับพลังของจุดจบถูกกันออกไปหมด อย่างไรก็ตาม เอปีคิวรัสไม่สนใจจะรู้ว่า สาเหตุเฉพาะอันใดที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ในกรณีหนึ่งๆ เพียงแต่เชื่อว่าสาเหตุทางกลไก ไม่มีสิ่งเหนือธรรมชาติก็เป็นการเพียงพอแล้ว

เนื่องจากวิญญูณประกอบขึ้นด้วยปริมาณ ซึ่งจะกระจัดกระจายไปเมื่อตาย จึงไม่จำเป็นต้องคิดถึงชีวิตอนาคต เราต้องถือว่าลักษณะเช่นนี้เป็นความคิดที่เป็นเลิศ เพราะทำให้เราพ้นจากความกลัวตาย และความกลัวในโลกหน้า ความตายไม่ใช่สิ่งชั่วร้าย เพราะเมื่อใดที่มีความตายเมื่อนั้นไม่มีเรา เมื่อใดมีเรา เมื่อนั้นไม่มีความตาย เมื่อความตายมาถึงเราไม่รู้ตัว เพราะความตายก็คือ อวสานของความรู้สึกและสำนึกมิใช่หรือ และเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่ใช่เหตุผลอะไรที่เราจะต้องกลัวในสิ่งที่เรารู้ว่าเมื่อมาถึงเรา เราจะไม่รู้ตัว

เมื่อกำจัดความกลัวต่อการลงทัณฑ์ในโลกหน้าได้แล้ว เอปีคิวรัส ก็ดำเนินการขจัดความกลัวต่อไป เราอาจคิดได้ว่าการที่เทพเจ้าเข้ามามีส่วนพัวพันในชีวิต ก็เพื่อจุดประสงค์นี้ เอปีคิวรัสยอมรับสิทธิที่ไม่นับถือเทพเจ้า แต่เขาก็เชื่อว่าเทพเจ้ามีจำนวนนับไม่ถ้วน มีรูปร่างอย่างมนุษย์ เป็นรูปแบบที่งดงามที่สุด มีความแตกต่างทางเพศเหมือนมนุษย์ กิน ดื่ม และพูดภาษาอย่างพวกกรีก กายของเทพประกอบด้วยสสารชนิดหนึ่งเหมือนแสงสว่าง แม้เอปีคิวรัสจะยอมรับว่าเทพเจ้ามีอยู่ แต่เขาก็พยายามทำให้เห็นว่าเทพเจ้าเหล่านี้ไร้อำนาจ ไม่ควรกลัว

เทพเจ้าอาศัยอยู่ในช่องว่างระหว่างดวงดาว เป็นสิ่งอมตะ สงบและมีความสุข ไม่ยุ่งเกี่ยวกับโลก เพราะเมื่อมีความสุขอย่างสมบูรณ์แล้ว เหตุใดจึงจะต้องหาภาระให้ตัวเอง โดยการเข้ามาควบคุมสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับตนด้วยเล่า ความสุขของเทพเจ้าเป็นความสุขอันสูงสุด เป็นปีติสุขไม่หวั่นไหว

ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นอิสระจากความกลัวตาย และความกลัวเทพเจ้า มนุษย์มีหน้าที่อย่างเดียวคือ ใช้ชีวิตให้มีความสุขที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในช่วงเวลาอันสั้นที่อยู่ในโลก เรื่องทางฟิสิกส์เหล่านี้ เราทิ้งเสียได้ หันไปสนใจเรื่องเดียวที่เข้าเรื่องเข้าราวจริงๆ คือจริยศาสตร์ อันเป็นการพิจารณาว่ามนุษย์ควรจะทำอะไรดีไปกว่า

จริยศาสตร์

พวกสโตอิกเป็นทายาททางพุทธิปัญญาของพวกซิกนิกส์จันโค พวกเอปิกูเรียนก็เป็นทายาททางพุทธิปัญญาของพวกไซเรเนอิกส์จันนั้น อริสโตปีสถือว่าจริยธรรมขึ้นอยู่กับความพึงพอใจ พวกเอปิกูเรียนก็เช่นกัน แต่ต่างกันตรงที่พวกเอปิกูเรียนมีความเข้าใจที่บริสุทธิ์กว่า และสูงส่งกว่า พวกไซเรเนอิกส์ถือว่าความพึงพอใจเป็นจุดหมายในตัวเอง เป็นความดี ความเจ็บปวด เป็นความชั่ว ดังนั้นศีลธรรมจึงหมายถึงกิจกรรมที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ คุณธรรมไม่มีคุณค่าในตัวเอง แต่มีคุณค่าเพราะให้ความพึงพอใจ

ความคิดนี้เป็นรากฐานเดียวกับเอปิกูรัสค้นพบ หรือพยายามค้นให้พบ ในเรื่องเกี่ยวกับกิจกรรมทางจริยธรรม เป็นหลักการทางจริยศาสตร์หลักเดียวของเขา จริยศาสตร์ส่วนที่เหลือเป็นการตีความหมายเกี่ยวกับความพึงพอใจ ประการแรก เอปิกูรัสไม่ได้ตีความหมายความพึงพอใจว่า เป็นความพอใจที่เกิดขึ้นชั่วขณะไม่ว่าจะเป็นทางร่างกายหรือจิตใจอย่างพวกไซเรเนอิกส์ แต่หมายถึงความพึงพอใจที่ยั่งยืนไปชั่วชีวิต เป็นชีวิตที่มีความสุข ดังนั้น เราต้องไม่ปล่อยให้ตัวเราเป็นทาสของความพึงพอใจ หรือความปรารถนาบางอย่าง เราต้องเอาชนะความกระหายความอยากของเรา ต้องยอมสละความพึงพอใจที่จะนำไปสู่ความทุกข์ทรมาน และต้องพร้อมที่จะยอมรับความทุกข์ทรมานเพื่อความพึงพอใจที่มากกว่า

ประการที่สอง ด้วยเหตุผลนี้เอง พวกเอปิกูเรียนจึงถือว่าความพึงพอใจทางวิญญาณและทางจิตว่าสำคัญกว่าร่างกาย เพราะร่างกายรู้สึกพึงพอใจหรือทุกข์ทรมานก็เพียงชั่วขณะ ไม่มีความทรงจำหรือรู้ล่วงหน้า ความพึงพอใจและความทุกข์ทรมานที่ติดตรึงอยู่มากที่สุดก็คือ ความพึงพอใจและความทุกข์ทรมานที่ติดอยู่กับความทรงจำและความคิด ความพึงพอใจทางกายเป็นความพึงพอใจที่เกิดแก่ร่างกายในขณะนั้นเท่านั้น ส่วนการคาดคิดถึงความทุกข์ในอนาคตเป็นความกระวนกระวายทางใจ การจำความพึงพอใจในอดีตเป็นความพึงพอใจในปัจจุบัน ดังนั้น สิ่งที่ต้องมุ่งถึงยิ่งกว่าสิ่งอื่นใดก็คือ จิตใจอันสงบไม่หวั่นไหว เพราะความพึงพอใจของร่างกายมีอยู่ชั่วขณะ ส่วนความพึงพอใจของจิตยังยืนอยู่ได้นาน พวก

เอปิกิวเรียนสอนถึงความจำเป็นที่จะต้องเอาชนะความเจ็บปวดทางร่างกาย และสภาพการณ์ภายใน เช่นเดียวกับพวกสโตอิก มนุษย์ต้องไม่ฝากความสุขไว้กับของนอกกาย ต้องการความสุขตัวเอง คนฉลาดย่อมมีความสุขได้แม้ในขณะที่กำลังมีความทุกข์ทรมานทางกาย เพราะเขามีความสุขทางวิญญาณซึ่งเอาชนะความเจ็บปวดทางกายได้ กระนั้นก็ตาม ความพึงพอใจทางผัสสะที่บริสุทธิ์ก็ไม่ใช่เรื่องต้องห้ามหรือเหยียดหยามแต่อย่างใด คนมีปัญญาย่อมชื่นชมสิ่งใด ๆ ได้โดยไม่มีอันตราย ในบรรดาความพึงพอใจทางจิตทั้งหมด พวกเอปิกิวเรียนเน้นเรื่องมิตรภาพมากที่สุด สำนักนี้มิใช่เป็นเพียงกลุ่มปรัชญาเมธีเท่านั้น แต่ยังเป็นสมาคมระหว่างมิตรสหายด้วย

ประการที่สาม อุดมคติในเรื่องความพึงพอใจของพวกเอปิกิวเรียน โหม้เอียงไปในเชิงปฏิเสธมากกว่าจะกำหนดความเป็นอะไร พวกเขามีได้มุ่งแสวงหาภาวะแห่งความสนุกสนาน ความตื่นตัวทางความรู้สึก ความพึงพอใจทางโลกอันแว่วร้อน พวกเขามีได้มุ่งแสวงหาความพ้นทุกข์ ความสงบสุข และมีวิญญาณอันสงบไม่หวั่นไหวด้วย ต่อความกลัวและความกระวนกระวายใจ ทัศนะของพวกเขาก็เหมือนกับพวกที่ถืออุดมคติเรื่องความพึงพอใจทั้งหลาย กล่าวคือ ก่อนข้างจะมองโลกในแง่ร้าย ความสุขที่แท้จริงพ้นวิสัยที่ใครจะบรรลุได้ มนุษย์หวังได้แต่เพียงคอยหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ทรมานและมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ๆ

ประการที่สี่ ความพึงพอใจมิใช่อายุที่ความต้องการและการสนองความต้องการที่ทวีขึ้นเรื่อย ๆ ความต้องการจะมีมากยิ่งขึ้นก็ต่อเมื่อการตอบสนองความต้องการนั้นเป็นไปได้น้อย ซึ่งทำให้ชีวิตยุ่งยาก และไม่ได้ให้ความสุขอันใดเลย เราควรมีความปรารถนาให้น้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เอปิกิวรัสใช้ชีวิตอย่างง่าย ๆ และแนะนำสานุศิษย์ของเขาให้ทำเช่นนั้นด้วย เขากล่าวว่าคนฉลาดยังชีพอยู่ได้ด้วยขนมปังและน้ำเท่านั้น ก็ยังสามารถแบ่งความสุขให้แก่เทพชู้สได้ ความธรรมดาสามัญ ความเบิกบาน ความรู้จักประมาณ และความพอดี เป็นวิถีทางไปสู่ความสุขที่ดีที่สุด ความต้องการของมนุษย์เช่นความกระหายที่จะมีชื่อเสียง เป็นสิ่งไม่จำเป็นและไร้ประโยชน์

ประการสุดท้าย แม้ว่าตามอุดมคติแบบเอปิกิวเรียนจะถือว่าเราไม่อาจเข้าถึงความสุขที่ยอดได้ แต่ก็ไม่มีความเห็นแก่ตัวแต่อย่างใดเลย ความรู้สึกเป็นมิตรและความกรุณาที่มีอยู่ในคนพวกนี้ พวกเขาถือว่าความช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสิ่งที่น่าพอใจยิ่งกว่าการรับความช่วยเหลือ ในการส่งเสริมศีลธรรม ปรัชญาเมธีผู้ไม่ปราศเปรื่องเหล่านี้มีลักษณะวิบุรุษอันน่าเกรงขามอยู่น้อย แต่มีความอ่อนโยนน่ารักอยู่มาก

บทที่ ๑๗

พวกวิมิตวาท

วิมิตวาทเป็นคำกึ่งวิชาการในทางปรัชญา หมายถึงแนวความคิดที่สงสัยหรือปฏิเสธว่าความรู้เป็นสิ่งที่หาไม่ได้ ทศณะนี้จึงนำความหายนะมาสู่ปรัชญา เพราะปรัชญาเป็นแบบของความรู้ วิมิตวาทปรากฏขึ้นเป็นช่วงๆ ในประวัติความคิดครั้งแล้วครั้งเล่า เราพบมาแล้วในพวกโสเฟิสต์ เมื่อกอร์เกียสกล่าวว่า ถึงจะมีสิ่งใดอยู่จริง ก็รู้จักไม่ได้ เจตจำนงเช่นนั้นเป็นวิมิตวาทอย่างตรงๆ คำกล่าวของพวกโปรทาโกอรอสที่ว่า “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” ก็เช่นเดียวกัน เพราะเท่ากับพูดว่ามนุษย์รู้สิ่งต่างๆ ได้เพียงเท่าที่ปรากฏ ไม่ใช่อย่างที่เป็นอย่างอยู่ในตัวเอง วิมิตวาทสมัยใหม่ที่เด่นที่สุดคือ เดวิด ฮิวม์ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นว่ามโนภาพที่เป็นพื้นฐานที่สุด เช่น สารัตถะ เหตุและผลเป็นสิ่งหลอกลวง การคิดเช่นนั้นเท่ากับทำลายโครงสร้างของความรู้ ตามปกติคตินัยวาทมักกลายเป็นวิมิตวาทในที่สุด เนื่องจากความรู้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับสสาร การเน้นถึงจิตแต่อย่างเดียว ละเลยสสารเสีย ย่อมเป็นการปฏิเสธความจริงของทุกสิ่ง นอกจากที่ปรากฏต่อจิต พวกโสเฟิสต์มีลักษณะเช่นนั้น และในตอนนั้นเรื่องแบบเดียวกันกำลังปรากฏขึ้น พวกวิมิตวาทที่เรากำลังจะพูดถึง เกิดขึ้นในระยะเดียวกับพวกโสโตอิก และเอพิคิวเรียน แนวโน้มทางอันทันัยของสำนักปรัชญาสมัยหลังๆ เหล่านี้ ทำให้เกิดเป็นข้อสรุปทางตรรกของพวกวิมิตวาท วิมิตวาทมักเกิดขึ้นเมื่อความสามารถทางจิตของคนชาติหนึ่งเสื่อมลง เมื่อแรงกระตุ้นทางจิต และทางพุทธิปัญญาถูกใช้ไป จิตก็เนือยลงเริ่มเมื่อหน่าย สูญเสียความมั่นใจ เริ่มสงสัยในอำนาจการค้นหาคำความจริง การสิ้นศรัทธาในความจริงก็คือ วิมิตวาท

ไพร์โร

บุคคลแรกที่ตั้งวิมิตวาทแท้ๆ ขึ้นในหมู่ชาวกรีกคือ ไพร์โร เขาเกิดราว ๓๖๐ ปีก่อนคริสต์กาล มีอาชีพเป็นช่างเขียนภาพ เคยร่วมเดินทางไปอินเดียกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ข้อเขียนของเขาไม่เหลืออยู่ เราได้ทราบความคิดของเขาส่วนใหญ่จากไทมอนแห่งฟลิอัส ปรัชญาของเขาเป็นไปในทางปฏิบัติล้วนๆ เช่นเดียวกับปรัชญาสมัยหลังอริสโตเติลอื่นๆ ทั้งหมด วิมิตวาท หรือการปฏิเสธความรู้ ไม่ได้อยู่ในความคิดคำนึงของเขา เป็นแต่เพียงว่า ไพร์โร มองเห็นทางไปสู่ความสุข และทางหนีจากความยุ่งยากของชีวิต ตามลัทธินี้เท่านั้น

ไพร์โรกล่าวว่าวิธีที่ถูกต้องของปรัชญาก็คือ ถามปัญหาตัวเองสามข้อ ก่อนอื่นต้องถามว่า สิ่งทั้งหลายคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ข้อที่สอง เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้น

อย่างไร ข้อที่สาม เราควรมีทัศนคติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ในข้อที่ว่าสิ่งทั้งหลายคืออะไร เราตอบได้แต่เพียงว่า เราไม่รู้อะไรเลย รู้แต่ว่าสิ่งทั้งหลายปรากฏแก่เราอย่างไร ไม่ได้รู้สารัตถะภายในของสิ่งเหล่านั้น สิ่งเดียวกันปรากฏต่อคนแต่ละคนต่างกันไป ดังนั้นจึงไม่อาจที่จะรู้ว่าความคิดไหนที่ถูก ความคิดของปราชญ์และสามัญชนเป็นเครื่องพิสูจน์เรื่องนี้ได้อย่างดี ข้อขัดแย้งกับข้อยืนยันอาจมีหลักฐานที่เท่าๆกัน และไม่ว่าความคิดเห็นของข้าพเจ้าจะเป็นอย่างไร คนอื่นที่ฉลาดและมีความสามารถในการตัดสินใจเท่ากับข้าพเจ้าก็เห็นขัดแย้งได้ เรามีได้แต่ความคิดเห็น ส่วนความแน่นอน ความรู้ เป็นสิ่งที่เราไม่อาจรู้ได้ ดังนั้น ทัศนคติของเราต่อสิ่งต่างๆ (ปัญหาที่สาม) ควรจะเป็นการสงสัยข้อตัดสินใจ เราไม่อาจแน่ใจสิ่งใดได้ แม้กระทั่งข้อยืนยันที่เล็กน้อยที่สุด เราจึงไม่ควรจำกัดความเรื่องใดๆ ให้แน่นอนลงไป พวกไพโรโพรพยายามสงสัย แม้ในข้อยืนยันเล็กน้อยที่สุดในชีวิตประจำวันของเขา พวกเขาจะไม่พูดว่า “เป็นเช่นนั้น” แต่จะพูดว่า “ดูจะเป็นเช่นนั้น” หรือ “ดูจะเป็นเช่นนั้นสำหรับข้าพเจ้า” การตั้งข้อสังเกตแต่ละครั้ง จะต้องมีการว่า “บางที” หรือ “อาจจะ” เสมอ

ความไม่แน่นอนนี้มีอยู่เท่ากันทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ ไม่มีสิ่งใดที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริงในตัวเอง หากเพียงแต่ดูจะเป็นเช่นนั้น ในทำนองเดียวกัน ไม่มีสิ่งใดดีหรือชั่วในตัวเอง ความคิดเห็น ประเพณี กฎหมาย ทำให้เป็นเช่นนั้น เมื่อปราชญ์รู้ซึ่งถึงเรื่องนี้ เขาจะเลิกชอบ การกระทำอย่างหนึ่งมากกว่าการกระทำอีกอย่างหนึ่ง ผลก็คือสันนิษฐานเห็นว่าสิ่งใดดี คือ “สันติชนา” การกระทำทั้งหมดเนื่องมาจากการชอบมากกว่า การชอบมากกว่าก็คือ การเชื่อว่าสิ่งหนึ่งดีกว่าอีกสิ่งหนึ่ง ข้าพเจ้าไปทางเหนือก็เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าดีกว่าไปทางใต้ ถ้าถกความเชื่อนี้ไว้ก็จะรู้ว่าแท้จริงแล้ว สิ่งหนึ่งไม่ดีไปกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เพียงแต่ดูจะเป็นเช่นนั้นเราจะไม่ไปทึคไหนเลย การถกความคิดเห็นโดยสันติชนา เท่ากับถกการกระทำโดยสันติชนา และสิ่งนี้ก็คือจุดหมายของไพโรโพร การไม่มีความคิดเห็นเป็นคติแบบวิมิตวาท เพราะในทางปฏิบัติจะเป็นความสันติชนา ความนิ่งเฉย การกระทำทั้งหมดขึ้นอยู่กับความเชื่อ และความเชื่อทั้งหมดเป็นสิ่งหลอกลวง ดังนั้น จุดมคติของปราชญ์ก็คือ เว้นจากการกระทำทั้งหมด เขาจะสละความปรารถนาทั้งหมดด้วยความสันติชนา เพราะความปรารถนาเป็นความเห็นว่าเป็นสิ่งหนึ่งดีกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เขามีชีวิตที่สงบเป็นความสุขอันไม่หวั่นไหวของวิญญาณ เป็นอิสระจากความหลอกลวงทั้งหมด ความทุกข์เกิดจากความไม่บรรลूसิ่งที่ปรารถนา หรือเมื่อได้มาแล้วสูญเสียไป ปราชญ์เมื่อเป็นอิสระจากความปรารถนาก็เป็นอิสระจากความทุกข์ เขาย่อมรู้ว่า แม้มนุษย์จะดิ้นรนต่อสู้เพื่อสิ่งที่เขาปรารถนา โดยสมมติว่าสิ่งหนึ่งดีกว่าสิ่งอื่น ๆ แต่การดิ้นรนเช่นนี้ก็จะเป็นหมัน เพราะสิ่งทั้งหลายมีความไม่น่าสนใจเท่าๆกัน ไม่มีสิ่งใดมีสาระ ความมีสุขภาพดี และความป่วยไข้ ชีวิตและความตาย ไม่แตกต่างกันเลย แต่ปราชญ์ก็จำต้องกระทำตามแนวทาง ความเห็น ประเพณี และกฎหมาย แต่การกระทำของเขาก็มิใช่เป็นเพราะเชื่อในความเป็นเหตุเป็นผล หรือความจริงของบรรพตฐานเหล่านี้

ความคิดใหม่ในอะคาเดมี่ของเปลโต้

วิมิตวาทของไพร่โรอยู่ได้ไม่นานก็สูญสิ้นไป แต่คำสอนที่มีเนื้อหาลักษณะเดียวกันกลับเกิดขึ้นในสำนักเปลโต้ หลังจากที่เปลโต้สิ้นชีพลง สำนักศึกษาของเขาก็ยังดำเนินกิจการต่อไปตามแนวที่เปลโต้วางไว้ อาเซซีเลอัสเป็นผู้ให้นำวิมิตวาทเข้ามาในสำนักนี้ และสำนักของเปลโต้ก็ได้ชื่อว่าอะคาเดมี่ใหม่แต่นั้นมา เพราะแม้ว่ากิจการของสำนักจะดำเนินสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย แต่ลักษณะอันเป็นแก่นสารก็ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ลักษณะเฉพาะของสำนักใหม่ก็คือ คัดค้านพวกสโตอิกอย่างรุนแรง พวกสมาชิกของสำนักใหม่โจมตีพวกสโตอิกกว่าเป็นพวกหัวรั้น ในทัศนะของเขา ความหัวรั้นหมายถึงการยืนกรานอย่างไร้เหตุผล แต่เนื่องจากวิมิตวาทถือว่าการยืนกรานทุกชนิดไร้เหตุผลทั้งสิ้น จึงถือว่าการยืนกรานความคิดเห็นอันหนึ่งอันใดว่าแน่นอนเป็นความหัวรั้น พวกสโตอิกเป็นพวกที่มีอำนาจและอิทธิพลกล้าแข็งที่สุดในสมัยนั้น ที่ยึดความคิดเห็นทางปรัชญาบางอย่างว่าเป็นสิ่งแน่นอน พวกอะคาเดมี่ใหม่จึงโจมตีพวกนี้ว่าหัวรั้นที่สุด อาเซซีเลอัสมุ่งโจมตีความเชื่อในเรื่องบรรทัดฐานของความจริง ความเชื่ออย่างแน่นแฟ้น เช่นพวกสโตอิกย่อมถูกและผิดได้เท่ากัน ไม่มีบรรทัดฐานของความจริงใด ๆ ไม่ว่าจะโดยผัสสะหรือเหตุผล อาเซซีเลอัสกล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่แน่ใจในสิ่งใดเลย ไม่แน่ใจแม้กระทั่งว่าข้าพเจ้าไม่แน่ใจสิ่งใดเลย”

พวกอะคาเดมี่ใหม่มิได้สรุปความในเรื่องการกระทำ โดยอาศัยเหตุผลทางวิมิตวาทอย่างใดก็ได้ พวกเขาคิดว่ามนุษย์ต้องกระทำสิ่งต่าง ๆ แม้ว่าความแน่นอนและความรู้จะเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ก็ตาม ก็ยังมีความน่าจะเป็นไปได้ เป็นเครื่องชี้ทางให้มนุษย์กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยทั่วไปถือกันว่า การนี้เอาดีสเป็นนักวิมิตวาทที่สำคัญที่สุดของสำนักใหม่ แต่เขาก็ไม่ได้ให้ข้อสรุปใหม่ ๆ เลย เขาคิดว่ามีจิตกล้าแข็งและหลักแหลม คำวิจารณ์ในทางทำลายของเขาเป็นเหมือนลิ่มที่ตอกลงไปบนปรัชญาที่ตั้งขึ้นทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะลัทธิสโตอิกเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ประการแรก ไม่มีสิ่งใดที่พิสูจน์ได้ เพราะข้อสรุปต้องอาศัยสมมติฐาน และต้องพิสูจน์สมมติฐานนั้นเรื่อย ๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุด ประการที่สอง เรารู้ไม่ได้ว่าความคิดของเราเกี่ยวกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดถูกต้องหรือไม่ ตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ เพราะเราไม่อาจเปรียบเทียบความคิดของเรากับวัตถุใด ๆ ได้ เพราะการทำเช่นนั้นเท่ากับคิดสิ่งที่อยู่นอกจิตใจ เราไม่รู้อะไรเกี่ยวกับวัตถุนอกจากความคิดของเราเกี่ยวกับวัตถุนั้น เราจึงไม่สามารถเปรียบเทียบวัตถุแท้ ๆ กับสิ่งลอกแบบเพราะเราสามารถรู้ได้แต่เพียงสิ่งลอกแบบเท่านั้น

วิมิตวาทสมัยหลัง

วิมิตวาทเกิดขึ้นในสำนักอะคาเดมี่อีก หลังจากที่ซบเซาไปพักหนึ่ง ในเสี้ยวสุดท้ายของวิมิตวาทกรีกนี้ เอนซิเคมัส คนสมัยเดียวกับซีเซโรเป็นตัวอย่างแรกสุด ต่อมาก็ถึงคนที่เรารู้จักกันดีคือ ซิมพลิซิอุส เช็กตัส เอ็มปริกัส ลักษณะเด่นของวิมิตวาทสมัยหลังก็คือ

หวนกลับไปใช้ความคิดของใครๆ เพื่อจะลบล้างความหวัหวัของพวกสโตอิกลงให้ได้ พวกเขาเดิมนั้นจึงถอยกลับไปสู่ความหวัหวัของตัวเอง พวกสโตอิกยืนยันอย่างหวัหวั พวกเขาเดิมนั้นก็ปฏิเสธอย่างหวัหวัพอๆกัน แต่ปัญญาที่ได้อยู่ที่การยืนยันหรือการปฏิเสธ อยู่ที่ความสงสัย วิมิตีวาทสมัยหลังหวนกลับไปสงสัยเรื่องการตัดสินอีก ยิ่งกว่านั้น พวกเขาเดิมนั้นยังยอมรับว่า ความรู้อย่างน่าจะเป็นไปได้ และความคิดนั้นก็ถือว่าเป็นความหวัหวัด้วยเหมือนกัน เอเนซิเดมัสเป็นผู้ให้ข้อโต้แย้งสิบประการ ว่าความรู้เป็นสิ่งที่หาไม่ได้ แต่แท้ที่จริงแล้วความคิดเด่นๆมีเพียงสองสามประการ ไม่ถึงสิบ ส่วนอีกหลายๆเรื่องเป็นเพียงการอ้างเหตุผลเดียวกันในแบบต่างๆ กันดังต่อไปนี้ คือ

- (๑) ความรู้สึกและการรับรู้ของสิ่งมีชีวิตทั้งปวงแตกต่างกัน
- (๒) มนุษย์มีความแตกต่างกันทั้งทางกายและจิต ทำให้แต่ละคนเห็นสิ่งต่างๆ แตกต่างกันไป
- (๓) ความรู้สึกที่แตกต่างกันทำให้ความประทับใจในสิ่งต่างๆ แตกต่างกัน
- (๔) การรับรู้ของมนุษย์ขึ้นอยู่กับสภาพทางกายและทางพุทธิปัญญาในขณะที่ยอมรับนั้นเกิดขึ้น
- (๕) สิ่งต่างๆ ย่อมปรากฏแตกต่างกันไปเมื่ออยู่ในตำแหน่งหรือระยะทางต่างกัน
- (๖) การรับรู้โดยตรงไม่มี ต้องรู้ผ่านตัวกลางเสมอ เช่น เห็นสิ่งต่างๆ ผ่านอากาศ
- (๗) สิ่งทั้งหลายปรากฏต่างกัน เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางตำแหน่ง ปริมาณ สี การเคลื่อนไหว และอุณหภูมิ
- (๘) สิ่งเดียวกัน ถ้าเรากันเคย เราารู้สึกอย่างหนึ่ง ถ้าไม่กันเคย เราารู้สึกไปอีกอย่างหนึ่ง
- (๙) ความรู้ทั้งหลายที่สมมติขึ้น เป็นการให้ลักษณะ การบอกลักษณะ เป็นเพียงการให้ความสัมพันธ์ของสิ่งหนึ่งกับสิ่งอื่น หรือกับตัวเราเอง ไม่เคยบอกได้ว่าสิ่งนั้น โดยตัวเองเป็นอะไร
- (๑๐) ความคิดเห็นและประเพณีของมนุษย์ในประเทศต่างๆ ย่อมแตกต่างกันไป

การเข้าสู่สมัยเปโลโต้ใหม่

เป็นที่สงสัยกันว่าเราควรจัดรวมลัทธิเปโลโต้ใหม่เข้าไปในปรัชญากรีกหรือไม่ ในหนังสือประวัติปรัชญาของแอร์คมัน จัดลัทธินี้ไว้ในสมัยกลาง เพราะประการแรกลัทธิเปโลโต้ใหม่เกิดขึ้นหลังสำนักปรัชญากรีกอื่นๆ เช่น สโตอิก เอبيقูเรียน และวิมัติวาท ไม่น้อยกว่าห้าศตวรรษ ระยะเวลาช่วงนี้นับว่ายาวนานมาก เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาของวิวัฒนาการปรัชญาของกรีก ตั้งแต่สมัยเรลเสถึงพวกวิมัติวาท ซึ่งกินเวลาประมาณสามศตวรรษเท่านั้น โปโลโตไนส์ ผู้ก่อตั้งลัทธิเปโลโต้ใหม่ เกิดในปีคริสต์ศักราช ๒๐๕ ซึ่งเป็นสมัยที่พวกคริสเตียนเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์แล้ว ประการที่สอง ลักษณะปรัชญาส่วนใหญ่ไม่เป็นทั้งแบบกรีกและแบบยุโรป ส่วนที่เป็นแบบกรีกก็ปนเปกับรรพหัตถลัทธิแบบตะวันออกอยู่มาก ที่ตั้งของลัทธินี้ก็อยู่ที่อเล็กซานเดรีย ซึ่งเป็นเมืองเปิด มีคนทุกเชื้อชาติ และเป็นທີ່ที่ตะวันตกกับตะวันออกเชื่อมต่อกัน ผลจากการหล่อหลอม ความคิดของตะวันตกและตะวันออกทำให้เกิดลัทธิขึ้นขึ้นแต่ก็เหมือนจะผิด ถ้าวรวมปรัชญาของโปโลโตไนส์และสานุคิษย์เข้าไปในปรัชญาสมัยกลาง เพราะลักษณะทั่วไปทางปรัชญาสมัยกลาง กำหนดเอาจากการที่เจริญขึ้นในคริสต์จักร เป็นปรัชญาของลัทธิคริสต์ศาสนา เป็นผลจากการนำลัทธิคริสต์ศาสนามาใช้แทนลัทธิพหุเทวาท ลัทธิเปโลโต้ใหม่ มิใช่เพียงแต่ต่างจากลัทธิคริสต์ศาสนาเท่านั้น ยังต่อต้านลัทธิคริสต์ศาสนาอีกด้วย อิทธิพลของลัทธิคริสต์ศาสนาที่มีต่อลัทธินี้อย่างเดียวกันก็คือการต่อสู้กัน เป็นการเหลือรอดอยู่ครั้งสุดท้ายของพหุเทวาทในสมัยคริสเตียน ในลัทธิเปโลโต้ใหม่นี้ ความคิดเรื่องพหุเทวาทแบบเก่าหันเข้าหาคู่ต่อสู้ใหม่ อย่างทรหด และพ่ายแพ้ไปในที่สุด ในลัทธินี้เราเห็นการหายใจครั้งสุดท้าย และวัฒนธรรมเก่าแก่ของพวกกรีกก็สิ้นไปในที่สุด เนื่องจากธาตุแท้ของปรัชญาลัทธินี้ไม่ใช่แบบเอเชีย ความคิดส่วนใหญ่จึงมาจากปรัชญาในอดีต จากความคิดและวัฒนธรรมของกรีก ดังนั้น โดยส่วนรวมแล้ว เราอาจจัดประเภทได้ว่าเป็นปรัชญากรีกสำนักสุดท้าย

ตั้งแต่สำนักปรัชญากรีกสมัยแรกๆ เกิดขึ้นจนถึงสมัยเปโลโต้ใหม่ ดังเราได้ศึกษากันมาแล้วนั้น สำนักปรัชญาใหญ่น้อย คือ อะคาเดมี (ของเปโลโต้) เพอริพาเทติก (ของอริสโตเติล) สโตอิก และเอبيقูเรียน เกิดขึ้น และคงอยู่ต่อมาโดยตลอด ในที่สุดก็เหลืออยู่เพียงโครงร่าง ซึ่งถูกวิมัติวาทเข้ารบกวน และกระจัดกระจายไปในบางคราว การติดตามวิวัฒนาการของสำนักปรัชญาเหล่านี้เป็นเรื่องน่าเบื่อ มีแต่การโต้เถียงกันในข้อปลีกย่อย ไม่มีความคิดใหม่ๆ หรือความคิดริเริ่มเมื่อเวลาผ่านไป ความแตกต่างระหว่างสำนักก็ลดลง เริ่มมีการลงรอยกันขึ้น เพราะเมื่อความปราดเปรีองทางพุทธิปัญญาลดลง คนเราก็มักลืมความแตกต่าง

และหยุดอยู่กับที่อย่างที่พวกตะวันออกถือเอาตามสบายว่า ศาสนากับปรัชญานั้น ที่แท้ก็คือสิ่งเดียวกัน สำนักปรัชญาเหล่านั้นจึงพยายามพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ได้เอาเด่น พวกอะคาเดมี สอนลัทธิสโตอิก และพวกสโตอิกก็สอนลัทธิของพวกอะคาเดมี พวกเอปิคิวเรียนเท่านั้นที่ยังรักษาความบริสุทธิ์และไม่พึ่งพาใครในสมัยนั้น แนวโน้มอย่างอื่น ๆ ก็เข้ามามีส่วนในสำนักปรัชญาเหล่านี้ด้วย ลัทธิไพธาโกรัส ซึ่งมีลักษณะสัญลักษณ์นิยมและรหัสยนิยมเกิดขึ้นบ่อยครั้ง มีแนวโน้มที่จะยกย่องว่าพระเจ้าอยู่นเหนือโลก ขยายช่องว่างระหว่างโลกกับพระเจ้าให้ห่างกันอย่างใหญ่หลวง จนเกิดความรู้สึกว่าทั้งสองอย่างไม่เกี่ยวข้องกัน พระเจ้าไม่อาจกระทำต่อสสาร และสสารก็ไม่อาจกระทำต่อพระเจ้า การกระทำต่อกันจะทำให้เกิดมลทินแก่ความบริสุทธิ์ของสัมบูรณ์ภาพ ดังนั้นจึงมีการสร้างสัจชนิดต่างๆ ขึ้น เช่น ภูติผีปีศาจและเทวดา เพื่อเติมช่องว่างนี้ให้เต็ม และเป็นตัวกลางระหว่างพระเจ้ากับโลก

เราควรยกเอาฟีโลชาวิวมากล่าวในที่นี้ เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงแนวโน้มของสมัยหลัง และชี้ให้เห็นลัทธิเปลโต้ใหม่ที่แท้จริง ฟีโลอยู่ที่อเล็กซานเดรียเมื่อระหว่าง ๓๐ ปีก่อนคริสต์กาลถึงคริสต์ศักราช ๕๐ เป็นผู้ยึดมั่นในลัทธิศาสนาและคัมภีร์ของยิวอย่างจริงจัง เชื่อในคำสอนของพระคัมภีร์เก่า เขาเชื่อว่าชาวยิวในเรื่องของกรีกและคิดว่าปรัชญากรีกเป็นการเปิดเผยอันเลื่อนรางของความจริงที่สมบูรณ์ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของยิว เช่นเดียวกับที่พวกพระอียิปต์ผู้ภาคภูมิใจในเชื้อชาติของตนอ้างว่าปรัชญากรีกมาจากอียิปต์ เช่นที่พวกตะวันออกอ้างว่าปรัชญากรีกมาจากอินเดีย ฟีโลประกาศว่า แหล่งกำเนิดของปรัชญากรีกทั้งหมดอยู่ในคัมภีร์ยูเดีย เขาแน่ใจว่าเปลโต้และอริสโตเติลเป็นสาวกของโมเสส ใช้พระคัมภีร์เดิม และได้รับสติปัญญาจากพระคัมภีร์เดิมนั้น ฟีโลพยายามจะหลอหลอมเทววิทยาของยิวกับปรัชญากรีกเข้าด้วยกัน เขาจึงเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้ความคิดอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของกรีกแปดเปื้อนด้วยรหัสยลัทธิตะวันออก

ฟีโลสอนว่า พระเจ้าเป็นสิ่งที่จำกัดไม่ได้ ต้องยกไว้เหนือสิ่งที่จำกัดได้ทั้งหมดอย่างสิ้นเชิง นามใด ๆ ความคิดใด ๆ ย่อมไม่อาจเข้าไปเกี่ยวพันกับพระเจ้าอันไม่จำกัดได้ พระองค์เป็นผู้ไม่อาจคิดถึงได้ และไม่อาจกล่าวถึงได้ ธรรมชาติของพระองค์อยู่สูงกว่าเหตุผล วิญญาณมนุษย์มีอาจเข้าถึงพระเจ้าได้ด้วยปัญญา แต่ต้องอาศัยแสงสว่างลึกลับภายใน และอำนาจเปิดเผยความจริงที่อยู่เหนือปัญญา พระเจ้าไม่อาจกระทำต่อโลกโดยตรงได้ เพราะจะทำให้พระองค์ต้องต่ำพร้อย เพราะสสารจะเข้ามาจำกัดความไม่จำกัดของพระองค์ จึงมีภูติเป็นตัวกลาง เป็นผู้สร้างสรรค์และควบคุมโลกในฐานะเป็นตัวแทนของพระเจ้า ตัวกลางเหล่านี้ทั้งหมดรวมอยู่ในโลกอส ซึ่งเป็นเหตุผลที่ควบคุมโลก ความสัมพันธ์ของพระเจ้ากับโลกอสและโลกอสกับโลก เป็นแบบการแผ่รัศมี ความคิดเรื่องการแผ่รัศมีนี้เป็นเพียงภาพพจน์ซึ่งไม่ได้อธิบายอะไรเลย จะเห็นได้ว่าฟีโลเปรียบเทียบการแผ่รัศมีนี้ว่าเหมือนกับแสงที่ฉาย

ออกมาจากศูนย์กลางอันโชติช่วง และค่อยๆ อ่อนลง เมื่ออยู่ห่างจากศูนย์กลาง เมื่อเราทราบ
เช่นนี้เราก็รู้ได้ว่า นี่เป็นลักษณะของปรัชญาจอมปลอมแบบเอเชีย ทำให้เรานึกถึงอุปนิษัท
เรากำลังออกจากความคิด เหตุผล และปรัชญา ไปสู่แดนแห่งเงาและความฝันของรหัส-
ลัทธิตะวันออก ที่ซึ่งกลิ่นหอมของดอกไม้พิชที่สวยงามทำลายพุทธิปัญญาและลบล้างความคิด
ให้ซบเซาลง

พวกเปลโต้ใหม่

เปลโต้ใหม่เป็นคำผิดความหมาย เพราะมิได้หมายความว่าลัทธิเปลโต้กลับมาเกิดใหม่อย่างแท้จริง พวกเปลโต้ใหม่เหมือนลูกหลานของเปลโต้ก็จริง แต่เป็นลูกนอกกฎหมาย ความยิ่งใหญ่ที่แท้จริงของเปลโต้อยู่ที่ลัทธิจิตวาทอนอาศัยเหตุผลของเขา ข้อบกพร่องของเขาส่วนใหญ่เกี่ยวกับแนวโน้มที่เขามีต่อเทพนิยายและรหัสลัทธิ พวกเปลโต้ใหม่กลับยกย่องข้อบกพร่องของเขาว่าเป็นสิ่งแท้จริง ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ภายในคำสอนของเขา และยอมรับเอาไปพัฒนา โดยเชื่อมเข้ากับปรัชญาที่เป็นความผันอันเลื่อนลอยของตะวันออก แต่เราอาจผ่านเรื่องนี้ไป และมาพูดถึงถึงโปล ไทน์สกับสาวกของเขา โปล ไทน์สเป็นบุคคลแรกที่พัฒนาลัทธิเปลโต้ใหม่ให้เป็นระบบ เป็นผู้สนับสนุนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของลัทธินี้ อาจถือได้ว่าเขาเป็นผู้ก่อลัทธินี้อย่างแท้จริง โปล ไทน์สเกิดในปีคริสต์ศักราช ๒๐๕ ที่ไลโคโปลิส ในอียิปต์ เดินทางไปกรุงโรมในปี ค.ศ. ๒๔๕ ตั้งสำนักขึ้นที่นั่น และได้เป็นเจ้าของสำนักอยู่จนสิ้นชีวิตในปี ค.ศ. ๒๗๐ ข้อเขียนของเขามีเหลืออยู่มากมาย และได้รับการเก็บรักษาไว้

เปลโต้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า เราไม่อาจคิดได้ว่า เอกภาพแยกจากความหลายหลาก แม้แต่จะพูดว่า “เอกภาพมีอยู่” ก็ยังแสดงความเป็นทวิภาพในเอกภาพแล้ว สัมบูรณ์ภาพไม่อาจเป็นเอกภาพส่วน ๆ แต่ต้องเป็นเอกภาพในความหลายหลาก โปล ไทน์สทั้งหลักการสำคัญทางปรัชญาเสีย และหวนกลับไปสู่ลัทธิเอกภาพแบบตะวันออก ซึ่งต่ำกว่า เขาคิดว่าพระเจ้าเป็นเอกภาพสมบูรณ์ เป็นเอกภาพที่อยู่เหนือความหลายหลากทั้งปวง ไม่มีเอกภาพในพระเจ้า ไม่มีการเคลื่อนไหว ไม่มีความแตกต่าง ด้วยเหตุที่ความคิดก็คือ ความแตกต่างระหว่างวัตถุและจิต ดังนั้น สิ่งที่เป็นเอกภาพจึงอยู่พ้นจากความคิด และสิ่งที่เป็นหนึ่งก็ไม่อาจอธิบายได้ด้วยอำนาจจิต หรือการกระทำใดๆ เพราะอำนาจจิตต้องอาศัยความเกี่ยวข้องระหว่างผู้ฟังและสิ่งที่ถูกฟัง ส่วนการกระทำก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้กระทำและสิ่งที่ถูกกระทำ ดังนั้น พระเจ้าไม่เป็นที่ความคิด จิตใจ และการกระทำ พระองค์อยู่เหนือความคิดและภาวะทั้งหมด จำกัดไม่ได้ กำหนดไม่ได้ว่าเป็นอะไร ข้อความขยายทั้งหมดเป็นสิ่งที่วางขีดจำกัดแก่ประธาน ดังนั้นเอกภาพย่อมไม่อาจมีข้อความใดมาแสดงได้ พระเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่อาจคิดถึงได้ เพราะความคิดย่อมจำกัดและกำหนดสิ่งถูกคิด พระเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่อาจกล่าวถึงได้ ไม่อาจรู้ได้ คุณสมบัติอย่างเดียวกับที่โปล ไทน์สนำมาใช้กับพระเจาก็คือ เป็นเอกภาพ และเป็นความดี อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าส่วนขยายนี้ก็ยังเป็นเครื่องจำกัดสิ่งที่จำกัดไม่ได้ เหมือนกับส่วนขยายอื่น ๆ ดังนั้น เขาจึงถือว่าการพูดเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าตรง ๆ แต่เป็นการพูดเปรียบเทียบเท่านั้น ความจริงแล้ว เราไม่สามารถรู้อะไรเกี่ยวกับเอกภาพเลย

รู้แต่เพียงว่ามีอยู่ที่นั่น

เนื่องจากเอกภาพอยู่เหนือโลก จึงไม่อาจที่จะกล่าวว่าโลกมาจากเอกภาพนี้ พระเจ้าไม่อาจเข้ามาในโลก เนื่องจากจำกัดไม่ได้ และพระเจ้ายิ่งไม่สามารถทำตัวเองให้เป็นสิ่งจำกัดได้ ดังนั้น พระเจ้าย่อมไม่อาจให้กำเนิดแก่โลกวัตถุได้ เนื่องจากพระเจ้ายิ่งเป็นเอกภาพสมบูรณ์ ความหลายหลากย่อมไม่อาจเกิดจากพระเจ้าได้ เอกภาพย่อมไม่อาจสร้างโลกได้ เพราะการสร้างเป็นการกระทำอย่างหนึ่ง เอกภาพเคลื่อนไหวไม่ได้และทำอะไรไม่ได้เลย ในฐานะที่เป็นหลักการแรกของสิ่งทั้งหลาย เราจึงถือว่าพระเจ้าเป็นต้นกำเนิดของสัตว์ทั้งหมด แต่จะให้กำเนิดแก่สัตว์ได้อย่างไรนั้น เราไม่อาจเข้าใจได้ เนื่องจาก ถ้าเรารู้ได้ก็แสดงว่าพระเจ้าไม่มีเอกภาพและความไม่จำกัด เราได้เห็นแล้วในกรณีของพวกอัสเรียว่า การให้นิยามสมบูรณ์ภาพว่าเป็นสิ่งที่ปราศจากความหลายหลากเป็นสัจจะอันไม่เคลื่อนไหว ไม่มีขบวนการใดๆ นั้นเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะถ้าทำเช่นนั้น เราก็หมดหวังที่จะแสดงให้เห็นว่าโลกเกิดจากสมบูรณ์ภาพได้อย่างไร ในระบบปรัชญาของปโตโตสก็มีเรื่องขัดแย้งเช่นเดียวกันคือ ในแง่หนึ่งถือว่าเอกภาพเป็นต้นกำเนิดของโลก อีกแง่หนึ่งถือว่าอยู่เหนือโลกเสียจนกระทั่งไม่อาจมีความสัมพันธ์กับโลกได้ จุดนี้เองที่เป็นทางตันของระบบปรัชญาปโตโตส เราไม่อาจหาทางให้พระเจ้าสัมพันธ์กับโลกได้ เป็นความขัดแย้งทางตรรกอย่างสิ้นท่า แต่ปโตโตสเป็นนักรหัสยนิยม สิ่งเหลวไหลในทางตรรกไม่ใช่ของแปลกในทางรหัสยนิยมแต่อย่างใด เมื่อไม่สามารถอธิบายว่าโลกเกิดจากสิ่งไรภาวะได้อย่างไร เขาก็อาศัยกวีวจน์และความเปรียบเทียบตะวันออกกว่า ความสมบูรณ์อย่างยิ่งของพระเจ้า “ไหลท่วม” พระองค์เอง และสิ่งที่ไหลท่วมออกมานั้นก็กลายเป็นโลก พระองค์ “แผ่วซึม” ออกมาจากพระองค์เอง อย่างเปลวไฟส่องแสงออกมา อย่างหิมะส่งความเย็นออกมา สัตว์ทั้งปวงก็ออกมาจากเอกภาพโดยทำนองนั้น ปโตโตสกลบเคลื่อนปัญหาเสียอย่างขำขันขำญาติด้วยสำนวนอันบรรเจิด และผ่านเรื่องนี้ไปเฉย ๆ

สิ่งแรกที้ออกมาจากเอกภาพเรียกว่า มโน เป็นความคิด จิต เหตุผล เปลได้ถือว่าสมบูรณ์ภาพเป็นความคิด ความคิดเป็นสิ่งที่แยกออกมาจากเอกภาพ อย่างไรก็ตาม มโนไม่ใช่ความคิดแบบอาศัยสื่อกลาง ไม่ขึ้นกับเวลา แต่เป็นความเข้าใจโดยตรงหรืออัจฉตติกญาณ มีจุดประสงค์สองอย่าง ประการแรกมโนคิดถึงเอกภาพ แม้ว่าความคิดจะไม่เพียงพอก็ตาม ประการที่สองคิดถึงตัวเอง เป็นความคิดของความคิดอย่างพระเจ้าของอริสโตเติล มีความสัมพันธ์กับเรื่องแบบของเปลได้ คือ แบบของสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในมโน ไม่เพียงแต่เฉพาะมโนของประเภทของวัตถุเท่านั้น แต่รวมถึงมโนของปัจเจกวัตถุทุก ๆ อัน

วิญญาณโลกแยกออกมาจากมโน ตามที่แอร์คมันกล่าวไว้ เป็นการลอกแบบมโนอย่างเลื่อนกลาง วิญญาณโลกอยู่นอกกาลเวลา ไม่มีรูปร่าง ไม่อาจแบ่งแยกได้ ทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่ไม่มีสำนึก มีสองหน้า หน้าหนึ่งแหงนขึ้นไปสู่มโน อีกหน้าหนึ่งก้มลงสู่โลกของธรรมชาติ ผลิตวิญญาณปัจเจกบุคคลจากตัวเอง

ความคิดในเรื่องการแยกตัวนี้ ความจริงเป็นเพียงภาพพจน์จากกวีนิพนธ์ ไม่ใช่เรื่อง
ของเหตุผล โปโลไตน์ส เข้าใจว่าเหมือนกับบรัคมีที่แผ่ออกมาจากศูนย์กลางที่เจิดจ้าและค่อย ๆ
มืดลง ๆ เมื่อห่างออกมา จนกระทั่งเลื่อนไปในความมืดในที่สุด ความมืดนี้คือสสาร สสารซึ่ง
เป็นสิ่งที่ไม่รับแสงสว่าง เป็นขอบเขตของสสาร แต่ตัวมันเองเป็นอสสาร ดังนั้น ปัญหาที่เป็นนาม
ยอกอกในปรัชญากรีกทั้งหมดคือ สสารมาจากไหน ปัญหาวิวิาทของสสารและความคิดซึ่ง
เปลโต้พยายามกำจัดให้ได้นั้น โปโลไตน์ส ได้คลุกเคล้าเข้าด้วยกันอย่างหละหลวม และเบาบาง
ด้วยภาพพจน์เชิงกวีนิพนธ์ และอาศัยวลีที่บรรเจิด

โปโลไตน์สถือว่าสสารเป็นรากฐานของความหลายหลาก และเป็นสาเหตุของความชั่ว
ทั้งปวง ดังนั้นเขาจึงคิดเช่นเดียวกับเปลโต้ว่า จุดมุ่งหมายของชีวิตเป็นได้แต่เพียงการหนีจาก
โลกแห่งผัสสะเท่านั้น ขบวนการปลดปล่อยในขั้นแรกคือ “การชำระ” การทำให้บริสุทธิ์
เป็นการปลดปล่อยตนจากความควบคุมของร่างกาย และประจักษ์เข้าถึงคุณธรรมทั่วไป
ทางจริยศาสตร์ทั้งหมด ขั้นที่สอง คือ ความคิด เหตุผล และปรัชญา ขั้นที่สาม ญาณ
พ้นจากความคิดไปสู่ความจริงด้วยตนเองของมโน แต่ขบวนการทั้งหมดนี้เป็นเพียงการเตรียม
ตัวไปสู่ขั้นสุดท้าย ซึ่งสูงสุด เป็นการยกระดับขั้นสูงเอกภาพสมบูรณ์โดยอาศัยญาณ มีความปีติ
และความสุขอย่างเต็มอิม ระดับนี้อยู่เหนือความคิดทั้งหมด ญาณอยู่ในภาวะไร้สำนึกและ
เข้าร่วมกับพระเจ้าอย่างเร้นลับ ญาณมิใช่ความคิดของพระเจ้า ไม่ใช่แม้กระทั่งว่าญาณ
เห็นพระเจ้า เพราะกิจกรรมอันก่อปรตัวสำนึกเหล่านี้ทั้งหมด เป็นการแยกจิตจากวัตถุของมัน
เมื่ออยู่ในความปีติ การแตกแยกไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเช่นนี้ถูกกำจัดหมด ญาณไม่ได้
มองดูพระเจ้าจากภายนอก หากเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระเจ้า เป็นพระเจ้า ความปีติอัน
เร้นลับนี้จะสามารถมีอยู่ได้ชั่วขณะ แล้วญาณจะกลับสิ้นกำลัง และจมตึงลงสู่ระดับของ
สำนึก โปโลไตน์สอ้างว่าเขาเคยบรรลุความปีติอันวิเศษนี้หลายครั้งในชีวิตของเขา

หลังสมัยโปโลไตน์ส ผู้นำคนต่อ ๆ มาได้เปลี่ยนแปลงลัทธิเปลโต้ใหม่ไปเรื่อย ๆ ผู้นำ
เหล่านี้ได้แก่ ปอร์ฟีรี ไอแอมบลีคัส ซีริอานัส โปรคลัส และคนอื่น ๆ

ลักษณะสำคัญของลัทธิเปลโต้ใหม่ก็คือ ทฤษฎีเรื่องการบรรลุอันเร้นลับของจิตต่อ
พระเจ้า นับเป็นอันอันยวาทขั้นสุดยอด เป็นการบังคับจิตของปัจเจกบุคคล ไปสู่ศูนย์กลางของ
จักรวาลสู่ภาวะสมบูรณ์ หลังจากนั้นลัทธิวิมิตวาทย่อมติดตามมาเป็นธรรมดา ในวิมิตวาท
ศรัทธาในเรื่องอำนาจของความคิดและเหตุผลสูญสิ้นหมด พวกวิมิตวาทถือความไร้สมรรถ
ภาพของเหตุผลเป็นคำขวัญในการบรรลุความจริง ซึ่งเป็นขั้นหนึ่งที่น่าไปสู่ภาวะที่ว่า หากเรา
ไม่อาจบรรลุความจริงได้โดยอาศัยความคิดแล้ว เราจะทำได้โดยปาฏิหาริย์ ถ้าสำนึกตาม
ธรรมดาไม่พอเพียง เราก็เลิกเชื่อมั่นเสียเลย ลัทธิเปลโต้ใหม่เกิดมาจากความสิ้นหวัง ความ
สิ้นหวังในเหตุผล เป็นการค้นรอนอย่างบ้าคลั่งครั้งสุดท้ายของเจตนารมณ์กรีกที่จะบรรลุจุดที่
รู้สึกว่าจะไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยเหตุผล เป็นการยึดเอาสัมบูรณ์ภาพด้วยพลังกำลัง ด้วยการบังคับ

ด้วยความสำเร็จ ด้วยความรู้ลึกที่ว่า เมื่อใช้ความสุขุมของดวงจิตไม่ได้ ก็ต้องใช้ความ
รุนแรง

ด้วยเหตุทั้งนี้ ปรักษญาจึงควรจบลงตรงนี้ เพราะปรักษญาอาศัยเหตุผล เป็นความพยายาม
เข้าถึง พยายามเข้าใจ หาความจริง ของสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญา จึงไม่อาจยอมรับสิ่งใดว่าสูงกว่า
เหตุผล การบรรลุความรู้ด้วยตนเอง ความปิติใดๆ นอกเหนือจากความคิด เป็นความตายของ
ปรักษญา การยอมรับดังกล่าวกว่าข้างต้นเป็นการที่ปรักษญาปล่อยให้เลือดอันหล่อเลี้ยงชีวิตของตน
เองคือ ความคิดหลังไหลออกไป ดังนั้น ลัทธิเปเลโต้ใหม่จึงเป็นการทำอัตวินิบาตกรรมของ
ปรักษญาสมัยโบราณ เป็นจุดจบของปรักษญาสมัยโบราณ ปรักษญาต่อๆ ไปถูกลัทธิศาสนารุกราน
ลัทธิคริสต์ศาสนามีชัย และกวาดล้างความคิดอิสระทั้งหมดออกไปจนพ้นหนทาง ต่อขึ้นไปไม่มี
ปรักษญาอีกเลย จนกระทั่งเจตนารมณ์ของความมอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์เกิดขึ้นอีกในสมัย
ฟื้นฟู และในการปฏิรูปศาสนา ยุคใหม่จึงเริ่มขึ้นและเกิดแรงกระตุ้นทางปรักษญาขึ้นใหม่ แต่
การจะไปถึงปรักษญาสมัยใหม่ได้ เจตนารมณ์ของมนุษย์ก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปกับระบบสากลาตติก
(ของคริสต์ศาสนา) อันไร้ประโยชน์เสียก่อน

อภิธานศัพท์

การแปรสภาพ (becoming) ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดจากสิ่งที่แฝงอยู่ปรากฏเป็นจริง คือ เปลี่ยนจากภาวะแฝงเป็นภาวะจริง อริสโตเติลถือว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนไปตามภาวะที่แฝงอยู่จากต่ำไปหาสูง การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นขบวนการภายใน ไม่ใช่เกิดเพราะมีสิ่งภายนอกมากระทำ เช่นความเป็นต้นมะม่วง แฝงอยู่ในเมล็ดมะม่วง จึงทำให้เมล็ดมะม่วงกลายเป็นต้นมะม่วงได้ ไม่กลายเป็นอย่างอื่น ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้เรียกว่า การแปรสภาพ

ความเป็นจริง (reality) สิ่งที่มีภาวะ สิ่งที่มีอยู่จริง สิ่งจริงแท้

จิตวาท (idealism) แนวความคิดหรือลัทธิที่ถือว่าหลักของสิ่งทั้งหลายเป็นอุดมคติ หรือหมายถึงทัศนะที่เน้นความสำคัญของจิต (วิญญาณ อตตะตา พระเจ้า พรหม เป็นต้น) พุดถึงความสำคัญของความคิด จิต วิญญาณ หรือชีวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่กินที่ ไม่มีรูป สัมผัสด้วยอายตนะไม่ได้ มีลักษณะเป็นแบบเป็นคุณค่า หรือเป็นจุดหมาย ในทางเมตาฟิสิกส์ จิตวาทเป็นลัทธิที่เชื่อว่า สิ่งแท้จริงสูงสุดมีลักษณะเป็นจิต จิตวาทแบ่งได้เป็นหลายประเภท เช่น

Subjective idealism ถือว่าธรรมชาติหรือโลกภายนอกเป็นเพียงแบบของจิตที่แสดงออกให้ปรากฏ ไม่ได้เป็นจริงโดยตัวเอง ไม่มีภาวะเป็นจริงอย่างนั้น หรือกล่าวได้ว่า สิ่งที่เห็นว่ามีอยู่จริง ๆ นั้นมีอยู่ด้วยอำนาจของจิต

Objective idealism ถือว่าธรรมชาติคือความคิดหรือกิจกรรมของวิญญาณโลก บางทัศนะอธิบายว่าจิตทั้งหลายซึ่งมีลักษณะเป็นเอกัตภาพ เช่นจิตของคนแต่ละคน เป็นส่วนหนึ่ง ลักษณะหนึ่ง หรือเป็นการแสดงออกอย่างหนึ่งของจิตสัมบูรณ์ ในแง่นี้ธรรมชาติจึงมีอยู่อย่างปรนัยแต่มาจากจิตสัมบูรณ์

Epistemological idealism ถือว่า สิ่งที่เป็นจริงก็คือสิ่งที่ถูกประจักษ์ ถ้าไม่มีจิตรับรู้จะมีสิ่งที่ถูกรู้ไม่ได้ ความคิด ความสัมพันธ์ ผัสสะ เหล่านี้เป็นเรื่องของจิต และเนื่องจากเราคิดถึงสิ่งทั้งหลายโดยไม่อาศัยสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ สิ่งที่เป็นวัตถุแท้ๆ โดยไม่มีจิตเข้าไปเกี่ยวข้องจึงไม่มี

Realistic idealism ยอมรับว่าสัจชนิดที่ไม่มีลักษณะเป็นความคิดมีอยู่จริง แต่ถือว่าเป็นชั้นต่ำกว่าหรือมีอำนาจน้อยกว่าตัวความคิดหรือจิต เช่นยอมรับว่าเป็นสิ่งที่จิตสร้างขึ้น

Platonic idealism ถือว่า สัตว์ที่สมบูรณ์แบบคือแบบ หรือ สวรรค์ที่รวมกันอยู่ในสัมบูรณ์ภาพหรือความดีสูงสุด แบบที่ว่าเป็นตัวการที่ทำให้วัตถุทั้งหลายคงภาวะอยู่ได้ นอกจากแบบจะเป็นสวรรค์ของวัตถุแล้วยังเป็นสวรรค์ของความคิด เป็นจุดหมายของศิลปะและจริยธรรมด้วย

ปฐมธาตุ (First principle) สิ่งแท้จริง หรือความเป็นจริงซึ่งเป็นที่มาของทุกสิ่ง เป็นต้นกำเนิด เป็นสาเหตุของสรรพสิ่ง เช่น ปรัชญากรีกสมัยแรกๆ เชื่อว่าปฐมธาตุเป็นสสาร

ปรนัย (Objective) ลักษณะที่อยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่พึ่งจิต แม้ไม่มีจิตก็ยังคงสภาพอยู่ได้ ตรงข้ามกับอัตถ์นัย

ประจักษ์ (Perception) การกระทบระหว่างอายตนะกับวัตถุที่ผ่านเข้ามาสู่อายตนะ หรือความรู้ที่สีก่อนเกิดจากความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้

ประจักษ์วาท (Empiricism) ลัทธิที่เชื่อว่าประสบการณ์เท่านั้นที่ให้ความรู้ ไม่เชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดหรือได้มาโดยการคิดตามตรรก

ปฏิบัติวาท (Pragmatism) ทักษะที่มุ่งพิจารณาความคิดในแง่ของการนำมาใช้ปฏิบัติได้

ปฏินัย (Antinomy) ความขัดแย้งอย่างตรงกันข้ามของหลักสองหลักซึ่งมาจากข้อเสนอที่ถูกต้องเท่าๆ กัน

ผลวาท (Utilitarianism) ทักษะที่ถือว่าความถูกต้องของการกระทำขึ้นกับผลว่าดีหรือเลว พิจารณาประโยชน์ของผลการกระทำมากกว่าความตั้งใจ

พหุวาท (Pluralism) ลัทธิที่เชื่อว่าสิ่งแท้จริงมีหลายสิ่ง ไม่ใช่หนึ่งหรือสองสิ่ง

พหุเทววาท (Polytheism) ลัทธิที่เชื่อว่ามีเทพ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จำนวนมาก เชื่อเทพหลายองค์

รหัสยลัทธิ (Mysticism) ลัทธิที่เชื่อว่าสิ่งสูงสุดซึ่งอยู่นอกขอบเขตของเหตุผลต้องอาศัยศรัทธา จึงจะเข้าถึงได้

วิตรรกวาท (Rationalism) ลัทธิที่ถือว่ามาตรฐานของความจริงคือเหตุผล ไม่เชื่อว่าอายตนะจะให้ความจริงได้ มักยึดเอาวิธีการทางคณิตศาสตร์เป็นแบบในการหาความรู้

วิมิตวาท (Skepticism) ลัทธิที่เชื่อว่า ความรู้ หรือความจริง หรือสิ่งแท้จริงที่สมบูรณ์ที่สุด และสงสัยไม่ได้ เป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ หรือถึงมีอยู่จริง มนุษย์ก็ไม่อาจเข้าถึงได้ เป็นลัทธิที่สงสัยว่า สิ่งแท้จริงสูงสุด ความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายในโลก วิญญาณ พระเจ้า คุณค่า ฯลฯ เป็นสิ่งไม่จริง ทุกสิ่งสงสัยได้ว่าไม่จริง

สรรพเทวาท (Pantheism) ทักษะที่ถือว่าพระเจ้าเป็นทุกสิ่ง ทุกสิ่งเป็นพระเจ้า พระเจ้ากับจักรวาลเป็นเอกลักษณ์แก่กัน

สสาร (Matter) สิ่งที่เราได้ช่วยอายตนะ สิ่งที่มีลักษณะกายภาพ เช่น กินที่ มีมวล มีน้ำหนัก

สสารวาท (Materialism) ลัทธิที่ถือว่าสิ่งที่มีอยู่จริงคือสสารเท่านั้น สสารเป็นรากฐานหรือเป็นส่วนประกอบของทุกสิ่งในโลก เป็นสาเหตุของสรรพสิ่ง ของปรากฏการณ์ทั้งปวง ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า จิต ถ้ามีก็เป็นเพียงสิ่งที่เกิดจากสสาร

สัจพจน์ (Axiom) สิ่งที่ทุกคนยอมรับว่าเป็นจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์ เช่น สัจพจน์ของวิชาเรขาคณิต

สัจวาท (Realism) ลัทธิที่ถือว่า นามธรรมหรือสากลภาพ เป็นจริงกว่าวัตถุกายภาพ สากลภาพมีอยู่ก่อนเอกัตภาพ สัจวาทตรงข้ามกับ นามวาท (Nominalism) ซึ่งถือว่าสากลภาพมาหลังเอกัตภาพ สัจวาทในแง่ของภววิทยา ถือว่า สากลภาพทำลายไม่ได้ เป็นจริงเสมอ ตามทฤษฎีแบบของเพลโต แบบเป็นสิ่งที่เป็นจริงซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับจิตที่รู้จักแบบ และไม่เกี่ยวข้องกับโลกของประจักษ์ซึ่งเป็นสิ่งลอกแบบ อริสโตเติล ถือว่าแบบมีภาวะอยู่ในปัจเจกวัตถุเท่านั้น สัจวาทในปรัชญาของเพลโตดังกล่าวกลายเป็นรากฐานปรัชญาสมัยกลาง มาจนถึงสมัยอะไควนัส จึงได้รับเอาสัจวาทแบบของอริสโตเติลมาใช้

สัจ (Being) สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ ปรัชญาบางสำนักถือว่ามีสัจชนิดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่แปรสภาพ เป็นนิรันดร์

สัมบูรณ์ภาพ (Absolute) สภาพที่เป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งสิ่งใด ไม่จำกัด ไม่ถูกกำหนดด้วยคุณสมบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นภาวะที่สมบูรณ์ที่สุด

สารัตถะ (Essence) สารัตถะของสิ่งใดคือธรรมชาติของสิ่งนั้น สิ่งที่ทำให้สิ่งใดก็ตามเป็นสิ่งนั้นอยู่ได้ สิ่งที่เป็นแก่นหรือธาตุแท้ของสิ่งหนึ่งสิ่งใด

อัมตติญาณ (Intuition) ความเข้าใจโดยตรง ไม่อาศัยอายตนะภายนอกเป็นสื่อความเข้าใจ ความหยั่งรู้โดยตรงทางจิต ที่มีต่อจิตเอง ต่อโลกภายนอก ต่อสากลภาพ คุณค่าและความเป็นจริง

อันตวาท (Teleology) ทศนะที่ว่าสิ่งแท้จริง หรือความเป็นจริงทั้งหลายเป็นระเบียบเพราะมี จุดหมายหรือสาเหตุสุดท้าย ทฤษฎีที่อธิบายการแปรสภาพทั้งหลายด้วยจุด หมายสุดท้ายของการแปรสภาพ อธิบายอดีตและปัจจุบันด้วยอนาคต จุด หมายนี้มีได้หมายถึงความตั้งใจของมนุษย์ แต่เป็นจุดหมายที่มีอยู่อย่างปรนัย

อัตนัย (Subjective) ลักษณะที่มีอยู่ได้เพราะอาศัยจิต มีจิตเป็นตัวกำหนดภาวะ

เอกวาท (Monism) ทศนะที่ถือว่าสิ่งแท้จริงมีเพียงสิ่งเดียว

เอกเทวาท (Monotheism) ทศนะที่ถือว่าพระเป็นเจ้ามีเพียงองค์เดียว

เอกัตภาพ (Individuality) ความเป็นสิ่งเฉพาะ แม้จะมีลักษณะบางอย่างเหมือนสิ่งอื่นแต่ก็มี ลักษณะเฉพาะของตัวเอง

พิมพ์ที่ บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๘๑ ถนนพระราม ๑ พระนคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๔